DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

KORTÁRS VÁROSI GYERMEKFOLKLÓR

TÓTH PIROSKA ANNA

2016

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Tóth Piroska Anna

Kortárs városi gyermekfolklór

„Elmélet” és „gyakorlat” a budai gyermekek játék- és szöveghasználatában

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Vezető: Lukács István DsC
Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Program
Programvezető: Bárth Dániel habilitált egyetemi docens

Témavezetők: Verebélyi Kincső DsC
Smid Mária Bernadett PhD

Budapest, 2016

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: **Tóth Piroska Anna**
MTMT-azonosító: **10048716**
A doktori értekezés címe és alcíme: **Kortárs városi gyermekfolklór. „Elmélet" és „gyakorlat" a budai gyermekek játék- és szöveghasználatában**
DOI-azonosító: **10.15476/ELTE.2016.154**
A doktori iskola neve: **Irodalomtudományi**
A doktori iskolán belüli doktori program neve: **Magyar és összehasonlító folklorisztika**
A témavezető(k) neve és tudományos fokozata: **Verebélyi Kincső DsC, Smid Mária Bernadett PhD**
A témavezető(k) munkahelye: **ELTE BTK Néprajzi Intézet**

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követőn egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: 2016. október 17.

Tóth Piroska Anna
a doktori értekezés szerzőjének aláírása

Tartalomjegyzék

Előszó – Ha én gyermek volnék ..... 1.
Kutatástörténeti áttekintés ..... 4.
A gyermekfolklór hazai kutatásának időszerűsége ..... 4.
Publikációk az 1990-es évektől napjainkig ..... 7.
A kortárs gyermekfolklór-kutatás mai állása ..... 10.
További kutatási lehetőségek ..... 15.
A nemzetközi gyermekfolklór-kutatás fontosabb eredményei ..... 16.
Új kutatási helyszínek: játszóterek és iskolák ..... 18.
Freud hatása: pszichoanalitikus megközelítések ..... 20.
Kultúra-közi összehasonlítások ..... 21.
Fiúk és lányok ..... 22.
„Elhallgatott" témák: trágárság agresszió és szexualitás ..... 23.
Game and gaming – az előadásmód ..... 25.
Összefoglalás ..... 26.
A kortárs városi gyermekfolklór vizsgálata - Módszertani megjegyzések ..... 28.
Anyaggyűjtés ..... 30.
Rendszerezési kérdések ..... 36.
Hagyomány és kreativitás ..... 40.
Letűnt korok emlékei? ..... 41.
A hagyományozódás csatornái ..... 49.
Család, rokonság ..... 49.
Óvoda, iskola ..... 51.
Hangadó csoportok ..... 55.
A felnőtt kultúra hatása: irodalom, média ..... 57.
Az alkotókészség megnyilvánulása ..... 62.
Alkalmazkodás a megváltozott helyzethez, környezethez ..... 64.
A szabályok és a kreativitás ..... 67.
A nyelvben rejlő lehetőségek ..... 70.
Az alkotás öröme ..... 78.
A gyermekfolklór kettős természete – összefoglalás ..... 81.
A gyermekfolklór használói: a játékosok ..... 83.
Korosztályos különbségek ..... 86.
6-12 évesek játék- és szöveghasználata ..... 87.
Különbségek a vizsgált korszakon belül ..... 92.
Gyermek-gyermek, felnőtt-gyermek kapcsolatok ..... 98.
Barátok és „ellenségek" ..... 99.
A játékosok száma ..... 101.
Felnőttek a gyermekfolklórban ..... 103.
Nemi különbségek ..... 106.
Elkülönülés, elhatárolódás ..... 109.
Egymással játszó fiúk és lányok ..... 113.

Egyforma játék, különböző tartalom, forma és használat ..... 117.
Gyermekek a kutatás középpontjába – összefoglalás ..... 119.
A tér és az idő kérdése a gyermekfolklórban ..... 122.
A gyermekfolklór helye ..... 123.
Utcák, parkok, terek ..... 126.
Épített játszóterek ..... 128.
Iskolaudvarok ..... 130.
Játék zárt terekben ..... 133.
A gyermekfolklór ideje ..... 136.
Az évszakok és az időjárás ..... 137.
A játékra fordítható idő ..... 144.
Korlátozás és inspiráció – összefoglalás ..... 151.
Előadásmód – A szövegek és a játékok a tényleges használatban ..... 154.
Elmélet és gyakorlat a játszótéren ..... 155.
Trágárság és agresszió ..... 162.
Tabu szavak a gyermekek folklórjában ..... 165.
Agresszív folklór: látszat és valóság ..... 172.
Performance jellegű játékok ..... 178.
A valóság megragadása - összefoglalás ..... 181.
Összegzés – „Én játszom ugyan, de ti vegyetek komolyan” ..... 183.

Mellékletek ..... 189.
1. számú melléklet: Játékgyűjtemény ..... 191.
I. Eszközös játékok ..... 193.
I/1. Tárgykészítő játékok ..... 193.
I/2. Eszközös ügyességi játékok ..... 194.
I/3. Sportjátékok ..... 201.
II. Mozgásos játékok ..... 205.
II/1. Ügyességi és erőjátékok ..... 205.
II/2. Fogócskák ..... 212.
II/3. Bújócskák ..... 216.
II/4. Testi érzékelés játékai ..... 217.
II/5. Vonulós játékok ..... 219.
III. Szellemi játékok ..... 220.
III/1. Szellemi ügyességi játékok ..... 220.
III/2. Becsapós játékok ..... 225.
III/3. Tiltó játékok ..... 227.
III/4. Kitalálós játékok, rejtvények ..... 228.
III/5. Utánzó- és szerepjátékok ..... 229.
III/6. Jóslások, szerencsevarázslások ..... 231.
2. számú mellékelt: Szöveggyűjtemény ..... 235.
Cselekvéssel járó, játékokhoz köthető szövegek ..... 237.
I. Kiszámolók ..... 237.
II. Tapsos játékok ..... 242.

III. Érintős játékok ..... 247.
IV. Fogócska ..... 252.
V. Eszközös játékok szöveggel ..... 254.
VI. Egyéb szöveges játékok ..... 256.
Cselekvés nélküli, játékokhoz nem köthető szövegek ..... 259.
VII. Csúfolók ..... 259.
VIII. Tréfás felelgetők, beugratók ..... 264.
IX. Mindennapi események, jelenségek ..... 271.
X. Játék a nyelvvel és a hangokkal ..... 277.
XI. Paródiák ..... 285.
XII. Szórakoztató szövegek ..... 296.
3. számú mellékelt: Dallamgyűjtemény ..... 311.
4. számú melléklet: Fényképgyűjtemény ..... 343.
5. számú mellékelt: Táblázatok ..... 357.
6. számú mellékelt: Kérdőív ..... 361.
Bibliográfia ..... 363.

Előszó
Ha én gyermek volnék…

Digitális bennszülöttek, Z-generáció, agyilag túlpörgött gyermekek, radikális változások, agresszív viselkedés, elmaradottabb nyelvi képességek, mozgásszegény életforma, információs túltengés… Ezeket a kulcsszavakat, vagy legalább is ezek közül egyet-kettőt általában a legtöbb, mai gyermekekkel foglalkozó írásban megtalálhatjuk. Ezek az írások (legyenek azok tudományos, ismeretterjesztő, vagy akár bulvár-jellegű cikkek) elsősorban röviden bemutatják vagy elemzik a mai helyzetet, felvillantják a gyermekek életében, világában bekövetkezett változásokat, olykor pedig igyekeznek az ezek mögött rejlő okokat is feltárni, esetleg az oktatásban és a nevelés terén szükséges újításokat, lehetőségeket keresik és mutatják be. Velük párhuzamosan pedig ott vannak természetesen a „bezzeg az én időmben" típusú írások és hozzászólások is, amelyek az elmúlt – és gyakran az idő és a gyermekkor, vagy fiatalkor iránti nosztalgia megszépítő mázával bevont – éveket vágyják vissza, állítják ellenpólusként a mai helyzettel szembe. Ami közös ezekben az írásokban, hogy általában a felnőttek szemszögéből, a felnőtt világból és kultúrából kiindulva, a felnőttek gyermekekkel kapcsolatos feladatait, nehézségeit középpontba állítva íródnak. Arra kevesen vállalkoznak, hogy megpróbálják a gyermekek szemszögéből, a gyermekek saját világát, saját közösségeit középpontba állítva vizsgálni ennek az új generációnak a helyzetét és mindennapjait. Persze nagyképűség is lenne egy ilyen óriási feladatot elvállalni, hiszen egy ilyen kutatás annyi időt, energiát és olyan mélyreható tájékozottságot igényelne a legkülönbözőbb tudományágakban, amire talán egy egész élet sem lenne elegendő. Nem is beszélve a változások egyre gyorsabb üteméről, ami a kortárs, különösen pedig a digitális kultúrát vizsgáló kutatók számára gyakran jelent nehézséget, hiszen mire leírnak és értelmeznek egy-egy jelenséget, addigra az a valóságban már sokszor idejétmúlt, elvesztette jelentőségét, esetleg már el is tűnt az emberek mindennapjaiból. Mindenek ellenére azonban a különböző tudományágaknak a saját területükön, a saját eszközeikkel érdemes bemutatniuk és elemezniük ezeket a jelenségeket. Érdemes lenne ezen kívül tudatosítanunk magunkban azt is, hogy mi magunk nem látjuk azt a lencsét – jelen esetben a felnőtt világ és felnőtt kultúra sajátos szűrőjét – amin keresztül a világot és jelen esetben a gyermekeket szemléljük.[1]

Ezen téren a hazai néprajztudománynak is bőven akad még tennivalója. A gyermekek saját kultúrájába tartozó, a felnőtt világ által a „hivatalos," felülről jövő gyermekkultúránál kevésbé ismert és kevésbé figyelemmel kísért játékai, szövegei és időtöltései, azaz a kortárs gyermekfolklór, különösen pedig a kortárs nagyvárosi gyermekfolklór ugyanis még felfedezetlen területnek, fehér foltnak számít a néprajztudomány képzeletbeli térképén. A dokumentálás, a használatban lévő szövegek és játékok összegyűjtése és leírása azonban csupán az egyik – bár ebben a konkrét esetben nagyon fontos és hiánypótló – része a tudományszakra váró feladatnak, melynek egy részét igyekszem a dolgozatban elvégezni. A kortárs gyermekek kultúráját és világát néprajzi szempontból vizsgálva az anyaggyűjtés mellett rengeteg más feladat is van, melyekből néhány elvégzése jelen dolgozatnak is célkitűzése. Egyrészt fontos, hogy a hazai kutatási hagyományokra gyakran jellemző pedagógiai szempontok szerint, vagy különféle értékítéletek mentén történő szelektálást, illetve a leíró módszerrel közölt, a kimondott, vagy kimondatlan prekoncepciókat meg nem kérdőjelező kutatásokat dolgozatomban meghaladjam. Vizsgálatomban ezért a gyermekfolklór-adatok kutatói rendszerezése alapján történő bemutatása helyett hazai szempontból

[1] A Ruth Benedict-től származó gondolatot idézi: Simons, E. R. 1985. 35.

újdonságnak számító, a rendszerezés helyett a gyermekfolklór tényleges működését, használatát középpontba állító elemzési szempontok mentén fogom az anyagomat bemutatni. Az olyan alapkérdések fölvetése mellett tehát, hogy mai világunkban milyen formában létezik, hol található meg a gyermekfolklór, vagy sarkalatosabban fogalmazva, létezik-e egyáltalán ma gyermekfolklór, illetve van-e még bármiféle szerepe és jelentősége a gyermekek mindennapjaiban, igyekszem a felbukkanó adatok elemzésével azok mögé is bepillantani. Mindezt olyan további kérdések felvetésével, hogy milyen hatással vannak a mai gyermekek folklórjára a korábbi hagyományok, valamint a média, emellett pedig hol érvényesül, egyáltalán érvényesül-e folklórjukban a kreativitásuk? Milyen főbb változásokon ment keresztül a gyermekek folklórja az elmúlt évtizedekben? Mit láthatunk akkor, ha a gyermekek saját köreiben használatos játékait és szövegeit nem csak „felülről", a hivatalos, a felnőtt kultúra és folklór szemszögéből, hanem a másik oldalról, a folklór használóit, azaz magukat a gyermekeket középpontba állítva igyekszünk szemlélni? Milyen hatással volt és lehet a gyermekek folklórjára a megváltozott világ, a jelentősen átalakult városi életkörülmények, mennyi idejük, és milyen tereik vannak a játékra? S talán a legfontosabb, mindezt kicsit összefoglaló kérdés: hogy néz ki ez a folklór az adatközlésen, illetve a tényszerű, szövegszerű leíráson túl a valós működésben és használatban?

A dolgozatban a hazai és nemzetközi gyermekfolklór-kutatás eredményeinek bemutatása, valamint más tudományszakok témához kapcsolódó, a kutatást segítő szakirodalmi eredményeinek áttekintése után egy módszertani fejezetben mutatom be saját vizsgálatom módszereit és jellemzőit, valamint az anyaggyűjtés menetét és részleteit. Ezt követi az általam összegyűjtött anyag részletes elemzése négy nagy fejezetben. Ezek a fejezetek a hagyomány és a kreativitás gyermekfolklórban való együttes megjelenésnek kérdését, a gyermekfolklór használóit, azaz magukat a játékosokat, a gyermekfolklór időben és térben való meghatározottságát, valamint az elmélet és a gyakorlat kérdésének vizsgálatával a gyermekfolklór tényleges működését mutatják be. A gyűjtött anyagot a kutatás eredményeinek összefoglalását követően a dolgozat mellékletében közlöm külön játék-, szöveg-, illetve dallamgyűjteményben.

A vizsgálatot tágabb kontextusba helyezve a fentebb felvetett kérdések nem csak a gyermekfolklór-kutatás, hanem az egész tudományszak számára fontosak. Nem csak azért, mert a dolgozat a hazánkban még kevésbé kutatott kortárs folklór színes világát mutatja be a gyermekanyagon keresztül, hanem azért is, mert a kortárs folklorisztikai jelenségek gyűjtésének és vizsgálatának módszertanára, lehetőségeire mutat példát a nemzetközi eredmények bemutatásával és az anyag újszerű vizsgálati szempontok szerint való elemzésével. Ezen kívül egy olyan, a néprajztudomány számára különösen érdekes, de nehezen vizsgálható kérdés megválaszolásnak lehetőségeire is utakat mutathatnak a dolgozat egyes fejezetei, mint a folklór működésének kérdése, a hagyományozódási folyamatok feltérképezésének lehetősége.

A gyermekek saját folklórjának, gondolkodásának, saját közösségeik működésének megértése persze egyáltalán nem könnyű feladat. Munkám során gyakran úgy éreztem és úgy érzem sokszor még most is magam, mint Janikovszky Éva kis főhőse a *Ha én felnőtt volnék* című könyvében.[2] Ez a kisgyermek igyekszik megérteni a felnőttek furcsa szabályokkal teli, zavarosnak és számára gyakran teljesen értelmetlennek és következetlennek tűnő világát, próbálja magát a helyükbe képzelni, azonban ez nem is olyan egyszerű feladat, mint amilyennek elsőre látszik. A gyermekfolklór működésének vizsgálata során kicsit kívülálló felnőttként én is gyakran értetlenkedtem, bennem is

[2] Janikovszky É. 1965.

sok-sok kérdés merült fel. A számtalan hogyanra és miértre pedig a szakirodalom segítségül hívásán túl Janikovszky főhőséhez hasonlóan a legegyenesebb – bár ennek ellenére sokszor a legnehezebbnek számító – utat igyekszem választani: *Meg fogom tőlük kérdezni*.

1. kép Játék az iskolaudvaron

Kutatástörténeti áttekintés

A gyermekfolklór hazai kutatásának időszerűsége

„A magyar gyermekjáték-kutatásnak rendkívül gazdag, szép eredményeket magáénak tudó múltja van" – olvashatjuk Niedermüller Péter kutatástörténeti összefoglalójában a nyolc kötetes *Magyar Néprajz* VI., a népzene és a néptánc mellett a népi játékokkal is foglalkozó kötetében,[3] s ez valóban így is van. A középkortól kezdve a különféle témájú és jellegű munkákban fel-felbukkanó – magyar vonatkozású – játéklejegyzések, gyermekjáték-leírások után[4] már a XIX. században megindult a gyermekjátékok és a gyermekfolklór-szövegek tudományos igényű kutatása. Ez utóbbiak kutatástörténetét Tátrai Zsuzsanna foglalta össze a *Magyar Néprajz* V., népköltészettel foglalkozó kötetében.[5] Ez a két említett fejezet időrendben tárgyalja, és jól jellemzi az 1970-80-as évekig tartó gyermekfolklór kutatást. Emlékeztetőül: a XIX. században, a nemzeti önismeret, a nemzeti identitás eszméje, az ősi, archaikus kultúrelemek kutatása idején a gyermekjátékokra, s főként azok szövegeire úgy tekintettek, mint régi műveltségi elemek hordozóira, amelyek a gyermekek ajkán ősi, primitív mivoltukban maradtak fenn, illetve magukba szívták az egykori kulturális javakat, s az idők során változatlanul megőrizték azokat.[6] A kortársak munkái közül azonban kiemelkedik Kiss Áron 1891-es nagyszabású gyermekjáték-gyűjteménye, amely az ország egész területéről közölt mondókákat, játékszövegeket, kottákat és játékleírásokat is.[7] A XX. század Gönczi Ferenc somogyi gyermekről írott munkájával kezdve[8] már az egyes vidékek és falvak – például Jászkisér, Kalotaszeg, Galga-vidék, Borsod, Mátyusföld, Kalocsa – népi játékairól szóló, átfogó igénnyel készült gyermekjáték-monográfiák születésének korszaka.[9] Ezek közül kiemelkedik Gazda Klára *Gyermekvilág Esztelneken* címmel megjelent monográfiája.[10] Ez a kötet ugyanis nem csupán az adott vidéken, faluban élő gyermekek játékait és folklórját mutatja be, nem csupán játékgyűjtemény, hanem – ahogyan azt a cím is jelzi – a teljesség igényével igyekszik bemutatni és megragadni a gyermekvilág szociokulturális összefüggéseit, a játszó társadalmat. A szerző végigköveti a gyermekek életének teljes spektrumát a születéstől a párválasztásig öt életkori perióduson keresztül (kicsi buba, porban játszó gyermekek, iskolások, a felnőttkor küszöbén, bajuszos legények, kontyos nagylányok), s ezzel láthatóvá teszi az esztelneki gyermekek és fiatalok sajátos világát. Hasonlóan kiemelkedő eredmény a gyermekfolklór kutatásában a Faragó József és Fábián Imre nevéhez köthető bihari szövegkorpusz megjelentetése.[11] Ez a kötet egy kisebb terület, a gyermekek által használt különféle szövegek összegyűjtése terén törekedett teljességre, s a maga mintegy tízezer szövegváltozatával egyedülálló eredménynek tekinthető.

---

[3] Lázár K. – Niedermüller P. 1990. 532.

[4] Például Bornemissza Péter: *Ördögi kísértetekről…* (1578); Szenczi Molnár Albert: *Dictionarium* (1604); Johannes Amos Comenius: *Orbis pictus* (1685); Apor Péter: *Metamorphosis Transsylvaniae* (1763), – hogy csak néhány fontos művet említsek.

[5] Tátrai Zs. 1988. 584-586.

[6] Ilyen gyermekjáték-értelmezésekkel találkozhatunk például Kálmány Lajos, vagy Porzsolt Lajos korabeli, gyermekjátékokkal foglalkozó munkáiban, de néhány évtizeddel később a magyar néphit vizsgálatával kapcsolatban Róheim Gézánál, illetve a XX. század végén Diószegi Vilmosnál is megjelenik ez az elgondolás. Kálmány L. 1881; Porzsolt L. 1885; Róheim G. 1925; Diószegi V. 1998.

[7] Kiss Á. 1891.

[8] Gönczi F. 1937.

[9] Bakos J. 1953; Csete B. 1957; Hintalan L. J. 2000; Lajos Á. 1957; Pécsiné Ács S. 1978.

[10] Gazda 1980. A monográfiát 2008-ban a budapesti Ős-Kép Kiadó újra megjelentette. A kötetet az *Erdélyi Múzeum* hasábjain Keszeg Vilmos méltatta. Keszeg V. 2011.

[11] Faragó J. – Fábián I. 1982.

A zenei feldolgozás és rendszerezés igénye is a XX. században lesz egyre sürgetőbb. Ennek, illetve Bartók Béla és Kodály Zoltán kitartó munkájának eredményeként jelent meg 1951-ben a *Magyar Népzene Tára* első kötete *Gyermekjátékok* címmel.[12] Zenei feldolgozásban máig ez a legteljesebb és legrészletesebb gyermekfolklórral foglalkozó kötet.

A legfrissebb kutatástörténeti összefoglaló a vizsgált témában Kriston Vízi József 1995-ös tanulmánya.[13] Ugyanebben az évben Ujváry Zoltánnak is megjelent egy cikke a gyermekjáték kutatásról, ebben azonban elsősorban a téma nagy pedagógus kutatóit (például Kiss Áront, Gönczi Ferencet, Lajos Árpádot, Bakos Józsefet, illetve Csete Balázst) méltatja. Ezen kívül a néprajzosokra váró feladatokat foglalja össze, amelyek szerinte főként a virtuális gyermekfolklór-térképen található fehér foltok kitöltése, majd pedig a tipologizálás, illetve az eredetkérdés és a kapcsolatok elemzése.[14] Kriston Vízi József említett cikke már szigorúbban vett kutatástörténet: az 1930-as évektől az 1940-es évek végéig (Kresz Mária 1948-as kutatástörténeti összefoglalójáig[15]) időrendben tekinti át röviden a gyermekjátékokról és gyermekfolklórról megjelent fontosabb műveket, majd az azóta elért eredményeket tematikus csoportonként tárgyalva mutatja be. Így megtudhatjuk, milyen munkák jelentek meg, milyen eredmények születtek a népi mondókák, az énekes gyermekjátékok, valamint az eszközös népi játékok és játszások, illetve a játékszerek kutatása terén.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a gyermekjátékok és a gyermekfolklór 1995-ig tartó kutatástörténetében eleinte a játékcselekvések és a szövegek közlésén, leírásán, illetve ezek múltba vezető értelmezésén volt a hangsúly,[16] noha a játékszerek gyűjtésére való felhívás is többször hangot kapott. Később egyre fontosabbá vált a dallamok közlése, a szövegek és a játékcselekvések összekapcsolása, s ezáltal a teljes játékesemény ismertetése, hiszen a *Magyar Népzene Tára* első kötete óta a néprajzkutatásban a gyermekjáték fogalom többnyire a játékot, és a hozzá kapcsolódó szövegeket és dallamokat együttesen jelentette.[17] Mindemellett jelentkezett az az igény is a kutatásban, hogy a gyermekek folklórját, világát a maga teljességében mutassák be egy-egy konkrét területen, vagy településen.

Mindez a fogalomhasználatban is tükröződik. A XIX. század végén, XX. század elején még „számláló versikék”-et, „gyermekversikék”-et, „gyermekjátékok”-at közöltek többek között például az *Ethnographia* hasábjain.[18] Később a játékok és mondókák konkrét társadalmi réteghez való kötődését is hangsúlyozták a „népi gyermekjátékok”, „népi mondókák” szóhasználattal,[19] illetve a teljességre törekedve egyes kutatók a „gyermekek élete és játékai” szóösszetételt, majd a „gyermekfolklór” fogalmat használták. A teljesség igénye Gazda Klára fentebb már említett munkájában mutatkozik meg a leginkább. Ő vezette be a kutatásba a „gyermekvilág” fogalmát, hiszen munkájában nem csak a gyermekek játékaira és szövegeire volt kíváncsi, hanem „a gyermekek egész hagyományos világára: anyagi és szellemi műveltségére, életformájára, a családban és a falu társadalmában elfoglalt helyére, a nevelés, nevelődés és hagyományozódás egész folyamatára.”[20] Szintén a teljesség igénye

[12] MNT I. 1951.
[13] Kriston Vízi J. 1995.
[14] Ujváry Z. 1995.
[15] Kresz M. 1948.
[16] Jellemző példa lehet erre Róheim Géza tanulmánya, amelyben a *Gólya, gólya, gilice* kezdetű gyermekverset elemzi és értelmezi. Róheim G. 1984. 29–292.
[17] Lásd például: Borsai I. – Hajdu Gy. – Igaz M. 1980.
[18] Lásd például: Rechnitzer I. 1895; Koritsánky O. 1903.
[19] Például Tóth K. 1943; Pécsiné Ács S. 1978.
[20] Gazda K. 1980. 5.

fedezhető fel az utóbbi évtizedekben a „gyermekkultúra" fogalom használatában, amely Bús Imre szerint nem csak a gyermekek által létrehozott, vagy általuk mozgásban tartott kulturális javakat vizsgálja, hanem a nekik készült, az ő javukat, örömüket, fejlődésüket szolgáló elemeket is tanulmányozza.[21]

A fogalomhasználat a gyermekjátékok és a gyermekfolklór kutatása terén ma sem egységes. A kutatók publikációikban a fentebb említett megoldások szinte mindegyikét használják, aszerint, hogy ki melyiket véli a maga anyagára legalkalmasabbnak. Jól mutatja ezt az a kissé érthetetlen és furcsa megoldás is, hogy a néprajzkutatás egyik legnagyobb hazai kézikönyvében, a nyolc kötetes *Magyar Néprajz*ban a gyermekjátékok, azaz az eszközös, mozgásos, párválasztó és szellemi játékok, valamint a gyermekfolklór szövegek, vagy (Tátrai Zsuzsanna szóhasználatával) a „gyermekkor költészete" két külön kötetben kapott helyet, élesen elválasztva ezzel az egyébként legtöbbször szervesen összetartozó részeket.[22] Nehezíti a megfelelő fogalmak megtalálását és kiválasztását az is, hogy a jelen felé közeledve a különféle – a hagyományosnak[23] megfelelő, vagy megfeleltethető – jelenségek megnevezésére egyre újabb és újabb fogalmak születnek, a korábban előszeretettel alkalmazott „népi" jelző használata pedig egyre inkább eltűnik. A mai gyermekek játékai és folklór jellegű tevékenységei tehát már egyre nehezebben jellemezhetőek és írhatóak le a hagyományos anyagra alkalmazott fogalmak segítségével. A kutatói szemlélet pedig a társadalmi változásokat sokszor figyelmen kívül hagyja. Ezen kívül az olyan átfogó, az egész gyermekvilágot érintő kutatás, amit Gazda Kláránál láthattunk, ma már nehezen kivitelezhető, hiszen a mai gyermekek egész világát feltérképezni az őket érő nagy mennyiségű külső hatás következtében már igen nehéz. A kortárs gyermekek[24] világának különböző szeleteit vizsgálva azonban a Katona Imre által is használt és javasolt átfogó gyermekfolklór fogalom a legtöbb esetben ma is nagyon jól használható, hiszen magába foglalja a szövegeket, a mozgásos és szellemi játékokat, a hiedelmeket, szokásokat. Csupán egyetlen részterület, a játékszerek kérdésköre marad ki belőle – annak ellenére, hogy azok gyakran az említett játék-cselekvések fontos eszközei és kellékei.[25] A továbbiakban én is a Katona Imre által javasolt gyermekfolklór fogalmat fogom használni. Úgy vélem, a szerző által felsoroltak mellett ez a fogalom lefedi azt a területet is, ami a kortárs gyermek-játékszereket vizsgáló néprajzosok számára különösen izgalmas és tanulságos lehet. Mégpedig azt, hogyan vonják be a gyermekek játékaikba a körülöttük található tárgyakat, s hogyan használják – az eredeti, felnőtt elgondoláshoz képest gyakran egészen másként, más funkcióban – a készen kapott játékszereiket.

A fentiekben vázolt kutatási eredményeken kívül a kortárs, vagy éppen városi gyermekfolklór mai kutatói számára fontos kérdés lehet, hogy a legutóbbi tudománytörténeti összefoglaló megjelenése óta eltelt két évtizedben vajon jelentek-e meg újabb irányzatok? Milyen újabb eredményeket tud fölmutatni a néprajztudomány a gyermekfolklór kutatásában? A téma ma is időszerű, hiszen olyan új jelenségek tűntek

[21] Bús I. (szerk.) 2013. 13. A gyermekkultúra témájában lásd még Trencsényi László utóbbi években megjelent tanulmányait. Például: Trencsényi L. 2012, 2014.

[22] Lázár K. – Niedermüller P. 1990; Tátrai Zs. 1988.

[23] „Hagyományos"-nak nevezem dolgozatomban azokat a néprajzi szakirodalomból ismert, ott megjelent játékokat, szövegeket és gyermekfolklór-jelenségeket, amelyek a falusi, paraszti világot, vagy annak még föllelhető maradványait bemutató gyermekfolklór és gyermekjáték-gyűjteményekben felbukkannak.

[24] A „kortárs" fogalom alatt dolgozatomban az elmúlt 20 év, illetve a jelenkor gyermekeit és gyermekfolklórját értem. A néprajzkutatás ugyanis ezen időszak gyermekfolklórjának bemutatásával még adós, így indokoltnak tartom a szűken vett jelenkor mellett a kutatás kibővítését a most huszonévesek generációjára is.

[25] Katona I. 1979. 375.

fel az utóbbi évtizedekben a gyermekek világában, amelyek vizsgálata sürgető. Vajon olvashatók-e olyan kötetek és írások, amelyek segíthetnek értelmezni a mai gyermekek játékait, folklór-jellegű tevékenységeit? Vajon milyen a jelene – egyáltalán van-e jelene ennek a kutatási iránynak?[26]

Publikációk az 1990-es évektől napjainkig

Az 1960-70-es évek kutatásáról szólva Niedermüller Péter megjegyzi, hogy az elméleti irányultságot a különböző munkák alapján szinte lehetetlen meghatározni,[27] és ez azóta is így van. A gyermekfolklórról írott különféle cikkek és kiadványok szinte mindegyike egyedi, egyéni munkának tekinthető, a témának, úgy tűnik, nincsenek egységes gyűjtési, rendszerezési, feldolgozási, kiadási módszerei.[28] Az egységes, sajátos módszertan hiánya az eredmények áttekintését is nehezíti, azonban a különféle cikkek, kötetek és tanulmányok összeszedése, egymás mellé állítása során mégis azt láthatjuk, hogy az utóbbi két évtizedben is sok hasznos, és a tudományos igényeket is kielégítő munka jelent meg a gyermekfolklórral kapcsolatban.

Az egy-egy terület, vagy település hagyományos – gyakran már csak az idősebbek emlékezetében élő – játékkincsét bemutató néprajzi igényű, vagy oktatási segédanyagként szolgáló kötetek kiadása napjainkig folyamatos. Csak néhány példa az utóbbi évekből: néprajzi szempontból vizsgálva a Drávaszög népi játékszereinek vizsgálata után Lábadiné Kedves Klára a terület gyermekfolklórját bemutató kötetét is megjelentette, Szapu Magda a somogyi, Géczi Lajos az Ung-vidéki, Veress Péter Ilona a mezőcsávási gyermekek játékait és mondókáit gyűjtötte csokorba, Csorba Béla a temerini gyermekfolklórt mutatta be könyvében, Arnold Mária pedig a herendi kisgyermekkort vizsgálta a századfordulótól a II. világháborúig.[29] Itt említeném meg Vasas Samu 1993-as kötetét is, amely a témában újszerűnek számított (és számít ma is), hiszen a szociálpszichológia felé elmozduló mű a kalotaszegi gyermek nevelésének és személyiségfejlődésének kapcsolatát elemzi.[30] Mindezeken kívül a Hagyományok Háza 2003-ban elindított egy sorozatot *Helyi Hagyományok* címmel, melyben eddig a Nagykunság, Galga-mente, Dél-Alföld, Kazár és Rábaköz játékkincsét bemutató és felhasználó oktatási segédanyagok jelentek meg.[31]

A (népi) játékszerekkel és a gyermekfolklórral, illetve ezek elméleti vonatkozásaival ma is több néprajzkutató foglalkozik. Álljon itt most a teljesség igénye nélkül néhány fontos név, akik az utóbbi két évtizedben írásaikban, cikkeikben, könyveikben rendszeresen beszámolnak vizsgálódásaik eredményeiről. Kalmár Ágnes, a kecskeméti

[26] Itt szeretném jelezni, hogy – mivel saját kutatásomnak nem része a mai gyermekek játékszereinek vizsgálata – jelen áttekintésben a játékszerekkel kapcsolatos kutatásokban elért eredményekkel csak érintőlegesen foglalkozom.

[27] Lázár K. – Niedermüller P. 1990. 536.

[28] Ezt láthatjuk igazolva akkor is, ha a gyermekjátékok, gyermeki játékszerek szempontjából tekintjük át például a megyék népművészetét bemutató sorozat köteteit. Egyesekben – például a heves megyei kötetben – a témára egy nagyobb rész alfejezeteként térnek ki. (Császi I. 2005.) Másokban – mint például a hajdú-bihar megyei kötetben – nem is foglalkoznak a gyermekjátékokkal, megint másokban – például a csongrádi, vagy borsod-abaúj-zempléni kötetekben – viszont külön fejezetet szenteltek a témának. (Bárkány I. 1990; Katona J. 1997.)

[29] Lábadiné Kedves K. 1984, 2000; Szapu M. 1996; Géczi L. 2006; Veress Péter I. 2009; Csorba B. 2003; Arnold M. 2001.

[30] Vasas S. 1993.

[31] Herczegh K. 2003; Gundyné Szerényi A. 2007; Bendek K. 2007; Szabó Á. – Szabó J. 2010; Bakonyi L. – Ónodi B. 2009. Ezen kötetek, illetve a többi pedagógiai célzatú kiadvány hatásaival saját gyűjtéseim során is találkoztam. A kiszámolók gyűjtésekor például a leglelkesebb adatközlők olykor egyértelműen visszatanított, hagyományos népi kiszámoló-szövegeket is elmondtak nekem, azonban a részletesebb faggatózás során általában kiderült, hogy ezeket saját szabad játékaik során nem igazán alkalmazzák.

Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely jelenlegi igazgatója a játéktörténet és a játékszerek kutatója.[32] Kriston Vízi József kutatástörténeti vizsgálódásain kívül a különféle népi játékokkal és játéktárgyakkal – többek között például a hintázás formáival és szokásaival –, valamint a fiatalok társas életével is foglalkozik, s a Magyar Játéktársaság *Vesszőparipáink* címet viselő közleményeinek, kiadványainak szerkesztője.[33] 2003-ban összeállított egy kötetet, amelyben a múlt század elején kiadott legfontosabb néprajzi játéktanulmányokból, gyűjtésekből válogatott és jelentetett meg néhányat,[34] 2014-ben pedig a XXI. század elején született, játékokkal kapcsolatos írásait gyűjtötte csokorba *Kő, papír, olló* címet viselő könyvében.[35] A Kiss Áron Magyar Játék Társaság jelenlegi elnöke, Györgyi Erzsébet (aki a Magyar Néprajzi Múzeumban 1979-ben, a Nemzetközi Gyermekév alkalmával megrendezésre került, a század eleji falusi gyermekek életét feldolgozó kiállításának rendezője is volt[36]) az utóbbi években elsősorban a gyermekjáték változásáról, és a játék változó kultúránkban betöltött szerepéről publikált cikkeket, amelyekben többek között a játékok valós felhasználásának vizsgálatára is felhívta a figyelmet.[37] Fontos megemlíteni végül, de nem utolsó sorban Lázár Katalin – az MTA Zenetudományi Intézet népi játékgyűjteményének jelenlegi kezelője és kutatója – munkásságát is. Ő főként a népi játékok oktatásban betöltött, illetve betölthető szerepét vizsgálja köteteiben és tanulmányaiban, de a nevéhez fűződik több gyermekjáték-tipológiai kutatás és elemzés, a Planétás kiadó *Jelenlévő Múlt* sorozatában megjelent (mára már 3 kiadást megért), népi játékokat bemutató kötet, illetve legújabban egy, a magyar népi játékok szövegeiben bekövetkező alakulásokat és romlásokat vizsgáló tanulmány is.[38]

Az 1990-es évek második felében a humán tudományok több ágának is a gyermekek, a gyermekvilág, illetve a játékok felé fordult az érdeklődése. 1997-ben a *História* történelmi folyóirat, két évvel később pedig a *Műhely* című kulturális folyóirat szentelt egy-egy tematikus számot a gyermek témájának,[39] a tavalyi évben pedig a fiatal történészek folyóirata, a *Sic Itur Ad Astra* egy játékokról szóló tematikus kötetet jelentetett meg.[40] Ebben pedig nem csak játéktörténtről, vagy a játékok történelem során betöltött szerepéről, hanem a körülöttünk zajló változásokra való nyitottság jeleként például a történelem számítógépes játékokban való megjelenéséről is olvashatunk. A néprajztudományban 1999-ben az *Acta Ethnographica Hungarica* című folyóirat első és második összevont száma is a gyermeket, illetve pontosabban a játékokat állítja középpontba *The Playing Man / Homo Ludens* címen. A kiadványban angol, német és francia nyelvű cikkeken keresztül pillanthatunk be a magyar és a nemzetközi anyagba, kaphatunk képet a mostani (illetve pontosabban a tizenöt évvel ezelőtti) gyermekjáték-kutatás főbb irányairól, eredményeiről többek között Györgyi Erzsébet, Gunda Béla, Gazda Klára, Lázár Katalin, Katona Imre, Kriston Vízi József és Voigt Vilmos írásain keresztül. A folyóirat-számban a hagyományos népi játékokkal és játékszerekkel –

[32] Lásd például: Kalmár Á. 1996, 2002.
[33] Lásd például: Kriston Vízi J. 1990, 2005, 2009.
[34] Kriston Vízi J. (szerk.) 2003.
[35] Kriston Vízi J. 2014.
[36] Földesné Györgyi E. 1979.
[37] Lásd például Györgyi E. 1994, 1999. A szerzővel az egyik legutóbbi tudományos interjú a 2013-as *Sic Itur Ad Astra* 63. tematikus számában olvasható.
[38] Lásd például: Lázár K. 1996, 1999, 2003, 2005, 2010. A szerző az elmúlt évtizedben oktatási segédanyagként a magyar játékkincsből egy négykötetes területi (Erdély és Moldva, Dunántúl, Észak, valamint az Alföld gyermekjátékait bemutató) válogatást is megjelentetett *Gyertek, gyertek játszani!* címmel. Lázár K. 2002-2008.
[39] *História* 1997/5-6. A gyermek; *Műhely* 1999. A gyermek.
[40] *Sic Itur Ad Astra* 63. 2013. Csak játék?

például a bicskajátékokkal, a hintával, vagy éppen az ázsiai sárkányeregetéssel – foglalkozó tanulmányokon kívül jó néhány, újszerű témákat, kortárs jelenségeket vizsgáló közleményt is olvashatunk. Csak néhány említés a magyar vonatkozásúak közül: ilyen újdonságnak számít például S. Laczkovits Emőke tanulmánya a Balaton-felvidéki gyermekek szerepjátékairól, amely ugyan a XX. század első felét vizsgálja, témájában azonban újszerűnek tekinthető, hiszen a gyermeki szerepjátékokról az eddigi néprajzi szakirodalom csupán utalás-szerűen tett említéseket, részletekbe menően nem mutatta be.[41] Fábián Zoltán Dénes itt közölt cikkében egy konkrét játékszer, a játék-katona kultúrtörténetének részleteit igyekszik feltárni a játékot készítő manufaktúrák, a gyűjtők és a játék-szokások vizsgálatán keresztül,[42] Kovács György és Bakosi Éva pedig már valóban a jelenkort, az ezredforduló óvodásainak játékait vizsgálja a gyermekek, az óvónők és a szülők bevonásával.[43] A szerzőpáros tanulmányában az újfajta játékszerek és a különféle játékok kedveltségének vizsgálatán kívül a változások mélyebb, társadalmi okait is igyekszik meghatározni, fő kérdésük pedig az, hogy ebben a folyton változó világban hogyan tudja a játék betölteni hagyományos szerepét a gyermekek életében.

Néhány évvel később a Kriza János Néprajzi Társaság is szentelt egy kötetet az itt vizsgált témának: 11. évkönyvük *Játék és kultúra* alcímmel jelent meg 2003-ban.[44] A kötetben túlnyomórészt erdélyi vonatkozású írásokat olvashatunk – többek között a gyergyóalfalusi gyermekek különféle típusú ugróiskoláiról, vagy a sóvidéki hangzó játékszerekről[45] –, de Lázár Katalin például egy általánosabb témáról, a fogócskák típusrendjéről értekezik, Gazda Klára pedig a kiszámolókban és gyermekjátékokban is gyakran megjelenő Isten kovácsa motívumot vizsgálja történeti és művelődéstörténeti keretbe ágyazva.[46] Külön kiemelném még Faragó József itt megjelent írását,[47] amelyben bár egy régebbi, 1975-ös gyűjtését mutatja be, szempontjai nagyon is újszerűek. A hármasfalusi gyermekek személyes kiszámoló-repertoárját vizsgálja, illetve a már jól ismert, hagyományos szövegek helyett inkább a legáltalánosabban elterjedt, legkedveltebb változatokat keresi, és mutatja itt be. Az általa összegyűjtött szövegek közül is főleg azokat közli, amelyek az eddig ismert, megjelent kiszámoló-anyaghoz képest újszerűnek, „modernebbnek" számítanak, ezzel is gazdagítva és frissítve a téma kutatásának lehetőségeit.

A legutóbbi, összegző igényű, átfogó munka a gyermekfolklór kutatásában 2001-ben jelent meg. Katona Imre *Néprajz és gyermekvilág* címet viselő kis kötete az emberélet első nagy szakaszát, azaz a gyermek-, serdülő- és ifjúkort mutatja be. Mint azt a szerző az előszóban is megjegyzi, a témáról temérdek adattal rendelkezünk, az összefoglalás azonban már jóval kevesebb.[48] S bár a néprajzi részletekbe Katona Imre nem merül bele, hiszen a kötetben a gyermekek társadalomba való betagolását-betagozódását vizsgálja, mégis igyekszik jellemző példákat idézni a falusi gyermekek társadalomban betöltött helyzetéről, így a mű segítségével természetesen bepillantást nyerhetünk a gyermekfolklór és a gyermekjátékok világába is.

Összességében megállapítható, hogy az 1990-es évektől napjainkig megjelent, gyermekfolklórral foglalkozó írások nagyrészt a korábbi tematikákat követik: hagyományos falusi szövegeket, énekes-táncos, vagy éppen mozgásos játékokat,

[41] S. Lackovits E. 1999/a.
[42] Fábián Z. D. 1999.
[43] Kovács Gy. – Bakosi É. 1999.
[44] Szikszai M. (szerk.) 2003.
[45] Gálné Kovács I. 2003; Márton B. 2003.
[46] Gazda K. 2003/a. Lázár K. 2003.
[47] Faragó J. 2003.
[48] Katona I. 2001. 5.

játékszereket, a falusi gyermekek életét és világát, vagy egy-egy konkrét terület, település játék- és szöveganyagát mutatják be hosszabban vagy rövidebben, gyakran pedagógiai, vagy éppen a múltat felértékelő, értékmegőrző célzattal. Felbukkan azonban néhány olyan újszerű, előremutató ötlet és irányzat is, amely már sokkal inkább a gyermekeket állítja középpontba, az ő személyes repertoárjukat, játékokhoz való viszonyukat vizsgálja, illetve a körülöttünk zajló változásokra reagálva a gyermekjátékok mai szerepéről és helyéről igyekszik különféle megállapításokat tenni.

A kortárs gyermekfolklór-kutatás mai állása

A kortárs gyermekfolklór kutatása, gyűjtése és feldolgozása terén már jóval kevesebb eredményről tudunk beszámolni. A fellelhető cikkek és irodalom esetlegessége, sokfélesége miatt pedig nehéz átfogóbb tematikákat találni, jellemző kutatási tendenciákat megállapítani az eredmények bemutatása során.

A városi, illetve kortárs gyermekfolklór vizsgálatára az igény, illetve a kutatási felhívások már a XX. század közepétől kezdve jelen voltak a szakmában, Hathalmi Gabnay Ferencnek pedig már a század elején megjelent két cikke a *Néprajzi Értesítőben* a budai, illetve budapesti gyermekek játékairól és „kunsztjairól," „ügyes fogásairól" és „furfangos kedvteléseiről". Ezen kívül Zsemley Oszkár is közölt egy rövid cikket a fővárosi gyermekek játékairól, s az ezekhez kapcsolódó „szakszavakról,"[49] a tematikát azonban sokáig senki nem folytatta. A hiányosságra pedig Csalog Zsolt már jó pár évtizeddel ezelőtt is utalt a budapesti gyermekfolklór kutatásáról írott – sajnos kéziratban maradt – tervezetében.[50] Az 1950-es években megindult Nagy-Budapest kutatás keretében ugyan elkezdődött a gyermekjátékok gyűjtése is,[51] ezek azonban elsősorban az újonnan a fővároshoz csatolt, inkább falusias jellegű területek – mint például Pesthidegkút, vagy Óbuda – anyagát vizsgálták, s legjobb tudomásom szerint nem is kerültek kiadásra.[52] Igen gyakori hibája a XX. századi kutatásoknak és kiadványoknak ez a múlt felé való fordulás, ahogy azt Voigt Vilmos is megjegyzi a modern gyermekfolklór kutatásáról írott cikkében.[53] A gyűjtők gyakran nem vesznek tudomást a jelenről, és csak a hagyományos folklórból is ismert gyermekfolklór szövegekhez, játékokhoz hasonló adatokat jegyzik le, illetve azok maradványait próbálják a kortárs anyagban megtalálni. Azokat a szövegeket pedig, amelyek a modern világ elemeit, jelenségeit is tartalmazzák, furcsa, romlott formáknak tekintik, s legtöbbször nem is publikálják. Pedig a mai gyermekfolklórra már nagy hatással van a tévé, a film, az internet, az új jelenségek automatikusan bekerülnek a gyermekek játékaiba és szövegeibe, és ezáltal a mai gyermekfolklórba nagyon sok minden beletartozik „*a reklámoktól az autóismeretig, a tankönyvekből vett példáktól a gyermekirodalom alkotásaiig*."[54] Mindezt pedig a szerző szerint kommunikációelméleti megközelítéssel, a közlők és befogadók helyzetét és viszonyát vizsgálva lehetne a legpontosabban leírni. Ezek kutatásával és ilyenfajta leírással azonban a néprajztudomány máig adós.

Érdekes, hogy bár a városi folklór már évtizedek óta használt fogalom a magyar néprajztudományban, a várost, mint kutatási terület még mindig gyakran alsóbbrendűnek tartják a falusinál. Pedig – ahogyan azt a román folklorista, Nicolae Constantinescu megfogalmazta „Annak ellenére, hogy elméleti szinten a népi kultúrát

[49] Hathalmi Gabnay F. 1903, 1904; Zsemley O. 1904.
[50] Csalog Zs. 1958. 2.
[51] Lásd erről Csalog Zs. 1958. 4.
[52] A kéziratos anyagok megtekinthetők az Elte Btk Folklore Tanszékének Kézirattárában.
[53] Voigt V. 1979.
[54] Voigt V. 1979. 2.

kizárólagosan csak a rurális, falusi közegben helyezték el, s helyezik el sokan még ma is, s a folklór területéről kiűzték azt, amit a másik, egyébként ugyanannyira aktív kultúraképző közeg, a város termelt és termel, ez utóbbi nem szűnt meg a folklórhoz tartozó, vagy a klasszikus értelemben vett folklórral azonosítható változatos szellemi produktumokat létrehozni és érvényesíteni."[55] A tipikusan városi műfajoknak tekintett városi legendákkal, viccekkel, vagy éppen a firkálásokkal az elmúlt években több kutató is foglalkozott. Városi gyermekekről, illetve az ő folklórjukról azonban szinte egyetlen szó sem esik a városi folklórral kapcsolatos publikációkban, a modern, vagy éppen nagyvárosi gyermekfolklórról nem jelent még meg összefoglaló, sem egy-egy területet, játéktípust részletesen bemutató mű. Néhány részterület eredményeiről azért ezen a téren is beszámolhatunk. Háy Ágnes 1980-ban jelentette meg az 1970-es években végzett városi gyermek- és felnőtt folklór gyűjtéséből származó szövegek egy részét (mindenféle magyarázat és kommentár nélkül), Klaniczay Gábor pedig a trágárság és a civilizáció kapcsolatát elemezte Háy Ágnes ezen szövegei alapján.[56] Ezek a közlések jól érzékeltetik a folklórszövegekben – vagy talán inkább a gyűjtők szemléletváltásban? – bekövetkezett változásokat, azonban csak egy kis szeletét vizsgálják a témának. Mivel pedig a közlésből nem derül ki, hogy Háy Ágnes mi alapján válogatta ki a – humoros, de túlnyomó részben trágár és obszcén szavakat, illetve erőszakos cselekményeket is tartalmazó – dalokat és mondókákat, illetve Klaniczay is főként a trágár és obszcén szövegeket veszi górcső alá, akár azt is sugallhatják, hogy a modern, városi folklór kizárólag ilyen jellegű.

Az 1980-as évek elején Budapesten, az ELTE BTK Folklore Tanszékén megindult egy, a kortárs folklór vizsgálatára irányuló kutatás. Ennek keretében a modern, városi gyermekfolklór, főként pedig az iskolai folklór gyűjtését is szorgalmazták, s az összegyűjtött anyag kiadását is tervezték. Ez a terv végül nem valósult meg, csupán Kovács Emese közölte angol nyelvű összefoglaló cikkben a budapesti iskolás gyerekek játékának helyéről és idejéről végzett kutatásának eredményeit.[57] Ez a tanulmány jól érzékelteti, mennyi új jelenségre kell a modern városi gyermekfolklórral foglalkozó kutatóknak odafigyelni, és mennyivel másként kell és lehet ma a témához nyúlni.

A kortárs városi gyermekfolklór kutatásának egyik legutóbbi publikált eredménye Juhász Katalin 2005-ben közölt tanulmánya. Ebben a rövidebb írásban a szerző az 1999 óta végzett budapesti (pontosabban angyalföldi) gyermekfolklór gyűjtéséről számol be, s ennek tanulsága – illetve Juhász Katalin szóbeli közlése – szerint gyűjteményében igen tekintélyes szöveganyag található. A 2005-ös cikk Borsai Ilona gyermekmondókát, mint önálló műfajt tárgyaló értekezését[58] veszi alapul. A tanulmány leginkább a tapasztalatokat foglalja nagy vonalakban össze, illetve a gyűjtés fontosságát hangsúlyozza. Konkrét szövegpéldát csak keveset tartalmaz, inkább a gyermekek által ma is aktívan használt mondókák egy-egy típusát mutatja röviden be.[59] Fontos ezen kívül megemlíteni Tamás Ildikó 2013-ban megjelent cikkét, amely a halandzsa (nonszensz) vizsgálatával foglalkozik gyermekmondókák szövegei alapján. A szerző tanulmányához a szöveganyagát első sorban Lázár Katalin hagyományos gyűjtéseiből, illetve Tóth Piroska 2011-es, városi gyermekfolklór-szövegekkel foglalkozó szakdolgozatából merítette.[60] Ez a két tanulmány is jól mutatja, hogy a kutatási hagyományok – jelen esetben a magyarországi gyermekfolklór-vizsgálatokra jellemző

[55] Constantinescu, N. 2003. 152.
[56] Háy Á. 1980; Klaniczay G. 1981.
[57] Kovács E. 1986.
[58] Borsai I. 1980.
[59] Juhász K. 2005.
[60] Tamás I. 2013.

szövegközpontúság, illetve az énekes játékok felé fordulás – mennyire meghatározhatják a mai vizsgálatok irányultságát, témaválasztását is.
A kortárs gyermekek által használt szövegek és mozgásos, szellemi, ügyességi játékok mellett a mai játékszerek is számot tarthatnak a néprajztudomány érdeklődésre. A Magyar Néprajzi Múzeumban a fentebb már említett, gyermekélettel foglalkozó kiállítás óta is zajlanak gyermekjátékokkal, játékszerekkel foglalkozó kutatások. A jelenkor kulturális és társadalmi jelenségeit vizsgáló MaDok program keretében megjelent több olyan kiadvány is, melyekből sok mindent megtudhatunk a kortárs gyermekek és fiatalok tárgyairól, illetve játékairól. Ilyen például a Fejős Zoltán és Frazon Zsófia szerkesztésében napvilágot látott *Jelentésteli tárgyak* című kötet,[61] vagy a Fejős Zoltán szerkesztésében 2009-ben *Babáink könyve* címmel megjelent kiadvány.[62] Ez utóbbiban a babák múzeumi helyétől és használatától a felnőttek babáin és a kortárs babákon át egészen a kiberbábig bezárólag kapjuk a kortárs tárgykultúra – s így a kortárs felnőtt- és gyermekjátékok – metszetét. Ezek a kiadványok is igen jól illusztrálják azt a jelenséget, melyre korábban már Katona Imre is rámutatott. Nevezetesen azt, hogy „A korszerű néprajztudomány nem engedheti le a sorompót a társtudományok, vagy napjaink jelenségei előtt…" hiszen „az állandó, napjainkra felerősödő kölcsönhatások nem engedik meg a hagyományos szemléletmódhoz való görcsös ragaszkodást."[63]
A gyermekfolklór, főként pedig a kortárs gyermekfolklór kutatása igen tág téma, sok más kutatási területtel is érintkezik, így nem csak a szűken vett szakma eredményeit használhatjuk fel, ha erről a témáról, a gyermekek által ismert és használt szövegek, játékok és a konkrét játékesemények változásairól szeretnénk többet megtudni. Sőt! Kifejezetten előnyünkre válhat, s nagy segítséget jelenthet a mai jelenségek megértésében és elhelyezésében, ha például az irodalom, a nyelvészet, a szociológia, a pedagógia, vagy éppen a (gyermek)pszichológia témához kapcsolódó kutatási eredményeit is figyelemmel kísérjük. A tágabb kontextusban való elhelyezés pedig abban is segítségünkre lehet, hogy a hagyományosnak tekinthető szemléletmód és vizsgálatok helyett egy sokkal nyitottabb, a mai világ, s a mai gyermekek világának rendkívül összetett jelenségeire érzékenyebben reagáló látásmódot tudjunk képviselni kutatásaink és elemzéseink során.
Az irodalom felől közelítve Bereczky János jelentetett meg nemrégiben egy kötetet, melyben azt vizsgálja, hogy a gyermekjátékok, a „játék és a költészet ölelkezése" hogyan jelennek meg irodalmunk és művelődéstörténetünk egyik nagy alakjának, Mikszáth Kálmánnak életművében.[64] Ezen kívül a (kortárs) gyermekirodalommal[65] foglalkozó, azt bemutató és elemző munkák is tanulságosak lehetnek, mindezek áttekintése azonban igen nagy feladat, s terjedelmi okok miatt részletesebben itt nem áll módomban a témával foglalkozni.
A szociológusok az utóbbi években sokat foglalkoztak a gyermekek megváltozott helyzetével, a családok átalakuló szerepével mai világunkban,[66] s arra is találhatunk

[61] Fejős Z. – Frazon Zs. (szerk.) 2005.
[62] Fejős Z. (szerk.) 2009.
[63] Katona I. 2001. 5.
[64] Bereczky J. 2006.
[65] A magyar gyermekkönyvekről a Nemzetközi Gyermekévben, 1979-ben jelent meg egy átfogó kiadvány Csulák Mihály és Reviczky Béla szerkesztésében. A közelmúlt kutatási eredményeiről lásd például Végh Balázs Béla, Komáromi Gabriella, illetve Petrolay Margit munkáit, vagy Gombos Péter összefoglaló cikkét. Csulák M. – Reviczky B. (szerk.) 1979; Gombos P. 2011; Petrolay M. 2013.
[66] Lásd például: Winn, M. 1990; Buckingham, D. 2002. A szociológiai vizsgálatok mellett az általános gyermekpszichológiai munkák ismerete is szinte kötelezőnek tekinthető, hiszen a mai gyermekek

példát, hogy milyen érdekes, értékes és elgondolkodtató eredmények születhetnek a néprajz és a szociológia együttműködésével. Gondoljunk csak például Szapu Magda kortárs kaposvári fiatalok csoportkultúráit, zenei irányzatok szerinti csoportosulásait vizsgáló kötetére.[67] Ennek előszavában Voigt Vilmos hívja fel a figyelmet arra, hogy a folklór helyzetének megváltozása miatt a folklorisztika helyzete is megváltozott, s Szapu Magda munkája éppen abban egyedülálló, hogy egy eddig ismeretlen, folklorisztika jellegű hagyományt és világot mutat be, amelyet a néprajztudomány ezidáig nem kutatott.[68] Ez a kötet tehát – bár nem a klasszikus értelemben vett gyermekkorral foglalkozik – újfajta kérdésfeltevéseivel, módszereivel fontos támpont és útmutatás lehet a különféle kortárs témák, közösségek néprajzi kutatói számára.

A fentieken kívül fontos még megemlíteni Deáky Zita 2011-es, gyermekkorról szóló – és nem utolsó sorban nagyon igényes kiadásban, gazdag illusztrációs anyaggal ellátott – történeti néprajzi kötetét is, mely segíthet történeti távlatokba, kontextusba helyezni a tárgyalt témában már összegyűjtött korábbi, vagy kortárs anyagot.[69] Ugyanebből a szempontból lehetnek hasznosak Pukánszky Béla, Vajda Zsuzsa és Péter Katalin a gyermekkor történetét, illetve annak különböző időszakait bemutató és vizsgáló kötetei.[70]

A kortárs gyermekfolklór jelenségei iránt érdeklődők számára Balázs Géza munkássága is hasznos támpontokat adhat. A nyelvész és néprajzkutató ugyan elsősorban a felnőttek kortárs kultúrájával és folklórjával foglalkozik, s szempontjai gyakran inkább nyelvészetiek, azonban az sms- és internetfolklór, az anti-proverbiumok, vagy éppen az abszurditás mind fontos részei és alkotóelemei a kortárs gyermekfolklórnak is, így a szerző ezekhez kapcsolódó könyvei és tanulmányai a tárgyalt témában is fontos mérföldkövek lehetnek.[71]

Ha a témára vonatkozó irodalmi áttekintést kiterjesztjük az utóbbi években megjelent konferenciakötetekre is, nagyon izgalmas, és sokszor részletes, pontos, értékes adatokat kaphatunk a kortárs városi gyermekfolklór bizonyos területeiről, illetve ahhoz (is) szorosan kapcsolódó tartalmakról. Kecskeméten például 1996-ban a Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely, valamint a „Szórakaténusz" Európai Játékközpont Alapítvány rendezett egy nemzetközi játékszociológiai konferenciát *A játék mint mentalitás a 21. század küszöbén* címmel. Az előadások szövegei Váczi Mária szerkesztésében jelentek meg néhány évvel később, és a különböző területről érkezett szerzők írásai nagyon hasznos szempontokkal szolgálhatnak a kortárs gyermekjátékok kutatása és elemzése során. Kérész Gyula például egy ma gyakran problémaként felmerülő témát, a játék és az agresszió kapcsolatát vizsgálja, s a játékok agresszió alapján történő rendszerezését kísérli meg.[72] Ezen kívül olvashatunk ebben a kötetben pozitív és negatív hangvételű értekezéseket az internetről, illetve a számítógépes és videó-játékokról,[73] Voigt Vilmos pedig azt a sokakban felmerülő kérdést teszi fel itt közölt tanulmányában, hogy

---

kapcsolatainak, érzelmi életének, gondolkodásának megértése egyáltalán nem könnyű feladat. Ezek áttekintése azonban már kicsit kívül esik jelen fejezet célkitűzésén.

[67] Szapu M. 2002.

[68] Szapu M. 2002. 7–10.

[69] Deáky Z. 2011. Fontos itt megemlíteni a kötet előzményét is: a szülés és születés hazai kultúrtörténetét *Minden dolgok kezdete* címmel Deáky Zita Krász Lillával közösen írta és jelentette meg 2005-ben. Deáky Z. – Krász L. 2005.

[70] Pukánszky B. 2001; Pukánszky B. (szerk.) 2003; Vajda Zs. – Pukánszky B. (szerk.) 1998; Péter K. (szerk.) 1996.

[71] Lásd például: Balázs G. 2001, 2010, 2011.

[72] Kérész Gy. 2000.

[73] Lásd például: Csányi J. 2000; Mérő L. 2000.

egyáltalán vannak-e még játékaink?[74] Válasza megnyugtató: a játék nem veszett el, csak – ahogy minden más is körülöttünk a világban – átalakult. Ma is vannak játékaink, gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt, csak a kutatóknak nyitottabban kellene fordulni a téma felé, és fel kellene ismerni őket.

A kifejezetten játékokkal foglalkozó köteteken kívül a néprajzosok és a különféle egyéb területeken tevékenykedő kutatók sok más tanácsokozáson is érintik a gyermekfolklór témáját, vagy a gyermekfolklórhoz szorosan kapcsolódó területeket. A Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat és a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 1998 óta szervez egy nemzetközi konferenciasorozatot *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra* címmel. A média ma már a gyermekek életének – és gyakran játékának is – szerves és meghatározó része, így a mai gyermekfolklór kutatása során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a média hatásait sem.[75] Hasonlóan hasznosak lehetnek a gyermekfolklór és a gyermekjátékok mai kutatóinak az ELTE Bölcsészettudományi karán 2012-ben már harmadszorra megrendezett *Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia* előadásai és eredményei.[76] Az előadások írott változatait tartalmazó kötetekben olvashatunk többek között a humor elméletéről, működéséről és pszichológiájáról, az állatviccekről, a szójátékokról, az anti-proverbiumokról, a gyógyító nevetésről, de kifejezetten gyermekhumorral foglalkozó írást is olvashatunk Schnell Zsuzsanna tollából.[77] Mindez pedig közelebb vihet minket a gyermekek világának megértéshez, hiszen az ő folklórjukban, az ő világukban a viccek, a humor, a felnőtt világ kifigurázása, kinevetése fontos, gyakran központi szerepet játszik. Az ilyen kiadványok tehát – bár sajnos általában csak véletlenszerűen tartalmaznak a vizsgált témára vonatkozó tanulmányokat – segíthetik a mai gyermekek folklórjának megismerését és megértését.

Az itt tárgyalt kutatási területhez nem csak a különféle konferenciakötetek, hanem egyes folyóiratok is kapcsolódhatnak. Ilyen például az 1999-ben alakult, *Fordulópont* címet viselő periodika is. A szerkesztők szerint a rendszerváltás lázában eltűntek azok az intézmények, amelyek a gyermekekkel, fiatalokkal, művelődéssel foglalkoztak, újak pedig azóta sem nagyon alakultak.[78] Az igény azonban megmaradt, ezért aztán ebben a folyóiratban a felmerülő, gyakran az egész társadalmat érintő kérdéseket, problémákat a gyermekek köré csoportosítva, a gyermekekre vetítve tárgyalják és mutatják be. A tematikus számok pedig olyan kérdéseket járnak körül, mint például az erőszak, a játék, a mese, vagy éppen a nemi különbségek a gyermekek életében.

A fentiek jól illusztrálják, hogy a gyermekfolklórhoz kapcsolódóan sok eredményről számot adhatunk, azonban egységes gyermekfolklór kutatásról nem beszélhetünk. A különböző területekről származó, témára vonatkoztatható irodalmak és cikkek nem alkotnak egységes képet. Nagy, átfogó kutatási eredményekről nem számolhatunk be, a részterületekről azonban egyre pontosabb adataink és egyre mélyebbre nyúló elemzéseink vannak. Előremutató az is, hogy a kortárs városi gyermekfolklór kutatása terén egyre kevésbé érvényesül a korábbi értékközpontú, pedagógiai szemlélet. Találhatunk persze néhány publikációt, amelyekben a hagyományos közlésekhez hasonlóan a szerzők a téma egy-egy szeletét, például a

[74] Voigt V. 2000.

[75] A konferenciákon elhangzó előadásokat Gabos Erika szerkesztette kötetekbe. Lásd: Gabos E. (szerk.) 1999, 2001, 2006, 2008. További, a gyermekek és a média kapcsolatát vizsgáló kötetek, illetve kutatások, amelyek a gyermekfolklór kutatásban is hasznosak lehetnek: Werner, A. 1998; Kósa É. 2004; Prensky, M. 2001; Frydman, M. 2004.

[76] A konferenciák előadásai írott formában is megjelentek. Lásd: Daczi M. – T. Litovkina A. – Barta P. (szerk.) 2008; T. Litovkina A. – Barta P. – Hidasi J. (szerk.) 2010; Vargha K. – T. Litovkina A. – Barta Zs. (szerk.) 2013.

[77] Schnell Zs. 2013.

[78] Fordulópont, 1999/1. 4.

városi szövegeket, kortárs babákat, vagy éppen a gyermekek tapsos játékait mutatják be, azonban előremutató, hogy a téma kutatói ma már nem riadnak vissza a trágár, agresszív, a közízlés, vagy a pedagógiai szempontok szerint „nem megfelelő" elemek közlésétől.[79] Egyre fontosabbá válik, hogy a játékok és szövegek valós közegükben, valós használatukban, s a szerző értékítélete nélkül kerüljenek bemutatásra.[80] Ezen kívül egyre több a témában az interdiszciplináris, több tudományág eredményeit és módszereit felhasználó kötet és tanulmány is.[81] Ez szintén nagyon fontos eredmény, tekintve, hogy a mai gyermekeknek az egyre komolyabban vett iskoláztatásnak, az egyre gyakoribb és egyre távolabbi helyeket célzó utazásoknak, nem utolsósorban pedig az általuk egyre többet használt számítógépnek és médiának köszönhetően a világnak sokkal nagyobb szeletével találkoznak, sokkal több és változatosabb információt kell befogadniuk és feldolgozniuk, mint falusi elődjeiknek. A világnak ez a fajta kitárulása pedig természetesen folklórjukban és játékaikban is tükröződik.

További kutatási lehetőségek

Az előző fejezetek jól érzékeltetik, hogy – bár látványos és nagyszabású kiadványok és egységes módszertannal rendelkező kortárs gyermekfolklór-kutatási eredmények az utóbbi időben nem születtek – a gyermekfolklórral foglalkozó kutatások és publikációk láncolata az elmúlt évtizedek során sem szakadt meg. Sok tekintetben az immár hagyományosnak tekinthető kutatási tendenciák folytatódtak, az egyes területeket illetve játékcsoportokat bemutató, vagy éppen a pedagógiai célzatú kiadványok sorával. A gyermek és a környezet kérdésköre, a gyermek helye és értéke a társadalomban, a felnőttekkel és kortársaival való kapcsolatának változása és alakulása központi kérdés a gyermekfolklór értelmezése szempontjából, a legnagyobb hiányosságok azonban éppen ezen a területen vannak. A problematika az elmúlt évtizedek során többször felbukkant, s többek között például Gönczi Ferenc somogyi, vagy Gazda Klára esztelneki gyermekéletet bemutató kötetében, illetve Katona Imre hagyományos gyermekvilágról írott összegző munkájában[82] komoly eredményeket mutattak fel a témában. A mai helyzetet azonban néprajzi szempontból még senki sem értékelte. Pedig a gyermek státusza a családban és a társadalomban, a vele szemben támasztott elvárások, az őt körülvevő természeti, épített és technikai környezet, az időbeosztás és ennek szülői szabályozása, vagy éppen a belenevelődés folyamata rengeteget változott az elmúlt néhány évtizedben.[83] A gyermekek státusza sokat emelkedett, ezzel együtt azonban egyre kevesebb szabad idővel rendelkeznek, a szülők és a velük foglalkozó felnőttek egyre inkább kontrollálni szeretnék időtöltéseiket, s ezzel együtt játékaikat is. Mindezek értelmezése és megértése nélkül pedig igen nehéz a mai gyermekek folklórjáról, saját kis világáról bármit is mondani.

Természetesen a hagyományos anyag bemutatásán túl új területek, témák – többek között például a városi gyermekfolklór, vagy éppen a szerepjátékok – bevonása is megkezdődött az utóbbi néhány évtizedben. Újdonságnak tekinthető ezen kívül a média gyermekekre tett különféle hatásainak részletesebb vizsgálata, illetve a gyermekek folklórját és világát kicsit tágabb összefüggésben, más tudományágakat is bevonva bemutató és értelmező interdiszciplináris kötetek is.

A néprajzi szakirodalmat, s a különféle társdiszciplínák eredményeit figyelemmel kísérve tehát sok mindent megtudhatunk nem csak a múltban élő, hanem a mai

[79] Lásd például: Háy Á. 1980.
[80] Például Juhász K. 2005.
[81] Például Bereczky J. 2006; Kriston Vízi J. 2009; Szapu M. 2002; Váczi M. (szerk.) 2000.
[82] Gönczi F. 1937; Gazda K. 1980; Katona I. 2001.
[83] Lásd erről például Erikson, E. H. 2002; Tészabó J. 2013.

gyermekek világáról, játékairól, folklórjáról is. Természetesen sok a megoldatlan feladat, hiszen a gyermekek játékkultúrája az elmúlt évtizedekben sokat változott. Persze ma is szerepjátékokat játszanak a gyerekek, de a fiúk háborúsdi helyett sokszor már inkább *pankrációt,* vagy *zombisat*, a lányok pedig lakodalmas helyett gyakran inkább *kincskeresőset, tündéreset,* vagy éppen turnézó énekesnőket játszanak. Ma is minden gyerek fogócskázik, de már nem a macska üldözi az egeret, vagy a farkas a bárányt, nem a farkas elől menekülnek a gazdasszonyhoz a kislibák, hanem *jégfogót, terpeszfogót, vécé-fogót* játszanak. Ezekhez a fogócskákhoz már nem kerettörténetek tartoznak, hanem a játék folyamatosságát biztosítandó a gyermekek a különféle szabályok szerint érintéssel, a terpeszben állók lába alatti átkúszással, vagy éppen a megfogott gyermek által alakított vécé jelképes lehúzásával válthatják ki a mozdulatlanságra ítélt, elfogott játékostársakat. Amennyiben pedig mégis a természet világából veszik a kerettörténeteket, azokban gyakran természetes környezetükben sosem látott állatok jelennek meg. Az egyik ilyen, általam látott változatban például egy kisfiú játszotta a vad oroszlán szerepét, aki a gazellákat üldözte.[84] A hagyományos sport-szerű játékok, a méta, a kótyázás, vagy a bigézés helyett ma inkább a kevesebb játékossal is játszható, sokkal individuálisabb, és kicsit egyszerűbb szabályokkal rendelkező labdajátékok, a *tengó* (J I/2.24)[85], a *heki*vel való játék (J I/2.26), illetve természetesen a foci dívik, s nem csak a fiúk körében. A kislányok már nem a katicabogár röptéből, vagy a virágszirmok tépkedésével, hanem inkább papíron, írásban, számolgatva jósolnak, s nem azt szeretnék tudni, meddig élnek, vagy merre viszik majd őket férjhez, hanem arra kíváncsiak, milyen autójuk lesz, milyen színű lesz a menyasszonyi ruhájuk, vagy hova utaznak majd nászútra. A mai gyermekek már nem az állatokról, növényekről mondanak mondókákat, nem a lánykérésről, párválasztásról énekelnek, hanem kalózokról, banditákról, buszokról, autókról, vagy épp Donald Kacsáról. Gyakran mondókaként skandálják, vagy paródia formájában éneklik a tévében elhangzó, vagy az óriásplakátokon látható reklámszövegeket is, és mondókáikban már az őket körülvevő tárgyi világ jelenik hangsúlyosabban meg.
Mivel kiadásban hazánkban még csak igen kevés kortárs gyermekfolklór anyag jelent meg, a témával foglalkozó kutatónak egy időben kell a tapasztalati gyűjtést és az elméleti rendszerezést elvégezni, amihez természetesen a különféle játékfajták, és szövegtípusok ismeretére is szükség van. Ezt a munkát pedig a hazai szakirodalmak ismeretén túl az is nagyban segítheti, ha a témában megjelent külföldi monográfiák és cikkek tekintetében is részletesebben tájékozódunk.

A nemzetközi gyermekfolklór-kutatás fontosabb eredményei

A gyermekfolklór tudományos igényű gyűjtésének és vizsgálatának kezdete nemzetközi viszonylatban is a XIX. század végére tehető. Ekkor nem csak hazánkban, hanem Európa más országaiban, és a tengeren túl is jelentős monográfiák születtek a témában. Ilyen például a korszakban Franz Magnus Böhme, Otto Frömmel, valamint Erwin Meier német, Ludwig Rocholz svájci, és Eugène Rolland francia gyermekdalokat és gyermekjátékokat bemutató munkája, Alice Gomme Anglia, Skócia és Írország, hagyományos játékaival foglalkozó monográfiája, William Wells Newell amerikai gyermekek dalait és játékait vizsgáló műve, vagy Paul Dobsinszky hasonló témájú

[84] Persze a lányok körében azért ma is kedveltek a különféle kisállatokat, például mókusokat, vagy nyulakat alakító szerepjátékok is.
[85] A dolgozathoz tartozó szöveg- illetve játékgyűjteményben közreadott konkrét játékokra és szövegekre való hivatkozás a dolgozatban a továbbiakban ebben a formában, azaz az idézett folklórelem gyűjteménybeli helye betűjelének (J = Játékgyűjtemény, SZ = Szöveggyűjtemény) és számának zárójelben való megadásával történik.

szlovák, illetve Tudor Pamfile három részes, román vonatkozású kötete.[86] Az egyetemes érdeklődésnek az oka is egyetemes és általános jellegű volt. A nemzeti önismeret, a nemzeti identitás eszméje, az ősi, archaikus kultúrelemek kutatása a legtöbb nép számára fontos volt ebben a korszakban. A gyermekjátékokra, s főként azok szövegeire pedig úgy tekintettek, mint régi műveltségi elemek hordozóira, amelyek a gyermekek ajkán ősi, primitív mivoltukban maradtak fenn, vagy pedig magukba szívták az egykori kulturális javakat, s az idők során változatlanul megőrizték azokat.

A hazai néprajzi kézikönyvek sajnos nem sok eligazítással szolgálnak a vizsgált téma nemzetközi szakirodalmában. A *Magyar néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék* című kötetében csupán a már felsorolt XIX. század végi külföldi munkákat említik, illetve a tipológiával kapcsolatban kerül elő 2-3 példa a nemzetközi szakirodalomból. A *Magyar Néprajzi Lexikon* vonatkozó címszavainál már kicsit jobb a helyzet: egyiknél-másiknál (például a gyermekdal, a gyermekfolklór, vagy éppen a fonaljáték címszónál) az alapvető nemzetközi szakirodalomból is találhatunk példákat a szócikkek végén szereplő irodalomjegyzékben. A *Magyar folklór – Egyetemi tankönyv* legutóbbi, 1998-as kiadása fejezetenként részletes bibliográfiát tartalmaz gazdag nemzetközi anyaggal, azonban – mivel gyermekfolklórral foglalkozó fejezete a tankönyvnek nincs – csupán néhány alapműre találhatunk benne utalást más, átfogóbb témákhoz, például a kisepikai prózaművekhez kapcsolódóan.

Az egyes résztémákkal foglalkozó cikkek – többek között például Voigt Vilmos *Világméretű gyermekfolklór* című írása,[87] – valamint a nemzetközi mese- illetve (tulajdonképpen az egész) folklorisztikai kutatás legnagyobb szabású összefoglaló kézikönyve, a Göttingában Kurt Ranke professzor által szerkesztett *Enzyklopädie des Märchens* ide vonatkozó címszavai[88] azonban nagyon jó kiindulópontok lehetnek a téma nemzetközi szakirodalmában való tájékozódáshoz. Ez hazánkban, illetve a gyermekfolklórt középpontba állító újabb kutatások szempontjából azért is lehet különösen fontos, mert a témával foglalkozó külföldi szakirodalomban sokkal több a kortárs, vagy városi anyagot vizsgáló, illetve az elméleti kérdéseket boncolgató írás, mint a már bemutatott hazaiban.[89] Természetesen a nemzetközi eredmények között is megtalálhatjuk azokat az általam hagyományosnak nevezett kutatási tendenciákat, amelyeket a magyarországi szakirodalommal kapcsolatban már bemutattam. Itt is születtek és születnek olyan feldolgozások, amelyek egy-egy nép, vagy terület gyermekfolklórját, esetleg egy-egy konkrét játékot mutatnak be, illetve a korábban már emlegetett szövegközpontúság nyomai is felfedezhetők a nemzetközi szakirodalomban. A mi *Ethnographiá*nkhoz hasonlóan sok rangos nemzetközi folyóiratban – például a *Folklore*, a *Journal of American Folklore*, a *Western Folklore*, a *Southern Folklore Quarterly*, vagy a *Zeitschrift für Volkskunde* hasábjain – már a XIX. század vége óta publikáltak ilyen cikkeket a gyermekfolklór témájában. Ezen kívül sok monográfia és kiadvány is megjelent az évek során. Csak néhány példa a teljesség igénye nélkül: az amerikai folklorista, Roger D. Abrahams először az ugrókötél szövegek, majd pedig a kiszámolók „szótárát" jelentette meg ABC sorrendben közölve, s jegyzetekkel

[86] Böhme, F. M. 1897; Frömmel, O. 1899; Meier, E. 1857; Rocholz, L. 1857; Rolland, E. 1883; Gomme, A. 1894-1898; Newell, W. W. 1883; Dobsinszky P. 1880; Pamfile, T. 1906-1909.

[87] Voigt V. 1995.

[88] A *Kinderkultur*, *Kinderspiel*, címszavak például gazdag irodalomjegyzékkel rendelkeznek. EM VII. 1993. 1269-1278, 1336-1358.

[89] Ez persze nem csupán a kutatók nyitottságán múlhatott, hiszen a hazánknál jóval hamarabb polgárosuló, modernizálódó nyugati országokban egyre kevésbé volt és van lehetőség olyan hagyományos falusi társadalmak, illetve gyermekfolklór bemutatására, mint amilyet például Gazda Klára még az 1970-es években Esztelneken talált.

kiegészítve az összegyűjtött szövegváltozatok egy-egy reprezentatív példáját.[90] A holland kutató, Jan de Vries a hazájában elterjedt ugróiskolák történetét, menetét, azok típusait, névváltozatait mutatja be monográfiájában.[91] Ellis Brady a hagyományos dublini gyermekfolklórt, Adalber Riedl és Karl M. Klier a burgenlandi gyermekek dalait, mondókáit és játékait, Carl Withers az amerikai gyermekek mondókáit, Howard P. Chudacoff a gyermekjáték amerikai történetét, a Horak házaspár, Grete és Karl pedig a Magyarországon élő német nemzetiségűek hagyományos énekeit és játékait gyűjtötte össze és foglalta kötetbe.[92] De nem mindenki maradt szűkebb pátriájánál. Az amerikai Paul G. Brewster például hagyományos román játékokat is gyűjtött,[93] Siegmert Hummellel karöltve pedig a tibeti játékokról jelentetett meg egy kötetet.[94] Gabriel Chanan és Hazel Francis még ennél is tovább ment: a világ minden tájáról igyekeztek bemutatni a gyermekek játékszereit.[95]

Természetesen ezek az eredmények is rendkívül fontosak és tanulságosak a nemzetközi és a hazai kutatások szempontjából is, azonban én a továbbiakban elsősorban az angol és német nyelven íródott szakirodalomból igyekszem – a teljesség igénye nélkül – néhány, a kortárs és városi gyermekfolklór kutatás, illetve a (leendő) hazai vizsgálatok szempontjából fontos kutatót és eredményt kiemelni. Ahogyan azt az amerikai folklorista, Elizabeth Tucker is bemutatta a témáról szóló 2008-as kézikönyvében,[96] a gyermekfolklórral foglalkozó nyugati szakirodalom kutatásai néhány nagyobb téma köré csoportosíthatóak. Ez alapján emeltem ki magam is néhány fontos területet, s ezek mentén tekintem át a következőkben a számomra legfontosabb, illetve a kortárs, városi gyermekfolklór-kutatás számára hasznos és inspiráló publikációkat.

Új kutatási helyszínek: játszóterek és iskolák

Az angol Iona és Peter Opie, a gyermekfolklór-kutatás méltán híres házaspárjának hosszú és gyümölcsöző munkássága a XX. század közepén kezdődött. Kiadványaik sorában a hagyományosnak tekinthető induló témák után[97] olyan újdonságnak számító kutatások és beszámolók következtek, mint az iskolás gyermekek nyelvét és folklórját, vagy kicsit később a városi utcákon és játszótereken játszó gyermekek játékait bemutató monográfiák.[98] Ezekben a kötetekben pedig Opie-ék nem csak leírták a szövegeket és bemutatták a játékokat, hanem elemezték, értelmezték, illetve gyakran történeti, nemzetközi kontextusba is helyezték az általuk összegyűjtött jelenségeket. Ez a tendencia, a (városi) gyermekfolklór oktatási intézményekben és játszótereken való kutatása a nemzetközi szakirodalomban azóta is folyamatos jelen van. Új-Zélandon a Wellingtonban pedagógusként induló Brian Sutton-Smith is az Opie házaspárhoz hasonló kutatásokat, és hasonlóan eredményes munkát végzett a XX. század közepétől kezdve. Ennek egyik legfontosabb publikált eredménye a számtalan, nevéhez fűződő, elméleti igényű cikken és tanulmányon kívül az új-zélandi gyermekek játékvilágát

[90] Abrahams, R. D. 1969; Abrahams, R. D. – Rankin, L. 1980.
[91] Vries, J. 1957.
[92] Brady, E. 1984; Riedl, A. – Klier, K. M. 1957; Withers, C. 1948; Chudacoff, H. P. 2007; Horak, G. and K. 1994.
[93] Brewster, P. G. 1949.
[94] Brewster, P. G. – Hummel, S. 1963.
[95] Chanan, G. – Francis, H. 1984. A nemzetközi gyermekfolklór vizsgálatának legfontosabb, legmeghatározóbb alakjairól lásd: Grider, S. A. 1999.
[96] Tucker, E. 2008.
[97] Mint például a hagyományos mondókák és dajkarímek összegyűjtése és kiadása (Opie, I. and P. 1947, 1951.)
[98] Opie, I. and P. 1959, 1969.

bemutató 1959-es kötet.[99] Amerikában az angolokhoz hasonlóan szintén egy házaspár, Mary és Herbert Knapp nevéhez fűződnek komoly eredmények a gyermekfolklór új helyszíneken való kutatása terén. Vizsgálták többek között például a játszótéri nyelvezetet, de egy komoly monográfiát is kiadtak az amerikai gyermekek „titkos oktatásáról", azaz saját, egymás között terjedő, egymástól tanult és alapvetően egymásnak szóló folklórjáról.[100]
Az 1970-es években a finn Leea Virtanen végzett a témában egy izgalmas és egyedi iskolai és játszótéri kutatást hazájában, amelyben már olyan, addig még a gyermekfolklór szempontjából nem, vagy kevésbé kutatott témák is felbukkantak, mint a falakra, füzetekbe írt firkálások, vagy éppen a különféle narratívák, szellemtörténetek.[101] Könyvének a *Children's Lore* címet adta, amely rendkívül jól kifejezi azt az újszerű kutatói hozzáállást, mely szerint a felnőttek folklórjához hasonlóan a gyermekek folklórjába is minden beletartozik, amely az ő saját tudásuk, alkotásuk az őket körülvevő világról és emberekről. Ez alapján a gyűjtések során lehetőleg mindent vizsgálni kell és érdemes a gyermekek által használt becenevektől kezdve a szövegeken és játékokon, írott rigmusokon át a különféle hiedelmekig. Ezen kívül fontosnak tartom a szerző által a bevezetőben leírtakat is a kutatói hozzáállásról, amely kicsit szembemegy a hazánkban és nemzetközi kutatásban is sokszor megjelenő pedagógiai, „jobbításai" szándékkal. Leea Virtanen szerint ugyanis nekünk, néprajzosoknak legelőször is megismernünk kellene a gyermekek világát, nem pedig befolyásolnunk, alakítanunk azt.[102] Marjatta Kalliala szintén Finnországban az iskoláskor küszöbén álló, hat éves gyermekek játékkultúráját vizsgálta és elemezte.[103] Munkájának fontos és példaértékű eleme, hogy az elemzések és értelmezések során a szerző nem csak összehasonlította a játékokat és a gyermekek világában megfigyelt jelenségeket a korábbi, hagyományos anyaggal, hanem igyekezett figyelembe venni azokat a változásokat is, amelyek a gyermekeket körülvevő világban, társadalomban az elmúlt évtizedekben bekövetkeztek.
Bő tíz évvel ezelőtt Donna M. Lanclos belfasti iskolai kutatása került kiadásra,[104] amelyet két dolog miatt is fontosnak tartok. Az első részben a szerző rendkívül érzékletesen, szinte filmszerűen mutatja be a gyermekek iskolai szünetekben játszott játékait azok valódi formájában és működésében. Az ilyen leírás sajnos elég ritka a témában, mivel a kutatási hagyományoknak megfelelően a szerzők gyakran inkább játékgyűjteményt adnak közre, amelyekből sokszor nem derül ki, hogy a valóságban hogy is néznek ki ezek az elfoglaltságok. Lanclos a sűrű leírás mellett a könyve második részét képző elméleti igényű fejezetekben a gyermekfolklór és az identitás kapcsolatát, összefüggéseit is vizsgálta, tágabb kontextusba helyezve ezzel az első részben bemutatottakat.
Láthatjuk tehát, hogy a nemzetközi gyerekfolklór szakirodalomban a XX. század közepe óta fontos szerepet játszanak az iskolák és a játszóterek, sőt a legjelentősebb, legteljesebb monográfiák és elemzések szinte mindegyikének ezek voltak a kutatási terepei. A hagyományos paraszti, falusi világ eltűnése óta ugyanis ezek azok az újabb kutatási helyszínek, ahol a gyermekfolklór megnyilvánulásai megfigyelhetőek, leírhatóak akár a kutató beavatkozása nélkül is.

[99] Sutton-Smith, B. 1959.
[100] Knapp, M. and H. 1973, 1976.
[101] Virtanen, L. 1978.
[102] Virtanen, L. 1978. 9.
[103] Kalliala, M. 2006.
[104] Lanclos, D. M. 2003.

Freud hatása: pszichoanalitikus megközelítések

A XX. századi tudományosság egyik legnagyobb hatású neurológusa és pszichológusa az osztrák származású Sigmund Freud volt, akinek az egész világon ismertté vált pszichoanalitikus elméleteit a néprajzkutatók közül is sokan felhasználták. A gyermekfolklórra vonatkozóan leginkább a viccek, a legendák, illetve a különféle rituálék vizsgálata során találkozhatunk ilyen elemzésekkel és magyarázatokkal. Ezek közül a témához szorosan kapcsolódóan az egyik legtöbbet emlegetett és idézett, de hazánkban sajnos nagyon nehezen hozzáférhető kötet Martha Wolfenstein gyermekhumort vizsgáló, pszichoanalitikus alapokon nyugvó monográfiája.[105] A szerző úgy véli, a gyermekek a viccet a fájdalmas szituációk feldolgozására használják, s bemutatja, milyen különbözően alkalmazzák a szexuális és szkatologikus humort a különböző korú gyermekek. Szintén a humort, illetve a vicceket vizsgálta pszichoanalitikus megközelítéssel Gershon Legman a *Rationale of the Dirty Joke* című 1968-as művében, melynek első fejezetében kifejezetten a gyermekekkel foglalkozik.[106] Fontos megállapítása, hogy a humor álarcában társadalmunk mindenkinek mindenki ellen irányuló korlátlan támadását teszi lehetővé.[107] Ez pedig nem csak a felnőtteknek, hanem a gyermekeknek is nagyon fontos, akik a felnőttek által szabott határokat próbálgatva igyekszenek megtalálni helyüket, lehetőségeiket a családban, a kisebb közösségekben és a társadalomban.

A fiatalok és a gyermekek sokszor nagyon nyitottak az anyagi világon túlmutató jelenségek felé, előszeretettel mesélnek egymásnak humoros, vagy akár véresen komolyan vett legendákat és szellemtörténeteket, ijesztő, megmagyarázhatatlan eseményekről számolnak be egymásnak – ezekről a történetekről bővebben Bill Ellis és Jan Harold Brunvand munkáiban olvashatunk[108] – illetve különféle játékok formájában kacérkodnak a természetfölöttivel. Ezen terület kiemelkedő kutatója Elizabeth Tucker, akinek munkái és vizsgálatai között olyan témákat találhatunk, mint levitáció és transzba esés a kiskamasz lányok pizsamapartijain, vagy a tér kérdése a gyermekek narratíváiban, különös tekintettel a szellemtörténetekre.[109] Tucker írásai nem kifejezetten pszichoanalitikus vizsgálódások, azonban az említett, gyermekek és a természetfölötti kapcsolatát bemutató cikkekben rendszerint megjelennek különféle lélektani, pszichológiai vonatkozások és magyarázatok, amelyek gyakran közel állnak a tárgyalt freudi nézetekhez. A mai gyermekeket olyan sok és olyan sokféle külső hatás és inger éri, hogy a folklórjuk elemzése és értelmezése során szinte elkerülhetetlen a lélektani, pszichológia kitekintés, a pszichoanalitikus magyarázatok pedig gyakran kézenfekvő (vagy legalább is elsőre annak tűnő) magyarázatokat nyújtanak.

Nem lenne teljes a téma körüljárása a méltán híres amerikai folklorista, Alan Dundes munkásságának említése nélkül. Dundest – akit az amerikai pszichoanalitikus kutatások vezető egyéniségének tartanak – nem sűrűn említik a gyermekfolklór-kutatásokkal kapcsolatban, pedig írásai között sok, a téma szempontjából hasznos munkát találhatunk. Különösen érdekes a török fiúk verbális küzdelmeit vizsgáló tanulmánya. Ebben a cikkben ugyanis a szerző nem csak a gyerekek által egymásnak mondott szövegeket, hanem azok működését, használatának módját, mechanikáját is bemutatja, természetesen pszichoanalitikus magyarázatokkal, a mindezek mögött rejlő különféle motivációk vizsgálatával is kiegészítve.[110] Nagyon tanulságos lehet ezen kívül a

[105] Wolfenstein, M. 1954.
[106] Legman, G. 1968.
[107] Legman, G. 1981. 165.
[108] Ellis, B. 2003; Brunvand, J. H. 2001.
[109] Tucker, E. 1980, 1984.
[110] Dundes, A. 1987.

gyermekfolklór-vizsgálatok szempontjából a szerző tinédzserek legendáiról, illetve pontosabban a legendák pszichológiájáról írott 1971-es cikke, vagy a fiatalok vicceit vizsgáló, azok kedveltségét a tizenévesek szexualitás felé való orientálódásával magyarázó 1979-es, *The Dead Baby Joke Cycle* című tanulmánya is.[111]
Freud gyermekfolklór-kutatásra gyakorolt hatása tehát egyértelműen kimutatható a témára vonatkozó munkák vizsgálata során. Mindez nem csak a pszichoanalitikus elmélet elterjedtségét és elfogadottságát igazolja, hanem azt is megmutatja, milyen fontos és elengedhetetlen a gyermekek lelkivilágának bizonyos szintű ismerete a folklórjuk megértésében és értelmezésében.

Kultúra-közi összehasonlítások

Komoly, régre nyúló hagyománya van a különféle gyermekjátékok összehasonlító vizsgálatának is. A néprajzkutatók már a XIX. században fölfigyeltek rá, hogy különböző nemzeteknél, akár távoli, egymástól elszigetelt területeken is sokszor nagyon hasonló jelenségek, illetve konkrétan a témára vonatkozóan nagyon hasonló játékok tűnnek fel. Az egyszerű játéktárgyak esetében, mint a lányok különféle babái, vagy a fiúk íjai és nyilai ez még nem is annyira feltűnő, azonban sokszor a bonyolultabb, összetettebb játékok is meglepő hasonlóságokat mutatnak a különböző népeknél. Ebből a felismerésből kiindulva az észt kutató, Elsa Enäjärvi-Haavio már 1932-ben megjelentetett egy monográfiát, amelyben komparatív módon vizsgálja egyetlen, nemzetközileg elterjedt énekes játék – *The Game of Rich and Poor* – európai változatait.[112] Ilyen és ehhez hasonló, konkrét játékokat, vagy épp szövegeket középpontba állító monográfiák és tanulmányok pedig a későbbiekben is születtek. A német Uta Schier-Oberdorffer például egy, a német és angol nyelvű szájhagyományban egyaránt meglévő dialógusjáték interdiszciplináris vizsgálatát és elemzését kísérelte meg a *Hex im Keller* címet viselő kötetben.[113] A francia származású Andy Arleo pedig egy, a világ legkülönbözőbb szegleteiben ismert tapsos játékhoz tartozó szöveget, az általa „Susie-saga"-ként emlegetett ballada-szerű gyermekdal szövegváltozatait elemezte és hasonlította össze 10 országból, hat nyelven (angol, francia, dán, görög, afrikai, spanyol) a témában írott tanulmánya *'Susie' a világ körül* című fejezetében.[114]
A gyermekfolklór-kutatás egyik legtermékenyebb szerzője Paul G. Brewster volt, akinek az összehasonlító kutatások terén is sokat köszönhetünk. 1939 és 1963 között több, mint 50, gyermekfolklórhoz kapcsolódó tanulmánya és kötete jelent meg, amelyekből a kultúra-közi összehasonlításokat tekintve fontos kiemelni az *American nonsinging game* címen megjelent monográfiáját.[115] Ez a kötet egyrészt azért volt jelentős, mert szembehelyezkedve a korábbi kutatási tendenciákkal – amelyben kiemelt helyet kaptak az énekes játékok és a játékokhoz tartozó szövegek – a mozgásos, gyakran mindenféle kötött szöveget nélkülöző játékokra koncentrált. Kiemelkedőnek tekinthetjük azonban azért is, mert a szerző minden bemutatott játékhoz komoly jegyzetanyagot csatolt, amelyben szerepelnek az adott játék párhuzamai a világ szinte minden tájáról Norvégián, Magyarországon, Hawaii-on és Indián keresztül Japánig. Szerencsére ez nem egyedülálló közlési módszer: az angol Opie házaspár a már

[111] Dundes, A. 1971, 1979.
[112] Enäjärvi-Haavio, E. 1932.
[113] Schier-Oberdorffer, U. 1985.
[114] Arleo, A. 2001.
[115] Brewster, P. G. 1953.

hivatkozott, *Children's Game sin Street and Playground* című könyvében szintén komoly nemzetközi anyagot vonultat fel a bemutatott játékokhoz kapcsolódóan.[116]
A nemzetköziség és a különféle kultúrák egymásra hatása, gyermekközösségekben, játszóhelyeken való találkozása napjaink gyermekfolklórjában különösen érdekes kérdés, hiszen ma már egyáltalán nem ritka az iskolákban és a közösségekben a különböző kultúrákból érkezett, különböző anyanyelveken beszélő gyermekek együttléte, közös játéka. Ilyen multikultúrális játszótéren figyelte meg Ausztráliában „testközelből" a gyermekek játékait Heather Russel. *Play and Friendships in a Multi-Cultural Playground* című kötetében olyan témákat vizsgál, illetve olyan kérdésekre keresi a választ, mint a kultúrák közötti egymásra hatások a játszótéren, inter-etnikus konfliktusok és ezek megoldása, különböző nemzetiségi háttérrel rendelkező gyermekek játék-hagyományai, vagy a játszótéri kultúra fő jellegzetességei multikulturális környezetben.[117] Az azonos játszóhelyeket használó, különböző nemzetiségű gyermekek folklórjával az utóbbi évtizedekben mások is foglalkoztak. Ann Richmann Beresin az ugrókötél, illetve az ehhez kapcsolódó szövegek használatában vizsgálta az etnikai különbségeket, Simon Lichman izraeli kutatása során azt állapította meg, hogy a játékokban a generációk és etnikumok közötti határok elhalványodnak, sőt akár el is tűnhetnek, Kathryn Marsh pedig a média, az iskolai osztályok és az emigráns csoportok énekes gyermekjátékokra gyakorolt hatását vizsgálta és elemezte.[118]
A nemzetközi párhuzamok bemutatása és összegyűjtése olykor segíthet megérteni, felrajzolni a folklór működését, terjedési útját, az együtt játszó, különböző nemzetiségű gyermekeknél pedig a hozott anyagok összecsiszolódásának folyamatát is érdekes lehet vizsgálni. Azt is szem előtt kell azonban tartanunk, hogy a távoli népek azonos, vagy nagyon hasonló gyermekfolklór-jelenségei olykor nem a közvetlen kapcsolatot, hanem inkább a gyermeki lélek azonos működését, fejlődési folyamatait mutatják.

Fiúk és lányok

A gender (azaz társadalmi nem) tanulmányok gyermekfolklór-kutatásra gyakorolt hatása az 1970-es évek óta vált jelentőssé. Természetesen korábban is beszéltek fiú és lányjátékokról, vagy a különböző neműek egymástól kicsit elkülönülő, egymás felé, vagy éppen egymás ellen irányuló folklórjáról, azonban elméleti igénnyel csak ekkor kezdődött meg a nemek és gyermekfolklór kapcsolatának elemzése. Ez az elméleti igény fedezhető fel például a már említett Brian Sutton-Smith néhány tanulmányában. A szerző B. G. Rosenberggel és E. F. Morgannal közösen jegyzett cikkében[119] például a gyermekfolklórra jellemző nemi különbségek alakulását vizsgálta a kamaszkor előtt álló gyermekeknél. Vizsgálatukban arra jutottak, hogy bár a lányok érdeklődése a fiús játékok és elfoglaltságok iránt, ahogy idősödnek, egyre növekszik, a két nem közötti különbség nagyjából mégis állandó marad, mivel a lányok által átvett, vagy preferált fiús játékok esetében a fiúk érdeklődése gyakran megcsappan. Előremutató volt John M. Roberts és Åsa Enerstvedt norvég kutatása is, amelyben a nemi különbségeket a gyermekek szempontjából igyekeztek vizsgálni saját játékaik általuk alkotott csoportosításai alapján.[120] Mások az elemzések helyett a gyermekek folklórját vizsgálva inkább arra próbálták meg felhívni a figyelmet, hogy a nemi különbségeket, illetve az

[116] Opie, I. and P. 1969. Az említettekhez hasonló közlési módszerre hazánkban is van példa: a mátyusföldi gyermekjátékok bemutatása során Bakos József is komoly jegyzetanyagot közöl a vizsgált folklórjelenségekhez kapcsolódóan, amelyben gyakran szerepelnek nemzetközi párhuzamok is. Bakos J. 1953.
[117] Russel, H. 1986.
[118] Beresin, A. R. 1999; Lichman S. 2001; Marsh, K. 2001.
[119] Sutton-Smit, B. – Rosenberg, B. G. – Morgan, E. F. 1974.
[120] Roberts, J. M. – Enerstvedt, Å. 1986.

ezzel kapcsolatos sztereotípiákat a gyermekek otthonról hozzák, a tanárok és az iskola pedig mindezt csak erősíti.[121]
Az 1990-es években egyre fontosabbá vált a nemi különbségek és nemi szerepek vizsgálata során annak hangsúlyozása is, hogy ahogyan napjainkra a felnőtt világban is nagyon megváltoztak, olykor fel is cserélődtek ezek a szerepek, úgy a korábban tárgyalt és hangsúlyozott nemi különbségek már a gyermekek világában, folklórjában sem mindig annyira élesek, mint amennyire korábban voltak, vagy amilyennek gondoltuk őket. Linda Riley 1990-es tanulmányában arra hívja föl a figyelmet, hogy a nemi különbségek a gyermekfolklórban ma már nem is annyira a játszott játékokban, hanem inkább azok formájában, minőségében mutatkoznak meg.[122] Itt kell megemlíteni a Derek Van Rheenen ugróiskola-tanulmányát is. Ebben a cikkben ugyanis a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerint lányjátékként emlegetett ugróiskolát korábban elsősorban fiúk játszották. A gyermekjátékok nemi preferációk alapján történő kategorizálása tehát egyáltalán nem biztos, hogy megfelelő út.[123]

A gyermekfolklór kutatásban a nemi különbségeket vizsgáló kutatók és tanulmányok bemutatása során nem hagyhatjuk szó nélkül a feminizmus tudományosságra gyakorolt hatását sem. 1978-ban Janet Lever megjelentetett egy tanulmányt a nemi különbségekről a gyermekek játékaiban.[124] A szerző a komplexitás kérdését vizsgálta 6 dimenzió – a megkülönböztetett szerepek, a játékosok egymásra utaltsága, a csoport mérete, a célok, a szabályok és a csoportalakítás – alapján, s úgy találta, szerkezetileg a fiúk játékai sokkal összetettebbek, mint a lányokéi. A következtetésekben pedig még messzebbre megy: míg a fiúk játékai, amik leggyakrabban csapatjátékok, különféle képességek megtanulására, gyakorlására irányulnak, fontos szerepet kap bennük az önkontroll és a szabályok betartása, addig a lányok játéka inkább spontán, szabályoktól mentes, illetve az indirekt versengés jellemző a szemtől-szemben állás helyett.[125] Marjorie Harness Goodwin ezzel a nézettel szállt szembe, illetve ennek helytelenségét igyekezett megmutatni feminista indíttatású munkájában, a *The Hidden Life of Girls* címet viselő nagyszabású monográfiában.[126] Láthatjuk tehát, hogy a fiúk és lányok játékainak vizsgálata, a különbségek és azonosságok keresése folklórjukban – bár különféle célokkal és indíttatásokból – gyakran fontos eleme a témára vonatkozó nemzetközi kutatásoknak.

„Elhallgatott" témák: trágárság, agresszió és szexualitás

A XIX-XX. században a múlt szépségeit és értékeit megőrizni akaró, a nemzeti önismeret vágyától hajtott, illetve a pedagógiai célokat is szolgáló néprajzi és gyermekfolklór-kutatások igyekeztek elkerülni az olyan témákat, amelyek nem feleltek meg a felsorolt céloknak. Éppen ezért sokáig nem láttak napvilágot olyan cikkek és kötetek, amelyek agresszív, trágár, vagy obszcén játékokat és szövegeket tartalmaztak volna. A nemzetközi szakirodalomban ez a tabu kicsit hamarabb megdőlt, mint hazánkban,[127] az utóbbi néhány évtizedben ugyanis több kutató is komolyan

[121] Miracle, A. W. – Rowan, B. – Suggs, D. N. 1984.
[122] Riley, L. 1990.
[123] Van Rheenen, D. 1998.
[124] Lever, J. 1978.
[125] Lever, J. 1978. 480-481.
[126] Goodwin, M. H. 2006. Goodwin vizsgálatihoz hasonlóan kifejezetten a lányokra koncentráló anyagot más kutatók is bemutattak. Lásd például: Hughes, L. A. 1993; Grugeon, E. 2001.
[127] Az amerikai etnológus, John G. Bourke már 1891-ben foglalkozott a különféle népek trágár rítusaival. (Bourke, J. G. 1891.) Közelebb áll azonban a gyermekfolklór témájához Alan Dundes 1968-as cikke az amerikai latrinaköltészetről. (Dundes, A. 1968.) Bár Háy Ágnes hazánkban 1980-ban közölt a magyar eredményeknél már említett, több szempontból, köztük a trágárság és obszcenitás nyílt közlése miatt is

foglalkozott a felnőttek és a gyermekek obszcén és trágár szövegeivel, vagy éppen a szóbeli brutalitást sem nélkülöző beugratásokkal és iskola-, vagy tanár-ellenes paródiákkal. A francia kutató, Claude Gaignebet például már 1974-ben megjelentetett egy kötetet a gyermekek obszcén folklórjáról.[128] A témával kapcsolatban a későbbiekre vonatkozóan az amerikai folklorista, Josepha Sherman nevét kell kiemelni. 1995-ben T. K. F. Weisskopf-al közösen jelentetett meg egy kötetet a gyermekek „felforgató" (subversive) folklórjáról. Néhány évvel később a kanadai 5-16 évesek folklórszövegeinek modernkori alakulását vizsgálva is rengeteg olyan mondókát közölt és elemzett, amelyek a hagyományos felfogás szerint nyomdafestéket nem tűrők: erőszakosak, szexualitásra utalnak, vagy egyenesen kimondják azt, illetve nyíltan homoszexualitás-ellenesek, őket csúfolók.[129] Kicsit hasonló ehhez C. W. Sulliwan III ide köthető tanulmánya is, amely a gyermekek szóbeli költészetét vizsgálva az identitás és az obszcenitás kérdését, illetve annak kapcsolatát járja körül.[130] Marilyn Jorgensen 1983-as témára vonatkozó cikkében még szintén a szövegeket állította középpontba, 1999-es *Teases and Pranks* címet viselő tanulmányában azonban már nem csak szöveges, hanem egyéb példáit is vizsgálta a különféle csínytevéseknek, csúfolódásoknak, átveréseknek.[131] Elemzésének fontos tanulsága, hogy különbséget kell tennünk ezek jó-, illetve rosszindulatú változatai között, hiszen nem minden ilyen esemény mögött állnak negatív indítékok. A finn Pirjo Korkiakangas és az észt Irje Karjus a fentiektől kicsit eltérő módon és megközelítésből foglalkoznak ugyanezzel a témával: a felnőttek által tiltott, illetve a félelemhez és rettegéshez kapcsolódó játékokat mutatják be, amelyekbe a veszélyes játékokon túl természetesen a gyermekeknek „nem való", például valós, vagy vélt szexualitást tartalmazó, illetve az agresszív játékok is beletartoznak.[132]

A fentebb említett kutatók következtetései nagyjából mind arra mutatnak, hogy a gyermekek élénken reflektálnak a változó világra, változó közhangulatra, valamiképpen tükrözik a felnőtt kultúrát, azonban gyakran meg is kérdőjelezik azt. A trágár, agresszív és obszcén szövegeikkel és játékaikkal pedig a sajátos világ kialakítása mellett a felnőtt kultúrától való függetlenségüket is igyekeznek kifejezni és erősíteni.

Az agresszivitáshoz kapcsolódó kutatásokat külön is érdemes megvizsgálni. A szülők és pedagógusok általában nem örülnek neki, ha a gyermekek durván nyúlnak egymáshoz. Ha birkóznak, vagy összeverekszenek, igyekeznek őket szétválasztani és helyes viselkedésre inteni. De vajon minden ilyen összeakaszkodást komolyan kell venni? Lehet a verekedés csupán játék? Egy konkrét labdajáték elemzése során Ann Richmann Beresin állította fel az „ál-erőszakos" játékok kategóriáját.[133] Szerinte fontos ugyanis megkülönböztetni a valódi erőszakot a játékban megjelenő, a felek között is játékként értelmezett erőszaktól. A gyermekek játékai során persze általában mindkettő megjelenhet, nem mindegy azonban, milyen következtetéseket vonunk le egy-egy birkózó, vagy verekedő játékból, s mint oly sok más területen, úgy tűnik, itt sem érdemes a látszat alapján ítélni.

Sok olyan néprajzi, folklorisztikai tanulmány is szól erről a témáról, amely nem kifejezetten a gyermekfolklór felől közelíti meg a trágárság, vagy agresszió kérdését,

---

rendhagyónak számító szöveggyűjteményt (Háy Á. 1980.), nálunk gyakran még az utóbbi évtizedekben is a pedagógiai, értékközpontú szemlélet volt az erősebb, amely a közlésekben igyekezett figyelmen kívül hagyni, kerülni az ilyen típusú folklóralkotásokat.

[128] Gaignebet, C. 1974.

[129] Sherman, J. – Weisskopf, T. K. F. 1995; Sherman, J. 1999.

[130] Sulliwan III, C. W. 2008-2009.

[131] Jorgensen, M. 1983, 1999.

[132] Korkiakangas, P. 1992; Karjus, I. 1996.

[133] Beresin, A. R. 1996.

azonban tartalmaz gyermekanyagot is, vagy csupán tematikájával segíthet a gyermekek ilyen irányú játékait és szövegeit is jobban megérteni. Ezek közül kettőt emelnék ki. Trevor J. Blank egy terjedelmes cikkében a „Fartlore", azaz a szellentés folklórjának jelentését és funkcióját vizsgálta a gyermekeknél és a kamaszoknál,[134] Leea Virtanen pedig az agresszió hagyományos kifejezésmódjairól jelentetett meg egy kisebb tanulmányt.[135] Ez a két írás is – amelyek Virtanen szavaival élve a „néphagyomány sötét oldalát" vizsgálják – jól jelzi, hogy az utóbbi évtizedekben egyre erősebb az igény az „értékes", „szép", „megőrzésre érdemes" folklór-javak mellett az ezzel épp ellentétes tematikájú alkotások és jelenségek megismerésére és értelmezésére is.

Game and gaming – az előadásmód

Az 1970-es évek elején Dan Ben-Amos a folklór vizsgálata során a kontextuális elemek fontosságára hívta fel a figyelmet *Toward a Definition of Folklore in Context* című cikkében.[136] Ugyanebben az írásában olvashatjuk azt is, hogy a folklórra, amely folyamatosan alakuló, fejlődő közösségi tényező, érdemes lenne folyamatként (eredeti nyelven „process") tekintenünk. Ez a gondolat termékenyen hatott a nemzetközi gyermekfolklór-kutatásra is. Kenneth Goldstein kiszámolók használatát bemutató kutatása[137] kiválóan jelzi a fenti gondolat jogosságát, s annak fontosságát, hogy a gyermekfolklór vizsgálata során ne elégedjünk meg a játékok szabályainak leírásával. A szerző ugyanis azt figyelte meg, hogy a gyermekek a kiszámoló szöveg megválasztása és elmondása során a gyakran hangsúlyozott sorsszerűséggel ellentétben összetett stratégiát érvényesítenek, hogy az eredményt a számukra kedvező módon befolyásolják. A korábban gyakran sors-játékként tekintett kiszámolók tehát a valóságban, a tényleges használat során inkább stratégiai játéknak tűnnek. Mindezt alátámasztja Andy Arleo későbbi, francia területen, de ugyanebben a témában, s nagyjából ugyanilyen eredménnyel végződő kutatása is.[138]

Goldsteinhez hasonlóan az elmélet és a gyakorlat közötti különbségét hangsúlyozza a tengó játék elemző kutatásában Linda Hughes is.[139] A szerző erről írott tanulmányában a játék és a játszás folyamata (eredeti nyelven „game and gaming") közötti különbségre hívja fel a figyelmet. Eszerint tehát fontos megfigyelnünk, hogyan alakítják a gyermekek játékaikat az épp aktuális játéktevékenységben, hiszen a mindenki által ismert és elfogadott szabályok használata és értelmezése gyermekenként, gyerekcsoportonként, vagy játékeseményenként is nagyon különböző lehet. Ez a különbség pedig akár nemenként is megmutatkozhat, ahogy az a fentebb már bemutatott Linda Riley tanulmányból is jól látszik.[140]

Az előadásmód kérdését vizsgálva meg kell említenünk Marjorie Harness Goodwin ugrókötelezésről írott cikkét is. A szerző ebben fölhívja a figyelmet, hogy a gyűjtésre, a szövegekre, vagy a gyűjtött anyag kategorizálásra való koncentrálás során gyakran figyelmen kívül hagyjuk a játék során lezajló közösségi interakciókat. Padig az olyan történések, mint a játékra szólítás, a játék megkezdése, az ugrálási sorrend eldöntése, vagy éppen a szabályok játék közbeni megváltozása ugyanilyen figyelmet érdemelnének.[141]

[134] Blank, T. J. 2010.
[135] Virtanen, L. 1986.
[136] Ben-Amos, D. 1971.
[137] Goldstein, K. S. 1971.
[138] Arleo, A. 1991.
[139] Hughes, L. 1999.
[140] Riley, L. 1990.
[141] Goodwin, M. H. 1985.

A szóbeli folklórra vonatkoztatva ezt az elgondolást Gary Alan Fine cikkét kell megemlíteni, amelyben a kamaszkor előtt álló gyermekek obszcén szövegeivel foglalkozik. A szerző három éves terepmunkája során azt tapasztalta, hogy a gyermekeknél különbséget lehet tenni a csúnyabeszéd, mint interakció (piszkálódás), illetve a csúnyabeszéd, mint narráció között. A szövegek olykor a beszélő nyelvi képességeit hivatottak illusztrálni, máskor a humor, vagy éppen a szexualitással kapcsolatos instrukciók állnak a középpontban.[142] Az obszcén szövegek és megnyilvánulások tehát különféle funkciókkal rendelkezhetnek, melyekre azonban gyakran csak a tényleges használat, az „előadás" során derül fény.

Összefoglalás

Nem áltatom magam és az olvasót azzal, hogy a fentiekben sikerült teljes egészében áttekintenem a hazai és nemzetközi gyermekfolklór-kutatás témáit és eredményeit, hiszen a megkezdett sor szinte a végtelenségig folytatható lenne érdekes és értékes munkákkal (amelyek közül azonban az idegen nyelveken íródottak sajnos a hazai könyvtárakban csak elvétve találhatóak meg). A főbb vonalak, illetve a legfontosabb szerzők és kutatók azonban már a fentiekből is kirajzolódnak, egy-két fontos kivételtől eltekintve. Nem említettem eddig ugyanis a *Children's Folklore Rewiev* című nemzetközi periodikát, amelyet pedig kifejezetten az általam vizsgált témának szenteltek, s amely 1990 óta rendszeresen megjelenik az American Folklore Society gondozásában és C. W. Sullivan III, majd 2008 óta Elizabeth Tucker szerkesztésében. Az interneten is hozzáférhető (!) folyóiratszámokban a fentebb már bemutatott gyermekfolklór-kutatók publikációi mellett más szerzők, illetve a fenti tematikába kevésbé beilleszthető, ám ettől függetlenül fontos és értékes munkák is olvashatók, számot adva a terület legújabb – elsősorban amerikai – kutatási eredményiről. Nem maradhat említés nélkül az 1973-ban Amerikában alapított *The Association for the Study of Play* (TASP)[143] éves konferenciáinak eredményeit, előadásit 1998 óta közlő *Play and Culture Studies* című sorozat sem, amelyben többek között olyan témákat járnak körül, mint a játékkutatás XXI. századi lehetőségei, vagy a különféle tranzakciók a gyermekjátékokban.[144]

A gyermekfolklór-kutatás, illetve más területek ehhez a témához kapcsolódó hazai és nemzetközi eredményeinek részletes áttekintése megmutatta, hogy a témának nem csak nagyszabású kutatási múltja, hanem jelene is van. A fentebb bemutatott munkák még akkor is nagy segítséget nyújthatnak a kortárs, városi gyermekek folklórjának kutatása és elemzése során – ami hazánkban sajnos még gyermekcipőben jár – ha szigorúan véve nem ezt a területet vizsgálják. Láthattuk azt is, hogy a magyar és nemzetközi kutatásra egyaránt jellemző szövegközpontú, leíró jellegű munkák után ma már a nálunk is egyre inkább előtérbe kerülő, a mai gyermekeket vizsgálva kiemelten fontosnak tűnő interdiszciplinaritás, illetve a pedagógiai, értékközpontú szemlélet helyett a teljes valóság értékítéletek nélküli bemutatásának igénye a nemzetközi anyagban is erőteljesen megjelenik. A fentebb bemutatott kötetek és tanulmányok egy részének komoly elméleti irányultsága, új, modern jelenségekre való nyitottsága, illetve a child-lore fogalommal a gyermekfolklór hagyományos felfogásának Gazda Klára

[142] Fine, G. A. 1981.

[143] 1987-ig The Association for the Anthropological Study of Play (TAASP)

[144] A társaság konferenciáinak eredményeit különféle kötetekben, illetve periodikákban természetesen korábban is közölték. A részleteket lásd bővebben a társaság honlapján: www.tasplay.org A korábbi kiadványok közül kifejezetten a gyermekfolklór szempontjából a *The Masks of Play*, a *Meaningful Play, Playful Meaning*, a *Paradoxes of Play*, illetve a *Cultural Dimensions of Play, Games and Sports* címet viselő kötetek közölnek érdekes és hasznos cikkeket, tanulmányokat. Sutton-Smith, B. – Keely-Byrne, D. (ed.) 1984; Fine, G. A. (ed.) 1987; Loy, J. W. (ed.) 1982; Mergen, B. (ed.) 1986.

gyermekvilágáéhoz hasonlóan tág értelmezése fontos előrelépés az elmúlt évtizedek, évszázadok kutatási hagyományainak felfrissítésében és meghaladásában. Mindez pedig a mai gyermekek folklórjának mélyebb megértését, illetve annak a tényszerű közléseken és egyszerű magyarázatokon túlmutató valós működését tárhatja a szemünk elé.

2. kép Kártyázó lányok a pályaudvaron

A kortárs városi gyermekfolklór vizsgálata
Módszertani megjegyzések

A *Magyar Néprajzi Lexikon* meghatározása szerint a gyermekfolklór „a gyermekek által ismert vagy számukra alkotott folklórjelenségek összessége. […] Fő tartalma a játék, amelyhez szorosan kapcsolódik a társadalmi életbe és a hagyományokba való belenevelődés. Ilyen értelemben a nevelés (még az iskolai nevelés is) tartalmaz folklór jellegű elemeket."[145] A gyermekfolklór fogalom tehát nagyon tág, a gyermekek életének számtalan jelensége beletartozik. Ide sorolhatjuk az általuk használt különféle prózai és verses szövegeket, mondókákat, a mozgásos, ügyességi, szellemi, énekes és táncos játékokat, a szerepjátékokat, a népszokások utánzásait, a gyermekek szokásait, hiedelmeit. Ide tartoznak ezen kívül a játékok megnevezései illetve az ezekhez kapcsolódó „szakkifejezések", maguk a játékalkalmak, az időhöz, alkalomhoz, korosztályokhoz, illetve nemekhez kötöttség kérdése, vagy éppen a gyermekek őket körülvevő világról való tudása, elgondolásai is. Nemzetközi és magyar viszonylatban a témával, illetve az említett részterületekkel foglalkozó kutatók vegyesen használják a gyermekfolklór fogalmat és a gyermekjáték kifejezést a vizsgált anyag, illetve a téma átfogó megjelölésére. A finn folklorista, Leea Virtanen azonban az angol eredetű folklore (népi tudás) mintájára új fogalmat alkotott. Találóan a „children's lore*"* kifejezést használta a gyermekek folklórját bemutató könyvében mindezek megnevezésére.[146] Ezt a gyermekfolklór-gyermekjáték kettősségét is kiváltó kifejezést a későbbiekben más kutatók is átvették, s a fent említett, illetve rövidebb, „child-lore*"* alakban a mai napig használják.[147] Azonban – bizonyára a nyelvi sajátosságok miatt – magyar megfelelője sajnos még nem született a fogalomnak.[148] A továbbiakban ezért kutatási és vizsgálati területem átfogó megjelölésére a már bevett gyermekfolklór fogalmat fogom használni, azonban – mint fentebb már utaltam rá – nem egészen abban az értelemben, ahogyan azt a korábbi néprajzi kutatásokból megszokhattuk.

Az 1980-as évek elején Kerék András a gyermekek által használt szövegek verselési alapelveit vizsgálva a „gyermekvers" fogalmát használta, amely alatt ő játékokhoz kapcsolódó mondókákat, versikéket, rendszerint rímes sorkapcsolatokat értett.[149] Fontos elem volt számomra fogalom-meghatározásában, hogy ezek a gyermekversek eredetüket tekintve gyermekektől, vagy akár gyermekekkel foglalkozó felnőttektől is származhatnak, az idők során azonban a gyermekkultúra szerves részévé váltak, s ezen a rétegen belül terjedtek és terjednek ma is nemzedékről nemzedékre.[150] Ez a tényleges használatot és hagyományozódást az eredetkérdés elé helyező meghatározás nagyon hasonló ahhoz az elgondoláshoz, amellyel én a gyermekfolklór fogalmához közelíteni kívánok. Vizsgálatomban ugyanis – szemben a korábban gyakran alkalmazott megközelítéssel, mely szerint a médiából származó, nem népi (például városi, iskolai) eredetű, nem hagyományos anyagokat figyelmen kívül hagyták a kutatások során[151] –

[145] MNL II. 1979. 348.
[146] Virtanen L. 1978.
[147] Lásd például: Sutton-Smith, B. 1970; Knapp, M. and H. 1975; Sanches, M. – Kirshenblatt-Gimblett, B. 1976. 66; Halpert, H. 1982; Burn, A. – Richards, Ch. (ed.) 2014.
[148] A fogalmat lefordítani gyermeki tudásként, gyermeki tudományként lehetne, ez azonban véleményem szerint ilyen formában sokkal inkább mutat a gyermekek iskolában megtanult tárgyi tudására, mint a saját maguk között hagyományozódó játékokra, szövegekre és időtöltésekre.
[149] Kerék A. 1981. 363-364.
[150] Kerék A. 1981. 364.
[151] Lásd például: Hintalan L. J. 2000. 14; Géczi L. 2006. 10; Kovács F. 1997. 556; Sári A. 2007-2008. 347. Mindehhez olykor egyfajta értékítélet is kapcsolódott: az újabb, vagy nem magyar eredetű anyagot kevésbé tartották értékesnek a hagyományosnál. Ahogy Faragó József fogalmazott például a kisiratosi

eredetüktől függetlenül én minden olyan szöveget és játékot a gyermekfolklórba tartozónak tekintek, amelyet a gyermekek szabad időtöltéseik során használnak, alakítanak, illetve gyakran tovább is adnak egymásnak. A néprajzkutató feladata ugyanis, ahogy már Nagy Olga is megfogalmazta, nem a már alig kikövetkeztethető elemek kibányászása, hanem az élő népi kultúra vizsgálata.[152]
Elsősorban a pedagógia területén tevékenykedő Trencsényi László számolt be még 1992-ben egy módszertani tanácskozásról, melyet *Ezredforduló – Folklorizmus – Pedagógia* címen rendeztek meg Jászfényszarun. A különböző tudományterületekről érkező résztvevők ezen a tanácskozáson a néprajz és a néphagyományok iskolai közvetítésének kérdését járták körül. A vita „konszenzus mondata", melyet a Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma fogalmazott meg, kiválóan önti szavakba az általam is képviselt álláspontot. Eszerint „…a gyermek, miközben örököse a kultúrának, egyben gyarapítója is. Tiszteletet érdemel tehát kreativitása, kultúrateremtő aktivitása – akkor is, ha ez a kultúra az «örökhagyók» (egy részének) ízlésével nem egyezik."[153]
A gyermekek néprajzi kutatásának hagyományait vizsgálva és bemutatva a svéd etnográfus, Åke Daun két nagy csoportról beszél.[154] A vizsgálatokban a gyermek lehet a kutatás tárgya – itt rendszerint a felnőtt világ felől közelítenek a szerzők, s azt vizsgálják milyen, vagy milyen volt a gyermekek gondozása, munkára nevelése, vagy épp a felnőtt kultúra milyen maradványait őrizték meg a gyermekek. A vizsgálatok másik csoportjában a gyermek a kutatás alanya – itt a kutatók belülről próbálják meg megérteni és leírni a gyermekek világát, így aztán előtérbe kerül a gyermeki nézőpont, a gyermekek véleménye, perspektívája a felnőtt világról. Ehhez a második típusú kutatói hozzáálláshoz kapcsolható Voigt Vilmos elgondolása is a gyermekfolklór vizsgálatáról. Eszerint a gyűjtőknek nem csupán a játékokat és a szövegeket kell följegyeznie, hanem a gyermekek ahhoz való viszonyát, és a felhasználás módját is fontos vizsgálni a gyermekfolklór kutatása során.[155] Minderre Jan Kopál szlovák irodalomtudós a szlovák irodalomelméletben a „detský aspekt" kifejezés használatával hívta fel a figyelmet.[156] Ezt a gyermeki szempontot igyekszem munkám során én is szemmel tartani, hogy az anyagot ne csak kutatói, felnőtt szemszögből, hanem kicsit az ő szemükön keresztül nézve, az ő szempontjukból is láthassuk.

Vizsgálatomban tehát a gyermekfolklór fogalomba tartozónak tekintem a gyermekek által használt és maguk között szájhagyomány útján (is) terjedő szövegeket és játékokat azok eredetétől függetlenül. Ide tartozónak tekintem ezen kívül a klasszikus értelemben nem játéknak tekintett időtöltéseket (például rajzolás, beszélgetés) is – amennyiben azok a gyermekek szabad időtöltései során felnőtt beavatkozás nélkül is előkerülnek. Az adatgyűjtésen túl azonban igyekszem a különféle folklórelemek gyakorlati használatáról és terjedéséről, a hozzájuk kapcsolódó esetleges mozgásokról, mozdulatsorokról, vélekedésekről, a kedveltségről, illetve használatban és szövegtudásban a nemek közötti különbségekről is maguktól a gyerekektől minél több adatot összegyűjteni, hiszen a gyermekfolklór fogalmába ezek is beletartoznak. Mivel pedig a gyermekek folklórja egyetlen korszakban sem választható el élesen a felnőttek folklórjától, Ján Kopál elméletét kicsit továbbgondolva azt is vizsgálni igyekszem, hogy vajon a felnőttek világa és folklórja, a nem gyermekeknek íródott és készített dolgok,

---

népköltészetet bemutató kötet bevezetőjében „…az értéktelen «hallgatóknak», «magyar nóták»-nak, románcoknak, slágereknek és társaiknak semmi keresnivalójuk egy népköltészeti gyűjteményben." Kovács F. 1958. 10. Hasonló vélekedéseket olvashatunk még: Lajos Á. 1940. 17; Kodály Z. 1975. 202.
[152] Nagy O. 1989. 17.
[153] Trencsényi L. É.n. 6.
[154] Daun, Å. 1982. 42.
[155] Jan Kopál gondolatait idézi Voigt V. 1979. 2.
[156] Hivatkozza Voigt V. 1979. 2.

milyennek látszanak a gyermekek szempontjából, a gyermekfolklórban milyen formát, szerepet kapnak, illetve hogyan alakulnak ott át.

Anyaggyűjtés

A fentebb felvázolt, általam használt gyermekfolklór fogalom rendkívül tág, a gyermekek életének rengeteg vonatkozása beletartozik, így az anyaggyűjtés megkezdésekor, pontosabban annak folyamán meg kellett húznom bizonyos határokat, meg kellett határoznom részletesebben is a gyűjtés kereteit. Legelőször is a kortárs/mai gyermekfolklór fogalmát kellett időben behatárolnom. Legjobb tudomásom szerint az utolsó, gyermekfolklórra vonatkozó nagyobb szabású gyűjtések, amelyeknek eredményei valamilyen formában meg is jelentek, elsősorban az 1970-es évek falusi, vagy városi anyagát dolgozták föl.[157] Hogy a távolság ne legyen olyan nagy a már megjelent kutatási eredmények, és az általam összegyűjtött anyag között, valamint, hogy a gyermekek által használt folklórban bekövetkező változásokat ne csak generációs, szülő-gyerek viszonylatban, hanem korosztályonként is lehessen vizsgálni, az általam meghatározott gyűjtési időkeret az 1990-es évektől napjainkig tart. Természetszerűleg az arányok az elemzések során kicsit az elmúlt hat-hét év javára billennek, mivel 2010-ben kezdtem bele a tényleges gyűjtésbe.

A gyűjtés helyszíneként először Budapestet határoztam meg, azonban hamar kiderült, hogy ez egy személynek túl nagy feladat. Budapesti gyermekfolklórról ugyanis csak abban az esetben beszélhetnénk, ha minden kerületből rendelkezésünkre állnának adatok, hiszen a környezeti hatások és a játék-lehetőségek a város különböző területein gyakran nagyon eltérőek. Ezen kívül, amennyiben nem elégszem meg a játékok és szövegek összegyűjtésével, közlésével, illetve az adatok elemzésével, hanem – ahogy fentebb jeleztem – kicsit mélyebbre is akarok tekinteni, le kell szűkítenem a területet. Mivel jómagam is foglalkozom gyermekekkel, akiknek nagy része az egyik budai kerületben lakik, vagy oda jár iskolába, illetve több pedagógust is ismerek a helyi iskolákból, kézenfekvő volt, hogy erre a kerületre szűkítsem le a kutatást. A kortárs gyermekfolklór gyűjtésére ugyanis napjainkban leginkább az iskolák alkalmasak. A mai gyermekek – a megváltozott időbeosztás, időkezelés és a délutánjaik jó részét kitöltő különórák – miatt sokkal kevesebbet játszanak és játszhatnak kint az utcán, a tereken, vagy a természetben, mint korábban, az iskolában azonban együtt vannak kortársaikkal, s a tanórák közötti szünetekben, valamint a napköziben a szabad játék ideje alatt lehetőségük nyílik – szabadon választottan – egyénileg és/vagy csoportosan játszani is. Kutatásomban három különböző típusú iskolát[158] választottam a kerületből, megfigyeléseimet túlnyomórészt ezekben az intézményekben végeztem. Leginkább az udvari szabad játékokra voltam kíváncsi, amelyekre szünetekben, illetve hosszabb időtartamban délután, a napközi során van a gyermekeknek lehetősége. Ezen kívül végeztem megfigyeléseket az iskolaépületekben játszott játékokról, s gyűjtésem kiterjedt az osztálytermi, órák alatti játékos időtöltésekre is. Az iskolák mellett heti két alkalommal rendszeresen megfigyeltem egy körülbelül 30 fős, 8-12 éves gyermekekből álló, néptánc különórára járó, tagjait tekintve minden évben kicsit átalakuló gyermekcsoportot is, akikkel pedagógusként magam foglalkozom.

[157] Ilyen például a Háy Ágnes által összegyűjtött budapesti anyag, melynek azonban sajnos csak töredéke jelent meg (Háy Á. 1980), vagy falusi viszonylatban a bihari gyermekmondókákat, valamint a galántai, illetve esztelneki gyermekjátékokat és gyermekfolklórt bemutató terjedelmes, és teljességre törekvő kötetek (Faragó J. – Fábián I. 1982; Gágyor J. 1982; Gazda K. 1980.). A kivételeket lásd fentebb, a kutatástörténeti fejezetben.

[158] A három iskolából az egyik egy állami intézmény, a másik egy alapítványi iskola, a harmadik pedig egy keresztény szellemiségű oktatási intézmény.

Az iskolákhoz hasonlóan jó terepnek bizonyulhatnak a különféle nyári táborok is, ahol szintén megfigyelhetjük a gyermekek spontán játékait és játszási szokásait. Mivel minden évben viszek táboroztatni gyermekeket, ilyen helyszíneken is alkalmam nyílt az adatgyűjtésre. Ezen kívül különféle játszótereken és parkokban, de a tömegközlekedés járművein és az utcákon is végeztem megfigyeléseket a kerületben. Adataim tehát nem csupán a kiválasztott három iskolára, illetve az ide járó gyermekekre vonatkoznak, a kerület más iskoláit, más intézményekbe járó gyermekeit is érintik.

Adatközlőim – az iskolákban és köztereken látott és megfigyelt rengeteg gyermeken kívül több, mint 100 olyan gyermek és fiatal felnőtt, akikkel sokat beszélgettem, interjút is készítettem, vagy akiket heti rendszerességgel megfigyeltem – egy része budapesti lakos, más részük viszont jelenleg a budapesti agglomerációban lakik. Ez utóbbiak azonban szinte mind Budapesten születtek és/vagy oda jártak, illetve járnak iskolába. Családi kapcsolataik, baráti körük is rendszerint a fővároshoz, illetve a vizsgált kerülethez köti őket, a különféle kulturális programokról és szórakozási lehetőségekről nem is beszélve. Kimondhatjuk tehát, hogy az összegyűjtött, és itt bemutatásra kerülő anyag a budai gyermekfolklór egy szeletét reprezentálja. Annak érdekében, hogy valóban az általam meghatározott gyermekfolklór fogalmáról kapjunk képet, az anyag összegyűjtésénél igyekezetem kiszűrni azokat az adatokat, amelyeket a gyermekek az iskolában, felnőttektől tanultak, és kizárólag az ő kezdeményezésükre – „felsőbb" utasításra, vagy javaslatra – használták, maguktól nem vették elő, a gyermektársaságban szabad játékok során nem került elő.

A gyermekek világában az írásbeliség még nem játszik fontos szerepet. A kutatások azt igazolják, hogy még az írni-olvasni már általában kiválóan tudó 10-14 éves gyermekek ajkán is kétharmad részben nem írott forrásokból származó szövegek és történetek élnek.[159] Persze ma már mindenre nagy hatással van az egyre fontosabbá váló írásbeliség, illetve a média, azonban az itt vizsgált szövegek és játékok elsősorban a szóbeliségben terjednek. A bemutatásra kerülő anyag tehát nem a „hivatalos" kultúra, hanem a folklór része, a folklóralkotásokkal azonos módon viselkedik, azokkal azonos módon hagyományozódik, variálódik, illetve alakul át a gyermekek – s olykor a felnőttek – ajkán.

Az általános iskolába járó 6-12 éveseké az a korosztály, amelyikhez kapcsolódóan az anyagot gyűjtöttem. (Az ennél idősebbek kikérdezésénél is igyekeztem az ebben az időszakban használt gyermekfolklór-anyagra koncentrálni.) Katona Imre a falusi gyermekfolklór vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a gyermekek körében a fent említett korosztályhoz, illetve pontosabban a 6-14 évesekhez kapcsolódik a legtöbb játék és mondóka, ebben az időszakban a legkreatívabbak, a leginkább alkotásra készek a gyermekek. Számokban kifejezve 6 éves kor után megkétszereződik, 14 éves kor után pedig feleződik a gyermekek által ismert és játszott játékok száma.[160] Ez a jelenség főként a gyermekek fejlődéslélektani jellegzetességeiből, illetve az iskolába kerülés inspiráló hatásából adódik, így ez a megállapítás igaz lehet a mai, illetve a városi gyermekekre is. A gyűjtés során magam is azt tapasztaltam, illetve idősebb adatközlőim is megerősítették, hogy általános iskolában használták a legtöbb, a gyermekfolklór általam használt fogalmába tartozó alkotást. A 6 év, mint alsó korhatár tehát ma is jó kiindulópont lehet, hiszen a gyermekek életében ez ma is egy fontos váltás: legtöbben ekkor kerülnek az óvodából az iskolába. Felső korhatárnak kutatásom szempontjából azonban véleményem szerint ma már inkább a 12 éves kor felel meg,

[159] Voigt V. 1979.

[160] Katona I. 2001. 42. A szerző vizsgálatai szerint, amíg a 4-6 éves gyerekeknek átlagosan 60 játék van a játékrepertoárjában, addig a 6-8 éveseknek már 124, a 8-12 éveseknek 125, a 12-14 éveseknek 103, a 14-16 éveseknek viszont már csak 51.

hiszen a 13-14 éves gyermekek napjainkban már sokkal inkább a kamaszok világához tartoznak. Játékaik, időtöltéseik ebben az időszakban már nagyon eltérnek 6-12 éves társaikétól. Mindezt alátámasztja az a pedagógiai szakirodalomban megjelenő elgondolás is, mely szerint a 12. életév körül a gyermeki test fizikai változásai mellett mélyreható belső változások is bekövetkeznek a gyermekekben, pontosabban a világ iránti érdeklődésükben, illetve értelmi és érzelmi képességeikben.[161] Ezért is döntöttem végül a fent említett korosztály által használt folklóranyag vizsgálata mellett. Természetesen ezek a számok nincsenek kőbe vésve, nem jelentik azt, hogy az itt közölt és vizsgált szövegeket és játékokat adatközlőim, vagy más gyermekek esetleg ne ismerhették, használhatták volna 6 éves koruk előtt, vagy akár 12 éves koruk után. Sőt, olyan szövegek és játékok is megjelennek a gyűjteményben, amelyek jellemzően inkább az idősebb korosztály folklórjába tartoznak (vagy tartoztak korábban), azonban adatközlőim már 12 éves koruk előtt (is) használták őket. Jól tudjuk, hogy minden gyermek más, mindenki másként érik, másként reagál az őt érő hatásokra, az idősebb testvérek által közvetített hatásokról nem is beszélve, így a határok megvonása mindig nehéz feladat. Munkámban azonban igyekeztem kifejezetten arra az anyagra koncentrálni, ami jellemzően a fent jelzett korosztály folklórjához tartozott és tartozik a mai napig.

A gyűjtés legnagyobb részét magam végeztem, de külön köszönettel tartozom édesanyámnak is. Ő napközis tanítónőként nap, mint nap látja szabadon játszani a gyermekeket, s értékes megfigyelései, illetve szöveg- és játékközlései is nagy segítséget jelentettek a mellékletben található szöveg- és játékgyűjtemény bővítésében, valamint a gyermekek, illetve a gyermekfolklór működéséről alkotott képem árnyalásában. Rajta kívül más, alsó tagozatos gyermekekkel foglalkozó pedagógusokkal is sokat beszélgettem a vizsgált iskolákban. Az ő adatközléseik, meglátásaik, elbeszéléseik is sokat segítettek a gyermekek játékának mélyebb megértésében, illetve munkám megírásában.

A gyűjtés során vegyesen használtam a megfigyelés, a résztvevő megfigyelés, illetve az interjúzás technikáját. A korábbi évekre vonatkozó adatok gyűjtésekor természetesen csak ez utóbbit tudtam alkalmazni. Az 1990-es évekre vonatkozóan támaszkodtam saját emlékeimre is – mivel magam is a vizsgált budai kerület egyik iskolájába jártam –, de igyekeztem más iskolákba járó, más körökben mozgó, más közösségekhez tartozó kortársakat (a ma 20-30 éves korosztályt) is kikérdezni. A szűkebb értelemben vett jelenkort vizsgálva a nálam fiatalabb, a szövegeket még aktívan használó generációkkal a megfigyelés mellett beszélgettem is sokat. Olykor rá is kérdeztem konkrét szövegekre, játékokra, ilyen esetekben azonban sosem elégedtem meg az esetleges igenlő válasszal. Mindig el is mondattam az adatközlővel az adott szöveget, elénekeltettem a dalt, vagy elmeséltettem a játék menetét és a szabályokat, illetve kérdéseket tettem föl a tényleges használattal kapcsolatban is. Egyrészt, hogy egy-egy szöveg, illetve játék esetében a különböző variációkat is följegyezhessem, másrészt, hogy az ismertnek tekinthető, de használatban nem lévő anyagot kiszűrjem.

A megfigyelés és az interjúzás mellett egy rövid kérdőívet[162] is készítettem, amelyet a vizsgált iskolákban 191 gyermek töltött ki. A kérdőívet kitöltők életkora 8-12 év között mozgott.[163] A kérdőívek kitöltetése során igyekeztem megoldani, hogy semmiféle felnőtt megjegyzés és iránymutatás ne befolyásolja a gyermekek válaszait. A feltett kérdésekben ugyanis először a gyermekek kedvenc játékaira kérdeztem rá – mindenféle

[161] Carlgren, F. – Klingborg, A. 2003. 193, 196.
[162] Lásd a mellékletben.
[163] A vizsgálat korosztályba tartozó 6-7 éves gyermekeket még fiatalnak találtam a kérdőív kitöltéséhez, hiszen ők még éppen, hogy megkezdték az iskolában az írni-olvasni tanulást.

szűkítés, vagy konkrétabb meghatározás nélkül – majd a további kérdésekben a kedvenc iskolai, otthoni, és otthoni környezetben, de barátokkal/barátnőkkel való játékokról kérdeztem. Végül leírattam a gyermekekkel a kedvenc könyvüket is, hogy lássam, milyen típusú olvasmányok a legkedveltebbek, mik lehetnek rájuk, illetve folklórjukra hatással.
Az általam gyűjtött és itt közölt folklóranyagot szerettem volna fényképekkel is gazdagon illusztrálni, a fényképezés azonban az iskolák anonimitásban tartása, illetve a személyiségi jogok védelme miatt nagyon kérdéses volt. Képeket ezért csak az egyik iskolában készítettem, ahol jelezték, hogy ezzel semmi gondjuk nincs. Így aztán a szövegben és a mellékletben közölt fényképek nem fedik a megfigyelt és összegyűjtött anyag teljes spektrumát, csupán annak egy szeletét. Ezen kívül a már említett nyári táborok alkalmával, illetve egy általam tanított kisebb létszámú, vegyes korosztályú gyermekcsoportban is volt lehetőségem fényképezni.[164] Egyes esetekben – ha szükségesnek éreztem az illusztrációt a játék, illetve a jelenség jobb megértéséhez, vagy a különféle gesztusok illusztrálásához – idősebb adatközlőimet kértem meg, hogy rekonstruálják a játékokhoz tartozó mozdulatokat, mozgássorokat. A közölt fényképeken ezért olykor nem csak a vizsgált korosztály, hanem idősebb adatközlőim is szerepelnek.

A kortárs gyermekek folklórját vizsgálva a fenti módszerek mellett kihasználhatjuk az internet adta lehetőségeket is, ezen a „terepen" is vizsgálhatjuk a kutatott témát. Annál is inkább, mivel az EU Kids 2010-es, 9-16 éves gyermekek internethasználatát vizsgáló online felmérése kimutatta, hogy a magyar gyermekek többsége már 9 éves korától önálló nethasználónak bizonyul.[165] A nyelvész és néprajzkutató Balázs Géza már régóta foglalkozik a média és a folklór kapcsolatával, illetve az internetfolklórral, s kutatásaiból egyértelműen látszik, hogy mára a média is a folklórfolyamatok részévé vált.[166] A tévé, a számítógép és a mobiltelefon nem csak a felnőttek, hanem a gyermekek kultúrájának is fontos alakító tényezőjévé váltak napjainkra.[167] A különféle szövegek és dallamok terjedésének ma már ezek is fontos eszközei, egyes esetekben pedig akár internetes oldalakról is terjedhetnek el új folklór-elemek. A gyűjtés során nem tekintettem kizáró oknak az adatok fent említett eszközökön való megjelenését, de – mint fentebb már említettem – a dolgozat végén található szöveg- és játékgyűjteménybe csak azokat vettem be, amelyeket a gyermekek fejből (is) tudnak, s amelyek közöttük szájról szájra (is) terjednek. A kizárólag mobiltelefonon, illetve interneten terjedő alkotásokkal (például vicces, rímes smsek, továbbküldős emailek) jelen dolgozatban nem foglalkozom.[168]
Az interneten található – témámra vonatkozóan gyakran igen gazdag anyagot felvonultató – gyermekfolklórt is bemutató, közlő oldalakat, nosztalgiázó fórumokat is igyekeztem bevonni a kutatásba. A korszak és a terület meghatározottsága miatt

[164] Itt szeretném megköszönni Michaletzky Annának és Beöthy Farkasnak, akik a nyári táborokban készült saját fényképeiket a rendelkezésemre bocsátották.
[165] Ságvári B. 2012. Maga a kutatás azt is kimutatta, hogy a fiatalabb generációk egyre fiatalabban kezdik meg az önálló internethasználatot, a korhatár egyre lejjebb csúszik, ugyanis a felmérésben részt vett 9-10 évesek már 7 éves koruktól használták önállóan a netet. Ez az alsó határ pedig azóta valószínűleg még lejjebb tolódott. A jelenség általánosságát nem igazolja, de sok óvodás korú gyermekről tudom, hogy bizonyos játékokat, vagy mesefilmeket már önállóan megtalálnak és használnak az interneten.
[166] Lásd például Balázs G. 2001/a. A kortárs folklór és a média szoros kapcsolatát Povedák István hasonló témájú kutatásai is megerősítik. (Povedák I. 2007.)
[167] Adatközlőim beszámolói szerint 3. osztályos, azaz 8-9 éves korukra már szinte minden gyermeknek van mobiltelefonja. Azt pedig, hogy életüknek milyen fontos része ez a készülék, jól jelzi az a jelenség is, mely szerint a mobiltelefonok elvétele a gyermekektől nemkívánatos viselkedésért, vagy rossz jegyekért, tapasztalataim szerint ma már a 9-10 éves korosztálynál is bevett büntetési forma.
[168] A téma néprajzi megközelítésű vizsgálatairól lásd például: Domokos M. 2005, 2010; Balázs G. 2011.

azonban ezeket csupán ihletet adó, emlékeztető forrásként tudtam felhasználni. A bejegyzések, illetve a regisztráltak anonimitása, fedőnevekkel való ellátottsága miatt nem tudtam megállapítani a hozzászólók, azaz az „adatközlők" életkorát és lakóhelyét, így az általuk „közölt" szövegeket és játékokat sem tudtam térben és időben elhelyezni, vagy a gyűjteményembe belevenni.

A munka során talán a legnehezebb feladat a gyűjtendő folklórjelenségek körének meghatározása, pontosabban ennek leszűkítése volt. A klasszikus értelmezésben a gyermekfolklór fogalmába tartozó, felnőttek által gyermekek számára alkotott, gyakran nevelő célzatú folklórjelenségeket, azaz az altatókat, dajkarímeket, ölbeli mondókákat nem tekintem jelen kutatásom tárgyának. A gyermekek – különösen, akiknek vannak kisebb testvéreik – ugyan olykor ismernek néhány ilyen adatot, azonban ezeket a szövegeket és játékokat maguk között nem használják. A dajkarímek gyermekfolklórtól való elválasztásának fontosságát egyébként a többek között nyelvészeti antropológiával is foglalkozó szerzőpáros, Mary Sanches és Barbara Kirshenblatt-Gimblett már 1976-ban is hangsúlyozta. Nem csak az átadás útjai különbözőek ugyanis a két jelenségnél, hanem komoly stilisztikai, tematikai és funkcionális különbségek is vannak a dajkarímek, vagy „nursery-lore" és a gyermekfolklór, azaz „children's lore" között.[169] Az anyag használóiról nem is beszélve. Hazánkban azonban a legtöbb kiadvány a korábbi kutatási hagyományoknak megfelelően egyben kezeli ezeket, a gyermekfolklór egy kisebb-nagyobb szeleteként, fejezeteként mutatja be a felnőttek gyermekeknek szóló dalait és mondókáit. Én azonban nem kívántam követni ezt a kutatási hagyományt, így a gyermekek saját anyagára koncentráló munkámba nem vettem be a dajkarímeket.

Mint fentebb már említettem, a határt a folklór és a nem folklór között én a sokszor kétes eredet kérdése helyett a tényleges használat alapján vontam meg. Az került tehát be a gyűjteménybe, amit a gyermekek aktívan használnak, hagyományoznak egymás között, akár meg tudtam állapítani, hogy honnan származik egy-egy folklórelem, akár nem. Persze ennek során is voltak kisebb-nagyobb nehézségek. A mai gyermekek életének nagy része az iskolában zajlik, így gyakran igen nehéz elválasztani az itt tanult anyagokat a saját maguk által hozottól és alkotottól. Ugyanez mondható el a médiáról, illetve a különféle elektronikus eszközökről is. Azt azonban minden esetben megfigyelhetjük, hogy a gyermekek egymás között használják-e az adott anyagot, alakítják-e tovább, illetve bekerül-e az önállóan használt játék- és szövegrepertoárjukba. A szövegek esetében elsősorban a rímes mondókákra és a dalokra, valamint a játékokhoz kapcsolódó szövegekre koncentráltam. Dolgozatomban nem foglalkozom a gyermekek azon prózai szövegeivel, amelyekben különféle filmeket, könyveket, ijesztő, vagy éppen vicces történeteket mesélnek el egymásnak. Szintén nem foglalkozom a viccekkel és az ezekhez a gyermekeknél szorosan kapcsolódó találós kérdésekkel. Ennek oka, hogy a gyűjtés alapkoncepciójában ez az anyag nem szerepelt, mivel a kutatás elsődleges helyszínein ezek a szövegek nem kaptak hangsúlyos szerepet. A kutatás előrehaladtával pedig már nehéz lett volna ezt a kiterjedt magyar és nemzetközi szakirodalommal rendelkező témát is olyan alapossággal bemutatni, amilyenre a munkám során törekedtem. Nem vizsgáltam ezen kívül a gyermekek ünnepekben betöltött szerepét, bár ezen a területen is vannak olyan műfajok, amelyek a gyermekek körében (is) terjednek, illetve amiket ők maguk is alakítanak. A hagyományos gyermekfolklórt bemutató és vizsgáló gyűjteményekben olykor megjelennek különféle ünnepekhez – például Karácsony, Húsvét – kapcsolódó szövegek,[170] azonban ezek

[169] Sanches, M. – Kirshenblatt-Gimblett, B. 1976. 66.

[170] Lásd például: Veress Péter I. 2009. 232; Géczi L. 2006. 57-60; Kelemen M. 1992. 19-22; Kiss Á. 1891. 444-457. (Kiss Áronnál bizonyos ünnepeknél nem csak a szövegek, hanem rövidebb szokásleírások

általában megmaradnak a szövegközlés szintjén, a gyermekek ünnepekben való tényleges részvételéről nem tájékoztatnak. Ez valahol érthető is, hiszen ez a téma külön kutatást érdemelne, azonban éppen ezért munkámban én ezzel a területtel nem foglalkozom, ilyen szövegeket nem közlök.
A játékok esetében sem volt könnyű a határok megvonása, főleg az idegen, városi eredetű sportjátékok esetében, amiket korábban általában nem közöltek. Azonban – mivel ezek szerves és mindennapi részei az iskolai és olykor az otthoni szabadjátékoknak is – a sportjátékok kihagyásával a gyermekekről rajzolt kép erősen torzult volna, így vizsgálatomban és a közölt játékgyűjteményben a szabadjáték során leggyakrabban előkerülő sportjátékok is helyet kaptak.
A mai gyermekek anyagi kultúrájának kutatása nem könnyű feladat. Az általam vizsgált gyermekek többsége rendkívül sok gyári játékkal, boltban vásárolt játékszerrel rendelkezik. Nem foglalkozom – illetve csak az említés szintjén közlöm – a főleg otthoni környezetre, családi időtöltésekre jellemző bolti társasjátékokkal, készen vásárolt játékszerekkel való időtöltésekkel – bár a gyermekek nagyon kedvelik ezeket. A különféle kártyajátékok szintén nagyon kedveltek a gyermekek körében. Az egyféleképpen használható gyári kártyajátékokkal itt szintén csak az említés szintjén foglalkozom, közlöm azonban azokat a francia, illetve magyar kártyával játszható, különféle változatokban élő és a gyermekek között folklór módjára terjedő játékokat, amelyek sokszor előkerülnek a szabad időtöltések során. A tárgyi játékokkal tehát jelen dolgozatban nem foglalkozom részletesen, vizsgálom azonban, hogy a gyermekek mit kezdenek a természettel, a természet adta lehetőségekkel, illetve hogyan használják, hogyan vonják be a körülöttük, környezetükben található, alapvetően nem játék tárgyakat szabad időtöltéseikbe.

A közlés során a főszövegben idézőjellel jelöltem a mások munkáiból szó szerint átvett részleteket, illetve játékneveket. A szövegben említésre kerülő könyvek, folyóiratok, cikkek, illetve zeneszámok, filmek, mesék címeit kurziválva közlöm, de dőlt betűvel szedem azokat a megnevezéseket, szavakat, szövegrészleteket is, amelyeket maguktól a gyermekektől idézek, az ő szóhasználatukból veszek át. A leírtakat követem a konkrét gyermekfolklór-szövegek, vagy szövegrészletek folyó szövegben való közlése esetén is: a mások gyűjteiből, köteteiből átvetteket idézőjelben, míg a saját gyűjtésemből származókat kurziválva közlöm. A szövegben említett dalok, mondókák és játékok után zárójelben következő számok értelemszerűen a tárgyalt folklórjelenségek dolgozat végén található szöveg- és játékgyűjteménybeli sorszámait jelölik.

A gyűjtés kereteinek és a közlés módjának meghatározásán túl még egy fontos feladata van a kortárs gyermekfolklórral foglalkozó gyűjtőknek. A vizsgálatok és elemzések során el kell hagyni a nosztalgiát, ki kell lépni a „régi szép idők” után vágyakozó hozzáállásból. Ez ugyanis – ahogyan az ausztrál gyermekfolklórral foglalkozó kutató, June Factor találóan megfogalmazta – csupán egy mítosz, mely mögött a parasztok és a gyermekek primitívségének képzete áll.[171] A gyermekeket, illetve folklórjukat vizsgálva megfigyelhetjük és természetesen meg is kell figyelnünk, mi az, ami a korábbi időkből megmaradt, amit a gyermekek falusi elődeikhez hasonlóan ma is használnak, illetve mi az, ami ma már nincs meg a hagyományos anyagból. Vegyük azonban észre azt is, ami most van, ami bár új és más, mint a korábbi időkben volt, de élő és folyton alakuló játékként, szövegként, jelenségként része a gyermekek saját folklórjának.

---

is szerepelnek.) A húsvéti ünnepkörhöz tartozó modern kori locsolóversekkel Balázs Géza foglalkozott behatóbban. (Balázs G. 2001/b.)

[171] Factor, J. 2001. 26-27.

Rendszerezési kérdések

A kutató által összegyűjtött és közölni kívánt anyag osztályozása témától függetlenül a tudományos, illetve az ismeretterjesztő kötetekben egyaránt fontos feladat, azonban – ahogy azt Carl Withers is megjegyzi az amerikai gyermekek szóbeli folklórját bemutató kötetének utószavában[172] – valamiképpen mindig kicsit önkényes. Az általam vizsgált témában ez különösen kényes kérdés, hiszen a gyermekfolklór konkrét megnyilvánulásait gyakran igen nehéz határozottan egy adott kategóriába besorolni, az adatközlők, maguk a gyermekek pedig ebben nem igazán tudnak a kutató segítségére lenni. A rendszerezés ezerféle lehet, s hogy adott esetben éppen melyik az ideális, az attól függ, milyen célt tartunk szem előtt: a valóságot próbálja meg visszaadni ez a rendszerezés, vagy inkább segítsen eligazodni? A kutató által legjobbnak, legpraktikusabbnak tartott felosztást mutassa be, vagy a vizsgált csoport értékrendjét, szokásait tükrözze, az általuk használt, olykor tudományosan megkérdőjelezhető kategóriákat adja vissza?

A hazai szakirodalomban elméleti igényű rendszerezési kísérletek eddig csak a hagyományos falusi anyagra vonatkozóan születtek,[173] azonban ezek használata sem általánosan jellemző a témával foglalkozó kiadványokban. Kiss Áron, s őt követve néhány más kutató a XIX-XX. század fordulóján a szövegeket és játékokat korcsoportonként közölte a dajkarímektől a kamaszok által játszott játékokig, s ezeken belül állapított meg kisebb kategóriákat, rendszerint a játék típusa és a hozzá kapcsolódó szöveg alapján.[174] Ez a fajta, korosztályos rendszerzés azonban a későbbi kiadványokban már nem volt jellemző.

A teljesség igényével készült, áttekintő néprajzi kézikönyvek beosztásai igen sokfélék. A néprajztudomány egyik fontos kézikönyve, a *Magyar Népzene Tára* természetszerűleg zenei alapon rendszerezte a gyermekdalokat és játékokat, ez azonban csupán a dallammal is rendelkező változatok esetében működik. A gyermekjátékokkal foglalkozó kötet végén található ugyan egy másik beosztás is, azonban ez a játékrend is csak az énekes játékokra terjed ki, melyeket a mozdulat és cselekményanyag, illetve a résztvevők száma szerint osztályoznak a szerzők.[175] A nyolckötetes *Magyar Néprajz* sorozatban a gyermekfolklórról két különböző kötetben is olvashatunk. Lázár Katalin és Niedermüller Péter a VII., *Népzene, néptánc, népi játék* kötetben a magyar népi játékok leglényegesebb eleméből, a játékmagból kiindulva négy nagy kategóriát állapítottak meg a játékok rendjében: 1. eszközös, 2. mozgásos, 3. párválasztó és 4. szellemi játékokról beszéltek.[176] Ez a felosztás tekinthető a témával foglalkozó kötetekben a legáltalánosabbnak, sok gyermekfolklórral foglalkozó kötetben visszaköszön, bár természetesen ennek is megvannak a maga hátrányai. Egy-egy játékról ugyanis sokszor nem egyszerű megállapítani, hogy annak épp a mozgás, vagy a használt eszköz a lényegesebb eleme. A gyermekek és a kutatók vélekedése ebben a kérdésben gyakran eltérő lehet. Ezen kívül azok a játékok, amelyeknek esetleg maga a szöveg a lényegi eleme, kimaradnak ebből a felosztásból. Az említett sorozat V. kötetében (*Magyar népköltészet*) Tátrai Zsuzsanna a gyermekkor költészetével foglalkozva értelemszerűen a szövegeket vizsgálja, s az anyagot három műfaji csoportba sorolva tárgyalja, melyek a következők: 1. mondókák; 2. dramatikus jellegű játékszövegek; 3. lírai játékdalok.[177] A

[172] Withers, C. 1948. 205.
[173] Lásd például Markó I. L. 1953. és Lázár K. 1999; 2003.
[174] Kiss Á. 1891. Ez a felosztás az általam összegyűjtött anyag esetében nem lenne célravezető, hiszen a 6-12 éves korosztályt logikus szempontok alapján nehéz lenne kisebb korcsoportokra bontani, de még ha ezt meg is tenném, a szövegeket és játékokat akkor sem mindig tudnám egy-egy korosztályhoz kötni.
[175] MNT I. 1951. 705-706.
[176] Lázár K. – Niedermüller P. 1990. 544.
[177] Tátrai Zs. 1988. 586.

mondókákon belül a közlési gyakorlatban rendszerint tematikai és funkcionális csoportokat állapítanak meg: időjárásra, természetre vonatkozó, hangutánzó, nyelvgyakorló, állathívogató, -űző, -bosszantó mondókák, beugratók, csúfolók, játékba hívók, kiszámolók, stb. szerepelnek a felosztásokban. Ennek a rendszerezésnek hátránya, hogy kimaradnak belőle a játékokhoz nem kapcsolódó énekek (például a különféle paródiák), illetve a lírai játékdalok és dramatikus játékszövegek szétválasztása sem minden esetben működik, hiszen bizonyos játékokban mindkettő jelen van.

A helyzet akkor sem válik könnyebbé, ha kifejezetten a rendszerezés felől, elméleti úton próbáljuk megközelíteni a problémát. Markó Imre Lehel az 1950-es években megpróbált kialakítani egy minden szempontra kiterjedő, a résztvevők nemét, számát, életkorát, a tárgyi világ eszközeinek felhasználását, a szövegek és dallamok használatát vagy azok hiányát is figyelembe vevő gyermekjáték-tipológiát.[178] Ennek során azonban egy olyan bonyolult, szinte átláthatatlan rendszer keletkezett, mely egyes elemeiben nyújthat praktikus segítséget a kérdésben, egészében véve azonban a gyakorlati használatra alkalmatlan.[179]

A különféle, gyermekfolklórral foglalkozó kötetek és írások szerzői sokszor a sajátos, általuk kialakított, illetve az ő anyagukra legjobban alkalmazható megoldásokat részesítik előnyben, gyakran vegyesen alkalmazva a tematikus, illetve a funkcionális felosztást, keverve a különféle szempontokat. Mindez természetesen nem csak a kutatói hozzáállástól függ, hanem az anyag sokszínűségéből, változatosságából is adódik, valamint abból, hogy bizonyos szövegek és játékok használata a különböző gyermekeknél és gyermekcsoportoknál eltérő lehet. Nem csak a magyar gyermekfolklór-szakirodalomban küzdenek ugyanis a rendszerezés nehézségeivel. A téma két nagy külföldi kutatója, az amerikai Paul G. Brewster és az ausztrál Brian Sutton-Smith is arról beszélnek, hogy a játék – ez az összetett csoportos viselkedési forma, amely több különböző forrásból táplálkozik – osztályozása rendkívül nehéz feladat, az egyes kutatóknál sokszor önkényes, az adott anyag esetében legjobbnak tűnő megoldások pedig gyakran esetlegesek.[180]

Amennyiben viszont az eddigi rendszerezések nem megfelelőek a kortárs gyermekfolklór jelenségeinek különféle kategóriákba sorolására, illetve bemutatására, milyen alternatívák kínálkozhatnak? Hogyan közölhetünk és vizsgálhatunk mégis úgy egy terjedelmesebb gyermekfolklór anyagot, hogy az olvasó, illetve maga a kutató se vesszen el az adatok tengerében?

Voigt Vilmos 1979-ben a folklorizmus és a modern gyermekfolklór kapcsolatának vizsgálata során öt fokozatot, illetve jelenségcsoportot különböztetett meg:

1. Új jelenségek tradicionális szövegekben: például Luca napi bőségvarázsló szövegben a mindennapi gyermekvilág képe. „Akkora tojásokat tojjanak a kendtek tyúkjai, mint az iskolában a földgömb!”
2. Az új elem hasonlat, vagy költői kép formájában jelenik meg: „Kendtek disznajának olyan hosszú kolbásza legyen, mint a villanydrót!”
3. A felnőtt kultúra új elemeit a gyermekek közvetlenül átveszik: „Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat…”
4. A felnőtt kultúra elemeinek – köztük az új elemeknek is – paródiája: „Hegyek között, völgyek között kisiklott a vonat, Az utasok kiszállnak és tépik a hajukat…”

[178] Markó I. L. 1953.

[179] Minden bizonnyal ezért nem találkozunk ezzel a rendszerezéssel egyetlen gyermekfolklórral foglalkozó munkában sem a későbbiekben.

[180] Paul G. Brewster és Brian Sitton-Smith gondolatait idézi Georges, R. A. 1972. 177-178.

5. Felnőtt kultúra új jelenségeinek önálló gyermekfolklór jelenségekké válása: például a beszolgáltatás eljátszása.[181]

Ezek a csoportok lehetnének akár egy rendszerezés alapjai is, azonban itt a szerző a hagyományos folklórhoz, illetve a felnőtt kultúrához képest határozza meg a gyermekek kultúráját. Ezzel szemben én vizsgálatomban azt a Jay Mechling által is hangsúlyozott hozzáállást igyekszem követni, mely szerint a gyermekek „népcsoportjához" minél kevesebb feltételezéssel kell közelítenünk, s komplex, autonóm csoportként kell vizsgálnunk őket, illetve kultúrájukat.[182] Ezen kívül felmerülnek más, nehezen eldönthető kérdések is a fenti felosztással kapcsolatban: a mai városi gyermekfolklór esetében mit tekinthetünk tradicionálisnak, hagyományosnak? Azokat a szövegeket, játékokat, amiket a falusi gyermekek is ismertek, használtak, vagy azokat, amiket a falusiak sosem ismertek és használtak, de városon már hosszú múltra tekintenek vissza, s ugyanúgy szájhagyomány útján terjednek, mint a falusi szövegek? Ehhez a rendszerezéshez ráadásul a felnőttek folklórszövegeinek átfogó ismeretére lenne szükség, ennek kutatása azonban városi viszonylatban még gyerekcipőben jár.

Annak érdekében, hogy a nehézségek ellenére a saját anyagomat mégis valamiféle rendszerbe tudjam illeszteni, megpróbáltam azt összevetni a korábbi anyaggal. Választásom az összehasonlításhoz a *Magyar Néprajz* idézett két fejezetére esett, mivel ezek átfogóan, a gyermekfolklór egészére tekintve igyekeztek egyfajta tipológiát adni. Az összehasonlítás részletes eredménye a mellékletben található két táblázatban látható (5. számú melléklet). Mivel néhány, a kortárs gyermekfolklórra jellemző jelenséget, illetve szövegcsoportot a korábban használatos felosztásba nehéz lenne besorolni, létrehoztam újabb kategóriákat, csoportokat is. Ezek közül néhány jelenségre a hagyományos folklóranyagban is találhatunk példát, másokat azonban csak a kortárs gyermekfolklórban találhatunk meg.

Az összevetés során láthatóvá vált, hogy a hagyományos gyermekfolklórra vonatkozó felosztások csak korlátozottan alkalmazhatóak a mai gyermekek által használt anyagra, hiszen sok hagyományos játék – például a párválasztó játékok, vagy a sport-szerű népi játékok – ma már egyáltalán nem található meg a gyermekek folklórjában. Az újdonságokat is mutató, napjainkban gyűjthető anyag rendszerezéséhez és értelmezéséhez pedig további kategóriák bevezetésére is szükség van. A szerepjátékok, a testi érzékelés játékai, vagy éppen a különféle jóslások és szerencsevarázslások ugyanis a hagyományos felosztásokból rendszerint hiányoztak. Ezek az újabb csoportokra, kategóriákra vonatkozó javaslatok úgy alakultak ki, hogy azok a régi és az új jelenségekre egyaránt alkalmazhatók legyenek. A játékok esetében a párválasztó játékok kategóriájának elhagyásával, kisebb alakításokkal, illetve a fentebb javasolt kiegészítésekkel – melyek egy része besorolható a korábban használatos nagyobb kategóriák valamelyikébe – a hagyományos anyagra leggyakrabban alkalmazott felosztás a kortárs gyermekek játékainak rendszerbe sorolása során is működőképes lehet. Ennek alapján tehát a mellékelt játékgyűjteményben az eszközös, mozgásos és szellemi játékok felosztást használom. Az alcsoportok közül is sok játéktípus – például a tárgykészítő, az eszközös, az ügyességi játékok, a fogócskák, a becsapós, tiltó, kitalálós, vagy szellemi ügyességi játékok – a mai gyermekek folklórjának is szerves része. A rejtő-kereső játékok, melyek közül a mai gyermekek csupán a bújócskákat játsszák szabad időtöltéseik során, jellegzetességei alapján a szellemi játékok csoportjából felosztásomban a mozgásos játékokhoz kerültek. Az újabb csoportokból a szellemi játékokhoz kerültek viszont a szerepjátékok és a jóslások, a testi érzékelés játékait pedig a mozgásos játékok csoportjába soroltam. Természetesen, mint minden

[181] Voigt V. 1979. 4.
[182] Idézi Sulliwan III, C. W. 2008-2009. 68.

felosztásnak, ennek is vannak vitatható pontjai, azonban kutatásom jelenlegi állása szerint ezt tartom a legalkalmasabbnak az általam gyűjtött anyag közlésére.
A gyermekek által használt szövegek esetében már kicsit nehezebb a helyzet, különösen, hogy – mint fentebb említettem – dolgozatomban a dajkarímekkel, a felnőttek gyermekeknek szánt szövegeivel nem foglalkozom. A hagyományos anyagra kialakított felosztásokban ezek általában szerves részei a bemutatott anyagnak. Ezen kívül az újabb anyag nehezen illeszthető be a hagyományosan alkalmazott felosztásba. Mivel munkámban az összegyűjtött szövegeket nem önmagukban, a környezetükből kiragadva, hanem a használattal együtt, élő közegükben kívánom vizsgálni, olyan felosztást igyekeztem létrehozni, ami a játékokhoz hasonlóan valamilyen módon tükrözi a dalok és mondókák funkcióját is. Így alakult ki két nagyobb csoport, a játékokhoz köthető/cselekvéssel járó szövegek, illetve a konkrét játékokhoz nem köthető, cselekvés nélküli dalok és mondókák csoportja. Ezeken belül már könnyebb volt a szövegek alapján az alcsoportokat megállapítani: az elsőben kiszámolók, tapsos és érintős játékok, fogócskák, és az eszközös játékok szövegei szerepelnek. Ezen kívül kénytelen voltam létrehozni egy úgynevezett „egyéb" kategóriát is, ugyanis jó néhány olyan, egymástól nagyban különböző játékot is találtam, melyekhez csupán egy, vagy két szöveg, illetve szövegváltozat tartozott. Ezek külön csoportokba sorolásával pedig már nagyon töredezetté és aránytalanná vált volna a felosztás. A második nagy csoportban, a konkrét játékokhoz nem kötődő szövegek esetében a csúfolók, a beugratók, a mindennapi eseményekhez, jelenségekhez kapcsolódó mondókák, a nyelvvel és a hangokkal való játék, a paródiák, valamint a szórakoztató szövegek kerültek megkülönböztetésre.[183]

Az összegyűjtött és itt bemutatásra kerülő anyag elemzése során legfőbb célom az volt, hogy a gyermekfolklórt tényleges működésében, a valós életben ragadjam meg. Ennek érdekében nem az általam kialakított, az anyagot olykor az átláthatóság kedvéért kicsit megerőszakoló rendszerezéseket vettem alapul az elemzés során. A játék ugyanis komplex jelenség, melynek során a különféle felállított kategóriák általában összefonódnak és összemosódnak.[184] A fent bemutatott rendszerezés tehát csak arra szolgál, hogy a közreadott játék és szöveggyűjtemény áttekinthetőbb, kereshetőbb legyen. Az anyagomat a továbbiakban olyan, a gyermekek életét és játékait befolyásoló különféle szervező erők mentén elemzem, amelyek a téma hazai néprajzi kutatásában korábban csak érintőlegesen, vagy egyáltalán nem kaptak szerepet. A tér és az idő, valamint a résztvevő játékosok gyermekfolklórra gyakorolt hatásának kérdése, a hagyomány és a kreativitás egyszerre való jelenléte, vagy éppen a konkrét játékeseményekre is odafigyelő előadásmód vizsgálata ugyanis meglátásom szerint sokkal életszerűbben mutathatja be a mai gyermekek folklórját, mint bármiféle rendszerezés. Ezeken a szempontokon keresztül pedig a gyermekek életének egy igen meghatározó, ám a felnőttek által kevésbé ismert és eddig kevéssé kutatott szeletébe láthatunk bele.

[183] Bár Borsai Ilona a népi gyermekmondókák legfontosabb jellegzetességének éppen a konkrét alkalomhoz, szándékhoz kapcsolódást tartja (Borsai I. 1980. 547.), az általam összegyűjtött városi gyermekfolklór-szövegekben rengeteg olyan dal és mondóka található, amelyeknek használata nem kötődik szorosan semmiféle körülményhez, vagy eseményhez, szinte bármikor és bárhol előkerülhet, előkerülése pedig általában teljesen spontán, szórakoztató jellegű.
[184] Tunyogi E. 2000. 24.

Hagyomány és kreativitás

A XIX. század végén Kálmány Lajos a szegedi gyermekek világát vizsgálva a következő gondolatokat vetette papírra: „Nagyon is ágas-bogas fa ez a népköltés fája: egymáson keresztül-kasul nyőlnek, de annyi ága sehol sem találkozik, jön egybe, amint itt: a gyermekjátékoknál. Valóságos tárháza, valóságos menedéke a népköltésnek a gyermek világ maradványa: a gyermekjátékok, dalok, versek, s dajkarímek. Van itt az egyszerű rímes soroktól s altatóktól egész a ballada töredékekig minden ágából a népköltésnek s az életben előforduló cselekedeteknek."[185] Ez, a gyermekfolklórt más népköltészeti és folklórelemek, illetve a korábbi, gyakran ősinek titulált hagyományok megmentőjeként, megőrzőjeként számon tartó elgondolás a későbbiekben is gyakran felbukkant a téma gyűjtése és vizsgálata során. Sok neves néprajzkutató és folklorista – többek között például Diószegi Vilmos, Gunda Béla, Kiss Áron, Lajos Árpád, Küllős Imola vagy éppen Szendrey Zsigmond,[186] – hangsúlyozta és hangsúlyozza ma is a gyermekek folklórjának szoros kapcsolatát más folklórműfajokkal, az elmúlt korokkal, illetve az akkoriban élő és használatban lévő folklórral és életmóddal. S bár akadnak a szakirodalomban olyan messzire menő következtetések is, amelyek érvényessége megkérdőjelezhető, azt senki sem vitathatja, hogy a gyermekek folklórja – s itt hangsúlyozni kell, hogy az adott játékokat vagy szövegeket használó gyermekek ennek természetesen nincsenek tudatában! – valóban megőrzött sok olyan szövegrészletet, szokáselemet, vagy éppen történeti emléket, amelyek a felnőttek folklórjából, emlékezetéből már régen kikoptak.[187] A gyermekfolklór vizsgálata és elemzése során nem szabadna megfeledkeznünk azonban a másik oldalról, a gyermekek alkotó, újító készségéről sem. Ez utóbbit – éppen a gyökerek, a letűnt korok emlékei és maradványai keresése következtében – a kutatók gyakran figyelmen kívül hagyták, vagy épp nem találták említésre, publikálásra érdemesnek azokat a játékokat és szövegeket, amik ezt illusztrálták volna. A gyűjtők főként a hagyományokra, az emlékezettel még elérhető elemekre koncentráltak és koncentrálnak sokszor ma is, azt keresik és igyekeznek megmenteni, ami már eltűnő, kihaló félben van. Ennek természetesen megvan a létjogosultsága, az a szinte páratlanul gazdag és változatos magyar gyermekfolklór anyag, amit elődeink eddig összegyűjtöttek, magáért beszél. Mindemellett azonban fontos lenne megismerni és bemutatni a gyermekek folklórjának kreatív, a mindenkori környezetre érzékenyen reagáló, az őket körülvevő világot, illetve a körülöttük zajló eseményeket a játékokba és szövegekbe bevonó szeletét, a mindenkori kortárs gyermekfolklórt is.[188] Fontos lenne látnunk és láttatnunk, hogy a gyermekek hogyan alakítják át a saját szájuk íze szerint egy pillanat alatt a gyakran évszázados hagyományokat is. A gyermek- és játékpszichológiával foglalkozó szakirodalomban rendre azt olvashatjuk, hogy a gyermekek az utánzó játék segítségével dolgozzák fel a körülöttük lévő világot, újonnan szerzett tapasztalataikat, s az új ismereteket a játékos

[185] Kálmány L. 1881. 190.

[186] Diószegi V. 1998. 171-178; Gunda B. 1999; Kiss Á. 1891. 507-508; Küllős I. 1980. 155; Lajos Á. 1940. 12-13; Szendrey Zs. 1943. 329-330.

[187] Minderre nem csak a magyar, hanem a téma nemzetközi szakirodalmában is találhatunk utalásokat és példákat. Lásd: Bach, A. 1960. 434-435; Opie, I. and P. 1951. 3-4, 19-30.

[188] Természetesen nem állítom, hogy ennek vizsgálata az elmúlt évtizedek és évszázadok során következesen elmaradt, hiszen – ahogyan Voigt Vilmos is bemutatta a mai folklór történeti korszakait vizsgáló cikkében – a „kortárs" folklór vizsgálata már a XIX. század végén felbukkant az európai folklorisztikában. (Voigt V. 2003. 9.) A hangsúlyok azonban – különösen a gyermekfolklór esetében – az idő múlásával egyre inkább a múlt, a hagyományosnak tekintett anyag felé tolódtak.

áttételek útján rendezik.[189] Ez az utánzó játék azonban nem szolgai másolást jelent, hiszen az ember alapvetően újra irányuló lény, a gyermekekre pedig különösen jellemző a nyitottság, a kíváncsiság és a felderítő magatartás.[190] Az őket körülvevő világban látottakhoz és hallottakhoz ezért játékaikban rendszerint saját képzelőerejükből, alkotótevékenységükből is hozzáadnak valamit. Ez pedig nem kevésbé érdekes és értékes, mint az évszázados hagyományok.
Mindezt William Wells Newell az amerikai gyermekek dalait és játékait vizsgálva már a XIX. század végén észrevette és meg is fogalmazta. Munkájában[191] felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy a hagyományokhoz való ragaszkodás és a leleményesség azok átalakításában, a szó szerinti megtanulás, átvétel és megőrzés, illetve az adott környezetre is érzékenyen reagáló újító készség kettőssége egy időben és sokszor egyforma súllyal, fontossággal van jelen a gyermekek folklórjában.[192] Gary Alan Fine nyomán, aki a gyermekfolklór jellegzetességeit Newell ezen ellentmondásosnak tűnő, ám mégis korrekt kijelentése nyomán vizsgálta, ezt a jelenséget a gyermekjátékok és gyermekfolklór angol nyelvű néprajzi szakirodalmában gyakran „Newell paradoxonának" nevezik.[193]. A gyermekek ugyanis – ahogy Fine írja – ragaszkodnak a számukra biztonságot jelentő alapokhoz, azonban mindig új folklórt is alkotnak. Saját világukban pedig mindkettő egyenértékű, egyformán fontos. Az pedig, hogy a kutatók és gyűjtők által bemutatott gyermekfolklórt mi, külső szemlélők éppen milyennek látjuk, nagyban függ a vizsgálat szempontjától.[194]

Mindezek ismeretében felmerülhet a kérdés: vajon a kortárs gyermekfolklórban hogyan jelenik meg ez a kettősség? Gyakran hallottam szülőket és pedagógusokat panaszkodni, hogy a mai gyermekek már nem is tudnak játszani, már nincsenek meg náluk azok a szépnek, értékesnek és hagyományosnak tartott játékok, amelyeket a felnőttek elvárásai szerint a gyermekeknek játszaniuk kellene, vagy amelyekre ők maguk nosztalgiával gondolnak vissza. Az ilyen benyomások ellenére egy részletesebb vizsgálat során vajon találhatunk e valamit a korábbi hagyományokból a mai gyermekek saját játékaiban és szövegeiben? S ha igen, mit és milyen formában? Mennyire érvényesül a mindenkori környezetet a folklórba beemelő alkotó készség, honnan merítenek a gyermekek saját folklórjuk megalkotása során? Egyáltalán, van-e lehetőségük alkotókészségüket szabadjára engedni? Kirajzolódik-e folklórjukban a fentebb említett paradoxon? A következő fejezetekben ezeket a kérdéseket igyekszem megválaszolni, saját anyagom és tapasztalataim, illetve a témára vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom bevonásával.

Letűnt korok emlékei?

A hagyományos anyagból ismert gyermekjátékok, illetve a mai gyermekek folklórjának egy része kapcsolatba hozható különféle történelmi korok játékaival, játékos szokásaival.[195] Ezen párhuzamok vizsgálata során azonban már az elején fontos leszögezni, hogy ezek korántsem jelentenek egyenes leszármazást, közvetlen kapcsolatot a mai és a történelmi játékok között. Egyes források töredékességéből,

[189] Minderről lásd részletesen: Piaget, J. – Inhelder, B. 1999. 55-59; Lukácsy A. 2000. 23-24; Millar, S 1995. 178-179; Hamvai V. 1968. 448.
[190] Stöckert K. 1995. 85-86.
[191] Newell, W. W. 1883.
[192] A szerző művében a fentebb leírtak tömören való megfogalmazására angol nyelven az „inventiveness" illetve a „conservativism" szavakat használja.
[193] Gary Alan Fine, majd az ő nyomán később mások is angol nyelven a „Newell's paradox" kifejezést használják. Fine, G. A. 1980.
[194] Fine, G. A. 1980. 180.
[195] Lásd erről: Lázár K. 2012.

jellegéből adódóan bizonyos játékoknak csupán a korábbi korokban használatos nevét ismerhetjük meg, így ilyen esetekben csak feltételezhetjük, hogy azok hasonlítottak, vagy azonosak voltak a későbbiekben ugyanazon, vagy hasonló néven szereplő játékokkal. A történeti játékokat, szövegeket használók kora is sokszor kérdéses. A játékokkal kapcsolatban fennmaradt korabeli adatok és ábrázolások sokszor felnőtteket mutatnak be, felnőttek játékairól szólnak, máskor pedig egyáltalán nem kötik korosztályhoz a leírt, vagy megemlített játékokat. Természetesen vannak kifejezetten gyermekekre vonatkozó történeti források is, s én igyekszem a továbbiakban elsősorban ezeket használni. Meg kell azonban jegyezni itt azt is, hogy a középkorban például a gyermeki és a felnőtt játék, illetve a gyermekek és a felnőttek világa még nem különült el olyan élesen, mint napjainkban. A forrásokban és az ábrázolásokon a vöröspecsenyéző felnőttek mellett megjelennek a pénzben játszó, kártyázó gyermekek is, mivel a játéknak ebben az időszakban fontos szerepe volt a társadalom minden korosztálya és rétege számára.[196]

A következőkben a mai gyermekek folklórjához kapcsolódó párhuzamokat, egyezéseket, hasonlóságokat igyekszem a történeti anyagból bemutatni. Természetesen nem kívánom ezzel a játszott játékok és használt szövegek korát igazolni, vagy meghatározni, csupán szeretném felvillantani a kortárs gyermekfolklór történeti perspektíváit, illetve az ilyen kutatások meglévő és lehetséges irányait.

Ha fellapozzuk Németh György *Ókori játékok könyve* című kötetét, azt láthatjuk, hogy az ókori Egyiptomban, Görögországban és Rómában élő gyermekek élete a játékok terén sok párhuzamot mutat a mai gyerekekével: ők is szívesen bújócskáztak, kergetőztek, labdáztak, vagy éppen pénzérmékkel játszottak különféle ügyességi és szerencsejátékokat, mint ma élő társaik.[197] Hasonló párhuzamokat, sőt olykor meglepő egyezéseket találhatunk, ha játéktörténettel foglalkozó, a középkor, illetve a koraújkor kultúráját és életmódját bemutató köteteket tanulmányozunk,[198] vagy megnézzük Pieter Brueghel híres XVI. századi festményét a gyermekjátékokról.[199] Az ezekből, illetve további publikációkból összegyűjthető adatok tanulsága szerint a gyermekek a világ legkülönbözőbb területein, a legkülönbözőbb időszakokban és kultúrákban kedveltek és játszottak különféle bújócskákat, fogócskákat (ez utóbbi játék folyamatos gyakorlata Európában a XIV. századtól igazolható[200]), a labdarúgás elődjeit és más labdajátékokat.[201] Mindig is népszerűek voltak a birkózás és a testtel, testi erővel való játék különböző fajtái, a dobó és célzó játékok, az ügyességi játékok, a rejtvények

3. kép Pieter Brueghel: Gyermekjátékok. 1560

[196] Lásd erről Ariés, Ph. 1987. 86-87, 108.
[197] Németh Gy. 1994.
[198] Lásd például: Ariés, P. 1987. 74-128; Brewster, P. G. 1959; Endrey W. – Zolnay L. 1986; Orme, N. 2003; Sándy E. – Tápai Szabó G. 1958; Wilkins, S. 2002.
[199] A festmény gyermekjátékok alapján történő részletes bemutatását lásd: Kass J. (szerk.) 1981.
[200] Endrey W. – Zolnay L. 1986. 19.
[201] Lásd például: Sándy E. – Tápai Szabó G. 1958. 11.

és fejtörők, a harci játékok, háborúsdik, a különféle anyagokból való ház és várépítés, vagy éppen a főzőcskézés és a babázás. Hogy néhány konkrét példát is említsek, a magyar gyermekek körében falun és városon egyaránt népszerű *kicsi a rakás* (J II/1.51) néven ismert szórakozást már Shakespeare is említi *Lóvá tett lovagok* című komédiájában.[202] A játék lényege a mai gyermekeknél, hogy egy, valamilyen okból a földre került gyermekre, vagy egy éppen a földön hemperegve verekedő párosra a többiek rávetik magukat, hogy ezzel egy minél nagyobb, emberekből álló rakást hozzanak létre.[203] A labdajátékok, amelyek a mai gyermekek körében is rendkívül népszerűek, szintén nagy múltra tekintenek vissza. Homérosz már az Odüsszeiában is említi, hogy Alkinoosz király lánya, Nauszikaá szolgálóival „labdával játszva mulat."[204] Ezen kívül Polluxnál is több labdajáték szerepel a már említett művében, köztük például a mai gyermekek által is kedvelt falhoz, vagy földhöz való, gyakran verseny-szerű ütögetés, vagy a cicázás.[205] Ez utóbbi, három, illetve néha többszemélyes játékot, amelyet már egy V. századi aranyszarvon is ábrázoltak[206] a mai 6-8 éves gyermekek is ugyan ezen a néven, illetve olykor *macskázás*ként emlegetik, s igen kedvelik. Nem csak az Európaiak szerettek és szeretnek azonban labdázni. Michael A. Salter például a maják 300 és 900 között játszott labdajátékait tárgyalja, Sally Wilkins pedig középkori észak-amerikai és latin-amerikai példákat mutat be művében.[207] A labdajátékok hazai történeti előzményeit Porzsolt Lajos szedte össze a XIX. század végén a témáról megjelent könyvében.[208] Adatai szerint a labdázásról Magyarországon a XIII. századtól vannak említések, ekkor azonban még nem gyermekjátékként, hanem főúri, királyi mulatságként jelenik meg. Később az egyetemi ifjúság körében gyorsan terjedtek a különféle olasz és spanyol eredetű labdajáték-változatok, s ezek legvirágzóbb időszaka I. Mátyás és a Báthoryak korára tehető.[209] A hazai felvilágosodás korának diákéletét vizsgáló Szilágyi Ferenc felsorolása is a különféle labdajátékok népszerűségét bizonyítja, immár nem csak az egyetemi ifjúság, hanem a fiatalabbak körében is,[210] a XIX. század végi, XX. század eleji, kifejezetten gyermekekre vonatkozó gyűjtések pedig változatos, gazdag labdajáték-anyagot vonultatnak fel.[211] A labda a mai gyermekeknek is az egyik legkedvesebb játékeszköze, melynek használata a különféle játékokban mindennapos.

Hasonlóan régi párhuzamait találhatjuk meg a bújócskáknak, köztük is az *Ipi-apacsos* (J II/3.79) változatnak,[212] amelyben az elbújt gyermekek célja, hogy a hunyás helyére szaladva az őket kereső hunyót a gyermekek szóhasználatával élve *leapacsolják, lepacsolják*. A bújócskák ezen fajtáját a szakirodalomban hazafutósnak is nevezik, s

[202] Brewster, P. G. 1959. 12. A magyar hagyományos anyagban a játék „szénabuglya-kalongya" néven is előfordul. Gazda K. 1980. 333.

[203] A játék angol elnevezése is rendkívül érzékletes: „More sacks to the mill", azaz még több zsákot a malomba. Brewster, P. G. 1959. 12.

[204] Homérosz 1971. 95.

[205] Németh Gy. 1994. 49-50, 106-108.

[206] Lábadiné Kedves K. 2000. 262. Ez a nagyobb gyermekek által gyakran dedósnak minősített labdajáték napjainkban nem csak udvari játékként, hanem a strandokon, vízi játékként is gyakran megjelenik, s nem csak a kisgyermekeknél, hanem az idősebb korosztálynál, sőt, olykor még a felnőtteknél is.

[207] Salter, M. A. 1983; Wilkins, S. 2002. 167, 245, 253.

[208] Porzsolt L. 1885.

[209] Porzsolt L. 1885. 6-7.

[210] Szilágyi F. 1986. 268-276.

[211] Lásd például: Hamary B. 1877; Porzsolt L. 1885; Domonkos J. 1915, 1916.

[212] A mai gyermekek egy része ezt a bújócskát már *Pacs-pacs*-osnak nevezi. Ez valószínűleg az általánosan használt elnevezés elferdített, félrehallott formája.

különböző neveken a világ szinte minden táján ismerik.[213] A játékra Nyugat-Európából a XIV. századtól kezdve vannak történeti adataink, azonban a görög fiatalok szórakozásait és játékait bemutatva már Pollux is említette II. században keletkezett szómagyarázatában.[214] Hazai elnevezése, amely a mai gyermekek körében a fentebb említett változatokban él, valószínűleg a német „abpassen", illetve a burgenlandi „apatschn" (= leütni) szóból származik.[215]

Érdekes történeti párhuzama van a mai gyermekek egyik igen kedvelt fogócskájának, a *jégfogó*nak (J II/2.66) is. Ebben a játékban az, akit megérint a fogó, *jéggé fagy*, *jégszoborrá változik*, s addig kell mozdulatlanná dermedten állnia, amíg egy másik menekülő játékos, vagy a játék elején kijelölt *Napsugár* az érintésével ki nem váltja. A középkorban ezt a fogócskatípust „Salt Posts" (= só-oszlopok) néven ismerték: – a bibliai Lót és felesége történetéből kiindulva – akit a fogó megfogott, az sóbálvánnyá változott. Ha valamelyik sóbálvány mégis megmozdult, ő vette át a fogó szerepét. A mozdulatlanná dermesztett játékosok kiváltása ebben fogócskában is a többi menekülő érintésével történt.[216] Érdekes, hogy a hagyományos magyar anyagból ilyen típusú fogócskát nem ismerünk.

A napjainkra már kevésbé népszerű, de adatközlőim egy része által ismert és kedvelt ugróiskolák eredetével kapcsolatban többféle elgondolást, elméletet olvashatunk. A középkori Európa társasjátékait és szórakozási formáit vizsgálva az Endrey-Zolnay szerzőpáros utal néhányra ezek közül.[217] Az egyik elgondolás szerint az ugróiskola pogány eredetű, a Bibliában, a Királyok könyvében ugyanis azt olvashatjuk, hogy a Baál papok fél lábon sántikálva táncolták körbe istenük oltárát.[218] Mások szerint az ugróiskola római játék volt, amely a keresztény időkben alakult át a lélek fejlődését szimbolizáló játékká. Megint mások a játékot a középkori katedrálisok padlózatán kirakott labirintus-mozaikokból származtatják. Az elgondolásokat idéző szerzők azonban azt is megjegyzik, hogy az ugróiskolának XVII. századnál korábbi ábrázolása nem maradt fenn.[219] Voigt Vilmos szerint az ugróiskola bizonyos formái a középkori templomalaprajzokat, a román és gótikus építészet szerkezeti felismeréseit adják vissza. Ezek a mérnöki alaprajzok az évszázadok alatt gyermekjátékká alakultak, azonban – ahogy azt a szerző is megjegyzi – a játékot játszó gyermekek erről természetesen mit sem tudnak.[220] Bár az itt bemutatott elgondolások az ugróiskola eredetéről és történeti kapcsolatairól nagyon különbözőek, abban mindannyian egyetértenek, hogy ennek a máig élő, hagyományos formáiban azonban egyre kevésbé játszott gyermekjátéknak immár több évszázados múltja van.

A különféle mozgásos, eszközös, illetve ügyességi játékokon kívül a szerencsejátékok is nagy népszerűségnek örvendtek a történelem során, és örvendenek bizonyos formákban természetesen a mai gyermekek körében is. A hazánkban *fej vagy írás*ként ismert, a mai gyermekek által is használt pénzfeldobással való sorsvetést – melyet ma olykor a gyermekek mindenféle tét nélkül, csupán az izgalom kedvéért, önálló játékként is játszanak – a rómaiak az akkori pénzérméknek megfelelően „fej vagy hajó" néven

[213] A magyar nyelvterületről származó, illetve a nemzetközi adatokat lásd például: Hajdu Gy. 1971. 76-77; Lábadiné Kedves K. 2000. 254; Vasas S. 1993. 61; Gágyor J. 1982. I. 314-315; Lázár K. 2005. 172-173; Patay I. 1956; Szabó A. – Hadobás A. 1987. 15-16; Juga, V. 1913. 116-117; Brewster, P. G. 1949. 121; Nielsen, E. K. 1992. 9; Opie, I. and P. 1969. 160-162; Virtanen, L. 1978. 28; Wilkins, S. 2002. 284.
[214] Idézi Hajdú Gy. 1971. 8.
[215] Endrey W. – Zolnay L. 1986. 20.
[216] Wilkins, S. 2002. 130.
[217] Endrey W. – Zolnay L. 1986. 22-23.
[218] Királyok I. 18:21.
[219] Endrey W. – Zolnay L. 1986. 23.
[220] Voigt V. 1972. 56-58.

játszották. A későbbiekben a legtöbb európai országban felbukkant az éppen használatos pénznek megfelelő elnevezésekkel: Itáliában „virág, vagy szent”, Németországban „címer vagy írás”, a XX. század eleji Magyarországon pedig „fej vagy sas”, illetve „korona vagy írás” néven.[221]

A történeti párhuzamok, esetleges előzmények persze nem csak az eddig vizsgált eszközös, mozgásos, ügyességi és szerencsejátékok esetében lelhetők fel. A mai gyermekek által ismert, illetve használt gyermekfolklór-szövegekben is találhatunk olyan variánsokat, amelyeknek a történeti anyagból is ismerjük párhuzamait. Ilyenek például a kiszámolók, amelyekre ugyan David C. Rubin szerint csak jó 150 éve vannak szövegpéldáink, így korábbi történetük csupán spekuláció,[222] ez azonban nem jelenti azt, hogy ne találhatnánk különféle szöveg-előzményeket a történeti anyagban. Voigt Vilmos például kimutatta, hogy az értelmetlen szövegű magyar kiszámolók nagy részében magyar és indoeurópai nyelvekben használatos számnevek és számsorok fedezhetők fel,[223] az Opie házaspár pedig a kelta számokkal való hasonlatosságokat és egyezéseket fedezett föl az angol szövegváltozatokban.[224] De nézzünk egy konkrét, adatközlőim által is ismert, bár aktív használatban az utóbbi években már nem lévő hazai példát. A *Lementem a pincébe* kezdetű kiszámoló-szöveg (SZ I/11) XVIII. századi közköltészeti párhuzamaira néhány évtizeddel ezelőtt Küllős Imola hívta föl a figyelmet egy rövid cikkében.[225] Lássuk most egymás mellett a lakodalmi költészethez tartozó XVIII. századi szöveget, illetve az 1990-es években még aktív használatban lévő és nagy népszerűségnek örvendő kiszámolót az általam gyűjtött formában:

„Elmenék én a szőlőbe
szitát kötögetni,
Odajöve Jankó bátyám
engem veregetni,
Elszaladék a nádasba,
egy vaskót találék,
Egy sípot faragék,
Az én sípom csak azt mondja:
dib-dáb, daruláb,
Tarka szoknya, szép menyecske
Fordulj az ölembe.”[226]

Lementem a pincébe
vajat csipegetni,
Utánam jött apám, anyám
hátba veregetni.
Nád közé bújtam,
nádsípot fújtam,
Az én sípom azt fújta:
di-dá-dú,
Te vagy az a nagyszájú,
jú, jú, jú, nagyszájú.

Az eredetileg a felnőttek folklórjába tartozó lakodalmi szöveg a XIX. század végén már kissé átalakulva, kiszámolóként a gyermekfolklór-gyűjteményekben bukkan föl,[227] illetve a későbbi, hasonló gyűjteményekben is gyakran szerepelnek a közölt két szöveg közötti átmenetnek tekinthető változatok a kiszámolók között.[228] A mondóka kezdetén azonban még sokáig a szőlőbe, illetve az erdőbe megy ki a lírai én, illetve az apa és az

[221] Endrey W. – Zolnay L. 1986. 26; Domonkos J. 1915. 101. Érdekes adalék, hogy mivel a magyar pénzérméken a rendszerváltás óta nem szerepelnek arcok, azaz fejek, a mai gyermekek számára sokszor gondot okoz annak megállapítása, hogy a pénzérme melyik oldala felel meg a fejnek, és melyik az írásnak. Ezt a kérdést éppen ezért a sorsvetés, vagy a játék előtt általában tisztázni szokták, s csak azután kezdik el, miután ebben a kérdésben megegyezésre jutottak.
[222] Rubin, D. C. 1995. 245.
[223] Voigt V. 1975, 1983.
[224] Opie, I. and P. 1951. 12.
[225] Küllős I. 1978/b. 416.
[226] Csörsz R. I. – Küllős I. 2006. 304.
[227] Kiss Á. 1891. 70-71; Vikár B. 1905. 254; Balázs M. 1942. 130, 134.
[228] Lásd például: Fél E. 1941. 200; Gönczi F. 1949. 9-10; Papp L. 1942. 235; Hintalan L. J. 2000. 50.

anya helyett a báty, vagy éppen egy vénasszony, vénember igyekszik őt megverni. A pincébe való lemenetel és a mondókában a szülők szerepeltetése, azaz a kortárs gyermekfolklórban is felbukkanó változat legközelebbi rokonai csak a XX. század második felében végzett gyűjtésekben jelennek meg.[229] A különböző korokban és területeken gyűjtött szövegeket egymás mellé helyezve tehát szép példáját kaphatjuk itt a folklórszövegek variálódásának, történeti alakulásának.
A kiszámolók történeti párhuzamait kutatva sokan nem a szövegek, hanem a kiszámolás, mint rítus gyökereit vizsgálják. Kiss Áron 1891-es gyermekjáték gyűjteményében a kiolvasás, sorshúzás ókori görög, római, illetve Bibliában fellelhető párhuzamaira utal. Úgy véli, a különféle döntések sorsra bízása a vallási szertartásokkal is kapcsolatban van, ezek a komoly cselekmények azonban a gyermekek között már játékká váltak.[230] A sors útján való döntés „ősi" formájának kiszámolókban való továbbélése, illetve a véletlenszerűség hangsúlyozása a későbbi néprajzi munkákban is megjelenik.[231] Hiányzik azonban a másik oldal bemutatása, pedig Domonkos János már a XX. század elején jelezte, hogy – mivel a szövegek ritmizálása és hangsúlyozása a versmondó önkényére van bízva – a kiszámolás során tág tere van a szimpátiának, az eredményt lehet manipulálni, „ügyesen végezve azonban ez fel sem tűnik".[232].

Tovább vizsgálva a szövegeket, azt láthatjuk, hogy a nonszensz elemeket tartalmazó dalok és mondókák nagyon népszerűek a gyermekek körében. Ezek egyik legközismertebb példája a *Száraz tónak nedves partján* kezdetű, az óvodás és kisiskolás gyermekek körében igen népszerű szöveg (SZ XII/203). Ebben a többnyire két versszakkal, és versszakonként azonos refrénnel énekelt dalban a lehetetlenségek halmozásával – a döglött béka kuruttyolását egy süket ember hallgatja, a vak meglátja, hogy mi történik, a sánta ember utána szalad, a kopasz tépi a haját, a néma pedig óbégat – válik egyre abszurdabbá, s a gyermekek számára ezáltal egyre viccesebbé a szöveg. Ez a fajta abszurditás nem újdonság, sőt, igen komoly múltra tekint vissza: konkrét példáit már a középkori kultúrából is ismerjük. Egy XV. századi angol dalgyűjteményben például a következő szöveget olvashatjuk:

[229] Például Baranyi D. É.n. 36; Csukás I. 1954; Herczegh K. 2003. 50; Kiss G. 1958. 5-6; László Bakk A. 1981. 142-145; Ökrösné Bartha J. 1995. 568; Szabó M. 1999. 62. Hasonló eredményekre, történeti párhuzamokra bukkanhatunk más, a mai gyermekek körében már aktívan nem használt, hagyományos anyagban meglévő gyermekfolklór-szövegek vizsgálata során is. A „Hatan vannak a mi ludaink" kezdetű, a XX. század második felében általánosan ismertnek tekinthető gyermekjáték-dal (lásd például: Dancs L. 1982. 41; Dobszay L. 2007. 44; Hintalan L. 2000. 74; Lajos Á. 1940. 92; Lázár K. – Niedermüller P. 1990. 593; Veress Péter I. 2002. 179.) párhuzamait például a XVIII. századi közköltészeti anyagban, illetve a XX. század eleji gyűjtésekben még ivónótaként találhatjuk meg. (Csörsz R I. – Küllős I. 2006. 54; Sebő F. – Küllős I. 2009. ZI 11/110.) A XX. század fordulóján sokat foglalkoztak az „Ispiláng…" kezdetű játékdallal is, amely Kiss Áron gyűjteményében csaknem 30 (!) változatban szerepel, s amelynek legkorábbi változatát „Kis pillants" szövegkezdettel a *Magyar Hírmondó* közölte 1792-ben. (Az adatot hivatkozza: Herman O. 1914. 436.) Vikár Béla vetette föl 1907-ben a *Magyar Nyelvőr* hasábjain a szöveg különféle változatainak komoly nyelvészeti elemzését követően a játékdal német rokonságának lehetőségét, az eredeti német változat hiányában azonban a kérdést tulajdonképpen ő maga is eldöntetlennek tekintette. (Vikár B. 1907. 294-295.) A felvetést néhány évvel később Herman Ottó igazolta, aki egy félig sváb településről, Somogyszilből közölte a játék és a szöveg sváb nyelvű változatát, melynek kezdősora a következő: „Ich spiel' ein', ich spiel' ein', ich spiel' eini Rose". Adatközlője, egy helyi származású tanító azt is megjegyezte, hogy ezt a kiforduló játékot a magyar lányok Somogyszilben a sváboktól tanulták el. (Herman O. 1914. 439.)

[230] Kiss Á. 1891. 507-508.

[231] Lásd például: Szendrey Zs. 1943. 330; Borsai I. 2007. 49; Burán y B. 1987. 78; Temesi M. 1943. 562.

[232] Domonkos J. 1916. 116. A manipulációra vonatkozóan a későbbi kutatások igazolták Domonkos felvetését. Erről a későbbiekben még részletesen lesz szó.

„I saw three headless play at a ball
A handless man served them all
While three mouthless men lay and laughed
Three legless [men] away them drew."[233]

Ez a versike a középkorban a felnőttek folklórjába tartozott, azonban rövidebb, csupán az első két sorát tartalmazó változata a középkori gyermekvilágot vizsgáló Nicholas Orme szerint a gyermekeknél is megtalálható volt a XV. századi Angliában.[234] Az egymás, és maguk nonszensz szövegekkel való szórakoztatása tehát nem új keletű a gyermekek körében.

A történeti párhuzamok keresése során gyakran a szövegekben szereplő alakokra, személyekre kerül a hangsúly. Klasszikus példája ennek Mészáros István tanulmánya a gyermekjátékok „Lengyel" László királyáról.[235] Ebben, a gyermekjáték szövegekben szereplő uralkodó tényleges történelmi személlyel való összekötését célzó cikkben a szerző arra a következtetésre jut, hogy – a korábbi vélekedésekkel ellentétben, mely szerint ez a király I. (szent) Lászlóval azonosítható – a játékban emlegetett uralkodó minden valószínűség szerint I. Ulászló. Ez a motívum tehát véleménye szerint a 15. században kerülhetett a hidas-játékokba.[236] A mai gyermekek folklórszövegeiben is előfordulnak történelmi személyiségek, illetve olyan alakok, akiket valamiféle történeti korhoz, eseményhez lehet kapcsolni. Legtöbbször Mátyás király alakja bukkan fel a dalokban és mondókákban, azonban rendszerint olyan szövegkörnyezetben, amelynek semmi köze sincs az adott történelmi korszakhoz, illetve Mátyás király vélt, vagy valós cselekedeteihez. Alakjának gyermekfolklórba való bekerülése, megmaradása minden bizonnyal annak is köszönhető, hogy Hunyadi Mátyás a közoktatásban is hangsúlyos szerepet kap, s a magyar folklórnak, köztük pedig a meséknek is egyik kiemelkedő hőse. Így személye, vagy legalább is neve minden gyermek által ismert. Kicsit hasonló lehet az oka a XIX. század óta jól ismert bábszínházi mesefigura, a kicsit durva és verekedős, de jó lelkű, a gyengéket védelmező és segítő Paprika Jancsi gyermekfolklór-szövegekben való megjelenésének. A bábfigurát hazánkban elsőként Garay János említi 1843-ban a *Regélő* hasábjain, de elődje a német piactereken Hans Wurst néven már a XVII. században kedvelt bábfigura volt.[237] Hazánkban német nyelvterületről terjedt el, az előadások a XIX. századra váltak magyar nyelvűvé, és közkedveltté, főleg a vásárokban. Pesten a Nemzeti Színház mögött a Paprika Jancsi komédiáknak állandó előadóhelye volt ebben a században.[238] A figura saját nevén, illetve újabban gyakran Vitéz László elnevezéssel, de az eredetihez hasonló, piros ruhás, piros sapkás alakban ma is a vásári bábelőadások, illetve újabban a bábfilmeknek is kedvelt alakja. A róla szóló, szöveggyűjteményben található dal (SZ II/23) hosszabb változatainak első fele pedig tulajdonképpen a Paprika Jancsi/Vitéz László bábszínházak egyik jól ismert kliséjét adja elő.

A fentebb bemutatott történeti párhuzamok rendkívül izgalmasak és figyelemre méltóak, azonban – mint arra a fejezet elején már felhívtam a figyelmet – hiba lenne mindebből arra következtetnünk, hogy a mai gyermekek folklórjukban az évszázadok óta töretlenül generációról generációra hagyományozódó játékokat és szövegeket őrzik és használják. A néprajzi vizsgálatok során korábban sokan a kereszténység előtti idők,

[233] Közli Orme, N. 2003. 147.
[234] Orme, N. 2003. 147.
[235] Mészáros I. 1963.
[236] Mészáros I. 1963. 278.
[237] Kazanlár E. 1973. 24.
[238] Raffay A. – Szokolay B. 1955. 34-38.

ősinek tartott szokások és vallási rítusok, vagy a több száz évvel korábbi történeti események lenyomatait igyekeztek kimutatni a gyermekek dalaiban, mondókáiban és játékaiban.[239] Ezzel kívánták bizonyítani, hogy ezek a folklórelemek valamikor a távoli múltban keletkeztek, vagy legalábbis a korábbi évszázadok és évezredek kultúráját hordozzák. Persze nem csak néprajzosok és folkloristák képviselik ezt az irányzatot. Moskovszky Éva művészettörténész például a játék és a világkép kapcsolatát vizsgálva a játék mágikus, rituális eredetét hangsúlyozza. 1985-ben a témában megjelent tanulmányában arra a megállapításra jutott, hogy a játékok jó része – többek között például a *Ne nevess korán* elnevezésű táblás játék, vagy éppen az ugróiskola – rituális jellegű keleti táblás játékok leszármazottja.[240] Kétségkívül tartalmaznak a hagyományos gyermekfolklór alkotások ilyen, sok száz évvel korábbi múltból származó, arra utaló, vagy emlékeztető elemeket is, és a mai gyermekek mondókáiban, énekeiben és játékaiban is előfordulhatnak ilyenek. Az sem kérdőjelezhető meg, hogy vannak játékok, amelyek egy helyről való kiindulása és elterjedése szépen kirajzolódik a történeti adatokból, illetve, hogy az egymás mellett élő népek sok mindent átvesznek és eltanulnak egymás kultúrájából. Egy konkrét példa erre a kártya és a kártyázás európai megjelenésének kérdése. Általánosan elfogadott eredetmagyarázat, hogy ez a játék a XIII. század környékén keleti (minden valószínűséggel arab) közvetítéssel jutott el először spanyol és olasz területekre, majd terjedt el onnan Németországon, Franciaországon és Svájcon keresztül egész Európa-szerte.[241] Azonban a különböző vidékeken, különböző népeknél, vagy különböző korokban felbukkanó hasonló, sőt olykor teljesen egyforma játékok nem feltétlenül jelentenek kapcsolatot a játékot gyakorlók között. Ha modern tudósok olykor ugyanarra a következtetésre jutnak a világ különböző pontjain egymástól függetlenül, miért ne lennének a szórakozásra vágyó egyszerű embereknek is hasonló élményeik? – teszi fel a költői kérdést a középkori sportokat és játékokat vizsgáló Sally Wilkins.[242] Különösen érvényes lehet ez a kérdésfelvetés a gyermekek esetében, akik a felnőtt életre, kapcsolatokra, konfliktusokra való felkészülésük során minden időben és kultúrában hasonló utánzó- és szerepjátékokat, illetve hasonló versengő és testgyakorló játékokat játszanak – természetesen az adott korra és kultúrára jellemző, egyedinek tekinthető játékok és változatok mellett. A szinte minden gyermekközösségben megtalálható futó-, kergető- és bújó játékok is a gyermekek fejlődésének, illetve a körülöttük lévő világ megismerésének és birtokba vételének fontos állomásai. A különféle történeti és területi párhuzamok, főként a térben és időben egymástól távoliak nagyon érdekesek, izgalmasak és gyakran elgondolkodtatóak, azonban a gyermekjátékok esetében sokszor inkább a gyermekek lelkületét, a gyermekek világára általánosan jellemző fejlődési állomásokat jelzik. A különféle játékváltozatok pedig inkább alkotó készségüket mutatják meg, mintsem a folklóralkotások és kulturális javak vándorlásának, terjedésének és hagyományozódásának útjait.

[239] Lásd például: Brewster, P. G. 1953. XIX; Gazda K. 2003/a. 9-10; N. Bartha K. 1943. 55; Szendrey Zs. 1943. 374. A gyermekfolklórról írott átfogó tanulmányában Katona Imre is megjegyezi, hogy a szövegekben varázslások maradványai, különféle feudalizmus-kori elemek, illetve a gyűjtések idején már nem gyakorolt szokások emlékei őrződtek meg. Azt is megjegyzi azonban, hogy a szövegek pontos korszakhoz kötése igen nehéz feladat. (Katona I. 1979. 380.)
[240] Moskovszky É. 1985. 4, 12.
[241] Bogdán I. 1978. 186; Endrey W. – Zolnay L. 1986. 43; Tilley, R. 1973. 19-20; Vasvári Z. 2008. 75.
[242] Wilkins, S. 2002. 5.

A hagyományozódás csatornái

Annak ellenére, hogy a gyermekek a szabad időtöltés során sok mindenre maguktól is rájönnek, sokféle játékot és elfoglaltságot találnak ki maguknak, rámutathatunk néhány olyan alapvető forrásra, ahonnan a mai városi gyermekek meríthetnek és merítenek, amelyek nagy hatással, komoly befolyással vannak rájuk, illetve folklórjuk megalkotására. Saját tapasztalataim, illetve az idősebb adatközlőimmel való beszélgetéseim során hasonló eredményre jutottam, mint az 1980-as években Zorica Rajković, aki szerint a hagyomány, a család, az óvoda és az iskola, illetve a modern hangadó csoportok tekinthetők a városi gyermekfolklór alapvető forrásainak.[243] Én azonban a hagyományt nem érzem elválaszthatónak az azt a gyerekek felé közvetítő családtól, különféle csoportoktól, illetve az oktatási intézményektől, így a továbbiakban csak ezen „csatornák," illetve ezek mellett az irodalom és a média gyermekfolklórra gyakorolt hatásait vizsgálom.

A hagyományozódás, a szövegek és játékok eredetének vizsgálata a gyermekfolklór esetében nem könnyű feladat. A kisebb gyermekek gyakran nem tudják megmondani, hogy honnan, kitől is tanultak egy-egy dalt, mondókát, vagy játékot. A 4-8 évesek, de gyakran még az idősebbek is erre a kérdésre általában csak vonogatják a vállukat, és azt felelik: *Csak úgy tudom*, vagy *Magamtól tudom*, esetleg azt állítják, hogy ők találták ki.[244] A tőlük, illetve a nagyobbaktól kapott információk ezen a téren tehát gyakran megbízhatatlanok, mivel az alkotás, a közös éneklés, vagy játék, a közös időtöltés együttes alakítása, illetve a tanulás folyamata gyakran összemosódik náluk. Egyik 9 éves adatközlőm például azt mondta egy általam addig még nem hallott karácsonyi ének paródiáról, hogy ő azt a barátaival együtt költötte. Később azonban kiderült, hogy a dal már jó pár évvel ezelőtt, 8-10 évvel idősebb adatközlőim osztályában is közszájon forgott ugyan ebben a formában. Valószínű tehát, hogy a fiatalabb generáció számára az egyikük által a közösségbe hozott szöveg közös tanulási folyamata értelmeződött közös alkotásként. Máskor egy 8 éves kislány mesélte, hogy ő szokott verseket írni, majd ezt bemutatva félig szavalva, félig énekelve előadta a ma divatos magyar slágerek egyikének első pár sorát. Erre rálicitálva barátnője közölte, hogy ő is ír verseket, de ő angolul, csak a legújabb még nincs teljesen kész. Ezután előadott a maga halandzsa-angolságával egy angol nyelvű slágerből egy rövidebb részletet.[245] Mindezeken kívül számtalan példát lehetne hozni hasonló korú adatközlőimtől a szövegeredet megnevezésének bizonytalanságáról, az alkotás és a megtanulás folyamatának fejükben való összeolvadásáról. Éppen ezért is hangsúlyoztam, hogy a hagyományozódást vizsgálva Zorica Rajković megállapításai, illetve a szakirodalmi adatok mellett leginkább az idősebb, 16-26 éves adatközlők visszaemlékezéseire támaszkodom, illetve az általam felfedezett kapcsolódási pontokat mutatom be.

Család, rokonság

A családi hagyomány fontos forrása a gyermekek saját kultúrájának, sok játékot és szöveget tanulnak, hallanak a gyermekek testvéreiktől, illetve szüleiktől, nagyszüleiktől.

[243] A szerző gondolatait Dunja Rihtman-Auguštin idézi a zágrábi városi folklór vizsgálatát bemutató cikkében. Rihtman-Auguštin, D. 1984. 467.

[244] Több más szerző is beszámol arról, hogy a játékok és szövegek eredetét kutatva hasonló reakciókkal és válaszokkal találkozott. Lásd például Kalliala, M. 2006. 47; Simons, E. R. 1985. 33.

[245] A saját gyűjtéseimből hozott példák a 2010 és 2016 között végzett megfigyelésimből származnak. Mivel ez alatt az idő alatt, illetve a vizsgált helyszínek között nagy változásokat és eltéréseket nem tapasztaltam, a példákat dolgozatomban csak abban az esetben adatolom részletesebben, amennyiben ez érdemben kiegészíti a leírtakat.

A legtöbb adatközlőm emlékezett arra, hogy bizonyos szövegeket és játékokat legelőször családtagjaitól hallott és látott, tőlük tanult meg, így került azután az adott folklór-jelenség egy-egy, vagy adott esetben több, hasonló környezetből érkezett gyermeken keresztül a kortársak folklórrepertoárjába. A szülők és nagyszülők gyermekeiknek és unokáiknak mindig is előszeretettel adták és adják tovább a gyermekkorukban általuk sokat használt, kedvelt dalokat, játékokat, mondókákat. Sőt, sok szülő manapság tudatosan arra törekszik, hogy a számára értéket képviselő hagyományos folklórt a gyermekeinek visszatanítsa. Még akkor és azoknál is megfigyelhető ez a jelenség, akik maguk már nem a hagyományos kultúrában nőttek föl, azt csupán másodlagos forrásokból ismerik. A tudatos visszatanítás persze nem új jelenség. A sárpilisi gyermekjátékokat vizsgálva Kresz Mária már 1942-ben arról számolt be, hogy a szülők és az idősebbek igyekeznek a gyermekeknek a már elfeledett játékokat, szabályokat újra megtanítani.[246] Ez a fajta „hagyományátadás" azonban általában nem túl sikeres, a gyermekek az így tanult szövegek és játékok csak egy kisebb részét használják aktívan szabad időtöltéseik során.

A felnőttek persze nem csak a számukra komoly értéket képviselő hagyományokat adják tovább a gyermekeknek. Cinkos összekacsintással, mintegy újra gyermekké válva, vagy éppen a gyermekek által elmondott szövegekre rálicitálva néha az általuk alapvetően tiltott, saját gyermekkorukban használt obszcén és trágár szövegeket is megosztják velük.[247] Az úgynevezett *Fing ABC* (SZ IX/120) elemeit egyik adatközlőm beszámolója szerint például egyesével könyörögte ki a szüleiből – hogy aztán barátait és osztálytársait lenyűgözze vele – miután ők egy alkalommal elszólva magukat megemlítették, hogy az adott testi funkcióra minden egyes magánhangzóval létezik humoros megfogalmazás. A szülők tehát ma is aktívan részt vesznek a különféle szövegek gyermekiknek való továbbadásában. Mindezek ellenére azonban a gyermekek tudják és érzik, hogy melyek azok a dalok és mondókák, amelyek tulajdonképpen tiltottak, a felnőttek szerint nem nekik valók, így aztán előttük – főként pedig idegenek, vagy pedagógusok előtt – nem tanácsos ilyeneket szavalni.

4. kép Testvérek közös játéka

A testvérek, unokatestvérek – főleg az idősebbek – is fontos, gyakran központi szerepet játszanak a gyermekfolklór továbbhagyományozásában.[248] Bár az iskolában az idősebb gyermekek nem szívesen játszanak fiatalabbakkal, különösen nem ügyességet, gyorsaságot,

[246] Kresz M. 1942. 60.

[247] A XX. század közepén a gyermekjátékokat és gyermekfolklórt vizsgáló kutatók is a fentihez hasonló megállapításra jutottak a gyermekfolklórban található trágár és obszcén szavak és szövegek eredetével kapcsolatban. Csete Balázs például megjegyzi, hogy a 8-14 éves jászkiséri gyermekek az általuk használt trágár szövegeket túlnyomórészt nagyobbaktól, illetve a felnőttektől tanulták (Csete B. 1993. 88.), Kresz Máriánál pedig azt olvashatjuk, hogy Nyárszóm a szülők általában nem büntetik, hanem inkább kikacagják a káromkodó, trágár és obszcén szövegeket használó gyermekeket. Sőt, néha maguk tanítanak nekik újakat. (Kresz M. 1949. 65.) Meg kell itt azt is jegyezni, hogy a káromkodásra vonatkozó tilalmak inkább a polgári, iskolai miliőre jellemzőek. Ezért aztán, ami a falusi társadalmakban még inkább csak utánzásnak számít, az a mai, városi gyermekek esetében gyakran már egyfajta lázadás, a határok tudatos próbálgatása. Ezen kívül pedig természetesen az adott mikrokörnyezet határozza meg ma is, hogy hol az ingerküszöb, mi az, ami még belefér, és mi az, amit már a felnőttek szankcionálnak.

[248] Erről a jelenségről többen beszámolnak a nemzetközi szakirodalomban is: Curtis, M. 2001. 69; Grugeon, E. 2001. 112; Soileau, J. 1980. 246.

vagy más, fizikai vagy éppen pszichikai rátermettséget igénylő játékokat. A különböző neműek sem szívesen játszanak együtt a különféle oktatási intézményekben. Otthon azonban sokan megtanítják a kisebb testvéreknek, akár az ellenkező neműeknek is az általuk ismert és használt, lányos, vagy éppen fiús szövegek és játékok csaknem egész repertoárját.[249] Már csak azért is, hogy otthon is legyen kivel játszani, legyenek elegen egy-egy több szereplőt igénylő, vagy akár csak kétszemélyes játékhoz. Ezen kívül gyakran előfordul, hogy a kisebb testvérek, bár aktívan nem vesznek részt a nagyobbak saját korosztályukkal, barátaikkal játszott játékaiban, jelen vannak, és passzív résztvevőkként hamar megtanulják, magukba szívják a nagyobbak által használt folklórelemeket.

A család rokoni kapcsolatai, illetve ezzel összefüggésben a különféle vidékekhez való kötődés is meghatározhatja a budapesti gyermekek szöveg és játéktudását, még akkor is, ha maguk a szülők már városiak, Budapesten nőttek föl. A távolabbi, vidéki rokonokat gyakran látogató gyermekek, illetve szűkebb környezetük folklórjában ugyanis olykor felbukkannak a rokonok szűkebb pátriájára jellemző szövegek vagy játékok. Az egyik, 21 éves adatközlőm például a Rábaközben található Mórichidán lakó nagypapája unokatestvérétől tanulta 10-12 éves korában az *Én szegény tót legény* kezdetű dalocskát (SZ VII/68). A később az egész iskolájában nagy népszerűségnek örvendő szöveget először osztálytársai tanulták meg tőle, majd elterjedt az iskolatársak körében is. Ebben az adott közösségben – és egy adott időszakban – tehát a gyermekek folklórjának aktív részévé vált ez a Budapesttől távoli vidékről származó szöveg.

Nem csak tudatos tanítással, továbbhagyományozással hat azonban a család a gyermekek folklórjára. A természeti és társadalmi környezet mellett a játékvilág alakulásában döntő szerep jut a felnőttek által kialakított környezetnek. Az otthoni rádiózási, tévénézési, zenehallgatási szokások például nagyban befolyásolják a gyermekeket, illetve nyitottságukat a különféle műfajok felé. Ezen kívül a szabadidő eltöltésének családban szokásos módjai is nagy hatással lehetnek a gyermekek által kedvelt és játszott játékokra. A gyakori kirándulások, a természet felé való nyitottság, a szülők hobbija, vagy éppen az otthoni közös játékok – például társasozás, labdajátékok, különféle ügyességi és sportjátékok – mintaként szolgálhatnak a kortársakkal való közös szabadidő eltöltéshez. Ahogyan azt már Szendrey Zsigmond is megírta *A magyarság néprajzá*ban „A gyermek ott él a felnőttek között, látja cselekvéseiket, hallja beszélgetéseiket és dalaikat; figyel és utánoz.”[250] Igazolni látszik mindezt az is, hogy a gyermekek olykor a szüleik által, vagy éppen a szüleikkel együtt is gyakorolt sportokat, hobbikat – például tenisz, horgászás, szerelés, süteménykészítés – nevezik meg kedvenc játékukként, vagy a barátokkal, kortársakkal való kedvenc időtöltésként. A felnőtt környezet, a család szokásainak gyermekfolklórra gyakorolt konkrét hatását, illetve ennek a behatásnak a mértékét persze nem könnyű vizsgálni. A gyermekek családi életének felméréséhez, a családi szokások feltérképezéséhez, s ennek ismeretében a pontos összefüggések vizsgálatához elmélyült családlátogatásokra, komoly, sok embert és időt igénylő terepmunkára lenne szükség. Az azonban a fentebb bemutatott néhány kiragadott példából is világosan látszik, hogy a család és a családi hagyomány fontos forrása a gyermekek folklórjának, illetve a szöveg- és játéktudásukat is meghatározhatja.

Óvoda, iskola

A falusi gyermekfolklór-anyagot bemutató kötetekben gyakran olvashatjuk, hogy a gyermekek esetében a hagyományozódás 7 éves korig majdnem kizárólag a családi

[249] Anderson, W. W. 1982. 172; Merill-Mirsky, C. 1986. 48.
[250] Szendrey Zs. 1943. 373.

kereteken belül történt. Csak ezt követően vették át az iskola – amennyiben a gyermekeknek nem kellett az otthoni munkákban aktívan részt venniük, és rendszeresen jártak oda – illetve a kortárs csoportok ezt a szerepet.[251] Ekkor kerültek előtérbe és váltak egyre fontosabbá a nagyobb létszámban játszható csoportos, versengő és sportjátékok, ezen kívül a játszás elsődleges színhelye is áttevődött az otthoni térből az iskolába, illetve a kortársakkal közösen használt különféle játszóhelyekre. A mai gyermekek helyzete, s ezzel együtt játszási szokásaik is egészen másként alakulnak. Mivel hazánkban 3 éves kortól kötelező az óvoda,[252] a gyermekek már ekkor kikerülnek a család elsődleges irányítása és kulturális befolyása alól. Ettől kezdve a hétköznapjaik nagy részét a különféle oktatási intézményekben töltik, így ezek hatása és befolyása többféleképpen és több területen is tetten érhető folklórjukban.

Az óvoda és az iskola célja elsősorban a gyermekek oktatása és nevelése, számukra azonban sokszor ezek az intézmények inkább a kortársakkal való találkozás, közös játék lehetőségének elsődleges színhelyeit jelentik. A különféle környezetből és különböző családokból érkezett, de azonos korú gyermekek ugyanis itt ismerik meg egymást, itt nyílik lehetőségük – ha csak korlátozott ideig is – közös szabad játékra, és itt tanulhatják el egymástól akár az otthonról hozott hagyományos, akár a máshonnan tanult, vagy éppen együtt kitalált játékokat és szövegeket is. Meghatározó lehet az is, hogy az iskola milyen, játékra alkalmas terekkel rendelkezik. Egészen másként alakulhat a gyermekek spontán időtöltése, ha egy nagyobb méretű, fákkal és egyéb növényekkel teli, vagy éppen egy lebetonozott, körbekerített, négyzet alakú udvar áll a rendelkezésükre. Ez utóbbi inkább a különféle sportjátékoknak kedvez, míg az előbbiben több lehetőség van a hagyományosnak tekintett játékok – például bújócska, fáramászás, növényekkel való játék – gyakorlására is. A gyermekek pedig rendszerint élnek is ezekkel a lehetőségekkel. A gyermekfolklór alakulásának, terjedésének, átalakításának és aktualizálásának tehát fontos és meghatározó színterei az oktatási intézmények.

5. kép Téli szabad játék az iskolai sportpályán

Az iskola és az oktatás témaként is megjelenik a gyermekek folklórjában. A szerepjátékoknak már a XX. század elején kedvelt formája volt az iskolai élet eljátszása,[253] s ez a tematika máig nagyon kedvelt. Különböző korú, de szinte kizárólag nőnemű adatközlőim egyaránt beszámoltak iskolás szerepjátékról, amelyben a gyermekek kipróbálhatják magukat a mindennap látott, gyakran teljhatalmú felnőtt pedagógus szerepében. A legáhítottabb szerepet éppen betöltő „tanítónő” a játék során feladatokat oszt, javít, értékel, jutalmaz és fegyelmez, pontosan úgy, ahogyan azt a gyermekek az iskolában megtapasztalják. Ezen kívül a gyermekek által használt folklórszövegek közül is több kapcsolható az oktatási intézményekhez. Az iskolai szituációhoz kötődnek például az a, illetve b jelű párhuzamos osztályok egymást csúfoló szövegei (SZ VII/61, 62), a matematikai feladványokkal induló beugratók (SZ VIII/85), a létszámjelentést parodizáló szöveg (SZ XI/180), vagy éppen a tanulás

[251] Lásd például: Fügedi M. 1988. 57; Kresz M. 1949. 59; Gazda K. 1980. 101-102.
[252] A Nemzeti Köznevelési Törvény 2014. szeptember 1-től írja elő a kötelező óvodába járást 3 éves kortól, azonban nagyon sok gyermeket már ezelőtt is óvodába adtak 3 évesen. Ez volt ugyanis a korábbi rendeletek szerint az óvodába kerülés alsó korhatára.
[253] S. Lackovits E. 1999/b. 82.

hanyagolására és a pedagógusokkal szembeni engedetlenségre buzdító ének (SZ XI/179). Sokszor megjelennek a dalokban és a mondókákban az általában gonosznak, vagy nevetségesnek beállított tanárok, vagy egyéb iskolához kapcsolódó személyek (például az igazgató) is, illetve maga az iskola, mint intézmény, vagy mint épület – gyakran igen agresszív érzelmekkel kísérve. Klasszikus példa, és az általam vizsgált időszakban különféle változatokban általánosan elterjedt a *Hull a pelyhes fehér hó*[254] kezdetű dal paródiája (SZ XI/174), amelyben az iskola és vele együtt a tanárok felrobbantása, valamint a pedagógusok elképzelt fejvesztett menekülésén, pontosabban ennek sikertelenségén való élcelődés a központi elem.
Ilyen típusú szövegekre a nemzetközi anyagban is találhatunk példákat. Josepha Sherman az észak-amerikai gyermekek szövegeit vizsgálva kijelentette, hogy az ismert, olykor kifejezetten lágy dallamokra énekelt erőszakos szövegek kategóriájában a tanár-ellenes változatok a legkedveltebbek.[255] Ami véleménye szerint nem is csoda, hiszen a mai gyermekek élete abszolút iskola-központú, így érthető, hogy ez az intézmény, illetve a hozzá kapcsolódó személyek folklórjukban is fontos szerepet játszanak. C. W. Sullivan III is hasonló eredményekről számol be a gyermekek szóbeli költészetét vizsgálva. A gyermekek nagy élvezettel teszik nevetségessé a felnőttek által komolyan vett dolgokat, s paródiáikban éppen ezért az iskola is igen kedvelt téma.[256] Az említett szerzők által vizsgált angol nyelvű szövegekben – a magyarhoz hasonlóan – a gyermekek megszegnek minden szabályt, patakokban folyik a vér, az iskola lángokban áll, illetve különféle modern fegyverekkel és válogatott kegyetlenséggel igyekeznek az olykor halhatatlan szörnyként megjelenített tanárokat megölni. Azonban maguk a gyermekek nem drámaian fogják fel ezt az egészet. Az ilyen paródiák inkább feszültségoldóak, a gyermekek viccesnek találják őket, az elhangzó szövegek pedig rendszerint nevetést, nem pedig fizikai agressziót váltanak ki belőlük.[257]
A Háy Ágnes által az 1970-es években gyűjtött városi folklórszövegeket elemezve Klaniczay Gábor a gyermekek intézményes folklórjának nevezi az ilyen típusú szövegeket, amelyekben az iskola és a tanárok, illetve az általuk képviselt civilizációs tilalmak kigúnyolása játszik központi szerepet.[258] Ez a jelenség valószínűleg az iskolai oktatással egyidős, hiszen már a középkorból is fennmaradtak a gyermekek által vezetett iskoláskönyvekben ilyen, a tanárokra, felvigyázókra vonatkozó (bizonyos esetekben elég agresszív) versikék.[259]

Persze az óvoda és az iskola másként is hat a gyermekek folklórjára. A pedagógusok által tanított, iskolában használt különféle szövegek és játékok is beépülhetnek a gyermekek saját kultúrájába – bár ez jellemzően inkább paródia formájában szokott megtörténni. A sokszor elmondott, mintegy túlhasznált iskolai szövegeket a gyermekek ugyanis hajlamosak átalakítani.[260] Kiváló példa erre a *Boci,*

[254] Az eredeti dal – amellett, hogy a karácsonyi időszakban gyakran hallható a médiában is – a hivatalos óvodai tananyagban is szerepel (Forrai K. 2007. 224), így érthető, hogy a mai gyermekek körében általánosan ismert, s mint sokat hallott *dedós* óvodai ének, az iskolai paródiáknak is kedvelt alapja. A gyermekek közötti különböző szinteket egyébként sokszor nagyon jól mutatják a paródiák. Sullivan III például arról számol be, hogy a nagyobb gyermekek átköltik a kicsiknek szóló tévéműsorok dalait, ezzel is mutatva, hogy ők már nagyobbak, őket már ilyen „gyerekes" dolgok nem kötik le. Sullivan III, C. W. 2008-2009. 71.
[255] Sherman, J. 1999. 18-19.
[256] Sullivan III, C. W. 2008-2009. 71. A további szövegváltozatokat lásd például: Bronner, S. 1988. 97-99; Knapp, M. and H. 1976. 173-176; Sullivan III, C. W. 1999. 157; Tucker, E. 2008. 64.
[257] Erről számol be új-zélandi gyűjtései alapján Janice Ackerley is. Idézi: Tucker, E. 2008. 64.
[258] Klaniczay G. 1981. 90. A szerző által vizsgált és elemzett szövegeket lásd: Háy Á. 1980.
[259] Lásd erről bővebben: Orme, N. 2003. 154-157.
[260] Virtanen, L. 1978. 46. A néphagyomány oktatásáról, iskolai keretekben való megjelenéséről, felhasználásáról lásd: Karácsony Molnár E. – Kraiciné Szokoly M. (szerk.) 1998.

boci, tarka kezdetű, hazánkban általánosan ismert, s az idők során különféle változatokkal és versszakokkal gyarapodott dalocska (SZ XII/204). Ez az ének – amely Kodály Zoltán éles bírálata szerint a magyar gyermeki lélek természetes zenéjétől teljesen idegen[261] – már a XX. század első felében része volt az óvodai-iskolai tananyagnak. 1962-ben Sándor Mihályné már óvodában tanult, de a gyermekek egyéni, spontán játékainak részévé vált mondókaként közli a szöveg egy változatát Berettyóújfaluból,[262] Gazda Kláránál pedig már a gyermekfolklór részeként jelenik meg az említett szöveg egy másik variánsa az általánosan ismert dallammal.[263] A dalocska ma már a hivatalos óvodai oktatási anyagnak nem része, azonban a gyermekek folklórjában fontos helyet foglal el. Nem csak az általánosan ismert szövegekkel éneklik, hanem különféle, gyakran parodisztikus szövegváltozatokat, versszakokat illesztettek és illesztenek hozzá, ezzel még inkább sajátjukká téve azt.

Az 1954-59 között működő Nagy-Budapest Néprajzi Munkaközösség gyermekjátékokkal foglalkozó tagjai is arról számolnak be, hogy a gyermekek szabad játékaik során használják az iskolában, olvasókönyvekből tanult szövegeket és játékokat.[264] Kovács Flóra megjegyzése is, amely szerint az adott vidékre jellemző játékvilág rekonstruálását nehezíti, hogy a tanítók országosan ismert körjátékokat tanítanak az iskolában, arra enged következtetni, hogy a gyermekek ezeket az iskolában tanult játékokat olykor használják szabad játékaik során is.[265] Az óvodapedagógusok és iskolai pedagógusok által leadott, megtanított anyag eredeti, vagy éppen paródia formájában történő beépülése a gyermekfolklórba persze nem mindig olyan sikeres és hosszú távú, mint a fentebb említett esetekben. A felnőttektől tanult szövegek és játékok sokszor csak fellángolás-szerűen, néhány hétig élnek és kapnak fontos szerepet a gyermekek saját világában, folklórjában, azután egy időre, vagy akár örökre eltűnnek. Egy alkalommal volt szerencsém egy ilyen folyamatot végigkövetni. Ötödik osztályos gyermekeknek tanítottam három héten át napi egy órában magyar néptáncot és népdalokat. A tanult dalok szövegét néhány nap múlva már parodisztikus formában hallottam vissza tőlük. A gyermekek (egyikük apukája segítségével) még egy kis füzetkét is nyomtattak, amelyben a dalok címeként az eredeti kezdősor, alatta pedig az általuk költött paródia – saját szóhasználatukban *átköltés* – szerepelt. A három hét elteltével egy darabig még közszájon forogtak az osztályban a dalok általuk költött változatai, hamarosan azonban teljesen feledésbe merültek.

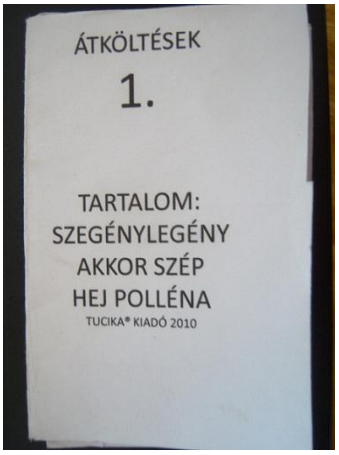

6. kép Az „átköltések” nyomtatott változata

A *Néprajzi Lexikon*ban iskola címszó sajnálatos módon nem szerepel, s a nyolc kötetes *Magyar Néprajzban* sem olvashatunk az iskolai oktatás népi kultúrára gyakorolt hatásáról. A vizsgált témával foglalkozó szerzők egy része pedig tudatosan kihagyta gyermekfolklór-gyűjteményeiből azokat a szövegeket és játékokat, amelyek egyértelműen az iskolai oktatásból, tankönyvekből szivárogtak át a gyermekek folklórjába.[266] Az iskola és a gyermekfolklór kapcsolatának kérdéséről csak néhány rövidebb cikket találhatunk, abban azonban minden szerző egyetért, hogy a téma a

[261] Kodály Z. 1975. 202.
[262] Sándor M. 1962. 96.
[263] Gazda K. 1980. 190.
[264] Kiss G. 1956; Csalog Zs. 1959.
[265] Kovács F. 1997. 555.
[266] Lásd például: Géczi L. 2006. 10.

néprajzi szakirodalomban sajnos eddig kevés figyelmet kapott. Ortutay Gyula már 1963-ban felvetette a kérdést, hogy hatott-e, s vajon milyen mértékben az iskolai nevelés a magyar parasztság művelődésére. A témával foglalkozó cikke azonban inkább a parasztságra vonatkozó iskolatörténeti vizsgálódás, melynek konklúziója szerint az iskolák az uralkodó rend tiszteletét és megerősítését, nem pedig a parasztság művelését szolgálták.[267] Két évtizeddel később Tóth Judit már egy sokkal konkrétabb témát, az iskolai tananyag folklorizációját vizsgálta az Arany ABC példáján keresztül. Úgy találta, hogy a tankönyvekben szereplő anyagok beépülhetnek a közösség kultúrájába, ahogy történt ez az általa vizsgált településen az Arany ABC-vel is.[268] Ezen kívül röviden, utalás-szerűen több más írásban is szerepel az iskola és a gyermekfolklór kapcsolatának, az oktatási intézmények gyermekfolklórra gyakorolt hatásának kérdése.[269] Az iskola tehát már korábban is fontos forrása lehetett a gyermekek – illetve olykor a felnőttek – folklórjának, a mai, hétköznapjaik túlnyomó részét a különféle oktatási intézményekben töltő gyermekek esetében pedig különösen meghatározó erővel bír.

Hangadó csoportok

A városi gyermekek folklórját vizsgálva a már említett horvát kutató, Zorica Rajković a család és az oktatási intézmények befolyásán kívül modern hangadó csoportok gyermekfolklórra gyakorolt hatásáról is beszél.[270] A mai gyermekek esetében ezek a hangadó csoportok – a fentebb már tárgyalt, az iskolához szorosan kötődő osztályközösségeken kívül – lehetnek különórai tevékenységekhez, különféle hobbikhoz kapcsolódó közösségek, rajongói csoportok, vagy éppen online közösségek.[271] Különféle lakótelepeken, vagy egyéb, kevésbé forgalmas helyen fekvő, zártabb lakóközösségekben – ahol a gyermekek a szülők megítélése szerint viszonylagos biztonságban játszhatnak és mozoghatnak felnőtt felügyelet nélkül is – persze kialakulhatnak, és ki is alakulnak különféle kisebb-nagyobb játszóközösségek, bandák is, amelyek alapvetően meghatározhatják az oda tartozó gyermekek folklórját. A legtöbb gyermek azonban az iskolán kívül kortársaival jellemzően csupán baráti összejövetelek, szervezett közösségi foglalkozások, illetve nyári táborok alkalmával találkozik és játszhat együtt csapatosan, így ma leginkább ezek a közösségek számítanak hangadó csoportoknak. Az egyik fontos hatás az iskolán kívüli elfoglaltságok esetében a különböző iskolákból érkező, így gyakran különböző folklórrepertoárral rendelkező gyermekek találkozása. Az óra kezdésére, vagy annak végeztével az őket hazaszállító, vagy hazakísérő felnőttekre várva a közös játékok során ez a tudás kicserélődik, esetleg egy kicsit át is formálódik, a különböző változatokból újabbak jöhetnek létre, így szinte minden gyermeknek gazdagodik ezáltal a folklórrepertoárja. Mindez persze fordítva is igaz. Az azonos különórákra járó, azonos sportokat, vagy hobbikat űző gyermekek megtalálják egymást az iskolában, illetve egyéb alkalmakkor is. A néptáncra járó gyermekek például a különórán kívül is szívesen éneklik az ott tanult dalokat, eltáncolják az éppen újonnan tanult táncokat,

[267] Ortutay Gy. 1963.
[268] Tóth J. 1982.
[269] Gazda Klárától például megtudhatjuk, hogy az iskolába járó esztelneki gyermekekhez olvasókönyvük révén gyermekjátékok, népköltészeti alkotások az írott betűn útján is eljutottak (Gazda K. 1980. 99.). Más kötetekből csupán az iskola gyermekfolklórra gyakorolt hatásának ténye derül ki azokból a megjegyzésekből, amelyekben a szerzők jelzik, hogy az egyértelműen iskolai oktatásból, tankönyvekből átszivárgó dalokat, játékokat gyűjteményükben nem közlik. Lásd például: Dolányi A. 1996. 6; Géczi L. 2006. 10.
[270] Idézi Rihtman-Auguštin, D. 1984. 467.
[271] Ez utóbbiról részletesebben később, a média hatásait vizsgáló fejezetben szólok.

tanítgatják, korrepetálják egymást. A röplabdára járó lányok, ha lehetőségük van rá, szívesen játsszák ezt a játékot táborokban, egyéb szabadidős alkalmakon. A lovagolni járó gyermekek gyakran az iskolában is lovas játékokat játszanak, például futtatják egymást körbe-körbe a lovardából ismert vezényszavakkal, a futószárat egy ugrókötéllel helyettesítve[272] Ezekbe az elfoglaltságokba pedig sokszor bevesznek másokat is, megtanítják a játékokat, átadják a máshol kapott tudást, így a különórákon tanultak, vagy látottak közkinccsé, a gyermekfolklór részévé válnak.

7. kép Röplabdázó gyerekek egy nyári táborban

A csoportos különórák másik fontos hatása lehet tehát az ott megtanult anyag, vagy ott játszott különféle játékok továbbadása, megtanítása a csoporton kívülieknek. Egy 10 éves kislány például tanult néptáncórán egy dalt, melyben szerepelt a következő sor: *a szegény barom is csak a pásztorra néz*. A kislány egy alkalommal elénekelte ezt az éneket osztálytársai előtt, akiket nagyon megragadott a szöveg – pontosabban a barom szó, de természetesen nem az eredeti, hanem a ma használatos, degradáló értelemben. A dal egy részlete ennek köszönhetően tehát bekerült az osztály egy részének repertoárjába, és jó darabig rendszeresen használták is szabad időtöltéseik során.

Hasonló jelenségekről más kutatók is beszámoltak. A gyermekek énekes játékait vizsgáló Kathryn Marshnál például azt olvashatjuk, hogy az általa tanulmányozott iskolában az egyik tapsos játékot egy kislány balett órán tanulta, így került aztán be rajta keresztül az iskolai repertoárba.[273] Hasonló eredményre jutott Brian Sutton-Smith is az Új-zélandi gyermekek folklórját vizsgálva. A gyermekek saját játékai ugyanis elemzése szerint eredetileg – a tanárok mellett – szabadidős klubvezetőktől is származhatnak.[274]

A hangadó csoportok vizsgálata során fontos megemlíteni a különféle gyermektáborokat is, amelyek az eddigi példákhoz hasonlóan működnek a gyermekfolklórra gyakorolt hatást illetően. Az itt találkozó, különböző iskolákból, településekről, közösségekből érkező gyermekek tudása, illetve a táboroztatók által nekik tanított játékok részévé válhatnak, variálhatják, alakíthatják a gyermekek folklórját. Egy alkalommal például különböző iskolákból érkezett gyermekek nyári táborában néhány kislány elkezdett játszani a testtel, test különös reakcióival való játékok közül néhányat. Hamarosan mások is köréjük gyűltek, majd mások is belefolytak a játékba: *Azt ismeritek? Mi úgy szoktuk… Ezt úgy is lehet… Én egy olyat tudok… Nekem is megmutatod? Légyszi csináld meg nekem is!* Ilyen és hasonló felszólalásokkal a gyerekek újakat mutattak egymásnak, változatokat hoztak, akik pedig nem ismerték, eltanulták a többiektől ezeket a játékokat. A gyerekcsapat tehát „összedobta" a tudását, s így mindegyiküknek kicsit bővült, alakult a repertoárja az ilyen játékok terén.

[272] Fontos itt azt is megjegyezni, hogy a lovas játékok népszerűsége nem feltétlenül csak a tényleges lovaglásnak köszönhető. A televízióban az elmúlt években több, gyermekeknek szóló lovas sorozat futott (például *Horseland, a lovas klub, A Nyereg Klub*), és az internetes játékok között is sok ilyen tematikájú található, melyek közül néhányat (például *Howrse, Star Stable*) a kérdőívben a gyerekek is említettek. A lovaglás tényleges gyakorlása mellett tehát a média hatása sem elhanyagolható az ilyen tematikájú játékok esetében.

[273] Marsh, K. 2008. 136-138.

[274] Sutton-Smith, B. 1974. 9.

A hangadó csoportok gyermekfolklórra gyakorolt hatásait vizsgálva gondolhatunk a különféle körökben divatos szlengekre, a különböző csoportok sajátos nyelvhasználatára is. Egészen más kifejezéseket ismernek és használnak például a délutáni elfoglaltságaikon különféle sportokat űző, különféle hobbiknak hódoló, vagy éppen művészeti tevékenységeket végző gyermekek. Persze sok átfedés és keveredés is van, hiszen a legtöbb gyermek nem csak egy közösséghez tartozik, illetve az egyik legfontosabb találkozási ponton, az iskolában sok időt töltenek együtt a más-más iránt fogékony, más-más területeken otthonosan mozgó gyermekek. Ezt igazolja Gémes Balázs, illetve Vasné Tóth Kornélia kutatása is, akik különböző területen, és különböző időszakban vizsgálva a diákok nyelvhasználatát azonos eredményre jutottak. Mégpedig arra, hogy a diákok sajátos és speciális nyelvének rengeteg forrása van: a különféle tájnyelvektől kezdve a magasabb műveltségi körökből, vagy különféle szakmák, tudományágak területéről származó kifejezéseken át a legkülönbözőbb idegen nyelvekig, s a történeti zsargonkifejezésekig sok minden felbukkan benne.[275] A közösségek és csoportok tehát, amelyekhez a gyermekek tartoznak, befolyással vannak a tagok sajátos folklórjára, illetve rajtuk keresztül a gyermekfolklór egészére.

Modernnek ugyan már egyáltalán nem mondható, de ma is létező és az általam vizsgált területen és iskolákban erőteljesen ható, a gyermekdalok, mondókák és játékok terjesztése szempontjából hangadó csoportnak tekinthetők a bizonyos helyeken mai napig aktívan működő cserkészcsapatok, illetve az elsősorban Budapesten működő Regnum Marianum keresztény közösség gyermekcsoportjai is. Adatközlőim jó néhányan voltak, illetve jelenleg is tagjai ilyen közösségeknek, ahol a kortárs gyermekfolklórba tartozó szövegek és játékok egy részét rendszeresen használták és használják – sokan itt is tanulták meg ezeket. a táborozások során, vagy egyéb közösségi alkalmakkor. Ezek a közösségek találkozási alkalmaik során sokat énekelnek és játszanak együtt, így a gyermekek szöveg- és játéktudására nagy hatást gyakorolnak. Ilyen csoportokból származik néhány az általam gyűjtött hosszabb, ballada-szerű szöveg közül is, többek között például a Kaktusz Pedróról szóló dal, vagy a mérgezett pogácsa történetét elbeszélő szöveg (SZ XII/210, 212). Érdekes, hogy az ilyen közösségekben tanult szövegeket és játékokat a gyermekek sokkal gyakrabban használják spontán játékalkalmaik során, sokkal szívesebben veszik át egymástól, mint az iskolában tanultakat – talán azért is, mert itt a fejlesztés és a tanítás mellett (olykor helyett) a gyermekek szórakoztatása is fontos szerepet kap. A felnőttek hozzáállását pedig érzékelik a gyermekek, a cél tükröződik az átadott szöveg és játékanyagban, így ezek sokkal könnyebben bekerülnek a gyermekek saját szórakoztatásukat célzó folklórjába.

A felnőtt kultúra hatása: irodalom, média

A gyermekek folklórjára a fentebb felsoroltakon kívül kétségtelenül nagy hatást gyakorolnak manapság a különféle médiumok: a gyermeklapok, a gyermekirodalom, illetve napjainkban inkább a televízió, az internet, vagy éppen a zenei együttesek, előadók. A gyermekeknek szánt, de a felnőttek világához szóló írott forrásokban, vagy éppen az audiós és vizuális anyagban felbukkanó játékok, versek, (gyermek)dalok és mondókák, illetve ezek különféle változatai is hozzájárulhatnak a városi gyermekfolklór bizonyos darabjainak továbbéléséhez és terjedéséhez. A kortárs média egyik fontos célpontja ráadásul éppen a gyermek – bár azt is tudjuk, hogy Nyugat-Európában a napi- és hetilapokban már a XVIII. századtól kezdve jellemző volt a gyermeknek szóló

[275] Gémes B. 1982. 4-6; Vasné Tóth K. 2010. 29-30. A diáknyelv, diákszókincs témájában lásd még: Dratsayné Sági E. 1990.

oldalak megjelenése.[276] Napjainkban a könyvesboltokat elárasztó gyermekirodalmon, illetve a gyermekmagazinok sokaságán[277] kívül tucatnyi tévés gyermekcsatorna, és játékok, mesék, dalok és versek garmadáját felvonultató internetes oldal közül válogathatnak a szülők, illetve sokszor maguk a gyermekek. A tévénézés mára a gyermekek mindennapjainak részévé vált: egy 2013-as felmérés azt mutatta, hogy a magyar gyermekek (pontosabban a 0-18 éves korosztály) átlagosan napi 3 és fél órát ülnek a televízió előtt.[278] Egy már említett, 2010-es felmérés szerint pedig a magyar gyermekek már 9 éves koruktól tekinthetők önálló nethasználónak.[279] A média rájuk gyakorolt hatása tehát vitathatatlan, így a 6-12 éves gyermekek folklórját vizsgálva erre a témára is ki kell térni. Fontosnak tartom itt megemlíteni még a gyermekeket célközönségnek tekintő előadókat, zenei együtteseket is, amelyek a gyermekek által használt és énekelt dalok és mondókák ismeretére és alakulására ma igen nagy hatással lehetnek. Mindezeken kívül pedig természetesen sokszor a felnőtteknek szóló televíziós műsorok, internetes tartalmak, zenei darabok, paródiák is eljutnak hozzájuk, hogy aztán közöttük terjedjenek, alakuljanak tovább. Gyűjtéseim első éveiben több különböző iskolába járó és különböző korú gyermektől is hallottam például különféle apróbb eltérésekkel az *Egyszer volt, hol nem volt, volt egy kis törpe* kezdetű dalt (SZ XII/187). Ez az alapvetően felnőtteket célzó, nekik szóló, több fórumon pedofil-ellenesként aposztrofált szöveg egy Cool Head Clan nevű alternatív rock-bandától származik, s az interneten több helyen is megtalálható írott formában a szöveg, illetve hallgatható a dal az eredeti, a capella stílusban előadott változatban.[280] A gyermekek – az eredetihez hasonlóan – az immár hazánkban is általánosan ismert karácsonyi ének, a Jingle bells refrénjének dallamára éneklik a szöveget. Adatközlőim közül néhányan ismerték, s telefonjukon át is küldözgették egymásnak az eredeti változatot, azonban a legtöbben erről nem is tudtak, egymástól tanulták meg a szájról szájra terjedő szöveget. Ebből az egyetlen példából is jól látszik tehát, hogy elég néhány, az internetet szabadon használó gyermek ahhoz, hogy az ott megjelenő, őket valamiért megfogó felnőtt tartalmak a gyermekfolklórban széles körben elterjedjenek.

Az irodalom és a média gyermekfolklórra gyakorolt hatásának felmérése tehát nem könnyű feladat, azonban a kapcsolódási pontok sok helyen egyértelműen látszanak. Az 1990-es években divatos gyermekfolklór-szövegek egy tekintélyes részében például olyan hősök, személyek és helyszínek szerepelnek, akikkel és amikkel az akkori kisiskolás gyermekek csak mások – főként felnőttek – elbeszéléseiben, vagy a televízióban, illetve az általuk is jól ismert, nekik is szóló irodalomban találkozhattak. Tizennyolc év fölötti adatközlőim nagy része legkésőbb ötödik osztálytól kezdve James Fenimore Cooper, Rejtő Jenő, Karl May, Jules Verne és számtalan más, hasonló kaliberű író kalandregényein nőtt föl.[281] Az említett szerzők műveinek tematikája,

[276] Lásd erről részletesen a tübingeni *Medien für Kinder* munkacsoport tanulmányát. (Medien für Kinder, 1979.)

[277] Érdemes lenne részletesen megvizsgálni, hogy a régóta működő különféle gyermeklapok (például az Erdélyben 1922-től megjelenő nagysikerű *Cimbora* Benedek Elek szerkesztésében, vagy az 1957 óta megjelenő, s napjainkig létező *Dörmögő Dömötör*) milyen hatást gyakoroltak a gyermekfolklórra. Gyermeklapok persze ma is vannak, azonban ezek gyakran a gyári játékszerekhez (például *Barbie*), vagy a médiához kötődnek (például *Dóra a felfedező, Minimax Magazin, National Geographic Kids*), s az általam vizsgált gyermekek körében nem igazán voltak ismertek, népszerűek.

[278] http://profitline.hu/hircentrum/hir/286712/Atlagos-napi-tevenezes-Magyarorszagon:-5-ora-18-perc 2014. június 10. 11:26 A gyermekek tévénézési szokásairól lásd részletesebben: Kiss J. 2004.

[279] Ságvári B. 2012.

[280] A YouTube nevezetű videómegosztó csatornán a *Kistörpe* címet viselő Cool Head Clan szám 2012 áprilisa óta hallgatható.

[281] Hogy csak néhány árulkodó címet említsek Cooper sokak által jól ismert *Nagy indiánkönyv*én kívül: Jules Verne: *A 15 éves kapitány; Kétévi vakáció; Nemo kapitány; 80 nap alatt a Föld körül;* Rejtő Jenő:

illetve regényeinek helyszínei rendkívül nagy hasonlóságot mutatnak jó néhány, a gyermekek által kedvelt és használt szöveg tartalmával: rendszerint megfélemlíthetetlen hősök, indiánok, cowboy-ok, kalózok kalandjai, és ismeretlen, távoli, egzotikus tájak – például Afrika, a Vadnyugat, vagy kevésbé konkrétan tengerek, sivatagok, prérik – jelennek meg bennük.

A gyermekeknek, és tulajdonképpen a felnőtteknek is szükségük van ideálokra, olyan személyekre, olyan hősökre, akik a mindenkori Gonoszokkal, a hatalmon lévőkkel szemben győzni képesek, akik megvédik a szegényeket és a gyengéket, akik az általuk vágyott tulajdonságokat birtokolják. A mesék, illetve a gyermekeknek szóló regények nagy része is ezt a szükségletet elégíti ki: a vége általában mindig a rendszerint különleges, vagy egyszerűen csak pozitív tulajdonságokkal rendelkező „jó" fölényes győzelme a „gonosszal" szemben.[282] A kortárs folklórszövegekből úgy tűnik, hogy a népköltészetből jól ismert mesehősök (például legkisebb királyfik, szegénylegények), valamint a köznép szemében hősöknek számító betyárok helyére a modern betyároknak is tekinthető kalózok és cowboyok léptek. Értékrendjük és mentalitásuk pedig nagyon hasonló a betyárokéhoz: a gazdagoktól való rablás tulajdonképpen nem bűn, s a szegényeken, gyengéken való, ellenszolgáltatást nem váró segítés rendkívül fontos erény.

A regényekben és filmekben felbukkanó hősök gyermekjátékokban való megjelenéséről már a XX. század első felére, illetve közepére vonatkozó gyermekjáték-gyűjtemények is beszámoltak. Arnold Mária a herendi kisfiúk indiánosdi játékát az általuk olvasott irodalmakra vezette vissza, Csete Balázs pedig arról számolt be jászkiséri kutatásában, hogy a fiúk „kovbolyozás" elnevezésű játékukban gyakran a moziban látottakat játsszák újra.[283] Részletesebb beszámolókat azonban a különféle médiumok korábbi hatásairól általában nem olvashatunk, mivel rendszerint a Hintalan László által kereken ki is mondott álláspont érvényesült a gyűjtések során: a rádióból, tévéből tanult anyagokat, a városi, újkori játékokat nem gyűjtötték.[284]

Fontos azonban itt azt is megjegyezni, hogy mára az ilyen tematikájú, indiánokról, kalózokról, cowboyokról szóló dalok, mondókák és szerepjátékok kicsit kikoptak a használatból. A mostani 6-12 éves korosztály – akik ugyan néha olvassák a fent említett szerzők kalandregényeit is, azonban inkább Rowling *Harry Potter*ét és más, vámpírokról, boszorkányokról, varázslókról szóló fantasztikus regényeket, illetve mai környezetben játszódó, mai fiatalokról szóló könyveket[285] vesznek szívesebben a kezükbe – kevésbé ismerik és használják őket, mint az 1990-es évek fiatalsága. Csak egy ötlet a jelenség további magyarázatára, melyet bizonyítani igen nehéz lenne, de talán az újfajta olvasmányok mellett a mai világban a repülővel való utazás szinte mindenki számára elérhető lehetősége, a külföldön, egzotikus tájakon való nyaralások egyre általánosabbá válása a vizsgált közegben is kicsit megkopottá, idejét múlttá tette ezeket a szövegeket.

Piszkos Fred, a kapitány; Vesztegzár a Grand hotelben, A három testőr Afrikában; Texas Bill, a fenegyerek; Karl May: *Az inka öröksége; A sivatag szelleme; Az ezüst tó kincse.*

[282] Mérei F. – V. Binét Á. 1972. 247.

[283] Arnold M. 2001. 14; Csete B. 1993. 101.

[284] Hintalan L. 2000. 14.

[285] Többek között például különféle, napló-stílusban írt, többrészes könyvsorozatokat, amelyek napjainkban élő gyermekek és fiatalok életéről, kalandjairól számolnak be (például Mathilda Bonetti: *Martina naplója*; Jeff Kinney: *Egy ropi naplója*; Rachel Renée Russel: *Egy zizi naplója*), vagy Thomas Brezina szintén kortárs hősnőjéről, *Penny*ről szóló, illetve tiniboszorkányok kalandjait bemutató könyveit. A fiúk körében nagy népszerűségnek örvend Joachim Masan-nek *A vad focibanda* címet viselő könyvsorozata is, a lányok pedig gyakran olvassák Meg Cabbot regényeit, többek között például *Allie Finkle* kezdő tiniknek szóló szabálykönyvét.

Mint az a fentiekből jól látszik, az irodalmon kívül a mozi és a film, illetve napjainkban már inkább a televízió és az internet hatása is gyakran megmutatkozik a gyermekek folklórjában. Egy jó évtizeddel ezelőtt Vikár György számolt be arról, hogy óvodás gyermekek a következő szöveget skandálják:

„Belfegor a Luvakoma
Éjszaka jár múzeumba
Rémiszti a rendőröket
Ijesztgeti az őröket."[286]

A tévében akkoriban adták a *Belphegor, a Louvre fantomja* című filmet, s minden bizonnyal a gyermekek, vagy épp az egyetlen gyermek, aki látta, ennek segítségével, a szöveg minél többszöri elszavalásával igyekezett feldolgozni a számára félelmetes élményt.

A televízió, illetve pontosabban a filmek és a modern rajzfilmek hatása a gyermekek – s különösen a fiúk – szerepjátékaiban is megmutatkozik. A mai rajzfilmek nagy részében a szereplők, vagy legalább is egy részük képes varázsolni, s ezt rendszerint kinyújtott karral, előretartott tenyérrel, vagy a kezében tartott varázserővel bíró tárgy maga elé tartásával teszi. A harcok sem test-test ellen, vagy éppen bottal, karddal zajlanak ezekben a filmekben. Az ellenséges felek különféle varázslatokat, harci segítőket küldenek meghatározott mozdulatokkal egymás felé, amit a másiknak szintén valamiféle varázslattal kell kivédenie.[287] Ezek a mozdulatsorok, és a rajzfilmekben használatos hangeffektusok jelennek meg, tükröződnek vissza a kisfiúk harcos szerepjátékaiban is, természetesen az elmaradhatatlan képzeletbeli, vagy különféle formájú és méretű botokkal helyettesített lőfegyverek mellett. A meséken és filmeken kívül a különféle médiában közvetített sportesemények, s ezek közül is a futball különösen nagy hatással van a fiúk játékaira. Szinte minden fiúnak megvan a maga kedvenc – rendszerint külföldi – csapata, illetve játékosa, akikkel csupán a média által közvetített formákban találkozhat.[288] Elsősorban nagyobb események, például Világ- vagy Európa-bajnokságok idején, de olykor minden ilyen külső indíttatás nélkül is gyakran hallani tőlük focizás közben, hogy mintegy kommentátorként kísérik saját és társaik megmozdulásait, híres, általuk kedvelt focistákat alakítva, vagy épp egy-egy csapat nevében gyűjtve a gólokat, harcolva egymással. A sportjáték és a szerepjáték ilyenkor összemosódik, a játékesemény során pedig hol egyik, hol másik kerekedik fölül.

A mai kislányokra, illetve játékaikra a kifejezetten nekik szóló rajzfilmek mellett – amelyeknek szereplőit rendszerint játékfiguraként[289] kapják meg és használják – folklórjuk tanulsága szerint a különféle tehetségkutató műsorok vannak nagy hatással. A

[286] Vikár Gy. 1999. 42-43.

[287] Az ilyen típusú mesefilmek áradata a *Dragon Ball* című sorozattal indult meg, s a mai napig nagy népszerűségnek örvendenek. Az 1984-ben indult japán *Dragon Ball* képregényből hazájában már 1986-ban elkészült az animációs filmsorozat. Magyarországon 1997-ben kezdték sugározni, s a gyermekek körében óriási népszerűségnek örvendett. A film erőszakossága azonban sokakból komoly ellenérzést, illetve vérre menő vitákat váltott ki, melynek eredménye egy feljelentés, illetve évekig húzódó per lett a sorozatot leadó tévécsatornával szemben. Az ilyen típusú rajzfilmek megjelenése a piacon egyébként sok más Nyugat-Európai országban, illetve Amerikában is nagy port kavart. Lásd minderről bővebben: Kálmos B. 2003.

[288] A gyermekek által kedvelt csapatok természetszerűleg általában azonosak a nagyobb testvér(ek), illetve az édesapák által favorizáltakkal. Kedvelt csapatok a mai gyermekek körében többek között például a Barcelona, a Manchester United, a Real Madrid, kedvelt játékosok pedig például Cristiano Ronaldo, vagy Lionel Messi.

[289] Például *Monster High* babák, *Én kicsi pónim* figurák.

gyermekek szívesen játszanak *megasztárosat*, vagy az ilyen típusú tehetségkutató műsorok mintájára kitalálnak maguknak hasonló játékokat, de több gyermek említette az általuk *divattervezős*nek nevezett játékot is, amelynek lényege, hogy különféle ruhákat terveznek papíron. Egyes változatok szerint ezeket ki is vágják, és szintén rajzolt pénzekért eladják egymásnak. A divattervezés fogalmát, illetve ezt a szakmát pedig a gyermekek minden valószínűség szerint leginkább a médiából ismerik.

A média gyermekekre gyakorolt hatása, a médiából ismert tartalmak, szövegek megjelenése a folklórjukban persze nem újdonság. Csete Balázs fentebb említett példája mellett (mely szerint a gyermekek a moziban látottakat játsszák újra szerepjátékaik során) Gágyor József is beszámolt az általam megasztárosnak nevezett játék korábbi változatáról, melyben a gyermekek a táncdalfesztivál mintájára énekeseket utánoztak, produkciójukat pedig egy zsűri pontozta.[290] Hazánkban azonban ezek a jelenségek általában kívül estek a vizsgálatok körén. A nemzetközi szakirodalomban viszont már sokkal korábban megkezdődött a kortárs, városi gyermekfolklór gyűjtése, ennek során pedig rengeteg, a média gyermekfolklórra gyakorolt hatását tükröző adatot is feljegyeztek. A rajzfilmek hatása tulajdonképpen nem is kérdés: a szerzők többek között például *Moomin*-fogócskáról, a mesefilm alapján játszott *Hófehérke*, vagy *Power Rangers* szerepjátékról számoltak be.[291] Ezeken kívül a felnőtteknek szóló filmek is hatással vannak: az akciófilmek elemei megjelennek a szerepjátékokban,[292] de még kislányok *Charlie angyalai* játékáról is olvashatunk.[293] Jeanne Soileau 1980-ban szentelt egy tanulmányt a gyermekek pompomlányos játékainak, amelyek során a tévében, nagy meccseken látott légkört idézték meg.[294] Kathryn Marsh pedig arról számolt be 2001-ben, hogy a gyermekek szövegeiben, dalaiban, mozdulataiban erőteljesen megjelenik a média hatása, és a korszak kedvelt, híres popénekesei, például Madonna és Michael Jackson alakja is megjelenik a folklórjukban.[295] A média tehát, ami mára a gyermekek mindennapjainak része, a folklórjukban is egyre hangsúlyosabb szerepet kap.

Fontos mindezeken túl azt is megjegyezni, hogy a játszott játékokból, a használt szövegekből természetesen nem minden esetben következtethetünk egyenesen a gyermekek médiahasználatára, illetve annak minőségére, vagy mennyiségére. A média hatása ugyanis sokszor nem ennyire közvetlen. A gyermekek gyakran a szóbeliségben, idősebb gyermekek, testvérek, tájékozottabb kortársaik, vagy éppen a körülöttük lévő felnőttek elbeszéléseiben, élménybeszámolóiban találkoznak először, vagy éppen kizárólagosan a médiában szereplő, a felnőttek szemében egyértelműen a médiához köthető alakokkal, történetekkel, műsorokkal. Ezek pedig ezen a csatornán, szájhagyomány útján is bekerülhetnek játékaikba, részévé, vagy akár fontos, központi elemévé is válhatnak saját folklórjuknak, játékviláguknak. A 8-10 éves kislányok már említett Megasztár-játékban például – ahol a vállalkozó szellemű gyerekek a műsor eredetijéhez hasonlóan egy

8. kép "Amerikai sólyom"

[290] Gágyor J. 1982. 374-375.
[291] Kalliala, M. 2006. 33, 82; Weber, S. – Dixon S. (szerk.) 2010. 25-27.
[292] Nielsen, E. K. 1992. 13.
[293] Tucker, E. 2008. 69.
[294] Soileau, J. 1980.
[295] Marsh, K. 2001.

négyfős, őket értékelő zsűri előtt mutatják be komoly, vagy éppen humorosra vett produkciójukat – egy alkalommal több olyan gyermek is aktívan részt vett, akiknek otthon nem megengedett a tévénézés, s ahol saját bevallásuk szerint a család nem nézi a kereskedelmi csatornák műsorait. A többiek játékából, a többiek elmondása alapján azonban ők is jól ismerik a műsort, annak felépítését, szereplőit, működését, a kutató pedig a játékot elnézve könnyen juthat arra a téves következtetésre, hogy az adott gyermek otthon Megasztárt néz. Hasonló folyamatokról lehet beszámolni a fiúk játékaival kapcsolatban is. Az aktuálisan népszerű sorozatok, vagy internetes játékok alakjait – például *Angry Birds* figurák, *Star Wars* szereplők, korábban a *Dragon Ballz* alakjai – sok gyermek nem a médiából, hanem egymás elbeszéléseiből, képileg pedig az ezeket mintázó játékszerekről, illetve az általuk hordott ruhadarabokról ismerik. Ilyen tematikájú játékaik (melyek rendszerint az adott filmhez, játékhoz kapcsolódó történeteket eljátszó szerepjátékok) azonban nem igazán különböznek azon társaikétól, akik ezt a hatást közvetlenül kapják. Napjainkban a média gyermekfolklórra gyakorolt erőteljes hatása természetesen ettől nem kérdőjeleződik meg, azonban meg kell különböztetnünk a közvetlen, illetve a közvetett hatást. Utóbbi esetben ugyanis a média mellett a szájhagyomány is fontos szerepet játszik az adott szöveg, vagy játékelem terjedésében, illetve továbbélésében.

A mai gyermekek folklórja – az általuk használt, és legtöbbször saját alkotásuknak is tekintett játékok és szövegek – mint láthattuk, rengeteg forrásból táplálkozik, több irányban is vannak kapcsolódási pontjai. Kutatóként azonban azt is fontos szem előtt tartanunk, hogy mindez náluk egyáltalán nem tudatos, illetve a saját szempontjukból egyáltalán nem lényeges. Az elmúlt századokban élő elődeikhez hasonlóan a mai gyermekek számára sem kérdés, és nem is érdekes, hogy az adott játék, vagy szöveg visszavezethető-e bármilyen történelmi múltra, ismerték-e már korábban, megvolt-e a hagyományos falusi kultúrában, vagy éppen egy kortárs zenei együttes egyik zeneszámából származik-e. Ők csupán használják, élik, játsszák, alakítják, és természetesen sajátjuknak tekintik folklórjukat.

Az alkotókészség megnyilvánulása

A társadalom, a társadalmi berendezkedés kultúra-alakító ereje nem csak a közösség felnőtt tagjaira érvényes: minden társadalom ad valamiféle kultúrát a gyermekeinek is. Ám ez nem jelenti azt, hogy ők csupán el- és befogadják a nekik szánt kulturális javakat, élő szivacsként magukba szívják, és változatlan formában hordozzák, használják, élik azokat. A gyermekek a társadalom által kínált kulturális javak mellett, vagy sokszor éppen ezekkel szemben, a felnőttek által nyújtott elemek felhasználásával, azokból való válogatással, illetve azok alkotó variálásával saját kultúrát hoznak létre, mintegy szocializálják saját magukat.[296] A fentebb már többször említett paródiák nagyon jó példák erre. Az iskolában tanult szövegek nagy része, vagy éppen a rádióban, tévében sokszor unásig ismételt zeneszámok nem eredeti formában, hanem átvariálva, átköltve, gyakran nevetségessé téve élnek tovább a gyermekek ajkán, így válnak részévé folklórjuknak. De nem csak a szövegek: a már említett Megasztár játék is nagyon jó példa arra, hogy a felnőtt világ általuk ismert, gyakran látott elemei sokszor átalakítva, vagy éppen parodisztikus formában jelennek meg náluk. Az ilyen típusú, vagy ehhez hasonló tévéműsorok mintájára a gyermekek ugyanis saját játékokat is alkotnak. Az egyik általam vizsgált iskolában a 10 éves lányok kedvelt időtöltése a *Vicces Táncosok,* illetve gyakran csak *V.T.* néven emlegetett játék. Ennek során a néhány tagból álló baráti körbe tartozó kislányok táncos produkciókat mutatnak be egymásnak azzal a

[296] Herman Bausinger gondolatait idézi Györgyi Erzsébet. Györgyi E. 1999. 408.

céllal, hogy minél nevetségesebb, viccesebb legyen az alkotás, amit azután természetesen értékelnek is. A játék tehát nem utánozza szolgai módon a környezetet és az életet, a gyermekek nem egyszerűen átveszik a számukra kínált mintákat, hanem alkotó módon nyúlnak hozzá a felnőtt világ felől érkező kulturális elemekhez. A teljesen élethű játék nagyon unalmas lenne. A gyermekek használni akarják, és mindig használják is képzelőerejüket. Sőt, Nádai Pál, a XX. század eleji haladó gondolkodású pedagógus és művészeti író egyenesen azt mondja, igazi játék csak az, amihez a gyermeknek alkotótevékenységéből is hozzá kell valamit adnia.[297] Nagyon fontos kérdés azonban, hogy melyek azok a források, amelyeket a gyermekek elfogadnak és felhasználnak, kik azok a személyek, vagy csoportok, akiknek a szövegeit és játékait magukévá teszik és használják, illetve melyek azok a kulturális elemek, amelyeket valamiért kizárnak, nem vesznek be saját folklórjukba?

Fentebb már idéztem néhány példát, amelyek az iskola, illetve a pedagógusok által tanított játékok és szövegek gyermekfolklórba való bekerüléséről, illetve ottani továbbéléséről tanúskodtak, azonban a gyermekek körében egy ezzel ellentétes tendenciát is megfigyelhetünk. A gyermekek gyakran a tanítók legjobb szándéka és törekvése ellenére sem veszik be az iskolában, vagy más „hivatalos" helyen tanult játékokat és szövegeket a saját repertoárjukba. A mai gyermekek például az iskolából, illetve különféle különórákról elég sok énekes, vagy szöveges játékot ismernek, és gyakran élvezettel is játsszák őket a pedagógusok irányításával. Ezen kívül azonban ezek a játékok nem kerülnek elő, szabadidejükben nem játsszák őket. Hasonló jelenségről már Kresz Mária sárpilisi adatai közt is olvashatunk. Kutatásai szerint a gyermekek a többi gyermektől szívesen vesznek át újításokat, a papnétól tanult játékok azonban nem honosodtak meg a köreikben.[298] A felnőttől tehát úgy tűnik, nehezebben fogadják be saját világukba az újabb elemeket a gyermekek, főleg, ha azokon érződik az oktatási célzat. Mindezt a norvég kutató, Berit Østberg gondolatai teszik igazán érthetővé. Azok az énekes játékok ugyanis – mint írja – amiket a felnőttek az óvodában, iskolában tanítanak, azok a dalok, amiket a különféle ünnepeken nekik énekelnek, nagyon gyerekesek, mivel a felnőtt célja ezekkel éppen az, hogy a gyermekek gyermekek maradjanak.[299] A felnőtteknek már a XX. század elején is fontos volt a gyermeki játék rendezése, irányítása, általuk megfelelőnek tartott keretek között tartása.[300] Ők tehát olyan tartalmat közvetítenek a gyermekek felé, ami a saját ideáik és értékrendjük szerint nekik való. A gyermekek saját hagyományai ezzel szemben éppen azt a lehetőséget kínálják, hogy kifejezzék érzéseiket, s egy-egy lépést tegyenek az érettség, a felnőtt világ felé. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a gyermekek számára az alapvetően nem nekik szánt, ellesett játékok, események, szövegek sokkal érdekesebbek és izgalmasabbak annál, mint amiket a felnőttek egyértelműen nekik szántak, gyakran pedagógiai célzattal. Itt utalnék vissza a korábban már említett tendenciára: azokat a játékokat és szövegeket, amiket egyértelműen szórakoztató célzattal tanítanak nekik, a gyermekek gyakrabban emelik be saját folklórjukba. Az egyéni öröm tehát fontos tényező az iskolás korú gyermekek számára. Míg az óvodások számára játék minden, ami szabad, önkéntes, felnőtt felügyelettől mentes, munka pedig minden, amit a pedagógus mond, addig a nagyobbak már olyan tevékenységeket is játékként definiálnak, amik nem önkéntesek, amiket a tanárok „rendeznek", ők azonban

[297] Nádai P. 1911. 52.
[298] Kresz M. 1942. 60. A szerző ugyanitt azt is megállapítja, hogy gyermekek közül is inkább a magasabb társadalmi osztályban lévőktől veszik át a többiek a játékokat, mint szegénysorsú társaiktól.
[299] Idézi Cliff, J. M. 144-145.
[300] Park, R. J. 1982.

örömüket lelik benne.[301] Ezen kívül persze fontos az a tényező is, hogy a játékot lehetőleg felnőtt vezető nélkül is lehessen játszani, bár, mint látni fogjuk, ez azért nem kizáró ok.

A tanárok által tanított, de szórakoztató célzattal játszott játékok gyermekfolklórba való bekerülésére magam is több példát láttam. Az általam vizsgált egyik iskolában például a napközis tanítónő megtanított a gyermekeknek egy ugróiskola változatot (J II/1.42b), illetve a *Ki szereti…* elnevezésű gumis játékot (J I/2.7), amelyeket két évtizeddel azelőtt az ő gyermekei játszottak, azaz az akkori gyermekfolklór részét képezték. A gyermekeknek ezek a játékok nagyon megtetszettek, s azóta gyakran maguktól is előveszik, játsszák őket az udvaron. Sőt, nem csak, hogy játsszák, az ugróiskolát át is alakították, kibővítették saját világuknak, igényeiknek megfelelően. Az új, 3x3-as formában az eredeti feladatokon túl ételek, ruhadarabok és márkanevek mondásával kellett a pályát végigugrálni, ez a forma azonban nagyon nehezítette a pálya végigjárását, így végül egy 2x4-es pályánál maradtak, a márkaneveket pedig kihagyták a játékból.

9. kép Ugróiskola-változat

A gyermekek tehát nem feltétlenül ragaszkodnak a megtanult eredeti formákhoz. 8-10 éves kisfiúk és kislányok csoportja például, akikkel az órák végén levezetésként gyakran játszottam *tűz, víz, repülő*t, egy idő után az egyik határozott kislány vezetésével kezdték maguktól is elővenni ezt a játékot, azonban általában nem eredeti formájában játszották. Szinte minden alkalommal kicsit újítottak, alakítottak is rajta, a játékban szereplő három „feladat" mellé újabbakat illesztettek. A részt vevő gyermekeknek a *sas*nál kitárt karral, fél lábon kellett megállni, a *döglött sas*nál a földre fekve egy döglött állat pozícióját kellett fölvenni, a *balett*, *dzsúdó*, vagy *karaté* felszólításra pedig a játszók szerint az adott táncnak, illetve harcművészetnek megfelelő mozdulatokba kellett merevedni.[302] A játék ezáltal nem csak formájában, hanem lényegében is megváltozott, mivel az eredeti versengő jelleg helyett gyakran már inkább egymás szórakoztatása, a nevetés és nevettetés került középpontba.

Alkalmazkodás a megváltozott helyzethez, környezethez

A mai gyermekek kreativitásának, újító készségének – és gyakran játékainak – felismerését nagyban hátráltatja az a tény, hogy a gyermekekkel foglalkozó felnőttek, s maguk a néprajzkutatók is gyakran a múltat, az általuk is ismertet, játszottat, a hagyományosat keresik a gyermekek világában. A mindenkori pedagógusok már hosszú évtizedek óta arról panaszkodnak, hogy a gyermekek már nem ismerik, nem játsszák a hagyományos, népi játékokat,[303] sőt napjainkban olyan véleményeket is hallani, amely szerint a mai gyermekek már nem is igazán tudnak játszani. Pedig a gyermekek ma is kreatívak és ma is játszanak, csak – mivel az őket körülvevő világ is rengeteget

[301] King, N. R. 1987. 86-87. A szerző tanulmányában olyan tevékenységeket hoz példának, mint a matematikai játékok, a mesehallgatás, vagy éppen a versírás.

[302] Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a játék átalakítását egyébként én magam kezdtem el, amikor a három „feladat" mellé egy negyediket is tettem: a *kör* felszólításra a gyermekeknek minél gyorsabban kört kellett alakítani, s azok estek ki, akiknél legutoljára csukódott össze a kör. A gyermekek azonban ennél sokkal tovább mentek a játék átformálásában.

[303] Gágyor József már az 1970-es években ezzel a véleménnyel találkozott, amelyet aztán meg is cáfolt *Megy a gyűrű vándorútra* című, két kötetes monográfiájával (Gágyor J. 1982. 15.), de gyakran hallottam hasonló panaszokat, megjegyzéseket a mai pedagógusoktól is.

változott – épp nem pont ugyanúgy, és nem pont ugyanazt, mint elődjeik. De miért is várnánk el tőlük, hogy olyan játékszerekkel – például kisméretű hagyományos közlekedési, gazdasági, vagy konyhai eszközökkel – játsszanak, amiket már használatban sosem látnak, esetleg azt sem tudják, mire valók, olyan énekeket énekeljenek, amiknek a szövegéhez semmilyen formában nem tudnak kötődni, vagy olyan eseményeket játsszanak el szerepjátékaikban, amiket sosem láttak? A mai városi gyermekek már nem igazán látnak lánykérést, piaci jeleneteket, vagy haszonállatokat, az ő szüleik már autókkal, busszal, villamossal, vonattal közlekednek, gyakran irodákban, üzletekben, közintézményekben dolgoznak, így azután a mai gyermekeknek a játékai is egészen mások lesznek. Az utánzás ösztönös emberi törekvés, különösen a gyermekeknél, hiszen ha érdeklődésüket valami fölkelti, azt előbb-utóbb valamiképpen felidézik, eljátsszák. Ez a gyermeki utánzás azonban szinte sosem pontos követés, s általában többet tartalmaz, mint maga a minta.[304] A másolás tehát kreativitással párosul a gyermekeknél. Kutatóként, vagy gyermekekkel foglalkozó, gyermekek felé érdeklődéssel forduló felnőttként ideje lenne tehát leszámolnunk a régi szép idők mítoszával. A gyermeki kreativitás megnyilvánulását csak úgy és csak akkor érhetjük tetten, ha nyitott szemmel, előítéletektől mentesen fordulunk a ma élő gyermekek világa felé, és nem a múlt maradványait keressük, nem a hagyományos játékokat akarjuk viszontlátni, hanem megnézzük, mit is játszanak napjainkban a gyermekek.

A mai gyermekek kreativitásának fontos megnyilvánulása az, ahogyan játékaikat az adott környezethez, illetve a felnőttek által elvárt viselkedési formákhoz alakítják. Az iskolák ilyen szempontból is jó vizsgálati terepnek bizonyulhatnak, hiszen a gyermekek itt nem csak a szünetek és a szabad időtöltések alatt találják meg az alkalmat a játékra. Az ebédlőben a közös étkezések alkalmával az ételre, vagy éppen az ételt még fogyasztó társaikra várakozva például mindenféle szórakozást találnak ki: galacsinná gyűrt szalvétát fújkálják egymásnak, kenyérdarabokból gyúrt golyókkal dobálják egymást, vagy éppen különféle formákat igyekeznek alakítani a puha kenyérbélből, mintegy gyurmaként használva azt.[305] Ezen kívül a tanítási órák alatt is gyakran játszanak, kihasználva a padok, vagy az előttük ülők takarását, az előttük nyitva lévő füzet, illetve könyv nyújtotta lehetőségeket, vagy éppen a tanár elfordulását, figyelmetlenségét. Gyűjtéseim során az adatközlők legtöbbje beszámolt például órák alatti levelezésről. Ez szólhatott a gyermekek számára komolynak számító témákról is (szerelem, barátság, pletykák), de gyakran inkább csak időtöltés, vagy éppen átverés volt, mivel a következő mondat szerepelt a levélben: *Hülye, aki elolvassa*! Olykor tárgyakat is küldözgetnek egymásnak, máskor a kinyitott tolltartó, vagy könyv takarásában különféle figurákkal játszanak, padra, füzetre, vagy lapra rajzolgatnak, vagy éppen a kockás füzet lapjain amőbáznak. Ezen kívül adatközlőim szerint a *Mátyás király* játék (J II/4.91) is jól játszható az órák alatt. Csupán a szöveget kell az egymás mögött ülő gyermekeknek elhagyniuk, vagy magukban mondaniuk, a mozdulatokat pedig kicsit finomítaniuk, feltűnés-mentesebbé tenniük.

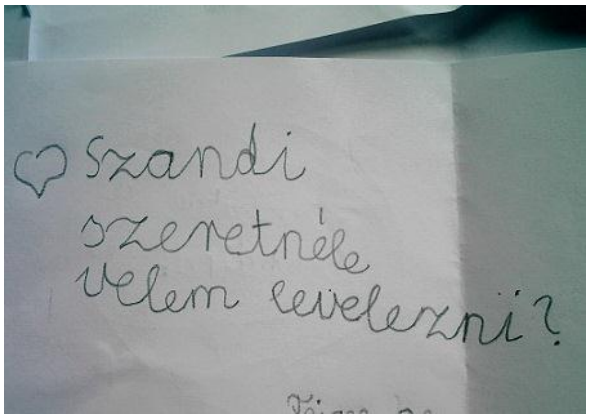

10. kép Óra alatti levelezés kezdeményezése

[304] Wallon, H. 1995. 174-175.
[305] Az általános iskolások ebédlői játékairól Stuart Reifel számolt be részletesen. Reifel, S. 1986.

A külföldi szakirodalomban találhatunk néhány példát ilyen típusú játékvizsgálatra, azonban a témával foglalkozó Nancy King szerint erről a fajta játékról rendelkezünk a legkevesebb információval.[306] Ő maga egyébként a gyűjtéseimhez hasonló jelenségekről számol be cikkében: a gyermekek órák alatt különféle tárgyakkal játszanak, suttognak, leveleznek, bohóckodnak, s bár ezeknek a játékoknak megvan a veszélye, hiszen a legtöbb tanár valamilyen formában szankcionálja, ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, a gyermekek nagyon kedvelik.[307] Hasonló kutatásokat Caroline Zinsser már az 1980-as évek második felében végzett, bár kicsit más területen. Azt vizsgálta és mutatta be, hogy milyen gyermeki játéktevékenységek figyelhetők meg az egyik nagyáruházban, ahová a szülők gyakran a gyermekieket is magukkal viszik. Ők pedig ebben az alapvetően felnőtt szituációban – ahol még azt is elvárják tőlük, hogy ne hangoskodjanak és rendesen viselkedjenek – is megtalálják a helyét és a módját a játéknak: bújócskáznak a ruhák között, csomagokat egyensúlyoznak a fejükön, vagy épp a földön talált gumipántokkal lövöldöznek.[308]. Megfigyeléseket én kutatásom során ilyen terepen nem végeztem, azonban a gyermeki kreativitás vizsgálatára ez a terület is nagyon ígéretesnek tűnik.

A gyári játékszerekkel kapcsolatban gyakran elhangzik az a vád, hogy csupán egyféleképpen használhatóak, túlságosan kidolgozott formájukkal, részleteikkel a gyermekeket korlátok közé szorítják, nem engedik fantáziájukat szabadon szárnyalni. A gyermekek játékait megfigyelve azonban ez a megállapítást ebben a formában nem egészen helytálló. A gyermekek játékai során például megfelelő, vagy megfelelő számú katonai/harcos figurák hiányában akár a plüssállatok – amelyek a mai gyermekszobákban általában szép számban megtalálhatók – is csatasorba állíthatók. Ezen kívül felhasználhatók célba dobásra, vagy éppen babázásra is. A matchboxokból a játék során bármikor repülő, vagy helikopter válhat, de például az ugrókötél is kantárrá, vagy futószárrá alakulhat egy lovas szerepjátékban. A gyermekek tehát nem feltétlenül használják a felnőttek által kigondolt és elképzelt rendeltetésnek megfelelően a nekik szánt játékszereket, játékeszközöket. Képzelőerejüket használva pillanatnyi igényeikhez igazíthatják, szinte bármivé átlényegíthetik a legrészletesebben kidolgozott gyári játékokat is. Erről számol be kutatásai során Dana Hercbergs is. Példáiban többek között Godzilla-ként, vagy cowboy-ként használt Barbie baba, és divatkritikus G I. Joe szerepelnek.[309] Több mint két évtizeddel korábban pedig az amerikai játékipar történetét vizsgálva Bernard Mergen is megjegyezte, hogy a gyermekek gyakran úgy használják a játékokat, ahogyan azt a gyártó soha sem gondolta volna.[310] Persze a gyermekek nem csak a nekik szánt játékokkal bánnak ilyen szabadon. Szabad időtöltéseik során a körülöttük lévő, alapvetően nem játéktárgyakat is kreatívan használják és vonják be játékaikba a szükségleteknek megfelelően. A lányok például, ha kevesen vannak az általuk kedvelt *gumizás*[311] nevű játékhoz (J I/2.6), egy odahúzott kukával, vagy szobai

[306] King, N. R. 1987. 93. A hazai szakirodalomban eddig csupán egyetlen adatot találtam iskolai órák alatti játékról. Gazda Klára számolt be esztelneki kutatási során arról, hogy a gyermekek a falusi iskolában olykor babáztak a padok alatt. Gazda K. 1980. 101.

[307] King, N. R. 1987. 88, 93.

[308] Zinsser, C. 1987. A játék környezethez való alkalmazkodása egyébként nem csak hétköznapi tereken és szituációkban, hanem olyan szélsőséges helyzetekben is megfigyelhető, mint a háborúk, vagy akár a holokauszt. Lásd erről: Eisen, G. 1987.

[309] Hercbergs, D. 2007-2008. 28.

[310] Mergen, B. 1982. 111.

[311] A gumizásról európai viszonylatban „gummitwist" néven a német kutató, Ulrich Bauche számolt be először Hamburgból. Írása szerint az általam is bemutatotthoz rendkívül hasonló új játék 1963 tavaszán tűnt föl a városban, a 10-13 éves kislányok körében. (Bauche, U. 1965.) A magyar vonatkozású néprajzi szakirodalomban, illetve a kéziratos anyagban székelyföldi, felvidéki, alföldi és kárpátaljai adatokat és

játék esetén egy székkel helyettesítik a hiányzó játékost. Az üres műanyag üvegek is igen kedvelt játékszerek a mai gyermekek körében. A fiúk gyakran használják ezeket labdaként, focizáshoz (rendszerint az iskola folyosóján, vagy más épületekben, ahol valódi labdával ez a tevékenység tiltott, vagy veszélyes, illetve ahol éppen nem áll rendelkezésükre igazi labda), de a nagyobb méretűek alkalmasak kardozásra, illetve baseball-ütőként is lehet őket használni. A harcos szerepjátékokban – mivel az iskolába nem lehet játékfegyvereket bevinni – a fadarabok rendkívül jól helyettesíthetik a különféle pisztolyokat, aknavetőket, gépfegyvereket. Sőt, akár egy rajzolt és a papírból kivágott változat is megteszi, ha nincs más. A fegyverből kilőtt golyókat pedig az udvaron található, és a lövés hangját imitálva elhajított kisebb kavicsok képviselik. A legtöbb esetben tehát egy-egy konkrét játékeszköz hiánya ösztönzi arra a gyerekeket, hogy a környezetükben található tárgyakat játékaikba bevonják. Azt például minden gyermek tudja, hogy ha télen épp nincs kéznél szánkó, vagy *popsitepsi,* egy nejlonzacskó is tökéletesen megfelel a domboldalon, vagy szánkópályán való gyors lesikláshoz.[312] Ugrókötél hiányában egy alkalommal a kislányok összekötözött pulóvereket forgattak egymásnak, s a fölött ugráltak. Amennyiben nincs elég pingpongütő a gyermekek által kedvelt, akár 10-12-en is játszható *forgózáshoz* (J I/3.31d), vágódeszkával, strandpapuccsal, cipővel, de akár a kifeszített puszta tenyérrel[313] is meg lehet próbálni visszaütni a labdát. Maga a pingpongasztal is alkalmas lehet más játékra, ha nincs hozzá való ütő és labda. Néhány kisfiú az egyik iskola udvarán a szünetben egy gumilabdát kezdett el egymásnak ütögetni az egyik kültéri pingpongasztalon, s hamarosan a játék szabályait is kitalálták: ha a labda oldalt esik le, az az ütő hibája, és a kapó játékos kap pontot, ha viszont jó helyre megy, de a másik nem tudja visszaütni, az ütő játékosé a pont. Hamarosan mások is csatlakoztak, egy másik asztalnál pedig két kislány kezdte el ugyanezt a játékot játszani. Amikor azonban egyikük messzebbről próbálta a labdát az asztalra dobni, az az asztal alá került, úgy ment át. A másik kislány ugyanott visszarúgta, és már ki is alakult az új időtöltés. Mikor egy harmadik kislány megkérdezte, mi ez a játék, már neve is volt, amit a kislányok élvezve az újonnan felfedezett időtöltést nevetve közöltek: *asztal alatti foci*.

A gyermekeket körülvevő környezet tehát sok játéklehetőséget rejt számukra. Az újdonságnak számító, nem szabályszerű, nem a megfelelő eszközökkel, vagy megfelelő helyszíneken játszott játékok pedig – amelyek a gyermeki kreativitást is nagyon jól szemléltetik – gyakran sokkal izgalmasabbak, élvezetesebbek és emlékezetesebbek számukra, mint a rendeltetésszerű játékeszközökkel, rendeltetésszerű helyen játszott, jól ismert változatok.

A szabályok és a kreativitás

A gyermeki játékszabályokról felnőttként sokszor hajlamosak vagyunk úgy gondolkodni, mint a felnőtt világot irányító jogi szabályokról, vagy a hivatásos sportokat meghatározó szigorú szabályozásokról: alapvetően meghatározzák, vagy éppen korlátozzák az életünket, vagy a játék formáját, menetét, lehetőségeit, adott esetben annak hosszát, résztvevőinek számát, vagy épp mozgásterét. A gyermekek világában azonban mindez kicsit szabadabban, változatosabban működik. Természetesen fontosak a szabályok, hiszen azok nélkül nem működne a közös játék,

---

említéseket találhatunk a játékról. Váczi M. 2002. 23; Gágyor J. 1982. 469-485; Homoky O. 1993. 67, 67/a; Lázár K. 2002-2008. IV. 159-160.

[312] Ezt a problémát a gyermekek korábban – nejlonzacskó nem lévén – rossz, kidobott lábasokkal oldották meg. Pécsiné Ács S. 2002. 9.

[313] A labda puszta kézzel való visszaütésének, az így történő pingpongozásnak külön neve is van a gyermekek körében. Ez a *bőrszoft*.

azonban ezek a résztvevők beleegyezésével, vagy a körülmények – például játékosok száma, a játékra használható hely, vagy eszközök változása – következtében változtathatóak, a régiek helyett újak alkothatók.[314] Hiszen – ahogy Linda Hughes írta – a játék sokkal több, mint szabályainak összessége. A gyermekeknek pedig megvannak a saját „szabályaik" a szabályok alkalmazására. A szabályok tehát a korlátozások helyett inkább a lehetséges folyamatokból való választást segítik a gyermekeknél.[315] A szabad időtöltés során a *Mit játsszunk?* kérdés után a mai gyermekek második legfontosabb kérdése általában a *Hogyan játsszuk?* Határozottabb, vezető egyéniségű résztvevők esetén pedig gyakran az *Úgy játsszuk, hogy…,* vagy az *Inkább legyen úgy…* kezdetű mondatok következnek. A szabályok ugyanis alakíthatóak, s bármikor újak vezethetők be, ha mindenki elfogadja az adott változatot, vagy változtatásokat.[316] A játékszabályok azt persze meghatározzák, hogy egy adott játékon belül mit, vagy éppen mit nem tehetnek a gyermekek, azonban azt nem határozzák meg, hogy mi számít az adott esetnek. A gyermekek pedig rendszeresen ki is használják a szabályok ezen hiányosságát, és gyakran egyedi értelmezéseket, változatokat vezetnek be. Megfigyelőként az iskolaudvarokon gyakran láttam tengózó gyermekeket. A játék egyik legfontosabb szabálya – a gyerekek közlése szerint is – az, hogy a labdát nem szabad megfogni. Ezt azonban a gyermekek nem, illetve nem úgy tartják be, ahogyan felnőttként, megfigyelőként mi azt várnánk. A játékfolyamatot figyelve ezt a szabályt a gyerekek leginkább úgy értelmezik, hogy nem állhatsz meg a labdával, amíg eldöntöd, kinek a térfelére dobod tovább, azonban ha valaki egy pillanatra megfogja a labdát, vagy minimális módon a kezén pattogtatja, mielőtt eldobja, az még szerintük alapvetően rendben van. Persze játékosonként, csapatonként eltérő lehet a dolog értelmezése és megítélése.

Kutatásaim során többek között a korábban már említett jégfogó nevű játék megfigyelése során tapasztaltam, mennyire változékonyak, alakíthatóak a játék szabályai. A fogócskában szereplő Napsugár egy alkalommal nem volt túl sikeres az elfogottak kiszabadításában, mire a gyermekek úgy döntöttek, hogy nem leváltják, hanem inkább még egy Napsugarat választanak. Máskor azt találták ki, hogy a fogónak nem szabad tudnia, ki is a Napsugár. (Ez persze a játék során hamar kiderül, ha a fogó egy kicsit odafigyel, ennek ellenére azonban ez a húzás egy kis előnyhöz juttatja a menekülőket.) A szabályok tehát alakíthatók a játékosok pillanatnyi igényeihez, vagy éppen képességeihez. A szabályok alakítása pedig a különböző képességű gyermekek esetén a játék izgalmának fenntartását is szolgálhatja. Amikor a fentebb már bemutatott, pingpongasztalon gumilabdával játszott játékot figyeltem, a pontozásban toronymagasan vezető páros egyik tagja rendszerint nagyvonalúan közölte a másik féllel: *Na, jó, kaptok egy gólelőnyt*. S a pontozásban gyakran nem is egy, hanem több pontot hozzáadott az eredményükhöz. Ezzel rendszerint két pontos különbségre zárkóztatta fel a minduntalan lemaradó másik csapatot, fenntartva így a játék izgalmát. Marjorie Harness Goodwin a fentiekhez hasonlóan kreatív szabályértelmezést és -alkalmazást figyelt meg a lányok ugróiskola-játékában. A gyermekek végigpróbálták az egész szabálykészletet, játszottak a szabályokkal, a konfliktusokat, illetve a hibákat gyakran nevetésben, játékosságban oldották fel, vagy éppen igyekeztek a bírói szerepet betöltő többiek figyelmét kijátszani, őket megviccelni.[317]

[314] Kriston Vízi J. 2009. 335.
[315] Hughes, Linda A. 1999. 94, 96. A szerző a szabályokra alkalmazott szabályokat angol nyelven találóan a „rules for rules" kifejezéssel jelöli.
[316] Scarlett, W. G. – Naudeau, S. – Salonius-Pasternak, D. – Ponte, I. 2005. 78.
[317] Goodwin, M. H. 2006. 36-71.

A szabályok alakítása során – mint láthatjuk – sok minden lehetséges, a konszenzus azonban mindig elengedhetetlen: a játékosok megegyezésre kell jussanak, el kell fogadniuk a változtatásokat, hogy a játék zökkenőmentesen mehessen tovább. A szabályok átértelmezése, vagy figyelmen kívül hagyása olykor éppen ezért, a zökkenőmentesség miatt történik. A kiszámolás során például a gyermekek gyakran igyekeznek különféle stratégiákkal az áhított szerepet megszerezni, vagy éppen elkerülni, hogy olyan szerepet kapjanak, amire nem vágynak. Ennek érdekében alkalmazzák néha kisebb gyermekek a helyváltoztatást. Nagyobb létszámú kiszámolás esetén, ha a kiszámolást végző már elhagyta őket, vagy a szöveg rövidsége miatt láthatóan el sem fog érkezni hozzájuk, egyszerűen arrébb állnak a körben. Ezt az igen látványos megmozdulást nehéz titokban csinálni (a nagyobbak éppen ezért már nem is igen próbálkoznak vele), azonban a gyermekek rendszerint csak akkor szólnak egymásra emiatt, ha ezzel a kis ügyeskedéssel az illetőnek sikerült komolyan befolyásolnia az eredményt. Egyéb esetekben rendszerint figyelmen kívül hagyják. Hasonló a helyzet a kidobós játékban, ahol egyes változatok szerint az a gyermek, aki megszerzi a labdát, hármat léphet vele, mielőtt eldobja. A gyermekek sokszor nem tartják be pontosan ezt a három lépést, azonban ebből általában csak akkor lesz konfliktus, ha a látványos továbblépés következtében sikerül is valakit kidobniuk. Persze kisebbeknél még ilyenkor sem mindig, hiszen a játék és a futás hevében olykor a szabályokra való odafigyelés számukra csak mellékes velejárója a játéknak.

Itt említeném meg azt a kiesős játékokban (például egyérintő, kidobós labdajátékok stb.) gyakran megfigyelhető jelenséget, hogy a játékosoknak a játék elején megbeszéltek szerint több – általában 2, vagy 3, esetleg 5 – *életük* van, tehát egyszer, kétszer, vagy akár négyszer is hibázhatnak, mielőtt végleg ki kell állniuk a játékból. Persze nem csak a játék elején kerülhet sor ennek bevezetésére. Gyakran éppen az első hiba – ami miatt a játékosnak ki kellene állnia a játékból – után jelentik ki, vagy beszélik meg a gyerekek, hogy akkor hány életük is van/lehet. A kidobós játékokkal kapcsolatban a hagyományos anyagból is ismerünk a játékosok számára több hibalehetőséget biztosító variációkat: a bukovinai székely lányok például az egyik változatot 10 élettel játszották,[318] a „Nemzetes" néven ismert, általánosan elterjedt kidobós játékban a bíró a játékosok hibapontjait, „rossz pontjait" írta, s akinek három pontja, vagy Göcsej és Hetés vidékén 12 vonása összegyűlt, annak ki kellett állnia.[319] A karcagiaknál feltételhez volt kötve az életek megszerzése: aki a kidobósban elkapta a labdát, az kapott plusz egyet,[320] Mezőcsávásról pedig egy „Életesdi" nevű labdajátékot ismerünk, amelyben a kör közepén álló játékosnak, akit a többiek igyekeznek a labdával eltalálni, három élete van.[321]

A gyermekek tehát a játék során az új szabályok bevezetésével, a lehetőségek, vagy éppen az életek számának növelésével is tulajdonképpen a szigorú szabályokat alakítják át képességeikhez mérten, a játék élvezhetősége, illetve a folytonos újrakezdés elkerülése érdekében. A szabályok ugyanis náluk mindig a játékért vannak, s konszenzussal bármikor megváltoztathatók és átértelmezhetők az izgalom fenntartása, a különböző képességek valamilyen formájú kiegyenlítése, vagy éppen a játéktevékenység zökkenőmentessége érdekében.

[318] Kriston Vízi J. 1985. 41.

[319] Lásd például: Gönczi F. 2003. 62; Hintalan L. J. 2000. 166; MNL III. 1987. 707. Hasonló játéka a bácskai német gyermekeknek a „Der, die, das" nevezetű kidobós labdajáték. Akit eltalálnak, először „der", majd „die", végül „das" lesz, s ekkor ki is kell állnia a játékból. Hajnal I. 1906. 62.

[320] Ökrösné Bartha J. 1995. 586.

[321] Veress Péter I. 2009. 221.

A nyelvben rejlő lehetőségek

A gyermeki kreativitás – a környezet játékba való bevonása és a szabályok rugalmas használata mellett – az általuk használt nyelvben, illetve az általuk alkotott és alakított szövegekben is felfedezhető.[322] Ennek jó példái a beszédbeli játéktevékenységek, vagy játékszerű beszédek, amelyek minden népnél megjelennek a nyelvhasználatban, gyakran a mindennapi találkozásoknak is részei, és szóban, valamint írásban egyaránt népszerűek lehetnek. Ezek a beszéd-játékok pedig humoros és komoly mondanivalót, hétköznapi és szakrális jelentést egyaránt hordozhatnak. A nyelvi játékok kutatásának fontosságára az 1970-es években a többek között nyelvészeti antropológiával is foglalkozó Sherzer Joel hívta fel a figyelmet.[323] Minden bizonnyal éppen ezért őt kérte fel a lengyel származású, de kanadai születésű kutató, Barbara Kirschenblatt-Gimblett, hogy az általa szerkesztett, beszéd-játékokkal foglalkozó átfogó kötetben[324] közösen írják meg a bevezető elméleti tanulmányt. Ebben az írásban fogalmazták meg, hogy a beszéd-játékokban – legyen az komikus, művészi, vallásos, vagy épp versengő – a kulcsszó az átalakítás, átformálás („manipulation"), melynek során a használók szembehelyezkednek az általánosnak tekintett, normálisnak elfogadott nyelvhasználattal.[325] Mindemellett Sherzer arra is kitér már idézett, nyelvi játékokkal foglalkozó írásában, hogy a kutatóknak a téma vizsgálata során nem csak a tevékenység nyelvi jellemzőit, hanem annak pontos társadalmi funkcióit is vizsgálni és elemezni kell.[326] Mivel a gyermeki beszédbeli játéktevékenységek nyelvészeti szempontú elemzése itt most nem célom, a továbbiakban az nyelvben rejlő lehetőségek gyermekek általi kihasználása mellett ez utóbbi szempontot fogom majd szem előtt tartani.

A mindenki által jól ismert, de titkosnak már csupán az óvodások és 6-7 éves kisiskolások által tartott madárnyelv[327] jó példája a nyelv játékos és kreatív használatának. Ehhez kicsit hasonlóan működik a szöveggyűjteményben is megjelenő, *Szép az ici-pici női cipő* kezdetű dal (SZ X/122) is. Ennek az éneknek a szövege már önmagában is játékos, azonban a gyerekek rendszerint nem csak az itt közölt *eredeti* formában, hanem a szöveg magánhangzóit egy-egy adott magánhangzóval behelyettesítve is végigénekelték, játékos halandzsa-szöveggé, titkos nyelvvé alakítva ezzel a dalt.[328]

---

[322] A téma sajátos feldolgozásának tekinthetők Szávai Géza erdélyi származású írónk bizonyos munkái, melyekben elsősorban saját gyermekének nyelvi fejlődését, nyelvvel való ismerkedését, nyelvi játékait mutatja be. Szávai G. 1983, 2009.

[323] A témában magyar nyelven megjelent cikkét lásd: Sherzer, J. 1981.

[324] Kirshenblatt-Gimblett, B. (ed.) 1976.

[325] Kirshenblatt-Gimblett, B. – Sherzer, J. 1976. 1.

[326] Sherzer, J. 1981. 317. Ilyen típusú elemzésekre természetesen van példa a hazai tudományosságban is (például Haas A. 2008; Némethné Varga A. 2008; T. Litovkina A. – Barta P. – Hrisztova-Gotthardt H. – Vargha K. 2008) azonban kifejezetten a gyermekfolklórra vonatkozó részletesebb elemzést eddig nem találtam.

[327] A magyar gyerekek által leginkább ismert és használt madárnyelv megalkotásának menete a következő: minden szótag után beiktatunk egy mássalhangzót (általában egy v betűt), s az előző szótag magánhangzóját. Például: *Teve tuvudsz ivigy beveszévélnivi?* = Te tudsz így beszélni? Sherzer az ugyanerre a szabályra épülő nyelvi játékot – csak más beiktatott mássalhangzókkal – Panamában is megtalálta. (Sherzer, J. 1981. 321.) A kifejezetten gyermeki titkos nyelvekről lásd még: Voigt V. 1995. 28-29. További nemzetközi példákat és párhuzamokat lásd: Schwartzmann, H. B. 1982. 173; Lévy Zumwalt, R. 1999. 43-44.

[328] Például „a"-val: *Szap az aca-paca naa capa*…; „á"-val: *Száp az ácá-pácá náá cápá*… stb. Hasonló gyakorlatra persze nem csak nálunk van példa: a Sherzer által vizsgált panamai nyelvi játékok egyikében a beszéd úgy válik titkos, vagy éppen játékos nyelvvé, hogy a szöveg minden magánhangzójából „i" lesz. Sherzer, J. 1981. 322.

Az ilyen, és ehhez hasonló énekeket Janet M. Cliff a népzene és a népi játékok kapcsolatát vizsgáló cikkében találóan daljátékoknak nevezi. Ezzel a terminussal különbözteti meg az énekelt játékokat a játékdaloktól, ez utóbbiak ugyanis olyan énekek, amiket valamilyen játéktevékenység közben (és gyakran kizárólag akkor) énekelnek.[329] A daljáték kifejezés ezzel szemben jól mutatja, hogy a játékosság ezeknél a szövegeknél nem a hozzá kapcsolódó egyéb elemekben, hanem magában a szövegben, a dallamban, illetve annak előadásmódjában keresendő. Jól illusztrálja ezt a *Fenn a falon…* kezdetű szöveg (SZ X/121) is. Ezt a dalt a mai gyermekek már nem nagyon ismerik, az 1990-es évek végén a gyermekek azonban nem csak, hogy énekelték, hanem még játszottak is vele: a dalban a bolha, illetve polka szavakból minden újabb énekléskor elhagytak egy-egy betűt. Amikor ebből a két szóból végül már csak egy-egy mássalhangzó maradt, amiket már nem igazán lehetett önmagában kiénekelni, kreatívan így oldották meg a helyzetet: *Nézd a kicsi b-betűt, hogy járja a p-betűt…* Utolsó fázisként, azaz utolsó énekléskor pedig a bolha és a polka szavak helyén hallgatás következett.[330] Mindezt a gyermekek olykor még egy fordított sorrendű énekléssel, azaz a szavak visszaépítésével is megtoldották. Az egyszerű éneklésből tehát ebben esetben daljáték lett.

Daljátéknak nevezhetünk még az említetteken kívül jó néhány, a szöveggyűjteményben fellelhető szöveget. Ide sorolható például a *Tíz kicsi négerről* szóló, végtelenségig énekelhető közösségi dal (SZ X/128). Itt a kreativitás az adott gyermekközösség egyetlen kiemelt tagjára, az énekes játék vezetőjére, azaz az előénekesre van bízva. Ezt a dalt ugyanis rendszerint egy szólista és az őt követő kórus énekli. Utóbbiak mindig megismétlik az előénekes által énekelt szöveget és dallamot, lehetőleg ugyanúgy, ahogyan az elhangzott. A dal végén aztán az előénekes határozhatja meg – természetesen ezt is dalban –, hogy az éneket a továbbiakban *halkabban, hangosabban, magasabban, mélyebben, lágyabban* stb. kell énekelni. Persze nem csak a hangerővel és a hangmagassággal játszhatnak. Általában előkerülnek a különféle, általuk ismert, vagy ismerni vélt zenei stílusok is, és például *rockosan*, vagy *áriásan* is eléneklik a szöveget. A folytatás, s ezzel együtt a dal és a játék élvezetessége tehát itt az előénekes ötletességén, és valamilyen mértékben zenei ismeretein is múlik.

Szintén a daljátékoknál említhetjük a különféle végtelenített dalokat is. Ezt a szövegcsoportot (SZ X/124-132) egy az egyben persze kicsit problémás ide sorolni, hiszen a dallamosság kérdését tekintve ezek a szövegek egyáltalán nem tekinthetők homogén csoportnak. Néhány változatnak valódi dallama nincs, a gyermekek csupán ritmikusan szavalva, vagy egyszerű történetként előadva mondogatják őket. A lényeg, és a játékos jelleg viszont dallamtól függetlenül azonos: a szöveg vége konkrét befejezés nélkül folyik át újra az elejébe, így ha egyszer elkezdik, valóban soha sincs vége a szövegnek. Csupán abbahagyni lehet, ténylegesen befejezni nem. Mindez pedig különösen izgalmas azoknál a szövegeknél, melyekben a gyanútlan hallgató a rímek és fantáziája alapján már-már azt hinné, hogy a szöveg végén csattanóként egy trágár szó fog következni (például SZ X/131, 132), azonban nem ez történik. A dal, vagy szöveg nem fejeződik be, hanem a gondolatot (és rendszerint az utolsó szót is) félbehagyva

[329] Cliff, J. M. 1992. 137-138.

[330] Egy ehhez nagyon hasonló játék az angol gyermekfolklórban is megtalálható. Egyik dalukban az angol gyermekek egy gazdáról énekelnek, akinek van egy Bingó nevű kutyája. A dalban a kutya nevét betűzik, s a sorozatos éneklés során minden alkalommal elhagynak belőle egy-egy betűt, míg végül a betűzés helyén az énekben – a magyar változathoz hasonlóan – csönd lesz. A gyermekdal szövege a következőképpen hangzik: *There was a farmer had a dog and Bingo was his name, oh. B – i – n – g – o, B – i – n – g – o, B – i – n – g – o, and Bingo was his name, oh.* (Saját gyűjtés)

elölről kezdődik. Bár a trágár szó a szöveg újrakezdésével tulajdonképpen kimondásra kerül, mégis feloldódik a következő szóban, azaz a szöveg első szavában.

A nyelvi leleményesség, a szavakkal való kreatív játék a beugratókban is nagyon fontos elem. Ennek segítségével lehet ugyanis a gyanútlan áldozatokat, vagy az újoncokat rávenni arra, hogy akaratukon kívül – például felszólításra a Nagy Árpi név folyamatos ismételgetésével – valami trágárságot mondjanak, vagy a feltett kérdésekre való válaszadással kellemetlen helyzetbe hozzák magukat. Arra az ártatlannak tűnő kérdésre válaszolva, például mennyi tíz hatod, meg tíz hatod, a gyermekek hajuk meghúzására adnak engedélyt, a kígyó hangjának utánzásával pedig saját észbeli képességeik kérdőjeleződnek meg a kérdező frappáns válasza következtében (SZ VIII/79, 85). A szavakkal, illetve azok értelmezésével való játék az alapja annak a beugratásnak is, amelyben a válaszolónak nincs esélye jól válaszolni: ha hangosan kimondva magára vállalja a szamárságot/hülyeséget, nevetségessé válik, amennyiben viszont a másikra fogná, érvénybe lép a szöveg elején felállított tézis: *te vagy te* (SZ VIII/88).

Annak ellenére, hogy az egész világunkra jellemző, szótól való eltávolodás a gyermekfolklórban is tapasztalható, a nyelv nagyon fontos tényező a gyermekek játéktevékenységeiben. Általában már három-négy éves koruktól kezdve játszanak a gyermekek a szavakkal, rendkívül élvezik az egyszerű rímeket, s minél biztosabban uralják a nyelvet, annál inkább fogják a normális beszéd mindenfajta megsértését és átalakítását mulatságosnak, szórakoztatónak találni.[331]. A beszélt nyelvvel, annak hangjaival való játék a mai gyermekek ajkán is sokszor megjelenik. Fentebb említettem már a madárnyelvet, azonban nem ez az egyetlen titkos, vagy sajátos kommunikáció, amit a gyermekek használnak. A sajátos beszédmódban a vizsgált korosztálynál, pontosabban inkább annak második felében, a 10-12 éveseknél fontos szerepet kapnak a különféle rövidítések, melyek funkció és elterjedtség szempontjából több csoportra oszthatók.

1. A rövidítések részei lehetnek két személy, vagy egy kisebb baráti társaság sajátos, titkos beszédének. Nem terjednek el nagyobb körben, csupán addig élnek, amíg a kitaláló gyermekek használják őket. Egy adatközlőm például beszámolt arról, hogy barátnőjével rendszerint vásároltak a zsebpénzükből közösen különféle édességeket, majd ezeket eldugták. Amikor valamelyikük szeretett volna enni belőle, azt mondta a másiknak: *ÉH-m van!* Az ÉH pedig az ő szótárukban az *édességhiányt* jelentette.
2. A rövidítés használata időben és térben is kiterjedtebb. Egy nagyobb közösség, vagy akár egymástól független közösségek is használják, számukra azonban mégis a titkos nyelv része, a közös tudást és az azon kívül állók kizárását jelzi. A *HVCS*, illetve *HMCS* rövidítések például több, általam vizsgált közösségben és korosztályban is ismertek voltak. A *helyi vagány csávók,* vagy *helyi macsó/menő csávók* kicsit lenéző, lekezelő megjelölésére szolgáltak.
3. A rövidítések általánosan ismert és használt szófordulatokat, szóösszetételeket jelölnek, melyeket a gyermekek inkább csak praktikus szempontból, az egyszerűség kedvéért használnak így. Adatközlőim többen beszámoltak róla, hogy ha valakinek valamit nem akartak elmondani, vagy megmutatni, kérésére, vagy kérdésére ezt válaszolták: *SKH!* Azaz, *semmi közöd hozzá*. Ezt a feloldást pedig általában a kizárt fél is jól ismerte.
4. A rövidítések – amelyek rendszerint általánosan ismertek, s olykor nem csak a gyermekek körében használatosak – tiltott, trágár szavakat, kifejezéseket

[331] Séra L. 1980. 141. A nyelvi humor főbb típusait magyar vonatkozásban részletesen Nagy Ferenc vizsgálta. Nagy F. 1968.

jelölnek. Ezeket azonban ebben a formában akár még felnőttek jelenlétében is lehet használni. Ilyen például a *NyaSgem*, azaz *Nyald ki a seggem!*, vagy a *GYAKA*, azaz *Gyere, a kurva anyád!* felszólítás.

5. A rövidítések bizonyos esetekben működhetnek beugratásként, átverésként is. Ilyen trükk lehet például az inkább fiúk körében használatos *Kérsz egy CSBCS-t?* kérdés is, ha a másik fél esetleg nem ismeri a feloldást. Ez a rövidítés ugyanis a használók körében a nem túl kellemes *csöcsbimbó csavarást* jelenti, melynek során a kérdező fél két ujjával megfogja és megcsavarintja társa mellbimbóját.

A nyelvvel való játék során gyakran fontos szerepet kap a ritmus, illetve gyorsaság is. Kutatásiam során a nyelvtörőket kifejezetten nem gyűjtöttem (s az udvari szabadjátékokat megfigyelve ilyenekkel egyébként nem is találkoztam), azonban a beszéd-játékokat vizsgálva röviden ezekre is ki kell térni. A nyelvtörők a *Néprajzi Lexikon* megfelelő címszava szerint alliteráción alapuló nyelvi tréfák, vagy játékok.[332] Tapasztalataim szerint azonban a mai gyermekek körében nem csak az azonos kezdőbetűjű szavakra épülő, hanem az egymás után következő szavak megformálásnak nehézségére apelláló változatok is nagyon kedveltek.[333] Mivel a nyelvtörők olykor a tananyagban is szerepet kapnak, a gyermekek szinte mindannyian ismernek ilyeneket. Használatuk, újak megtanulása, vagy megtanítása másoknak, egymás szórakoztatása, vagy a másik ügyességének, gyorsaságának próbára tétele ilyen szövegekkel azonban nem korlátozódik az oktatási időre. A feladat, vagy próba ezek előkerülésekor a gyermekeknél legtöbbször az, hogy ki tudja az adott szöveget hibátlanul, vagy háromszor egymás után hibátlanul elmondani, illetve, ha még ez is túl egyszerűnek bizonyul, ki tudja mindezt a leggyorsabban megtenni. A különféle nyelvtörők tehát a szóbeliségben, a gyermekek szabad időtöltései során is megjelennek, más játékos nyelvi leleményekkel együtt. Ilyenek lehetnek többek között:

1. A visszafelé beszélés, mellyel a gyermekek gyakran próbálkoznak. Ennek speciális változatai a visszafelé olvasva is az eredeti jelentést kiadó szavak, vagy mondatok. Például *Indul a görög aludni.*
2. A kezdőbetűk, vagy a ragok felcserélésével más értelmet kapó szókapcsolások, melyeket a gyermekek legtöbbször bölcs mondásként idéznek. Például: *Nem mindegy, hogy csapba szarni, vagy szarba csapni.* Vagy: *Nem mindegy, hogy tanya a Bakonyban, vagy banya a takonyban.*
3. Minél hosszabb, a nyelvtani szabályok szerint még egybe írandó szavak megtanulása, mondogatása. Például: *legeslegmegengesztelhetetlenebbeiteknek*, vagy: *elkelkáposztásítottalanítottátok.*[334]

Mindebben idősebb adatközlőim szerint gyakran különféle könyvek is a segítségükre voltak. Ilyen volt például a Grätzer József jegyezte, először 1935-ben megjelent, de azóta már több kiadást is megért *Sicc! Szórakoztató időtöltések, cseles csalafintaságok* című kötet, mely számtalan nyelvi játékot is tartalmazott. Az írásos változatoktól, illetve azok ismeretétől függetlenül azonban sokszor szórakoztak és szórakoznak ma is a gyermekek maguk között az idézett beszédbeli játéktevékenységekkel, amelyek természetesen a szóbeliségben is terjednek köreikben.

---

[332] MNL IV. 1987. 52-53.

[333] Néhány példa a gyermekek körében használatos nyelvtörőkre a saját gyűjtésemből: *Egy meggymag meg még egy meggymag az két meggymag*. *Jó nyár jár rája. Egy kupac kopasz kukac meg még egy kupac kopasz kukac az két kupac kopsz kukac*. *Giccses moszkvics slusszkulcshoz csúcsszintű díszlécrács-szegecset keresek.*

[334] A felsoroltakhoz hasonló játékokat, nyelvi leleményességeket Balázs Géza városi folklórral, illetve nyelvi humorral foglalkozó írásaiban is találhatunk. Lásd például: Balázs G. 2001. 11, 95; 2008. 224-226.

A nyelvi játékokat vizsgálva nem feledkezhetünk meg a gyermekek körében igen kedvelt halandzsákról sem, amelyek a gyermekfolklórral foglalkozó szakirodalomban is többször felbukkannak. Néhány évvel ezelőtt Lázár Katalin megjelentetett egy cikket a magyar népi játékok szövegeiben található romlásokról és alakulásokról.[335] Eszerint a gyermeki szöveg(át)alakítás három fő típusáról, irányáról beszélhetünk: értelmetlen szövegek értelmesítése, értelmes szövegek értelmetlenné válása, vagy értelmes szövegek szintén értelmes szöveggé alakítása. Hasonló megállapításokra jutott Tamás Ildikó is a halandzsa (nonszensz) folklórban – pontosabban elsősorban a gyermekmondókákban – való vizsgálata során. A halandzsaszavak létrejöhetnek kreatív, játékos szóalkotás révén, vagy éppen valódi szavak átalakításával, de akár valódi szavakból is alkothatunk halandzsaszöveget. Ezen kívül az értelmező, értelmet adó motiváció is sokszor megjelenik a halandzsaszövegekben,[336] s a gyermekek folklórjában, szóhasználatában is. Így lesz például a Móricz Zsigmond körtérből a gyermekek ajkán *Móric zsinór körte*, Blázsné Hahn Orsolyából *Balázs Néhány Orsolya*, a Moszkva térből pedig *Mozga* tér – merthogy *ott mindig minden és mindenki mozog*, magyarázta az adatközlőm.

A *Világirodalmi Lexikon* megfelelő címszava szerint a Karinthy Frigyes által alkotott szó és fogalom, a halandzsa – amely a latin eredetű nonszensz, azaz képtelenség, badarság szinonimája – a beszéd paródiája.[337] A gyermekek számára azonban tulajdonképpen ez is inkább nyelvi játék, azaz játék az értelem nélküli szavakkal, az értelmes szavakból alkotott értelem nélküli szókapcsolatokkal, vagy épp a hangokkal, mint azt a fentebb említett, *Szép az ici-pici női cipő* kezdetű szövegnél láthattuk. A halandzsák születésének azonban nem a játékosság az egyetlen oka. A halandzsa egyik ihletője az irodalomban is gyakran az idegen nyelv. Az idegen eredetű szavakat, az idegen nyelvű szövegeket pedig a gyermekek is gyakran saját szájuk íze szerint alakítják, vagy az általuk értett és értelmezett formában használják, mint azt a szöveggyűjteményben közölt, tapsos játékokhoz tartozó szövegek egy részénél is jól láthatjuk (SZ II/18-22). De nem csak idegen nyelvű, hanem magyar szövegekből is válhat halandzsa a gyermekek ajkán. Ha Kap, Eszik Móricka[338] például a legtöbb gyermeknél, köztük több idősebb adatközlőmnél is *Hakapeci Mórickaként* jelenik meg, a bicskából *bicsak* lesz a rím kedvéért, az egyszerű csokoládé, limonádé, vagy más, ezekkel azonos szótagszámú szavakból pedig a szótagok duplázásával, ismétlésével és sorrendjük összekeverésével egész kis versike alakul (SZ II/16). Máskor a saját nyelvükön értelmes mondatokból alkotnak a gyermekek a magyartól eltérő hangsúlyozással és a szavak eredeti határainak összemosásával első hallásra valamiféle idegen nyelvűnek tűnő, franciás (SZ X/146), vagy éppen latinos (SZ X/147) hangzású szövegeket.[339] A saját

11. kép Tapsos játék: öklök összeütése

[335] Lázár K. 2010.
[336] Tamás I. 2013.
[337] VIL 1979. 160.
[338] Ennek a tréfás névalkotásnak a párhuzama a jászszentandrási szólásanyagban is megvan. Lásd: Molnár I. 1993. 7.
[339] A szöveggyűjteményben csupán két ilyen szövegpélda található, ez a technika azonban eléggé elterjedt és kedvelt a gyermekek körében. Különösen a vicceikben találkozhatunk ezzel a játékos megoldással. Csak néhány kiragadott példa a saját gyűjtésemből: *Hogy hívják a japán autóversenyzőt? Kinyír a*

nyelvből alkotott halandzsa persze nem újdonság a gyermekek körében. Móricz Zsigmond egyik novellájában kedves falusi tanítójára, s a falusi iskolában töltött évekre visszaemlékezve így idézi az általuk naphosszat dalolt, gyönyörű dallamú Arany Ábécét:

„A: Ami tnemki vánszma gadnak
Tese teddem bertár sadnak
Bö: Bányaházi cselédekkel
Mindi gugymin tembe rekkel."[340]

S még hozzáteszi: „Kap egy barackot, aki megfejti, mit jelentenek ezek a kínai versek. Mi bizony nem tudtuk annak idején!"[341]

A különféle szövegvariációk és –alakulások persze nem csak a gyermeki alkotókészséget, hanem akár az emlékezetük, vagy éppen a megtanulás és megértés hiányosságait is mutathatják. Ezen kívül a kötött dallam, vagy ritmus következtében létrejövő hangsúlyeltolódások is vezethetnek halandzsa szavak, vagy szövegek kialakulásához. Egészében véve azonban elmondható, hogy a gyermekek ugyanolyan kreatívan használják, alakítják át és teszik sajátjukká a felnőttektől kapott nyelvet is, mint minden más „fentről jövő" kulturális elemet. Nem csak lemásolják, nem csupán utánoznak, hanem új szavakat alkotnak, játékosan átalakítják, vagy akár kiforgatják a régieket és olykor új értelmet adnak az általuk értelmezhetetlen szavaknak és mondatoknak. A szöveg tényleges értelme a gyermekeknél ugyanis sokszor csak másodlagos, sőt, az értelmetlen szöveg számukra olykor még élvezetesebb is, mint az értelmes, hiszen így a zeneiség, a dallam, a ritmus és a hangzás játszik fő szerepet. A szöveg a gyermekeknél gyakran csak hangjáték.[342] A halandzsamondatok pedig a gyermekekből ugyanolyan tiszteletet válthatnak ki, mint a felnőttek számukra gyakran szintén érthetetlen szavai és mondatai, s mint titkos nyelv, az avatottak, az azt ismerők nyelve, közösségteremtő erővel is bírhat.

A játékos szövegekhez, azaz inkább a szöveggel és a szavakkal való kreatív játékokhoz sorolhatjuk tulajdonképpen a paródiákat is. A különféle játékdefiníciókban gyakran megjelenik a valóság mássá alakításának, átformálásának lehetősége az egyén képzelőereje által. A paródiákat pedig tulajdonképpen ennek egyik speciális változatának is tekinthetjük: szóbeli játéktevékenység, melynek során a használók saját szórakoztatásukra megváltoztatják, átalakítják az általuk ismert különféle szövegeket.[343] A görög nyelvből származó paródia ('ellendal') kifejezés a *Magyar Néprajzi Lexikon* meghatározása szerint is egy alkotás tréfás, szatirikus változata, amelynek célja az eredeti alkotás nevetséges formában való megismétlése.[344] Alapvető célja tehát ezeknek a szövegnek a mulattatás, melyet a használók rendszerint a humoros, ellentmondásos, vagy játékos nyelvi megoldásokkal érnek el. A gyermekek által használt paródiákban a különféle nyelvi megoldások közül az ellentmondásosság kap kiemelten fontos szerepet. Ez a kontraszt megjelenhet az adott szövegen belül, ahogy azt például a

---

kanyar. A kínai sztriptíztáncosnőt? Két csöcse kint csüng, csak oda tekintsünk. A német hegymászót? Lezuhansz. A francia favágót? Dől a fa.

[340] Móricz Zs. 1960. 147.

[341] Móricz Zs. 1960. 147.

[342] Szendrey Zs. 1943. 373. Ugyanitt azt is megjegyzi a szerző, hogy a gyermekek előtt az értelmetlenség és összefüggéstelenség általában egyáltalán nem számít.

[343] A paródiáról Mariliyn Jorgensen is, mint beszédbeli játéktevékenységről („speech-play") beszél az iskola-ellenes paródiákat vizsgáló cikkében. Jorgensen, M. 1983. További, gyermeki paródiákhoz kapcsolódó szakirodalom: Manley. K. E. B. 1980; Lurie, M. 2009.

[344] MNL IV. 1987. 195.

mindent látó Vak Paliról szóló dalocska (SZ XI/167), vagy a limuzinnal, esetleg bugattival járó, arany nadrággal, gyémántokkal és különféle kincsekkel rendelkező szegény legény története (SZ XI/163) mutatja. Az ellentmondás ezen kívül az eredeti szöveghez képest is megjelenhet. Az *Által mennék…* kezdetű paródiában (SZ XI/156) például a gyermekek a gyönyörű virágokkal teli ablakot változtatják répát, petrezselymet és rohadt tököt termő kiskertté, a Popeye-ről szóló szövegben (SZ XI/164) pedig az eredetileg bátor és példamutató hős válik egy gyáva és nevetséges, még a bolháktól is megijedő alakká.

A játékosság a paródiákban nem csak a szövegen belül, illetve az eredeti szöveghez képest, hanem a dallam és a szöveg ellentmondásosságában, szembenállásában is megjelenhet.[345] Bizonyos esetekben ugyanis a parodisztikus jelleg nem az eredeti szöveg átalakításában nyilvánul meg, hanem abban, hogy egy romantikus, álmodozó, lágy dallamra – melynek eredeti szövege is rendszerint ilyen – valami egészen oda nem illő, agresszív, erőszakos, trágár szöveget énekelnek. Ilyenek például a gyűjteményben a *Sárga holdfény…* kezdetű dal (SZ XII/213) romantikusnak egyáltalán nem mondható változatai, melyeket a gyerekek a hazánkban is jól ismert amerikai ballada az „Oh, my darling Clementine" szívhez szóló dallamára adnak elő.[346] Ehhez hasonlóan működik a *Túl az Óperencián…* kezdetű ének (SZ XI/169) is. Az eredeti, romantikus operett-sláger dallamára ugyanis a gyermekek egy svábbogárról szóló, illetve az ő halálával végződő történetet adnak elő, hol kicsit finomabban megfogalmazott, hol pedig egész agresszív befejezéssel. A szöveg és az előadásmód közötti kontrasztban rejlő ellentmondás, illetve ennek játékos, szórakoztató jellege persze nem csak a paródiákban nyilvánul meg. A *Csak csendben, csak halkan* kezdetű rövid mondókát (SZ X/149) az adatközlők rendszerint úgy használták, hogy egymás után sokszor elmondva a suttogásból egyre hangosabb beszéd, majd végül kiabálás lett. Néhány esetben még a lopakodást is eljátszották az elején, a végén pedig már dübörögve haladtak, ez a mozgás azonban nem tartozott szervesen a szöveghez. Ez a fajta előadásmód tehát játékká változtatta számukra ezt az egyszerű, a gyermekeket, vagy a használókat alapvetően megregulázni szándékozó szöveget.

Az gyűjteményben található obszcén és trágár szövegek egy jó része is szoros kapcsolatot mutat a beszédbeli játéktevékenységekkel, hiszen a tabuk kimondására a gyermekeknek leginkább a kettős jelentések alkalmazásával, illetve a különféle, már említett játékos megoldásokkal van lehetőségük.[347] Ezekről részletesen a későbbiekben lesz majd szó.

A gyermekek játékos nyelvhasználatát vizsgálva érdemes megnéznünk a gyűjteményben található abszurd szövegeket is, hiszen a nonszensz szövegek használata is a beszéd-játékok közé tartozik.[348] A latin absurdusból (= 'kellemetlen, ízetlen, együgyű') származó abszurd szavunk a mai szóhasználat szerint képtelen, lehetetlen, nonszensz jelentéssel bír. Az ilyen szövegek pedig rendszerint a hétköznapi logika felborításával, hihetetlenségükkel, meghökkentőségükkel, kiszámíthatatlanságukkal érik el szórakoztató, nevettető hatásukat.[349] A XVII. századtól kezdve ismerünk a magyar nyelvű közköltészetből olyan, a hazugságmesékkel is közeli rokonságot mutató nonszensz és groteszk alkotásokat, amelyek rendszerint nagyobb társaságban

[345] A kontraszt fontosságát Kant és Hegel például a komikusság alapjait vizsgálva emeli ki. Idézi Voigt V. 1977. 16.

[346] Hasonló példát Mariliyn Jorgensennél is olvashatunk. Az amerikai gyerekek erőszakos tanár-ellenes szövegeik egy részét például az „On Top of Old Mountain" kezdetű, jól ismert, szomorú szerelmes ének dallamára adják elő. Jorgensen, M. 1983. 97-98.

[347] Lásd erről még: Sanches, M. – Kirshenblatt.Gimblett, B. 1976. 72.

[348] Bowman, J. R. 1986.

[349] Balázs G. 2010. 20.

hangzottak el, s elsődleges céljuk a szórakoztatás, mulattatás volt.[350] De nem csak a közköltészetben, hanem a népköltészetben is fontos szerepe volt az abszurdnak. A felfordult világ képzete, a kimozdult idő és tér, a logikai és nyelvi képtelenségek, lehetetlenségek a különféle folklórműfajokban, de leginkább az anekdotákban, a hazugságmesékben, a táncszókban, és az itt is vizsgált gyermekfolklór alkotásokban jelentek meg.[351] Az abszurditás, a lehetetlen, nonszensz dolgok fontos forrásai tehát a felnőttek humorának, illetve a humoros irodalomnak is,[352] azonban a pszichológiai vizsgálatok is azt támasztják alá, hogy a gyermekek körében különösen kedvelt az abszurd humor, valamint az abszurditást tartalmazó különféle szövegek.[353] A nonszensz tulajdonképpen olyan szavak, vagy események gyűjteménye, amelyek az adott elrendezésben semmiféle ismert rendszerbe nem illeszthetők be, ennek ellenére mégis egy sajátos rendszert alkotnak. A gyermekek pedig jobban tolerálják a feloldhatatlan képtelenségeket, s számukra gyakran az is fontos, hogy a furcsa dolgok maradjanak csak furcsák.[354] Éppen ezért kedveltek köreikben az abszurd szövegek, ezek a „kiforgató versikék, melyek a valóság képeit nevetséges módon keverik össze".[355]
A kortárs gyermekfolklórban található dalok és mondókák egy részében az abszurd jelenségek és események az állatok világához kötődnek. Azt minden gyermek nagyon jól tudja, hogy a bocikat nem szokás ágyba fektetni, a tehenek nem hordanak kalapot, és nem szoktak napszúrást kapni, a bolhák nem tudnak polkát táncolni, a pingvineknek nem szokása ablakokon be- vagy kimászkálni (főleg nem egy börtön ablakán), a vízilovak nem másznak fára, háromfejű struccok nem léteznek, a sima falon pedig még az egyébként rendkívül ügyes majmok sem tudnak fölmászni.[356] Éppen ezért rendkívül szórakoztatóak számukra az ilyen eseményeket taglaló szövegek. De sorolhatnánk itt az emberek világához kapcsolódó abszurditásokat is, hiszen a dalokat és mondókákat átolvasva rengeteg ilyet is találhatunk. Sós, illetve paprikás fülű, vagy leeső, illetve kocka, szögletes és hengeres fejű emberek, kriptában táncoló és egymás tyúkszemére taposó halottak, fűszálban megbotló harcosok, szaladó sánták és óbégató némák jelennek meg többek között a kortárs gyermekfolklórban.[357] Ezek a szövegek pedig egyértelműen mutatják, milyen élvezettel alakítják át és változtatják meg a gyermekek a nyelvhasználatra vonatkozó szabályokat, milyen kreatívan és játékosan használják és manipulálják a nyelvet, ezzel pedig tulajdonképpen kicsit az őket körülvevő világot is a saját örömükre formálják.

---

[350] Küllős I. 2006. 413. Ilyen, rendszerint számtalan versszakból álló mulattató énekeket és hazugságverseket olvashatunk többek között például a XVIII. századi közköltészet mulattató anyagát bemutató kötetben. (Küllős I. – Csörsz R. I: 2000.)

[351] Lásd erről bővebben: Balázs G. 2010.

[352] A nonszensz úttörőjének is tekintett Lewis Caroll legismertebb műve, a sok meghökkentő furcsaságot tartalmazó *Alíz Csodaországban* (*Alice's Adventures in Wanderland*) először 1865-ben jelent meg nyomtatásban.

[353] Séra L. 1980. 134.

[354] Kirshenblatt-Gimblett, B. – Sherzer, J. 1976. 10-11.

[355] Mitruly M. 1974. 296. A

[356] Ilyen, az állatvilághoz kötődő abszurditásokat tartalmazó szövegek a gyűjteményben például a következők: VII/29, X/45, XIII/120, XIV/169, XV/196, 204, 205. Ez a tematika persze egyáltalán nem tekinthető újdonságnak a gyermekfolklórban. A tőlük teljesen idegen, emberi tevékenységeket végző állatok például megjelennek már a középkori angol gyermekek által ismert és használt szövegekben és ábrázolásokban is, ahogy arra középkori gyermekek életét vizsgáló Nocholas Orme is felhívja a figyelmet. Orme, N. 2003. 137-140.

[357] Ilyen abszurditásokat olvashatunk a gyűjteményben többek között például a IV/28, IX/100, XI/168, 170, 178, XII/203, 218-as szövegekben.

Az alkotás öröme

A gyermeki kreativitást vizsgálva nem feledkezhetünk meg arról, hogy milyen fontos a gyermekek számára az alkotás öröme, az az élmény, hogy létrejön valami, ami az övék, amit ők „teremtettek", főként, ha ez az alkotás felnőttek közreműködése, irányítása nélkül történt. Hiszen „a hetediktől a tizenegyedik évig a gyermek természeténél fogva művész"[358] – írja Jakob Streit, az antropozófiával is foglalkozó svájci pedagógus. A játék pedig „a művészetek rokona, s igen gyakran velük együtt, vagy épp általa fejeződik ki, valósul meg."[359] A különféle játékos időtöltésekhez, az új dolgok létrehozásához kapcsolódó élmények vizsgálta, a téma befogadók oldaláról, az általuk átélt élmények mentén való megközelítése tehát nem maradhat ki egy olyan vizsgálatból, amely a gyermekfolklór anyagot a tényleges használatban, valós működésében igyekszik megragadni.

A gyermeki alkotókészség példáit persze az eddigi fejezetek is jól mutattak: átalakíthatók – ha másként nem, legalább képzeletben – a környezetünkben található tárgyak, variálhatók a játékok szabályai, a rendelkezésre álló nyelv kreatív felhasználása pedig szinte határtalan. Kevés szó esett még azonban arról a fajta alkotásról és kreativitásról, amelynek látható, megfogható eredményei vannak. Ezek az eredmények pedig olykor valóban a művészi szóval jellemezhetők leginkább. A hagyományos paraszti világban a gyermekek alkotókészsége leginkább a maguk készítette játékszerekben mutatkozott meg: fegyvereket, járműveket, munkaeszközöket, forgó és repülő játékszereket, állatokat, babákat, bútorokat, ékszereket, hangszereket készítettek a természetben rendelkezésükre álló eszközökből és a háztartásban található hulladékokból.[360] A mai gyermekek már csak ritkán készítenek maguknak játékszereket, mivel rendszerint nagy mennyiségű gyári játék áll rendelkezésükre. Más területeken azonban megmutatkozik az alkotókészségük.

A különféle építő játékok például nagy népszerűségnek örvendenek a mai budai gyermekek körében. Az általam készített kérdőív összesítésében ezek a játékok végeztek harmadik helyen a különféle mozgásos és sportjátékok, illetve a társas- és kártyajátékok után. Az otthoni környezetben a legózás az egyik legtöbbet emlegetett, legnépszerűbb elfoglaltság, ami persze a gyermekek számára nem csak magát az építést takarja, hanem az elkészült járművekkel, harcosokkal, épületekkel való fantáziajátékot is magában foglalja. Nem csak otthon népszerűek azonban az építő játékok. A kisebb, 10 év alatti gyermekek az iskolában is gyakran ilyen tevékenységekkel foglalják el magukat: várakat, erődöket építenek a homokozóban, olykor árokrendszerrel és vízelvezető csatornákkal, amiket, ha alkalom van rá, vízzel is megtöltenek. Amennyiben lehetőség van saras játékokra is, kedvelt elfoglaltság a csepegtetős várak építése – és nem csak a fiúk körében. Erre azonban inkább nyáron, vízpartokon, esetleg otthoni környezetben van lehetőség. A lányok a várépítés helyett vagy mellett sokszor süteményeket, tortákat készítenek homokból, sárból, vagy földből. Ezeket az udvaron fellehető

12. kép Virágokkal díszített homoktorta

[358] Streit, J. 1995. 45.
[359] N. Bartha K. 1943. 383.
[360] Lásd erről bővebben: Csete B. 1957; József D. 1943; Kiss L. 2003; Lábadiné Kedves K. 1984; N. Bartha K. 1943; Sándor M. 1962.

kavicsokkal, virágokkal, levelekkel olykor ki is díszítik. Az egyik iskolában még *cukrászdát* is nyitottak az elsős gyermekek, ahol ezeket a művészi kivitelezésű *finomságokat* árulták. Az alkotáshoz tehát itt – a legózáshoz, illetve más építő játékokhoz hasonlóan – egyfajta szerepjáték is kapcsolódott.
Vannak olyan gyermekek, akikben a hóesés is inkább az alkotókészséget, a művészi hajlamot ébreszti fel. Az egyik iskolában 2013-ban a gyermekek egy szinte életnagyságú hókunyhót építettek, amelybe be is lehetett mászni. A *téglákat* homokozó vödrök segítségével készítették, amelyekbe jó alaposan betömködték a havat, majd kifordították belőle az immár kész téglát. Ezekből állt össze a hókunyhó. Egy másik télen a hóemberek mellett az egyik félreeső sarokban *hópingvinek* is megjelentek az udvaron, amelyeket néhány 8-9 éves kislány készített. Az utóbbi években erre példát nem láttam, de idősebb adatközlőim beszámoltak róla, hogy a szűz hóba ők rendszerint *hó-virágokat* csináltak: egyik sarkukat letették egy pontra, s körbe fordulva lábfejükkel nyomokat hagytak a hóban. A lábnyomokból így egy virág-forma rajzolódott ki. A havas tél tehát nem csak a sokat emlegetett hóemberépítés, csúszkálás, és hógolyózás időszaka, hanem újfajta lehetőség lehet a művészi jellegű alkotásra, az alkotás örömének megélésére is.

Az alkotók által szépnek, értékesnek, vagy szórakoztatónak tartott dolgok létrehozásának élményét vizsgálva meg kell említeni a rajzolást is. Prekoncepciómban ez a tevékenység nem szerepelt a vizsgálni kívánt játéktevékenységek között, azonban megfigyeléseim, illetve a kérdőívre érkezett válaszok[361] azt mutatták, hogy a gyermekek számára ez a klasszikus értelemben játéktevékenységnek nem számító elfoglaltság igenis ide tartozik. Magyar néprajzi adataink a rajzolással kapcsolatban leginkább az ide kapcsolódó szövegekről, a rajzoló-mondókákról vannak,[362] melyeknek egyik mai példája a szöveggyűjteményben is megtalálható. Ezen kívül egy-egy említést találhatunk különféle rajzos játékokról is a szakirodalomban, amelyekben papír és ceruza, illetve olykor némi rajztehetség is szükséges, hogy a játék élvezetes legyen.[363] Saját gyűjtéseimben azonban gyakran megjelent a rajzolás, mint spontán szabadidős tevékenység: a gyermekek egymás mellett ülve készítik saját képeiket, de közben egymásra is figyelnek, kommentálják a saját, és egymás rajzait, tanácsokat adnak egymásnak, vagy épp különféle technikákat tanulnak el egymástól. A rajzolás olykor kötöttebb játék formájában is megjelenik. Kiváló példa erre a 10-12 éves lányok már fentebb említett divattervezős játéka, vagy az általam gyűjtött közös rajzolós játék is (J III/1.98), amelyet a 11-14 éves korosztály előszeretettel játszik – például hosszú vonatutak, vagy akár tanórák alatt.[364] A rajzolást, mint gyermekfolklórba tartozó jelenséget a nemzetközi szakirodalomban többek között Leea Virtanen vizsgálja részletesebben. Ezt a tevékenységet a csúfolódással, piszkálódással kapcsolatban is említi, mivel ennek egyik formája szerinte éppen a rajzolás: fiúk és lányok összepárosítása nyíllal átlőtt szívekben, vagy azok mellett, de olykor még templom, vagy ágy ábrázolása is

[361] A klasszikus értelmezésben nem játéknak, hanem szabadidős elfoglaltságnak számító tevékenységek – mint például a rajzolás, az olvasás, vagy a beszélgetés, pletykálás – meglepően nagy számban szerepeltek a kifejezetten játékokra vonatkozó kérdésekre adott válaszokban. Ezek közül a rajzolást, mint kedvenc játékot 30 alkalommal említették a gyermekek.
[362] A német eredetű „Pont, pont, vesszőcske" típusú mondókák (lásd például: Riedl, A – Klier, K. M. 1957. 189-191.) a mai napig általánosan ismertek, azonban ezt ma sokszor inkább felnőttek rajzolják a kisgyermekeknek. Faragó J. – Fábián I. 1982. 113-114; Szabó M. 1999. 14; Kelemen M. 1992. 7; Gágyor J. I. 1982. 87-88; Lator I. 1992. 5. Ezen kívül is vannak azonban néprajzi adataink rajzoló mondókákra. Lásd például: Lázár K. 2002-2008. IV. 88-89.
[363] Gágyor J. 1982. 561-576.
[364] Érdekes párhuzamai az ilyen játékoknak a finn gyermekek humoros rajzos találós kérdései, melyekről Leea Virtanen számolt be kutatásában. Virtanen, L. 1978. 55-58.

előfordul.[365] Fiúk és lányok rajzban való összepárosítására magam is láttam a gyermekeknél példákat, azonban ezekben az esetekben sokszor nem annyira a piszkálódás volt a cél. Az alkotó egyszerűen saját érzéseit, gondolatait fejezte ki rajzos formában.

13. kép Rajzban való összepárosítás

A spontán gyermeki rajzolgatásra vonatkozóan eddig csupán egy említést találtam a hazai hagyományos anyagban: Rind Melitta számolt be arról, hogy a topolyai gyermekek szívesen rajzolgattak a porba.[366] Pedig a rajzolás és a folklór egymáshoz való kötődését érdemes lehet vizsgálni. Egy kisebb kutatócsapat arról számolt be néhány évtizeddel ezelőtt, hogy a yup'ik, eszkimó kislányok például egymásnak mesélt történeteiket késsel a földre, pontosabban sárba rajzolt ábrákkal kísérték.[367] Ehhez hasonlóan szoros és izgalmas összefüggést a rajzolás és egyéb folklórjelenségek között a mai gyermekeknél nem találtam, azonban szabad időtöltéseik során ők is előszeretettel rajzolnak, és nem csak papírra – bár természetesen ez is népszerű, főként az iskolában. A gyermekek – főleg a 10-12 évesek – füzeteinek elő és hátlapjai, illetve olykor padjaik is tele vannak különféle ábrákkal, virágokkal, alakokkal. Ezeket sokszor egymásnak rajzolják a füzetbe, vagy a füzetre, mintegy emlékként. Egy-egy jól sikerült, tetszetős figura még kisebb népszerűséget is kölcsönözhet a tehetséges gyermeknek, sokan megkérik, hogy nekik is rajzoljon egyet. Mindezen kívül az ujjukkal hóba, porba, a buszok és villamosok párás üvegeire, vagy különféle eszközökkel betonra, falra, való rajzolást is nagyon élvezik. Az iskolákban ez utóbbihoz gyakran kapnak krétát is, azonban ennek hiányában megkeresik és megtalálják a megfelelő köveket, virágokat, vagy leveleket, amikkel aztán kiélhetik művészi hajlamaikat.

A papír nem csak a rajzolás miatt fontos a gyermekek számára. Ebből az anyagból ugyanis vágással, hajtogatással sok minden készülhet. A papír gyermekfolklórban való korábbi felhasználásáról már jóval több adattal rendelkezünk, mint a rajzolásról. Hathalmi Gabnay Ferenc a *Néprajzi Értesítő* hasábjain már 1903-ban bemutatta, miket készítenek a budai gyermekek ebből az anyagból,[368] s a későbbiekben több más, gyermekfolklórral, játékokkal foglalkozó leírásban is találhatunk adatokat a papírhajtogatásról, papírjátékokról.[369] Az általam vizsgált iskolákban is ismernek a gyerekek különféle hajtogatási módokat. Ezek nagy része ma már könyvekben is megtalálható, az iskolai keretek között is szoktak a gyermekek hajtogatni, azonban van néhány alapvető forma és hajtogatási módszer, amit sok gyermek fejből is tud, s amiket rendszerint egymástól tanulnak el. Ilyenek a csákó, a hajó, a sótartó – amit leginkább jóslásra, illetve beugratásra használnak – illetve a különféle papírrepülők. Ez utóbbiak különösen népszerűek az iskolában. A gyermekek többféle hajtogatási módot ismernek, s az elkészült repülőkre olykor különféle ábrákat is rajzolnak, ezzel jelezve, hogy az adott gép például az amerikai, vagy a japán légierőhöz tartozik. A repülőket gyakran az udvarra is kiviszik reptetni, sőt, olykor még versenyeztetik is őket: megnézik, kié száll a legmesszebb, kié marad fönt a levegőben legtovább, illetve egy verseny során tesztelik,

[365] Virtanen, L. 1978. 68-69.
[366] Rind M. 2003.
[367] DeMarrais, K. B. – Nelson, P. E. – Baker, J. H. 1994. Az időtöltést a gyermekek „yaarmik"-nak nevezik, amit a szerzők „storyknifeing"-ként fordítottak angolra.
[368] Hathalmi Gabnay F. 1903.
[369] Lásd például Fél E. 1941. 92; Gazda K. 1980. 277-282; Lábadiné Kedves K. 1984. 66; Hegyi F. 1992. 9-11. Tóth J. 1993. 9.

kinek a hajtogatási módja a jobb, tökéletesebb. A jól sikerült alkotások – legyen az rajz, építmény, vagy papírból készült játékszer – pedig büszkeségei lehetnek az alkotónak, s akár a gyermekközösségen belül elfoglalt helyüket is meghatározhatják, alakíthatják. A gyermekek ugyanis náluk tehetségesebbeknek bizonyuló társaiktól sokszor szívesen tanulnak, vagy, ha nincs türelmük megtanulni, megkérik őket az alkotás számukra való elkészítésére. Ez pedig gyakran a közös játék kezdetét is jelenti.

A gyermekfolklór kettős természete - összefoglalás

A gyermekfolklórról már a XIX. század végén megállapították, hogy a hagyományokhoz való ragaszkodás és az újító készség egyaránt jellemző rá. Ezt megerősítik a későbbi vizsgálódások is, ahogyan például az osztrák származású amerikai gyermekpszichológus, Bruno Bettelheim sokat idézett megállapítása a múlt és jövő felé egyaránt tekintő játék Janus-arcúságáról.[370] A téma paradox természetét néprajzi szempontból kicsit részletesebben June Factor fejtette ki. Cikkében azt olvashatjuk, hogy a gyermekek egyaránt örökölnek és improvizálnak, ragaszkodnak a szabályokhoz, de az adott játékhoz is alakítják őket, együttműködnek és versenyeznek, egyéniek és csoportorientáltak. Folklórjuk pedig egyszerre általános és helyi, rituális és kreatív, konvencionális és felforgató, védelmező és ellenséges,[371] és még sorolhatnánk a gyermekfolklórra jellemző kettősségeket végtelenségig. A gyermekek folklórja tehát egyszerre hagyományos, ugyanakkor nagyon is kreatív. Hajlamosak vagyunk a gyermekek játékát a felnőtt világ tükörképének tekinteni, azt gondolni, hogy ismerjük a gyermekek folklórját, hiszen azt játsszák, szavalják és éneklik, amit a felnőttektől, vagy az idősebb generációtól megtanultak. Ez persze részben igaz is: a gyermekek a családtól, az idősebb testvérektől, a pedagógusoktól tanulják az általuk használt szövegek és játékok többségét, illetve a mindenkori média rájuk gyakorolt hatása sem elhanyagolható. Különösen napjainkban nem, amikor a legtöbb iskolás korú gyermek már teljesen önállóan használja a televíziót és az internetet. Emellett azonban a gyermekek mindig is reagáltak és reagálnak ma is az őket körülvevő világra, ezért aztán játékaik, folklórjuk folyamatosan alakul és változik. Az évszázados, vagy akár évezredes történeti múltra tekintő játékok és szövegek mellett megjelenhetnek bennük az őket körülvevő reklámok, az általuk – legalábbis névről – ismert politikusok, sztárok, hősök vagy éppen a médiából és a felnőttek elbeszéléseiből ismert történetek, események is.

A gyermekek tehát nem egy az egyben másolják le, nem csupán visszatükrözik a felnőtt kultúrát. Ahhoz szinte minden esetben hozzátesznek, vagy éppen elvesznek valamit, átformálják, saját tudásukhoz, ízlésükhöz, ismereteikhez igazítják, sajátjukká alakítják. Az alkotás öröme – legyen az szöveg, egy új játék, új szabály, vagy látható, kézzelfogható eredménnyel bíró alkotás – fontos szerepet játszik mindennapjaikban. Ezért is beszélhetünk a gyermekfolklórról, mint önálló jelenségről. Persze az alkotásnak és a válogatásnak is megvannak a maga motivációi, s ezek a gyermekeknél általában érzelmiek. Ahogyan Lili E. Peller bemutatta, a gyermeki utánzásban elsősorban a szeretet és a csodálat játszik szerepet, de motiválhatja a félelem valakitől, valamitől, vagy éppen a játékból való kimaradástól; az ismeretlenbe való belemerülés lehetősége, vagy épp a manipuláció vágya, hogy a rosszul végződő eseményeket „happy end”-el, boldog, megnyugtató befejezéssel játssza újra.[372] Az érzelmi motiváción kívül pedig ott vannak a különféle külső tényezők is: hányan vannak a gyermekek, milyen eszközök, terek állnak rendelkezésükre a játékhoz, mennyi idejük van, vagy éppen ők maguk

[370] Bettelheim, B. 1995. 24.
[371] Factor, J. 2001. 25.
[372] Peller, L. E. 1982. 110-121.

milyen fizikai és szellemi adottságokkal rendelkeznek. A körülmények állandó változásai pedig arra késztetik a gyermekeket, hogy kreatívan nyúljanak az általuk ismert és használt anyaghoz, új szabályokat alkossanak, új játékokat találjanak ki, olyan új eszközöket vonjanak be a játékaikba, amelyek rendelkezésre állnak, illetve amelyek megfelelnek az adott helyzetnek. Nem is lenne élvezetes a játék – írja Linda Hughes, ha a szabályokhoz való merev ragaszkodás dominálna, nem pedig a gyerekek közötti kapcsolatok, ha nem lenne lehetőség a barátoknak kedvezni, vagy a másik felé az érzelmeket kimutatni.[373]

Nem csak a körülmények késztetik azonban a gyermekeket kreativitásra. A bemutatott nyelvi játékok és a játékos nyelvhasználat jól mutatják, hogy a gyermekek bármit játékká képesek alakítani, bármivel tudnak játszani. Így aztán az anyanyelvük adta lehetőségeket is kihasználják, hogy valami újat, szórakoztatót alkossanak maguknak. Ugyanez igaz az őket körülvevő, szintén készen, a felnőttektől kapott tárgyi világra: a legegyszerűbb szabály tulajdonképpen az, hogy bármiből lehet bármi, hiszen a képzelőerő, a játékba való belemerülés végtelen lehetőségeket nyit meg előttük.

Marie Winn *Gyermekek gyermekkor nélkül* című, eredeti nyelven az 1980-as évek elején megjelent könyve óta él a modern társadalmakban az a June Factor által egyszerűen mítosznak titulált elképzelés, amely szerint a gyermekkor egyre inkább eltűnőben van. Factor ezzel szemben azt állítja, hogy gyermekkor mindig is volt és lesz, hiszen a gyermekek minden körülmények között játszanak. Mindig is meglesz a saját szubkultúrájuk, ami persze folyamatosan változik. Ez azonban teljesen normális.[374] A gyermekek minden körülmények között megtalálják az útját, hogy gyermekek maradjanak.

[373] Hughes L. A. 1983. 197.
[374] Factor J. 2001.

A gyermekfolklór használói: a játékosok

A hagyományos gyermekfolklórt bemutató szöveg és játékgyűjteményekben gyakran igen kevés szó esik magukról a gyermekekről, akik a játékszereket készítik, a szövegeket használják, a játékokat játsszák. Természetesen, mint mindenhol, itt is vannak különbségek. Akadnak rendkívül gazdag részletességű kutatások is, mint például Gönczi Ferenc kifejezetten gyermekekre fókuszáló somogyi munkája, vagy Gazda Klára sokat emlegetett esztelneki kutatása, amelyben a gyermekek világáról, a bemutatott anyagot használókról is sok mindent megtudunk.[375] Leggyakrabban azonban a játékosokkal kapcsolatban inkább csak a praktikus információk: a szükséges játékosok száma, a korosztályos besorolások, vagy a nemi különbségek kérdése jelenik meg a kiadványokban. Ez is rendszerint csak a játékok leírásánál, megemlítve olykor, hogy az adott játékot jellemzően hányan, és milyen korúak, fiúk, vagy lányok, esetleg vegyes csoportok játszották-e.[376] A gyermekek szempontjairól, saját folklórjukhoz való hozzáállásukról, a játékok és szövegek kedveltségéről, tényleges használatáról nem sokat tudunk meg ezekből a művekből. Már csak azért sem, mert gyakran a megmenteni kívánt, megőrzés, vagy épp visszatanítás céljával közölt adatokat nem gyermekektől, hanem a gyermekkorukra visszaemlékező idősebb korosztálytól gyűjtötték, olykor még szembe is állítva azokat a kortárs gyermekfolklór kedvelt, de kevésbé értékesnek ítélt elemeivel.[377] Vegyes korú adatközlők esetén pedig sokszor nem derül ki, melyik játék és szöveg tarozik az idősebb korosztályhoz, melyek azok, amelyeket a kutatás idejében már nem igazán játszottak, illetve mi a közöltekből a kortárs anyag.[378] Játékosokra vonatkozó mélyebb adatokat leginkább paraszti önéletírásokban, visszaemlékezésekben találhatunk, ahol a sok-sok személyes élmény és emlék között olykor helyet kap a gyermekkor, a gyermeki játékok és időtöltések, illetve az ezekhez kapcsolódó élmények részletesebb bemutatása is.[379] Ezek a leírások azonban gyakran az idő megszépítő távolságából látják és láttatják az idilli, vagy legalábbis idős korukból visszanézve annak tartott gyermekkort. Kiválóan jelzi ezt a mezőségi Széken nevelkedett Kocsis Rózsi kifejezetten gyermekkorra, a gyermeki játszás tényleges működésére, illetve a játékosok interakcióira vonatkozó adatok szempontjából kiemelkedőnek tekinthető vallomásának címe – *Megszépült szegénység* – is.[380] Maguk a játékosok tehát a gyermekfolklórral foglalkozó, illetve azt is érintő munkák jó részében csak homályosan sejlenek föl a rengeteg – egyébként vitathatatlanul érdekes és értékes – adat mögött. Pedig a gyermekfolklórt kizárólag a gyermekek éltetik, nélkülük nem működik, sőt, nem is létezik! A játékosok felőli megközelítés és azok korára, nemére, a játékok során egymással és a felnőttekkel való kapcsolatára, illetve játékokban való részvételére vonatkozó részletesebb vizsgálat tehát mindenképpen indokolt. Különösen egy olyan

[375] Gönczi F. 1937; Gazda K. 1980. Kresz Mária sárpilisi, illetve nyárszói gyermekekre vonatkozó elméleti igényű, a játékok és szövegek közlésén jócskán túlmutató munkái is a játékosok részletesebb vizsgálatát illusztráló példák közé sorolhatók. Kresz M. 1942, 1949, 1959. Itt kell még megemlíteni Vasas Samu kalotaszegi monográfiáját is, melyben a szociológia módszereit is felhasználva mutatta be a gyermekek nevelésének, a közösségbe, hagyományokba való belenevelődésének hagyományait. Vasas S. 1993.

[376] Lásd például: MNT I. 1951; Gágyor J. 1982; Vajda J. 1988; Pécsiné Ács S. 2002; Rind M. 2005.

[377] Lásd például: Gönczi F. 1949; Bardócz Csesznák É. 2005; Hintalan L. J 2000. Az érték alapú válogatásra a példát lásd: Dolányi A. 1996. 6.

[378] Például Bakos J. 1953; Faragó J. – Fábián I. 1982; Szapu M. 1996; Veress Péter I. 2009.

[379] Gyermekfolklór-anyag, illetve a gyermekek helyzetére, életére, világlátására, lehetőségeire, vonatkozó adatok szempontjából is érdekes művek, részletek például: Pető M. 1984; Feketéné Ziegler Á. – Hegedűs A (szerk.) 2014; Salamon A. 1979. 281-295.

[380] Kocsis R. 1988.

kutatásban, ahol nem csupán a szövegek és játékok közlése, hanem a gyermekfolklór működésének megértése, a gyermeki szempontok figyelembe vétele, a gyűjtött anyagra gyermeki szemszögből való rápillantás is a célok között szerepel.
Az általam vizsgált budai gyermekek életkörülményeiről, mindennapjairól, ruházkodásáról, táplálkozásáról, neveltetéséről, iskoláztatásáról, különféle kulturális javakhoz való hozzájutásáról nagyon nehéz lenne bármit is mondani általánosságban. Annyit azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a gyermekek helye és szerepe a társadalomban napjainkban nagyon sokban különbözik a hagyományos falusi, paraszti közegben nevelkedett elődeikétől. A gyermekkor egy történetileg, kulturálisan, társadalmilag változó képződmény, amelynek meghatározása leggyakrabban a felnőttséggel szemben történik. A gyermekkor a hagyományos paraszti társadalomban körülbelül 12 éves korig tartott, s a gyermek ebben a tagjait a munkateljesítmény alapján rangsoroló közösségben általában alárendelt helyzetben volt.[381] A gyermekek iránti fokozott érdeklődés a 19. század második felében kezdődött meg, az irodalom és a tudományosság különböző területei is érdeklődéssel fordultak feléjük, ekkor indult meg a tömeges játékgyártás is.[382] A gyermekek – elsősorban a polgári családokban – egyre fontosabbá váltak a családok, a felnőttek számára, egyre inkább felértékelődtek egészen addig, hogy napjainkban olykor a felnőttek élete teljesen a gyermek(ek) körül forog, az ő érdekei szerint szerveződik. A munkában való aktív részvétel tekintetében a gyermekkor időben is kitolódott, hiszen a gyermekek túlnyomó többségének elsődleges feladata 18 éves koráig a tanulás. Mindezzel együtt azonban mára a gondtalan gyermekkor ideálja megint eltűnni látszik. A falusi gyermekek még maguk előtt látták azt az életet, amire nevelkedtek. Mire felnőttek, elsajátították az ehhez szükséges tevékenységi és magatartásformákat is.[383] A mai gyermekeknek ezzel szemben a különféle lehetőségek és választások gyakran ijesztő tömegével kell szembenéznie, döntések sokaságát kell már egész fiatalon meghoznia. A tekintélyelvű szülő-gyerek viszony helyett ma gyakran inkább a baráti kapcsolat, az érzelmi „demokrácia" jellemző. A szülők egyre több szabadságot akarnak adni a gyermekeknek, ezzel egy időben viszont új határok, korlátok is születnek.[384] Az elvárások folyamatos növekedésével a különféle, kifejezetten gyermekeknek szervezett tehetségkutató műsorokban, sport-, szépség-, vagy tanulmányi versenyeken a gyermekeknek olyan helyzetekben és szerepekben kell helytállniuk, ami gyakran még egy érett személyiség számára sem könnyű feladat. A gyermek felértékelődése, középpontba kerülése, a figyelem rájuk való irányulása tehát hatásaiban erőteljes kettősséget mutat.

A különféle társadalmi változások általában csak indirekt módon hatnak a gyermekfolklórra, azonban vannak olyan változások is a gyermekek életében, körülményeiben, amelyek közvetlenül hatnak, amelyek fontos szerepet játszanak a különféle játékok kialakulásában, vagy épp elmaradásában is. Ennek egyik legkézenfekvőbb példája az öltözködés. A falusi közegben nevelkedő, hagyományos paraszti viseleteket hordó kislányoknak sok olyan játéka volt, amelyben a pörgő, földön szétterülő, vagy a lábakat, játékeszközöket elrejtő szoknyáknak fontos szerep jutott.[385]

[381] MNL II. 1979. 344; Faragó T. 2000. 401.
[382] Buckingham, D. 2002. 27-28.
[383] Györgyi E. 1983. 24.
[384] Hasonló folyamatokról számolt be a gyermekfolklór változó világunkban betöltött helyét vizsgálva Marjatta Kalliala is Finnországból. Kalliala, M. 2006.
[385] Klasszikus példái ennek a különféle guggoló, vagy szoknyafogó játékok, de kevésbé elterjedt, különlegesebb formákkal is találkozhatunk a gyűjteményekben, amelyekben például a játékeszközök szoknya alatt való egymásnak adogatása, vagy a lábak szoknyával való teljes eltakarása szerepel. Kiss Á. 1891. 24-25, 155, 157, 266; Gönczi F. 1949. 12, 74-75; MNT I. 1951. 17, 105, 107; Szapu M 1996. 123; Hintalan L. J. 2000. 83, 94, 125-26, 186.

A mai kislányok már gyakran inkább nadrágban járnak, illetve szoknyáik nagy része sem alkalmas az említett játékokra, nem is csoda tehát, hogy ezek a játékok már nem részei a folklórjuknak. Játszanak viszont a gyermekek olyan játékokat, amiket a napjainkban használatos iskolai felszereléseik ihlettek. Ilyen például a *táskaháború* nevezetű játék (J II/1.52), amelyet tornazsákokkal, vagy hosszú vállpántos táskákkal szoktak játszani. A gyermekek ezeket a táskákat zsinórjuknál, vagy pántjuknál fogva lóbálják, pörgetik maguk körül, s igyekeznek vele egymást eltalálni, illetve a másik ütései elől kitérni.[386]

Ez csupán egy egyszerű példa annak illusztrálására, milyen hatást gyakorolhatnak a változó életkörülmények a gyermekfolklórra, a változások teljes körű felmérése és elemzése azonban nagyon nagy feladata lenne. Éppen ezért nem is kísérlek meg olyan részletes beszámolót írni a gyermekek világáról, mint amit Gazda Klára említett munkájában olvashatunk.[387] Vizsgálni fogom azonban a játékosok és az általuk használt folklóranyag kapcsolatát. A gyermekek folklórját, illetve a játékok jellegét és formáját, sőt olykor még a különféle szövegek és szövegváltozatok elhangzását és terjedését is nagyban befolyásolják és meghatározzák ugyanis a résztvevő játékosok. Egyrészt azért, mert bizonyos játékokat csak nagyobb, míg másokat inkább kisebb létszámban, esetleg ketten, vagy egyedül lehet csak igazán élvezetesen játszani. Így aztán egyáltalán nem mindegy, hányan vannak éppen a játszók, hány gyermek van éppen együtt az időtöltés megkezdésekor. Másrészt azért is, mert gyakran vannak a gyermekek között olyan vezéregyéniségek, nagyhangú fiúk, vagy lányok, akiknek ismeretei, illetve jelenléte egy-egy közösségben meghatározhatja az időtöltés módját, és a játszott játékok körét. Különbség van a 6-12 évesek gyermekfolklórja között a vizsgált időszak első és második felében is, hiszen a játékosokat érő külső hatások is nagyon sokat változtak az elmúlt 20 évben. Ezen kívül a különböző korú és nemű gyermekek általában más-más szövegeket és játékokat kedvelnek, más elfoglaltságokat részesítenek előnyben, illetve gyakran egészen másként játsszák ugyanazokat a játékokat.

A mellékelt játék- illetve szöveggyűjteményben, amelyben az általam gyűjtött kortárs adatok találhatók, szerepelnek a konkrét változatoknál különböző nemű, és különböző korú adatközlők, azonban ez még nagyon keveset árul el a folklór-adatok nemek, vagy korosztályok szerinti használatáról. Csupán azt jelzi, hogy vizsgálatomban kitől, kiktől gyűjtöttem az adatot – amennyiben ezt fel tudtam jegyezni, tudtam rekonstruálni. Az iskolákban zajló gyűjtések során azonban sokszor csak hallottam a szövegeket, de nem is tudtam pontosan, kitől származnak, illetve az olykor 60-80, de néha még több egyszerre jelenlévő gyermektől feljegyezett különböző játékokat korosztályok szerint olykor csak találomra tudtam behatárolni. Az adatközlők száma pedig éppen a fent említett okok miatt az elterjedtséget sem mindig adja vissza pontosan. A játék- és szöveggyűjteményben szereplő, játékosokra vonatkozó adatok tehát önmagukban még nem sok mindent árulnak el. A következőkben éppen ezért a rendelkezésemre álló további adatok és megfigyelések alapján igyekszem összefoglalni a játékosokra vonatkozó kutatási eredményeimet, kicsit részletesebben bemutatni a saját folklórjukat használó gyermekeket.

[386] Lányoktól ezt a játékot finomabb változatban is láttam. Az ő szabályaik szerint nem egymást próbálták meg eltalálni, hanem egymás pörgő, mozgó táskáit célozták meg. A környezetükben bekövetkező változások, az újabb és újabb lehetőségek hatására kopott ki minden bizonnyal a gyermekek folklórjából a *makaó* nevű kártyajáték (III/1.111) is, amelyet csak idősebb adatközlőim ismertek. Ennek a játéktípusnak ugyanis egy ideje már a legtöbb családnál megtalálható egy előre gyártott kártyákkal játszható változata Uno, vagy Solo néven. Ezeket a gyári kártyajátékokat pedig ma szinte minden gyermek ismeri és szereti.

[387] Gazda K. 1980.

Korosztályos különbségek

Munkámban nem a teljes gyermekfolklórral, hanem a 6-12 éves korosztály folklórjával foglalkozom, azt azonban természetesen nem mondhatjuk, hogy a gyermekek folklórja ez alatt a 6 év alatt teljesen egységes lenne. Gyakran nagy különbségek vannak a használt szövegek és játszott játékok körében ebben a rövidebb időszakban (is). Az életkori behatárolás egyrészt Katona Imre már részletesen hivatkozott kutatása nyomán történt, másrészt viszont azért is alakult így, mert vizsgálatom elsődleges helyszínein, az iskolákban ez a korosztály, azaz az alsó tagozat gyakran együtt, egyszerre van jelen. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a játékuk is egyforma. Iskolai megfigyeléseimen kívül rendelkezésemre állnak adatok az idősebb korosztállyal való beszélgetéseimből is, főleg az 1990-es évek második felére, illetve a 2000-es évek elejére vonatkozóan. Ahol lehetséges, ezeket az adatokat is bemutatom és felhasználom, hogy a korosztályos különbségek mellett a vizsgált időszakban bekövetkezett változásokat – melyeket generációs különbségnek nevezni még kicsit túlzás lenne – bemutathassam.

A gyermekek számára általában nagyon fontos, ki hány éves. Ez akár a különböző közösségeken, csoporton belüli helyeket, rangokat is meghatározhatja. Óvodás gyermekek hatalmi küzdelmeit vizsgálva Nicola Hurlston például azt állapította meg, hogy az egyik fontos eleme ezeknek a csatározásoknak éppen a kor, amelyet ők komolyan számon tartanak a fél, háromnegyed éveket is beleértve.[388] Nem ilyen részletesen számon tartva, de az iskolás gyermekek számára is fontos, ki mennyi idős, amit ők már nem is mindig az évek számával, hanem sokszor inkább az iskolai osztályok szerint, vagy csupán a korkülönbséget érzékeltető kifejezésekkel (például nagyok – kicsik különbségtétellel) tartanak számon.

Otthoni közegben, illetve a különféle délutáni foglalkozásokon, szakkörökön gyakran különböző korú gyermekek játszanak együtt, ilyen alkalmakkor kevésbé játszik fontos szerepet, ki hány éves. Az iskolában azonban rendszerint az egy osztályba járók, egykorúak közös játéka jellemző.[389] Persze itt is kialakulnak néha vegyes játszócsoportok – elsősorban a nagyobb létszámot kívánó sportjátékok, mint például a foci esetében – de leginkább az osztálytársak keresik egymás társaságát. A korosztályos elkülönülés néha még vegyes játszócsoportok esetén is megnyilvánul. Egy alkalommal például, mikor különböző korú fiúk fociztak egymással, osztályok szerint alakítottak csapatokat, s a játék során elhangzó szövegekben is megnyilvánult a különbségtétel: *A kicsik jönnek! Vigyázz, a nagyok be fogják csavarni!* Szintén korosztályok csatájává vált a hógolyózás az egyik iskolában egy téli megfigyelésem során. A szünetre kitóduló, egymást folyamatosan dobáló gyerekekből szép lassan két front alakult ki a lebetonozott játéktér két oldalán: egy 3-4 fős, 16 év körüli fiúkból álló csapat, és egy 10-12 fős, 8-10 éves fiúk alkotta csoport. Annak ellenére, hogy a nagyobbak sokkal kevesebben voltak, természetesen jobbak voltak célzásban, sokkal messzebbre el tudták dobni a hógolyókat. A kisebbek viszont valódi csapatként működve egy idő után összehangolt támadásokat kezdtek

14. kép Hógolyózás: kicsik a nagyok ellen

[388] Hurlston, N. 1990. 4.

[389] Finn kutatásai során Leea Virtanen is hasonló eredményre jutott. Virtanen, L. 1978. 11.

indítani, majd lerohanva a nagyobbakat végül sikerült őket megfutamodásra kényszeríteniük.
A korcsoportok, osztályok szerinti elkülönülést az iskolákban olykor az ott érvényes szabályok, illetve maguk a pedagógusok is erősítik, mivel a szünetekben és a szabad játék során sokszor meghatározzák, melyik osztály melyik területen mozoghat, az udvar melyik részét használhatja. Ezzel a felnőttek olykor az erőviszonyokat igyekeznek kicsit helyrebillenteni, hiszen a nagyobbak, ha tehetik, kihasználják idősebb korukból eredő hatalmukat, s akár erőszakkal is elfoglalják azokat a játéktereket, amikre éppen szükségük van. Így tették ezt a felső tagozatosok az egyik vizsgált iskolában is. Ha játszani akartak, egyszerűen lezavarták a kisebbeket a gumitéglával kirakott, megfelelő kapukkal rendelkező focipályáról. Ezért is vezettek be ebben az iskolában a pedagógusok egy, a kérdéses pályára vonatkozó időbeosztást. Persze a kisebbek nem mindig hagyják befolyásolni magukat és játékukat – főként, ha a korkülönbség köztük, és az őket irányítani akaró gyermekek között nem túl nagy. Egy alkalommal például 8-9 éves kisfiúk 3-an, majd később 4-en macskázást játszottak. Hamarosan megjelent három, náluk 1-2 évvel idősebb gyermek, akik kérdezés nélkül beálltak a játékba, majd elkezdték átszervezni azt: két, majd három macskát állítottak középre, s őket körülállva dobálták egymásnak a labdát. A kisebbeknek mindez láthatóan nem tetszett, de frappánsan megoldották a helyzetet: a hozzájuk kerülő labdával egyszerűen kisétáltak a játékból, majd a nagyobb fiúk elvonulása után hamarosan újrakezdték azt az „eredeti", általuk addig használt formában.
Az oktatási intézményekben tehát a kor szerinti elkülönülés – olykor a gyermekek érdekeit szem előtt tartva, olykor pedig praktikus, az együtt mozgó osztályok egyszerűbb összetartásának érdekében – jellemző a szabad játék ideje alatt is.[390]. Pedig a gyermekek általában jól kezelik a vegyes korú játszóközösségben kialakuló helyzeteket, esetleges konfliktusokat. Amennyiben pedig zavarja őket a nagyobbak irányító szerepe, de nem boldogulnak egyedül, ők maguk fordulnak a jelen lévő pedagógusokhoz segítségért. Így tettek azok az elsős gyermekek is, akik tanítónőjük bevonásával és segítségével szabadultak meg a *főnökösködni próbáló* nagyobb gyermektől, aki a hóolvadáskor (illetve esőzések után is sokszor megjelenő) kedvelt gátépítő játékukat irányítani szerette volna.

6-12 évesek játék- és szöveghasználata

A korosztályos különbségek a konkrét játék- és szöveghasználatban egyértelműen tetten érhetők.[391] A gyermekek által ismert és használt folklór-anyagot persze nagyban meghatározzák az otthoni viszonyok, a fiatalabb, vagy idősebb testvérek léte, illetve nem-léte is. Mivel azonban az iskolai közegben, ahol napjaik nagy részét töltik, főként a saját korosztályukkal játszanak együtt, szépen kirajzolódik a kisebb, vagy nagyobb gyermekek által kedvelt és használt játékok és szövegek köre.
A gyermekek például mindannyian szeretnek labdával játszani. Azonban míg a kisebb, 6-9 éves lányok és fiúk gyakran megelégszenek azzal, hogy egyszerűen csak dobálják egymásnak a labdát, cicázást játszanak vele, vagy kergetőzve és a labdát dobálva annak birtoklásáért küzdenek, addig a nagyobbak már inkább a stratégiai játékokat, a kidobós különféle változatait, vagy a labdával játszandó csapatjátékokat részesítik előnyben. Kidobózni, vagy focizni persze a 6-9 éves gyermekek is szoktak és sokan nagyon szeretnek is, visszafelé azonban ez a megállapítás már nem igaz: a nagyobb, 10-12 éves

[390] Vesd össze: Kalliala, M. 2006. 27-28.
[391] A továbbiakban adataimat csupán a vizsgált korosztályra vonatkoztatom, ez azonban nem jelenti azt, hogy a hivatkozott gyermekfolklór elemek ne jelennének meg az ennél fiatalabb, vagy idősebb korosztálynál is.

gyermekek csak nagyon ritkán játsszák az egyszerűbb, gyakran mindenféle szabály nélküli labdajátékokat.
Az első, második és harmadik osztályba járó gyermekek nagy beleéléssel és élvezettel játsszák a fogócskák különféle változatait, de örömüket lelik az egyszerű szaladgálásban, kergetőzésben, egymás szabályok nélküli üldözésében is. Egymást üldözni persze az ötödik, hatodik osztályos gyermekek is gyakran szokták, azonban náluk ez leginkább valamiféle konkrét sérelem, vagy egy-egy (játék)tárgy elvétele miatt történik *Visszakapod!*, vagy *Add vissza!* felkiáltással, nem pedig fogócska keretében, vagy egyszerűen a futás örömeért. Az ilyen időtöltéseket a kamaszodás felé induló gyermekek már lenézik, dedósnak tartják. Helyette inkább komolyabb, bonyolultabb, összetettebb szabályokkal rendelkező sport-szerű, vagy stratégiai játékokat űznek,[392] beszélgetnek, pletykálkodnak az osztályban, közösségben történt eseményekről. Újabban jellemző időtöltés a telefonjaikon való játék, a közösségi oldalakon történt események megvitatása, egymásnak való megmutatása, vagy a látott filmekről, olvasott könyvekről való mesélés, az aktuális sorozatokról, tehetségkutató műsorokról való beszélgetés is.
Szintén a kisebbek, a 6-9 évesek folklórjának szerves részei a kis állatokkal (bogarakkal, csigákkal) való játékok, illetve a különféle szerepjátékok. Ez utóbbi során a gyermekek – s közülük is elsősorban a kislányok – gyakran különféle állatok szerepébe bújnak. Mókusokként élelmet gyűjtenek, lovakként vágtáznak az udvaron, vagy „megsebesült" társukat támogatják, gyógyítgatják. Máskor bonyolultabb, a rajzfilmek, számítógépes játékok világából is jól ismert sémák alapján tündéreset játszanak, melyben különféle feladatokat kell teljesíteni, illetve egymás segítésével lehet egyre előrébb, magasabb szintre jutni. Kedvelt a 6-8 éves gyermekek körében a papás-mamás játék is, melynek során családi jeleneteket játszanak el, gyermek-szülő konfliktusokat dolgoznak föl, vagy vendégségbe hívják a „szomszédjaikat." Az ilyen játékokban olykor fiúk is részt vesznek, ők azonban jellemzően inkább különféle harcos szerepjátékokba bonyolódnak, vagy nyomoznak, felderítenek. A szerepjátékok velejárója az eljátszott események szóban való kommentálása, a szerepek, helyzetek változásának bejelentése, a kialakult helyzetek tisztázása, a játék további menetének előrevetítése ilyen, és hasonló mondatokkal: *Még egy kicsit sántítok, de aztán jól leszek! Mondjuk, hogy itt találsz meg minket. Én most már csokitündér vagyok, mert segítettem neki. Most becsuktad az ajtót és itt van egy ablak, és én kiszökök. De még nem haltál meg, csak összeestél!* Ezek a folyamatosan kommentált képzeletbeli helyzetek és játékok a 11-12 éves gyermekek folklórjából már hiányoznak. Ők, ha játszanak is néha szerepjátékokat, azok már nem annyira meseszerűek, nem a fentebb említett témák körül mozognak, hanem inkább a korábban már említett, médiából vett jeleneteken, onnan ismert műsorokon alapulnak.

15. kép Csigákkal játszó kislányok

[392] Hasonló eredményre jutott a játékosok kora és játékok közötti összefüggések vizsgálata során az Opie házaspár is. Opie, I. and P. 1969. 4-6. Mindezt a gyermek- és játékpszichológia is megerősíti. Megállapításaik szerint, míg a 7-8 évesek leginkább az egyszerűbb, szabályjátékokat kedvelik, addig a 10-12 éveseknél már inkább a bonyolultabban szervezett csapatjátékok, sportjátékok kerülnek a középpontba. Lásd erről bővebben: Millar, S. 1997. 200-215.

A különféle játékok, játéktípusok kedveltségének alakulását a vizsgált korosztály, illetve pontosabban a 8-11 éves gyermekek körében a kérdőívek eredményei is jól mutatják, bár természetesen nem minden esetben teljesen pontosan, hiszen a válaszok olykor játéktípust, máskor pedig konkrét játékokat jelöltek meg.[393]

Időtöltés/ Kor	8-9 éves	10-11 éves
Fogócskák	61,4%	26,6%
Foci	22%	20%
Kidobós	14,3%	14,2%
Egyéb sportjátékok	0,0%	17,7%
Szerepjátékok	5,4%	6,1%
Beszélgetés	6,6%	20,3%

Kedvenc iskolai játékok említésének százalékos aránya a kérdőívben

A legkedveltebb iskolai szabad időtöltések százalékos eloszlásai igazolják azt a fentebbi megállapítást, mely szerint a fogócskák kedveltsége az életkor növekedésével erőteljesen csökken. A különféle sportjátékok közül a legtöbbet emlegetett foci és a kidobós kedveltsége nagyjából állandó, egyéb sportjátékok – például pingpong, kézilabda, kosárlabda, zsinórlabda – azonban csak az idősebb korosztálynál jelennek meg. A táblázat a szerepjátékok kedveltségében kisebb növekedést mutat, meg kell azonban jegyezni, hogy ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a fentebbi megállapítás – mely szerint a 6-9 éves korosztály jóval több szerepjátékot játszik, mint az idősebbek – ne állná meg a helyét. A szerepjátékokat ugyanis a kisebb gyermekek gyakran nem nevezik meg, az ő fejükben ezek nem nevekkel, „címkékkel," ellátott játékokként vannak elraktározva.[394] Az ilyen játékokat játszó kislányok például kérdésemre, hogy mit is játszanak, gyakran nem igazán tudtak válaszolni. Egyesek próbálták elmagyarázni, körülírni, mások azt felelték, *csak úgy játszunk*, *mindenfélét*, megint mások pedig láthatóan zavarba jöttek, majd kis gondolkodás után válasz nélkül elszaladtak. Nem csoda tehát, ha a kérdőívre adott válaszokban ezek a gyakran konkrét megnevezés nélküli szerepjátékok nem jelennek meg. Ezen kívül a részletesebb elemzés kimutatta, hogy a kérdőívet kitöltő 30 11 éves gyermek közül csupán egyetlen gyermek említett szerepjátékot, ami százalékra átszámítva 3,3%-os arányt jelent. 11 éves kortól tehát a számokban is megfigyelhető a szerepjátékok kedveltségének csökkenése. Érdekes adat még, hogy az idősebb gyermekek körében mennyire megnövekszik a klasszikus értelemben nem játéktevékenységnek tekintett beszélgetés említésének aránya. Ez, illetve néhány további adat nem csak a különféle játékok kedveltségének alakulását mutatják, hanem abba is bepillantást engednek, hogyan változik a gyermekek játékról alkotott elképzelése, milyen tevékenységeket tekintenek a játék fogalmába tartozónak a kisiskolások.

[393] Mindez abból a törekvésből is adódik, hogy a gyermekeket a kérdések megfogalmazásával minél kevésbé befolyásoljam a válaszadásban. Ennek következtében viszont a válaszok is nagyon sokfélék voltak.

[394] Talán ez lehet az egyik oka annak is, hogy a hagyományos anyaggal foglalkozó szakirodalomból a szerepjátékok gyakran hiányoznak, illetve csak érintőlegesen, a látványos, jól körülírható, megnevezhető változatokat (például lakodalmas, temetés) kiemelve jelennek meg. Ezt az aránytalanságot ismerte fel S. Laczkovits Emőke, aki 1999-ben egy hiánypótló tanulmányt írt a témáról. S. Laczkovits E. 1999/b.

Időtöltés/ Kor	8-9 éves	10-11 éves
Építő játékok	45,0%	17,5%
Társas/kártyajátékok	54,7%	59,2%
Sportjátékok	88,8%	57,9%
Játéktárgyak	15,4%	6,7%
Szerepjátékok	4,3%	7.9%
Elektronikus játékok	15,4%	32,5%
"Nem játékok"	9,8%	28,4%

Kedvenc játék-típusok említésének százalékos aránya a kérdőívben

A 8-9 éves gyermekek a három kedvenc játék mindenféle megkötés és irányítás nélküli felsorolása során gyakran említettek építő játékokat, illetve különféle játéktárgyakat – legtöbbször plüssállatokat, kisautókat. Ezek említése a nagyobbaknál már sokkal ritkábban jelenik meg. A különféle társasok és kártyajátékok már a 8-9 évesek számára is fontos, központi játékeszközök/tevékenységek, ezeknek kedveltsége pedig nem csökken, hanem növekszik az életkorral. Érdekes, hogy a különféle sportjátékok említése viszont lényegesen csökken. Ennek oka valószínűleg az, hogy a 10-11 éves korosztály értelmezésében a játékok közé sorolódik sok olyan időtöltés is, amit klasszikus értelemben nem tekintettek játéknak. Ilyen például a rajzolás, az olvasás, a zenehallgatás, vagy a különféle kézműves tevékenységek, például a gyöngyfűzés. Ezenkívül ide soroltam azokat a sportokat, művészeti tevékenységeket is, amelyeket a gyermekek a kedvenc játékaik között említettek, azonban ezekre rendszerint csak különórákon, „hivatalos keretek között", megfelelő pálya, helyszín, eszközök esetén kerülhet sor. Ilyen volt például a kérdőívben a tenisz, a lovaglás, a floorball, a ritmikus sportgimnasztika, vagy éppen a balett. A 10-11 évesek életében már egyre fontosabb szerepet töltenek be a különféle elektronikus játékok is, melyet a százalékos arány több mint duplájára növekedése is jól mutat. Ezek a százalékos arányok azt a sokat emlegetett elgondolást ugyan nem igazolják, hogy az elektronikus játékok, illetve tágabb értelemben a média, vagy a leggyakrabban emlegetett televízió (amit egy-egy alkalommal maguk a gyermekek is említettek kedvenc otthoni játékaik felsorolásánál) leginkább a különféle mozgásos, kinti, közösségi játékoktól veszik el az időt, illetve ezeket váltják föl,[395] a számok azonban mindenképpen elgondolkodtatóak.

16. kép Játék a mobiltelefonon

A játszott, kedvelt játékokban megfigyelhető korosztályos különbségekhez hasonló eltérések mutathatók ki a mellékeltben bemutatott szövegek használatában, kedveltségében is. Míg a különféle szituációkhoz – például a kibéküléshez, a hintázáshoz, a játékkezdéshez, a játékok, tárgyak elcseréléséhez, vagy éppen az étkezéshez – kötődő dalok és mondókák inkább a kisiskolások sajátjai, addig a funkció nélküli hosszabb énekek és mondókák már jellemzően a 10 éven felüliek folklórjának szerves részei. A legtöbb hosszú, már-már ballada-szerű dalt és mondókát – például a Kaktusz Pedróról szóló történetet, a kalózhajó tragédiáját feldolgozó szöveget, a dzsungelben élő indiánról szóló dalt, vagy a mérgezett pogácsa meséjét (SZ XII/208,

[395] Lásd erről bővebben: Winn, M. 1990. 104-105; Buckingham, D. 2002. 119-121; Hedrick, H. 1997. 83-84; Payne, K. J. 2009; Lanczendorfer Zs. 1995. 238.

210, 211, 212) – mind 11-12 éves gyermekektől gyűjtöttem, akik ezeket még a későbbiekben is, körülbelül 14-15 éves korukig használták.
A verses csúfoló szövegek használata, amelyek többek között a különböző neműeket, a sírókat, a nagydarabokat, vagy éppen az utánzókat hivatottak kipellengérezni, szintén elsősorban a fiatalabb korosztály sajátja. A 10-12 éves gyermekek ilyen szövegeket már nem igazán használnak. Ők inkább a különféle beugratókkal, frappáns válaszokkal érik el a csúfolókkal is kiváltható hatást, ezekkel igyekeznek saját pozíciójukat erősíteni, a közösséget szórakoztatni, vagy a hiszékenyebbeket, kevésbé ügyeseket és okosakat nevetségessé tenni.[396]
A korosztályos különbségeket a paródiák típusaiban, használatában is megfigyelhetjük. A 6-7 éves korosztályra még a parodizálás, az átköltések kezdeti, már az óvodában is megjelenő foka jellemző, melyben rendszerint az eredeti szövegnek csupán egy-egy szavát alakítják át. A gyermekek ekkor jellemzően az oktatási intézményekben tanult szövegekkel kísérleteznek. Ezeket a változatokat a 6 év körüli gyermekek gyakran nem is maguk között használják, hanem a szöveg tényleges elhangzásakor, az óra, vagy foglalkozás közben próbálgatják. Ennek az alkotó kísérletezésnek három főbb típusát különíthetjük el.

1. Szavak cseréje. A gyermekek a dalok, vagy mondókák egy-egy szavát az eredetihez hasonló hangzású, de más értelmű szavakkal helyettesítik. Az óvodákban és egyes iskolákban is sokat énekelt népi gyermekjátékdalban például a *Bújj, bújj*-ból *Fúj, fúj* lesz; a Szent Márton történetét bemutató énekben pedig a *kabátja félbetépve már* sor helyett *a bátyja félbetépve már* szöveg hangzik el.
2. Rímek felcserélése. A sorvégi, egymásra rímelő szavak megcserélésével a gyermekek értelmetlenné, nevetségesé teszik a szöveget. A tananyagban szereplő népdal *Elvitte a víz a szappant, utána küldték a kappant* soraiból például *Elvitte a víz a kappant, utána küldték a szappant* lesz a gyermekek ajkán.
3. Tiltott, agresszív, trágár szavak. A szövegek átalakításának leggyakrabban használt változatában a gyermekek egyszerűen egy tabunak tekintett szóra, kifejezésre cserélik a szöveg egy-egy szavát. Az óvodában tanult kiszámoló-szöveg *a kutya tagadta, hogy ő el nem lopta* sora például így hangzik a gyermekek szájából: *...hogy ő el nem szarta.* Az *Elvesztettem zsebkendőmet* kezdetű, közismert dalban pedig a gyermekek szerint nem *egypár csókot,* hanem *egypár pofont* szabad adni a zsebkendőt megtalálónak.

A 8-10 éves gyermekek paródiáiban a különféle ünnepi dalok, az iskolában tananyagként tanult népdalok, illetve a rajzfilmslágerek kerülnek a középpontba, melyeket a szövegben szereplő hősök nevetségessé tételével, az ünnepi hangulatot romboló, azzal ellentétes, vagy épp trágár szavakkal, agresszív szóbeli megnyilvánulásokkal alakítanak át. Az ezerszer hallott és énekelt szöveg átköltött verzióiban tehát a tekintélyrombolás gyakran fontos, központi elem. A felnőttek, illetve a tanárok, valamint a különféle hősök kifigurázásával, nevetségessé tételével tekintélyük, mindenhatóságuk, gyermekek fölött állásuk kérdőjeleződik meg. A gyermekpszichológia is arról beszél, hogy 10 éves kor körül lesz a gyermekek magatartása egyre kritikusabb, a „hogyanok" és a „miértek" is egyre jobban izgatják őket, keresik az ok-okozati összefüggéseket.[397] Ezzel együtt természetesen a felnőtteket is egyre kritikusabban szemlélik, nem fogadják el megkérdőjelezhetetlen igazságnak állításaikat, már nem mindenhatóak és tévedhetetlenek a szemükben. Ez a magatartás és

[396] A csúfolók és beugratók működéséről, indítékairól és használatáról lásd: Jorgensen, M. 1999.
[397] Lásd például: Clauss, G – Hebbs, H. 1978. 193, 199.

hozzáállás pedig tetten érhető a 10-12 évesek által előszeretettel használt, rendszerint kiforrott szöveggel, rímekkel rendelkező paródiákban is. [398]

Különbségek a vizsgált korszakon belül

A gyermekfolklór ismeretében és használatában a 6-12 évesek folklórjának különbségei mellett a kutatás tárgyának tekintett bő 20 éven belül is sok változás történt. Az egyik legfeltűnőbb ezek közül a szövegek használatának eltűnése, a dalok, mondókák visszaszorulása, kikopása a gyermekfolklórból. A szövegismeretben, szöveghasználatban bekövetkezett változásokat jól szemléltetik a kiszámolók. Míg az idősebb adatközlők elmondásuk szerint az SZ I/2-es, 4-es és 8-as szöveg kivételével az itt közölt kiszámolókat, illetve azok egy-egy általuk ismert változatát rendszeresen használták a játékok szereplőinek kiválasztására, addig a mai gyermekek többsége általában csupán az első kettő, illetve a 7-es szöveget ismeri. Sok gyermek számára pedig a kiszámoló ma már csupán egyetlen szöveget, az 1-es számú kiszámolót, illetve annak általa ismert változatát jelenti. Persze ma is sokan ismerik még az említetteken kívül az I/6-os és 14-es szöveget is, azonban szabad játékaik során ezek szinte soha nem kerülnek elő. Ezen kiszámolók hagyományozódása sem elsősorban a gyermekek között történik, a legtöbben az iskolában a tanároktól/tanítónőktől tanulták meg ezeket a szövegeket, s nem is minden esetben kiszámolóként. Talán éppen ezért sem épültek be szervesen a saját maguk örömére játszott játékokba.

A szövegek mellett a kiszámolók használatában is komoly változásokat tapasztalhatunk. A kiszámolók egy, a szakirodalomban és a monográfiákban is igen gyakran olvasható típusában[399] kirekesztő módon, a résztvevők sorozatos kiesésével addig ismétlődik a kiszámoláshoz használt mondóka, amíg végül csak egyvalaki marad. Erre a típusra húsz év fölötti adatközlőim kisiskolás korából, tehát az 1990-es évek második felére vonatkozóan még elég sok adat volt. Fiatalabbaknál azonban már csak elvétve találtam erre a hosszadalmasabb kiszámolásra adatot. Az említett idősebb korosztály rendszerint még arról a szakirodalomban olykor külön típusként tárgyalt, ökölütögetősnek is nevezett[400] kiszámolásról is mesélt, melynek során a jelöltek két ökölbe szorított kezüket nyújtották előre, a kiszámolást végző egyén pedig minden szónál, vagy szótagnál egy-egy ökölre mutatott rá. Akinek kinyújtott öklére az utolsó szótag esett, az azt a kezét hátra tette, de a kiszámolásból véglegesen csak akkor esett ki, ha egy újabb körben a másik kezét is hátra kellett tennie. Ez a fajta kiszámolás az izgalom fokozását is szolgálta, hiszen az egyik kéz kiesése után még mindig megvolt a remény és lehetőség a „nyerésre". Hosszadalmasabb volta miatt pedig gyakran szinte önálló játékként működött.[401] Ehhez persze a gyerekek – pontosabban idősebb adatközlőim – rendszerint a rövidebb szövegeket (például SZ I/6/a, b, 7/a.) használták. A fiatalabb korosztály ezt a gyakran kirekesztőnek is nevezett kiszámolást nem nagyon ismeri, s még ha ismeri, sem szívesen használja. Egy-egy adatközlőm az *Üvegben egy törpe…*

[398] C. W. Sulliwan a gyermekek szóbeli költészetét vizsgálva megjegyzi, hogy dajkarímek, vagy a kisebbeknek szóló tévéműsorok paródiái azt is hivatottak jelezni a gyermekek ajkán, hogy ők már nagyobbak, az ilyen „gyerekes" dolgok őket már nem foglalkoztatják. Ezek tehát a gyermekek közötti szinteket is jól mutathatják. Sulliwan III, C. W. 2008-2009. 71.

[399] Lásd például: MNL III. 199; Borsai I. 2007. 49-50; Csalog Zs. 1959; Veress Péter I. 2009. 108; Gazda K. 1980. 211; Lázár K. – Niedermüller P. 1990. 645; Hintalan L. J. 2000. 50, 53. Ezt a típust a népi gyakorlatban korábban „szemzésnek", „szemenkénti sorsolásnak" is nevezték. (Porzsolt L. 1885. 15.)

[400] Gazda K. 1980. 217.

[401] Kalocsa környékéről még olyan, a fentiekhez hasonló változatról is vannak adataink, melynek során 2-3 gyermek kifeszített ujjú tenyerét a padra letéve az ujjakra számolt rá, s amelyik ujjra jutott a kiszámolás, azt behajtották. Ebben a játékban viszont az győzött, akinek leghamarabb elfogytak az ujjai. Pécsiné Ács S. 2002. 38.

kezdetű szöveg (SZ I/7.) közlése során elmondta, hogy ezt a kiszámolót nagyon ritkán használják, mert azt *úgy kell játszani*, hogy az utolsónak maradó egyén lesz a fogó, vagy éppen hunyó. Ez azonban így *túl hosszú*, használata tehát nem jellemző. Sok kisiskolás gyermek egyébként ma már egyáltalán nem is használ játékai során kiszámolót.[402] Természetesen a népi gyermekjátékokkal foglalkozó néprajzi szakirodalomban is sokszor megjegyzik a szerzők, vagy éppen az adatközlők, hogy a gyermekek nem minden játékot kezdtek kiszámolóval. A kérdéses egyéni szerepet gyakran az kapta, aki a leghamarabb jelentkezett, vagy éppen akit a többiek, vagy egy-egy nagyobb hangú, vezető egyéniség kijelölt.[403] A kiszámolókat azonban mindenhol ismerték a gyerekek, s ha nem is minden alkalommal, de igen gyakran használták játékaik során. Idősebb adatközlőim is hasonlóan emlékeztek vissza. Ezzel szemben a mai gyerekek közül megkérdezésemre sokan elmondtak ugyan egy-egy szöveget (általában az 1-es számú kiszámoló valamelyik variációját), ténylegesen használni azonban nem igazán szokták. Megerősítették ezt megfigyeléseim is. Az iskolaudvarokon a gyermekektől az utóbbi két évben szinte soha nem láttam és hallottam kiszámolást. A kérdéses szerepeket a játékokban rendszerint azok kapják, akik a leghangosabbak, akik legelőször arra jelölték magukat, akik az adott csoport vezető egyéniségei, illetve akik az együtt játszó közösségben a legjobban képesek akaratukat érvényre juttatni. Vagy éppen azok, akiket a fent említett gyerekek kijelölnek. A lányoknál ebből az önálló, vagy mások általi kijelöléssel történő szereplőválasztásból általában nincs probléma, elfogadják a kialakult helyzetet. A fiúknál *néha lesz belőle egy kis verekedés*, de általában nekik is sikerül hamar megegyezniük az adott szerepkör betöltéséről.

A kiszámolókat, illetve az ezzel kapcsolatos szövegismeret kérdést vizsgálva, a mai gyermekek szövegtudását a hagyományos kiszámolókat bemutató kötetek adataival összevetve fontos megemlíteni Faragó József 2003-ban megjelent tanulmányát.[404] Ebben a cikkben ugyanis a szerző a tényleges használat, a gyermekek és a folklóranyag viszonyának kérdését járja körül. Konkrétan azt a kérdést teszi fel, hogy a gyűjteményekben megjelent rengeteg szöveg – jelen esetben kiszámoló – vajon a tényleges használatban hogy nézett ki? Egy-egy gyermeknek, vagy településnek mekkora volt a repertoárja? 1970-es években végzett kutatása alapján pedig arra a megállapításra jut, hogy a 7-15 éves gyermekek általában 1-12 mondókát tudnak fejenként, de a legtöbb gyermek csupán 2-3 szöveget tud és használ.[405] Ezt figyelembe véve pedig – bár természetesen nem tagadható – mégsem tűnik annyira drasztikusnak a változás.

A gyermekek által használt szöveganyag megfogyatkozása nem csak a kiszámolókra, hanem sok más területre is jellemző. A fogócskák alkalmával idősebb adatközlőim beszámolói szerint korábban még rendszeresen használt, *Egér, egér…* kezdetű mondóka (SZ IV/32) helyett a mai gyermekek általában egyszerű számolással oldják meg, hogy a menekülők ne tartózkodhassanak túl sok ideig a *házban*. A biztonság területre befutó, vagy biztonságot jelentő tárgyakat megérintő játékosoknak a fogó hangosan ötig, vagy tízig számol (más változatban maguknak kell ezt a hangos számolást elvégezniük), ezután pedig el kell hagyniuk a házat. A mondóka helyét tehát egy időmérés-szerű számolás vette át a játékban.[406]

---

[402] Dániai és norvégiai kutatásai során Erik Kaas Nielsen is hasonló eredményre jutott az 1990-es évek első felében: a gyermekek még tudnak néhány kiszámoló-szöveget, használni azonban csak elvétve szokták. Nielsen, E. K. 1992. 2.

[403] Lásd például: Lázár K. – Niedermüller P. 1990. 644; Hintalan L. J. 2000. 46.

[404] Faragó J. 2003.

[405] Faragó J. 2003. 105-106.

[406] Meg kell azonban itt azt is jegyezni, hogy a házban való maradás idejének számolással való mérése sem teljesen újdonság. A sárosdi általános iskolások ugyanis már 1984-ben arról számoltak be, hogy

A gyűjteményben bemutatott szövegek többségét négy-öt évvel ezelőtt gyűjtöttem, s nagyobb részüket akkor is idősebb adatközlőktől, akik az 1990-es évek második felében, illetve a 2000-es évek elején voltak kisiskolás gyermekek. Az elmúlt két-három évben csak kevés új szöveg került a gyűjteménybe, annak ellenére, hogy ekkor is ugyan annyi időt töltöttem gyermekek között, illetve velük való beszélgetéssel. Az általam már ismert változatok használata, előkerülése utazásokon, spontán játékalkalmak során is egyre kevésbé volt jellemző.[407] Ez persze nem is annyira meglepő, ha belegondolunk abba, mennyire másként használjuk mi, felnőttek is a nyelvet, a szövegeket, mint korábban tették azt a paraszti kultúrában. George Steiner, a francia születésű amerikai irodalomkritikus és filozófus már az 1960-70-es évek fordulóján megjelentetett egy tanulmányt *Egyre távolabb a szótól* címen.[408] Ebben arra hívja fel a figyelmet, hogy a korábbi, szó erejébe vetett hithez, a szó mágiaként való alkalmazásához képest ma egyre inkább eltávolodunk tőle. A nyelv – a tömegkultúrának és a korszerű tömegkommunikációs eszközöknek nagymértékben köszönhetően – elcsenevészesedik, a beszéd gazdagsága egyre hanyatlik, az olvasás pedig egyre inkább visszaszorul.[409] Ugyanerről a jelenségről számol be és gondolkodik el Mario Vargas Llosa, a Nobel díjas perui író, irodalomkritikus a magyar nyelven 2014-ben megjelent *Látványcivilizáció* címet viselő esszékötetében.[410] A szó napjainkban egyre inkább alárendelődik a képnek, a hangnak, illetve az audiovizuális termékeknek, az írás és az olvasás, valamint a beszélt nyelv pedig egyre inkább háttérbe szorul ezekhez képest. Ha csak arra a szemünk előtt zajló folyamatra gondolunk, hogy a nap mint nap ezerszámra küldött elektronikus levelekben és sms-ekben hogyan vették és veszik át a szavak és mondatok helyét a különféle rövidítések, jelek és képek, láthatjuk, mennyi igazság rejlik a két idézett szerző meglátásaiban.[411]

Vasas Samu is felhívta erre a jelenségre a figyelmet – kifejezetten a folklórszövegekre vonatkoztatva – kalotaszegi vizsgálatában. Mint írja, a gyermekfolklór háttérbe szorulásának, illetve a szövegtudás szegényesedésének oka a felnőtt világ, felnőtt kultúra változásaiban is keresendő. Hiszen korábban a népi élet minden megnyilvánulása rímes, ritmusos, vagy éppen dallamos volt, mindez pedig a gyermekekre is hatással volt, rájuk is átragadt.[412] A korábbi helyzetet bemutatva több más szerző is említette, hogy a gyermekek életében alig volt olyan mozzanat, amelyet ne verssel, játékkal, dallal kísértek volna. A gyermekeket a beszéddel egy időben dalolni is tanították, bölcsődalokkal altatták őket el, versikékkel tanították őket tapsolni, ülni, állni, járni, így csiklandozták, cirógatták, hintáztatták őket, így aztán később maguk is dalokkal és mondókákkal kísérték cselekedeteiket és játékaikat.[413] Ezenkívül a családban, illetve a különféle társas összejöveteleken is központi szerep jutott a daltanulásnak, gyakran maguk a felnőttek is fontosnak tartották, hogy ezt a tudásukat is továbbadják a fiatalabb generációknak.[414] Napjainkban ezzel szemben a rímes, ritmikus

---

maximum 10 számolásig maradhatnak az általuk várnak nevezett házban, utána ki kell jönniük. Honismereti Szakkör Sárosd 1984. 6-7.

[407] A szövegtudás szegényesedéséről, az énekes, szöveges játékok visszaszorulásáról a XX. század végén más szerzők is beszámoltak. Vasas S. 1993. 29; Lanczendorfer Zs. 1995. 240.

[408] A tanulmány magyar nyelven 1970-ben jelent meg. Steiner, G. 1970.

[409] Steiner, G. 1970. 38-47.

[410] Llosa, M. V. 2014.

[411] Ezt a jelenséget olykor hivatalos helyeken, a hivatalos kommunikációban is megtapasztalhatjuk. A Budapesti Közlekeséi Központ legújabb típusú buszjáratain például az utasokat nem szállító jármű kijelzőjén a járat számának helyén egy szomorú emotikon jelenik meg.

[412] Vasas S. 1993. 29.

[413] Olosz K. 1982. 23-24; Ujváry Z. 1980. 54.

[414] A hagyományos daltanulás részletes leírását Áj falu példáján lásd: Vargyas L. 2000. 16-33.

szövegek és dalok használata általában az óvodai, iskolai oktatásban, verstanulásban merül ki. A 2000-es évek első felében az óvónők is megfigyelték, hogy az óvodába kerülő gyermekek egyre kevesebb versikét, játékot hoznak magukkal otthonról, mint a korábbi időkben.[415] Nem csoda hát, hogy a gyermekek maguktól egyre kevesebbet énekelnek, egyre kevesebb mondókát használnak, hiszen a családban általában nem ilyen mintát látnak maguk előtt. Manapság a családokban az altatók, dajkarímek, ölbeli gyermekeknek szóló dalok és mondókák inkább cd-ről, hangfelvételről szólalnak meg, ritka az olyan szülő, aki a rádióból, vagy zenelejátszókból szóló dalokkal való együtt éneklésen túl rendszeresen dalra fakadna – akár gyermekének, akár a maga örömére énekelve. Így aztán tulajdonképpen természetesnek tekinthető, hogy a világban zajló folyamatok a gyermekek folklórjában is tükröződnek, s ők is egyre távolabb kerülnek a szótól, egyre kevesebb szöveget és dalt használnak.[416]
A szöveghasználat visszaszorulása mellett bizonyos esetekben a dallamok kikopása is előfordul. Egyes szövegeket például néhány gyermek – általában az idősebb adatközlők – még dallammal ismert, mások viszont csak ritmikusan szavalva adták őket elő. Ilyen például az SZ XII/218, 219-es szöveg, melyeknek rock and roll-os dallamát a fiatalabb adatközlők nagy része nem ismerte, használatukban ezek dallam nélküli ritmikus mondókaként jelentek meg. Ennek persze az is lehet az oka, hogy a kisebb gyermekek a bonyolultabb, eredetileg a felnőttek kultúrájába tartozó dallamokat rendszerint ugyan eltanulják a nagyobbaktól, de nem mindig tudják megfelelően reprodukálni, így aztán az ő ajkukon könnyen megtörténhet a dallam elkopása, vagy épp elmaradása. Természetesen a folyamatos átadás, hagyományozódás során történő egyszerűsödés is lehet az oka ennek a jelenségnek. A dallamok eltűnése, kikopása a szövegek mellől ugyanis nem mai jelenség, a gyermekfolklórban már korábban is jellemző folyamat volt. Kodály Zoltántól például a következőket olvashatjuk ezzel kapcsolatban a *Magyar Népzene Tára* első, 1951-es kötetében: „Van okunk hinni, még ha nem tudjuk is változatokkal bizonyítani, hogy a dallamtalanul közölt játékdalok nagy része dallammal járt akkor is, ha a közlő szerint csak mondják".[417] A dallam tehát Kodály szerint szerves része volt a gyermekjátékoknak, a gyermekek által használt anyagnak. Később ezt a gondolatot Borsai Ilona vizsgálta tovább, aki különféle konkrét példákkal is igyekezett bizonyítani a magyar népi mondókáról írott tanulmányában, hogy a dallam nélkül felgyűjtött mondókákhoz is tartozott egykor valamiféle dallam.[418]. Mindezek jól mutatják, hogy a különféle dalok prózaivá válása már korábban is jellemző folyamat volt a gyermekek folklórjában.

Nem csak a szövegek mennyiségében és használatában, hanem a kedvelt, játszott játékokban is vannak különbségek a vizsgált korszakon belül. Bizonyos játéktípusok kikoptak a használatból, eltűntek az iskolák udvaráról, helyettük azonban mások jelentek meg. A különféle bújócskák például szinte minden gyermekfolklórral foglalkozó kiadványban megjelennek. Idősebb adatközlőim is gyakran említették ezt a játékot, melynek különböző formáit, típusait játszották az otthoni, lakásban két-három

[415] Szvetelszky Zs. 2004. 17-18.
[416] Az énekes, illetve dialógus-játékok visszaszorulásáról a nemzetközi szakirodalomban is beszámolt néhány szerző. (Yoffie, L. R. C. 1947; Sutton-Smith, B. – Rosenberg, B. G. 1974. 268-269.) Meg kell itt említeni azt is, hogy Felicia McMahon és Brian Sutton-Smith ezzel szemben épp azt állította az ezredfordulón, hogy a modern gyermekfolklór inkább szóbeli és szimbolikus, mint fizikai. Mindezt azzal támasztják alá, hogy míg Newell és Gomme gyűjteményeiben relatív kevés szó esik szóbeli játékokról, addig például a Knapp és az Opie házaspárnál a játékok több, mint fele szóbeli. (McMahon, F. – Sutton-Smith, B. 1999. 296.) Ez a különbség azonban nem feltétlenül a tényleges változásokat jelzi, hanem adódhat a gyűjtő és a tudományszak adott időszakra jellemző orientáltságából is.
[417] MNT I. 1951. XIX.
[418] Borsai I. 1980. 551-570.

testvér részvételével zajló egyszerű bújócskától a jóval nagyobb, nyíltabb terepet igénylő *pacs-pacsos*on (J II/3.79) át a szintén sok résztvevővel, viszonylag nagy területen játszva élvezetes *lövöldözős bújócská*ig (J II/3.81).[419] Megfigyeléseim során az utóbbi években csak elvétve láttam bújócskázó gyermekeket az iskolaudvarokon, vagy parkokban. Mindez a kérdőív adataiban is tükröződik: kedvenc iskolai játékaik felsorolásakor a 191 gyermekből csupán hárman említették a bújócskát. Iskolán kívüli elfoglaltságaikkal kapcsolatban sem került elő gyakrabban ez az időtöltés: három kedvenc játékuk felsorolásánál is csak négy alkalommal említették a bújócskát. Az otthoni játékokra vonatkozó kérdésekben már kicsit többször megjelenik ez a játék, a gyermekek ezek kapcsán 19 alkalommal említették ezt az elfoglaltságot. A bújócskázás tehát nem tűnt el a gyermekfolklórból, de napjainkban már inkább otthoni keretek között kerül elő. Nem csupán visszahúzódtak, hanem szinte teljesen el is tűntek mára a játékpalettáról viszont az ugróiskolák. Ez a hazai és nemzetközi szakirodalomban is sokat emlegetett és vizsgált játék az 1990-es évek második felében, illetve a 2000-es évek fordulóján még nagyon kedvelt volt, bár már idősebb adatközlőim is csak két típusát ismerték és használták a korábbi gyűjtésekből ismert számtalan változattal szemben.[420] A mai iskolák udvarán rendszerint láthatunk a felnőttek által előre felfestett, vagy a kövezetben eltérő színnel kirakott ugróiskola-ábrákat, azonban sok gyermek már nem is igazán tudja, eredetileg mire valók, hogyan kellene ezeket használni. Persze ettől függetlenül ösztönözheti őket játékra az ábra. Az egyik iskolában egy alkalommal például két 8 év körüli kislány ügyességi játékot játszott a felrajzolt ugróiskolában. Igyekeztek fél lábon, illetve a megfelelő helyeken páros lábra ugorva hiba nélkül végigugrálni az ábrán, hol egyik, hol másik végéről kezdve. (A felrajzolt ábrában a számok nem szerepelnek.) A szakirodalomból is ismert klasszikus ugróiskolázásra azonban – a már említett, visszatanított hatos változat kivételével – nem láttam példát az utóbbi években, s az ugróiskola a kérdőívekben sem került említésre egyetlen egyszer sem. A kanadai gyermekek folklórját vizsgálva Carde H. Carpenter vetette fel, hogy az ugróiskolák gyermekfolklórból való kikopását az is bizonyítja, hogy ez a játék Kanadában néhol már iskolai tananyagként jelenik meg az alsó tagozatban.[421] Az általam vizsgált iskolákban ugyan nem szerepelt tananyagként ez a játék, azonban óvodákban már én is láttam arra példát, hogy az ugróiskola az óvónők által közvetített, elsajátítandó ügyességi feladatként jelent meg.

17. kép Szekrény, mint búvóhely

[419] Ezek párhuzamait a hagyományos anyaggal foglalkozó szakirodalomban lásd például: Szapu M. 1996. 205; Bakos J. 1953. 119-120; Lázár K. 2005. 171; Hajdú Gy. 1971. 75-76. A XIX-XX. század fordulójára, illetve a XX. század első felére vonatkozóan még olyan adatink is vannak, mely szerint a bújócskákhoz különféle szövegek is kapcsolódtak. Ezek lehettek a hunyó szövegei, amellyel indulását jelezte (Hódmezővásárhelyen például így szólt: „Aki bújt, bújt, aki nem bújt, nem bújt, kerék alá lapuljon a feje, egye meg a fene." Hegyi F. 1992. 14.), vagy amellyel az elbújtakat kereste (Szatmárban például ezzel a szöveggel: „Csűr ki, kullancs ki, N. N.! Kerülj ki!" Kiss Á. 1891. 59.) Egyes helyeken voltak szövegei az elbújóknak is, amellyel azt igyekeztek elérni, hogy a hunyó ne lessen: „Kényó vére csöppenjön szömödbe, szádba, ha lácz!" (Kovács J. 2003. 97.) Idősebb adatközlőimnél ezekből már csupán egy mondat marad, melyet a hunyó használt: *Aki bújt, aki nem, megyek*!

[420] Lásd ezeket például: Pécsiné Ács S. 2002. 22-23; Gálné Kovács I. 2003; Gágyor J. 1982. II. 463-469. Az ugróiskolákkal kapcsolatban már Lator Ilona is megjegyezte 1992-es viski beszámolójában, hogy a gyermekek egyre kevésbé játsszák. Lator I. 1992. 47.

[421] Carpenter, C. H. 2001. 167.

A játékok alakulása és változása persze nem tekinthető csupán lineáris, az évek múlásával párhuzamosan haladó folyamatnak, melyben egyes játékok feltűnnek, használatban vannak egy darabig, majd kikopnak a gyermekfolklórból. Természetesen ez is egy lehetséges út, azonban olykor egyfajta ciklikusság is felfedezhető mindebben, illetve a különféle divathullámok játékokra gyakorolt hatásait sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ezzel, illetve saját szóhasználatával élve a „játékmániákkal" Tészabó Júlia foglalkozott részletesebben egy tanulmányában.[422] Ebben az írásban jelezi, hogy ez a jelenség történeti múlttal rendelkezik, hiszen a legkorábbi feljegyzett játékmánia a 16. században a francia királyi udvarból kiinduló „bilboquet", azaz golyófogó-őrület volt.[423] A játékmániák egy része – mint az említett történelmi példa is – nem csak a gyermekeket, hanem a felnőtt társadalmat is érinti. Ilyen volt például Pesten az 1930-as évek elején a jojo mánia,[424] a 20. század második felében a Rubik-kocka, vagy az 1970-es években a tiki-taki őrület. Kifejezetten a gyermekek játékmániái azonban általában két motívum köré csoportosulnak: az érzelmi töltet, illetve a gyűjtögetés, a gyűjthető tárgyak iránti vonzalom játszik náluk kiemelt szerepet. Ez utóbbi – bár a gyermekekre vonatkozó néprajzi szakirodalomban eddig csak elvétve olvashatunk róla[425] – már régóta fontos része a gyermekek folklórjának. A gyűjtögetés ugyanis az utánzás egyik hagyományos formája: a gyermekek azt gyűjtik, amit társaik, illetve ha társaik gyűjtenek valamit, akkor ők is. Fontos a gyűjteményhez való érzelmi viszonyulás is, de egy tekintélyes gyűjtemény akár egyfajta státusz-szimbólum is lehet a gyerekek körében, ahogy arról Ottlik Géza regényében is olvashatunk a XX. század elejére vonatkozóan a pénztárblokk elődjével, azaz a számolócédulák gyűjtésével kapcsolatban.[426] 1924-ben Cegléden született nagymamám arról számolt be, hogy a matrica előzményét, a füzetbe ragasztható színes képeket gyermekkorukban ők is gyűjtögették.[427] Szüleim visszaemlékezései szerint az 1960-as években a gyermekek szalvétát, bélyeget, gyufacímkéket, akkoriban ritkaságnak számító rágógumi-papírt gyűjtöttek. Az 1970-es évekre vonatkozóan többek között például naptárak, képeslapok, matchboxok, kulcstartók, csoki-papírok, sörös-dobozok, érmék, jelvények gyűjtésére találtam adatokat.[428] Az 1990-es években adatközlőim szerint a szalvéta, a levélpapír, a matrica, a színes és illatos radírok a Kinder tojás figurák, a színes műanyag cumik, a telefonkártyák és kosaras kártyák, valamint nagyobb gyermekek esetében a színészeket, énekeseket, zenészeket ábrázoló poszterek gyűjtése volt népszerű. Később szalvéta helyett a színes, mintás zsebkendők, a kosarasok helyett pedig inkább a focistákat ábrázoló kártyák váltak népszerűvé. A mai 6-12 évesek a még mindig népszerű

[422] Tészabó J. 2011/a. 135-152.
[423] Tészabó J. 2011/a. 141.
[424] Lásd erről például a saját korának ezt a furcsa jelenségét kritikusan szemlélő Karinthy Frigyes szellemes cikkét. Karinthy F. 1981.
[425] A finn gyermekek folklórját vizsgálva Leea Virtanen például röviden beszámol a gyűjtögetésről, mint hobbiról is. Virtanen, L. 1978. 34-36.
[426] „Az iskolai folyosó végében, a tornaterem lejáratánál a tízperces szünetekben nagy számolócédula-börze volt. Folyt a cserebere, pénzért, zsömléért, márványgolyóért kértek és kínáltak hiányzó Bensonokat, Janina Riz Abadie-kat, teljes Palma-sorozatot, Adriani Fernet Brancát, Lysoformot, Brázay Sósborszeszt. Petár egyeduralkodója volt ennek a tőzsdének sokáig, s amikor vérszerződést kötöttünk, természetesen ebbe is bevett engem, fuzionált szerény gyűjteményemmel, és amíg meg nem untuk, kezünkben tartottuk a piacot, hogy úgy mondjam." – írja Ottlik az *Iskola a határon* című könyvében. (Ottlik G. É.n.)
[427] Ez az elfoglaltság valószínűleg nemcsak hazánkban volt kedvelt a gyermekek körében. Füzetbe ragasztható színes képeket Dániában Åarhus város skanzenjében is láttam, s a szintén dániai Odensee városi múzeumában is ki volt állítva 2014 márciusában egy ilyen gyűjtőfüzet.
[428] Az ELTE BTK Folklore Tanszék Kézirattárának eddig besorolatlan és feldolgozatlan kérdőívei a gyermekek gyűjteményeiről.

matricák és focis kártyák mellett műanyag karkötőket, kukabúvárokat,[429] illetve különféle üzletláncok által kínált, rendszerint albumba rendezhető kártyákat, matricákat, hűtőmágneseket gyűjtenek. A gyermekek gyűjtögetési mániáját – mint azt a felsorolt adatok is jelzik – az utóbbi években a piac is egyre erőteljesebben kihasználja.[430] Nemcsak az üzletláncokban rendezett ilyen témájú kampányokkal, hanem a kifejezetten gyűjtésre szánt játékszerek, sorozatok piacra dobásával is. Ezen kívül az utóbbi években rendszerint a gyermekek körében népszerű mesefilmekhez, számítógépes, vagy telefonos játékokhoz is különféle gyűjthető figurák, játékok kapcsolódnak.[431] A gyűjtögetés azonban a gyermekeknél gyakran túlmutat az egyszerű fogyasztáson. A vágyott tárgyak megszerzése ugyanis nem csak vásárlással történhet. Sőt! A gyűjtögetésnek gyakran az egyik legizgalmasabb, leglényegesebb része a gyermekek számára a gyűjteményeik összevetése, majd különféle csereakciók lebonyolítása. A gyűjtött sorozatok darabjainak ajándékba adása a barátságokat, baráti kapcsolatokat erősíti, egy-egy darab pedig akár különféle fogadások tárgya is lehet, ezen az úton is gazdát cserélhet.

18. kép Karkötő-gyűjtemény

A gyermekfolklór különböző jelenségei tehát sokszor nem eltűnnek, kikopnak, hanem megváltozva, átalakulva élnek tovább, vagy néhány évvel később más formában, más hangsúlyokkal jelennek meg újra a gyermekek körében.

Gyermek-gyermek, felnőtt-gyermek kapcsolatok

A gyermeklélektanból jól ismerjük az átpártolás fogalmát. Eszerint a gyermekek életében, illetve pontosabban társas kapcsolataik fejlődésében a 7. életév körül fordulat áll be: a társas érdeklődés fokozatosan áttevődik a felnőttekről az egykorú társakra.[432] Mindezt az iskolába kerülés is megerősíti, hiszen az szervezetével, rendjével mintát nyújt az egykorúak kapcsolatához, illetve a vetélkedésre és a szolidaritásra is egyre több alkalmat kínál. A korábbi, együttesen, de laza együttműködésben játszott játékok helyett ekkortól már valódi együttműködő játékról, nemcsak együtt játszó, hanem a játékon kívül is összetartó gyermekcsoportokról beszélhetünk.[433] A gyermekfolklórban pedig gyakran fontos szerepet játszanak a gyermekek egymással való kapcsolatai – legyen az baráti viszony, vagy épp ellenségeskedés – sokszor ezek is formálják az elfoglaltságokat, meghatározhatják egy-egy gyermek, vagy akár egy kisebb közösség számára a játszott, vagy játszható játékok körét. Vizsgálnunk kell azonban a felnőttek szerepét is a gyermekek folklórjában, hiszen az iskolába kerüléssel ők nem tűntek el a gyermekek életéből. Sőt, az iskolaudvarokon és gyakran a játszótereken is szinte állandóan jelenlétükkel és figyelő tekintetükkel is számolni kell, még akkor is, ha éppen a szabad játék ideje van. Ezért aztán különösen érdekes a gyermeki kapcsolatok

[429] A jatekbolt.hu internetes játékáruház meghatározása szerint „A Trash Pack Kukabúvárok igazán különleges lények, akik szemetesládában élnek, és mindannyian más tulajdonsággal rendelkeznek. A kukabúvárok népes csapata, a több, mint 100 különböző, gyűjthető kukalakó…”

[430] A játék szerepéről a gyermekek fogyasztóvá válásában lásd: Tészabó J. 2013.

[431] Tészabó Júlia szerint a filmekhez kapcsolódó játéklázak sorozata az 1980-as években a Star Wars filmekkel indult meg. Tészabó J. 2011/a. 150. A Star Wars figurák, ilyen tematikájú legók, játékok gyűjtése a kisfiúk körében napjainkban – minden valószínűség szerint a sorozat újabb, hetedik része elkészítésének köszönhetően –megint nagyon népszerű.

[432] Mérei F. – V. Binét Á. 1972. 176.

[433] Millar, S. 1997. 200-207.

vizsgálata mellett az is, hogy vajon a felnőttekkel mit kezdenek a gyermekek saját folklórjukban, hogyan jelennek meg, milyen szerepeket kapnak és kaphatnak ebben a világban.

Barátok és „ellenségek”

Az iskolaudvarokon szinte mindig láthatunk olyan gyermekeket, akik egyedül játszanak, akik láthatóan nem találják a helyüket, vagy akik szívesebben maradnak a tanárok, felnőttek mellett még a szabad játékok során is. Ez a fajta elkülönülés adódhat a személyiségükből, előfordulhat félénkségük miatt, vagy azért, mert még friss iskolások lévén keresik a társaikat, barátaikat, de az is gyakran megtörténik, hogy a többiek közösítik ki őket. Ahogyan egy ilyen kisfiú egyszer megfogalmazta: *nem engednek játszani.* Az egyes játékokban való részvételt tehát gyakran a gyermekek közötti kapcsolatok is meghatározhatják. Egy iskolai megfigyelésem során például három kislány játszott együtt valamiféle szerepjátékot. Mikor egy negyedik is be akart állni, aki egyikükkel jó barátságban volt, először azt a választ kapta, hogy *már elegen vagyunk*. A kislányokon is látszott azonban a bizonytalanság, s végül arra jutottak, hogy annak a kislánynak kell dönteni, aki jó barátságban volt a játszani kívánó negyedikkel. Végül aztán bevették őt a játékba, a baráti kapcsolat tehát ebben az esetben a segítségére volt.

19. kép "Te nem játszhatsz!"

A gyermekek közötti ellenségeskedés, illetve a közösségből való kizárás megnyilvánulhat a játékban való részvétel megtagadásában, vagy az elutasításban, de olykor a gyermekek által használt szövegekben is megjelenik. A csúfolók és beugratók az egymás iránt táplált negatív érzések szóbeli megnyilvánulásaiként is értelmezhetők, bár természetesen tudjuk, hogy sok esetben nem ez motiválja az ilyen szövegek elhangzását. Máskor az egy-egy társuk iránt táplált negatív érzésekből, kiközösítésből szabályos játékok is kialakulhatnak. Jó példa erre a *lepra* nevezetű játék (J II/2.76), melyről egy osztályba járó idősebb adatközlőim számoltak be. Eszerint osztályközösségükben harmadik osztály körül jelent meg ez a sokszor fogócska-szerű, de akár az órák alatt is játszott játék, mely szerint aki megérintette, vagy akit megérintett az osztály leprásnak kikiáltott, a közös játékokból sokszor kizárt, vagy csupán alsóbbrendű szerepeket megkapó tagjainak egyike, maga is leprás lett. Ettől úgy szabadulhatott meg, hogy újabb érintéssel, melyet néha a lepra szó kimondása is kísért, továbbadta azt valaki másnak. Érdekes, hogy bár a játék és a jelenség első pillantásra egyedinek tűnik, s a magyar szakirodalomban nem találtam párhuzamaira példát, a nemzetközi gyermekfolklór-kutatás jól ismeri ezt a játéktípust. Az Opie házaspár 1969-es kötetében a fogócskáknál külön csoportban tárgyalja azokat a típusokat, ahol az érintés hatása káros, vagy ártalmas. Ezek között szerepel például egy „germ”, azaz bacilus elnevezésű fogócska is,[434] a nemzetközi párhuzamok felsorolásából pedig megtudhatjuk, hogy a világ legkülönbözőbb szegletein találkozhatunk ilyen játékokkal. Új Zélandon például, ha egy fiút megérintett egy lány, a többiek gyakran azt mondták neki: „You’ve got girl fleas!” (Lány-bolháid lettek!), Madagaszkárról pedig már 1883-ban beszámoltak egy olyan fogócskáról, melyben a fogó leprás, s érintésével ez a jelképes betegség, mint a valóságban, átkerül a

[434] Opie, I. and P. 1969. 77.

másikra.[435] Még közelebbi párhuzamait találhatjuk meg az általam említett játéknak az amerikai gyermekfolklórban. A „cooties", azaz tetvek elnevezésű játékban, melyet a gyermekek leggyakrabban az iskolában, osztályon belül játszanak, a jelképes tetvesség továbbadása kézzel, érintéssel történik, gyakran szöveggel kísérve, a tetűhordozó pedig általában az új gyermek, a legszegényebb, legpiszkosabb, az alacsonyabb társadalmi osztályból származó, vagy a valamilyen szempontból problémásnak tekinthető társuk.[436] A Knapp házaspár még arról is beszámolt, hogy olykor úgynevezett „Tetűkirálynőt" is választanak a gyermekek, aki szerintük a betegség fő hordozója, s aki elől igyekeznek kitérni az udvaron és a folyosókon.[437] A játéknak persze nem csak nemzetközi párhuzamai vannak. A 2000-es évek elején a 8-9 éves jászszentlászlói gyerekek is játszottak hasonló játékot, melyben az iskolájukba járó, náluk jóval idősebb, cigány származású gyermek vezetéknevére utalva a tőle származó *Emődi bacit* adogatták tovább fogócska-szerűen egymásnak.[438]
Ebben a játékban tehát a felnőtt társadalomban (is) meglévő előítéletek tükröződnek, ezen kívül azonban – ahogyan azt az amerikai változattal részletesen foglalkozó Sue Samuelson is írja – az is fontos eleme ennek az elfoglaltságnak, hogy lehetőséget ad a gyermekeknek egymás bírálatára. Ráadásul lehetőséget nyújt a nemek közötti érintkezésre, illetve a különféle segítségnyújtási lehetőségekkel (például oltás, különféle, magukra és egymásra rajzolt jelek) az egymás iránti szimpátia kifejezésére is.[439] Adatközlőim szerint a vizsgált iskolában a segítségnyújtás nem volt része a játéknak, a leprától kizárólag érintéssel lehetett megszabadulni. A közösségi normák szerint valamilyen szempontból elítélendő tagok bírálata, illetve a nemek közötti érintkezés lehetősége, vagy éppen nemkívánatos volta azonban náluk is fontos szerepet kapott a játékban.

A baráti viszonyok játékok menetére, működésére való hatásának egyik nagyon jól dokumentált példája Linda Hughes tanulmánya a tengó játékról.[440] A szerző ebben megmutatja, hogy a játékesemény során a szabályokat gyakran felülírja, alakítja a közösségi irányultság, a barátok segítése. A szabályokkal ütköző cselekedetek megítélésében sokszor szerepet játszik, hogy ki ellen, vagy ki érdekében történt a szabálytalanság, jó barátnők esetében pedig gyakran egyenesen elvárt egymás segítse, melynek elmaradása akár összeveszéssel is járhat.[441] Kutatásom során magam is tapasztaltam hasonló jelenségeket a gyermekek körében. A kidobózás során gyakran hivatkoznak a gyermekek a baráti kapcsolatokra, ezek irányítják döntéseiket. A játék egyik, *foglyos*nak is nevezett változatában (J I/2.21b) a kidobottak akkor állhatnak vissza, ha kiesik az a gyermek, aki őket kidobta. Ezt gyakran nevek bekiabálásával, a még játékban lévők irányításával próbálják elérni. Olykor pedig maguk a játszók kérdezik meg kidobott barátaikat: *Kit kell kidobnom?* Egy alkalommal, mikor egy 7 éves kislányt a barátnője kidobására buzdítottak, közölte a többiekkel: *Hülye leszek a Lucát kidobni!* Helyette inkább odapasszolta egy másik barátnőjének a labdát, aki az oldalvonalon állt, mivel a kidobottak visszajuttatása ebben a játékban úgy is lehetséges, ha megszerzik a labdát, s azzal az oldalvonalról ki tudnak valakit dobni. Egy másik esetben, mikor szintén két elsős kislány került szembe, az egyik így szólt a másikhoz,

[435] Opie, I. and P. 1969. 78.
[436] Knapp, M. and H. 1973. 135; Samuelson, S. 1980. 203.
[437] Knapp, M. and H. 1973. 135.
[438] Az itteni iskolában még egy úgynevezett *kód* is volt: a 0-2-4-6 számok kimondásával a gyermekek védetté válhattak, nem lehetett őket megfogni, vagy ha megfogták őket, sem volt érvényes, nem kapták el a bacit. Lajkó Gergely közlése.
[439] Samuelson, S. 1980. 204, 210.
[440] Hughes, L. 1999.
[441] A konkrét példát lásd: Hughes, L. 1999. 113-114.

akinél a labda volt: *Légyszi, ne dobj ki, a barátnőd vagyok! Én sose dobnálak ki téged!* A kérés és az „érvelés" pedig hatott, a kislány végül más felé fordult a labdával.
A barátság, illetve a gyermekek közötti kapcsolatok gyakran megnyilvánulnak a különféle fogócskák során is. Legegyszerűbb formában a fogó úgy fejezi ki szimpátiáját, illetve úgy kedvez a legjobb barátjának, hogy nem őt fogja meg, illetve kiesős fogócska esetén őt hagyja utoljára. Ha van választási lehetősége, inkább más gyermekeket vesz üldözőbe akkor is, ha őket nehezebb megfogni. A barátság, vagy éppen az ellenségeskedés, kiközösítés jelei a kiváltással kombinált fogócskák során – többek között például a *terpeszfogó*ban (J II/2.65) – gyakran még nyilvánvalóbban megjelennek. A menekülők itt ugyanis gyakran a megfogásukat kockáztatják azzal, hogy a terpeszben álló megfogottak lábai között átmászva őket kimentsék. Éppen ezért vannak, akik ezt csak a barátaik kedvéért teszik meg, csak őket váltják ki. A közösség perifériáján lévő, de a közös játéban részt vevő gyermekeket pedig olykor látványosan figyelmen kívül hagyják. Egy alkalommal például két gyermeket fogott meg a fogó egyszerre, így egymás mögött álltak terpeszben. A segítségükre siető kislány azonban csak az elöl álló barátnőjét váltotta ki, a hátul álló, a közösségben nehezen boldoguló kisfiút nem. Máskor ugyanezzel a kisfiúval egy másik kislány szóban is közölte: *Téged nem váltalak ki*. Persze a játék hevében ezek a kapcsolatok olykor eltűnnek, lényegtelenné válnak, bizonyos esetekben azonban komoly hatással lehetnek a játékokban való aktív részvételre, illetve az elfoglaltságok élvezetességére a játszók számára.

A játékosok száma

A gyermekek közötti kapcsolatokat vizsgálva meg kell említeni a jelen lévő játékosok számának gyermekfolklórra gyakorolt hatását is. Ennek egyik legegyszerűbb esete az, amikor – rendszerint otthoni környezetben – nincs elég játékos, így csupán a kisebb létszámmal (is) játszható játékok köre jöhet szóba. Persze a gyermeki kreativitás – mint például a gumizás esetében, melyben a harmadik személy akár egy kukával, vagy székkel is helyettesíthető – olykor megoldja ezt a problémát. Adatközlőim például olyan kétszemélyes társasozásról is beszámoltak, melyben úgy tették érdekesebbé a játékot, hogy mindketten két-két bábuval, vagy két-két színnel voltak. Ilyen megoldásokra azonban természetesen nem minden játék esetén van lehetőség. Bizonyára ez is közrejátszik abban, hogy a kérdőívre adott válaszokban gyakran felbukkanó, elsősorban nagyobb létszámban élvezetes játékok, mint például a foci, a fogócskák, vagy a kidobós, az otthoni környezetre vonatkozó kérdésekre adott válaszokban csak elvétve jelennek meg.[442] Nem csak az otthoni környezetben lehet azonban probléma a megfelelő számú játékos hiánya. Az iskolaudvarokon hiába van jelen egyszerre sok gyermek, ha valaki egy sokak által kedvelt játékot otthagyva új játékba szeretne kezdeni, nem biztos, hogy talál hozzá megfelelő számú partnert. Ezt a problémát a kisebbek olykor a pedagógusok bevonásával oldják meg, akik segítenek nekik a lézengő gyermekeket összeszedni. Az így kialakult játékok azonban megfigyeléseim szerint általában nem túl hosszú életűek.
A megfelelő számú játékos hiánya következtében az is elfordulhat, hogy a játékban a fentebb tárgyalt témáról, azaz a gyermekek közötti baráti kapcsolatokról hamis, torzult képet kapunk. Egy alkalommal például három kislány várakozott együtt egy különórára. A játék azonban, amibe belekezdtek, három fővel nem volt túl élvezetes. Éppen ezért,

[442] Az említett három játékot a gyermekek iskolai kedvencként 30-70 alkalommal említették, otthoni környezetre vonatkozóan pedig csupán 3-8 esetben szerepeltek a válaszok között. Ezek a számok az otthon, de barátokkal játszott játékok esetében egy kicsit emelkednek, azonban még így is messze elmaradnak az iskolára vonatkozó említésektől.

mikor meglátták, hogy egy negyedik társuk is érkezik – akivel egyébként a közös különórán túl nem volt szorosabb baráti kapcsolatuk – kitörő örömmel üdvözölték, és már vonszolták is magukkal a játékba. A viszonyokat nem ismerő külső szemlélő számára ez a jelenet akár a legjobb barátnőjüket boldogan üdvözlő gyermekekről is szólhatna, a valóságban azonban csupán a létszám bővítésére való igény mondatta a kedves szavakat a kislányokkal.

Az iskolaudvarokon persze jellemzően inkább a túl sok játszani akaró gyermek okoz nehézséget. Egy-egy játék túl nagy létszámúvá válásával annak élvezetessége erőteljesen csökkenhet. Így van ez például a tengónál, ahol túl sok résztvevő estén a sorban állás, a tényleges játékba való bekerülésre várakozás unalma következtében a labda tulajdonosa, vagy a játékot elkezdők megoldásként korlátozzák a létszámot. Ez pedig rendszerint a játékba beállók sorrendje szerint (például az újonnan érkezők *Te már nem állhatsz be!,*vagy *Már túl sokan vagyunk!* felkiáltással való elküldése), vagy ritkábban a baráti kapcsolatok alapján való szelektálással történik.

A túl nagy létszám problémáját olykor nem a résztvevők számának korlátozásával, hanem a játék átalakításával oldják meg a gyermekek. Így történt ez miden bizonnyal a pingpongozás esetében is, melynek *forgó* (J I/3.31d) változata (a gyermekek magát a játékot is ezzel a névvel jelölik) Maros András szerint a SZOT- vagy vállalati üdülőkben, illetve a különféle szak- és úttörőtáborokban alakult ki.[443] Ezzel a kreatív megoldással a gyermekek ma is szívesen élnek, hiszen az iskolákban és a különféle táborokban általában csupán egy, vagy két pingpongasztal áll rendelkezésre, a játszani kívánók száma pedig általában jóval több, mint a játék hagyományos formáiban megszokott kettő, vagy négy fő. A mozgalmas forgózás során pedig akár 10-15 gyermek is élvezettel játszhat egy asztal körül, a menetek megnyerésével szerezhető *csontok* gyűjtögetésének lehetősége pedig biztosítja a folyamatos izgalmat, versengést és újrajátszást. Hasonló lehet az eredete az ugrókötelezés egyik, a hagyományos anyagra vonatkozó gyűjtésekben is gyakran megjelenő változatának (J I/2.8d), melyben a gyermekek a játékhoz kapcsolódó mondókában szereplő virágnevek közül választanak maguknak egyet.[444] Az első gyermek elkezd ugrálni, s ő maga, de olykor a játszók mindannyian sorolják a virágneveket. Akinél pedig az illető elrontja, az kap lehetőséget következőnek az ugrálásra. Ez a játék bizonyára azért alakult így, s adatközlőim elmondása szerint az általam vizsgált időszakban is akkor játszották, mikor többen szerettek volna ugrókötelezni, azonban a játékeszközből csupán egy állt rendelkezésükre. Amennyiben a játékosok és az ugrókötelek száma megegyezik, vagy közel azonos, a gyermekek inkább egyesével a különböző figurákat gyakorolják, tanítják meg egymásnak, vagy különféle ugrálási rekordokat igyekeznek fölállítani, megdönteni. Máskor a játékok átalakulása az adott létszámnak megfelelően inkább csak egyszeri, a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodó időtölétseket szül. A tipikusan

20. kép Pirospacsi hármasban

[443] Maros A. 1998. A szerző állítását arra alapozza, hogy gyermekkorában egy győri nemzetközi sporttáborban a magyarokon kívül senki nem ismerte az asztaltenisznek ezt a fajtáját.

[444] A néprajzi szakirodalomban megjelenő változatokban a virágnevek helyett valódi, de nem a játszó gyermekek saját neveiből alkotott mondóka, vagy színek, esetleg különféle uralkodói rangok szerepelnek. Lásd például Csalog Zs. 1958; Dolányi A. 1996. 72; Gágyor J. 1982. 182; Herkely K. 1939. 96; Lázár K. 2005. 78; Pécsiné Ács S. 2002. 33.

kétszemélyes piros pacsit például hárman is meg lehet próbálni, s ebben a formában tulajdonképpen még nehezebb, izgalmasabb lehet a játék. A létszám, a játékban részt venni akaró, vagy a tevékenységbe bevonható gyermekek száma tehát a gyermekfolklór-jelenségek egyik komoly alakító, kreativitásra késztető eleme lehet: átformálhatja a különféle tevékenységeket, és a játékok újabb és újabb variációinak kialakítását ösztönözheti.

Felnőttek a gyermekfolklórban

A gyermekek vizsgálata során nagyon fontos, hogy igyekezzünk őket ne a mi felnőtt szemüvegünkön át, ne a mi szűrőnkön keresztül figyelni, hanem folklórjukat saját világként, őket magukat önálló csoportként kezelni. Annak ellenére, hogy a pedagógiatudománnyal foglalkozó Kiss Endre szerint a modern európai pedagógia egyik legnagyobb vívmánya is éppen „a gyermek, a gyermeki világkép önállóként való elismerése,”[445] a gyermekfolklór-kutatásban még ma is érvényes Felicia McMahon és Brian Sutton-Smith megállapítása. Eszerint a gyermekek életét még mindig úgy szemléljük, mint lépések és szintek sorozatát, amely a magasabb rendű felnőtt léthez vezet. Pedig őket is úgy, olyan önálló egységként kellene vizsgálni, mint minden más társadalmi csoportot.[446] Mindemellett azonban nagyon jól tudjuk, hogy a gyermekek mindig is függtek és függeni fognak az őket világra hozó, felnevelő, eltartó felnőttektől, hiszen „mindenkor a felnőttek társadalma az, amely a gyermek lehetőségeit megszabja és körülhatárolja.”[447] A felnőttek tehát folyamatosan jelen vannak az életükben, így olykor játékaikban is. Az előző fejezetben láthattuk, hogy a felnőttek a 6-8 éves gyermekeknél olykor konfliktusmegoldó, érdekérvényesítő segítőként jelennek meg. Ez nem jelent aktív részvételt a játékban, csupán mellékes szereplőként tűnnek ilyenkor fel. Az iskolaudvarokon a pedagógusok persze sokszor mindenféle kérdezés nélkül is beleavatkoznak a játékokba, ha azokat túl durvának, agresszívnak, vagy veszélyesnek ítélik. Ilyenkor a felnőtt világ korlátozó erejét személyesítik meg a gyermekek számára. Alkalmanként alakítani is igyekeznek az időtöltéseket: közös, olykor kötelező játékokat szerveznek, bevonják, vagy bevetetik a többi gyermekkel a bátortalanabb, a közösség perifériáján lévő társaikat, vagy épp figyelmeztetik a játékosokat a sportszerűségre, a szabályok betartására.

Munkámban – mint azt korábban már említettem – nem foglalkozom részletesen azokkal a játékokkal, amelyek a gyermekek körében kizárólag felnőtt javaslatra, felnőtt irányítással kerülnek elő, hiszen ezek nem tekinthetők a gyermekfolklór élő, működő, hagyományozódó részének. Olykor azonban előfordul, hogy maguk a gyermekek vonják be szabadidős elfoglaltságaikba a felnőtteket. Az első-második, de olykor még a harmadik osztályos gyermekek is még nagy örömmel veszik, ha a pedagógusok is beállnak játékaikba, velük együtt fogócskáznak, kidobóznak. A felnőtteket ők ilyenkor rendszerint egyszerű játszótársként tekintik, akik sem pozitív, sem negatív értelemben nem kapnak megkülönböztetett figyelmet. Mindebben valószínűleg nagyon fontos az egyenrangúság élménye, valamint az a

21. kép Gyerekek és felnőttek közös játéka

[445] Kiss E. 2014. 30.
[446] McMahon, F. R. – Sutton-Smith, B. 1999. 299.
[447] Földesné Györgyi E. 1979. 3.

tapasztalás, hogy a felnőttek sem mindenhatóak, néha ők is hibáznak, őket is meg lehet fogni, ki lehet dobni. A játék keretein belül pedig ez a tapasztalás mindenféle elbizonytalanodás, a felnőttekbe vetett hit megingása nélkül megélhető.
Az idősebb korosztály már egészen másként kezeli játékai során a felnőtteket, a felnőtt jelenlétet. Őket sokszor inkább zavarja már az is, ha a felnőttek jelen vannak szabad időtöltéseik során. A helyhasználattal kapcsolatos megfigyeléseim – mely szerint a gyermekek gyakran előszeretettel használják az iskolaudvarokon is az eldugottabb, titkosnak minősíthető, vagy csupán a felnőttek látókörén kívül eső területeket – is ezt látszanak igazolni. Szerepjátékaikban a 9-10 éves gyermekek olykor reagálnak is a felnőtt jelenlétére, mintegy bevonják őket a történetbe, de általában olyan szereplőként, akitől távol kell magukat tartani. Éppen ezért is nehéz az ilyen korú gyermekek szerepjátékait megfigyelni. Egy alkalommal, mikor 9 éves kislányok *tündéres* játékát próbáltam követni és megérteni az iskolaudvaron, az egyik kislány észrevette, hogy őket nézem. *Vigyázz, figyelnek minket!* – kiáltott, mire az egész csapat visítva elszaladt, s a közeli tekintélyes méretű gesztenyefa törzse mögött keresett menedéket, és kezdett el kidolgozni egy stratégiát erre az új helyzetre.
Máskor a 9-12 éves korosztály is bevonja a felnőtteket a játékaiba, azonban ennek során a felhőtlen együtt játszás helyett inkább a felnőtt kritikus személete, próbára tevése dominál. A felnőttekkel való közös játék a különféle ügyességi, vagy valamiféle készséget próbára tévő játékok esetén gyakran egyfajta próbatételnek is tekinthető, melyben a gyermekek árgus szemmel figyelik a felnőttet, s nagy örömöt és elégtételt jelent számukra, ha ő is hibázik, vagy ügyesebbnek bizonyulnak nála. Az is külön örömöt jelent számukra, amikor a téli hógolyózások alkalmával, vagy a nyári fürdőzések során a felnőtteket is meg lehet dobálni, illetve le lehet fröcskölni. Sőt, néha ők maguk idéznek elő olyan helyzeteket, amelyekben a felnőttek felé irányuló csínytevéseik – játékosságuk miatt – nem járnak szankciókkal. Ilyen lehet például a felnőttek megijesztése. A gyermekek nagyon élvezik, ha sikerül egy felnőttet, vagy pedagógust – rendszerint az alkalmi rejtekhelyükről kiugorva, vagy onnan hirtelen rákiáltva – úgy megrémíteni, hogy látványosan megijedjen, vagy összerezzenjen. Az ilyen játékok során ugyanis legtöbbször megengedett, vagy legalábbis elnézett dolog a felnőttekkel, pedagógusokkal való „kikezdés", ők is célpontokká válhatnak anélkül, hogy utána bármiféle retorzió követné a gyermekek ezen cselekedeteit.
A következő példa ugyan nem az általam körülhatárolt gyermekfolklór köréből való, hiszen az idézett játék felnőtt irányítással zajlott, azonban a felnőtt gyermek viszony játékok során való alakulását nagyon jól illusztrálja. Egy nyári táborban az öt táboroztató felnőtt csipeszfogót játszott a 8-14 éves gyermekekkel. Ebben a játékban a két csapatnak egymás, ruháikra tűzött csipeszeit ellopva kellett az ellenfeleiket kiejteni. Miután a gyermekek már kicsit megunták a játékot, a táboroztatók egy gyermek-felnőtt menetet hirdettek ki, melyben a létszámfölényben lévő gyermekeknek csak egy, míg a felnőtteknek 5-5 csipesz volt a ruhájára tűzve. A gyermekek ebbe a játékba újult erővel, az addigiakhoz képest elképesztő lendülettel, küzdeni akarással vetették bele magukat, s mikor sikerült a felnőtteket legyőzniük, hatalmas üdvrivalgásban törtek ki, majd újabb menetet követeltek. Ez a röviden bemutatott játékesemény jól mutatja, milyen fontos élmény a gyermekek számára a felnőttek játékban való legyőzése, a rajtuk való fölülkerekedés.

Az említett ügyességi játékokon kívül a 10-12 éves gyermekek, de olykor a fiatalabbak is előszeretettel próbálják ki a szüleiken, vagy pedagógusaikon a különféle beugratásokat. Itt megint csak a felnőttek fölé kerekedés vágyát, a felnőttek következmények nélküli nevetségessé tételének gyermekek számára fontos élményét tekinthetjük fő motivációnak. A pedagógiában is beszélnek egy 9 éves kor körül

bekövetkező krízisről, melynek során a gyermekek a felnőttek tekintélyét teszik próbára.[448] Ennek a próbatételnek pedig a különféle keresztkérdések, melyekre nem igazán létezik jó válasz, vagy a kevésbé trágár szavakkal járó, kevésbé tiltott gesztusokat tartalmazó szövegek is jó eszközei lehetnek. A bennük lévő játékosság, és az olykor rendkívül szellemes és finom humor következtében a felnőttek rendszerint elfogadják, élvezettel hallgatják ezeket a „megengedett tiszteletlenség"[449] körébe tartozó szövegeket. A szemtelenséget, a lázadást, a visszafeleselést humorba és játékosságba oltva a felnőttek általában eltűrik a gyermekektől, sőt, olykor még értékelik is.[450] Hiszen „a humor álarcában társadalmunk mindenkinek mindenki ellen irányuló korlátlan támadását teszi lehetővé."[451] A gyermekek egyébként általában nagyon jól érzékelik és tudják, mi az a határ, amit még megengedhetnek maguknak a felnőttekkel szemben. A határvonalon túl eső szövegeket és beugratásokat, legyenek azok bármennyire kedveltek, játékosak, vagy jópofák, nem próbálják ki felnőttekkel, illetve felnőttek jelenlétében, hiszen jól tudják, hogy ezek már általában következményekkel járnának, vagy legalábbis erős rosszallást váltanának ki a felnőttekből.

Az említetteken kívül vannak a gyermekeknek kifejezetten felnőttekre vonatkozó, csak velük kapcsolatban használt, nekik szóló szövegeik is. Ezekben a gyermekeknek már óvodában megtanított, illedelmes megszólítás után vagy egy kérdés formában elhangzó ártatlan rím, vagy egy trágár szóval végződő szöveg következik (lásd például SZ VIII/86, 87). A gyermekek adatközlőim beszámolója szerint az ilyen szövegeket bátorságpróbaként, a felnőtt világ által felállított határok feszegetéseként idegen felnőtteknek kiabálták az utcán, majd elszaladtak. A felnőttek provokálására, türelmük próbára tételére persze nemcsak szövegek elmondásával van lehetőség. Más adatközlőim arról számoltak be, hogy nyáron a tujafa általuk *egérkének* nevezett termésével dobálták meg kertjükből az utcán elhaladó autókat, s a cél a termések nyitott kocsiablakokon való bedobása volt. Megint mások idegen házakba csöngettek be, majd elszaladtak, esetleg a közelben elbújva figyelték a kinéző, csodálkozó, vagy éppen bosszús felnőttek reakcióját. Ilyen típusú játékokra a nemzetközi anyagban is találhatunk példákat: gyermekfolklórral foglalkozó összefoglaló munkájában Elizabeth Tucker telefonos átverésekről számolt be, az Opie házaspárnál pedig a *felelsz, vagy mersz* típusú játékok leírásánál jelenik meg a telefonbetyárkodás, vagy az idegenek ajtaján való bekopogtatás.[452] A felnőttekkel való szembehelyezkedés, az általuk megszabott határok feszegetése, illetve az őket célzó csínytevések tehát részei a gyermekek folklórjának.

A felnőtt-gyermek viszony vizsgálata kapcsán fontos megemlíteni azt a jelenséget is, mely szerint mára a tágabb rokonsággal, vagy idősebb generációval való együttélés, illetve a nagyszülők hagyományozó, folklórt átadó szerepe, feladata a városokban szinte teljesen megszűnt.[453] A hagyományos paraszti világban az idősek, főként pedig az asszonyok – bár társadalmi szerepük, tekintélyük erősen csökkent, miután a nehezebb

[448] Lásd például Carlgren, F. – Klingborg, A. 2003. 151. A szerzők fontosnak tartották ugyanitt azt is megjegyezni, hogy ez a próbatétel nem azért történik, mert a gyermekek a tekintélyt el akarják vetni, hanem éppen azért, mert meg akarják tartani.

[449] A Radcliffe-Brown által alkotott és használt fogalmat idézi Bíró A. Z. 1997. 11.

[450] Erőss L. 1982. 240.

[451] Legman, G. 1981. 165. Ezt a vélekedést igazolandó elég, ha csak közkedvelt vicceinkre gondolunk, melyek központi alakjai lehetnek bizonyos foglalkozásúak, embertípusok, nemzetiségek, adottságok, vagy akár a testi fogyatékosok is. Lásd például: Erőss L. 1982. 167-169.

[452] Tucker, E. 2008. 80; Opie, I. and P. 1969. 263-267.

[453] Hasonló folyamatokról számolt be már az 1970-es évek végén Leea Virtanen is Finnországból. Virtanen. L. 1978. 17.

fizikai munkákat már nem bírták[454] – feladata volt gyakran a dolgozó szülők mellett a gyermekek erkölcsi nevelése, a paraszti életbe való belenevelés, illetve a paraszti tudás, világkép nekik való átadása.[455] A nagyszülők nevelésben betöltött szerepe az általam vizsgált gyermekek esetében elenyésző. A vidéken élő nagypapákkal és nagymamákkal sokan csak évente néhány alkalommal találkoznak, de a közelben lakó nagyszülők feladata is általában kimerül a praktikus segítségnyújtásban: elhozzák a gyermekeket az iskolából, vagy vigyáznak rájuk, mikor a szülőknek egyéb programjai vannak. A szülők pedig egyáltalán nem várják tőlük, hogy a nevelésbe besegítsenek, sokan pedig egyenesen zokon is vennék, ha esetleg megpróbálnának a nevelésbe beleszólni. A mai gyermekeknek tehát általában nincs szoros kapcsolata még a legszűkebb rokonság idősebb tagjaival sem, a legtöbb családban a nagyszülők nem játszanak fontos szerepet a kultúra-átadásban, a gyermek világképének és tudásának alakításában, illetve bővítésében.

Nemi különbségek

Az elmúlt két-három évben különös hírek érkeztek néhány nyugat-európai országból, illetve az amerikai kontinensről: egyre több család, sőt, Svédországban már egy óvoda is arra törekszik, hogy a gyermekeket ne kisfiúként és kislányként megkülönböztetve kezeljék, hanem teljesen egyformán, a nemi sztereotípiáktól mentesen neveljék fel. Az újfajta nevelési elv célja az, hogy a gyermekeknek az élet teljes spektrumát kínálják, minden téren meghagyják nekik a szabad választás lehetőségét. Mindezt pedig úgy kívánják elérni, hogy az újszülött csecsemők nemét sokszor még a család elől is eltitkolják, olyan neveket adnak nekik, amelyek nem utalnak egyértelműen kisfiú, vagy kislány voltukra, sőt, még a gyermekeknek mesélt meséket is olyanokra cserélik, amelyekben nem szerepelnek a hagyományos nemi szerepek és sztereotípiák szerint viselkedő hősök.[456] Mintegy ellenpontja ez az elgondolás a mára sokak által kritizált, gyakran hagyományosnak nevezett nevelési elvnek, amely szerint a fiúk már egészen kis koruktól kezdve kis férfiak, tehát minden helyzetben bátran viselkednek, kiállnak magukért, nem nyavalyognak, nem sírnak, és érdeklődnek az autók, a sportok, és minden más férfias téma iránt. A kislányok ezzel szemben kis hölgyekként nem fára másznak, nem verekszenek, és nem kisautókkal játszanak, hanem szépen csendben babáznak, főzőcskéznek, vagy éppen különféle énekes-táncos játékokat játszanak. Természetesen a kettő között megtalálható a középút, illetve annak több különféle variációja is, amely szerint a gyermekeket ésszerű korlátok között hagyják szabadon, gyermekként viselkedni, és a szülők illetve az őket körülvevő felnőttek mintáját látva szép lassan, különösebb erőltetés nélkül belenőnek, belenevelődnek a saját nemüknek megfelelő szerepekbe.[457] Véleményem szerint mind a

[454] A falusi öregek társadalmi helyzetéről lásd bővebben: Turai T. 2004.

[455] MNL III. 1987. 692. Különösen így volt ez a nagycsaládokban. Fél Edit például olyan martosi adatról is beszámol, mely szerint az újszülött gyermekeket a bába először a nagyanyának adta oda, aki csókkal fogadta be a családba a kisgyermeket, akit később ő nevelt. Hofer T. (szerk.) 2001. 45.

[456] A jelenségről tudományos igényű közléseket eddig még nem találtam. A témáról az interneten megjelent cikkeket lásd például: http://mno.hu/csaladhalo/azt-sem-tudom-fiu-vagyok-e-vagy-lany-nem-nelkuli-gyerekek-1087735 2014. 02 05. 16:33;
http://www.nlcafe.hu/csalad/20120124/senki_nem_tudta_hogy_fiu_vagy_lany_az_oteves_kisgyerek/ 2014. 02. 05. 16:42

[457] Mindezt persze bonyolítja az is, hogy napjainkban a felnőttek világában is nagy változások történtek, illetve vannak folyamatban a kérdésben, hiszen például a nők a munka világában való egyre aktívabb szerepvállalásával sok családban mintegy felcserélődnek a hagyományosnak mondható nemi szerepek. A gender (társadalmi nem) kutatással egyébiránt napjainkban több tudományág is foglalkozik, s hazánkban 2001 óta a Corvinus Egyetemen működik a témával foglalkozó Társadalmi Nem- és Kultúrakutató

nem nélküli nevelés, mind pedig a nemi sztereotípiák erőltetett sulykolása, tehát mindenféle végletes elgondolás a nemi szerepekre való neveléssel kapcsolatban komoly pszichológiai, etikai és erkölcsi kérdéseket vet fel, amelyekbe itt nem szeretnék mélyebben belemenni. Fontosnak tartom azonban a mai világunkban jelen lévő, a mai gyermekek nemi nevelésével kapcsolatos különféle elvek, elgondolások és kérdések legalább említésszerű ismeretét, hiszen az ő folklórjukat s azon belül is a nemek közötti különbségeket és hasonlóságokat vizsgálva ezek mellett nem mehetünk el behunyt szemmel.

A hagyományos gyermekfolklór bemutatása során sok szerző élesen elkülönítette egymástól, külön fejezetekben, vagy részekben tárgyalta a fiú és lányjátékokat, míg mások az egyes játékok bemutatása során jelölték meg (gyermekfolklór)gyűjteményeikben azokat kifejezetten fiú, vagy lányjátékként. A játékok ilyen, nemek szerinti kategorizálása történelmi múltra tekint vissza: már Aristophanés-nél olvashatunk görög lányjátékokról, Pollux pedig római fiújátékokról ír.[458] Ez a fajta megkülönböztetés pedig jellemző később a téma magyar és nemzetközi néprajzi szakirodalmára is. A lányok játékait általában nyugodtabbnak, passzívabbnak, a szabályokhoz kevésbé mereven ragaszkodónak írják le, a fiúkra pedig a stratégiai játékokat, illetve az erő- és szerencsejátékokat tartják jellemzőnek. Konkrét példa erre Lajos Árpád 1930-as évekbeli munkája, melyben a domaházi gyermekfolklór bemutatása során például azt hangsúlyozta, hogy a lányok és a fiúk szabad játékuk során nagyon elzárkóznak egymástól, még a fogócskákat sem szívesen játsszák együtt. A lányok távol tartják magukat a fiúk harciasabb, erőszakosabb játékaitól, s rendszerint a fiúk is csak távolról nézik, de leginkább egyszerűen semmibe veszik a lányok énekes, táncos játékait. A fiúknál tehát szerinte a küzdelem, harc, a lányoknál pedig inkább a líra és a költészet dominál.[459] *A magyar nép játékai* címen megjelent könyve alapján pedig akár azt is gondolhatnánk, hogy a magyar gyermekek csak nemenként elkülönülve játszanak, mivel a szerző ebben a kötetben kizárólag külön fiú és lányjátékokat közöl, közös játékokról nem tesz említést.[460] Néhány évtizeddel később Katona Imre már kicsit árnyaltabban fogalmazott a gyermekfolklórról írott összefoglalójában. Mint írja, a fiúknak és a lányoknak sok közös játékuk is van, a nemek szerinti elkülönülés azonban kezdettől fogva megvan az iskolás korú gyermekeknél, illetve sokáig fokozatosan erősödik az ízléskülönbség a játékok terén (is).[461] Mary és Herbert Knapp szerint a lányok folklórjában a hosszú, ismétlődő mintájú szövegek és mozdulatok, míg a fiúkében a stratégiai improvizáció játszik fontos szerepet.[462] Az idézett szerzőkön kívül sok más, hagyományos anyagot feldolgozó közlésben olvashatunk fiú- és leányjátékokról, élesen, vagy kevésbé élesen, de elkülönítve a fiúk által kedvelt, sok mozgással járó, sport-szerű és nagyobb erőkifejtést kívánó, gyakran inkább individuális játékokat a lányok által preferált, jellemzően csoportos énekes-táncos körjátékoktól, illetve szöveges és ügyességi játékoktól.[463] Elméleti oldalról vizsgálva a kérdést az 1970-es évek végén Janet Lever végzett egy kutatást, amelyben a fiú és lányjátékok komplexitását igyekezett összehasonlítani.[464]

Központ is. A gyermekeket érintő kutatások gyakran a pedagógiához kapcsolódnak. Lásd például: *Educatio* 2007/4. – Társadalmi nemek.

[458] Idézi: Van Rheenen, D. 1998. 8.

[459] Lajos Á. 1937. 273; U.ő 1968. 144.

[460] Lajos Á. 1940.

[461] Katona I. 1979. 383.

[462] Idézi Van Rheenen, D. 1998. 8.

[463] Lásd például: Csalog Zs. 1959; Herkely K. 1939. 95–97; Kresz M. 1942. 54–57; Markó I. L. 1953. 364–365; Váczi M. 1995. 699–700.

[464] Az eredmények összefoglalását lásd: Lever, J. 1978.

Vizsgálatában hat szempontot vett figyelembe, ezután pedig a gyermekek napló-jellegű beszámolói és saját megfigyelései alapján a gyermekek által játszott játékokat a komplexitás szerint hat kategóriába sorolta. Úgy találta, hogy míg a fiúk a versengő, nagyobb létszámú, bonyolultabb szabályokkal rendelkező csapatjátékokat részesítik előnyben, addig a lányok inkább kisebb létszámú baráti közösségekben játszanak együtt egyszerűbb játékokat, amelyekben, ha van is versengés, az általában inkább indirekt, nem pedig szemtől szemben. A fiúk játékai tehát Lever következtetései szerint sokkal összetettebbek, mint a lányoké. A tanulmány nagyon jól mutatja a különböző neműek eltérő játékpreferenciáit, azonban a komplexitás kérdése, az hogy a lányok által kedvelt játékok sokkal egyszerűbbek lennének, vitatható. A lányok „rejtett életéről" írott könyvében Marjorie Harness Goodwin ugyanis éppen azt mutatja be, hogy a Lever által egyszerű lányjátékként tárgyalt ugróiskola szabályai a valóságban, illetve a konkrét játékesemények során egyáltalán nem egyszerű, mechanikus instrukciók.[465] Lehetőség van a szabálykészlet végigpróbálására, a játékosok, ha megtehetik, igyekeznek kijátszani a bírói szerepet betöltő többiek éberségét, vitáznak, konfrontálódnak egymással, „visszajátsszák" a kérdéses eseménysorokat, játszanak a szabályokkal, próbálgatják a határokat, s mindehhez gazdag szöveg és mozdulatanyag is kapcsolódik.[466] A kislányok pedig természetesen élnek is ezekkel a lehetőségekkel. Egy-egy játék összetettsége tehát nem feltétlenül állapítható meg a tételes szabályokból, a játék céljából és a játékosok számából. Konkrét játékeseményekként változhat, s nagyban függ a játszók személyiségétől és kreativitástól is.

A nemek közötti különbség a játékok használata terén természetesen mindig is megvolt, és megvan a mai napig, mindig is voltak, vannak és lesznek tipikusan fiús és lányos játékok. A határok azonban nem mindig olyan élesek és egyértelműek, mint amilyennek első pillantásra látszanak, vagy amilyennek a kutatók korábban láttatták őket. Az 1940-es években Tóth Kálmán például a délvidéki gyermekjátékokról írva megjegyzi, hogy a fiúk harcias, mozgékony játékaiból a lányok is átvettek néhányat, sőt, volt, amit már jobban is tudtak, mint a fiúk, azonban a szerző hangsúlyozza, hogy az igazi leányjátékok dalosak-táncosak.[467] A cikkből azt sajnos nem tudjuk meg, hogy ezek csupán szerinte, a már kialakult sztereotípiákat alapul véve számítanak „igazi" leányjátékoknak, vagy maguk a játszók, a gyermekek is így gondolkodtak erről. Hasonló jelenségről számol be Bardócz Csesznák Éva is Muraszemenyéről: itt a XX. század első felében nemcsak a fiúk, hanem a lányok is átvettek és játszottak olyan „tipikus fiújátékokat", mint például a késezés. Természetesen a lányok a saját ízlésük szerint kicsit átalakítva.[468] A kutatók, vagy éppen a szülők, azaz a felnőtt világ által meghúzott határok a fiú-és lányjátékok között tehát úgy tűnik, az életben kicsit kevésbé merevek és szigorúak.

A jelen felé közeledve az 1980-as években a lányok tapsos játékait kutatva Carol Merill-Mirsky azt találta a nemi különbségek vizsgálata során, hogy a fiúk és lányok játékai nem annyira komplexitásukban, mint inkább „minőségükben", például szövegükben, vagy a viselkedésben különböznek.[469] Szintén a nemi különbségek árnyaltabb vizsgálatára hívta fel a figyelmet jó két évtizeddel ezelőtt Linda Riley. A szerző azt vetette fel, hogy a fiú és leányjátékok éles elkülönítése helyett sok esetben inkább a játékok fiús, illetve lányos változatáról lenne érdemes beszélni. Kaliforniában

[465] Goodwin, M. H. 2006. 36.
[466] Lásd bővebben: Goodwin, M. H. 2006. 36–72.
[467] Tóth K. 1943. 468–470.
[468] Bardócz Csesznák É. 2005. 115. Budaörsi gyűjtésükben Pápai Virág és Szabó Krisztina is azt találták, hogy a bicskával való országozás nevű játék mindkét nemnél kedvelt volt. Pápai V. – Szabó K. 1993. 11.
[469] Merill-Mirsky, C. 1986. 48.

végzett vizsgálatában Riley egy konkrét labdajátékot elemez, amelyet a fiúk és a lányok is előszeretettel játszottak az iskolaudvaron, azonban kizárólag nemenként elkülönülve, vegyesen sosem. A játék, illetve a tételesen leírt szabályok mindkét nemnél ugyanazok voltak, maga a játékesemény azonban teljesen másként nézett ki, ha fiúk, illetve ha lányok játszották.[470] A nemi különbségek Linda Riley cikkének tanulsága szerint tehát nem feltétlenül a tételesen felsorolt, játszott játékokban, a gyermekek által közölt, illetve a gyűjtők által lejegyzett elméleti szabályokban, vagy éppen a gyermekek által ismert szövegekben fedezhetők fel, hanem sokszor inkább az előadásmódban, a játszás folyamatában, az aktuálisan használt mondókákban és játékok során alkalmazott pillanatnyi szabályokban érvényesülnek.
Vajon mit láthatunk mindezzel kapcsolatban, ha megvizsgáljuk a kortárs gyermekek folklórját? Milyen tendenciák érvényesülnek a mai gyermekeknél? Mennyire különülnek el a fiúk és a lányok a szabad játékaik, szabad időtöltésük során? Milyen nemi különbségeket találhatunk a játék és szövegtudásban, illetve azok használatában? Mennyire vesz részt az egyik, illetve a másik fél a hagyományosan ellenkező neműeknek repertoárjához tartozó játéktípusokban, s mindezt hogyan kezeli a közösség?

Elkülönülés, elhatárolódás

A 6-12 éves gyermekek esetében tulajdonképpen életkori sajátosságnak tekinthető a másik nemtől való elhatárolódás, elkülönülés jelensége. A nemek közötti különbségek tudatosítására, a nemek szerinti szigorú szétválásra a hagyományos paraszti kultúrában is általában ebben az életkorban, az iskolába kerüléskor került sor.[471] A lányok és a fiúk ruházata is ekkor különült el teljesen,[472] bár játékszereikben már korábban is voltak különbözőségek, hiszen míg az óvodás korú kislányok elsősorban babákkal és konyhai eszközök kicsinyített másaival játszottak, addig a kisfiúk a különféle anyagokból készült állatokat, járműveket és harci eszközöket részesítették előnyben.[473] A fiúk és a lányok egymástól való eltávolodása azonban iskolás korra válik egyértelművé. Már a legnagyobb görög filozófus, Platón is azt írta *Törvények* című művében, hogy a gyermekeket 6 éves kor után nemek szerint el kell különíteni: fiúk fiúkkal, lányok lányokkal töltsék idejüket.[474] Később a gyermek és játékpszichológiai kutatások is rendszerint erre az időszakra teszik a nemek elkülönülését.[475] Mindezt pedig maguk a pedagógusok is erősítik: a vizsgálatok azt mutatják, hogy az oktatásban még azoknál a pedagógusoknál is erőteljesen érvényesül a fiúk és lányok megkülönböztetése, akik egyébként ennek ellenkezőjére törekszenek.[476] A társadalom a legtöbb esetben elvárja és ösztönzi is a nemi elkülönülést, a felnőttek fiús és lányos viselkedési mintákat

22. kép Fiús elfoglaltság: farigcsálás

[470] A vizsgálat részleteit és eredményeit lásd: Riley, L. 1990.
[471] Lásd például: Madar I. 1984. 186; Fügedi M. 1988. 57.
[472] Arnold M. 2001. 11; Zöldy P. 1983. 135.
[473] Korkes Zs. 1995. 269–270.
[474] Platón 1984. 794 c, d.
[475] Lásd például: Millar, S. 1997. 207.
[476] Newmann, F. 2001. 35–47.

állítanak fel és követelnek meg a gyermekektől, illetve különböző elvárásokkal fordulnak a kisfiúk és a kislányok felé.[477] A nemi különbségeket azonban alapvetően nem a nevelés és a társadalom elvárásai hozzák létre. A látható fizikai eltéréseken túl a pszichés különbségek a fiúk és lányok között már egészen kicsi babakorban megjelennek. A kisfiúk rendszerint már ekkor sokkal bátrabbak, harciasabbak, agresszívabbak, a lányok pedig már kisbabaként is gyakran érzékenyebbek, fogékonyabbak a finom jelzésekre, ezen kívül a kisfiúkhoz képest általában fölényben vannak verbális képességekben.[478] A nevelés és a társadalmi elvárások csupán formálják, illetve adott esetben felerősíthetik az egyébként is fennálló nemi különbségeket.

A kisiskolás gyermekek nemek szerinti elkülönülésének vágya megmutatkozik az általuk használt szövegekben és játékokban is. Legegyértelműbb és legfeltűnőbb jelei ennek a két nem egymástól való elhatárolódását, elzárkózását erősítő csúfoló szövegek: a fiúk békát szopogató boszorkányoknak titulálják a lányokat (SZ VII/46), a lányok pedig a kisfiúk lyukas alsóján élcelődnek (SZ VII/47), vagy egyszerűen csak becsmérlő, sértő, trágár szavakkal illetik egymást.[479]

A gyermekek megítélése szerint (is) lányosnak számítanak a különféle mondókákkal és énekekkel kísért tapsos, vagy vonulós játékok, illetve az egymás finomabb érintésével, vagy éppen simogatással is járó játékok és szövegek használata.[480] Ezekben a fiúk szinte soha nem vesznek részt, a hosszabb, bonyolultabb változatokat pedig sokszor egyáltalán nem is ismerik. Egy gyűjtés alkalmával egyik 9 éves adatközlőm például azért nem tudta megmutatni nekem az általa ismert tapsos játékhoz tartozó mozgássort, mert lány osztálytársai közül senki nem volt jelen, akivel ezt a páros játékot előadhatta volna, vele egy osztályba járó fiú ikertestvére (!) pedig nem ismerte a játékot. Erik Kaas Nielsen pedig arról számolt be Koppenhágából, hogy a fiúk néha játszanak tapsos játékokat, azonban a saját verziójukban, amely inkább a lányok játéka paródiájának tekinthető.[481] Hasonló jelenségre utal Kresz Mária is, mikor megjegyzi a sárpilisi gyermekéletről írott tanulmányában, hogy fiúk, ha játsszák is a lányok játékait, azt leginkább bolondozva teszik.[482] Szintén a lányos elfoglaltságok közé tartoznak a különféle jóslások, különösen pedig a szerelmi jóslások. Ezeket a lányok előszeretettel gyakorolják, akár többször egymás után, több változatban is megcsinálják, hogy az áhított eredményt kapják. A fiúk ezekben szinte soha nem vesznek rész, sőt, rendszerint a leghatározottabban elhatárolódnak az ilyen időtöltésektől.

23. kép Lányos elfoglaltság: a haj virággal való díszítése

[477] Millar, S. 1997. 219–221; Clauss G. – Hiebs, H. 1978. 195.
[478] Mohás L. 2000. 11–12; Ranschburg J. 1984. 204.
[479] A magyar és nemzetközi példákat a szövegekre és a jelenségre lásd: Burány B. 1987. 125; Csete B. 1993. 81; Csorba B. 2003. 31; Enyedi A. 1988. 144; Géczi L. 2006. 53; Faragó J – Fábián I. 1982. 314; Háy Á. 1980. 9; Kovács J. 2003. 118–119; Lajos Á. 1937. 269–270; Pécsiné Ács S. 2002. 55–56; Sebő F. – Küllős I. (szerk.) 2009; Lévy Zumwalt, R. 1999. 34–35; Sutton-Smith, B. 1974. 134; Veress Péter I. 2009. 101–102; Virtanen, L. 1978. 60.
[480] Ilyen kedvelt elfoglaltság mostanában a kislányok körében például a már többször említett *Mátyás király* – játék (II/4.9).
[481] Nielsen, E. K. 1992. 3.
[482] Kresz M. 1942. 61.

A két nem elkülönülése megmutatkozik tehát a gyermekfolklórban – még akkor is, ha ezeket a különbségeket ők maguk nem mindig veszik észre, illetve nem mindig élik meg drasztikus eltérésként. A fiúk például sokkal gyakrabban használják, mondják el akár fennhangon, vagy kiabálva is az általuk ismert obszcén, trágár mondókákat és énekeket, s ezekből általában többet is ismernek, mint a lányok. Az ilyen szövegek egy részét persze a lányok is jól tudják, ők azonban szabad játékaik során kevésbé használják, illetve fennhangon kevésbé mondogatják. Köztük, ha terjed is, inkább csak egymás fülébe sugdosva. Így van ez például a kiszámolók esetében is. Egyik 9 éves lány adatközlőmet megkérdeztem, hogy ismer-e még az általa addig elmondottakon kívül más kiszámolót is, mire kis töprengés után a következőket mondta: „*Hát, a fiúk szokták még az Eci-pecit, de mi azt nem szoktuk*."[483] A kislány ismeri tehát az általánosan elterjedt kiszámoló-szöveg trágár változatát is, melyet a közösségbe tartozó kisfiúktól magam is hallottam, azonban a többi lánnyal való játékai során használni sosem szokta, s elmondani sem akarta nekem. Más esetekben meg is szólják a lányok a fiúkat, ha ők egy bizonyos szöveg trágár változatát használják a szelídebb verzió helyett. Amikor hat éves gyermekek csoportja elszavalta nekem az *Ec-pec kimehetsz*… kezdetű kiszámoló egyik általuk ismert változatát (SZ I/1d), a fiúk mindannyian úgy fejezték be a szöveget, hogy *véres lett a pofája*, a lányok pedig a *véres* helyett következetesen a *túrós* változatot használták. A fiúkat meghallva a kislányok felháborodva és korholó hangon közölték, hogy *az nem is úgy van*, és különben is *az undorító, hogy véres lett a pofája*. Ez a magatartás persze inkább csak a fiatalabb, 6-8 éves korosztályra jellemző. Idősebb korban, 10-12 évesen már a lányok is gyakrabban használnak trágár, obszcén, vagy tabutörő szövegeket, azonban a nagyközönség előtt még ilyenkor sem szívesen hangoztatják ezeket, s inkább tiltottságuk miatt, vagy provokációkképpen használják őket. A fiúk trágár, testi funkciókat taglaló szövegeinek, vicceinek undorítónak titulálása, a tőlük való elhatárolódás pedig még ebben a korban is jellemző.[484]

Szintén többet használják a fiúk a különféle *ijesztőket*.[485] Az általam gyűjtött szövegek és szövegváltozatok (lásd például: SZ III/27, X/150, 151) majdnem mindegyike fiú adatközlőimtől származik. A közösségi használat során persze akár az ott lévő lányok is megtanulhatják ezeket a dalokat és mondókákat – különösen, hogy a fiúk előszeretettel ijesztgetik egymás helyett inkább a lányokat, akiknek a reakciója általában sokkal hangosabb, illetve látványosabb, viccesebb, s verekedés is sokkal ritkábban lesz belőle – azonban előadásuk inkább a fiúk feladata. Általában ők veszik elő szívesebben, nekik jut eszükbe hamarabb egy-egy ilyen játék eljátszása.

[483] A kiszámoló a gyűjteményben I/2 szám alatt található. Ezt a szöveget kutatásaim során több korosztálytól is hallottam és gyűjtöttem, de használatban csak fiúknál láttam. Ők viszont olykor még pedagógusok jelenlétében is megpróbálkoznak vele. Természetesen ilyenkor vagy egy kicsit átköltik, vagy egyszerűen leharapják a szöveg végét, illetve gyakran csak egymást próbálják rávenni, bíztatni a szöveg elmondására. Ténylegesen, eredeti formájában elhangozni ez a kiszámoló-szöveg felnőttek jelenlétében nem igazán szokott.

[484] Lásd erről például: Lanclos, D. M. 2003. 64. Az általános nemi különbségekről a humor gyakorlásában lásd: Hertzberg Johnsen, B. 2010.

[485] *Ijesztő*knek nevezem munkámban azokat a dalokat és mondókákat, amelyek elmondásával a gyermekek célja valakinek a megrémítése. A mai 10-12 éves gyermekek, akik leginkább használják ezeket a szövegeket nem csak a bennük szereplő természetfeletti lények, nem evilági helyek emlegetésével igyekeznek a másikat megijeszteni, ehhez a megfelelő előadásmód is szükséges. A feszültségteremtéshez megfelelő körülmények (például teljes sötétség, vagy legalább is félhomály), a hangszín és a hangerő megfelelő váltogatása, vagy éppen félelmet keltő hirtelen mozdulatok is hozzátartoznak. A játék célja pedig a másik megijesztésével elért siker élménye, illetve a megrémített társakon való felszabadító erejű nevetés lehetősége.

Különbség még a két nem folklórjában – s az elhatárolódást erősíti az is, – hogy a lányok általában sokkal több éneket ismernek és használnak, olykor szívesen töltik énekléssel szabad idejüket. Ezeket a dalokat a fiúk sokszor nem is ismerik, de ha ismerik, sem éneklik, hiszen csak úgy énekelgetni egyáltalán nem fiús dolog, még akkor sem, ha a szöveg tartalma miatt akár azt is gondolhatná az ember, hogy ezek a dalok a fiúk repertoárjába tartoznak, az ő, sokszor harciasabb, vadabb világukhoz állnak közelebb. Egyetlen fiú adatközlőm sem ismerte például az általam gyűjtött két leghosszabb szöveget, a vonatokat kirabló, kártyázó, lövöldöző, a védtelen nőket az indiánok karmaiból megmentő banditakirályról, Kaktusz Pedróról, illetve a kifosztott, fedélzetén lemészárolt hullákkal úszó kalózhajóról (SZ XII/208, 210) szóló éneket, melyek pedig tematikájukat tekintve sokkal inkább fiúsak, mint lányosak. A fiúk inkább a frappáns, rövidebb, dallam nélküli szövegeket mondogatják előszeretettel. Úgy tűnik tehát, hogy tényleges használat során a különböző nemű gyermekeknél a tematikánál döntőbb a szöveg hosszúsága, a hozzá tartozó játék típusa, illetve a dallam megléte, vagy hiánya.

A nemi identitás, a saját nemhez való tartozás, illetve az adott nemtől elvárt viselkedési normáknak való megfelelés fontossága is tetten érhető a gyermekek folklórjában. Gyakran teszik próbára ugyanis egymást – sőt, néha még a felnőtteket is – olyan felszólításokkal, mint a *Nézd meg a körmöd!,* vagy *Nézd meg a talpad!* Az általuk ismert sztereotípia szerint ugyanis ezen mozdulatok elvégzése során megmutatkoznak a nemi különbségek: a fiúk/férfiak a talpukat maguk előtt felhúzva, a körmüket pedig maguk előtt tartott nyitott tenyerük becsukásával nézik meg, míg a lányok/nők talpukat maguk mögé emelve és válluk fölött hátranézve, körmeiket pedig kézfejüket nyitott tenyérrel maguk elé tartva veszik szemügyre. A felszólítás után a gyermekek természetesen alig várják, hogy valaki végre hibázzon, azaz nem a saját nemének megfelelően hajtsa végre a feladatot. Az ilyeneket ugyanis a többiek nem csak, hogy hangosan kinevetik, hanem nemi identitásukat is megkérdőjelezik, vagy éppen a másik nemhez tartozónak kiáltják ki őket. Olyankor is gyakran megtörténik ez, ha valamelyik gyermek egy, a nemi különbségeket is magába foglaló felszólításra (például: A Fiúk forduljanak meg!, vagy: A lányok következnek!) rosszul reagál, nem a saját nemének megfelelő feladatot hajtja végre. Ekkor szinte mindig elhangzik valakitől a kárörvendő megjegyzés: *A Máté lány!* vagy *A Sári fiú!* Ez pedig a 6-12 éves gyermekek körében általában elég komoly bántásnak, sértésnek számít.

A két nem egymástól való elhatárolódása a gyermekeknél erőteljesen jelentkezik az érintések esetében: a fiúk és a lányok 10-12 évesen, de gyakran már iskolás kortól kezdve ódzkodnak például a másik neműek kezének megfogásától, sőt, olykor még a közös fogócskában is igyekeznek csak akkor érinteni, akkor fogni meg a másik neműeket, ha nagyon muszáj.[486] Mindebben természetesen közrejátszik a felnőtt világ feléjük irányuló, fentebb már említett elkülönítési vágya, illetve a gyermektársaknak való megfelelés, a gúnyolódásától, csúfolástól való félelem érzete is. Iskoláskorban a nemek távolságtartása egymás irányában gyakran a térbeliségben is megnyilvánul: a 8-12 éves kisfiúkból és kislányokból álló, egy közösségbe járó, s egymást jól ismerő gyermekek általam vizsgált csoportja például szabad helyválasztás esetén rendszerint nemenként elkülönülve, a tisztes távolságot egymástól megtartva foglal helyet – legyen szó földön, vagy széken ülésről – még akkor is, ha éppen együtt beszélgetve a fiúk-lányok közös játékból érkeznek. Amikor egy alkalommal néhány kislány a fiúkkal

[486] Természetesen néha éppen az ellentétes tendencia, a szolidaritás elve érvényesül, különösen a fogyasztó fogócskákban, s elsősorban akkor, amikor a gyermekek felnőtt javaslatra, felnőtt vezetéssel játszanak fogócskákat. A saját nembelieket a gyermekek ezekben az esetekben gyakran csak akkor kezdik el ténylegesen üldözni, amikor az ellenkező neműek már elfogytak, kiestek a játékból.

kacérkodva elfoglalta az ő „helyüket” a fal mellett, a felháborodásuknak természetesen hangot adott fiúk végül a lányoktól eltávolodva telepedtek le, annak ellenére, hogy szokásos helyükön, a lányok mellett még lett volna számukra hely. Gyakran az iskolában és az iskolai játszótereken, udvarokon is megfigyelhető a nemek térbeli elkülönülése. Ahogyan arról több kutató is beszámolt, a fiúk és a lányok egymástól látványosan is elhatárolódva különböző helyeken játszanak, vagy akár különböző területeket birtokolnak az iskolaudvaron, s egymás játéktereinek esetleges elfoglalása, a határok megsértése akár komoly viszályokat, konfliktusokat is okozhat.[487] Ez az elég erős nemenkénti elkülönülési vágy pedig – mint láthattuk – különféle formákban a saját folklórjukban, azaz a kortárs gyermekfolklórban is tükröződik.

Egymással játszó fiúk és lányok

A kisiskolások korukból, illetve a környezetük által is közvetített értékrendből fakadó nemenkénti erőteljes elkülönülési vágya ellenére szinte minden gyermekközösségben felbukkannak lányos fiúk, vagy éppen fiús lányok. Olyan gyermekek, akik nem felelnek meg az elvárt, vagy ha nem is elvárt, de általánosan jellemző nemi szerepeknek, sztereotípiáknak, s akik szívesebben játszanak ellenkező neműekkel, vagy szívesebben játsszák az ellenkező neműek repertoárjába tartozó játékokat. Az ilyen gyermekeket, például a gyakran síró, babával játszó, énekes-, vagy különféle, lányosnak tartott szerepjátékokban részt vevő fiúkat, vagy éppen a verekedő, harci játékokban részt vevő lányokat a többiek – s közülük is inkább a saját nemükbe tartozóak – általában megszólják, kigúnyolják, vagy éppen kiközösítik. Egyes magyar nyelvterületeken hagyományosan a másik neműekkel játszó gyermekeket a többiek „fiúk/lányok pecérkéjének” gúnyolták.[488] A nemzetközi szakirodalomban Van Rheenen számolt be arról, hogy angol nyelvterületen a nőiesnek bélyegzett játékokban részt vevő fiúkat „sissie” gúnynévvel illeték, amely az angol „sister”, azaz lánytestvér szóból ered.[489] Vizsgálatom során a mai gyermekek körében nem találtam arra példát, hogy bármilyen, kifejezetten erre a célra alkalmazott gúnynéven szólítanák a más neműekkel játszókat. A nemi identitás megkérdőjelezése, illetve a valóságostól eltérő neműnek való kikiáltás viszont ilyen esetekben általánosan jellemző. Ezen kívül a *Két szerelmes pár, mindig együtt jár…* kezdetű mondókát (SZ VII/48) – amely eredetileg, illetve szövegét tekintve a szerelmespárokat hívatott csúfolni (s a gyermekek gyakran erre a célra is használják) – néha a fiúk is, de jellemzően inkább a lányok rendszerint bárkire azonnal rámondják, akit meglátnak egy másik neművel kettesben beszélgetni, vagy játszani. Ezzel is a fiúk és a lányok elkülönülésének köreikben érvényes „törvényét” erősítik.

24. kép Kisfiú karkötő-gyűjteménye

A lányos fiúkat a többi fiú a kinevetés, csúfolás, a verbális agresszió mellett gyakran fizikálisan is bántja. Lökdösik őket, verekedést kezdeményeznek velük, mintegy megpróbálják

[487] Goodwin, M. H. 2006. 1–2; 97–106. A nemek erőteljes elkülönüléséről az iskolában lásd még: Anderson, W. W. 1982. 172; Cliff, J. M. 1992. 146; Lanclos, D. M. 2003. 87–88; Miracle, A. W. – Rowan, B. – Suggs, D. N. 1984; Scarlett, W. G. – Naudeau, S. – Salonius-Pasternak, D. – Ponte, I. 2005. 75–78; Virtanen, L. 1978. 18–19.

[488] Lajos Á. 1968. 144. Hasonló gúnyos megnevezésről számolt be Seres András is barcasági vizsgálatai során. Seres A. 1984. 158.

[489] Van Rheenen, D. 1998. 14.

kiprovokálni tőlük a helyesnek tartott fiús viselkedést. A lányok a hozzájuk húzó fiúkat általában beveszik a játékaikba – s ebben Lea Virtanen Finnországban végzett vizsgálata szerint toleránsabbnak mutatkoznak a fiúknál[490] – főleg, ha azok fiatalabbak náluk, bár természetesen csupán alsóbbrendű játékosként, akinek mindenben alkalmazkodnia kell a többiekhez, s akinek semmiféle szerep nem jut a döntési folyamatokban. Hasonló, bár kicsit talán könnyebb helyzetben vannak a fiús lányok is. A fiúk, ha a velük játszani akaró lányok bizonyítják rátermettségüket, ügyességüket, erejüket a különféle fiújátékokban, elfogadják őket játszótársként – bár természetesen a lányokhoz hasonlóan általában nem egyenrangú félként. Érdekes, hogy bár a többi lány a fiúk játékaiban részt vevő lányokat általában elég távolságtartóan kezeli, illetve gyakran ki is közösíti, ez mégis egyfajta dicsőségnek, sikernek, presztízsnek számít, még ha nem is éppen irigyelt ez a szerep. A fiús lányokat általában jóval kevesebb atrocitás éri a többi gyermek részéről – hozzáteszem, gyakran a felnőttek részéről is –, mint a lányos fiúkat.
A lányok fiúkhoz való közeledése, fiús játékokban való részvétele tehát úgy tűnik, elfogadottabb, mint a fordított eset. S nem csak, hogy elfogadottabb, de kicsit talán gyakoribb, általánosabb is, hiszen gyakrabban láthatunk az iskolaudvarokon focizó, vagy más, alapvetően férfiasnak számító sportjátékokat játszó lányokat, mint például papás-mamás játékban, vagy a gumizásban résztvevő fiúkat. Mindezt a Sutton-Smith – Rosenberg – Morgan kutatótrió tanulmánya is igazolja, melyben a kamaszkor előtt álló gyermekek játékválasztásának nemi különbségeit, illetve ennek alakulását vizsgálják.[491] Kutatásaik során azt találták, hogy a 3-6. osztályos lányok folklórjában növekvő népszerűségnek örvendenek a maszkulin játékok, a fiús elemek, s ebben az időszakban, illetve elsősorban 9-10 éves korban sok kislány sokkal szívesebben viselkedik vadócként, mint illedelmes kisasszonyként. A szerzők ugyanakkor azt is megállapították, hogy a lányok ilyenfajta növekvő érdeklődése ellenére a nemek különbsége a játékok kedveltsége terén nagyjából állandó marad, mivel a fiúk érdeklődése általában csökken azok iránt az alapvetően fiús játékok iránt, amelyekben a lányok egyre inkább részt vesznek.[492]

A fiúk és a lányok erőteljes elkülönülése az otthoni, szomszédokkal, környéken lakó gyermekekkel való közös időtöltés során sokkal kevésbé jellemző, mint az iskolában, ahol a nemek egymástól való elhatárolódása gyakran szinte már törvényszerű. Pécsiné Ács Sarolta például az egyik kalocsai körjáték közlése során megjegyzi, hogy azt a gyermekek a legelőkön vegyesen, az iskolában azonban nemenként elkülönülve játszották.[493] Ehhez hasonlóan a mai gyermekeknél az iskolán kívül, s itt is főként az otthon, szomszédságban játszott játékokban gyakran egészen jelentéktelenné válik a nemi hovatartozás. Ennek legfőbb oka nagyon egyszerű: ezeken a helyeken általában nincs együtt annyi gyermek, hogy a különböző neműek külön alakítsanak játszócsoportokat, vagy akár csak párokat. Itt tehát azzal játszanak, aki épp jelen van, legyen az a szomszéd gyermek, vagy akár ellenkező nemű kisebb, vagy nagyobb testvér.[494] Természetesen az otthoni, meghittebb, biztonságosabb, kevésbé nyilvános környezetben nyitottabbak is egymás felé a nemek, s a legtöbb gyermek szívesen kipróbálja, sőt, gyakran élvezettel játssza a másik neműek játékait is. Még

[490] Virtanen, L. 1978. 13.
[491] Sutton-Smith, B. – Rosenberg, B. G. – Morgan, E. F. 1974.
[492] A lányok egyre „férfiasabb" viselkedését, egyre gyakoribb részvételét a különféle fiújátékokban gyakran hozzák kapcsolatba a nők társadalmi szerepének változásával. Ennek a jelenségnek részletes bemutatása és tárgyalása egy komoly elmélyülést igénylő külön tanulmány témája is lehetne, így ettől itt most eltekintek.
[493] Pécsiné Ács S. 2002. 26.
[494] Merill-Mirsky C. 1986. 48.

akkor is, ha ezt az iskolában vagy a játszótéren a többi fiú, vagy lány előtt letagadja, vagy legalábbis nem hangoztatja. Janet M. Cliffnél is olvashatunk például egy kisfiúról, aki otthon előszeretettel próbálgatta és használta lánytestvére ugrókötelét, azonban – mivel az ugrókötelezés az iskolájukban egyértelműen lányjátéknak számított – megfenyegette testvérét, hogy az iskolában a többieknek nehogy el merje mondani ezt az otthoni „kihágást".[495]

A nemek közös játéka persze nem csak az otthoni és szomszédsági környezetben, és nem csak elítélendő, deviáns viselkedésként jelenik meg. A gyermekfolklór íratlan törvényei alapján elfogadott közös játékokban azonban általában a fiúk és a lányok szembenállása, egymás ellen való küzdelme jellemző. A közösen játszott játékokban, például bújócskákban, fogócskákban az azonos neműek általában szolidaritást vállalnak egymással, segítik egymást, illetve a különféle sport-szerű játékokban is gyakran nemenként alakítanak csapatokat, a játék pedig ilyenkor a két nem küzdelmévé, versengésévé alakul át.[496] Különféle nyári táborokban gyakran tapasztalhatjuk, hogy a 8-12 éves gyermekek labdajátékai, vagy vízi játékai nagyon könnyen és hamar a nemek küzdelmévé alakulnak: a fiúk a lányok ellen „harcolnak", s igyekeznek megszerezni egymástól a központi játékszert, vagy a játékot elindító tárgyat, legyen az gumilabda, teniszlabda, vagy akár egy teljesen hétköznapi kellék: egy ruhadarab, vagy egy papucs. Ilyenkor pedig a különböző neműek között általában került fizikai érintések, a test-test ellen való küzdelem sem ritka. A fiúk és lányok közt fennálló éles határok elmosódnak a játék hevében.

25. kép Vízi háború - fiúk a lányok ellen

Az egymás üldözéséről, egymással való szembenállásról szóló játékokat nem csak a mai gyermekek kedvelik. Pécsiné Ács Sarolta is arról számolt be kalocsai gyermekjáték-gyűjtése során, hogy például a lányok kedvelt téli elfoglaltsága, a hóemberépítés gyakran a nemek hangos civakodásba, hócsatájába fullad, mivel a fiúk előszeretettel rombolják le a lányok hóembereit.[497] Az általam vizsgált korosztályba tartozó fiúk és lányok közös időtöltésének pedig az egymás elleni játék az egyik leggyakoribb formája. A csoportos fogócska-szerű üldözések, háborús játék jellegű időtöltések spontán, minden különösebb ok nélkül is kialakulhatnak,[498] máskor viszont az egyik fél részéről valamiféle provokációval indul a játék, mint azt a kalocsai példában is láthattuk. Megfigyeléseim során sokszor tapasztaltam, de több szerző is beszámol arról, hogy az unatkozó, vagy a másik nem iránt érdeklődést mutató fiúk előszeretettel rontják el a lányok játékait, belenyúlnak például az ugrókötél-játékba, elveszik az éppen használatos játékszereket, vagy a lányok féltett személyes tárgyait.[499] A lányokat sem kell azonban ezen a téren félteni. Ők is gyakran próbálkoznak ilyesmivel, ők is provokálják a fiúkat: ellopják az általuk használt, elgurult labdákat, vagy az éppen használaton kívüli játékfegyvereket, s egy pillanat múlva már meg is kezdődik az akár egy óráig is tartó,

[495] Cliff, J. M. 1992. 146.
[496] A konkrét példákat, leírásokat lásd: Lanclos, D. M. 2003. 30, 39; Goodwin, M. H. 2006. 93–96; Virtanen, L. 1978. 26.
[497] Pécsiné Ács S. 2002. 9.
[498] Virtanen, L. 1978. 13.
[499] Kresz M. 1959. 185; Lanclos, D. M. 2003. 35; Virtanen, L. 1978. 13.

fiúk lányok elleni küzdelméről szóló üldöző játék, melynek célja az adott tárgy vagy játékszer meg-, illetve visszaszerzése, illetve a játék megakasztójának, elrontójának utolérése és tettének valamiféle megtorlása.

A fiúk és lányok közös játékaival kapcsolatban fontos megemlíteni a szerelem, az egymáshoz való vonzódás kérdéskörét. A 6-10 éves korosztály a másik nemhez való vonzódását rendszerint éppen az érzelmeikkel ellentétes formában, apróbb bántalmazásokkal, hajhúzással, piszkálódással, üldözéssel, illetve verbális provokálással vagy gúnyolódással fejezi ki. A másik neműek játékának megzavarása is gyakran a kapcsolatteremtést szolgálja, annak vágyát fejezi ki. (Mindezzel egyébként általában mindkét nem tisztában van, ahogy ez olykor a játék közben elhangzó megjegyzéseikből is kiderül: *Mindig csak a Verust kergeti, mert szerelmes belé!*)

A hagyományos gyermekjátékok énekes-táncos párválasztó játékai alapvetően a lányok folklórjába tartoznak, gyakran kizárólag lányok játszották ezeket, azonban találhatunk köztük olyan változatokat is, amelyekben a fiúk és lányok együtt játszanak, a párválasztás, csókkérés/adás során pedig egymás iránti szimpátiájukat kifejezhetik, még akkor is, ha a játék nem feltétlenül szerelmi tematikájú.[500] A mai gyermekek szabad időtöltéseik során már egyáltalán nem játszanak ilyen énekes párválasztó játékokat, azonban vannak játékaik, amelyekben a hagyományostól persze eltérő formában, de megjelenik a párválasztás mozzanata. Ilyen például a *felelsz, vagy mersz,* illetve az *üvegezés*, amelyeket a vizsgált korosztályba tartozó gyermekek gyakran össze is kombinálnak.[501] Ezek a játékok alapvetően a kamaszok folklórjába tartoznak, azonban az utóbbi években gyakran felbukkannak már a 9-12 éves korosztálynál is. A párválasztás itt nem önkéntes, mert vagy az üveg, vagy a többi játékos jelöli ki a kérdezett párját, amennyiben olyan feladatot kap, ami a másik nem felé irányul. A felelsz, vagy mersz játéknál még az sem feltétlenül szükséges, hogy a két nem közösen vegyen részt benne. A kérdések ugyanis legtöbbször a szerelemre, illetve az ellenkező neműekkel való kapcsolatokra irányulnak, s a feladatokban is rendszerint őket jelölik ki a többiek célpontként, ehhez pedig csupán annyi kell, hogy a közelben tartózkodjanak. A játék központi témája és cselekménye tehát sokszor a nemek közötti kapcsolatok körül mozog.

Mindezeken kívül különösen a lányokra jellemző a szerelmespárok, vagy annak tartottak nevének „kikiáltása", versikékbe foglalása, felírása az iskolában falakra, füzetekre, padokra, illetve különféle jósló tevékenységekkel, számolásokkal a vélt, óhajtott, vagy valós párok esélyeinek latolgatása.[502] Ezek a tevékenységek természetesen gúnyolódó, piszkálódó jelleggel is előfordulnak. A gyermekek olyanokat párosítanak társaik mellé, akikkel kifejezetten ellenséges viszonyban vannak, vagy akiket a közösség tagjai általában kiközösítenek, akikkel senki nem szívesen kerül kapcsolatba. Sokszor azonban ezek a játékok a másik nem felé irányuló valódi érdeklődést, vonzódást, vagy éppen a kíváncsiságot tükrözik.

---

[500] Lásd például: Gazda K. 1980. 285–292; Gágyor J. 1982. 168–169, 192; Pécsiné Ács S. 2002. 45–46, 103–106; Hintalan L. J. 2000. 115. Az egyértelműen szerelmi, párosító játékok inkább a fiatalok fonóbeli és vasárnap délutáni játékalkalmaira voltak jellemzőek.

[501] Egy alkalommal 9-11 éves kislányoktól egy olyan kombinált változatot sikerült megfigyelnem, amelyben annak kellett felelnie, vagy a kiszabott feladatot végrehajtania, akire a megpörgetés után az üveg mutatott. Ilyen típusú játékokra a magyar néprajzi szakirodalomban csupán egyetlen említést találtam („Üveges játék" Lázár K. 2002-2008. IV. 205.), a nemzetközi anyagban azonban részletesebb leírások, elemzések is találhatók ezekről az elfoglaltságokról: Georges, R. A. 1972. 183; Simons, E. R. 1985. 35; Tucker, E. 2008. 77–78. Az Opie házaspár még XVII–XVIII. századi párhuzamokat is említ az általuk gyűjtött „Felelsz, vagy mersz" játékváltozathoz. Opie, I. and P. 1969. 263–267.

[502] A szerelem témájáról lásd még: Virtanen, L. 1978. 68–69.

Egyforma játék, különböző tartalom, forma és használat

A fiúk és lányok játékrepertoárjában sok különbség van, azonban ezek a különbségek a valóságban, a megfigyelhető játékalkalmak során kevésbé jelennek meg, mint a narratívákban. Az egymástól való elhatárolódást, a nemi különbségeket az általam vizsgált gyermekek gyakran hangsúlyozták, annak ellenére, hogy spontán játékaik során olykor kifejezetten keresték az ellenkező neműek társaságát, bár inkább a fentebb már tárgyalt, gúnyolódó, piszkálódó formában. Hasonló eredményre jutott a Helsinkiben élő 6 éves gyermekek folklórját vizsgálva Marjatta Kalliala is. A gyermekekkel készített interjúi során a kisfiúk gyakran bizonygatták, hogy őket egyáltalán nem érdekli a lányok játéka, ezért nem is igazán tudják, miket játszanak a lányok, míg a kislányok sokszor azt emelték ki, hogy ők a fiúkkal ellentétben nem háborút, meg erőszakos dolgokat, hanem szép békés játékokat játszanak.[503]

Kutatásom tanulságai szerint a fiúk és a lányok az általuk ismert, saját folklórjukba tartozó dalok, mondókák és játékok egy jó részét (többek között például a csúfolók és beugratók többségét, rengeteg állandó funkció nélküli mondókát és éneket, vagy éppen a különféle fogócskák és labdajátékok döntő többségét) egyaránt használják, azonban gyakran az azonos játékokat is nemileg homogén csoportokban és nagyon különböző formákban játsszák. Linda Riley fentebb már említett eredményeihez hasonlóan magam is többször tapasztaltam, hogy bár a játékok tételes szabályai gyakran egyformák, mégis egészen másként festenek, ha fiúk, vagy ha lányok játsszák őket. A mai, kisebb és nagyobb fiúk és lányok például egyaránt előszeretettel játszanak az iskolaudvaron, vagy kevésbé forgalmas helyeken néha még az utcán is tengót (J I/2.24). Azonban, míg a fiúk egyértelműen a *lábtengót* részesítik előnyben, melynek során a labdát rúgni kell egymásnak, és kézzel hozzáérni nem szabad, addig a lányok inkább az azonos alapszabályokkal játszott, de általuk az egyik iskolában *angyaltengó*nak is nevezett *kéztengót* játsszák szívesebben. Ezenkívül van egy, a gyermekek által *majomtengó*nak is nevezett harmadik forma, amelyben kézzel és lábbal is lehet a labdához érni. Ez utóbbi változatot mindkét nem szokta játszani, azonban a fiúk a lányoknál gyakrabban használják ezt a formát. Megfigyelhető az is, hogy a lányok sokkal több időt töltenek a játék során egyezkedéssel, alkudozással, beszélgetéssel, a szabályok pontosításával, míg a fiúk gyakran inkább a rendelkezésre álló időt igyekeznek minél jobban kihasználni, pörgetik a játékot, s ennek érdekében a szabályok esetleges hiányosságai és kétértelműségei fölött hamar elsiklanak.

26. kép Tengózás az iskolaudvaron

A mindkét nemnél megtalálható játékoknak gyakran egészen más a lényege, s általában különbözik a célja a fiúknál és a lányoknál. A mindkét nem által kedvelt – bár fiúk által jóval gyakrabban használt – *egyérintő* nevezetű játék (J I/2.20) például a lányoknál inkább ügyességi játék, a fiúknál azonban gyakran csap át egyfajta erőfitogtatásba, a minél nagyobb, erőteljesebb, rúgás bemutatása, a másik *megszívatása*, a másikkal való *kicseszés* lesz a cél még annak árán is, hogy ettől maga a játékfolyamat olykor elég döcögőssé, szaggatottá válik. Hasonló különbségekről számolt be Koppenhágából Erik Kaas Nielsen is: az általa vizsgált általános iskolában a fiúk és a lányok egyaránt szívesen játszottak egyfajta utánzós játékot, amelyben az együtt játszó

[503] Kalliala, M. 2006. 108–110.

csoportot vezető gyermek által végzett mozdulatokat, feladatokat kellett az őt követő gyermekeknek is elvégeznie. Míg a lányok ezzel a játékkal csupán elszórakoztatták magukat, addig a fiúknál gyakran csapott át utánzó játékból egyfajta bátorság-próbába, amelyben a vezető minél merészebb, veszélyesebb mozdulatokat és feladatokat mutatott az őt követőknek, mintegy ezzel tesztelve merészségüket.[504]
Szintén mindkét nemnél megtalálható, bár nagyon különböző formában az úgynevezett *pankráció*-játék. A birkózásnak ezt a modernebb válfaját, amelynek során a küzdő felek látványos külsőségek között verekszenek, illetve gyakran csak szimulálnak verekedést egy ringben, a gyermekek többsége a televízióból ismeri. Azonban míg a fiúk, amikor *Pankráció!* felkiáltással, vagy *Játsszunk pankrációt!* felszólítással egymásnak rontanak és az általuk ismert különféle harcművészetek és küzdősportok mozdulataival verekedést szimulálnak, vagy akár játékból, de ténylegesen össze is verekszenek, addig a lányok esetében inkább csiklandozásról, bökdösésről és egymás kergetéséről szól a gyakran azonos névvel illetett, hasonlóan indított időtöltés.
A kisiskolás gyermekeknél – főként 8-10 éves korig – mindkét nemre jellemző a különféle szerepjátékokban való elmélyülés, melyhez a különböző mintákat a körülöttük lévő (felnőtt) világból, illetve a médiából merítik, hiszen ez a mai gyermekek többségének mindennapjaihoz szervesen hozzátartozik. Azonban míg a lányok játékaikban elsősorban a családot, az otthont és az emberi kapcsolatokat jelenítik meg, addig a fiúk szerepjátékaiban a nem mindennapi események, kalandok, illetve a jó és a gonosz küzdelme dominálnak.[505] Természetesen a körülöttük lévő világban látott és tapasztalt nemi szerepek is visszaköszönnek ezekben a játékokban, hiszen, míg a lányok gyakran az otthonukat csinosítgató, a családnak ebédet főző, vagy fodrászhoz járó anyukákat játszanak, addig a fiúk inkább motoros rendőrök, vagy híres focisták szerepébe bújnak.
Az azonos típusú és célú játék tehát sokszor egészen másként néz ki, és egészen mást jelent a különböző neműeknek, ahogyan arra már a témát vizsgálva John M. Roberts és Åsa Enerstvedt is felhívták a figyelmet. A szerzőpáros egy cikkében azt elemezte, hogy a norvég gyermekek hogyan kategorizálják saját játékaikat, s azt találták, hogy bár a különböző nemű gyermekek tudása alapvetően hasonló az általuk használt anyagról, mutatkoznak különbségek a játékok kedveltségében, az elfoglaltságokhoz kapcsolódó értékfogalmakban, vagy éppen a szabályok és az aktuális játék formája kérdésében. Az általuk hozott példában a golyózás és a különféle pénzjátékok a lányok szerint például a labdajátékok egy fajtájának tekinthetőek, a fiúk azonban inkább a háborúskodáshoz sorolták ezeket az elfoglaltságokat.[506]
Eltérés mutatkozik abban is, hogy egy-egy elfoglaltságot, játéktípust milyen formában részesítenek előnyben a fiúk, illetve a lányok. Ha megfigyeljük például a különböző neműek piszkálódásait, azt láthatjuk, hogy a fiúk szívesebben használják a kisebb-nagyobb fizikai bántásokat, lökdösődést, böködést, hajhúzást, a lányok pedig inkább verbálisan, esetleg különféle gesztusokkal, például nyelvük kinyújtásával teszik ugyanezt, függetlenül attól, hogy a célszemély a saját nemükhöz tartozik, vagy nem. Mindezzel kapcsolatban fontos azonban azt is megjegyezni, hogy ami a külső szemlélő számára agressziónak tűnik, az a gyermekközösségben teljesen elfogadott kifejezése lehet valaminek, piszkálódás esetében akár az egymás felé irányuló pozitív érzelmeknek is.[507]

[504] Nielsen, E. K. 1992. 11.
[505] Lásd erről bővebben: Kalliala, M. 2006. 51–92.
[506] Roberts, J. M. – Enerstvedt, Å. 1986. 9, 25.
[507] Virtanen, L. 1978. 60.

A mai gyermekek többsége – nemüktől függetlenül – már 6-8 éves korában elkezdi önállóan használni a televíziót, a számítógépet, az internetet, illetve a játékkonzolokat. Ez pedig többek között azt is jelenti, hogy az általam vizsgált korosztály a szabadidejében gyakran ezen elektronikus eszközök segítségével keresi a kikapcsolódást, vagy éppen ezeken játszanak különféle elektronikus játékokat. Eltérés mutatkozik azonban a nemek között abban, hogy mit, mennyit és hogyan használják ezeket. A téma több kutatója is beszámol arról, hogy a fiúk jellemzően több időt töltenek tévézéssel, videó-, számítógépes és online játékokkal, míg a lányok az internetet inkább kapcsolattartásra, kommunikációra, önkifejezésre használják, s olykor még az egyszemélyes elektronikus játékokat is többen, egyszerre online és offline játsszák, instrukciókat, ötleteket adva a gép aktuális irányítójának.[508] Saját kérdőíves kutatásom – melyben száz 8-11 éves kislányt és 91 ugyanilyen korú kisfiút kérdeztem kedvenc játékaikról – is hasonló eredményeket mutatott: a fiúk kétszer annyi alkalommal említettek különféle elektronikus játékokat, mint a lányok. Kedvenc otthoni játékaik között azonban már sokkal csekélyebb volt a különbség az ilyen elfoglaltságok említése terén a különböző neműeknél.

Láthatjuk tehát, hogy a sok kisebb nagyobb különbség ellenére a lányok és a fiúk gyakran hasonlóan töltik a szabadidejüket, hasonló, vagy éppen ugyanolyan játékokat is játszanak. A nemi különbségek pedig nem mindig a játszott játékokban érhetők tetten, hanem sokszor inkább az aktuális játék formájában, mennyiségében, minőségében mutatkoznak meg.

Gyermekek a kutatás középpontjában - összefoglalás

A gyermekfolklór alkotói, éltetői és továbbhagyományozói természetszerűleg maguk a gyermekek. A témával foglalkozó kutatásokban tehát kiemelten fontos szerepet kell(ene) kapniuk. A korosztályos különbségek – még egy ilyen szűkebb, csupán 6 évet felölelő vizsgálat során is – a gyermekek közötti kapcsolatok, a gyermekek felnőttekkel való kapcsolatai, valamint a nemi különbségek ugyanis nagyban meghatározhatják a kedvelt játékok, az előszeretettel mondogatott szövegek körét, a játékok használatát, valamint a továbbhagyományozódást.

A korosztályos különbségek egyrészről az életkori sajátosságokból adódnak, hiszen míg egy 6-8 éves gyermek rendkívül szórakoztatónak fogja találni a futkározást, az egyszerűbb fogócskákat, vagy a labdák egymásnak dobálását, addig a nagyobbak mindezt már unalmasnak, dedósnak tekintik. Számukra inkább a különféle csapatjátékok, versengő játékok lesznek élvezetesek, illetve náluk már előtérbe kerülnek a bonyolultabb szabályokkal rendelkező sport-játékok is. A különbségeket azonban az oktatási rendszer is erősíti, hiszen már óvodás kortól kezdve elkülönítik a különböző korú gyermekeket, így az életkor, illetve, hogy ki melyik csoportba, hányadik osztályba jár, a vizsgált korosztálynál is fontos szerepet kap. Ez a tagolódás csupán akkor bomlik föl és válik kevésbé fontossá, ha otthoni, vagy játszótéri környezetben csak kevesebb gyermek van együtt. Ilyenkor a megfelelő létszám iránti igény felülírhatja a korosztályos különbségeket.

A különbségeket taglalva a vizsgált bő 20 évben bekövetkezett változások mellett sem mehetünk el szó nélkül. Az 1990-es években 6-12 éves adatközlőim ugyanis a sok-sok hasonlóság mellett említésre méltó különbségekről is beszámoltak. A vizsgált korszak első felében a különféle szövegek például még sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak, mint a mai gyermekek életében, sokkal gyakrabban előkerültek, és több hosszabb, ballada-szerű dal és mondóka is élt a gyermekek ajkán. Ezenkívül a kinti, utcai játékok és

[508] Weber, S. – Dixon, S. (ed.) 2010. 6–7, 30; Kiss J. 2004; Ságvári B. 2012; Scarlett, W. G. – Naudeau, S. – Salonius-Pasternak, D. – Ponte, I. 2005. 116.

elfoglaltságok is gyakrabban kaptak szerepet, a gyermekek szabadabban használhatták a köztereket, mint az napjainkban jellemző. Minden bizonnyal ez az oka annak is, hogy az olyan nagyobb, változatos terepet igénylő játékok, mint a bújócskák, vagy a jellemzően az utcán játszott ugróiskolák a mai gyermekek életében sokkal kevésbé kapnak szerepet, mint idősebb adatközlőimnél. Láthattuk azonban azt is, hogy a szülők egyre inkább féltik a gyermekeiket a különféle rájuk leselkedő vélt, vagy valós veszélyektől, valamint a gyermekek számára ma sokkal több lehetőség van a különféle elektronikus eszközök és játékok használatára, melyek jellemzően – bár nem kizárólagosan – benti, otthoni időtöltések. Ezek egyre kedveltebbé és általánosabbá válásával pedig természetszerűleg visszaszorulnak más elfoglaltságok és időtöltések.

A gyermekek egymás közötti kapcsolatai, illetve a felnőttekhez való viszonyuk is fontos kérdés a gyermekfolklór vizsgálata során. Az ellenérzések például nem csak a játékokban való részvételt határozhatják meg, hanem szövegekben, vagy akár a kiközösítésre, egy-egy gyermek pellengérre állítására alapuló játékokban is megnyilvánulhatnak. A barátságok pedig hatással vannak a játékok menetére, a játékosok döntéseire abban, hogy hogyan folytassák, lehetőségeikhez mérten hogyan alakítsák barátaiknak kedvezve az adott játékeseményt. A kapcsolatokat vizsgálva a játékosok számát sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen ez is nagyon fontos tényező lehet az időtöltések megválasztása során. A játékok alakulására, különféle változatok születésére is hatással lehet a túl kevés, vagy éppen túl sok játszani vágyó jelenléte.
A gyermek-gyermek kapcsolatok mellett a felnőttek gyermekfolklórban való megjelenése, illetve jelenléte sem elhanyagolható kérdés, még akkor sem, ha itt most a felnőttek által irányított játékokkal nem foglalkoztam. A gyermekek ugyanis sokszor maguk vonják be őket az elfoglaltságaikba. A kisebbek még inkább társként, vagy bíróként, a nagyobbak azonban már inkább azért, hogy őket próbára tegyék, hogy a játék keretein belül megélhessék a felnőttekkel való egyenrangúságot, vagy akár különféle csínyekkel és tréfákkal fölül is kerekedjenek rajtuk. A felnőttek tehát olykor egyfajta „eszközei” is lehetnek a gyermekfolklórnak: bátorságukat, talpraesettségüket tesztelik rajtuk, illetve az őket célzó, őket is bevonó játékokban a gyermekek.

A nemi különbségeket vizsgálva azt láthatjuk, hogy a 6-12 éves korú kisfiúk és kislányok korukból és a környezetük által közvetített értékrendből adódóan alapvetően elhatárolódnak a másik neműektől, ez az elkülönülés pedig természetesen játékaikban és folklórjukban is tetten érhető. Ennek ellenére azonban mindig akadnak olyan gyermekek, akik szívesebben játszanak más neműekkel, akik valamilyen oknál fogva a másik nemhez húznak, s természetesen az is gyakran előfordul – elsősorban az otthoni, szomszédsági környezetben, – hogy a fiúk és a lányok közösen játszanak. Arra is gyakran láthatunk példát, hogy a nemenként kialakult csoportok egymás ellenében, de együtt játszanak. Sok olyan elfoglaltságot is találhatunk a gyermekek folklórjában, amelyek mindkét nemnél kedveltek, azonban használatukban, formájukban, céljukban, különbözőek a fiúknál és a lányoknál.[509]
Mindebben természetesen csoportonként, iskolánként, közösségenként eltérő tendenciákat figyelhetünk meg. Az egyik általam vizsgált iskolában például egy lelkes edzőnek köszönhetően minden gyermek focilázban égett, s mivel nem csak fiúkkal,

[509] Nem esett itt szó a homoszexualitásról, mivel ezt a korosztályt még nem igazán érinti ez a kérdés. Használják ugyan trágár szóként, a *buzi*, vagy *köcsög* kifejezéseket, de legtöbben nincsenek is tisztában ezek jelentésével, csupán annyit tudnak róluk, hogy negatív, illetve sértő jelzők. A fiúk esetében néha előfordul, hogy a téma kicsit részletesebb ismeretéről tesznek tanúbizonyságot. Ez általában negatív, elítélő formában történik. *Nem fogom meg egy fiú kezét az olyan buzis!* Vagy ahogyan egy 11 éves fiú nyilatkozott a társastáncról: *Nem vagyok én buzi, hogy a seggemet rázzam!* Ezek azonban meglátásom szerint inkább otthonról jövő dolgok, a gyerektársaságban a vizsgált korosztályban és a vizsgált anyagra vonatkozóan kijelenthető, hogy ez a téma nem játszik fontos szerepet.

hanem lányokkal is foglalkozott, ők is gyakran fociztak együtt szünetekben a fiúkkal. Egy másik iskolában ezzel szemben szinte elképzelhetetlen volt, hogy a fiúk a lányokat felengedjék a focipályára, bevegyék őket a játékukba. Ezenkívül a nemi különbségek, illetve az egy-egy nemhez köthető játékok is folyamatosan változnak. Az ugróiskolával kapcsolatban Derek Van Rheenen hívta fel a figyelmet arra, hogy ez az utóbbi évtizedekben legtöbbször lányos elfoglaltságként aposztrofált játék korábban fiújáték volt. Valamikor a XIX-XX. század fordulóján kezdtek a lányok is részt venni benne, s a XX. század közepére az ugróiskola különböző formái és játéktípusai a legtöbb leírásban már lányjátékként szerepelnek.[510] Sutton-Smith és Rosenberg is arról számolnak be az amerikai gyermekek játék-preferenciájának történeti vizsgálata során, hogy a nemi különbségek folyamatosan változnak. A XIX. század végétől – amikor a különböző neműek még általában különböző játékokat is kedveltek – a XX. század közepéig a két nem játékpreferenciája, bár nagyon lassan, de a hasonlóság felé halad, s eredményeik szerint jellemzőbben a lányok mozdulnak el a fiújátékok felé.[511]
Ezen a ponton fontosnak tartom Marjatta Kalliala gondolatait is idézni, melyeket a gyermekfolklór történeti összehasonlításával kapcsolatban vetett papírra a finn gyermekjátékokat és gyermekfolklórt bemutató munkájában. Eszerint akár különbségeket, akár hasonlóságokat keresünk a kortárs és a korábbi évtizedek vagy évszázadok gyermekfolklórja között, fogunk találni, hiszen a hagyományokhoz való ragaszkodás, a folytonosság és az állandó alakulás és változás egyaránt jellemzi ezt a területet.[512] Igaz lehet ugyanez az állítás a nemi különbségek kutatása esetében is. A fentebb bemutatott különféle példák is azt mutatják, hogy sok, nemekkel kapcsolatos gyermekfolklór jelenséget, ha akarom, különbségként, ha akarom, hasonlóságként mutathatok be, attól függően, hogy honnan nézem, illetve hová fektetem a hangsúlyt. Ezért is igyekeztem az elemzés során a témát úgy körüljárni és megvizsgálni, hogy mindezeket a lehetőségeket, az azonosságokat és az eltéréseket egyaránt bemutassam, vagy legalábbis felhívjam rájuk a figyelmet.

[510] Van Rheenen, D. 1998.
[511] Sutton-Smith, B. – Rosenberg, B. G. 1974. 262–265.
[512] Kalliala M. 2006. 25.

A tér és az idő kérdése a gyermekfolklórban

A tér és az idő – mint a kultúra sok más területének – a gyermekfolklórnak is meghatározó kerete. *Homo Ludens* című, 1938-ban született művében a híres holland kutató, Johan Huizinga is kiemelte a játék lényegi vonásait vizsgálva, hogy azt a zártság és az elhatároltság jellemzi, tehát „a játék helye és időtartama által is különválik a «közönséges» élettől."[513] A játék a szerző szerint mindig meghatározott térben és időben zajlik. Magát a játék konkrét helyszínét, a „játszóteret" – mely elgondolása szerint egyaránt lehet materiális, vagy ideális tér – Huizinga egyenesen a megszentelt helyekhez hasonlítja: „Időleges világok ezek a «közönséges» világon belül, amelyek egy bizonyos, önmagában befejezett cselekmény színteréül szolgálnak.[514]

Amennyiben a tér és az idő gyermekfolklórral való kapcsolatát kevésbé elvontan akarjuk megfogalmazni, azt mondhatjuk, hogy mindkettő közvetlen hatással lehet a gyermekek által használt játékokra és szövegekre, illetve ezek alakulására. Különböző időpontokban, különböző hosszúságú játékidőben, vagy különböző időjárási viszonyok között, illetve különböző terekben és helyszíneken gyakran egészen másként néz ki a gyermekek szabad időtöltése. Más és más játékok jellemzőek például az iskolaudvarokra, a játszóterekre, az utcákra, vagy az otthoni, zárt terekre, gyermekszobákra, illetve egészen mást – vagy esetleg ugyanazt, de egészen másként – játszanak a gyermekek, ha egy egész délután előttük áll, vagy csupán egy tízperces óraközi szünet áll rendelkezésükre. Mindez persze nagyon triviálisan hangzik. Talán éppen ez is az oka annak, hogy a kutatók sokszor nem is nagyon foglalkoztak, foglalkoznak a kérdéssel. A mai és a hagyományos gyermekfolklór összehasonlítása, az azonosságok, folytonosságok, illetve a különbségek és újdonságok keresése, a bekövetkezett változások vizsgálata viszont gyakori téma, ezek azonban nem érthetők meg teljesen a tér és az idő kérdésének kutatása nélkül. Persze a változások nem most kezdődtek. Somogyból Gönczi Ferenc már 1949-ben arról számolt be, hogy a gyűjteményében közölt, pázsiton játszott játékok nagy része már megszűnt, mivel az erre alkalmas helyszíneket, a nagy kiterjedésű legelőket beszántották, művelés alá vonták.[515] A gyermekfolklór bizonyos vonásai, illetve a gyermekfolklórban bekövetkezett változások tehát összefüggésben lehetnek a játékok helyének és idejének megváltozásával. Éppen ezért fontos tudatosítanunk, hogy a korábbi évtizedekben és évszázadokban, illetve a napjainkig megjelent néprajzi munkákban bemutatott gyermekfolklór anyag túlnyomórészt falusi adatközlői egészen más tereket használtak és használhattak játékra, mint a mai gyermekek, s az idő is egészen más szerepet játszott az életükben.

A játék helyére és idejére vonatkozóan természetesen sokszor a hagyományos anyagra vonatkozó közlésekben és leírásokban is találhatunk adatokat: Hintalan László János hévízgyörki gyűjtésében például rendszerint rákérdezett az időskorú adatközlőknél, hogy az adott játék hétköznapon vagy ünnepnapokon, szabadban, vagy éppen a szobában zajlott-e, illetve kötődött e valamilyen évszakhoz.[516] Játékgyűjteményében Gágyor József is sokszor megemlíti az egyes játékok leírásánál, hogy az a szabadban, vagy inkább bent zajlott-e,[517] a drávaszögi anyaggal foglalkozó Lábadiné Kedves Klára köteteiben pedig fontos szerepet kap a területre jellemző speciális környezet vizsgálata,

[513] Huizinga, J. 1944. 18.
[514] Huizinga, J. 1944. 18.
[515] Gönczi F. 1949. 3.
[516] Hintalan L. J. 2000. 15.
[517] Gágyor J. 1982.

amely olykor speciális játékokat is szül.[518] Ezek a szempontok azonban általában nem játszanak központi szerepet a témára vonatkozó elemzésekben, a szerzők rendszerint csak néhány összefoglaló mondat erejéig térnek ki rá, tényszerűen közlik, felsorolják a játékra használt/használható helyeket,[519] illetve olykor a játékok felosztásában jelenik meg azok helyhez, vagy időszakhoz való kötöttsége.[520] Csupán két szerző volt, akik ezeket a témákat részletesebben, önállóan is vizsgálták: Molnár István a falusi gyermekek játszóhelyeiről és játékalkalmairól közölt egy rövid cikket,[521] Kriston Vízi József pedig a játék és az idő kapcsolatát vizsgálta a hagyományos anyagra vonatkozóan.[522]
A mai gyermekfolklórral foglalkozó kutatóknak fontos a gyermekeket körülvevő épített és társadalmi környezetet vizsgálni, a változásokat, sőt, a folyamatos alakulást, formálódást felismerni és tudatosítani, a környezeti hatásokat felmérni. Az elemzések során pedig a gyermekekre is ható részleteket – mint például a kortársakkal való közös játék elsődleges helyszínének megváltozása, az élettér és a játékra használható terek folyamatos alakulása, vagy a gyermekekre vonatkozó napi és heti időbeosztás, s így a játékra fordítható idő mennyiségének és eloszlásának megváltozása – figyelembe kell venni, hogy minél teljesebb képet kapjunk a vizsgálni kívánt anyagról.

A gyermekfolklór helye

Az épített és a természeti környezet, amely körülveszi a gyermekeket, amelyben élnek és felnőnek, meghatározó erejű a gyermekfolklórra nézve. A városi környezet, a városi gyermekek által használt terek merőben különböznek a falvak viszonylag nyitott, a gyermekek számára is jobban belátható és megismerhető, természet-közeli világától. A gyakran hatalmas építmények, a terek zártsága, behatároltsága, a különféle korlátok, amik meghatározzák, irányítják a városi tereket használók mozgását (például kerítések, járdák, kijelölt sétaútvonalak, közlekedési lámpák) alapélmények a városi gyermekek számára. Ezen kívül testi tapasztalásaik is merőben mások, mint az állatok között, a természet közelében felnövő falusi gyermekeknek. A gyermekek térbeni tapasztalatai mára erőteljesen kitágultak. A távolság leküzdése a gyaloglás helyett ma a legtöbb családnál autóval, vagy egyéb motorizált közlekedési eszközökkel történik (gyakran még akkor is, amikor a távolság ezt nem feltétlenül kívánná meg). A 6-12 éves gyermekek egy része ezért sokszor csak felületesen ismeri a saját házon, kerten kívüli szűkebb lakókörnyezetét, az országon belüli, vagy akár országon kívüli hosszabb utazások, rokonlátogatások, nyaralások, vagy éppen sítúrák viszont sok családnál rendszeresnek számítanak. A horizontális tér kitágulása mellett a vertikális tér megélése és használata is mindennapi élmény számukra. Lépcsőt másznak, vagy liftekkel utaznak az olykor több tíz emeletes házakban, vagy épp mozgólépcsővel mennek le a metróalagutakba, mozgójárdákon jönnek föl a parkolóházak alsóbb szintjeiről. A közvetlen természeti tapasztalás, a ház, az udvar, az utca, majd az egyre tágabb környezet felfedezése helyett tehát ma gyakran inkább a technikai eszközökön, a technikai modernizáció egyre újabb és újabb vívmányain keresztül, ezek segítségével tapasztalják és ismerik meg a gyermekek az őket körülvevő teret.

[518] Lábadiné Kedves K. 1984, 2000.
[519] Lásd például: Veres Péter I. 2002. 21; Gazda K. 1980. 101-102; Pécsiné Ács S. 2002. 9-10; Bardócz Csesznák É. 2005. 114-115.
[520] Lásd például: Pécsiné Ács S. 2002; Bakos J. 1953. Felosztásaikban többek között iskolaudvaron, libalegelőn, legeltető helyeken, télen, szobában, vagy épp böjti időszakban játszott játékokról olvashatunk.
[521] Molnár I. 1995/b.
[522] Kriston Vízi J. 2000.

Az épített és természeti környezet gyermekfolklórra gyakorolt hatása leginkább akkor tűnik fel, illetve akkor válik nyilvánvalóvá, ha elolvasunk néhány távoli országból származó gyermekjáték-beszámolót. A gyermekek folklórja – mint arról fentebb már részletesen volt szó – a távoli földrészeken is gyakran nagyon hasonló, hiszen minden gyermek szeret például futkározni, vagy ugrándozni, így valószínűleg a világ minden pontján fogunk találni különféle ugró-szökellő, vagy fogócska szerű játékokat. A gyermekeket körülvevő környezet hatása azonban azonnal feltűnik, ha kicsit tüzetesebben megvizsgáljuk a konkrét játékokat, vagy azok elnevezéseit. A thaiföldi gyermekek hagyományos fogócskáiban például üldözőként nem a hazánkban korábban általánosan elterjedt farkasok, héják és macskák, hanem krokodilok szerepelnek, bakugráshoz hasonló játékukat pedig a patak fölött átugró tigrisnek nevezik.[523] A zsinórjátékokban is tükröződik a környezet hatása: az ausztráloknál többek között emuláb, vagy boomerang, a navajó indiánoknál prérifarkas, vagy éppen indián kunyhó, míg hazánkban például Tisza, béka, párta, kacsaláb, illetve keresztút elnevezésű formákat találhatunk.[524] Az elmúlt bő egy évszázad során több kutató beszámolt arról is, hogy a városi, épített környezethez való alkalmazkodás milyen jól megfigyelhető a gyermekek játékaiban: bevonják szabad időtöltéseikbe a villanyoszlopokat, járdaszegélyeket, lépcsőket, börtönként használják a rácsos kapukat, fémkerítéseket, de akár az üzletházak boltjaiban, a ruhaállványok és különféle polcok, bolti berendezések között is képesek megtalálni a lehetőséget a játékra.[525] Kriston Vízi József palóc gyermekjátékokat bemutató munkájában pedig egy nagyon konkrét, a környezet gyermekfolklórra gyakorolt hatását jól illusztráló példát olvashatunk: a gyermekek a „Zöld fű, zöld fű…" kezdetű párválasztó körjáték szövegét a sóderral borított iskolaudvaron már így énekelték: „Sóder, sóder a lábam alatt".[526]

A hagyományos gyermekfolklórt bemutató anyag áttekintésekor azt láthatjuk, hogy a gyermekek a falvakban és a kisvárosokban a beépítetlen területeken – illetve időszakosan a különféle épületekben is – szinte bárhol játszhattak. Ahogyan azt Hintalan László János egy rövid összefoglalásában megállapítja hévízgyörki gyűjtése alapján, a gyermekek a faluközösség egész életterét használták játékra.[527] A főterek, az utcák, az istállók, az olykor üresen álló gazdasági építmények, a temető (!), a falu határában lévő erdő, vagy a faluszéli, gyakran játszónak is nevezett rétek, patakpartok a gyermekek és fiatalok szórakozásának is központi és sokszor elég nagy kiterjedésű helyszínei voltak.[528] A mai gyermekek által játékra használható terek ehhez képest már egészen mások, gyakran szigorúan behatároltak, vagy a felnőttek által meghatározottak. Gondoljunk csak a mai iskolaudvarokra, kertekre, vagy az egyre gyakrabban látható elkerített, zárakkal ellátott játszóterekre.[529] Az általam vizsgált budai gyermekek számára az otthonuktól távolabb eső területek, a természet, a városi utcák és közterek már nem igazán jelentik a játékok helyszínét. Az iskolán kívüli szabad időtöltésekben előtérbe kerültek az otthoni, egy-, vagy testvérek esetén olykor két-háromszemélyes,

[523] Anderson, W. W. 1982. 173-174. A játék nevét a szerző tanulmányában angol nyelven közli: *Tiger Crossing the Creek*.
[524] Brewster, P. G. – Hummel, S. 1963. 29; Fonaljátékok 1983; Gyermekjátékok, 1954.
[525] Lásd például: Armitage, M. 2001. 46-52; Culin, S. 1891. 221; Lanclos, D. M. 2003. 39-41; Zinsser, C. 1987.
[526] Kriston Vízi J. 1989. 543.
[527] Hintalan L. J. 2000. 220.
[528] Lásd erről részletesebben a *Néprajzi Lexikon* megfelelő címszavát, illetve Molnár István ide vonatkozó tanulmányát. MNL II. 1979. 674-675; Molnár I. 1995/b.
[529] Természetesen nem szeretném megkérdőjelezni az iskolákat, kerteket, vagy a városi a játszótereket körülvevő kerítések praktikusságát, vagy egyes helyeken akár életmentő szerepét, csupán a nagymértékű változásra szeretném felhívni a figyelmet, amely a gyermekek játékaira is hatással van.

csendesebb, kevesebb mozgást és mozgásteret igénylő játékok, annak ellenére, hogy a vizsgálatomban szereplő gyermekek jó része kertes házban lakik. Maguk a gyerekszobák is – amelyek manapság gyakran inkább kis irodának, vagy tanulószobának vannak berendezve, s melyekben ma már a 6-12 évesek körében is gyakori tartozék a saját televízió, játékkonzol, vagy számítógép – általában ezt erősítik. A pedagógusokkal illetve szülőkkel folytatott beszélgetéseimből az is kiderült, hogy otthon a felnőttek többsége gyakran azt várja a gyermekétől, hogy lehetőleg halkan és egyedül foglalja el magát. Ezen túl pedig olykor a korban egymáshoz közel álló testvérek hiánya is az egyedül (is) játszható játékok előtérbe kerülését erősíti.

Ezeket a megállapításokat alátámasztják az általam készített kérdőívek eredményei is. A kedvenc otthoni játékok megnevezése során a gyermekek hasonló arányban jelöltek meg társas és kártyajátékokat – s ezeken belül is többször kreatív, mozgásos játékokat, mint a Maradj talpon/Twister, vagy az Activity –, egyedül (is) játszható elektronikus játékokat, mint például a tévére csatlakoztatható X-box, vagy a különféle számítógépes játékok, illetve építő játékokat, amelyeknél a lego és a playmobil került legtöbbször említésre. A szerepjátékokra, fantáziajátékokra is alkalmas játéktárgyak, például plüssállatok, kisautók, babák is sokszor szerepeltek a válaszok között. Mozgásos, kinti, illetve csoportosan játszható játékok ebben a felsorolásban viszont alig szerepeltek, százalékos arányban kimutatva a felsorolt tevékenységek csupán körülbelül 10%-át tették ki.[530] Sokkal magasabb ez a százalékos arány az otthoni, de barátokkal, barátnőkkel való játékok esetében: a felsorolt tevékenységek 27%-a volt kinti mozgásos, illetve csoportosan játszható játék. Jól látszik tehát, hogy nem csak a feléjük irányuló elvárások, hanem a megfelelő partnerek hiánya is oka lehet az egyszemélyes, szobai játékok nagy arányának. A benti, gyakran magányos játékok egyre jellemzőbbé válását a gyermekekkel foglalkozó kutatók közül magyar és nemzetközi viszonylatban is sokan jelezték.[531] Egyesek szorosan a média és az elektronikus játékok megjelenéséhez kapcsolták, illetve ezek elterjedésének, használatuk időbeli megnövekedésnek tényét szomorú valóságként, vagy problémaként közölték.[532] Nem vitatom ennek az állításnak a létjogosultságát, s nem tekintem feladatomnak a kérdés eldöntését sem. Azt azonban fontosnak tartom ezzel a jelenséggel kapcsolatban tudatosítani, hogy mindez nem csak a szülők hozzáállásán, illetve az adott otthoni, technikai lehetőségeken múlik és nem is feltétlenül jelez negatív tendenciát. Az 1979-es Nemzetközi Gyermekév alkalmából kiadott, játékról, illetve pontosabban az ideális játszóterekről szóló kötetében már Pirk Ambrus is utalt rá, hogy a városi lét, a gyakran zsúfolt óvodák és

27. kép Magányos játék

[530] Az említett társas- és kártyajátékok, elektronikus, illetve építő játékok körülbelül 20-20%-ot tettek ki, míg a játéktárgyak említésének számokban kifejezett aránya 8%. Viszonylag nagy arányban, csaknem 12%-ban szerepeltek még a gyermekek felsorolásában olyan szabadidős tevékenységek, amelyeket klasszikus értelemben nem sorolunk a játéktevékenységek közé – ilyen az olvasás, a zenehallgatás, vagy a rajzolás, azonban ezek is általában csöndes, egyszemélyes elfoglaltságok. Pontos adatokat a csoportos és kinti játékokról sajnos nem tudok mondani, mivel a gyermekek által megjelölt játékok egy része – például a bújócska vagy a különféle háziállatokkal való játék – kint és bent is játszható, azonban a felsorolt körülbelüli számok is jól alátámasztják a korábbi felvetést.

[531] Például Takeuchi, M. 1994. 59; Pan, H-L. W. 1994. 38-39; Lanczendorfer Zs. 1995. 238; Szapu M. 1996. 18.

[532] Lásd például: Györgyi E. 1994. 28; Carpenter, C. H. 2001. 172.

iskolák, valamint a kis lakásokban élő, vagy sokgyermekes családok esetében természetes reakció a gyermekek elkülönülési vágya, az egyedüllét igénye.[533] A finn 6 évesek játékkultúráját vizsgálva jó néhány évtizeddel később Marjatta Kalliala is ugyanerről beszélt.[534] Az otthoni, egyedüli játék tehát nem feltétlenül az elmagányosodás, a játszótársak hiánya, vagy a felnőttek elvárásai miatt válhat fontossá a mai gyermekek életében. Az óvodások és a kisiskolások, akik szinte egész napjukat gyermekközösségekben, kisebb-nagyobb gyermekcsoportokban töltik, hazaérve olykor igénylik kicsit az egyedüllétet, az egyszemélyes otthoni játékokat a saját, megszokott környezetükben, a saját játékaikkal. A gyermekfolklórban bekövetkezett változásokat, az új(abb) jelenségeket és a hangsúlyok áttevődését vizsgálva tehát ezt a szempontot sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Utcák, parkok, terek

A gyermekek sokféle iskolán kívüli elfoglaltsága (például különféle művészi és sporttevékenységek, szakkörök, nyelvórák, korrepetáló és fejlesztő foglalkozások) és a szülőkre gyakran jellemző, külvilággal szembeni bizalmatlanság következtében napjainkban a legtöbb gyermek kortársaival csak az iskolaudvaron, vagy egyéb, szervezett közösségi foglalkozások során találkozik és játszhat együtt csapatosan. A szülők többsége nem szívesen engedi ki gyermekeit az utcára, vagy a környékükön lévő beépítetlen területekre játszani, még akkor sem, ha sem az esetleges autóforgalom, sem a lakókörnyezet nem indokolja ezt a tiltást. Persze mindig vannak kivételek, egy-egy *banda* néha ma is kialakul a védettebb, elzártabb területeken, lakótelepeken. A fő tevékenységük azonban általában már 10-12 éves kortól kezdve nem a klasszikus értelemben vett játék, hanem a környezetük – s ott is elsősorban az épülő, vagy éppen használaton kívüli területek, házak és épületek – fölfedezése, vagy csupán maga az együttlét, beszélgetés, pletykálkodás. Gyakori a legújabb filmélmények, ritkábban népszerű olvasmányok egymással való megosztása, elmesélése, a kedvenc filmsorozatok legújabb részeiben történt események megvitatása, ifjúsági magazinok közös böngészése. Szintén gyakori elfoglaltság a telefonok nyomkodása – akár közösen –, az interneten való szörfölés, a különféle közösségi oldalakon történt események megtárgyalása, de a többen is játszható elektronikus játékok is a gyermekek kedvelt tevékenységei közé sorolhatók. Természetesen az elfoglaltságok ilyen mértékű átalakulása nem jelenti azt, hogy ezekkel az újabb jelenségekkel nem kell foglalkoznunk, hiszen a gyermekek számára ezek a tevékenységek ugyanolyan értékűek, mint a hagyományos közlésekben egyértelműen a játéktevékenységekhez sorolt fáramászás, a madártojások keresése, a különféle sárjátékok, egymás bogánccsal való megdobálása, a katica-röptetés, vagy éppen az olvasott regények egymásnak való elmesélése, amiről Kresz Mária Sárpilisről már 1942-ben beszámolt.[535]

Az általam vizsgált bő húsz évben ez persze nem mindig volt így. Idősebb adatközlőim beszámolói szerint az 1990-es évek második felében a gyermekek még sokkal több klasszikusnak tekinthető játékot játszottak kint az utcákon és tereken, sokkal többet találkoztak kötetlenül a kortársaikkal, szomszéd és utcabeli gyerekekkel. A görkorcsolyákat, rollereket, bicikliket – mivel nem mindenkinek voltak ilyen játékszerei – nem csak egyénileg használták, kölcsönadták egymásnak, húzták egymást, vitték a társaikat rolleren, a biciklik csomagtartóján, vázán, vagy kormányán. Ezek mellett az utcai betonfelületek különösen alkalmasak voltak a földre rajzolt ábrákban játszott

[533] Pirk A. 1979. 54.
[534] Kalliala, M. 2006. 136-137.
[535] Kresz M. 1942. 56. Az említett egyszerű játékokat lásd például: Barsi E. 2012. 28-29; Gazda K. 1980. 222; Kiss L. 1963. 614; Lábadiné Kedves K. 1984. 58; Rind M. 2005. 40; Veress Péter I. 2009. 135, 137.

játékok játszására: a fiúk leginkább tengót játszottak, s bár ebbe olykor a lányok is szerettek, vagy szerettek volna beállni, ők gyakran inkább ugróiskoláztak, vagy ugrókötéleztek. Az akkoriban még általában elkerítetlen játszótereken, vagy az utcákban összegyűlt nagyobb létszámú gyermekcsapatok bújócskáztak, hétbotoztak (II/3.82), labdajátékokat, vagy éppen különféle szerepjátékokat, például iskolásat játszottak feleltetéssel, piros és fekete pontokkal, osztályzással. Természetesen a fölfedezés is fontos szerepet játszott a szabadidejük eltöltésében, s mivel az általam vizsgált kerületben sok a zöldterület is, a természettel való játék, bogarak és növények gyűjtögetése, valamint a fákra, vagy dombok oldalába, mélyedésekbe félig-meddig föld alá épített bunkerek elkészítése és használata is kedvelt időtöltéseik között szerepelt.

A mai gyermekek nyilvános helyekről való „kitiltásában", illetve pontosabban fogalmazva oda ki nem engedésében persze a szülői féltés mellett az is közrejátszhat, hogy a városokban a felnőtteket gyakran zavarja a hangos utcai játék. Veszélyesnek tartják a gyermekek testi épségére, vagy a környezetre – például a gondosan megnyírt gyepre, a virágokkal beültetett parkra, vagy éppen az ablaküvegekre – nézve. Ez persze nem új keletű, s nem is csak hazánkra jellemző probléma. Angliában például már a XIV. századtól kezdve fennmaradtak különféle panaszlevelek és tiltó rendeletek a gyermekek városi, utcai játékaival kapcsolatban,[536] s a kortárs nemzetközi szakirodalomban is találhatunk példákat a gyermekek játékának veszélyre, vagy hangoskodásra, esetleges rongálásra hivatkozó korlátozására.[537] Persze nem csak a (nagy)városokban voltak ilyen problémák. A falusi gyermekeknek ugyan sokkal több terük volt a játékra, mint mai városi társaiknak, azonban természetesen ők sem játszhattak bárhol. A felnőttek nagyon megharagudtak, általában el is kergették őket, ha például a kaszálón játszottak, mert letaposták a jószágnak szánt füvet,[538] s azt sem igazán értékelték, ha a gyermekek szétcsúszkálták a gondosan összehordott szénaboglyákat.[539] A gyermekek játékát, illetve játékának helyét tehát valamilyen szintem mindig is meghatározta a felnőttek hozzáállása, vagy a felnőtt világban érvényes rend és szokásjog, az a fajta szigorú területi korlátozás azonban, amely sok mai szülőkre jellemző, a hagyományos anyagban még nem jelenik meg.

Szép idő esetén persze a különféle városi parkok, rétek ma is gyakran megtelnek élettel, ide azonban a gyermekek rendszerint a családjukkal érkeznek. A szabadban eltöltött időnek gyakran fontos eleme a közös játék, illetve a kötetlen szórakozás, így természetesen a gyermekfolklór különféle jelenségei olykor itt is megfigyelhetők. Legtöbbször a labdajátékok legkülönbözőbb formái kerülnek ilyenkor elő a focitól kezdve a teniszlabdák dobálásán át a tollasozásig. Ezek az időtöltések azonban jellemzően inkább családi programként, mint kortársak közös, szabad játékaként írhatók le.

A gyermekek – mint láthattuk – önállóan, felnőtt kísérők nélkül napjainkban kevésbé használják az utcákat, tereket, parkokat szabad időtöltésük során. Megjelent azonban egy új, akár köztérnek is tekinthető helyszín: a gyermekek által is használt modern bevásárlóközpontok, más néven plázák.[540] Ezek a komplexumok persze főként a kamaszok és a felnőttek számára jelentik a szórakozás és az időtöltés fontos helyszínét, azonban sok kisebb gyermek életében is fontos szerepet játszanak. Egyrészt azért, mert családjukkal, szüleikkel ők is járnak bevásárlóközpontokba, s a számukra

[536] Opie, I. and P. 1969. 11.
[537] Howard, D. M. 1959. 78; Goodwin, M. H. 2006. 73.
[538] Bardócz Csesznák É. 2005. 114.
[539] Nagyfalusi I. 1989. 53.
[540] Hazánkban a bevásárlóközpontok építésének robbanásszerű kezdetét az 1996-os évszámhoz szokták kötni, amikor is megnyílt a Duna Pláza, majd a Pólus Center. Sikos T. T. – Hoffmann I. 2004. 112.

gyakran unalmas nagybevásárlások során általában megtalálják a lehetőséget a játékra ezeken a helyeken is. Egy alkalommal például két 8-9 év körüli kislány az élelmiszerboltban kiállított papírfigura mögötti kis teret alakította képzeletében házzá, s míg szüleik vásároltak, a *konyhában* a figura által tartott ládában látható gyümölcsöket *eszegették*. Az itt zajló játékokon kívül is fontos azonban kitérni a plázákra, mivel a gyermekek olykor szüleiktől függetlenül is ilyen helyeken töltik szabad idejüket. Az általam vizsgált kerületben a 10-12 éves korosztály egy része már egyedül jár haza az iskolából, a kisebbeket pedig olykor nagyobb testvéreik felügyeletére bízzák. Mivel pedig az iskolák közelében bevásárlóközpontok is találhatóak, a gyermekek néha betérnek ide. Sétálnak, nézegetik a kirakatokat, nézelődnek a játékboltban, zsebpénzükből különféle ételeket, édességeket, vagy egyéb apróságokat – például gyűjteményüket kiegészítő radírokat, karkötőket, mintás zsebkendőket, focis kártyákat – vásárolnak. Munkámban ezt a terepet nem vizsgáltam részletesen, azonban az említés szintjén fontosnak tartom felhívni a figyelmet a városi gyermekek köztérhasználatának erre az újabb jelenségre is.[541]

A városi közterületek gyermekfolklórra gyakorolt hatását, illetve abban betöltött szerepét vizsgálva meg kell említenünk a különféle tömegközlekedési eszközöket is. Ezek ugyanis sokszor inspirálják a gyermekeket különféle játékok kialakítására. A mai városi gyermekeknek azon része, akik rendszeresen utaznak metróval, vagy villamossal, előszeretettel *szörfözik* például ezeken a járműveken. Ezt a *metró-*, vagy *villamosszörf* néven is emlegetett elfoglaltságot a felnőttek általában nem nézik jó szemmel, mivel a gyermekek ilyenkor kapaszkodás nélkül, kis terpeszben állva, s karjukat oldalra kitartva igyekeznek egyensúlyukat megtartani a mozgó járművön. Hasonló, és a felnőttek által szintén rossz szemmel nézett, illetve tiltott szórakozás a tömegközlekedési eszközökön a különféle kapaszkodókon való hintázás, vagy a kapaszkodó rudakba fogódzkodva az azok körül való forgás is. A felnőtt tiltástól függetlenül azonban a gyerekek előszeretettel próbálkoznak ezekkel a modern városi környezetre jellemző, annak lehetőségeit kihasználó ügyességi és szórakoztató játékokkal.

Épített játszóterek

A felnőttek által gyermekeknek szánt, kifejezetten nekik épített játszóterek iránti igény az európai és amerikai nagyvárosokban, így Budapesten is a XIX. század végén jelentkezett, amikor is a robbanásszerű urbanizáció, illetve forgalomnövekedés következtében az utcák jó része már nem volt biztonságos, nem jelentett megfelelő játékteret a városi gyermekek számára. A XX. század elején aztán meg is kezdődött a játszóterek építése, majd később átépítése, s ez a hol intenzívebb, hol visszafogottabb fejlődés és fejlesztés egészen napjainkig tart.[542] Az elsősorban felnőttektől jövő igény, illetve a játszóterek fontosságának napjainkig tartó hangsúlyozása ellenére kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a modern, városi (gyakran a szüleikkel érkező, 2-6 éves gyermekek számára épült) játszóterek – melyek átfogó néprajzi szempontú vizsgálata nemzetközi tekintetben az angol Opie házaspár nevéhez fűződik[543] – nem feltétlenül jelentenek az általam vizsgált budai gyermekek számára közös, vagy akár egyéni játékra alkalmas teret. Nem csak azért, mert a felépített, kihelyezett játékokon kívül más tevékenységhez ezek sokszor nem biztosítanak megfelelő helyet, hanem, mert ezeken a játszótereken sok óvodás korú, vagy még annál is kisebb, az iskolás gyermekek

[541] A témával a 14-18 éves korosztály szempontjából Pekker Bernadett foglalkozott az ELTE Pedagógia és Pszichológia karára írt szakdolgozatában. Pekker B. 2014.
[542] Lásd erről bővebben: Beleznai É. 2011; Szontaghné Mosoni D. 2012. A játszótér-építés első hullámára vonatkozó amerikai adatokat lásd: Park, R. J. 1982. 98.
[543] Opie, I. and P. 1969.

szóhasználatával élve *dedós* gyermek van jelen. Ők pedig rendszerint szüleikkel, vagy más kísérőkkel érkeznek, így általában a vizsgált korosztályt rendszerint zavaró felnőtt jelenlét is igen domináns a játszótereken.[544]

Természetesen az iskolások is szokták használni ezeket a játékterületeket, hiszen ők is szeretnek hintázni, csúszdázni, vagy a különféle mászókákon *lógni*, azonban ők legtöbbször nem rendeltetésszerűen, azaz nem a felnőttek előzetes elképzelései szerint használják a játszótéri játékszereket. Kedvelt és sokat használt játékszere például a mai gyermekeknek (is) a hinta.[545] Erre azonban nem csak egyszerűen ráülnek, és hajtják magukat, vagy lökik egymást, hanem gyakran a feje tetejére fordítják, így a lánc megrövidülésével és az ülőfelület magasabbra kerülésével, illetve instabilabbá válásával máris érdekesebb, az iskolások által is szívesebben használt játékszer lesz. Ugyanez – a hinta magasabbra kerülése – úgy is elérhető, hogy a hintát átdobják az azt tartó rúd fölött, mivel a hintát tartó lánc, vagy kötél hossza így megrövidül. (Ezek a műveletek persze csak a láncon, vagy kötélen függő hinták esetében valósíthatók meg.) Máskor állva hintáznak, akár ugyanazon a hintán ketten egymással szemben, vagy a hinta láncainak, köteleinek összetekerésével *bepörgetik* magukat, illetve egymást, s a hintában ülve, vagy arra ráhasalva forognak körbe-körbe. A hinta ezen kívül különféle bátorságpróbára is alkalmas lehet. A 8-12 éves gyermekek olykor azt játsszák, hogy kiugrálnak a lengő hintából, vagy átfutnak a társaik által hajtott, mozgásban lévő hinták előtt, mögött és között. Természetesen annál ügyesebb, annál *menőbb* valaki, minél magasabbra hajtott hintából mer kiugrani, a lengő hintához minél közelebb mer elszaladni. Az általam vizsgált korosztály általában a csúszdát sem az eredeti elképzelésnek megfelelően használja. Gyakran nem ülve, hanem hasalva, fejjel lefelé csúsznak le rajta, vagy nem „szabályosan” lefelé csúszkálnak, hanem inkább ellentétes irányban közlekednek rajta. A csúszda aljáról indulva igyekeznek rajta felfutni, vagy felmászni, ami a csúszós felületen izgalmas és gyakran elég nehéz feladat. Az iskolás gyermekek a játszótereken található forgó játékokon, vagy mászókákon előszeretettel találnak ki maguknak különféle, sokszor a felnőttek által veszélyesnek tartott ügyességi játékokat is. Azt próbálgatják például, ki bír legtovább fennmaradni a lehető leggyorsabban forgatott, körhintához hasonló játékszeren, vagy egymás bátorságát, ügyességét tesztelik azzal, ki mer, illetve ki tud különféle mutatványos feladatokat bemutatni a mászókák tetején, vagy épp a hintaállványok keresztrúdján. A kisebb gyermekeknek készült játékokat pedig olykor egyszerűen ülőkének használják: a kis házak, vagy vonatok tetejére telepedve beszélgetnek.

28. kép Alternatív hintahasználat

[544] Ezeket a problémákat Pirk Ambrus már 1979-ben felismerte, s fentebb már említett kötetében fel is vázolta a véleménye szerint ideális játszótereket, melyeken a víz, a homok, a különféle természetes anyagok, a rögzített és mobil játékszerek, valamint a játékra is alkalmas növények, illetve akár az állatok is helyet kaphatnak. (Pirk A. 1979.) A játszóterek tervezői az utóbbi években úgy tűnik, kezdik felismerni játszótereink hiányosságait. Létezik néhány olyan újabb építésű játszótér a fővárosban, ahová sportpályát is építettek, ivókutak állnak a szülők és a gyerekek rendelkezésére, s ahol külön részeket és különböző játékokat építettek a 2-6 éves, illetve az iskoláskorú gyermekek számára. Ezek a játszóterek azonban kívül esnek az általam vizsgált területen, így tényleges működésükről, használatukról gyermekek általi kedveltségükről nem tudok beszámolni.

[545] A hintázás népi vonatkozásiról lásd: Gazda K. 2002; 2003/b; Kriston Vízi J. 1990.

Az itt felsorolt elfoglaltságok ellenére az általam vizsgált területen található játszóterek többsége ma nem igazán játszik fontos és központi szerepet a 6-12 évesek folklórjában, szabadidejük eltöltésében. Jellemzően inkább a kisebb, óvodás korú gyermekek kedvelt játszóhelyei. Kivételt képeznek természetesen ez alól az iskolák udvarán lévő játszóterek, vagy az ott található, alapvetően játszóterekre jellemző játékeszközök, mászóka-komplexumok. Ezek sokszor nagyon hasonlóak a játszótereken található eszközökhöz – bár természetesen akadnak olyanok is, amelyek inkább a 6-10 éves gyermekek igényeinek megfelelő, ügyességi játékok – de itt csupán az iskolás gyerekek vannak jelen, így az általános iskolások előszeretettel használják is őket. Természetesen gondolatban, képzeletükben gyakran itt is átalakítják, továbbgondolják, a tervezettől eltérően használják a készen kapott eszközöket. Az egyik iskolában például negyedik osztályos kislányok egyik legkedveltebb udvari időtöltése az *ember a földön* néven emlegetett játék (J II/2.74a) volt, amely egy mászókán játszott fogócska-változat. A fogónak csukott szemmel kell a mászókán közlekednie, s így kell a hangok alapján a többieket elkapnia, akiknek viszont tilos a földet érinteniük. Az udvari játszóterek tehát a fogócskák, illetve más üldözős játékok megújítására, izgalmasabbá tételére is kiválóan alkalmasak lehetnek, már csak azért is, mert gyakran olyan tereptárgyak találhatók itt, amelyeket lehet kerülgetni, el lehet egyes elemeik mögé bújni, ki lehet velük játszani az üldözőket, keresőket. A gyermekek olykor szerepjátékaikban is felhasználják az iskola udvarán található játékeszközöket: képzeletükben házzá, bolttá alakítják ezeket az épített elemeket. Ezen kívül az egyszerű játékok érdekesebbé tételére is alkalmasak lehetnek a játszóterek: a labdázás például sokkal izgalmasabb, ha a két játékos a mászóka két oldalán állva a különböző elemek alatt, fölött vagy között dobálja egymásnak a játékeszközt.

Iskolaudvarok

A mai gyermekek hétköznapjaik jelentős részét (sokan reggel 8-tól egészen délután 4-ig) az iskolában töltik, így az iskolaudvarok, mint játékterek meghatározóak a folklórjukra nézve.[546] Mint fentebb már említettem, elsősorban ez az a tér, ahol lehetőségük van kortársaikkal, barátaikkal/barátnőikkel együtt játszani, a tudásukat átadni, vagy mások játékaival, szövegeivel kibővíteni, ahol az egy-két-háromszemélyes játékok mellett akár nagyobb létszámú, csoportos játékok is kialakulhatnak. Az általam vizsgált iskolák ebben a kérdésben szerencsésnek mondhatók, hiszen mindegyiknek viszonylag nagyméretű udvara van, ahol a sportpályák és lekövezett, vagy lebetonozott részek mellett füves területek, valamint fák, bokrok is szép számmal találhatók. Mindebből következik, hogy az olyan udvari játékok mellett, mint a foci, a kosarazás, az egyérintő, a kidobó és a további labdajátékok, vagy a fogócskázás, az ugrókötelezés és a gumizás, a természetben, illetve a természettel való játékok is fontos szerepet kapnak. Kedvelt udvari elfoglaltság például a fáramászás, a különféle növények, bogyók, virágok szedése, gyűjtögetése, a falevelekkel, vagy akár az udvaron megtalálható bogarakkal való játék, illetve homokból, földből, kavicsokból való építkezés.

29. kép Zöldterülettel (is) rendelkező iskolaudvar

[546] Nem csak a kortársakkal eltöltött időnek, a közös játéknak lehet fontos helyszíne ez a tér. Az iskolaudvar, mint közösségi színtér fontosságát vizsgálatában J. D. A. Widdowson a nyelvtanulás szempontjából emelte ki. Widdowson, J. D. A. 2001.

Az általam vizsgált korosztályra, pontosabban annak is inkább egy részére, a 9-11 évesekre általánosan jellemző a bujkálás, titkolózás, bunkerépítés, a titkos, vagy általuk annak vélt játszóhelyek használata. Már említett játékelméletében Huizinga is kiemelte, hogy főként a kisgyermekeknél a játéknak gyakran fontos eleme a titkolózás, a játékosok azon érzése, hogy ez a valami csak a mienk.[547] Megfigyelhető mindez az iskolaudvarokon is. Általában népszerű játszóhelyek a különféle kisházak, a kerítések és a sövények közti kisebb-nagyobb területek, bokrok, vagy más természetes, növények által határolt búvóhelyek, ahol legtöbbször szerepjátékokat játszanak az oda elvonuló gyermekek. Mindezt azonban nem csak a játék jellege, illetve a korosztályos jellemzők, hanem a felnőttek látóteréből való kikerülés is motiválja. Jól mutatja ezt az is, hogy az iskolaudvarokon a felsoroltakon túl sokszor azok is nagyon kedvelt játszóhelyek, amelyek – bár nem búvóhely jellegűek, önmagukban nyílt, jól átlátható területek – kicsit kívül esnek a pedagógusok által belátható területeken, vagy amelyeket a felügyelő tanárok csak bizonyos időközönként ellenőriznek. Ez persze nem azt jelenti, hogy itt mindenféle tiltott játékok folynának (bár természetesen néha ez is elfordul). Az ilyen területek frekventáltsága sokszor inkább csak a szerepjátékokhoz szükséges saját világ kialakítását, a gyermekek elkülönülési vágyát, vagy saját, felnőttek által nem szabályozott és felügyelt játékterület iránti igényét jelzi.[548]

Az iskolák udvarán való játékok vizsgálata, illetve az iskolai játékterek jellemzőinek bemutatása során azt is figyelembe kell vennünk, hogy a több párhuzamos osztály, vagy épp több különböző korosztály egy időben való jelenléte is hatással lehet a játékra. A használható terek korlátozottsága miatt a gyermekfolklórt az udvaron olykor a helyhiány, az egymástól való elhatárolódás vágya vagy szükségessége, illetve egymás zavarása is alakíthatja. Az egy kapura való focizás az iskolai sportpályákon például lehet a felsoroltak következménye is. Többen, többfélét szeretnének egyszerre játszani, az osztályok szeretnének külön játékteret, vagy a nagyobbak nem akarnak a kisebbekkel együtt focizni, így meg kell osztozni a két kapun, s kialakulnak az egy kapuval játszható foci-szerű játékok különböző típusai.[549] Az egymás zavarása, egymás játékába való belefolyás, belelógás is meghatározó lehet: egymást üldöző, vagy fogócskázó, mások játékába, játékterébe belefutó gyermekek például megakaszthatják a többi játékot, vagy magukkal vihetik, egy érintéssel és *Te vagy a fogó!* felkiáltással bevonhatják saját játékukba az addig más elfoglaltságokban részt vevő gyermekeket. Az egy-egy játéktevékenységben csak ímmel-ámmal, vagy kevesebb odaadással résztvevő gyermekek egy másik, újabb játékot, vagy másik játékost megpillantva otthagyhatják az előző elfoglaltságot, olykor ezzel lehetetlenné téve annak folytatását. Mindennek persze az ellenkezője is sokszor megfigyelhető: az iskolaudvarokon. Az egyszerre többféle játékra is alkalmas területeken olykor a külső szemlélő számára teljesen érthetetlen, értelmezhetetlen és elválaszthatatlan módon egyszerre több játék is zajlik, s ez a gyermekeket láthatóan egyáltalán nem zavarja. Benne maradnak saját játékukban, figyelmen kívül hagyják a más elfoglaltságokhoz tartozó gyermekeket, vagy éppen játékeszközöket. Talán ez a fajta türelem és békés együtt játszás, vagy kicsit helyesebben fogalmazva egymás jó értelemben vett figyelmen kívül hagyása is az

[547] Huizinga, J. 1944. 21.

[548] Hasonló jelenségről más gyermekfolklór-gyűjtésekben is olvashatunk. Magyarpolányból Baumgartner Zsoltné számolt be arról, hogy a kislányok gyakran sátrat építettek és rendeztek be maguknak, itt főzőcskéztek, takarítottak, látták el a babáikat (Baumgartner Zs. 1993. 15.), Takácsiban is szerették a gyerekek a titkos helyeket, illetve az itt való játékot, ezért a fiúk gyakran „gunyeszt", azaz kunyhót építettek maguknak. (Nagy T. 1988. 7.)

[549] Lásd például a kapura rúgás leírását (I/3.35b), melyben ezt az olykor a szükséges létszám hiánya miatt játszott, gyakran mindenféle meghatározott keretet nélkülöző játékot már nagyobb létszámban, mindenki által elfogadott, a játék kereteit pontosan meghatározó szabályokkal játsszák.

iskolaudvarra, a közösen használt játéktérre jellemző adottságokhoz való alkalmazkodást jelzi.
Az iskolaudvar adta lehetőségek néha persze sokkal konkrétabban is hatással vannak a gyermekek folklórjára. Az általam vizsgált iskoláknak csupán egyikében játszották a gyermekek a mellékletben is közölt hullámfogót (J II/2.72), illetve a lépcsőfogót (J II/2.71). Az előbbi esetében teljesen egyértelmű az épített környezet hatása: az udvar speciális, hullám alakban futó lekövezett rézsűjét használják a gyermekek a játék tereként, a kövezés mintái jelzik a határokat, s maga az elnevezés is innen származik. A játék egyébként nagyon hasonlít, sőt, majdhogynem azonos a szinte az egész magyar nyelvterületen elterjedt, a hagyományos közlésekben legtöbbször árokcica néven emlegetett fogócskatípusra,[550] a hullámfogót játszó gyermekek azonban ezt a hagyományos változatot nem ismerik. A lépcsőfogó esetében már nem ilyen egyértelmű a környezet hatása, hiszen lépcső minden iskolaudvaron található, a többi helyen mégsem játszottak a gyermekek ilyen játékot, nem volt jellemző a lépcsők ilyen szintű játéktérként való használata. Persze a lépcsőfokokról való le, vagy felugrálás, illetve egyéb, lépcsőkön játszott egyszerű ügyességi játékok máshol is megjelentek, azonban nem olyan hosszan és szervezetten, mint a lépcsőfogó esetében. Ennek oka talán az lehet, hogy a rendszeresen és felnőttek által is használt, sokszor forgalmas iskolai lépcsőkkel szemben ezen az iskolaudvaron található egy viszonylag hosszú (kb. 10 fokból álló), de általában használaton kívüli példány, ami egy rendszerint zárva tartott ajtóhoz vezet, és amelynek lépcsőfokai nem csak lentről, hanem az egyik oldaláról is könnyen megközelíthetőek. A gyermekek itt tehát zavartalanul szaladgálhatnak le föl a lépcsőn, őket sem zavarja senki, s a felnőttek sem szólnak rájuk, hogy ne legyenek folyton útban, vagy láb alatt.[551] A játék izgalmát pedig csak fokozza az oldalról való megközelítés lehetősége, hiszen ez további, kreatív megoldási lehetőségeket nyújt a lépcsőfokokon fogócskázó gyermekek számára.

Mint az a fentebb leírtakból is látszik, az iskolákban gyakran különféle szabályok és korlátozások, illetve az ott jelen lévő felnőttek, az ott dolgozó pedagógusok is alakítják a játszott és játszható játékok körét, a gyermekfolklór működését. Az általam vizsgált egyik oktatási intézményben például hatodik osztályig a gyermekek nem focizhatnak, illetve nem játszhatnak a labda rúgásával járó játékokat az udvaron, de még ötödik osztály után is csak a sportpályán van erre lehetőségük. Az alsó tagozatban a focizás hiánya tehát nem a gyermeki hozzáállást és vágyakat, hanem a pedagógiai elgondolást tükrözi. Ezen kívül megfigyelhetők olyan játékok is, amelyek más iskolákra nem jellemzőek, itt mintegy a focit helyettesítik. Csak ebben az intézményben láttam például, hogy a kisfiúk kézilabdáztak. Ez persze lehetséges, hogy más hatásoknak is köszönhető – például valamelyik gyermek jár ilyen szakkörre – de ha megnézzük, hogyan örülnek a játékosok a gólnak, milyen kifejezéseket használnak a játék közben (például sarokdobás helyett a fociból ismert *Szöglet!* felkiáltást hallottam tőlük rendszeresen), az megerősítheti a feltevést, hogy ez a játék csupán pótlék a másik, tiltott helyett.
A szabályok persze nem csak a játszható játékokra, hanem a gyermekek által játékra használható terekre, területekre is vonatkozhatnak. Egy másik iskolában rossz idő, azaz eső, vagy sár esetén a gyermekek nem mehetnek ki, és a szabad játék ideje alatt csak bent, az osztályteremben játszhatnak, leginkább különféle társasjátékokat, vagy kártyajátékokat. Máshol ugyanilyen időjárási viszonyok között kimehetnek ugyan a

[550] Lásd például: Kiss Á. 1891. 61; Hajdú Gy. 1971. 61; Molnár I. 1995/a. 36; Ökrösné Bartha J. 1995. 584; Lázár K. 2003. 74; Rind M. 2005. 50-51.
[551] A iskolai udvar adta lehetőségek, a különféle terek és területek játékra való kreatív felhasználásáról Donna M. Lanclos is beszámolt belfasti kutatása során. Lanclos, D. M. 2003. 39-41.

levegőre, de csupán az udvar egy kisebb, lekövezett részét használhatják, a pedagógusok pedig ügyelnek arra, nehogy elhagyják a gyerekek a területet és sárosak, vagy vizesek legyenek. Ilyenkor tehát a játékra használható terület, illetve a játszható játékok köre is behatárolt, hiszen a sárral való, vagy vizes játékok itt ki vannak zárva.
Nem kell azonban azt gondolni, hogy csupán hazánkban és csak manapság ilyen szigorúak a pedagógusok, akik nem hagyják a gyermekeket szabadon játszani, kiteljesedni. A korlátozások és különféle, felnőttek által kitalált és gyakran szigorúan betartatott szabályok az iskolai létből fakadnak. Ahogyan arról más kutatók is beszámolnak, szinte minden iskolában találhatunk különféle, játékokra vonatkozó tiltásokat, korlátozásokat. A recski Honismereti Szakkör beszámolója szerint az iskolájukban erkölcstelensége, illetve veszélyessége miatt tiltott volt a kártyázás, a héjázás, valamint a máshol ostorcsapó néven is emlegetett kicsapó játék,[552] Borsod megyéből pedig a bigézés, a csúzlizás, a parittyázás illetve a különféle szúró-vágó eszközökkel való játékok iskolai tiltásáról van adatunk.[553] Dorothy Howard ausztráliai labdajátékokat bemutató cikkben azt olvashatjuk, hogy az általa vizsgált, falra dobálós labdajátékokat az egyik intézményben betiltották, mert féltették az új épületet.[554] Donna M. Lanclos egy belfasti iskolában végzett gyűjtése szerint az általuk veszélyesnek ítélt játékokat állították le rendszerint az udvari felügyelők, de olykor a nemek játékainak elkülönülését is erősítették elválasztva egymástól a fiúk és a lányok játékidejét.[555] Az iskolai játéktereken tehát sokszor erőteljesen érvényesül a felnőttek óvó, aggódó, vagy nevelő célzattal történő játékkorlátozása is.
Mindezek ismeretében kutatóként fontos, hogy az iskolai vizsgálatok során ne csak a gyermekeket figyeljük meg, ne csak a látott játékokat és hallott szövegeket jegyezzük föl, hanem a pedagógusokkal is beszélgessünk, legyünk tisztában a vizsgált intézményekben érvényes szabályokkal, esetleges tiltásokkal, illetve azok okaival. Ennek hiányában ugyanis könnyen félreérthetjük és félreértelmezhetjük a látottakat-hallottakat, könnyen hamis képet alakíthatunk ki a gyermekek folklórjáról.

Játék zárt terekben

Az általam is tapasztalt folyamatról, mely szerint a szabadtéri játékokat kicsit háttérbe szorító szobai szórakozási lehetőségek egyre inkább előtérbe kerülnek, már Lanczendorfer Zsuzsa is beszámolt 1995-ben három generáció gyermeki életét összehasonlító gyirmóti kutatásában.[556] A gyermekek otthoni játékát gyűjtéseim során külön nem vizsgáltam, azonban a gyermekekkel és felnőttekkel való beszélgetéseim, illetve a kérdőív eredményei kapcsán néhány adat ezzel kapcsolatban is kirajzolódik. A gyermekek otthoni játéka gyakran zárt terekben zajlik, a legkedveltebb otthoni játékok legalábbis ilyenek.[557] A kérdőívből az persze nem derül ki, hogy mindez a gyermekek igényéből fakad, vagy a felnőttek által biztosított lehetőségekhez való alkalmazkodás következménye, az otthoni játék elsődleges helyszíne, a jellemzően benti, zárt terekben való időtöltés azonban ebből is jól látszik. Mindez persze a megváltozott lakáskörülményeknek is köszönhető. Az általam vizsgált kerületben ugyan rengeteg a kertes ház is, jó néhányan azonban társasházakban, vagy tömbházakban laknak, ahol a

[552] Honismereti Szakkör 1986. 17.
[553] Molnár I. 1985. 28.
[554] Howard, D. 1959. 78.
[555] Lanclos, D. M. 2003. 45, 87.
[556] Lanczendorfer Zs. 1995. 238.
[557] A kedvenc otthoni játékok esetében a különféle társas és kártyajátékok, az elektronikus játékok, illetve az építő játékok a legkedveltebb játéktípusok, a gyermekek 60%-ban ilyeneket említettek. Ezen kívül a maradék 40%-ban szereplő játéktárgyak, szerepjátékok, illetve más tevékenységek egy része is a zárt terekhez köthető.

kinti játékok lehetőségei is jóval korlátozottabbak. A hagyományos gyermekfolklór anyagban kevés otthoni, szobai játékról olvashatunk, a közlések alapján úgy tűnik, nem volt jellemző, hogy a gyermekek a házban játszottak volna. Minden bizonnyal azért is volt ez így, mert nemhogy gyermekszoba nem volt a falusai házakban, de még állandó helyük sem volt a parasztgyermekeknek a lakásban. Miután a bölcsőt kinőtték, vagy kisebb testvérük kiszorította belőle őket, a kemencepadkán, a sutban, vagy a dikón egy meleg felnőtt ruhadarabbal betakarva aludtak, s míg a felnőtt kort el nem érték, az asztalhoz sem ülhettek le étkezni.[558] A falusi gyermekekre vonatkozó, benti játékokkal kapcsolatos említések leggyakrabban valamiféle külső kényszerhez, például a zord, esős időjáráshoz, téli nagy hideghez kötik ezeket az időtöltéseket, amikor a gyermekek beszorulnak a lakásba,[559] bár természetesen nem csak ilyenkor kerültek és kerülhettek elő szobai játékok. A mai gyermekeknek ezzel szemben rendszerint saját helyük, gyermekszobájuk van a lakásban, vagy lakóházban.[560] Ez a szoba – melyet egyedül birtokolnak, vagy testvérükkel, testvéreikkel osztoznak rajta – rendszerint rájuk méretezett, nekik szánt bútorokkal van berendezve, az általuk kedvelt színekkel, díszítésekkel kicsinosítva, ezen kívül különféle játékokkal, illetve a tanuláshoz kapcsolódó bútorokkal, eszközökkel is felszerelt. Újabban sok gyerekszobának már a televízióval és/vagy a számítógép is jellemző tartozéka. Ezek után nem is annyira meglepő tehát, hogy a mai gyermekek – időjárástól függetlenül – sokkal több időt töltenek bent a lakásban, benti játékokkal, mint falusi elődeik. Sőt, ők olykor éppen az időjárás bizonyos szélsőséges jelenségeinek, pontosabban például a hónak köszönhetően töltik kint a játékidőt. Ilyenkor ugyanis – különösen az utóbbi években, amikor a hó a téli hónapokban is csak ritkán mutatta meg magát – minden gyermek szívesebben kimozdul, de maguk a felnőttek is engedékenyebbek, ők is szívesebben viszik ki a gyermekeiket akár távolabbi helyekre is szánkózni, hógolyózni, vagy hóembert építeni.

A gyermeki időtöltések megváltozott elsődleges helyszíneinek részletes vizsgálata azért is fontos, mert ehhez az átalakulásához köthetünk néhány olyan újabb játékformát, vagy játéktípust is, amiről korábban nem, vagy csupán elvétve számoltak be a gyermekfolklór kutatói. Gondoljunk csak arra a már fentebb is említett egyszerű példára, hogy megfelelő méretű és adottságú pálya hiányában milyen változatai születtek és élnek ma is a gyermekek körében a focinak, illetve más sportjátékoknak. A sport-szerű és mozgásos játékok mellett azonban a játék és helyszín kapcsolatát vizsgálva figyelmet érdemelnek a különféle írásos játékok – többek között például az akár ketten, de felső határként nyolcan, tízen is játszható ország-város, a ki-kivel típusú írásos és rajzolós játékok, vagy a kétszemélyes amőba, torpedó, illetve az akasztófa (SZ III/1.96-101) – is. Ezek elterjedése és közkedveltté válása természetesen az írni-olvasni tudás általánossá válásának, illetve annak is köszönhető, hogy az elmúlt néhány évtizedben már a legtöbb gyermek bármikor hozzájuthat szinte korlátlan mennyiségű papírhoz és írószerekhez, azonban ha

30. kép Rajzolós játék a vonaton

[558] K. Csilléry K. 1981; Fügedi M. 1988. 46.
[559] Ez az elgondolás olykor a játékok felosztásánál is szerepel: külön tárgyalják a téli, szobai játékokat. Bakos J. 1953.; Kiss G. 1957. 31. További adatok a szobai játékok időjárással való összefüggésére: Hintalan L. J. 2000. 152, 180-181.; Gazda K. 1980. 361-62, 364-65.
[560] A gyermekszobák első megjelenéséről, hazánkban lásd például: Deáky Z. 2011. 144-148; Tészabó J. 2011/a. 33-35.

közelebbről megvizsgáljuk a jelenséget, láthatjuk, hogy ezek a játékok gyakran konkrét helyekhez kötődnek. Írásos játékokat ugyanis a gyermekek rendszerint az iskolában (akár órák közben is!), illetve hosszabb, buszos és vonatos utazások alkalmával játszanak. Idősebb adatközlőim beszámoltak arról is, hogy ők néha otthon is játszottak ilyeneket – elsősorban ország-várost, és ki-kivelt –, ha összegyűltek többen a környékről, szomszédságból, azonban számukra sem volt ez általánosan jellemző otthoni időtöltés. Benti időtöltésként olykor maga a rajzolás is játékos, közösségi tevékenységgé válhat. Egy alkalommal például, mikor egy tánccsoportba járó gyermekek szereplésük idejét várva egy osztályteremben kaptak helyet, az egyik 12 éves kislány rajzolgatni kezdett a direkt erre a célra gyártott könyvébe, melyben a körvonalakkal előrenyomtatott emberalakokat lehetett rajzban felöltöztetni, kidekorálni. A többi gyermek közül két-három másik kislány érdeklődve körbeállta, s hamarosan már az erre a célra kiválasztott – rendszerint fiú – táncos társaikról kezdek közösen karikatúra-szerű képeket rajzolgatni. Pontosabban szólva rajzolni még mindig csak az első kislány rajzolt, a többiek azonban ötleteikkel, javaslataikkal aktívan részt vettek a tevékenységben, gyakran felharsanó nevetésük pedig jelezte, milyen jól szórakoznak egy-egy ötleten, milyen elégedettek egy-egy jól sikerült részlet elkészülése után.
Ezek a különféle írásos és rajzolós játékok, illetve a rajzolás, mint közösségi időtöltés tehát legtöbbször alkalomhoz kötődik és a helyszín adottságihoz is igazodik: olyan helyeken, legtöbbször zárt terekben fordul legtöbbször elő, ahol nincs lehetőség mozgásos játékokat játszani, s a gyermekeknek lehetőleg egy helyben, vagy viszonylagos csöndben kell elfoglalniuk magukat.
Itt kell még megemlíteni az általam érintős játékoknak nevezett tevékenységeket is. Gyakran ezek is olyan helyeken és olyan helyzetekben kerülnek elő, amikor, illetve ahol másféle játékra nincs lehetőség, vagy épp fizikailag nincs hely. Az iskolaudvarokon ezeket a játékokat szinte soha nem látni, annál többször kerülnek elő azonban az osztálytermekben, akár titokban, órák alatt is, a különféle délutáni foglalkozásokon, vagy éppen a hosszú buszos utazások alatt. Amikor tehát felállni, vagy más játéktevékenységeket folytatni nem nagyon van lehetőségük, vagy ha nincs náluk semmiféle (játék)eszköz, a gyermekek előveszik az érintős játékokat, hiszen ezekhez nincs szükség sem nagyobb helyre, sem semmiféle tárgyra, adott esetben pedig némán, feltűnésmentesen is játszhatók.

Természetesen a zárt terekben, illetve otthon nem csak csendes, intenzívebb mozgással nem járó játékok fordulnak elő. Egy-egy nagyobb lakás vagy ház például szobáival, zegzugaival, bútoraival különösen alkalmas a bújócskázásra. Több adatközlőm beszámolt arról, hogy a gumizás is megjelent otthoni játékként, de a nagyobb parkettázott szobák, vagy a hosszabb csempézett folyosók zokniban való csúszkálásra, egymás húzogatására, a rugós ágyak vagy ülőgarnitúrák pedig az azon való ugrálásra is alkalmasak. Szintén többször láttam, és idősebb adatközlőim is említették, hogy az emeletes ágyak, vagy a magasabb háttámlával rendelkező kanapék egyfajta bátorságpróbára is alkalmasak lehetnek. A gyermekek párnákat, vagy matracokat helyeznek a földre, majd az ágyról, vagy a kanapé háttámlájáról ugrálnak le ezekre. Mindezen kívül több háztartásban találhatók bizonyos tornaszerek – például bordásfal, gyűrűhinta, vagy húzodzkodó rúd – is a falakra, plafonra szerelve, amelyek szintén kedvelt játékszerei a lakásban, vagy házban játszó gyermekeknek. Akár a család többi tagja előtt zajló, megfelelő, vagy annak tartott ruházatban előadott cirkuszi-, vagy tornász-bemutatók eszközei is lehetnek ezek a tornaszerek. A benti, zárt terekben való időtöltés tehát nem kizárólagosan a bolti játékszerekkel való, vagy elektronikus játékokat, hanem a különféle mozgásos játékok otthoni változatait is jelenthetik, bár az előbbieknél általában jóval kisebb arányban.

A gyermekfolklór ideje

A játékra alkalmas, vagy gyermekek által szabad időtöltésre használható terek mellett a gyermekfolklór és az idő kapcsolatát is fontos megvizsgálni. Az idő mérésére, jellemző vonásainak megragadására, vagy megjelenítésére az elmúlt évezredekben különböző rendszereket alakítottak ki a különböző kultúrákban, azonban az idő ciklikus és lineáris jellege általában egyaránt megjelenik ezekben. Előbbi az évszakok, égitestek folyamatos körforgásának megélésén, utóbbi pedig a megfordíthatatlan, egymás után következő események megtapasztalásán alapul.[561] Az idő fogalmát dolgozatomban ebben a tág értelemben, mindkét említett jellegzetességet figyelembe véve használom, hiszen az évszakok körforgása és a különféle időjárási jelenségek éppúgy meghatározó erővel bírhatnak a gyermekek számára, mint a játékra fordítható idő percekben, vagy órákban mérhető mennyisége, illetve ennek napokra, vagy hetekre lebontható eloszlása.

A néprajzi kutatásokban az idő kérdése az ezredforduló idején fontos helyet kapott,[562] azonban a hagyományos gyermekfolklórra vonatkozóan a játék és az idő kapcsolatáról, a játék idejéről rendszerint csupán mellékes, megjegyzés-szerű adatokat találhatunk. Váczi Mária például arról számolt be, hogy Székelyvarságon a kótyázásra alkalmas hely, azaz a legelő időszakos játékra való használhatósága határozta meg a játék előkerülését.[563] Újváry Zoltán gömöri adatai szerint a gyermekek a Túróc partján lévő faluszéli játszóra fehérvasárnaptól járhattak ki.[564] Géczi Lajosnál azt olvashatjuk, hogy a nyári záporok idején a papírhajó eregetés volt kedvelt elfoglaltság,[565] Kresz Mária cikkéből pedig megtudhatjuk, hogy Sárpilisen a kártyajátékok rendszerint a téli időszakban kerültek elő.[566] A korábbi falusi anyagra vonatkozóan a játék és az idő kapcsolatáról, összefüggéseiről legrészletesebben Kriston Vízi József fentebb már említett cikke tájékoztat minket.[567] A szerző ebben saját gyűjtéseire, illetve a publikált anyagokra támaszkodva összegzi, milyen játékok voltak jellemzőek a különféle évszakokra, említi a (vallási) ünnepekhez kötődő játékokat, illetve bemutatja, hogyan alakult a heti eloszlás, mit játszottak a falusi gyermekek hétköznapokon és mire volt lehetőségük a hétvégéken. Bizonyos értelemben hatással volt tehát az idő a falusi gyermekek folklórjára is, azonban a különféle időfogalmak az ő életükben még nem játszottak fontos szerepet. Ezzel szemben a mai gyermekek életében az idő – amiből sosincs elég – általában korán fontossá, központivá válik. Időtapasztalásuk technikai alapú, számokban mérhető, nem pedig olyan fogalmakkal jelölt, mint a virradat, a délidő, vagy a sötétedés. 8-12 éves gyermekek csoportja például igen zavarba jött, amikor egy népdal kapcsán a hajnal és a virradat szavak értelmezésére került sor. A napszakok sorában még csak-csak el tudták helyezni őket, azonban a kettő közötti különbség, sorrend meghatározása már komoly nehézséget jelentett számukra. Ők az órák és percek világában vannak inkább otthon. A mai gyermekek gyakran hallanak ilyen és hasonló mondatokat: idő van, indulni kell, időre oda kell érni, most nincs idő játszani, vagy nincs időm veled játszani, pár perc, és jövök, még 10 percet kapsz... Nem csoda tehát, hogy az idő, amely a mindennapjaikat órákra és percekre osztja, ami folyton különféle keretek közé szorítja őket, a folklórjukra is erőteljes hatással van.

Az iskolán kívüli elfoglaltságok estében persze nehéz a játékra fordítható idővel kapcsolatban, illetve a gyermekfolklór és az idő kapcsolatáról általános

[561] Verebélyi K. 2005. 68.
[562] Lásd például: Fejős Z. (szerk.) 2000; Fejős Z. – Lackner M. – Wilhelm G. (szerk.) 2001; Árva J. – Gyarmati J. (szerk.) 2002.
[563] Váczi M. 1995. 698.
[564] Ujváry Z. 1980. 55.
[565] Géczi L. 2006. 16.
[566] Kresz M. 1942. 58.
[567] Kriston Vízi J. 2000.

megállapításokat tenni, hiszen minden szülő másként gondolkodik erről, minden családban mások a lehetőségek, és minden gyermeknek mások az iskolán kívüli elfoglaltságai. Családi környezetben jelen kutatásban nem végeztem kiterjedt játékmegfigyelést, így az otthoni játékra fordítható idő kérdésében csak néhány általam ismert családi példa, illetve a gyermekekkel, szülőkkel, pedagógusokkal való beszélgetéseim alapján tudok majd néhány gondolatot megosztani. A fejezetben azonban elsősorban inkább az évszakok és az idősjárási jelenségek gyermekfolklórra gyakorolt hatásaival, illetve az órákban és percekben mérhető idő és a gyermekfolklór kapcsolatának iskolai környezetben, vagy egyéb szervezett elfoglaltságok során megfigyelhető jelenségeivel foglalkozom.

Az évszakok és az időjárás

A nagyobb léptéktől a kisebb felé haladva legelőször az évszakok váltakozásának, illetve az időjárási jelenségeknek gyermekfolklórra gyakorolt hatását veszem sorra.

Tavasszal (és nyár elején) – a megfelelő környezeti adottságok esetében – a növényekkel és apróbb állatokkal, bogarakkal való játékok a mai gyermekek életében is kicsit előtérbe kerülnek. A növényvilág ismerete, a növények játékokban való felhasználása a hagyományos gyermekfolklórban még általánosnak volt tekinthető. A gyermekek ismerték és csemegézték a vadon termő és termesztett gyümölcsöket, ehető növényeket, felhasználták játékaikban a különféle terméseket, vagy épp hangszereket készítettek a természet adta anyagokból. A fiúk ezen kívül fegyvereket készítettek maguknak a különféle fákból és növényekből, a kislányok pedig virágokkal, termésekkel ékesítették fel magukat.[568] Mindezen kívül sok szöveg is kapcsolódott mindehhez, a közlések alapján úgy tűnik, hogy a növényvilággal kapcsolatos mondókák is mindennapi részei voltak a gyermekek folklórjának.[569] Az általam vizsgált gyermekeknél én kifejezetten a növényvilághoz kapcsolódó szövegeket nem találtam, csupán az akáclevéllel, vagy virágszirmokkal való jóslást lehetne ide sorolni, melyet a gyermekek ma is falusi elődeikhez hasonlóan űznek.[570] Növényekkel kapcsolatos játékok és elfoglaltságok azonban az ő folklórjukban is szerepelnek, annak ellenére, hogy a mai nagyvárosi gyermekek egy jó része falusi elődeikhez képest már jóval kevesebbet találkozik a természettel, nem igazán ismeri azt mindennapi tapasztalataiból. Nem mindig tudják, mely növények ehetőek, vagy melyek alkalmasak hangszerek készítésére, azonban – mint már említettem – az általam vizsgált kerületben és iskolákban viszonylag sok a zöldfelület, sokan laknak kertes házakban, s az iskolák udvarán is lehetőségük van felfedezni ezt a világot. Így aztán folklórjuknak vannak növényekhez kapcsolódó elemei is. Az egyszerű virágszedés mellett pitypangból vagy éppen százszorszépből néhány kislány például ma is szívesen készít koszorút, de az is előfordul, hogy hajuk, ruhájuk kidíszítésére használják a különféle mezei, vagy kerti virágokat. Bizonyos fűfélék száraiból olykor gyűrűket is készítenek. Az érett gyümölcsök, például a cseresznye és meggy fáról való szedése külön élmény, de az elfogyasztáson kívül ezeket fülbevalóként a fülre is lehet akasztani, ha sikerül a gyermekeknek ügyesen egy összekapcsolódó párat leszedniük a fáról, vagy találnak

[568] Minderről lásd részletesen: H. Gabnay F. 1905; N. Bartha K. 1943. 399-409; István L. 1995; Nagy J. T. 1995; Szabó L. 1995; Veress Péter I. 2002. 135-152; Zsigmond Gy. 2003. Hazánkban a témával csak kisebb tanulmányokban, kötetek kisebb fejezeteiben foglalkoztak. Az amerikai antropológus Jeanne R. Chesanow azonban egy egész kötetet szentelt a témának. A címben a növényekkel kapcsolatos folklórt a szerző találóan a „plant-lore" kifejezéssel jelöli. Chesanow, J. R. 1987.

[569] Az alábbi kötetekben az ide kapcsolódó szövegek még külön csoportot/alcsoportot is kaptak: Gágyor J. 1982. 99-102; Faragó J. – Fábián I. 1982. 185-188; Dolányi A. 1996. 15-16; Szapu M. 1996. 213-215.

[570] A játékgyűjteményben III/6.129-es számon közölt játék párhuzamait lásd például: Dolányi A. 1996. 15-16; Hintalan L. J. 2000. 32-33; Lábadiné Kedves K. 2000. 276; Veress Péter I. 2009. 86.

ilyet a vásárolt gyümölcsben. Nem csak a gyümölcsfák kínálnak azonban játéklehetőséget. A különféle falevelekből bizonyos részeket az erezetek mentén kiszakítva izgalmas, szép formák jöhetnek létre, a juharfa friss termése pedig a vastagabb végénél finoman szétnyitva és az orrnyeregre ragasztva mókás külsőt kölcsönöz viselőjének.

A pipacsok bimbója is remek játéknak bizonyul, főként a kislányok számára. Kibontva ugyanis kiderül, milyen színű, milyen fejlődési folyamatnál tart a növény: fehér, rózsaszín, vagy már piros. A legnagyobb öröm általában a rózsaszín bimbó találása, ez számít ugyanis a gyermekek szemében a legkülönlegesebbnek.[571] Más növények nem szépségük, vagy feltűnőségük, hanem egyéb tulajdonságaik miatt kedveltek. A négylevelű lóhere találása a gyermekek véleménye szerint szerencsét hoz, így olykor azzal töltik az idejüket, hogy a lóheremezőkben ilyen átlagostól eltérő külsejű növényeket keressenek. A vérehulló fecskefüvet letépve szárából sárgás folyadék folyik, ezzel remekül lehet rajzolni a betonra, vagy akár egymás kezére. Idősebb adatközlőim közül néhányan még azt is tudni vélték általános iskolás korukban, hogy ez a nedv a szemölcsök gyógyítására is kiválóan alkalmas.[572] A nebántsvirág duzzadt bimbóit érintéssel ki lehet pattintani, ami a furcsa, csiklandós érzés miatt kedvelt játék. A pásztortáskából különös hangokat lehet kicsalni: leveleit egyesével lehúzogatják úgy, hogy még éppen ne szakadjanak le a szárról, majd a virágot megrázva ezek zörgő hangot adnak. Szintén a különleges, egyedi hanghatás miatt a fűszállal való sípolás tiszteletet, csodálatot válthat ki azokból, akik ezt nem tudják. Az érett pitypang magjainak elfújása már önmagában véve is jó játék, azonban egymásra fújva még mókásabb, olykor még piszkálódásként is alkalmazzák a gyerekek. A fiúk persze a virágok és kisebb növények helyett sokszor inkább a fákat részesítik előnyben: a fáramászás például szinte minden évszakban kedvelt elfoglaltság. Ezen kívül a különféle bogaraknak való csapdaállítás, azok elfogása is kedvelt szórakozásuk. A giliszták, vagy a cserebogarak például különösen alkalmasak arra, hogy velük a lányokat ijesztgessék, visításra késztessék – bár természetesen a lányok között is akadnak olyanok, akik nem félnek tőlük, hanem szívesen játszanak is ezekkel az állatokkal.

31. kép Kézre való rajzolás vérehulló fecskefűvel

A bogarak, illetve kisállatok közül a csigákat általában mindkét nem kedveli. A hagyományos anyagból ismert számtalan csigára vonatkozó szövegből[573] azonban a mai 6-12 éves gyermekek ajkán már csupán egy parodisztikus, az állatot veréssel fenyegető változat él (SZ IX/112), bár ezt sem feltétlenül az állattal való tényleges játék során hangzik el leggyakrabban. Ettől függetlenül a csigával való játék kedvelt, főleg a kisebbek körében: az összegyűjtött csigákat egymásra mászatják, figyelik mozgásukat, vagy a szarvakhoz közelített ujjakkal annak behúzódását, az állat ösztönös reakcióját

[571] A turai gyermekek egy kis mondókát is mondtak, mielőtt kinyitották a bimbót. A játékban ki kellett találni, hogy az sör, bor, vagy pálinka, azaz rózsaszín, piros, vagy fehér színű lesz-e. Dolányi A. 1996. 15.

[572] Az más kérdés, hogy gyermekként adatközlőim nem igazán tudták, mi is az a szemölcs, így anyajegyeiket kenegették ezzel a lével abban a hitben, hogy azok el fognak tőle múlni.

[573] Lásd például: B. Kovács I. 1994. 520; Barsi E. 2009. 18-22; 2012. 19-22; Veress Péter I. 2009. 64-65; Faragó J. – Fábián I. 1982; Gönczi F. 1948. 22-23.

figyelik. A katicabogarak is a gyermekek – közülük is inkább a lányok – ismert és kedvelt kisállatai közé tartoznak. A hagyományos anyagban gyakran előforduló, katica röptéből való jóslást[574] a mai gyermekek egyáltalán nem ismerik, s katicaröptető szövegek is inkább csak elvétve, felnőtt ösztönzésre kapcsolódnak a velük való foglalatossághoz. Ezzel az állattal kapcsolatban is él azonban egy parodisztikus, az agressziót humorban feloldó rövid szöveg (SZ IX/113), melyet a mai gyermekek aktívan használnak, azonban mindig jelképesen, sosem az állat tényleges bántásával adják elő. A gyermekek ezen kívül szeretik megfogni a katicákat, tenyerükben, kézfejükön mászatják őket, kezüket szorosan egymás mellé téve átadogatják egymásnak, vagy ujjuk hegyére téve figyelik, hogyan bontogatják szárnyaikat, hogyan röpülnek el.

A tavaszi meleg napsütésre előbújó suszterbogarak, más néven bodobácsok is szerepelnek a gyermekek által ismert, és szabad elfoglaltságaikban olykor szerepet kapó kisállatok között. Idősebb adatközlőim közül néhány lány számolt be róla, hogy alsó tagozatban az iskola udvarán rendszerint *pároztatták* ezeket a bogarakat – s bár valamit már sejtettek erről is, nem elsősorban a szó szexuális értelmében. Felfedezték ugyanis, hogy ilyenkor ezek az állatok farukkal párosával összekapcsolódnak, s így egyikük előre, másikuk hátrafelé haladva mozognak együtt. Ezért aztán, ha ilyen bogarakat láttak, vagy találtak, megfogták őket, kettőt kezeikkel körbekerítettek, s izgalommal figyelték, hogy megtörténik-e a két bogár összekapcsolódása. A bodobácsok az egyik általam vizsgált iskolában ma is népszerűek. A kislányok tavasszal összegyűjtik őket, majd fűszálakból, fadarabokból, különféle növényekből házat építenek nekik mindennel, amit a kényelmes élethez szükségesnek találnak: konyhával, fürdőszobával, nappalival. Ezekbe a házakba rakják aztán be a bogarakat, s igyekeznek őket abban ott tartani, figyelnek rájuk, nehogy elmásszanak.[575]

A nyári időszak főként a családi nyaralások, vidéki látogatások, táborok és otthoni játékok ideje az általam vizsgált korosztály számára, azonban fontos itt megemlíteni a vízzel való játékok egy részét, amelyekre általában csak ebben az évszakban, meleg idő esetén kerülhet sor. A *vízibombák* (azaz vízzel megtölthető és erősebb ütés hatására szétrobbanó lufik) használata jó idő esetén nem csak az otthoni környezetben, hanem akár az iskolában is előfordulhat. Elsősorban fiúk használják előszeretettel egymás és a lányok bosszantására, összevizezésére. Ehhez hasonló, nyári melegben szokásos időtöltés a víz-háború is, amelynek során a gyermekek – vízipisztoly híján, amit az iskolába bevinni nem szabad – különféle műanyag üvegeket töltenek meg vízzel, majd ezekkel egymást kergetve megpróbálják minél jobban lefröcskölni, összevizezni a másikat.[576] Különösen alkalmasak erre a játékra a különféle kulacsok, illetve a folyadék kiáramlását szabályzó kupakkal ellátott vizes, vagy üdítős palackok – adatközlőim szóhasználatával élve *szopi-kulacsok,* vagy *cumisüvegek* – amelyekből a biztonsági zárat kinyitva és az üveget megnyomva a víz ugyan az átlagos üveg szájának méreténél vékonyabb sugárban, de jó messzire fröcsköl.

[574] A katicabogárhoz kapcsolódó hagyományos szövegeket, játékokat lásd például: Kiss Á. 1891. 12-13; Gazda K. 1980. 184-185; Gágyor J. 1982. 27-30; Barsi E. 2009. 28-31.

[575] Ugyanezt a játékot a kislányok ősszel bodobácsok helyett kis méretű, sárga házú csigákkal is játsszák.

[576] A falusi anyagra vonatkozóan 1943-ban N. Bartha Károly beszámolt a vízipuska készítéséről, amelyet a gyermekek nem csak spontán alkalmakkor, hanem húsvéti locsoláskor is használtak. Ugyanerről az eszközről később több más publikációban is olvashatunk. N. Bartha K. 1943. 409; Gazda K. 1980. 250; Nagy R. 1983. 51; Lábadiné Kedves K. 2000. 98.

Szintén a nyári időszakkal kapcsolatban kell megemlíteni a kifejezetten vízben játszott játékokat is. Ma már sok gyermek időjárástól függetlenül viszonylag rendszeresen jár uszodába, azonban ott általában úszásoktatáson vesznek részt, a kötetlen vízi játékokra nem igazán van lehetőségük. Ezekre inkább csak a nyaralások során, nyári táborokban, vagy családi, baráti körben kerülhet sor. Arról persze manapság általában szó sem lehet, amiről több, hagyományos gyermekfolklórt bemutató kötet beszámol, hogy a tavak, folyók, patakok közelében lakó gyermekek a vízben egyedül, felügyelet nélkül játszhassanak,[577] a mai szülők az általam vizsgált korosztályt természetes vizekben gyakran még biztos úszástudás esetén sem engedik felügyelet nélkül játszani. Kivételt képeznek ez alól a kisebb patakok. A gyerekek – ha erre lehetőségük van egy-egy nyaralás vagy kirándulás alkalmával – nagy élvezettel sétálnak ezekben, ott kavicsokat gyűjtenek, faleveleket, vagy kisebb fadarabokat úsztatnak rajtuk, esetleg egymást fröcskölik a vizzel.

32. kép Játék a patakban

A nagyobb vizekben való tábori, vagy családi fürdőzéseken már más vízi játékok is előkerülnek. Sok gyermek kedvelt játéka például a *halacskázás* (J II/1.44) – ezt persze sokszor nagyobbakkal, vagy felnőttekkel játsszák, de a vizsgált korosztálynál néha maguk között is elő szokott kerülni –, vagy a búvárkodás. Ez utóbbi főként természetes vizekben kedvelt elfoglaltsága a gyermekeknek, ahol lebukva különféle köveket és kagylókat lehet felhozni a fenékről. A legkedveltebb vízi játékok azonban az általam vizsgált gyermekek körében a különféle csatározások (J II/1.45). Egyik formája ennek a hagyományos gyermekfolklórból is ismert lovazás, vagy lovasháború.[578] Az általam gyűjtött, vízben játszott változatban a gyermekek közül az erősebbek, nagyobbak a kisebbeket a nyakukba veszik, a két felül lévő összekapaszkodik, s igyekeznek egymást fellökni, kibillenteni az egyensúlyából, vagy lelökni a másik nyakából. A vízi csatározások másik típusában a harc általában egy egymásnak passzolgatott labdáért, vagy vízi játékszerért folyik, de lényege általában maga a küzdelem, nem pedig a megszerezhető játékszer. A gyermekek sokszor csapatokba rendeződve is játsszák, a csapattagok egymás között passzolgatják a labdát, míg a másik fél igyekszik azt megszerezni. Ez a játék gyakran nemek közötti harcként jelenik még: fiúk a lányok ellen felállásban folyik.

Az ősz megint inkább a növényekkel, s azok közül is a termésekkel és a lehullott, vagy megszínesedett falevelekkel való játékok időszaka. Ez utóbbit a gyermekek előszeretettel gyűjtögetik, kupacokba rendezik, házakat, várakat, kerítéseket építenek belőlük, vagy épp belegázolnak, beleugranak, hemperegnek az általuk, vagy mások által összehordott levélkupacokban. Szépérzékük, művészi hajlamuk is gyakran megnyilvánul az ilyen játékok során: az egyik iskolában egy őszi délután két 8-9 éves

[577] Lásd például: Gazda K. 1980. 222; Honismereti Sz. 1986. 15; Kriston Vízi J. 1989. 522; Bardócz Csesznák É. 2005. 126; Sári A. 2007-2008. 347-362.

[578] Erre a játékra a magyar nyelvterületről a XX. század elejétől vannak adataink. Esztelnekről az 1920-as évekre vonatkozóan számol be Gazda Klára lovasháborúról, s a Néprajzi Múzeum hasonló játékokat rögzítő kelédi (Vas megye) fotói is 1907-ből valók. Majd' egy évszázadnyi kimaradás után „kakasozás" néven Lábadiné Kedves Klára is beszámolt az általam is közölt játék vízi és szárazföldi párjáról a XX. század végén, 2003-ban pedig Herczegh Katalin közölt Nagykunságból a játékról adatot. Gazda K. 1980. 335; NM F8334, F8335; Lábadiné Kedves K. 2000. 259-260; Herczegh K. 2003. 26.

kisfiú az általuk összegyűjtött levélkupacból kiválogatta az általuk szépnek ítélt darabokat, s kidekorálták vele a sportpálya kerítését. Egy másik iskolában a 9-11 éves kislányok a különféle levelek festő képességét kihasználva az őszi hetekben színes képeket rajzoltak velük a betonkerítésre. A termések közül a dió és a mogyoró ma is kedvelt csemegék, de olykor a játékokban is felhasználják őket: az éléskamrát töltik meg velük különféle szerepjátékaikban, vagy a homokozóban a várakat, építményeket díszítik velük. Az egyik iskolában – ahol a homokozó egy mogyoróbokor alatt van – még külön pályát is építettek a gyermekek, homokból, amin a mogyorószemeket gurították le.

Külön említést érdemel az évszakra jellemző játékok vizsgálatánál a vadgesztenye is, amelyet a hagyományos gyermekfolklór anyagra vonatkozó művekben is gyakran megemlítenek.[579] Ez az őszre megérő termés – melynek népszerűsége minden valószínűség szerint Marék Veronika Kippkoppról, a gesztenyefiúról és Tipptoppról, a gesztenyelányról szóló, az 1980-as évek óta több kiadást megért, és ma is sok gyermek által ismert és kedvelt könyveinek is köszönhető – különösen sok lehetőséget tartogat a gyermekek számára. A gesztenyét sokszor az iskolai és óvodai, vagy más kézműves foglalkozásokon is felhasználják, rendszerint különféle figurákat készítenek belőlük a felnőttek vezetésével. A szabadjáték során azonban egészen más formákban kerül felhasználásra. A gesztenyék gyűjtögetése a legtöbb gyermeknek kedvelt elfoglaltsága, az azonban már sokkal színesebb képet mutat, hogy mit kezdenek vele. A kislányok előszeretettel keresnek a még ki nem nyílt termésekben *minigesztenyét,* vagy *gyerekgesztenyét*, s szerepjátékaikban sok mindenre felhasználják ezeket a különféle méretű terméseket: lehet eleség az általuk alakított mókusok számára, dísz a képzeletbeli házban vagy étel a konyhában, de akár határokat is jelölhetnek ezek a különféle méretű termések. A fiúk számára a gesztenyék legtöbbször *munícióként,* harci eszközként szolgálnak: célba dobnak, vagy különféle háborúkat, csatajeleneteket játszanak ezekkel a termésekkel. Mindezen kívül a friss vadgesztenye ruganyosságát is kihasználják a gyermekek játékaik során. A kavicsok vízen való ugráltatásához hasonlóan *kacsázást* (J I/2.30b) is játszanak ezekkel a termésekkel: igyekeznek a lebetonozott részen úgy eldobni a gesztenyéket, hogy azok minél többet pattanjanak.

Ősszel az esőzés, a pocsolyák gyakori jelenléte is tartogat lehetőségeket a gyermekek számára. Természetesen ez nem csak erre az évszakra korlátozódik, de hazánk éghajlati jellegzetességei alapján rendszerint ehhez az időszakhoz kötjük ezt a természeti jelenséget, így én is itt tárgyalom az esőhöz kapcsolódó játékokat. A mai gyermekeket szüleik, illetve a pedagógusok esőben általában nem engedik ki játszani – szemben falusi elődjeikkel, akik a beszámolók szerint a kevésbé heves esőzések alkalmával kint ugrándoztak,[580] s néha még esőtánc-szerű játékokat is játszottak.[581] Ma inkább az esőzések után maradt pocsolyák jelentenek szórakozást a gyermekeknek. Ez persze inkább az óvodás korosztály kedvelt elfoglaltsága, de a legtöbb gyermek még alsó tagozatos korában is szívesen tocsog, vagy ugrál a pocsolyákban. Amennyiben a környezeti adottságok lehetővé teszik, különféle csatornákat és gátakat is építenek, ezeken vezetik el az egy-egy helyen felgyülemlett vizet. Ezen kívül a pocsolyák olykor ügyességi játékra, versengésre is ösztönzi őket: átugrálnak fölöttük, illetve azon

[579] Lásd például: N. Bartha K. 1943. 404; Kriston Vízi J. 2000. 319;Veress Péter I. 2002. 148; Lator I. 1992. 53; Lábadiné Kedves K. 1983. 5.

[580] Hintalan L. J. 2000. 31; Csete B. 1993. 34; Kósa L. 1979. 48.

[581] A szakirodalomban arról olvashatunk, hogy a gyermekek az esőhöz kapcsolódó szövegek mondása, éneklése közben kinyújtott karokkal forogtak körbe-körbe. Barsi E. 2012. 113; MNT I. 1951. 72. Persze az esős idő a falusi gyermekek számára is jelenthette a házba való beszorulást. Ilyenkor a gyermekek egyes beszámolók szerint esőriasztó mondókákat mondogattak. Kósa L. 1979. 48-49; Kiss Á. 1891. 21.

versenyeznek, ki tudja ezeket a legszélesebb ponton is a vízzel való legkisebb érintkezés nélkül átugrani.

A négy évszak közül a téli időszak a gyermekjátékok szempontjából az egyik legjobban dokumentált, ami valószínűleg annak is köszönhető, hogy a tél erőteljesen befolyásolja a gyermekfolklór alakulását, a játéklehetőségeket. Ez az évszak ugyanis, amennyiben nagy hideggel, sok hóval, vagy jéggel érkezik, sok időtöltéstől elveszi a lehetőséget, viszont sok olyan játékra is alkalmat teremt, amelyekre máskor egyáltalán nincs lehetőség. A gyermekfolklórral foglalkozó munkák nagy részében találhatunk tehát említést téli játékokról, még akkor is, ha más, kifejezetten évszakokhoz kötődő gyermekfolklór jelenségekkel a szerző nem foglalkozik.[582] Persze ez valahol érthető is, hiszen tartós hideg és havazás esetén ez az időszak a kinti játékok esetében egyedinek, speciálisnak számított, és számít természetesen ma is. A mai gyermekek által is kedvelt hógolyózásnak, hócsaták vívásának, hógolyóval való célba dobásnak, várak, vagy éppen hóemberek építésének, illetve a jeges felületeken való csúszkálásnak a szakirodalom tanulságai alapján komoly múltja van.[583] Nem nagyon írtak azonban a korábbi művekben mindennek a folklórjáról. A tökéletes hógolyó készítése például nem könnyű feladat, megvannak a maga technikái, hagyományai, s az sem mindegy, mi az illető célja a hógolyó gyúrásával. Célba dobáshoz például a kevésbé keményre gyúrtak a legjobbak, mivel szétterülve jól látható nyomot hagynak. A csatákban már gondosabban kell a hógolyókat gyúrni, a megfelelő keménység eléréséhez jó darabig kell a kézben melengetni, hogy kicsit megolvadjon, majd visszajegesedjen. Olykor a tényleges fájdalomokozás szándéka is előkerül a hócsaták során, ilyenkor a gyermekek kisebb kavicsokat is gyúrnak a hógolyó közepébe. Ezért azonban a felnőttektől általában fenyítés jár. A hóemberek készítése sem olyan egyszerű feladat, mint azt elsőre gondolnánk. A megfelelő méretű gömbök elkészítése és összerakása után ugyanis a gyermekek még sokat foglalkoznak azzal, hogy alkotásuk tökéletes legyen. Nem csak a díszítés fontos azonban. A hóember akkor lesz igazán tökéletes, ha az egymásra rakott gömbök közét a gyermekek – amennyiben a forma megkívánja – kicsit kitoldják, majd az egészet kesztyűs kezükkel, körkörös mozdulatokkal alaposan végigsimogatják, így eltűnnek az egyenetlenségek, szép sima lesz a felület. Az arc kialakítása, a kezek beszúrása, illetve a további díszítések, például gombok elhelyezése – amelyhez az otthoni környezettől távol a gyermekek különféle faágakat, kavicsokat, terméseket, vagy fadarabokat használnak – általában csak ezután következik.

33. kép Hóember-család az iskolaudvaron

Szintén régi hagyomány a ma leginkább *angyalkázás*ként emlegetett gyakorlat, melynek során a gyermekek a hóba fekszenek, karjukat és lábukat le föl, illetve ide-oda mozgatják, így mikor fölkelnek, olyan lenyomatot hagynak, mint egy szoknyás,

[582] Bakos J. 1953; Kresz M. 1942; Kiss L. 1963. 618

[583] Lásd erről Bardócz-Csesznák É. 2005. 122; Gyermekjátékok 1954. 4; Kiss G. 1957. 31; Kiss L. 1963. 618-619; Kresz M. 1959. 201-202. Egyes XV. és XVII. századi európai ábrázolások még arról is tanúskodnak, hogy korábban a hócsatázás nem csak a gyermekeknek, hanem a felnőtteknek is kedvelt szórakozása volt. (Ariés, P. 1987. 87.)

szárnyas angyal.[584] A csúszkálás és a szánkózás sem új keletű dolog, azonban újdonság, hogy a mai gyermekek esetében már szinte mindenkinek van saját szánkója, vagy legalább is egy általuk gyakran *popsitepsi*nek nevezett műanyag szánkázó eszköze, amit gyakran az iskolába is bevisznek. Ezzel aztán minden alkalmat megragadnak a játékra, s ha megunják a sima szánkózást, különféle vicces, ügyességi feladatokat találnak ki maguknak: hason fekszenek a szánkón, úgy indulnak neki, vagy éppen háttal csúsznak le a domboldalon. A csúszkálásra, illetve ennek módozataira persze nagy hatással vannak a környezet által biztosított lehetőségek. Megfelelő méretű és lejtésű pálya hiányában a gyermekek a szánkózás helyett cipőikkel kicsúszkálnak, kijegesítenek maguknak egy kisebb felületet, amin aztán felváltva csúsznak végig nekifutásból. De a rendelkezésre álló eszközök is meghatározóak lehetnek. Az egyik iskolában a gyermekek télen úgynevezett törpe-, vagy mini-síléceket is használhattak a szünetekben, amelyeket havazás esetén a tornatanár bocsátott rendelkezésükre. Ezzel aztán különféle játékokat találtak ki. Voltak, akik megpróbáltak síelés-szerűen mozogni vele, míg mások a sportpályán csupán fél lábukra vettek föl egy sílécet, s roller-szerűen hajtották magukat a másik lábukkal. Megint mások kettes, hármas csapatokba álltak össze, és ugrókötelek segítségével egymást húzták körbe-körbe a havas pályán. Még olyanok is akadtak, akik egy kisebb hóembert építettek, azt ültették fel a mini-síre és húzgálták rajta ide-oda az iskolaudvaron.

A hagyományos anyagban még találhatunk adatokat a síelésre, mint gyermekfolklór jelenségre.[585] Az 1950-es évekre jellemző pilisszentiváni téli játékokra vonatkozó beszámoló szerint például a falusi gyermekek nagy része tudott síelni. Telente egymást tanítgatták, s egyszerű léceiket kölcsönadták azoknak is, akiknek nem volt ilyen játékeszköze.[586] A klasszikus értelemben vett síelés persze a mai gyermekek számára sem ismeretlen, azonban ez náluk már rendszerint szervezett sporttevékenység, vagy téli iskolai, családi program. Spontán játékaik, felnőttek által nem felügyelt szabad időtöltéseik során nem jelenik meg.

A napsütéses téli nappalok gyermekek által kedvelt „termékei" a jégcsapok. Ezeknek háztetőkről, ereszekről való leszedése sokszor már önmagában is izgalmas elfoglaltság: a gyermekek egymást emelgetik, hogy elérjék őket, vagy hógolyókkal, esetleg kavicsokkal próbálják meg úgy ledobni őket, hogy lehetőleg egyben maradjanak. A megszerzett jégcsapokat általában nyalókaként nyalogatják, vagy kisebb darabokat harapva belőle ropogtatják a jeget a foguk alatt.[587] Ezen kívül a frissen hullott havat is előszeretettel kóstolgatják a gyermekek, a felnőttek határozott rosszallása, vagy tiltása ellenére.

A különlegesnek számító körülmények olykor speciális, csak az adott időszakra jellemző játékokat is szülhetnek. Egyik 9 éves adatközlőm például beszámolt egy általuk hófogónak nevezett téli játékról, amelyben a gyerekek az iskolában a fogócskázást, a kidobózást és a hógolyózást kombinálva alakítottak ki maguknak egyedi téli játékot (J II/2.75). Ez a havas évszak tehát nagy hatással van a gyermekek folklórjának alakulására, a szabad időtöltés során előkerülő és lehetséges játékokra.

Az évszakokhoz, illetve a változatos időjárási jelenségekhez a kortárs gyermekfolklórban nem csak különféle játékok, hanem szövegek is kapcsolódnak, bár

[584] A hagyományos gyermekfolklórban ez a gyakorlat általában még kicsit másként szerepel: „Hószent"-, vagy „Jézuska-vetésnek" hívták. A gyermekek kinyújtott karokkal a hóba feküdtek, majd fölkeltek, olyan lenyomatot hagyva maguk után, mint a keresztre feszített Krisztus teste. Saját gyűjtés. Írásos említéseit lásd: Kiss L. 1963. 618; Kriston-Vizi J. 1989. 524; Nagyfalusi I. 1989. 56; Csete B. 1993. 101.

[585] Gazda K. 1980. *Sízés* című fénykép; Feketéné Ziegler Á. – Hegedűs A. (szerk.) 2014. 35.

[586] Feketéné Ziegler Á. – Hegedűs A. (szerk.) 2014. 35.

[587] A jégcsapokkal kapcsolatban Drávaszögből a vele való kardozásra van adatunk. Lábadiné Kedves K. 1984. 42.

nem annyira sok, és nem annyira szorosan és egyértelműen, mint azt a hagyományos anyagot bemutató munkákból láthatjuk, illetve sejthetjük.[588] A paraszti, földművelésből és állattartásból élő közösségekben az időjárás meghatározó erővel bírt, éppen ezért a természetismeret, az időjárás pontos és részletes megfigyelése, illetve esetleges előrejelzése létfontosságú volt számukra. Mindez pedig a gyerekek folklórjában is tükröződik az időjáráshoz kapcsolódó, időjósló mondókákban. A mai világban, a mai gyerekek életében már nyoma sincs az időjárás ilyen érzékeny figyelésének. Ők legfeljebb rácsodálkoznak a különféle időjárási jelenségekre, örülnek neki, mert kényelmes, vagy különféle játéklehetőségeket nyújt, esetleg bánkódnak miatta, mert kényelmetlen, korlátozó erővel bír számukra. Éppen ezért nem is csoda, hogy a mai gyermekek folklórjában nem játszanak fontos szerepet az időjáráshoz, évszakokhoz kötődő szövegek.

Az általam vizsgált iskolákba járó gyermekek többek között például az esőhöz, a havazáshoz, magához a hideghez, vagy éppen a tavasz kezdetéhez kapcsolnak olykor mondókákat. Ezek közül a legtöbb változattal rendelkező, s a hagyományos anyagban is megtalálható *Esik az eső…* kezdetű mondóka[589] (SZ IX/108) kötődik leginkább az általa emlegetett időjárási jelenségekhez, azonban éppen ennél a szövegnél elég erőteljesnek tűnik a felnőtt hatás. Több idősebb adatközlőm is beszámolt arról, hogy bár mondogatták a különféle változatokat kortársaikkal is, a szöveget emlékeik szerint a szüleiktől tanulták, elsősorban a felnőttek szavalták nekik ezeket.

A többi ide köthető szöveget (SZ IX/109-111) további tartalmuk – főként a trágárságot, illetve a felnőttek által tiltott, vagy éppen humoros elemeket tartalmazó részek – miatt a gyermekek gyakran máskor is előveszik, más évszakokban, vagy az adott időjárási jelenségek hiányában is mondogatják őket. Így van ez többek között például a hóesés bejelentése mellett az igazgatót is csúfoló mondókával (SZ IX/109b, c), hiszen ez a szöveg az iskolába járó gyermekek számára bármikor aktuális lehet a havazástól teljesen függetlenül is. Az általam gyűjtött anyagban szereplő, ide kapcsolódó mondókák tehát nem tekinthetőek egyértelműen az időjáráshoz, vagy az évszakokhoz tartozó szövegeknek, mivel a gyermekek sokszor nem a természeti jelenségekhez kötve, hanem egyéb alkalmakkor, illetve egyéb okokból is használják őket.

A játékra fordítható idő

Az évszakok körforgása, illetve az időjárási jelenségek meghatározó ereje után szólni kell a hetek, hétköznapok és ünnepnapok rendjéről, illetve az órákban és percekben mérhető idő gyermekfolklórra gyakorolt hatásáról is. Ez utóbbi a mai gyermekek életében – az őket körülvevő felnőtt világhoz hasonlóan – különösen fontos szerepet játszik. Az idő ilyenfajta korlátozó és meghatározó ereje pedig újabb elemnek tekinthető a gyermekek folklórjában.

Természetesen a falusi gyermekeknek is figyelniük kellett az idő múlására, az ő folklórjukat is meghatározta a falusi közösségben általánosan elfogadott időrend, minderről azonban nem rendelkezünk túl sok beszámolóval. Egy Recskről származó adat szerint a napközben az utcákon, vagy a partoldalban játszó gyermekeknek az esti harangszóra kellett hazamennie, míg Borsod megyéből arról számoltak be, hogy a

[588] A hagyományos gyermekfolklór-szövegekre koncentráló művekben (például Bakos J. 1953; Csorba B. 2003; Faragó J. – Fábián I. 1982; Gágyor J. 1982; Kisss Á. 1891.) számtalan időjáráshoz és évszakokhoz kötődő szöveget találhatunk, azonban ezeknek a használatáról többnyire nem olvashatunk. Vagy azért, mert a gyűjtők csak a szövegekre koncentráltak, vagy azért, mert egyértelműnek tartották, hogy az adott mondókák csak az adott jelenséggel összefüggésben kerülnek elő. Az általam gyűjtött anyagban ez az összefüggés azonban nem ilyen egyértelmű.

[589] Párhuzamait, változatait lásd például: Bakos J. 1953. 25; Csete B. 1993. 34; Dolányi A. 1996. 14; Faragó J. – Fábián I. 1982. 144-145; Gönczi F. 1937. 153; Matijevics L. 1976. 170.

kislányok alkonyatig, a kisfiúk pedig sötétedésig maradhattak távol az otthonuktól.[590] A napok és hetek rendjét tekintve Veress Péter Ilona mezőcsávási adatai szerint az iskoláskorú gyermekek egyéb elfoglaltságaik miatt leginkább szombat délután, vasárnap, ünnepnapokon, illetve az esti órákban játszhattak gondtalanul.[591] Szapu Magda arról számolt be Somogyból, hogy a kisebb gyermekeknek egész nap, a nagyobbaknak viszont inkább hétvégén volt lehetősége játszani, a hétköznapokra pedig inkább egyéni, míg a szombat-vasárnapi játékalkalmakra a csoportos játékok voltak jellemzőek.[592] Gazda Kláránál azt olvashatjuk, hogy a gyermekekre bízott munkák során játékra elcsent idő, illetve az iskolai közös játékalkalmak mellett az ünnepek előestéje illetve délutánja jelentette számukra a játék legfőbb idejét.[593] Összefoglalásában Kriston Vízi József is arra jutott, hogy hétköznapokon, a heti munkarend szabta időkeretben inkább gyorsabb lefolyású eszközös, ügyességi játékok voltak jellemzőek, a hétvégéken azonban sok idő volt a játékra. A vasárnap pedig a szokásos, sőt, csaknem elvárt ideje volt a játéknak.[594] A falusi gyermekek játékra fordítható szabadidejét tehát – természetesen a hol komolyan, hol kevésbé komolyan vett iskolai kötelességek, illetve a rájuk bízott különféle gazdasági, háztartási munkák elvégzésén kívül – úgy tűnik, inkább a hétköznapok és ünnepnapok váltakozása, a nap járása, vagy a nap végét jelző harangszó határozta meg. A percekben mérhető idő az ő életükben még nem játszott központi szerepet. Ez csupán az ipari munka és a tömegközlekedés elterjedésével vált fontossá a falusi emberek, illetve a gyermekek életében.[595]

Napjainkra az ünnepnapok és hétköznapok gyermekfolklórra gyakorolt hatása kicsit megfordulni látszik abban a tekintetben, hogy ma már az ünnepnapokat és a hétvégéket a családok nem nagyobb közösségekben, hanem gyakran inkább magukban töltik. Így aztán gyermekeiknek sincs ilyenkor lehetősége a kortársakkal való közös játékra. A közösségben eltöltött jeles napok helyett ma inkább a születésnapokhoz, egyéb családi ünnepekhez kötődő zsúrok, összejövetelek adnak lehetőséget a gyermekek közös játékára, azonban ezek az általam vizsgált korosztály esetében általában felnőttek által szervezett, gyakran játszóházakban zajló, vagy hivatásos játékmesterek által vezényelt, irányított programokat jelentenek. A gyermekek számára így napjainkban elsősorban a hétköznapok, az iskolában és különféle délutáni foglalkozásokon eltöltött idő egy része jelenti a lehetőséget a közös játékra, szabad időtöltésekre. (Ennek fontosságát a gyermekek számára az is jelzi, hogy a pedagógusok beszámolója, illetve saját megfigyeléseim szerint a gyermekek, ha éppen szabad játékidejüket töltik, mikor értük jönnek, sokszor nem szívesen mennek haza az iskolaudvarról. Gyakran halottam gyermekeket, amint arra kérték szüleiket, hadd maradjanak még egy kicsit, hadd játszanak még a többiekkel, ha pedig erre nem volt lehetőségük, a kisebb, 6-8 évesek sokszor még sírva is fakadtak.) Az otthon töltött hétvégéken, illetve ünnepi időszakokban a fentebb már bemutatott otthoni, szobai játékok, esetleg testvérekkel játszott udvari elfoglaltságok, illetve gyakran a különféle elektronikai eszközök kerülnek előtérbe. Ezekkel, illetve ezek előtt ülve töltik a gyermekek szabadidejüket, mivel felnőtt felügyelet nélkül általában akkor sem mehetnek az utcákra, közterekre, vagy a természetbe, ha erre igényük lenne.

[590] Honismereti Sz. 1986. 14; Molnár I. 1985. 32.
[591] Veress Péter I. 2009. 21.
[592] Szapu M. 1996. 18.
[593] Gazda K. 1980. 102.
[594] Kriston Vízi J. 2000. 321-322. A vasárnap délutáni úgynevezett játszó, mely nem csak a gyermekeknek, hanem gyakran az egész falunak találkozási, szórakozási, táncolási helye és ideje volt, a magyar nyelvterületen általánosan elterjedt volt. MNL II. 1979. 674-675.
[595] Fülöp H. – Szuhay P. 2001. 102.

Az utóbbi évtizedekben sok szó esik mindenféle fórumon a szabadidőről, a mindenféle kötöttségtől mentes, munkán, tanuláson kívüli időtöltés fontosságáról a gyermekek és a felnőttek számára egyaránt. A gyermekek esetében még szabadidő-pedagógiáról is beszélnek, ez azonban – ahogyan arra a gyógypedagógus Büki Péter is felhívja a figyelmet – nagyon ellentmondásos, hiszen a szabadidő a szabadság fogalmától elválaszthatatlan.[596] A pedagógia célja viszont éppen a gyermek nevelése, irányítása, helyes útra terelése. A legjobb szándékkal összeállított szabadidős programok is tehát Büki Péter szerint sokkal inkább „rejtett munkaidőnek", mint szabadidős tevékenységnek számítanak a gyermekek számára.[597] Itt említhető Vekerdy Tamás gondolatmenete is, aki szerint a fejlesztő játék nem valódi játék a gyermek számára, ahogyan a célra irányuló, felnőttek által ajánlott és generált játékok sem.[598] A gyermekek szabadidejét tehát ideális esetben a felnőtteknek nem kellene megszervezni, általuk hasznosnak, vagy szórakoztatónak ítélt programokkal kitölteni. Ez az ideális eset azonban ma sok gyermeknél nem igazán valósul meg.

A mai iskolás, sőt, gyakran már az óvodás gyermekek hétköznapjainak rendje általában elég feszes és szigorúan beosztott. A gyermekeknek reggel 8-ra, nulladik óra esetén pedig már 7-re az iskolában kell lenniük, s vagy a napköziben maradnak délután 4-ig, fél 5-ig, vagy az ötödik, hatodik tanóra (azaz körülbelül délután 1, vagy 2 óra) után egyéb különórákon, délutáni elfoglaltságokon töltik az idejüket. Az általam vizsgált kerületben sok gyermek még a napközi után is zene- és táncórákra, vagy különféle sportokra, fejlesztő- és nyelvórákra, esetleg hittanra megy, így mire este 6 óra körül hazaérnek, már nem sok idejük marad a lefekvésig szabad időtöltésre.[599]

Idő (h)	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
8:00	Suli	Suli	Suli	Suli	Suli		
9:00						Zenekar	
10:00							
11:00							
12:00							
13:00							
13:30				Francia			
14:00							
14:30							
15:00			Fuvola				
15:30	Fuvola		Szolfézs 15:45-16:30				
16:00	Szolfézs	Néptánc			Néptánc		
16:30							
17:00							
17:30							
18:00							
18:30							

12 éves kislány heti-rendje, 2015. tavasz

Bizonyos gyermekeknek pedig még hétvégi napokon is vannak állandó programjaik, különóráik. Azoknak sem sokkal szabadabb a délutánja, akik nem járnak napközibe, hiszen nekik időt kell szakítaniuk a házi feladatok megírására, a dolgozatokra való készülésre, vagy éppen a különféle hangszereken játszó gyermekek esetében az ezen való gyakorlásra is. A napközibe járó gyermekek általában megírják az iskolában a házi

[596] Büki P. 2006. 14.
[597] Büki P. 2006. 13.
[598] Vekerdy T. 2013. 98.
[599] Az észt iskolás gyermekek játékait vizsgálva Sirle Pent is a szabadidő korlátozottságáról ír: a különórák és házi feladatok sokasága, valamint a tévézés következtében véleménye szerint gyermeki szabadidőről a hétvégék és az iskolai szünetek kivételével valójában szinte nem is beszélhetünk. Pent, S. 1990. 337.

feladataikat, azonban a különórákra, illetve dolgozatokra való készülés és gyakorlás az ő esetükben is otthonra, néha pedig hétvégére marad.

Idő (h)	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
8:00	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi		
9:00							
10:00							
11:00							
12:00							
13:00							
14:00							
14:30							
15:00							
15:30							
16:00		Néptánc	Gitár		Néptánc		
16:30							
17:00			Szolfézs				
17:30	Regnum						
18:00							
18:30							

10 éves kisfiú heti-rendje, 2016. tavasz[600]

Mindez persze – ahogyan azt az itt közölt heti-rendek is mutatják – a gyermekek nem minden egyes napjára jellemző, illetve inkább a kicsit nagyobb, 9-12 éves korosztályra vonatkozik, azonban nagy általánosságban elmondható, hogy iskolaidőben a gyermekeknek nincs túl sok szabadidejük, hétköznapjaikban a játékra nem sok idő marad.

Az iskolában a szabad játékra használható időt az óraközi, iskolától, illetve az iskola napirendjétől függően 10, 15 perces, olykor fél órás szünetek jelentik.[601] Ezen kívül délután, a napközi során rendszerint van a gyermekeknek körülbelül egy-két órányi játékideje, amelyet – ha az időjárás engedi – az iskolaudvaron töltenek. Ez a játékidő az óraközi szünetekhez képest annyival kötöttebb, hogy alsó tagozatban rendszerint még a pedagógusok határozzák meg, hogy az adott osztály kint, vagy bent tölti el ezt az időt, így a játék tágabb helyszíne a felnőttek által meghatározott. Ezen kívül azonban általában nincs kötött játék, az udvaron bárhol, illetve az osztályteremben bármit játszhatnak a gyermekek – persze az adott intézményre érvényes, illetve az adott pedagógusok által meghatározott általános szabályokat betartva.

Mindezeket figyelembe véve meg kell tehát vizsgálnunk, hogy a játék és a játszás idejének ilyenfajta megváltozása és átalakulása vajon mennyiben játszott közre a hagyományos népi játékok átalakulásában, eltűnésében, illetve kicserélődésében. Ahogy azt Juhász Katalin megjegyzi a kortárs budapesti gyermekek folklórját vizsgáló tanulmányának ide vonatkozó részében, a mai gyermekeknél a hosszabb bonyolultabb, elmélyültebb spontán játékok sokkal ritkábbak, sőt, gyakran már teljesen hiányoznak. Ennek oka pedig véleménye szerint a megfelelő helyszín(ek) hiánya, a szabad tevékenységekre egyre kevesebb időt hagyó iskolarendszer, s a mai világ rohanó életstílusa lehet.[602] A paraszti világban az idő múlását az évszakok rendje és a nap járása jelezte, az emberek ezekhez igazították mindennapjaikat, elfoglaltságaikat. Természetesen voltak olyan időszakok, amikor sürgette őket az idő, voltak olyan

[600] A vizsgált korosztály heti rendjeit bemutató további példákat lásd az 5. mellékletben.
[601] Az iskolában a gyermekekkel természetesen a pedagógusok is sokat játszanak, dolgozatomban azonban én csak a gyermekek folklórját vizsgálom, nem foglalkozom a felnőttek, pedagógusok által irányított, oktatási keretekben zajló játékokkal, játékos időtöltésekkel.
[602] Juhász K. 2005. 452.

gazdasági munkák, amik nem várhattak, amiket határidőre el kellett végezni, azonban mindig voltak nyugalmasabb időszakok is, amikor meg lehetett pihenni, az állatok mindennapos gondozásán kívül az otthoni apró-cseprő munkák végzésével teltek el a napok. A fentebb már hivatkozott és bemutatott hagyományos gyermekjátékokról szóló beszámolók alapján olyan gyermekvilág rajzolódik ki előttünk, ahol ugyan a munka a gyermekek életében is központi szerepet játszik, azonban a játékra fordítható idő általában napokban, délutánokban, estékben mérhető. Az iskolai, illetve azon túli, azon kívüli játékidő oppozíciója az 1940-50-es évekre alakult ki, attól kezdve vált egyre jobban érzékelhetővé és fontossá a gyermekek életében.[603] Ma már az idő „pénz", napjainkban gyakran minden perc be van osztva, minden perc számít nem csak a felnőttek, hanem főleg iskolás kortól kezdve a gyermekek életében is. Ez az átalakult életstílus, a percekben, olykor szinte már másodpercekben mért idő – hiszen sok gyermeknek van saját karórája, amivel nem csak az órákat és a perceket, hanem a másodperceket is mérni lehet – életünkre gyakorolt nyomása pedig a gyermekfolklórban is visszaköszön. Az idő-faktor az itt vizsgált korosztály által (is) viszonylag sokat használt elektronikus játékokban[604] is gyakran központi elem. Időre kell teljesíteni valamiféle küldetést, vagy pályát, meg kell találni valakit, valamit, vagy össze kell gyűjteni a megfelelő számú pontot, mielőtt lejár az idő. De nem csak az elektronikus játékokban, bizonyos társasjátékokban, például a kérdőívben a társasok közül legtöbbször említett *Activity*ben is időre kell teljesíteni a különféle feladatokat. Az idő, mint szorító, meghatározó erő a játékban, illetve az időre való játék tehát egyáltalán nem ismeretlen a mai gyermekek többsége számára. Mindez pedig bizonyos formákban és egyes jelenségekben a folklórjukban, is visszaköszön.

A szünetek során például a kisebb iskolások olykor a játékot otthagyva odaszaladnak a pedagógusokhoz, s izgatottan kérdezik: *Még mennyi időnk van? Hány percünk van?* Majd lélekszakadva rohannak vissza a játékba, hogy a maradék néhány percet kihasználják. Máskor maguk a pedagógusok jelzik a gyermekeknek, hogy mennyi idejük van még a szabad játékból, hány perc múlva kell majd visszamenniük az épületbe, vagy az osztályterembe. Nem ritka tehát egymás sürgetése a játékok során: *dobd már azt a labdát, siess, gyorsan hozd vissza, kezdjük már*! Talán éppen az idő rövidségének, végességének nyomása teszi azt is, hogy a gyermekek az iskolai játék során sokszor nem igazán mélyülnek el egy-egy tevékenységben, hanem olykor percenként váltogatják az elfoglaltságokat. Természetesen ennek az ellenkezőjére is van példa, hiszen egy-egy fiúcsapat gyakran minden szünetet és szabadidőt focizással tölt, míg a kislányok közül sokan hetekig, vagy akár hónapokig minden szünetben lovas szerepjátékot játszanak, néhányan pedig – fiúk és lányok vegyesen – a kidobós játékok, vagy éppen a tengó elkötelezett rajongói. Az iskolában az udvari játékok általános képére azonban jellemző a gyors váltakozás és folyamatos alakulás. Egy alkalommal például egy kislány kijött az udvarra egy ugrókötéllel, egy kicsit egyedül ugrált vele, a következő pillanatban azonban a kötél már kantárként szolgált, s a kislány a hozzá csatlakozott másik játékossal lovas szerepjátékba kezdett. Hamarosan egy harmadik kislány is utánuk galoppozott, eltűntek a szemem elől a sarkon, s mikor utánuk sétáltam, hogy megnézzem őket, már hárman ugrókötelezteek: ketten forgatták a kötelet, míg a harmadik ugrált. Ez sem tartott azonban sokáig, újabb lovas játék kezdődött, amelyben a lovacska elszabadult, így a játék képe hirtelen inkább már egy fogócskáéra

[603] Kriston Vízi J. 2000. 321.

[604] A kérdőívben a gyermekek kedvenc otthoni elfoglaltságaik között 20%-ban (a megkérdezett lányok 16, míg a fiúk 23%-ban) elektronikus játékokat említettek.

hasonlított.[605] Ez a rövid, csupán néhány perc alatt lejátszódó jelenet jól illusztrálja, mennyire mozgalmas és változékony lehet a gyermekek játéka, milyen nehéz dolga van a kutatónak, amikor csupán megfigyelés útján szeretné megállapítani, milyen játékot is játszanak éppen a gyerekek.

A játékidő rövidségének és behatároltságának gyermekfolklórra gyakorolt hatására jó példa lehet a játékkezdő, különféle játékok központi szereplőjét kiválasztó kiszámolók kikopása a mai gyermekek folklórjából. Míg az általam meginterjúvolt huszonéves adatközlők többsége még rendszeresen használt kiszámolókat az iskolában, vagy a különféle játszóhelyeken a szabad játékaik során, addig a mai gyermekek szájából, a mai iskolaudvarokon csak elvétve lehet kiszámoló szövegeket hallani. A hosszadalmasabb, öklökre való számolást, melyet huszonéves adatközlőim még használtak, a mai gyermekek – bár néhányan még ismerik – az egyik iskoláskorú adatközlőm szerint azért nem szokták használni, mert *túl hosszú*. Egy másik, 10 éves adatközlőm szintén az időhiányra hivatkozva magyarázta a kiszámolók használatának mellőzését. A gyermekek ugyanis – személyes beszámolója szerint – az iskolai szünetekben játszott sima fogócskákban a fogó kiválasztását kiszámolás helyett másként oldják meg. Vagy az lesz a fogó, aki utoljára száll be a kihirdetett, s ezáltal már megkezdettnek tekintett játékba, vagy egyfajta futóversennyel oldják meg a fogó személyének kérdését. Aki a játszani indulók közül kicsengetés után legkésőbb ér le az osztályteremből az udvarra, az lesz a fogó.[606] Ezekkel a módszerekkel – ahogy azt maga az adatközlő megfogalmazta – *nem megy el az idő a kiszámolással*, a rövidke, tízperces szünetben több idő marad magára a tényleges játékra.

Persze nem csak a túl kevés, hanem a túl sok rendelkezésre álló idő is hatással van a gyermekek folklórjára, a játékok változására, újabb játékok kialakulására. Vannak ugyanis olyan alkalmak is, amikor a gyermekeknek valamire várakozva fel kell találniuk, el kell foglalniuk magukat – rendszerint különféle korlátok között. Egy alkalommal például, mikor 11-12 éves kislányoknak egy elsős osztályteremben kellett hosszabb ideig várakozniuk, három kislánynak a falra kiragasztott ABC – melyen a betűkhöz egy-egy, az adott betűvel kezdődő szó képe is fel volt rajzolva – adott ihletett egy kitalálós játékra. Egyikük háttal állt a képeknek, a másik kettő pedig egy-egy betűt mondott neki, a kislánynak pedig ki kellett találnia, milyen szó, azaz milyen ábra tartozik hozzá. A játék során ezt aztán kicsit tovább is fejlesztették: az általuk nehezebbnek ítélt kérdéseknél különféle segítő mondatokat is fűztek a kérdéshez – például *s, és ez egy nagyon cuki kis állat*. Ez a játék tehát láthatóan egyszeri, a körülményekhez igazodó unaloműző tevékenység volt.

Az általam összegyűjtött, a gyermekek szöveges folklórjába tartozó hosszabb, olykor ballada-szerű dalok és mondókák is inkább ilyen formán vannak kapcsolatban az idővel. Az utóbbi néhány évtizedben már egyre inkább jellemző, hogy családjaikkal, illetve iskolai, vagy különféle napközis és különórai csoportokkal a gyermekek sokat utaznak: elsősorban nyaralni, táborokba mennek, de olykor az iskolába való naponta ismétlődő utazás is kicsit hosszadalmasabb. Ezek az utazások az autóban, a buszokon, vagy a vonatokon a gyermekek számára gyakran igen unalmasak, mozogni nem nagyon van lehetőség, az írásos játékokat is általában hamar megunják, főleg, ha rázós az út, így aztán mást kell kitalálniuk unaloműzésként. A mai gyermekek egyik kedvelt utazások

[605] A gyermekek itt megmaradtak a lovas szerepjátékban, egyikük a ló, másikuk pedig a gazda szerepét játszva, azonban, mivel a szerepjáték fogócskával párosult, a játék képe, helyszíne és dinamikája egy pillanat alatt megváltozott.

[606] Hasonló jelenségekről számolt be Erik Kaas Nielsen Dániából és Norvégiából. A gyermekek a minél gyorsabb játékkezdés érdekében itt is különféle versenyekkel oldják meg a szereplők kiválasztását. Nielsen, E. K. 1992. 2.

alatti szórakozása az integetés. Átintegetnek a mellettük elhaladó, vagy mögöttük jövő autókba, a villamos másik kocsijába, vagy járművel megállva az arra haladó járókelőknek integetnek. A legnagyobb öröm számukra pedig az, ha válaszként a kiszemelt emberek visszaintegetnek, vagy legalábbis elmosolyodnak. Ez a játék sokszor egyfajta bátorságpróba is a gyermekek számára, hiszen vadidegen emberekkel kell – ha ilyen minimális szinten is – valamiféle kapcsolatot teremteniük. Ugyanakkor a jármű zártársága, illetve a helyszín gyors elhagyása következtében mégis egyfajta biztonságból tehető meg ez a közeledés.

A családi autókban utazva az unatkozó gyermekek néha a felhőket nézegetik és igyekeznek különféle képeket, alakokat beléjük látni, de olykor előkerülnek különféle szójátékok is, mint például a *barchoba,* a *szólánc,* esetleg a *fekete, fehér, igen, nem* (J III/4.126, III/1.95, III/3.125). Ezeket azonban sokszor inkább felnőtt javaslatra, vagy velük közösen játsszák. A közös éneklés a családi autózások alkalmával ma már kevésbé jellemző, hiszen inkább közös rádió, vagy zene, esetleg mesehallgatással ütik el a családok az időt. Idősebb adatközlőim azonban beszámoltak arról, hogy ők még gyakran énekeltek testvéreikkel különféle dalokat – tévéből, rádióból ismerteket, szülőktől, iskolában tanultakat és gyermekfolklór alkotásokat vegyesen – ilyen utazásokon. Ha azonban sok gyermek van együtt a buszon és a vonaton, a felnőttek pedig nincsenek hallótávolságon belül, olykor még ma is előkerülnek a különféle gyermekfolklór szövegek, főként azok a dalok és mondókák, amelyek sikamlósabb, trágár szavakat is tartalmaznak, vagy amelyek egy-egy vicces, izgalmas történetet mesélnek el. Nagy népszerűségre tehet szert, aki tud egy-egy ilyen, a többiek által még nem ismert szöveget, s egy-egy hosszabb utazás alkalmával több ilyen szöveggel is bővülhet az adott gyermekközösség repertoárja. Az ilyen utazások során is gyakran használt trágár szövegek egy részének helyzethez való kötődését a trágárság és a civilizáció kapcsolatát vizsgálva Klaniczay Gábor is kiemelte.[607] Véleménye szerint azok a szövegek, amelyeknél a disznó csattanó ki van pontozva, ártatlan dolog kerül a helyére, vagy a sorvég-sorkezdet egybehangzásában oldódik fel, részben az intézményes felügyelet során kialakuló helyzetekhez kötődnek, tehát gyakran az iskolai, felnőtt felügyelettel járó események során kerülnek elő.

Személyes tapasztalataim és a különböző korú (6-26 éves) adatközlőkkel való beszélgetéseim alapján kijelenthető, hogy a fentebb felvázolt, énekes unaloműző időtöltés ma már sokkal kevésbé jellemző, mint egy-két évtizeddel ezelőtt. Mindez valószínűleg annak (is) köszönhető, hogy sok gyermek ma már saját mobiltelefonnal, zenelejátszó készülékkel rendelkezik. Ha pedig unatkozik az autóban, vagy a különféle utazásokon, nem a társaival keresi a kapcsolatot, nem velük játszik, hanem ezeket az eszközöket „hívja segítségül", ezekkel tölti az időt, illetve ezeken játszik.[608] Persze ezek az időtöltések sem mindig magányosak. Zenehallgatáskor a fülhallgatókat a gyermekek gyakran megosztják egymással, hiszen így az élmény,

34. kép Közös játék a telefonon

[607] Klaniczay G. 1981. 91.

[608] Statisztikai adatokkal a vizsgált korosztályra vonatkozóan nem rendelkezem, azonban az a Kósa Éva közlésében az ELTE PPK *Korunk gyermekei és a társadalom* című 2015-ös kurzusán elhangzott adat, mely szerint a mai 12-17 éves gyermekek átlagban már a 4. telefonnal rendelkeznek, s ezen készülékek 80%-a okos telefon, jól érzékelteti az általam is jelzett folyamatokat.

illetve a különféle zenékről alkotott vélemények is megoszthatóvá, megbeszélhetővé válnak, a telefonos játékok pedig a fentebb már említett, rajzoláshoz hasonló módon gyakran közösségi tevékenységgé alakulnak. Nem csak annyiban, hogy a gyermekek a játszót körülállva érdeklődéssel figyelik magát a játékot, illetve játszó társuk általában pontokban, vagy időben mérhető teljesítményét. Azért is tekinthető ez közösségi elfoglaltságnak, mert az egyszemélyes játékot a többiek rendszerint kommentálják is, megjegyzéseket téve a teljesítményére, figyelmeztetéssel segítve társaik játékát, együtt izgulva vele a rekord megdöntéséért, vagy a kiszabott pálya teljesítéséért. Az időtöltés tehát nem csak egy síkon, egy szinten zajlik.[609] Olykor egész kis kör is kialakulhat, ahol a telefont, illetve a játékot a gyermekek minden menet után továbbadják, hogy a résztvevők mindegyike kipróbálhassa azt, vagy épp megmérethesse magát. Az időtöltés jellegétől függetlenül az tehát jól látszik, hogy a fentebb bemutatott helyzetekben nem a túl kevés, hanem éppen a beláthatatlan, túl sok rendelkezésre álló, rendszerint valamiféle korlátozott térben, vagy helyzetben önálló tevékenységgel kitöltendő idő, azaz az unalom is motiválhatja a játékokat, alakíthatja a gyermekfolklórt.

Korlátozás és inspiráció – összefoglalás

A tér és az idő olyan keretei az emberi kultúrának és a különféle társadalmaknak, amelyek a legtöbb megnyilvánulásunkra erőteljes befolyással vannak. Így van ez természetesen a gyermekfolklór esetében is. Az évszakok és az időjárási jelenségek, a napi és heti időbeosztás megváltozása, illetve a játékra, szabad időtöltésre fordítható idő mennyisége és milyensége fontos alakító erővel bír a kortárs városi gyermekek folklórjára nézve.

A gyermekek által játékra használható terek sokat változtak nem csak az elmúlt évszázadokban, hanem az elmúlt néhány évtizedben is. A falusi és városi utcák, terek és parkok, valamint a faluszéli rétek, legelők, patakpartok, illetve a gyakran az egész közösség által használt úgynevezett játszók helyett mára az iskolaudvarok váltak a gyermekfolklór működésének, terjedésének és alakulásának elsődleges helyszínévé. A fentebb bemutatott adatok pedig jól illusztrálják, hogy a gyermekek által játékra használható terek sokszor szoros összefüggésben vannak a játszott játékokkal, alakító erővel bírnak a gyermekfolklórra nézve. Meghatározhatják a játszott játékokat az általuk nyújtott lehetőségekkel, hiszen a pedagógusoktól és szülőktől gyakran hallható panasz ellenére, mely szerint a gyermekek ma már nagyon eltávolodtak a természettől, ha lehetőségük van, a mai gyermekek is megtalálják helyüket, játékaikat a növények, állatok világában. Az épített környezet, az iskolaudvar adottságai egyrészről inspirálhatják különlegesebb formáikkal, tereikkel a különféle játékok kialakulására. Másrészről azonban korlátozó erővel is bírnak, hiszen a kerítések, falak, illetve más, olykor ismeretlen gyermekek jelenléte behatárolhatja a szabadidő eltöltésére alkalmas területeket. A hagyományos anyagból ismert adatokhoz képest erőteljesen megnövekedett a benti, zárt terekben történő szabad időtöltés, illetve az otthoni térben, saját szobában játszott játékok száma. Az itt eltöltött idő ma főként a különféle bolti játékszerekkel, vagy éppen az elektronikus játékokkal való időtöltést jelenti,[610] azonban természetesen ez sem kizárólagos. Egy-egy ház vagy lakás sok más, mozgással járó

[609] Sandra Weber és Shanly Dixon a videojátékok vizsgálata kapcsán számolt be hasonló jelenségről: vizsgálatuk eredményei szerint az egyszemélyes játékokat a kislányok gyakran többen játsszák, különféle ötleteket és instrukciókat adva ténylegesen játszó társuknak. Az ilyen játékok tehát véleményük szerint egyszerre két síkon, online, és „offline" is játszódnak. Weber, S. – Dixon, S. (ed.) 2010. 30-31.

[610] A készen vásárolt játékszerek egyre szélesebb körű elterjedéséről a XIX. századtól kezdve, illetve ezek szerepéről a gyermekek fogyasztóvá válásában lásd Tészabó Júlia cikkét. Tészabó J. 2013. A témáról bővebben, nemzetközi viszonylatban lásd Stephen Kline *Out of the Garden* című kötetét. Kline, S. 1993.

játéklehetőséget is rejthet, amelyeket a gyermekek általában megtalálnak és örömmel ki is használnak.
Azt is fontos meglátni és feljegyezni, hogy a gyermekek általában olyan kreatívan alkalmazkodnak az őket körülvevő környezet adottságaihoz, hogy bárhol megtalálják a lehetőséget a játékra, legyen az egy élelmiszerbolt, vagy egy autóbusz. Nem köthetőek konkrét terekhez, de jó példák erre a jelenségre a tapsos játékok is. A gyermekek ezeket gyakran olyankor veszik elő, mikor csendben ugyan nem kell lenniük, de valamiképpen korlátok közé vannak szorítva. Ilyen alkalom volt, mikor 10 év körüli lányoknak sorban állva kellett várakozniuk, hogy a közelgő fellépéshez a jelmezüket megkapják. A beszélgetést és a várakozást megunva két kislány megtalálta a helyzethez legjobban illő elfoglaltságot: tapsos játékba kezdtek.[611] Ebben a játékban ugyanis helyükről nem kellett elmozdulniuk, csupán egymás felé fordulniuk, így aztán sorra kerülésükig igyekeztek saját gyorsasági rekordjukat megdönteni a játékban. Ezen kívül – mint láthattuk – a gyermekek gyakran a kifejezetten számukra épített (játszó)tereket, a számukra játék céljára kialakított eszközöket sem a felnőttek elképzeléseinek megfelelően használják. Rendszerint sajátos játékmódokat találnak ki ezeken a területeken is, ezzel is kicsit elhatárolva magukat az őket irányítani szándékozó felnőttektől. Ugyanakkor azt is megmutatják ezzel, hogy nekik megvan a saját világuk, a saját folklórjuk, ami nem feltétlenül úgy működik, ahogyan azt a felnőttek elképzelik, illetve szeretnék. A kutató feladata tehát itt csupán annyi, hogy megfigyelje a gyermekek szabad időtöltéseit, összegyűjtse, feljegyezze játékaikat, szövegeiket, illetve azok használatát és változásait, s ezeken keresztül próbálja meg őket, s velük együtt a folklór működését és folytonos alakulását megérteni.

A legtágabb értelemben vett idő is fontos és meghatározó kerete a gyermekek szabad időtöltésének, többféleképpen is hatással volt, és van ma is a gyermekfolklórra. A folytonos körforgásban egymást követő évszakok és a különféle időjárási jelenségek, a gyermekeket körülvevő természeti világ adottságai és változásai inspiráló erővel bírhatnak például hozzájuk kapcsolódó folklórszövegek születése, alakulása és használata terén, vagy éppen meghatározhatják a játszható játékok körét. A természetben ugyanis – amivel az iskolaudvarokon az általam vizsgált gyermekek falusi elődeiknél ugyan kevésbé intenzív, de szinte mindennapi kapcsolatban vannak – minden évszak más-más játék-lehetőségeket kínál. Ezeket pedig a gyermekek szívesen ki is használják. Tavasszal fára másznak, vagy ismerkednek a különféle növényekkel, virágokkal, illetve bogarakkal, nyáron pedig a meleg időt kihasználva a vizes játékok kerülnek előtérbe. Ősszel a különféle termések, illetve az esőzések után maradt pocsolyák, télen pedig a hó és a jég adta lehetőségek ösztönzik őket különféle játékokra. Az évszakokon kívül a hetek és napok rendje, illetve a percekben mérhető idő is hatással van a gyermekfolklór alakulására. A hetek és napok rendjében a hétvégék és az ünnepnapok többsége a korábbi, falusi gyakorlattal szemben manapság általában szűkebb családi körben telik. Ezek a napok éppen ezért a gyermekek számára gyakran inkább otthoni egyszemélyes, vagy testvérek esetén két-háromfős, kisebb tereket igénylő játékok, esetleg különféle szervezett családi programok időszakai. A gyermekek hétköznapjai ezzel szemben nagyrészt az iskolai keretek között zajlanak. Az iskolai napirend, órarend, illetve a délutáni különórák rendje határozza meg, hogy mennyi játékidővel rendelkeznek. Az iskolaudvarokon, illetve a csoportos különórák előtt és után rendszerint lehetőségük nyílik a nagyobb tereket, vagy éppen több résztvevőt igénylő játékok játszására is, bár ekkor is általában csak a tanárok és a csengők szava

[611] Belfasti kutatásai során Donna M. Lanclos is beszámolt arról, hogy a gyermekek az iskolai sorban állás során ilyen játékokat játszanak. Lanclos, D. M. 2003. 36.

által meghatározott időszakokban, az óraközi szünetekben, vagy napköziben a délutáni szabadjáték alatt. Az idő múlását tehát számukra már nem a nap járása, vagy a templom harangjának szava jelzi, a felnőttekéhez hasonlóan az ő életüket és gyakran játékaikat is a percekben mérhető idő határozza meg.
Mindezek mellett a túl kevés, vagy éppen a túl sok rendelkezésre álló szabadidő is hatással lehet a gyermekek folklórjára, mint láthattuk. A túl kevés idő okozhatja a játékok felgyorsulását, vagy éppen a játékkezdő formulák kikopását, lerövidülését, vagy átalakulását, a hosszabb, elmélyültebb, vagy többször megismételt játékok helyett pedig a gyorsan váltakozó, rövidebb elfoglaltságok előtérbe kerülését. A túl sok idő ezzel szemben ösztönözheti egyszeri, a körülményekhez igazodó, az éppen rendelkezésre álló lehetőségeket kihasználó játékok kialakulását, vagy éppen a különféle, eredetileg egyszemélyes tevékenységek közösségi élménnyé válását. Ezen kívül hatással lehet újabb és újabb folklórszövegek költésére, egymástól való megtanulására, azaz a szövegrepertoár bővülésére is.

Előadásmód
A szövegek és a játékok a tényleges használatban

A hazai folklorisztikában az előadásmód kérdését vizsgálva az Ortutay Gyula nevéhez köthető budapesti egyéniségkutató iskola eredményeiből indulhatunk ki.[612] Ebben a kutatási irányzatban jelentkezett ugyanis először az az igény, hogy a különféle folklóralkotások feljegyzése, illetve később magnóra, vagy diktafonra vétele mellett figyeljenek oda magára az előadóra, ezzel együtt pedig természetesen az előadásmódra, a szöveg, vagy dallam konkrét elhangzásának körülményeire, illetve az előadás során történő interakciókra is.[613] Mindez elsősorban a mesekutatásban valósult meg, egyik legutóbbi, legpontosabb és legrészletesebb eredményeket felmutató példája Raffai Judit 2001-es kötete.[614] Ebben a bácskai mesemondó, Szűcs László életének és meséinek közlése mellett ugyanis a szerző kidolgozott egy speciális jelrendszert is, amely alkalmas a szöveg elhangzása közbeni látványelemek (például arcjáték, gesztusok, mozdulatok) rögzítésére, teljesebbé, illetve árnyaltabbá téve ezzel a szövegközlést. Az egyéniségkutató iskola a mesekutatáson kívül a népzene- és néptánc-kutatásra is termékenyítőleg hatott,[615] a gyermekjátékokkal kapcsolatban azonban az előadók részletesebb vizsgálata, illetve az előadásmód kérdése hazánkban eddig elkerülte a kutatók figyelmét, érdeklődési körét.

A gyerekfolklór kutatásban szinte a kezdetektől jelen volt az utolsó óra érzés, az eltűnő-félben lévő szövegek és játékok megmentésének, megőrzésének igénye, illetve az ezekben felbukkanó, az emlékezettel már el nem érhető időkre vonatkozó adatok rögzítése, elemzése is mindig fontos szerepet kapott. Ez egyrészről termékenyen hatott az adatgyűjtésre, másrészről azonban ezekből az adatok megmentésére, összeszedésére koncentráló gyűjtésekből általában nagyon keveset tudunk meg a gyermekfolklór tényleges használatáról, a szövegek működéséről, a környezetről, amiben azok elhangzanak, a gyermekekről, akik azokat előadják, használják, vagy éppen magáról a hangnemről, ahogyan egy adott szöveg elhangzott. Szintén kevés adatunk van a szövegek használatának gyakoriságáról. Annál is inkább, mert a gyűjtés maga sokszor nem is gyerekektől, gyermekek megfigyelésével és megkérdezésével, hanem gyermekkorukra visszaemlékező idősek kikérdezésével történt. Ugyanezek elmondhatók a játékokról is. A különféle játékleírásokat a szerzők rendszerint a szükséges eszközök, a lehetséges helyszínek, illetve a szabályok ismertetésével kezdik. Az ismertetés pedig ezek után a játék szerkezeti leírásával gyakran be is fejeződik. Ez persze nagyon fontos adatmentő munka, és természetesen rendkívül hasznos is, amennyiben a játékot egy adott gyermeknek vagy gyermekcsoportnak később meg akarjuk tanítani. Az ilyen jellegű közlemények azonban magáról a játékról, a tényleges játékeseményről, arról, hogy a gyermekek hogyan vesznek részt benne és hogyan

[612] A külföldi szakirodalomban az előadásmód vizsgálata, azaz a „Performance Studies" nagy hatással volt a folklorisztikai kutatásokra is, ezek részletes bemutatása azonban itt most nem célom. A kifejezetten gyermekfolklórra vonatkozó eredményeket lásd fentebb, a nemzetközi kutatástörténetet bemutató rész megfelelő alfejezetében.

[613] Az egyéniségkutatásról, mint irányzatról lásd például a *Magyar Néprajzi Lexikon* idevágó címszavát. MNL I. 1977. 643.

[614] Raffai J. 2001.

[615] Gondoljunk csak Martin György méltán híres monográfiájára, melyben egyetlen táncos egyéniség, Mátyás István 'Mundruc' rendkívül részletes vizsgálatát olvashatjuk, vagy éppen Berecz András kötetére, melyben különböző falvak énekesei vallanak az éneklésről, az előadásmódról, illetve arról, mit is jelent mindez számukra. Martin Gy. 2004; Berecz A. 2004.

viszonyulnak hozzá, vajmi keveset mondanak.[616] Pedig a gyermekek játéka mögött egész világegyetem rejtőzik, csak – ahogyan arra az ezredfordulón Ann Richman Beresin is fölhívta a figyelmet[617] – mögé kéne tekintenünk.[618] A játék, a keret ugyanis nem azonos a „játszás" eseményével,[619] az előadásmóddal, amely élő, alkotó, és egy kicsit mindig változó folyamat. Erre gondolt minden bizonnyal Dan Ben-Amos is, aki szerint a folklórt akkor tudjuk a legmegfelelőbben definiálni és értelmezni, ha folyamatként („process") tekintünk rá.[620] Az elemzések és az értelmezések alapja eszerint tehát a gyermekfolklór esetében a környezetükből kiemelt játékok és szövegek helyett a konkrét játékesemény is lehet, sőt, lehet, hogy ez utóbbi többet is mond nekünk magáról a folklórról. Az „elmélet" és a „gyakorlat" ugyanis a gyermekjátékokban gyakran nagyon eltér egymástól. Éppen ezért a következőkben az előadásmód kérdését vizsgálva három kiragadott nagyobb terület – a szabályok használata, betartása és alakítása a játékok során, a trágárság és az agresszió jelenléte a gyermekfolklórban, illetve az előadásmód kérdését középpontba állító performance típusú játékok – bemutatásával igyekszem rávilágítani a gyermekek és az általuk használt és alkotott folklóranyag viszonyára, illetve az előadásmód és a tényleges használat vizsgálatának fontosságára és hasznára.

Elmélet és gyakorlat a játszótéren

Amennyiben megkérjük a gyermekeket, hogy ismertessék velünk az általuk játszott játékok legfontosabb szabályait, általában készséggel megteszik, s általában nincs sok eltérés a különböző gyermekek által elmondott változatok között. Amikor azonban a szabályok ismeretében figyeljük tovább a játékokat, vagy megnézzük ugyanazt a játékot más gyermekek részvételével, más közösségek előadásában is, gyakran egyáltalán nem azt látjuk viszont, ami a gyermekek szájából elhangzott – ahogyan erre a gyermeki alkotókészség kérdését vizsgálva a szabályok alkalmazásáról, illetve ezek esetlegességéről, folyamatos változásáról írva már fentebb is utaltam. Egy dolog tehát a gyermekek körében az elmélet, azaz a különféle játékok, illetve azok szabályainak ismerete, és más a gyakorlat, a játékok és szövegek tényleges használata, a mindig egyedi és az adott körülményekhez is igazodó játékesemény. Jól láthatjuk mindezt, ha közelebbről megnézzük például a gyermekfolklórból jól ismert kiszámolókat, pontosabban azok tényleges alkalmazását.

A mai gyerekek a kiszámolás során rendszerint körben, félkörben, nagyon ritkán sorban, vagy, ha csupán ketten vannak, egymással szemben állnak, s egyikük a mondóka ritmusával azonos ütemű mutogatással sorban rámutat a kiszámolásban résztvevő egyénekre. Mindezt addig folytatja, ameddig az általa a kiszámoláshoz választott mondóka tart. Az előre meghatározott feladatot, vagy a csoportos játékban az

[616] A helyzet nemzetközi szinten is sokáig hasonló lehetett, hiszen Brian Sutton-Smith is jelezte néhány évtizeddel ezelőtt, hogy a témával foglalkozó korai munkákból hiányzik a konkrét játékesemények leírása. Sutton-Smith, B. 1989. 39. Később azonban – mint az a nemzetközi kutatástörténetet bemutató fejezet vonatkozó részében olvasható – sok szerző igyekezett a gyermekfolklór tényszerű leírásán túl annak tényleges működését is vizsgálni.

[617] Beresin, A. R. 1999. 75.

[618] A folklorisztika XXI. századi helyzetét kritikus szemmel vizsgálva 2004-ben Alan Dundes is arról beszélt, hogy a folkloristák munkája gyakran még ma is leginkább a lepkegyűjtéshez hasonlítható, azaz elsősorban a ritka, szép példányok levadászása és bemutatása jellemző a kontextus vizsgálata és a valódi, mélyreható elméletek és elemzések felmutatása helyett. Dundes, A. 2005. 388-389.

[619] Linda Hughes ezt a különbséget angol nyelven a „game" és a „gaming" szóval jelzi. Magyarra fordítva a fentinél szerencsésebb kifejezést sajnos nem találtam. Hughes, L. 1999.

[620] Ben-Amos, D. 1971.

egyéni szerepet rendszerint az kapja, akire a szöveg utolsó hangsúlya esik. Ezt a fajta kiszámolást a néprajzi szakirodalomban egyszeri kiolvasónak is nevezik.[621]
A kiszámolás alapvetően demokratikus és igazságos megoldásnak tűnik a játékok kívánatos, vagy éppen nemkívánatos szereplőinek kiválasztására. Néhány, a gyermekfolklórral foglalkozó szerző kifejezetten hangsúlyozza is a kiszámolókban a sorsszerűséget, a sors útján való döntés, a sorsolás antik kultúrákig visszavezethető szokásának továbbélését a gyermekek körében.[622] Azonban közelebbről megvizsgálva a dolgot, a kiszámolókkal való döntés igazságossága már nem olyan egyértelmű. A saját akarat érvényre juttatására, az egyéni vágyak teljesülésére kiszámolók alkalmazása esetén is van lehetőség, s ez nem csupán a véletlen, vagy a sorsszerűség lehet. A magyar labdajátékokhoz kapcsolódó kiszámolókat vizsgálva Domonkos János már a XX. század elején jelezte, hogy – mivel a szövegek ritmizálása és hangsúlyozása a versmondó önkényére van bízva – a kiszámolás során tág tere van a szimpátiának, az eredményt lehet manipulálni, „ügyesen végezve azonban ez fel sem tűnik".[623] A téma későbbi kutatói azonban figyelmen kívül hagyták, vagy talán észre sem vették ezt a megjegyzést és jelenséget. Egy jó fél évszázaddal Domonkos cikke után Kenneth Goldstein angliai kutatásai alapján, s angol példákat részletesen elemezve hívja föl a figyelmet ugyanerre. A gyerekek eszerint a kiszámolás során nem várnak ölbe tett kézzel a sorsszerű döntésre, hanem rendszerint igyekeznek saját ügyességi stratégiájukat érvényesíteni. Próbálják úgy alakítani a dolgot, hogy arra, vagy éppen arra ne essen a szöveg utolsó szava, vagy szótagja, akit ők éppen szeretnének, vagy nem szeretnének a kiszámolás „győztesének", vagy adott esetben „vesztesének" látni.[624] Ez a törekvés rendkívül egyszerű formában már az óvodás gyerekeknél is megfigyelhető. Ők a kiszámolás során egyszerűen kihagynak, vagy átugornak egyeseket, hogy a végeredményt alakíthassák. Az eredmény számukra kedvező megváltoztatása érdekében használják a helyváltoztatást is. Nagyobb létszámú csoportban kiszámolás esetén, ha a kiszámolást végző már elhagyta a megszámoltakat, vagy a szöveg rövidsége miatt láthatóan el sem fog újra érkezni hozzájuk, akkor némelyek egyszerűen arrébb állnak a körben. Persze ez igen látványos megmozdulás, nehéz titokban csinálni (a nagyobbak éppen ezért már nem is nagyon próbálkoznak vele), azonban a gyermekek rendszerint csak akkor szólnak egymásra emiatt, akkor teszik szóvá a cselt, ha ezzel a kis ügyeskedéssel az illetőnek sikerült megszereznie az áhított szerepet, amelyet a többiek szerint éppen emiatt nem érdemel meg.
Az idősebb korosztálynál, azaz a 7-12 éveseknél már komolyabb és sokkal egyértelműbb stratégia figyelhető meg. Mivel néhány kiszámolónak többféle befejezése is lehetséges, a kiszámolást végző személy döntésétől függően hosszabb, vagy rövidebb formában is elhangozhat, a végeredmény könnyen manipulálható. Idősebb adatközlőim, s Goldstein iskoláskorú adatközlői is bevallották, hogy olykor valóban éltek és élnek is ezzel a lehetőséggel. A leggyakrabban használt megoldás erre a gyermekek körében a kiszámolásra használt mondóka kiterjesztése, amennyiben a végeredmény a mondóka alapváltozata elmondása végén olyanra esne, akit a kiszámolást végző nem kedvel, vagy akit nem szeretne az előre meghatározott feladat végzőjeként, vagy a játék főszereplőjeként látni. (Lásd például az SZ I/11-es, illetve az I/13-as számú

[621] MNL III. 1979. 199. A népi gyakorlatban ezt a típust „kurta verselés"-nek, vagy „vesd ki gyorsan"-nak is nevezték a hosszadalmasabb, a résztvevők egyesével való kiejtésével játszott, „szemenkénti sorsolás"-nak is nevezett változattal szemben. Porzsolt L. 1885. 15.
[622] Például Kiss Á. 1891. 507.; Kriston Vízi J. 1989. 516.; Borsai I. 2007. 49.
[623] Domonkos J. 1916. 116. A gyermekek kiszámolókkal való manipulálására a széki születésű Kocsis Rózsi önéletírásában is találhatunk példát: „Zsuzsi újból helyet cserélt, de biza mindegy volt, mert Erzsi arra számolta ki, akire akarta." Kocsis R. 1988. 19.
[624] Idézi Cherfas, J. 1986. 49-50.

szövegeket.) Mindez persze megfordítva is alkalmazható: ha a szöveg rövidebb változatáig eljutva olyanra esik az utolsó szótag, akit a kiszámolást végző kedvel, vagy szívesen látna szereplőként, befejezheti a kiszámolást, hiszen a szövegválasztás mindig az ő saját döntése.
A fentiekhez kicsit hasonlóan néhány szöveg esetében a ritmikával is lehet játszani. A szöveget be lehet fejezni az addigi ritmikának megfelelően negyedekre tagolva (például az SZ I/1d, illetve I/13a szövegek esetében *Funda-kávé-kaman-duk,* vagy *Túrós-lett a-pofá-ja*), de a ritmika meg is változhat az utolsó sorban. A szöveg utolsó szava elhangozhat az addigiaktól eltérően, szótagolva is (például *Funda-kávé-ka-man-duk,* vagy *Túrós-lett a-po-fá-ja*). Ezzel a szöveg egy ütemmel meghosszabbodik, így a kiszámolást végző személy – bár korlátlanul nem tudja saját akaratát érvényesíteni – két ember közül eldöntheti, hogy kire jusson a szerep. Mindehhez persze szükséges az előre gondolkodás, s bizonyos fokú ügyesség, ritmikai készség is.
Az *Üvegben egy törpe…* kezdetű kiszámoló (SZ I/7) változatainak használata esetén is lehetséges az eredmény manipulálása, itt azonban ez a lehetőség annak a kezében van, akinek a végén a törpe kedvenc színét kell megmondania. Ennél a kiszámolónál ugyanis a szín elhangzása után a kiszámolást végző egyénnek a szín nevét betűzve kell tovább számolnia, míg a betűk el nem fogynak. Ha az illető, akire a választás jutott, elég ügyes – és gyorsan ki tudja fejben számolni, hány betűből álló színt kell mondania, hogy a számolás vége arra jusson, akire ő szeretné – befolyásolhatja a végeredményt. Persze ha ezt nem csinálja elég ügyesen, s a többiek észrevették, hogy a betűket, vagy a kiszámolásban résztvevő embereket számolgatja, esetleg túl hosszan gondolkodik, rendszerint rászólnak, csalónak titulálják, esetleg érvénytelennek tekintik, s újrakezdik a kiszámolást, illetve az adott kört. Mindezek miatt a gyerekek sokszor ki is kötik, vagy megbeszélik egymás közt a kiszámolás elején, hogy ez a fajta számolgatás, előre gondolkodás tilos, s a kérdés elhangzásakor azonnal rá kell vágni egy színt.[625] Ennek ellenére azonban az ilyen típusú kiszámolók használata esetén a legtöbb gyermek igyekszik úgy ügyeskedni, hogy ha rá esik majd a színválasztás lehetősége, akkor ez ne véletlenszerű legyen, hanem a kiszámolás látszólag igazságos keretében mégis az ő akarata jusson érvényre. A gyakorlat tehát a kiszámolás esetén sokszor éppen szöges ellentéte az elméletben megfogalmazott működésnek.

Az egyéni akarat érvényre juttatása a vezetővel játszott sorjátékokban is fontos szerepet kap. A játék pillanatnyi irányítójának ezekben szinte korlátlan hatalma van, bár ez itt nem áll ellentétben a játékok szabályaival, amelyek szerint a vezető határozza meg, hogy ki mennyi, és milyen lépéssel jöhet közelebb, illetve ki az, akinek a mozdulatlanságra vonatkozó szabály megszegése miatt vissza kell mennie az alapvonalra. A játékot vezető gyermek döntését pedig csak nagyon kirívó esetben szokták a többiek vitatni. Természetesen ahhoz, hogy sikerüljön azt először célba juttatni, akit a vezető szeretne, itt is szükség van az ügyességre, illetve arra, hogy mindezt ne csinálja túl feltűnően, nehogy a többiek csalással vádolják. A *Kelj fel Jancsi!* nevezetű játékban (J II/1.40) ráadásul a vezető háttal áll a többieknek, így pontosan nem láthatja, csak sejtheti – ha elég jó a memóriája –, hogy az általa engedélyezett lépésekkel ki mennyit haladt, ki milyen közel került hozzá, azaz a célvonalhoz, illetve milyen távolságra állnak egymástól a játékosok.
Szintén az egyéni ambíciók, az egyéni vágyak kerülnek a szabályok elé olykor a különböző fogócskákban, különösen például a *síncápa* elnevezésű fogócskában (J II/2.73), ahol a fogót felváltani akaró gyermekek futás helyett gyakran egyenesen

[625] Minden valószínűség szerint a fentebb leírtakhoz hasonlóan a csalás, illetve az eredmény manipulálásának kivédése érdekében kellett a bácskai gyermeknek hasonló típusú kiszámolók esetén az általuk választható számot a kiszámolók végén csukott szemmel mondaniuk. (Hajnal I. 1906. 68.)

belesétálnak a fogó karjaiba. A szabályok alapján az ilyen viselkedésnek nem lenne helye a játékban, az idősebb korosztálynál nem is igen fordul elő ilyen, a játék alapjait felrúgó megmozdulás, hiszen ezzel gyakorlatilag értelmét veszti az egész. A kisebbek azonban gyakran megteszik. Még olyan is előfordult a megfigyeléseim során, hogy két-három gyerek álldogált a fogó előtt, míg ő azon gondolkodott, melyiküket is fogja meg, melyiküknek adja át a szerepét. A többiek pedig gond nélkül elfogadták az eredményt és folytatták a fogócskát – különösen azok, akik nem akartak a fogó helyére kerülni, hiszen ez csak megkönnyítette számukra a játékot.

Visszatérve az elmélet és gyakorlat különbségének kérdéséhez, a szabad játékok megfigyelése során gyakran láthatjuk azt, hogy a gyermekek az általuk elfogadott, illetve a játék magyarázatakor, vagy egymás közötti továbbadásakor is elhangzó szabályokat nem tartják és tartatják szigorúan be, a játék azonban ettől még nem akad meg, zavartalanul működik tovább. Az *ember a földön* elnevezésű játékban (J II/2.74) például a fogó, akinek a játék alatt elméletileg végig csukott szemmel kellene mozognia, a gyakorlatban gyakran kinyitja a szemét, amíg a mászóka egyik felétől a másikig elsétál, vagy megnézi, merre is vannak a többiek. Ez a szabályszegés azonban általában senkit nem zavar. Ehhez hasonlóan lazán kezelik a gyermekek a kidobós egyes változataiban a megengedett három lépés megtételét a labdával. A nagy lendülettől (néha ugyanis a gyermekek nekifutásból teszik meg a lépéseket, hogy minél messzebb jussanak vele) olykor lesz belőle négy, vagy akár öt is, ez azonban csak ritkán akasztja meg a játékot. Ugyanezt láthatjuk a már többször említett tengó játékban is, ahol a labda megfogásának tiltása a játék során egyáltalán nem tűnik annyira egyértelműen tilosnak, mint azt a gyermekek a szabályok elmondása során hangsúlyozzák. Különféle konkrét játékeseményeket megfigyelve azt láthatjuk tehát, hogy a gyermekek az elméletben lefektetett szabályokat egy saját maguk által kialakított belső rend szerint értelmezik és használják. Ezek ismeretében felmerülhet a kérdés, hogy vajon akkor mi az oka, mik a motivációi annak, hogy az elméletben lefektetett és mindenki által ismert és elfogadott szabályok szerinti játékok a gyakorlatban sokszor egészen másként néznek ki, más-más alakot öltenek egy-egy játékesemény során? Miért alakulnak ki a játékok során az egyszer már lefektetett és kipróbált szabályok alkalmazására különféle gyakorlatok, belső, azaz a szabályok alkalmazására vonatkozó szabályok?[626] Ezek mellett pedig melyek azok a helyzetek, amikor a gyermekek nem tolerálják, szóvá teszik a szabályoktól való eltérést, illetve azok megszegését?

35. kép Szabályok megvitatása a tengóban

A legegyszerűbb esetben az elméletben lefektetett szabályoktól való eltérés egész egyszerűen a figyelmetlenség, az ügyetlenség, vagy éppen a játékba való túlzott belemerülés miatt történik. A kiszámolás során a kisebb gyermekek például néha nem direkt ugranak át egyeseket, nem direkt törik meg a mondóka ritmusát, hanem csupán azért, mert még nem elég ügyesek, vagy nem elég fejlett a ritmusérzékük. Ehhez hasonlóan az említett *ember a földön* játékban is előfordul, hogy a fogó egyszerűen azért nyitja ki a szemét, mert már túl sok ideje csukott szemmel kellett lennie. Ez pedig csupán az önuralomra hagyatkozva még felnőtteknek sem lenne könnyű feladat. A

[626] Linda Hughes ezeket angol nyelven találóan „rules for rules”-nak nevezte, melyek szerinte tulajdonképpen magának a játszásnak a szabályai. Hughes, L. 1999. 95.

kisebb gyermekek tehát gyakran azért nem az általuk is ismert szabályok szerint játszanak, mert még túl nehezek nekik a nagyobbak játékai. A gumizásban például a kisebbek a szintek számát és nehézségét csökkentették: náluk a térd körüli magasság az legfelső fokozat. Ehhez hasonló egyszerűsítést vezettek be a tengó játékban is. Ezt ők rendszerint úgy játsszák, hogy az eredeti szabályok szerint megengedett egy helyett kettőt, vagy hármat is pattanhat a labda egy mezőben, mielőtt egy másikba átütik. Ennek persze a fordítottját is megfigyelhetjük a gyermekek szabad játékai során. A nagyobbak olykor különféle nehezítéseket, szabálymódosításokat vezetnek be annak érdekében, hogy a számukra már túl egyszerűnek tűnő, a már túlságosan begyakorolt játékokat izgalmasabbá tegyék. A fonallal játszott átvevős játékot a lányok például úgy is megpróbálják végigjétszani, hogy egyikük jobb, másikuk bal kezét nyújtva ketten együtt csinálják meg a kezdő formát, majd az átvételt során szabadon maradt kezeiket használják. Ebben a változatban így nem a saját két kezük mozgását kell összhangolniuk, hanem társaik kezével kell ügyesen „együttműködniük". A gyermeki alkotó készséget vizsgáló fejezetben már említettem, hogy a nagyobb, 10-12 éves kislányok az általuk már túl egyszerűnek talált 2x3-as ugróiskola változatot az egyik iskolában 2x4-esre bővítették, az új feladatok bevezetésével pedig továbbra is élvezettel játszották a játékot. Ugyanebben az iskolában néhány kisfiú a tengó játékot tette azzal még izgalmasabbá – s teszem hozzá, egymás ügyességét, talpraesettségét még inkább próbára tévő, versengő játékká –, hogy a saját térfél elhagyását tiltó szabályt átalakították, ezzel olykor közelharc-szerűvé változtatva a játékot. Az általuk játszott újabb változatban ugyanis bárki elhagyhatta a saját térfelét, és a másikéba átlépve ott is beleérhetett a labdába, a saját térfelén kívül azonban mindenkinek kizárólag fél lábon ugrálva szabadott közlekednie.

A kellő ügyesség, illetve a kellő figyelem hiánya, valamint a játék izgalmának biztosítása és fenntartása mellett a játékesemények során gyakran különféle egyéb szempontok is közrejátszanak abban, hogy a gyakorlatban megváltoznak, vagy éppen érvényüket vesztik a játék eredeti szabályai. Az egyik nagyon fontos, bár a gyermekek által konkrétan nem megfogalmazott szempont az adott játék folyamatosságának, élvezetességének biztosítása. Amennyiben ugyanis szigorúan ragaszkodnának a szabályok betartásához, illetve a szabályszegések azonnali szankcionálásához, a játék könnyen válhatna szaggatottá, élvezhetetlenné.[627] A tengóban például gyakran előfordul, hogy a külső szemlélő által egyértelműen megfogásnak ítélhető mozzanat a játszó gyermekek szemében nem minősül annak, zavartalanul haladhat tovább a játék, mert a megfogás ellenére elég gyorsan történt a labda továbbadása, vagy, mert alig észrevehetően ugyan, de az illető pattogtatta a labdát a kezében.

Ugyanígy a játék folyamatosságának biztosítása érdekében előfordul az is, hogy az ügyetlenebb, a többieknél esetleg fiatalabb játékosok szabályszegéseit a többiek elnézik, nem törődnek vele. Esetleg különféle okok miatt kifejezetten egy gyermeknek akar a közösség kedvezni, vagy egyszerűen nem veszik komolyan a szabályt megszegő játékost. Az egyik megfigyelt közösségben például volt egy pedagógiailag a nehezen kezelhető gyermekek közé sorolható kisfiú, aki sokszor igen sajátosan értelmezte a játékszabályokat. A gyermekek gyakran nagyon kegyetlenek tudnak és szoktak lenni mindenféle mássággal kapcsolatban, azonban ennek az ellenkezőjére is van példa.[628] A

[627] Ez a gondolkodás persze nem csupán a gyermekekre jellemző, hiszen ugyan ebből az okból alkalmazzák hivatalos sporteseményeken is olykor az előnyszabályt.

[628] A gyermekek folklórját vizsgálva mások is tapasztaltak hasonlókat. Leea Virtanen finnországi vizsgálatai szerint például egy testi fogyatékos a gyermekek körében ugyan úgy lehet a gúny céltáblája, mint a gondoskodás tárgya. Virtanen, L. 1978. 66. A Sutton-Smith – Gump kutatópáros pedig a központi

gyermekközösség bizonyos játékokban, például a közösen játszott fogócskákban általában figyelmen kívül hagyta, ha a megfogás ellenére az említett kisfiú nem ült le a szabályoknak megfelelően. Akár többször is megfogták a játék folyamán, néha persze közölve vele, vagy a többiekkel, hogy ő egyébként már meg van fogva. Pedig az ilyen viselkedést a közösség egy egyenjogú tagként elfogadott gyermek esetében általában nem szokta ilyen szinten tolerálni.

A fentebb elmondottakon kívül a szabályok megszegésének és betartatásának kérdésében nagyon fontos a gyermekek közötti, az adott közösségben fennálló belső hierarchia kérdése is.[629] Ami ugyanis egy-egy nagyhangú, irányító típusú játékosnak megengedett, azt nem feltétlenül nézik el másoknak is. A szabályok alkalmazásának kérdésében általában éppen az ilyen játékosok szava a döntő, így aztán nehéz is lenne vitába szállni velük ezekben a kérdésekben. Ez persze nem azt jelenti, hogy ők a játék során bármit megtehetnek, rájuk a szabályok nem vonatkoznak, csupán azt, hogy az ő apróbb vétségeik, szabályszegéseik általában nem akasztják meg a játékot. Egyértelmű hiba esetén – például ha az egyérintőben már elfogyott az életeik száma és a labda nem éri el a falat, vagy tengóban kimegy a vonalon kívülre – azonban ők is ugyanúgy kiesnek a játékból.

A szabályok megszegésének megítélése és szankcionálása szempontjából nagyon fontos kérdés az adott tett következménye, illetve a szándékosság kérdése is. A már említett kiszámolók során a gyermekek általában csak akkor teszik szóvá a manipulációt, ha az nagyon látványosan történik, illetve ha sikerül vele elérni a kívánt eredményt. Ilyen például, ha egy gyermeknek a körben való áthelyezkedéssel sikerül megszereznie az óhajtott szerepet, vagy ha valaki az *Üvegben egy törpe* kiszámolónál látványosan számolgatni kezdi, hogy milyen színt is kell a kívánt eredmény érdekében mondania, vagy csak egyszerűen túl sokáig gondolkodik. Ilyenkor általában mindig akad valaki, aki csalást kiált, s a kiszámolás újrakezdését követeli, ami rendszerint meg is történik. Hasonlóan fontos a következmény a mozgásos játékokban is. Mint említettem, a játék folytonossága érdekében a gyermekek sokszor nem ragaszkodnak szigorúan a szabályokhoz, ha azonban a szabályszegés például egy másik játékos kieséséhez vezet, akkor már rendszerint nem hagyják annyiban a dolgot. Természetesen a gyermekek közti hierarchia kérdése itt is fontos szerepet kap, hiszen a ranglétra alján álló, vagy a közösség peremén lévő, a játékba nagylelkűségből bevett gyermekek nem mindig merik, vagy akarják szóvá tenni az ellenük elkövetett szabálytalanságokat, nehogy a helyzetük ezáltal még tovább romoljon, vagy esetleg kizárják őket a játékból. Fordított esetben, a ranglétra tetején állók hibáik és vétségeik esetén különféle érvelésekkel magyarázhatják ki szabályszegéseiket, szerezhetnek maguknak újabb próbálkozási lehetőséget, vagy tehetik semmissé a másik csapat elért eredményét. A tengóban például rendszeresen hivatkoznak a rosszul adott/kapott labdára (*Szervahiba!*), pingpongban és más játékokban a különféle zavaró külső tényezőkre és a játékban részt nem vevő személyekre (*Zavarás!*), a táskák és a környezet által kínált tájékozódási pontok által kijelölt kapukkal játszott fociban, illetve kézilabdában pedig arra, hogy a labda valójában nem is ment be a képzeletbeli hálóba (*Kapufa!*). A vezető egyéniségek ezen kívül azt is megtehetik, hogy kiesős játékok esetén a szabályoktól függetlenül, vagy akár azok megváltoztatásával új játékot indítanak. Egy alkalommal például az iskolaudvaron a *Nyuszi, hopp!* nevezetű játékban (J II/2.77b) a két utolsó sokáig nem

szereplőkkel játszott játékokban tapasztalta a közösség segítő hozzáállását tehetségtelenebb játékosok szereplése esetén. Sutton-Smith, B. – Gump, P. V. 1974. 434.

[629] A gyermekek közötti hatalmi viszonyok kérdést lásd részletesen: Hurlston, N. 1990; McMahon, F. – Sutton-Smith, B. 1999.

bírt egymással, mire az egyik, már kiesett gyermek elunva a várakozást, közölte, hogy az eredmény döntetlen, és új játékot indított.

Az elmélet és gyakorlat különbségét a gyermekek szabad játékai során abban a jelenségben is megfigyelhetjük, hogy a leírásokban, illetve a játékgyűjteményben is szereplő időtöltések az iskolaudvaron, illetve a különféle játékhelyszíneken sokszor nem tisztán jelennek meg, nem zajlanak le a megadott szabályok szerint a kezdéstől egészen a befejezésig. Mint arra már fentebb is utaltam, a gyermekeknél pillanatok alatt képesek a játékok valami mássá alakulni, egyikből a másikba átmenni anélkül, hogy a játszó közösség tagjai ezt valamiféle negatív történésnek éreznék, illetve anélkül, hogy maga a játszás folyamata megszakadna. Egy alkalommal például a focizó kisfiúk szinte minden átmenet nélkül elkezdtek az udvarra néző ablakon benézegetve bohóckodni, mindenféle vicces arcokat vágtak, gúnyolódó mozdulatokat tettek a bent ülők felé. Egy kis idő múlva pedig, mintha mi sem történt volna, folytatták a játékot. Egy másik alkalommal szintén focizás közben az egyik fiú megrúgta a másikat, mire egy fogócska-szerű kergetőzős játék alakult ki kettejük között, de megmaradva az eredeti játék színhelyén, és annak keretein belül. Amikor ugyanis a másik gyermeknek sikerült megtorolnia a sérelmet és visszaadnia a rúgást, minden folyt tovább, ahogy addig. Máskor a kislányok lovas szerepjátéka – amelyben a gazda éppen a lovát futószáraztatta – alakult át pillanatok alatt. Néhány gyermek ugyanis a kifeszített és körbe-körbe mozgó kötélen ügyességi ugrálós játékot kezdett játszani: amikor a körben hozzájuk ért a kötél, át kellett ugraniuk fölötte, anélkül, hogy beleakadnának. A kétféle, egymást tulajdonképpen zavaró játék következtében keletkező kicsit ellentmondásos helyzet pedig végül kergetőzésben oldódott föl. Szintén kislányoktól láttam azt is, hogy háromszögben állva a labda egymásnak pattintással való dobálása egyszer csak kidobóssá alakult át, mivel azonban hárman ez kevésbé volt izgalmas, hamarosan már egymás mögött terpeszben állva gurigatták a labdát a lábuk között előre-hátra.

A fentebb bemutatott példák jól érzékeltetik, hogy a konkrét játékeseményeket, a szabályok betartását és betartatását vizsgálva nem szabad tehát elfelejtenünk, hogy maga a játék jóval több, mint a szabályok összessége. A szabályokon kívül ugyanis – ahogy azt Linda Hughes is kimutatta a játékok előadásmódját, illetve a konkrét játékeseményeket vizsgálva[630] – erőteljes hatással van a konkrét játékeseményekre a szociális kontextus, azaz az adott közösség belső szabályai, amelyben a játék létrejön. A játék nem lenne élvezetes, ha csupán a szabályok dominálnának, ha nem lenne lehetőség egymással kedvesnek, figyelmesnek, vagy éppen kicsit gonosznak lenni, a kapcsolatokat valamiképpen a játékban is kimutatni.[631] A szabad időtöltések ugyanis a gyermekek körében sokszor nem is a szabályokkal körülírható játékokról, hanem inkább az együttlétről, a közösség megéléséről, a barátságok megerősítéséről, az egymással való versengésről, vagy éppen a közös alkotásról szólnak. Ezt tapasztalta vizsgálatai során Helsinkiben Marjatta Kalliala is: az egy csapatba tartozás, a csapatban játszás, a játék izgalmának közös megélése gyakran fontosabb, mint maga a nyerés.[632] A gyermekekre hajlamosak vagyunk úgy tekinteni, mint felnőtt befolyás alatt lévő, felnőttek által irányított lényekre, azonban a gyermekek egymást is ezerféleképpen befolyásolják és alakítják. Ennek pedig egyik fontos formája a saját folklórjuk.[633] Hiszen a játékban a gyermekek többek között azt is tanulják, hogy hogyan legyenek társadalmi lények, hogyan viselkedjenek a közösségben, mit jelent a közös felelősség,

[630] Hughes, L. A. 1999. 95.
[631] Hughes, L. A. 1983. 197.
[632] Kalliala, M. 2006. 30-32.
[633] Lásd erről még: Virtanen, L. 1978. 85.

hogyan működjenek együtt.[634] Ebbe pedig könnyűszerrel belefér, hogy a különböző játékesemények során eltérjenek az elmélettől, és a gyakorlatban úgy alkalmazzák a szabályokat, úgy játsszák el a játékokat, ahogyan az a pillanatnyi helyzetnek, a körülményeknek, illetve érdekeiknek és vágyaiknak a leginkább megfelel.

Trágárság és agresszió

A mai gyermekek által használt szövegeket bemutató szöveggyűjteményt átolvasva úgy tűnik, rengeteg a trágár, vagy obszcén szavakat, illetve agressziót tartalmazó szöveg, ezek dominálnak a gyermekek körében. A játékokat megfigyelve, illetve a pedagógusokkal folytatott beszélgetések alapján pedig első pillantásra azt láthatjuk, hogy a gyermekek szabad játékai során nagyon gyakran megjelenik az agresszió, egymás fizikai, szóbeli, vagy különféle gesztusokkal történő bántása. Az eddigiekben kiadásra került – jórészt falusi, paraszti kultúrában elő gyermekek folklórját bemutató – művekkel összehasonlítva ez a megállapítás igazolódni látszik. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az említett, hagyományos gyermekfolklórt bemutató művek gyakran nem a teljes valóságot, hanem annak csupán egy szeletét mutatják meg nekünk. A gyermekfolklór gyűjtésében, néprajzi kutatásában és kiadásában szinte a kezdetektől fogva jelen volt a pedagógiai célzat, a szándék, hogy olyan anyagot adjanak a tanítók, tanítónők és tanárok kezébe, amelynek alapján ők a gyermekeknek továbbadhatják a már feledésbe merült, régi, de szépnek, értékesnek, pedagógiailag hasznosnak ítélt szövegeket és játékokat. Kiss Áron – aki maga is pedagógus volt – 1891-es gyűjteményének előszavában olvashatjuk, hogy az 1883-as Országos Tanítógyűlés a következő tételeket fogadta el:

„1. A játékoknak s az esetleg velök járó daloknak a magyar nemzeti nevelés szolgálatában kell állaniok, s ezért a játékokban a magyar jelleg megóvandó.

2. A gyermekek játékai s ezek dallamai a haza minden vidékén összegyűjtendők.”[635]

Ezek, illetve ehhez hasonló gondolatok mindig is ott voltak a magyar gyermekfolklór gyűjtés hátterében, s tulajdonképpen a mai napig hatnak. Sok pedagógust ösztönöztek akkor, illetve a későbbiekben is, hogy gyermekfolklórt gyűjtsenek, illetve sok néprajztudóst is arra sarkalltak, hogy a témával foglalkozó kiadványaikat a nevelés szolgálatába állítsák.[636] A gyermekek játékairól és szövegeiről való ilyenfajta gondolkodás a gyűjtésre és közreadásra gyakorolt ösztönző hatása mellett azonban olykor a közölt anyag egyfajta cenzúrázásához is vezetett. Azok a szövegek és játékok ugyanis, amelyek nem mentek át az adott korszak esztétikai, és értékközpontú szűrőjén, illetve azok, amelyek nem feleltek meg a pedagógiai célzatnak,– s ide tartoznak természetesen az itt tárgyalt, trágárságokat, vagy agressziót tartalmazó gyermekfolklór elemek – kimaradtak a publikációkból. Ez a fajta szűrés persze sokszor nem titok, a szerzők egy része kötetének előszavában, vagy bevezetőjében közli is a tényt, illetve olykor meg is indokolja a döntést. Gágyor József például leírja a felvidéki anyagot közlő kétkötetes gyűjteményének előszavában, hogy a „borsosabbnál erősebb”

[634] Minderről kicsit bővebben lásd: Virtanen, L. 1978. 88; Simons, E. R. 1985. 34; McDowell, J. H. 2007-2008. 44.

[635] Kiss Á. 1891. XIII.

[636] A pedagógusi pályáról érkezett gyermekfolklór-gyűjtők közé tartozik például Gönczi Ferenc, Lajos Árpád, Hintalan László János, Veress Péter Ilona. Gyermekekkel foglalkozó nevelőknek (is) ajánlotta, kifejezetten nekik szánta, illetve az anyag visszatanítását tűzte ki célul kiadványaiban többek között például Porzsolt Lajos (A közölt labdajátékokat az „egészséges mozgás”, vagy éppen a „közösségi szellemet éltető gyakorlat” ürügyén ajánlja a pedagógusok figyelmébe. Porzsolt L. 1885. 1.), Komlósi Sándorné Nagy Piroska (1980. 8.), Gazda Klára („Remélem […] haszonnal forgathatják a nevelés gondjain töprengők is.” Gazda K. 1980. 6.), Szapu Magda (1996. 21.), vagy éppen Szúnyogh Sándor (1997.).

kifejezéseket kihagyta a kiadványból.[637] Hasonlóan járt el Csorba Béla is temerini gyermekjátékokat bemutató munkájában. Ugyan leszögezi, hogy a hasonló kiadványok egy részére jellemző „álszent prüdériát" kerülni igyekezett, azonban a „szélsőségesen sértő és obszcén mondókákat pedagógiai és személyiségjogi meggondolásból" kihagyta a kötetből.[638] Olykor még azok a szerzők is igyekeznek a trágár szövegek élét elvenni, akik gyűjtöttek és közöltek ilyeneket. Faragó József és Fábián Imre bihari gyermekmondókákat, illetve ezek számtalan változatát bemutató kötetében például közöltek trágár szavakat tartalmazó szövegeket is, azonban ezeket a véleményük, illetve a vélt, vagy valós közvélemény szerint nyomdafestéket nem tűrő részeket kipontozták.[639] Csete Balázs pedig azt állítja a jászkiséri gyermekek trágár költészetét vizsgálva, hogy a népi trágár szókimondás általában ártatlan kedélyesség, aminek romboló hatása nincs.[640]

A cenzúrát persze nem csak a gyűjtő alkalmazza. Maguk az adatközlők is gyakran megválogatják, hogy kinek mit mondanak el, mit mutatnak meg.[641] Egy-egy gyűjtési szituációban pedig nyilvánvalóan nem a trágár, vagy agresszív szövegek és játékok azok, amelyeket a kíváncsi idegennek, vagy éppen az őket oktató, illetve falujukban a gyermekekkel foglalkozó tanítóknak a különféle korú adatközlők elmondanak.[642] Mindennek következtében a köztudatba egy olyan magyar gyermekfolklór anyag került be és él tulajdonképpen a mai napig, amely inkább csak elvétve tartalmaz trágár, vagy agresszív szövegeket és játékokat. Az ilyen típusú gyermekfolklór anyagot vizsgálva tehát nem sok összehasonlítási alappal rendelkezünk, nem igazán tudjuk, mennyiben változott ezek jelenléte, mennyisége a magyar gyermekek játékaiban és szövegeiben. Csupán néhány szerző volt, akiknek megjegyzéseiből, közléseiből kiindulva valamiféle képet rajzolhatunk arról, mi is lehetett a helyzet korábban.

A gyűjtést követő csaknem egy évszázad után 2009-ben Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye Sebő Ferenc és Küllős Imola jóvoltából kiadásra került.[643] Vikár a korszak néprajzi kutatóihoz képest haladó gondolkodású volt, mindig törekedett a szöveghűségre, nem az ideálisat kereste, nem válogatott, nem javított bele az adatközlők által elmondott anyagba.[644] Éppen ezért gyűjteményében az idáig publikálatlan szövegek között találhatunk jó néhány trágárságot is tartalmazó mondókát és akár fizikai bántással is járó beugratót. Az ilyen típusú szövegek és játékok tehát – nem meglepő módon – minden bizonnyal a XX. század elején is részét képezték a gyermekek folklórjának. Ugyanezt igazolják Kresz Mária néhány évtizeddel később

[637] Gágyor J. I. 1982. 14.
[638] Csorba B. 2003. 4.
[639] Faragó J. – Fábián I. 1982.
[640] Csete B. 1993. 89.
[641] Erről a kettős cenzúráról beszél belfasti gyűjtési tapasztalatai alapján Donna Lanclos is: a gyermekek megválogatják, hogy mit mondanak el a felnőtteknek, akikben viszont gyakran megvan a félelem, hogy a gyermek nem az az ideális, ártatlan lény, akinek az elvárások alapján lennie kellene. Lanclos, D. M. 2003. 55.
[642] Az obszcén gyermekfolklór gyűjtésének nehézségről lásd például: Sulliwan III, C. W. 2008-2009. 73. Azt is meg kell itt jegyezni, hogy a gyermekekben egyfajta kettősség van ezzel kapcsolatban, illetve természetesen egyénenként is nagy a különbség a trágár és agresszív szövegekhez való hozzáállásban. Egyrészről, illetve egyesek nagyon élvezik, ha egy gyűjtési, szituációban mintegy felhatalmazást kapnak arra, hogy ilyen szövegeket is elmondjanak, s csillogó szemmel, tudásukkal, vélt, vagy valós tájékozottságukkal szinte kérkedve adják elő ezeket a dalokat és mondókákat. Másrészről, illetve mások az általuk ismert ilyen típusú anyagot még akkor sem szívesen mondják el, s ha elmondják is, csak lesütött szemmel, szinte fülbe suttogva, ha a gyűjtő – aki esetleg még személyesen is közel áll hozzájuk – erre kifejezetten megkéri őket. A nemi különbségekről az ilyen szövegek ismeretében és használatában lásd részletesebben az ide vonatkozó fejezetet.
[643] Sebő F. – Küllős I. (szerk.) 2009.
[644] Sebő F. 2006. 15.

gyűjtött adatai is. A hagyományokba való belenevelődéssel is foglalkozó szerző a 20. század közepén végzett nyárszói terepmunkája során megállapította, hogy a kisfiúkat, kislányokat a káromkodásért, cifra, trágár csujogatások, mesék, rímek tudásáért a szülők és más felnőttek nem verik meg, inkább megkacagják. Sőt, néha még ők maguk tanítanak nekik újakat.[645] Ugyanebből az időszakból Csete Balázs fentebb már említett gyűjteményében is azt olvashatjuk, hogy a 8-14 éves gyermekek a nagyobbaktól és a felnőttektől tanult trágár szövegeket először ugyan nem akarták a gyűjtőnek elmondani, később azonban egyre bátrabban, egymásra licitálva közölték az ilyen dalokat és mondókákat.[646] Ezekből a szórványos adatokból persze hiba lenne általános érvényű következtetéseket levonni, illetve természetesen az ilyen típusú szövegekkel és játékokkal kapcsolatos mennyiségi kérdésekre ezek a megjegyzések nem adnak választ. Az azonban ebből a néhány rövid részletből is sejthető, hogy a hagyományos közösségekben élő és felnevelkedő gyermekek – az őket nevelő, a közösséghez tartozó felnőttekhez, illetve ma élő társaikhoz hasonlóan – minden bizonnyal tudtak és használtak trágár és agresszív szövegeket, illetve játszottak ilyen játékokat.

A városi folklór-anyaggal kapcsolatosan csupán egyetlen olyan szerzőt ismerünk, aki foglalkozott hazai gyermekanyaggal, s aki az obszcén, trágár és agresszív szövegeket nem csak gyűjtötte, hanem közölte is. Háy Ágnes az 1970-es évek közepe táján kezdte gyűjteni a budapesti dalokat, verseket, nyelvi játékokat. Szövegeinek közlésével azonban éppen a trágárság, illetve a politikai érintettség – például Kádár Jánosról, vagy éppen az oroszokról nem éppen baráti hangon nyilatkozó mondókák és dalok – miatt akadtak nehézségei.[647] Egy válogatást gyűjteményéből a *Mozgó Világ* közölt 1980-ban,[648] illetve később megjelent egy, a szöveganyagot kicsit elméletibb keretben, de konkrét példákkal bemutató rövidebb cikke is,[649] azonban a körülbelül 6000 (!) szövegből álló anyag további sorsa sajnos ismeretlen.

Ha kicsit kitekintünk a határainkon túlra, azt láthatjuk, hogy más országok folkloristáinak is meg kellett küzdenie a trágár, obszcén és agresszív (gyermek)folklórt övező tabukkal. Ezek tudományos igényű közlése és vizsgálata azonban Nyugat-Európában és Amerikában már a 20. század közepén megindult. Halpert Herbert például már 1962-ben szentelt egy cikket a *Journal of American Folklore* hasábjain a folklór és az obszcenitás kérdésnek.[650] Ebben amellett, hogy beszél az obszcenitás definiálásának, illetve az ilyen típusú folklór gyűjtésének nehézségeiről – különösen a gyermekek körében –, arra is felhívja a figyelmet, hogy a folkloristáknak gyakran akadnak nehézségei a tabu szavak nyomtatásban való közlésével, pedig nem kellene, hogy így legyen. Persze nem muszáj mindent publikálni a nagyközönségnek – írja ebben a cikkben – de tudományosan lehet és kell is vizsgálni az obszcén, illetve a különféle tabukat érintő folklórt.[651] Ezt az intelmet a későbbiek során sokan meg is fogadták, bár a helyzet a gyermekek bántó, sikamlós és trágár folklórjának közlése terén nemzetközi viszonylatban is csak az 1970-80-as években kezdett javulni.[652] A nemzetközi folklór-szakirodalomban azonban azóta többek között olyan témákról is olvashatunk tudományos cikkeket, mint a rituális inzultálások,[653] az agresszió hagyományos

[645] Kresz M. 1949. 65.
[646] Csete B. 1993. 88.
[647] A kinyomtatott előgyűjtést a szerző közlése szerint az 1970-es évek végén bezúzták, s a munkát minősítő és értékelő más hivatalos reakciók is negatívak voltak. Háy Á. 1993. 149, 152.
[648] Háy Á. 1980.
[649] Háy Á. 1993.
[650] Halpert, H. 1962.
[651] Halpert, H. 1962. 193.
[652] Sulliwan III, C. W. 2008-2009. 72-73.
[653] Leary, J. P. 1980.

kifejezési módjai,[654] a játékok, amelyeket a gyermekeknek nem kéne játszaniuk,[655] álerőszak az iskolában,[656] identitás és obszcenitás a gyermekek szóbeli költészetében,[657] vagy éppen a „fartlore", azaz a szellentés folklórja.[658] A gyermekekkel kapcsolatos anyagokra pedig sokszor azokban az írásokban is kitérnek, amelyek nem kifejezetten gyermekfolklórral foglalkoznak, hiszen a trágár és obszcén folklór éltetésében a 6-18 éves korosztály általában fontos szerepet játszik.

Tabu szavak a gyermekek folklórjában

Az általam gyűjtött anyag különféle tabukat tartalmazó szövegeit és játékait vizsgálva először a mennyiségi kérdést igyekszem tisztázni. A trágár szavak ugyanis a gyermekfolklórba tartozó szövegekben a fentebb már említett okok, valamint a gyermekkor idealizálására való hajlamosság, illetve a gyermeki tisztaságára vonatkozó, máig ható elgondolások miatt rendkívül feltűnőek, akár megbotránkoztatónak is hathatnak. A felnőttek ugyanis hajlamosak elfelejteni, hogy gyermekként ők is ismertek és használtak ilyen szövegeket. Az amerikai Knapp házaspár kutatásaiban éppen ezért „shockers"-nek, azaz sokkolóknak nevezi a gyermekek takargatott testrészekkel, testi funkciókkal, szexuális különbségekkel és tevékenységekkel foglalkozó szövegeit.[659] Az ilyen dalok és mondókák száma azonban statisztikailag mérve már nem biztos, hogy olyan jelentős, mint azt első látszatra gondolnánk. Lássunk tehát először egy rövid táblázatot a mellékletben közölt szövegekben megjelenő trágár és obszcén szavak előfordulásáról, melyeket igyekeztem néhány nagyobb csoportra bontani, különválasztva ezzel az anyagcsere, a nemiség és a szexualitás, illetve az egyéb trágárságok témáját.[660]

	Szövegváltozatok száma
Anyagcserére vonatkozó (vulgáris) szavak és kifejezések[661]	32
A nemi szervek és a fenék (vulgáris) megnevezése[662]	34
Szexuális aktusra utaló szavak[663]	10
Egyéb trágár szavak és kifejezések[664]	9
Trágárságokat tartalmazó szövegváltozatok száma összesen	85

[654] Virtanen, L. 1986.
[655] Korkiakangas, P. 1992.
[656] Beresin, A. R. 1996.
[657] Sulliwan III. C. W. 2008-2009.
[658] Blank, T. J. 2010.
[659] Idézi Sullivan III, C. W. 1999. 157.
[660] A statisztikában minden változatot önálló szövegnek tekintettem, vannak ugyanis olyan dalok és mondókák, melyeknek egyes változataiban szerepelnek trágárságok, másokban viszont nem. Amennyiben egy szövegben több, különböző helyre sorolható trágár kifejezés is szerepelt, akkor azt abba a kategóriába soroltam, amelyikkel kapcsolatosan több tabu kifejezés szerepelt benne. Az egyéb trágár szavak csoportjába soroltam például azokat a szövegeket, ahol a trágár szó jelzőként, káromkodásként, vagy valakire vonatkozó sértésként hangzik el.
[661] Például *fing, szar, kaki, pisi,* stb.
[662] Például *fasz, pina, segg, valag, punci, kuki*, stb.
[663] Rendszerint a baszik ige különböző formái.
[664] Például *kurva, fasza gyerek*, stb.

A mellékletben közölt 375 szövegből és szövegváltozatból összesen 85-ben, tehát a szövegeknek csupán 22,6%-ában szerepelnek obszcén és trágár, vagy az anyagcserére vonatkozó szavak és kifejezések. Nem meglepő módon legtöbbször anyagcserére vonatkozó szavak, illetve a fenék és nemi szervek tabunak számító megnevezései hangzanak el a gyermekek szájából. Az általam vizsgált korosztályra ugyanis a különféle tabuk közül leginkább a szkatológia iránti érdeklődés, valamint az alsóneműk, illetve az ezek által takart testrészek folklórban való megjelenése a jellemző. A szexualitás, illetve a szexuális érintkezés kérdése jellemzően inkább 12-14 éves kor körül kerül majd a középpontba.[665]
A gyűjteményben szerepel még a fent felsoroltakon kívül 15 olyan szöveg, illetve szövegváltozat is, amelyek csak sejtetik a trágárságot, ténylegesen azonban nem mondják ki, illetve amelyek a kimondott trágárságo(ka)t valamiféle játékosságban oldják föl, teszik ártalmatlanná. Éppen ezért ezeket a szövegeket a fenti táblázatban nem vettem számításba. Statisztikailag nézve azonban még ezekkel együtt sem olyan nagy az anyagban a trágár és obszcén szövegek aránya.[666] Valószínűleg inkább a feltűnőségük az, ami az olvasót – s hozzáteszem, gyakran a gyűjtőket is – kicsit összezavarhatja és meghökkentheti. Nem voltunk, és nem vagyunk hozzászokva, hogy a gyermekfolklór-szövegekben trágárságokat olvassunk. A mennyiségi kérdés, illetve annak változásának megítélése persze nem könnyű feladat, hiszen – mint azt már említettem – nem sok összehasonlítási alappal rendelkezünk a korábbi időszakokra vonatkozóan. Ezen kívül az obszcenitás definíciója folyamatosan, generációról generációra, időről időre, közösségről közösségre változik. Ami ártalmatlan egy adott korszakban, egy adott társadalomban, vagy akár egy konkrét családban, könnyen lehet, hogy egy másikban illetlenség, és fordítva. A saját, személyes, illetve családon belüli tabukról és gátlásokról nem is beszélve. Igaza volt tehát Henry Millernek, mikor azt írta, hogy „Az obszcenitás természetét és jelentését firtatni majdnem olyan nehéz, mint Istenről beszélni.”[667] S különösen érvényes ez a megállapítás, ha az obszcenitás kérdését a gyermekfolklórban akarjuk vizsgálni.

A témával foglalkozó írásában az amerikai folklorista, Josepha Sherman az 1960-as éveket tekinti határpontnak, szerinte ugyanis ebben az időszakban rengeteg változás történt a világban és a társadalomban. Ezen változások hatására pedig a gyermekek folklórjában is egyre gyakrabban jelenik meg az erőszak és a szexualitás.[668] A világban bekövetkező változások a XX. század közepétől kezdve kétségtelenül egyre gyorsabb ütemben zajlanak. Sőt, az sem tagadható, hogy a társadalom egyre liberálisabb a különféle, korábban illetlenségnek számító jelenségek, szavak és események művészeti, tudományos életben, vagy akár a médiában, köznyelvben való megjelenésével kapcsolatban. Tolcsvai Nagy Gábor nyelvész már az 1980-as években felhívta a figyelmet a nyelvhasználat általános eldurvulására, a durva szavak indokolatlan használatának egyre általánosabb elterjedésére.[669] Ez a helyzet pedig azóta is fennáll. Napjainkban sokan a csodálkozást, az örömöt is gyakran trágár szavak segítségével fejezik ki, de egyesek használnak a köznyelvben ilyen szavakat töltelékszóként, bizonyos igék helyett, vagy akár fokozásra is. És mindez nem csak a hétköznapi emberek nyelvhasználatára igaz. A magasabb fórumokon, azaz az irodalomban, az újságokban, a színházakban, a filmekben és a tévében is egyre több trágár és durva

[665] Lásd erről részletesebben: Wolfenstein, M. 1954.
[666] A trágárságokat csak sejtető szövegekkel együtt számolva az ilyen dalok és mondókák aránya a teljes szöveggyűjteményben 26,6%.
[667] Idézi: Klaniczay G. 1981. 67.
[668] Sherman, J. 1999. 18.
[669] Tolcsvai Nagy G. 1985. 147.

kifejezést olvashatunk és hallhatunk, egyre szabadabban használják itt is a korábban – illetve sokak szemében még ma is – tabunak számító kifejezéseket. Mindez pedig úgy a felnőttek világára, mint természetesen az őket utánzó, tőlük tanuló gyermekekre, illetve az ő folklórjukra is hatással van. Ezek az említett változások Josepha Sherman idézett véleményét látszanak igazolni. A gyermekjátékok változásait vizsgálva azonban Brian Sutton-Smith 1989-ben éppen azt állítja, hogy a gyermekek játékai kevésbé durvák és agresszívak, mint korábban.[670] Természetesen nem tudok, és nem is akarok ebben a kérdésben dönteni, végérvényes választ adni. Véleményem szerint ugyanis a korábbi időszakra vonatkozó részletes adatok hiányában a trágár, obszcén és agressziót tartalmazó folklórra, illetve azok mennyiségi változására vonatkozóan nehéz lenne bármilyen általánosítást megfogalmazni, illetve igazolni.

A gyermekfolklórban megjelenő obszcén és trágár szövegekre vonatkozó mennyiségi kérdések körüljárása után természetesen föl kell tennünk azt a kérdést is, hogy vajon mik lehetnek az okai az ilyen szövegek jelenlétének? Mennyit, mikor és miért használják őket a gyermekek? A legfőbb kérdés pedig az, hogy vajon valóban azt jelenti e mindez számukra, az ő szájukból, amit mi felnőttként – aggódó szülőként, pedagógusként, vagy akár érdeklődő kutatóként – minderről gondolunk.

Ezekre a kérdésekre persze nem könnyű válaszolni. Egyrészt azért, mert természetesen minden gyermek más, mindegyikük másként viszonyul az ilyen témákhoz. Különböző a vérmérsékletük, más-mást hoztak magukkal a családjukból, környezetükből, másként szocializálódtak, másként használják a nyelvet, másként reagálnak a különböző témákra.[671] Másrészt azért sem egyszerű feleletet adni a fentebb felmerült kérdésekre, mert az emberiség története során a szexualitás világát mindig is különféle tabuk és tilalmak bástyázták, és bástyázzák ma is körül, annak ellenére, hogy elméletileg ma már ebből a szempontból sokkal szabadabb világban élünk, szabadabban beszélgethetünk ilyen témákról egymással, illetve a hivatalos fórumokon is sokkal nyíltabb diskurzus folyik a szexualitásról, mint korábban.[672] A helyzet ettől azonban napjainkban sem vált

[670] Sutton-Smith, B. 1989. 37. Máshol ugyanő azonban azt is megjegyzi, hogy bár a fizikai agresszió kevésbé jellemző, mint korábban, azonban az agresszió különféle szimbolikus formái erőteljesen jelen vannak a gyermekfolklórban. Sutton-Smith, B. 1974. 123, 129.

[671] A gyermekek obszcén megnyilvánulásait vizsgálva Donna M. Lanclos például arra jutott Írországban, hogy a munkásosztálybeli szülők toleránsabbak a káromkodással szemben, amíg a gyerekek azokat nem rájuk mondják. A felsőbb osztálybeliek, különösen a nők pedig éppen azért is tartózkodnak mindettől annyira, mert nem akarnak alsóbb osztálybelinek tűnni. Lanclos, D. M. 2003. 58-59. Ehhez hasonlóan az osztálykülönbségekre hívta fel a figyelmet a tabukat feszegető játékok vizsgálata kapcsán Diana Kelly-Byrne is. Kutatásai szerint, míg a munkásosztály gyermekeire inkább a fizikai, addig a középosztálybeliekre inkább a verbális, leplezettebb agresszió jellemző. Kelly-Byrne, D. 1984. 175.

[672] Ezzel a témával kapcsolatban persze nagyon sok mindent hoztunk magunkkal a történelemből, hiszen az elmúlt évszázadok során is sokat alakult és változott a trágársághoz és a különféle testi funkciókhoz fűződő viszony. Klaniczay Gábor témával foglalkozó kutatásai szerint (Klaniczay G. 1981.) az antik kultúrában még megvolt a helye a szexualitásnak, kvázi szent dolognak számított, melyet mágikus célokra is felhasználtak. A kereszténység a tilalomszegésnek ezeket a ritualizált formáit kirekesztette a szent dolgok közül, a testiséget és a szexualitást bűnnek kiáltotta ki. Ennek ellenére a szexualitás a középkorban szimbolikus jelentőségű volt, a szent megnyilvánulások természetes fonákja, obszcén kísérője lett: a népi nevetéskultúrában a szexualitás, az anyagcsere és az emelkedett műfajok travesztiái voltak a központi témák. Ez a fajta nevetéskultúra a protestáns puritanizmus, az ellenreformáció, valamint a Norbert Elias által tárgyalt, és bemutatott XVI-XVIII. századi etikett és illem, a „civilizációs processzus" hatására szorult háttérbe, majd tűnt el teljesen. (Elias, N. 1969.) A korábban inkább derültséget keltő testi megnyilvánulások – köpködés, böfögés, fingás, horkolás – ekkor vulgáris színezetet kaptak, már undort keltettek. Az anyagcsere-szükséglet szégyellnivalóvá vált, s a meztelenség tilalma is ebben az időben jelent meg. Talán éppen ezt igazolja az a látszólag ellentmondásos adat is, amely szerint a fekália-irodalom, illetve a fekália-terminológia, a széklet és vizeletürítéssel, illetve egyéb fiziológiai funkciókkal kapcsolatos tréfálkozás a magyar irodalomban a reformáció és a korai ellenreformáció korszakában volt a leggazdagabb. (Küllős I. 2006. 416.) A XVIII-XIX. századra a magasabb szférák

sokkal egyszerűbbé. Hiába jelent meg a modern civilizációkban a pornográfia és az obszcenitás sokkal nyíltabban, nem volt képes ledönteni az évszázadok alatt kialakult tabukat. Sőt, tetszelgő állatiasságával, kegyetlenségével valójában inkább megerősítette azt a civilizációs taburendszert, mely szerint a szexualitás altesti szükséglet, vulgáris, szégyenletes, bűnös deviancia, az ösztönök szabadjára engedése pedig az elállatiasodáshoz, és mindenféle borzalomhoz vezet. A civilizációban a trágársággal és obszcenitással kapcsolatban zajló emelkedett, vagy éppen botrányos viták mellett azonban létezik egy hétköznapibb, folklorisztikus szabályozó rendszer is, amely nap mint nap megoldja az ezzel kapcsolatban felmerülő problémákat. Ez a szabályozó rendszer pedig nem más, mint az obszcén folklór, amely természetesen a gyermekek és a felnőttek világában egyaránt jelen van és terjed, s amelynek egyik legfontosabb funkciója éppen az, hogy segítségével a gyermekek és a felnőttek is biztonságosan közlekedhessenek „a szexualitás taburendszerének törésvonala mentén”. [673]
A nemi humor elemzése során az amerikai folklorista, Gershon Legman is hasonló eredményre jutott. Az obszcenitás, illetve a gyermekhumorban és a gyermekek által használt szövegekben is gyakorta megjelenő szkatológia egyik fontos funkciója az ő véleménye szerint is a kulturálisan determinált témákkal kapcsolatos gátlások feloldása, szabályozása, illetve megszüntetése.[674] Ahogyan arra Trevor J. Blank is utalt a „fartlore” vizsgálata során, a gyermekek és a kamaszok gyakran kísérleteznek társadalmi tabukkal a humor, vagy éppen a játék keretein belül, hogy saját helyüket és határaikat a közösségben, illetve saját testi valójukban megtapasztalják.[675]

A trágárság és obszcenitás másik funkciója viszont a gyerekek ajkán éppen az a már fentebb is említett cél, hogy az arra vonatkozó tilalmakat megerősítse. Ha otthon, a különböző családokban vannak is különbségek a trágárság megítélésében, az óvodában és az iskolában azonban minden gyermek megtanulja, hogy mik azok a szavak, amiknek a kimondása illetlen, vagy egyenesen tilos. Legalábbis bizonyos felnőttek jelenlétében. Persze a gyermekek rendkívüli kreativitást mutatnak a helyzet megoldásában. Egy szerb-horvát felmenőkkel rendelkező 9 éves kisfiú például megtanította barátjának a picka (’punci’) szót, amely kiejtve könnyen összetéveszthető a bicska szóval. Ezt pedig bátran mondogathatták akár felnőttek jelenlétében is, sőt, még egy számukra rendkívül szórakoztató játékot is kitaláltak ezzel kapcsolatban. Ez pedig a következő volt: odamentek a kislányokhoz, és megkérdezték őket: *Van picskád*? Jó válasz persze nem létezett. Ha nemleges választ kaptak azért, ha pedig igenlőt, azért robbant ki belőlük a nevetés. Az alternatív válaszokkal próbálkozó kislányok sem jártak jobban, hiszen aki bicskára gondolva például azt felelte, *Van, csak otthon*, ugyanúgy nevetségessé vált a kisfiúk szemében, akik persze egyáltalán nem a bicskáról beszéltek. A csúnya szavak, káromkodások idegen nyelveken való megtanulása és mondogatása egyébként később, kamaszkorban, illetve fiatal felnőtt korban is jellemző. Sokak számára a legelsők, amiket egy-egy idegen nyelvből megtanulnak, a különféle trágárságok, amiket aztán élvezettel gyakorolnak. De a gyermekfolklór területéről is tudunk hasonló példát hozni: Marjatta Kalliala helsinkiből számolt be arról, hogy az egyik 6 éves gyermeknek édesapja különféle csúnya szavakat tanított meg arabul, amit aztán ő természetesen

nyilvánosságából az erotika vulgáris kifejezéseit és a trágárságot száműzték, s ezeket a szavakat a nyomtatás világából is kitiltották, így aztán nem is csoda, hogy az emberek saját és a másik természetes testi megnyilvánulásaival kapcsolatos érdeklődésüket és kíváncsiságukat igyekeztek valamiféle elfogadható módon, például a humor köntösébe bújtatva kielégíteni.

[673] Klaniczay G. 1981. 77.
[674] Legman, G. 1981. 173.
[675] Blank, T. J. 2010. 65.

továbbadott a barátainak, s a gyermekek gyakran hangosan kiabálták ezeket az elméletileg tiltott, de a felnőttek által nem ismert kifejezéseket.[676]

A különféle tabu témákat körüljáró folklórszövegekben a gyermekek számára fontos élmény az obszcén és trágár szavak „titkos nyelvével" való ismerkedés, hogy ezek kimondásával nagyobbnak, felnőttesebbnek érezhessék magukat.[677] Ezenkívül fontos számukra az az élmény is, hogy ezeket a szavakat az általuk használt különféle mondókákban és énekekben a megfelelő helyen és időben együtt lehet kimondani – mit kimondani, akár kiabálni. A középkori népi kultúrát elemezve az orosz irodalomtudós és esztéta, Mihail Bahtyin megállapította, hogy a beszéd nem hivatalos elemei közé sorolható káromkodás és trágárkodás régen is és ma is a nyelvi érintkezés elfogadott normáinak szándékos megszegéseként, a nyelvi konvenciók – az etikett, az udvariasság, a verbális tiszteletadás, az illedelmesség, stb. – felrúgásaként értelmezhető. Ezért aztán ha ezek az elemek kellő mennyiségben és szándékosan fordulnak elő, kívül helyezik a beszédet minden verbális konvención, s így mintegy külön nyelvvé alakulva egyszersmind sajátos közösséget is teremtenek.[678] A trágár és obszcén szövegek gyermekfolklórban való használatának tehát ez a közösségteremtő erő is az egyik funkciója: a szövegek közös elmondásával együtt, közösségben szegik meg a felnőtt világ által felállított szabályokat, együtt lépik át a határokat. Így egyrészt bátrabban is teszik meg ezt, másrészt pedig saját kis közösségük összetartozás-tudata is erősödik. Mindettől azonban az ezekre vonatkozó felnőtt tilalom létjogosultsága egyáltalán nem kérdőjeleződik meg. Ezt az elgondolást erősíti az a megfigyelés is, mely szerint nagyon sok – általam jól és régóta ismert – gyermek még akkor is csak félve, vagy a fülembe súgva, halkan mondta el a trágár szavakat tartalmazó szövegeket, amikor pedig erre tulajdonképpen a tilalmat felállító felnőtt világtól engedélye volt. Még a hozzám közel álló 12 éves adatközlőim is – akiknek pedig nagyobbak lévén az egyik interjú során az ő szintjükön magáról a kutatásról, céljaimról is meséltem kicsit – csak hosszas unszolásra, s akkor is csak pirulva és nevetgélve, arcukat olykor kezükbe temetve együtt szavalva voltak hajlandók például az SZ XII/187a jelű szöveget nekem előadni.

A fenti példákból is jól láthatjuk, milyen kettősség van a gyermekekben a szexualitás világával, a különféle tabu szavakkal és témákkal kapcsolatban. Egyrészről természetesen rendkívül kíváncsiak mindenre, ami tiltott, ami nem nekik való, s napjainkban a televízióban és a különféle újságokban nap-mint nap találkozhatnak is ilyen témákkal, amiket persze aztán meg is beszélnek egymással. Ezen beszélgetések során ugyanakkor már rendszerint megjelenik a nevetgélés és a tiltott dolgokról való tájékozottság öröme és büszkesége mellett az az elgondolás is, hogy ez az egész milyen *gáz,* és milyen *undorító*, amikor például valakinek a tévében, vagy egy képen látszik a nemi szerve.[679]

Ezt az ellentmondásos hozzáállást a gyermekek gyakran a humor és játékosság segítségével oldják fel. Játékos és humoros formában ugyanis sokkal könnyebb ezekről a dolgokról beszélni, és az ilyen típusú szövegek ebben a keretben gyakran még akár a felnőttek jelenlétében is elhangozhatnak. A bevezető sorok és a rímelés alapján a hallgató által várt disznó csattanó ezekben a játékos szövegekben vagy a sorvég és a sorkezdet egybehangzásában, a szöveg újrakezdésével oldódik fel, vagy a sikamlós,

[676] Kalliala, M. 2006. 100-101.

[677] C. W. Sulliwan szerint ugyanebből az okból, a felnőttség érzésének igénye miatt próbálják ki a gyermekek az általam vizsgáltnál rendszerint kicsit idősebb korban a cigarettát, illetve a különféle alkoholos italokat is. Sulliwan III, C. W. 1999. 158.

[678] Bahtyin, M. 2002. 203.

[679] Hasonló dolgokat tapasztalt Finnországban Marjatta Kalliala is. 6 éves adatközlői többek között például ilyeneket nyilatkoztak: „Ha cicit látok a tévében, eltakarom a szemem." A tévében mindig szerelmeskednek és ez „undorító." Kalliala, M. 2006. 99-100.

trágár indítás után valami egészen ártatlan dolog kerül a várt csattanó helyére. (Lásd például: SZ X/133-139.) A tematikailag rendszerint abszolút odaillő, de általában egyáltalán nem rímelő, s ezzel természetesen a leginkább odakívánkozó trágár és tabu szavakra tulajdonképpen egyértelműen utaló befejezésekkel pedig ártatlan mondókává vagy dalocskává minősítik vissza a gyermekek az egészen másként induló szöveget.
Ez a fajta, játékosságban feloldódó obszcenitás persze egyáltalán nem újdonság a magyar anyagban, már a XVII. századtól kezdve találhatunk erre példákat. Pálóczi-Horváth Ádám 1813-ban lezárt, de nyomtatásban csak a XX. század közepén megjelent kéziratos énekgyűjteményében („Ó és Új, mint-egy Ötödfél-száz Énekek, ki magam csinálmánya, ki másé") például a következő dalszöveget olvashatjuk:

„Azt mondják, azt mondják, igazán is mondják
A szomszéd lányának szűk pi-pi-pi-pi-pi-piros csizmája van

Azt mondják, azt mondják, igazán is mondják
A szomszéd legénynek nagy fa-fa-fa-fa-fa nagy fabaltája van

Azt mondják, azt mondják, igazán is mondják
A szomszéd legénye a szomszéd leányát megba-ba-ba-ba-ba megbaltafokozta."[680]

A jegyzetanyag tanulsága szerint ennek a dalnak egy korábbi változatát már Gyöngyösi Istvánnál is olvashatjuk, akinek ez az említett munkája valószínűleg 1672-74 körül készülhetett.[681] Azonban nemcsak az irodalmi és közköltészeti anyagból, hanem a folklórból is hozhatunk az ilyenfajta játékosságra példát. Szatmárban az illetlennek számító szó kimondását a következőképpen oldották meg az egyik nótában:

„Elmentem én a vásárra, de nagy sárba
Rátaláltam egy nagy lusta pi-pi-
Csára ugrott a lovam
Majd kiugrott alólam."[682]

A technika ezekben a szövegekben ugyanaz, amit a mai gyermekek folklórjában is megtalálható daloknál és mondókáknál láttunk. A rossz, aki rosszra gondol elv alapján tulajdonképpen a hallgatónak kell pirulnia, amiért ő – tegyük hozzá, természetes módon – nem a szövegben elhangzó ártatlan befejezést várta. A gyermekek ajkán ma is élő, s a szöveggyűjteményben bemutatott, játékosság felé elmozduló trágár és obszcén énekek és mondókák tehát kapcsolatba hozhatók a különféle beugratókkal, működésük gyakran hasonló elven történik. Sőt, rokonságot mutatnak a szintén beugrató jellegű, első hallásra erotikus, obszcén témákra utaló, de a hivatalos megfejtés alapján teljesen ártatlan találós kérdésekkel is, melyekben a hallgató a szövegeket, vagy azok első sorait hallva rendszerint egészen másra, sokkal pikánsabb dologra gondol, mint ami majd a megfejtésben következik.[683]

[680] Bartha D. – Kiss J. 1953. 433.
[681] Bartha D. – Kiss J. 1953. 863. Hasonló, szójátékra épülő dal még a gyűjteményben a 297-es sorszámot viselő városcsúfoló is. (U.o. 392.), melynek változatai a kiadott XVIII. századi közköltészeti anyagban (lásd például Küllős I. – Csörsz Rumen I. 2000. 272-274; 2001. 71-72) is megtalálhatóak.
[682] Móricz Zs. 1991. 246.
[683] Ilyenek például a következő, Kibédről származó találós kérdések: „Kívül szőrös, belül nedves, legényeknek igen kedves." (Csikóbőrös kulacs) „Kis hús, nyers hús, addig nyomjad babám amíg belécsúsz." (Csizma) Ráduly J. 1990. 174, 180.

Az ilyen típusú szövegek bizonyára azért is kedveltek a gyermekek körében, mert lehetőséget adnak nekik az összekacsintásra, a többiek, vagy akár a felnőttek bosszantására, akik egy-egy játékosságban feloldódó, a vélt, vagy valós trágárság élét különféle módszerekkel elvevő szövegre igazából nem szólhatnak semmit.[684] S ezek azok a trágár és obszcén – vagy ilyen dolgokra legalábbis utaló – szövegek, amiket még a lányok is szívesen és sokat használnak, hiszen a pajzánkodásnak ez a határesete még egy jól nevelt, a trágár szövegre érzékenyebb lány számára is megengedhető.[685] A játékosságban feloldódó obszcenitásra a szövegeken kívül is találtam a gyermekek folklórjában példát. Több adatközlőm is említett egy rajzolós játékot (III/1.9), amely úgy indult, hogy az illető egy, első pillantásra a pénisz sematikus ábráját idéző formát rajzolt a papírra. A további részletek megrajzolásával azonban kiderült, hogy ez a forma csupán egy – a Nesquick emblematikus figurájára emlékeztető – ártatlan nyúlfej alapja volt.

A gyermekek obszcén folklórját vizsgálva ki kell térnünk a tudatosság kérdésére is. A gyermekek – különösen egymás között – szeretnek kérkedni a számukra tiltott, vagy csupán nem nekik való témákban való tájékozottságukkal, azonban a különféle szavak ismerete még nem jelenti a szó mögött rejlő valós jelentés ismeretét. Bizonyos kifejezésekről a gyermekek ugyanis csupán annyit tudnak, hogy az másokra nézve bántó, sértő, vagy valami, a felnőttek által előlük rejtegetni kívánt dolog, amiről nem illik beszélni. Persze, mint fentebb már utaltam rá, mindez erősen személyfüggő, illetve erősen függ attól, hogy egy-egy gyermek milyen környezetből jön. Vannak olyan gyermekek, akik iskolába kerüléskor már szinte mindennel tisztában vannak, ez azonban nem általánosan jellemző. Egy alkalommal például, mikor 8-11 éves gyermekek csoportjával arról beszélgettem, milyen más, számunkra milyen érdekes és különös is volt az élet a száz évvel ezelőtti faluban, az egyik, 9 éves kisfiú megszólalt: *Képzeljétek, én meg olyat is hallottam, hogy emberek szexeltek!* Ez a ki tudja honnan hallott szó tehát számára valami furcsa, idegen, de valamiképp mégis érdekes és izgalmas emberi tevékenységet jelentett. Hiszen ha a szó valós jelentését ismerte volna, akkor erről nem felnőtt jelenlétében és az egész közösség előtt tett volna ilyen formán bizonyságot.

A trágárságok tényleges jelentésének ismerete a gyermekeknél gyakran sokkal későbbi, mint a szó, vagy a gesztus egyénként legtöbbször a megfelelő helyzetben való használata. A *bemutatás* különböző formáit egymás közt, illetve néha – bár inkább csak a hátuk mögött – még felnőttek felé is sok gyermek aktívan gyakorolja, azonban rendszerint csupán azzal vannak tisztában, hogy ezek a mozdulatok sértőek és az általuk is ismert és használt *Menj a fenébe/picsába*! kifejezésekhez hasonlóan alkalmazandók. Még akkor is így van ez, ha esetleg a mozdulathoz társuló *Kapd be!* kifejezést is használják, amit egymástól, vagy akár az utcán is eltanulhatnak. Azzal ugyanis, hogy mit is kéne a másiknak bekapnia, a legtöbben egyáltalán nincsenek tisztában. Ehhez hasonlóan egymás fejéhez vágott sértésként használja sok gyermek a *köcsög* kifejezést is. Ennek a szónak ők rendszerint csak a használati tárgyra vonatkozó jelentését ismerik, azt tehát, hogy valójában miért is számít sértésnek, már nem sokan tudják közülük. A gyermekfolklórban megjelenő trágárságot vizsgálva tehát nem feledkezhetünk meg arról, hogy a tabu szavak használata nem egyenlő azok tényleges tartalmának ismeretével. Gyakran inkább csak a kifejezések sértő, vagy számukra tiltott mivolta az, ami arra ösztönzi a gyermekeket, hogy a szájukra vegyék.

[684] Az ilyen típusú provokálás és szöveghasználat párhuzamaira Donna M. Lanclos a belfasti gyermekek vicceiben talált példákat. Lanclos, D. M. 2003. 74-76.

[685] A nemi különbségekről a trágár és obszcén szövegek használatában lásd a vonatkozó fejezetet.

Agresszív folklór: látszat és valóság

A látszat és a valóság, a kutató és a játékosok értelmezése közötti különbségek az agresszívnek tartott játékokban, szövegekben, illetve a különféle agresszív megnyilvánulások megítélésében is megmutatkoznak.[686] Amit például a felnőttek, vagy az eseményeket kívülről és felületesen szemlélő megfigyelők agresszív játékként jellemeznének, az a gyermekek számára akár ugyanolyan típusú szórakoztató elfoglaltság is lehet, mint mondjuk egy izgalmasabb fogócska. A gyermeki játékokban megfigyelhető agresszió kérdését vizsgálva Kérész Gyula is azt állapította meg, hogy a külső szemlélőnek elsőre egyszerűen erőszakosnak tűnő játékok valójában nagyon sokfélék. Kérész a játékok négy nagy csoportját különböztette meg a bennük lévő agresszió, illetve annak lehetősége alapján.[687]

1. Ténylegesen agresszív játékok: ezekben a gyermekek tudatosan és szándékosan okoznak testi-lelki szenvedést, vagy különféle tárgyakat rongálnak meg.
2. Agressziójátékok: a gyermekek ezekben eljátsszák az agressziót. Ilyenek például a katonásdik, vagy a különféle háborús játékok.
3. Stressz-keltő játékok: azok az elfoglaltságok, amelyekben az agresszió a játék következménye lehet. Ide tartoznak például a különféle sport-jellegű, vagy a szerencsejátékok, ezekben ugyanis mindig van egy győztes és egy vesztes fél, illetve az eredmény olykor megkérdőjelezhető, ez pedig agresszív viselkedést válthat ki a résztvevő játékosokból.
4. Agressziómentes játékok: az egyszemélyes játékok, a szerepjátékok, illetve a lányjátékok egy része tartozik ide.

Ez a felosztás jól mutatja az agresszió játékokban való megjelenésének különféle fokozatait, valamint a téma vizsgálatának nehézségét és összetettségét. A különféle kategóriákra természetesen találhatunk példákat az általam gyűjtött anyagban is. Előfordul, hogy a gyermekek kisebb állatokat kínoznak: a bogarak szárnyát, vagy lábait kitépkedik, vagy a macskát beledobják a medencébe. Máskor látszólag minden ok nélkül lerombolják a társaik által épített homokvárakat, vagy egy-egy sérelmet tudatos fájdalomokozással, a másik fellökésével, megverésével, a lányok pedig olykor marással, harapással torolnak meg. Emellett azonban a verekedés gyakran nem agresszióból történik, hanem az adott játék, például a táskaháború, vagy vízi háború, illetve a különféle rajzfilmeken alapuló harcok eljátszásnak része. A gyermekek versengő játékai is kiváltják olykor az agresszív viselkedést: a csalódott vesztesek, akik úgy érzik, igazságtalanul bántak velük, különféle trágár kifejezésekkel illetik társaikat, bántó gesztusokat tesznek feléjük, vagy hozzájuk vágják a labdát, mielőtt kiállnak a játékból. A szerepjátékok egy része – például a különféle állatok kalandjainak eljátszása, az esküvő, vagy a divattervezős játék – pedig jellemzően agressziómentes. Kérész Gyula a csoportok felállításán túl azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a játékokban elfogadott agresszivitás mértéke koronként, nemenként, illetve társadalmanként változik.[688] Ha tehát igyekszünk a játékok leírásán túl azok tényleges működését is

[686] A gyermekfolklórban, illetve a gyermekek körében megjelenő agresszió és erőszak kérdését körüljárva sokan a médiában, illetve az elektronikus játékokban megjelenő agresszivitást tekintik a gyermekek ilyenfajta megnyilvánulásai kiváltó okának. (A különféle kutatásokat, illetve az érveket és ellenérveket lásd például: Buckingham, D. 2002; Frydman, M. 2004; Kiss J. 2004; Kósa É. 2004; Mérő L. 2000; Münnich I. 1998, 2000, 2006; Vetró Á. 1999.) A gyermekfolklórban megjelenő agresszió okait itt most nem vizsgálom, ez ugyanis komoly pszichológiai ismereteket és tájékozottságot, illetve hosszas kutatást kívánna. A továbbiakban elsősorban az agresszió különféle megjelenési formáit, gyermekek közötti működését, valamint a gyermekközösségben való megítélését igyekszem bemutatni.

[687] Kérész Gy. 2000. 210-211.

[688] Kérész Gy, 2000. 211. A szerző cikkében az európai futballt hozza erre kézenfekvő példának, ami Amerikában kisasszonysportnak számít.

figyelemmel kísérni, máris nehézségekbe ütközünk a fenti kategóriák szerinti besorolással. A gyakorlatban ugyanis játékeseményenként nagyon különböző lehet egy-egy játék kimenetele, vagy éppen az adott játékosok hozzáállása.

Az erőszak gyermekjátékokban való megjelenését vizsgálva az amerikai folklorista, Anna Richman Beresin is fontosnak tartotta elkülöníteni kutatásában az ál-erőszakos, vagy erőszakot utánzó játékokat (mint például a birkózó játékok, a labdajátékok egy része, vagy bizonyos fogócskák) a valódi erőszaktól.[689] A valódi erőszak során ugyanis a szemkontaktus a két fél között ritka, illetve nagyon rövid, s a végén az egyik fél elvonul, a küzdő felek különválnak. Az ál-erőszakos játékoknál azonban az arc általában jól látható, jellemző az előadás szerű viselkedés, s a küzdő felek az ilyen játék után rendszerint együtt is maradnak. Ezen jegyek alapján tehát a pontos és részletes megfigyelés során jól elkülöníthető a valódi erőszak és agresszió a játékostól.[690] Az amerikai szerző által megállapított, ál-erőszakos játékokra vonatkozó jellemzők, különösen pedig az előadás-szerű viselkedés jól megfigyelhető az általam gyűjtött, a felületes szemlélő számára akár komoly verekedésként is értelmezhető *pankráció*-játékban. Ennek során ugyanis a gyermekek célja általában nem az, hogy ténylegesen ártsanak egymásnak, hanem az általuk ismert különféle harcművészetek mozdulataival, illetve különféle verekedő mozdulatokkal gyakran egész kis koreográfiát adnak elő. Az persze benne van a játékban, hogy egy-egy ütés, vagy rúgás célba ér, ettől azonban még a játék játék marad.

36. kép "Te nem hallhatod!"

Az erőszak és az agresszió persze nemcsak a konkrét játékok során nyilvánul meg, különféle formákban és mértékben a gyermekfolklór egészében megjelenik. Inkább a lányokra jellemző például ennek egyik kicsit indirekt módja a kizárás, kiközösítés, vagy titkolózás. A titok ugyanis csak akkor válik igazán izgalmassá, és két embert, vagy kisebb közösséget összekovácsoló erővé, ha van ki elől elrejteni, vannak, akiket ki lehet belőle zárni. A *Neked nem mutatom meg! Te nem jöhetsz ide! Te nem hallhatod! Neked nem adom oda! Nem játszhatsz!* mondatok elhangzása pedig természetesen gyakran rendkívül bántó annak, akire vonatkozik, aki nem lehet részese a közös élménynek.

Egy szintén kicsit indirekt, hol játékos, hol pedig komoly megnyilvánulása az agressziónak a másikkal való szembefordulás, az ellenkezés, illetve a másik provokálása is. A gyermekek gyakran megmakacsolják magukat a játék kedvéért, azért, hogy egymást ezzel tegyék próbára, esetleg a saját pozíciójukat a közösségen belül ezzel is felmérjék, vagy igazolják. Az ilyen viselkedés eredménye pedig igen változatos lehet. A szóban zajló csatározások során a gyerekeknek különféle technikáik vannak a nyerés biztosítására. A *de igen – de nem* típusú viták során ilyen technika a saját vélemény minél gyorsabban, minél többszöri hangoztatása, vagy éppen a számok bevonása, egészen a végtelenig (és néha még azon túl is a *végtelen plusz egy* típusú megoldásokkal). Az ilyen viták kimenetele többféle lehet: feloldódhat nevetésben, az egyik otthagyhatja a másikat, de akár tettlegességig, vagy sírásig is fajulhat egy-egy szócsata. Ehhez hasonlóan változatos lehet a másik játékának, vagy különféle

[689] Beresin, A. R. 1996.

[690] A szerző persze azt is hozzáteszi, hogy természetesen itt is előfordulhatnak keverék formák, s nem csak az ál és a valódi erőszak keveredhet egymással, hanem a különféle agresszív, vagy annak tűnő játékok is más játékokkal. Beresin, A. R. 1996. 26.

tárgyainak elvétele, vagy a *csak azért sem adom oda/vissza* típusú szembefordulások motivációja. Az akár rosszindulatú provokálástól a figyelem felkeltésén és a kaland keresésén át a közös játék indításának igényéig sok minden lehet a kezdeményező fejében, s természetesen az eredmény is rendkívül sokféle lehet.[691] Kialakulhatnak belőle a korábban már említett, személyek, nemek, vagy különböző csoportosulások közötti, gyakran a tényleges fizikai agressziótól sem mentes, ám a résztvevők számára rendkívül élvezetes üldöző játékok és csatározások. Olykor előfordul, hogy a provokálni kívánt fél nem veszi fel a kesztyűt, és eredménytelen marad a kísérlet, máskor, illetve más gyermekek esetében azonban valódi, indulatból fakadó verekedés, illetve üldözés is lehet az ilyen viselkedés eredménye.

Az agresszió kérdését vizsgálva érdemes részletesebben foglalkozni a különféle beugratásokkal, a másik nevetségessé tételével, illetve az ehhez gyakran szorosan kapcsolódó csúfolással és leszólással is. Ezek ugyanis gyakran azt az érzést kelthetik a megfigyelőben, hogy a gyermekek a szavak, vagy a tettek szintjén rendkívül agresszívan viselkednek egymással, ha azonban megpróbálunk a jelenség mögé nézni, és a fentiekhez hasonlóan a motivációkat, illetve az eredményeket is vizsgáljuk, már sokkal árnyaltabb képet láthatunk. A csúfolóról, mint folklórműfajról a *Néprajzi Lexikonban* is azt olvashatjuk, hogy költői eszközei – az egyszerű kinevetéstől a burkolt, ironikus megfogalmazásokon át a nyílt gúny bántó formájáig – igen széles skálán mozoghatnak.[692] A mai gyermekek csúfolói elsősorban a különféle külső és belső tulajdonságokat veszik célba. Azokat a társaikat bélyegzik tehát meg különféle szövegekkel, akik valami feltűnő különbséggel rendelkeznek – például nagydarabok –, vagy nem felelnek meg az elvárt viselkedésnek, megszegik a közösség alapvető értékrendjét – például árulkodnak, vagy utánoznak.[693] Ezek azok a mondókák, amelyek kvázi kierőszakolják a csoporthoz való alkalmazkodást,[694] illetve adott esetben növelik a szociális távolságot a két fél között.[695] Használnak azonban a gyermekek ezeken kívül olyan szövegeket is, amelyek általános csúfolóknak tekinthetők. Ezek elhangzásakor pedig a cél rendszerint csupán az, hogy haragból, bosszúból, irigységből valami bántót mondjanak a másiknak, hogy mások előtt bizonyítsanak, saját gyengeségüket kompenzálják, vagy egyszerűen azért, hogy elüssék az időt. A valóságos konfliktus nélküli csúfolást Leea Virtanen is ezzel magyarázza: a változatosság, illetve a dráma a gyermekek mindennapi életében is fontos.[696] Ha pedig éppen szükséges, maguk idézik ezt elő.

---

[691] Leea Virtanen a témát vizsgálva azt állítja, hogy a különféle, gyakran szóbeliségben kezdődő, majd akár tettlegességig is fajuló csatározások során a komoly bántás soha nem cél, ez azonban véleményem szerint kicsit idealizáló hozzáállás. A gyermekeket olykor a rosszindulat, a düh, vagy a különféle, vélt vagy valós sérelmekért való bosszúállás is vezérelheti ilyen helyzetekben. Virtanen, L. 1978. 30.

[692] MNL I. 1977. 538.

[693] A szemtől szemben, vagy akár hát mögött történő csúfolás, s az ezáltal történő megszégyenítés a hagyományos közösségekben a közösség büntetéseinek egyik formája is volt, mellyel az emberek a megszokott rendtől akár tulajdonságaival, akár cselekvésével eltérő egyénről alkotott véleményüket kifejezték. (Tárkány Szücs E. 2003. 788-789.) A másként viselkedők kinevetésének pedig nem csak bíráló hatása van, hanem az általánosan elfogadott normák betartására is késztet. A közösségi normáktól valamilyen módon eltérők kizárása, elutasítása pedig a jó és a rossz közötti távolságtartás folyamatos újrafogalmazásán és erősítésén kívül az adott közösség védelmét is szolgálja. (Bíró A. Z. 1997. 57, 68.) Ez a mechanizmus pedig természetesen úgy a felnőttek, mint a gyermekek világában is működik.

[694] Sulliwan III, C. W. 2008-2009. 69.

[695] Jorgensen, M. 1999. 222.

[696] Virtanen, L. 1978. 59.

A csúfolásnak persze nem mindig negatívak az indítékai, olykor egyszerűen a játék hevében hangzanak el ilyen szövegek, anélkül, hogy bármiféle, kifejezetten a társaikra irányuló bántó szándék lenne mögöttük, illetve a kicsúfolt fél magára venné a mondottakat. Máskor az a nemi különbségeknél már tárgyalt jelenség is lehet a csúfolók elhangzásának hátterében, hogy a gyermekek a másik figyelmét magukra felhívják, valamiféle kapcsolatot létesítsenek azzal, akihez más módon nem mernek, vagy nem akarnak közelíteni. A kapcsolatkeresésnek ez ugyanis egy relatív biztonságos, komolytalannak tűnő módja. Ami tehát kívülről agresszívnek látszik, az a közösségben akár elfogadott kifejezése is lehet a pozitív érzelmeknek.[697] Hasonlóan vélekedik erről a gyermekek különféle ugratásait, csínytevéseit, piszkálódásait vizsgálva Marilyn Jorgensen is: annak ellenére, hogy az elkövető ezekben rendszerint az áldozat kárán nevet, a mögöttük meghúzódó motiváció nem feltétlenül bántó jellegű, illetve fontos megkülönböztetnünk őket a bántás foka szerint, amely a szeretetteljestől a játékoson át a rosszindulatúig sokféle lehet.[698]

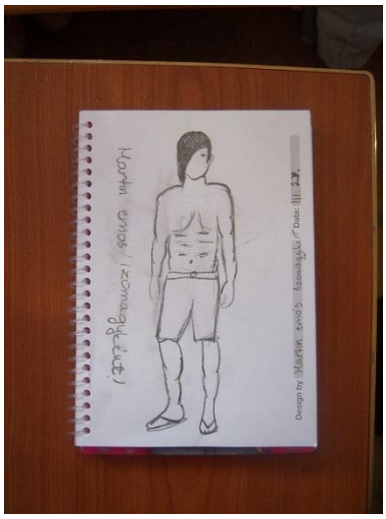

37. kép Rajzban való gúnyolódás

A beugratók – bár közeli rokonságban vannak a csúfolókkal is – kicsit másként működnek. Sikerüknek legtöbbször ugyanis fontos feltétele, hogy a beugratni kívánt fél belemenjen a játékba, engedelmeskedjen, azaz felszólításra kimondja az adott szót, vagy mondatot, amire a frappáns, vagy éppen trágár rím következik, illetve válaszolja minden mondatra a kívánt feleletet. (Lásd például a *Mondd azt, hogy…* kezdetű beugratókat: SZ VIII/89a-r) Az engedelmesség, illetve a játékba való belemenetel persze több okból is történhet: motiválhatja a kíváncsiság, az adott közösségbe, csoportba való bekerülés, illetve a közös elfoglaltságban való részvétel vágya, de megtörténhet azért is, mert a kérdező félnek valamiféle hatalma van, a többiek tartanak tőle és nem igazán mernek, vagy akarnak neki ellentmondani. A fent említetteken túl kihasználják a különféle beugratások a hétköznapi helyzeteket *(Mit mondtál?)*, a váratlan, vagy az adott szituációban értelmezhetetlen kérdéssel okozott értetlenséget *(Megadtad a címet?),* valamint a már említett kíváncsiságot *(Fogd meg a nyelved, és mondd azt, hogy…)* is a másik nevetségessé tételére. A lényeg tehát, amitől az egész dolog viccessé válik a kezdeményező felek számára – ahogy azt Mariliyn Jorgensen remekül megfogalmazta – valaki rávevése arra, hogy hamis képe legyen arról, mi is történik.[699] *Bevette!* – szokták mondani a gyermekek gúnyosan egy-egy jól sikerült beugratás után. Ebben az egy szóban benne van az enyhe lenézésen, lekicsinylésen kívül a felsőbbrendűség érzése is, hogy a kezdeményező fél a másiknál okosabb, ügyesebb, rafináltabb.[700] Ez az élmény pedig a gyermekek számára gyakran a közös (ki)nevetés lehetőségénél is fontosabb.

A csúfolók és beugratók mellett a másik gúnyolása, megbántása, nevetségessé tétele, illetve a saját pozíciók megerősítése természetesen különféle gesztusokkal (például mutogatás, nyelvnyújtás), vagy egyszerűbb szavakkal, látszólag értelmetlen szótagokkal is történhet. A *na-na-na,* vagy *la-la-la* szótagok például a megfelelő ritmikával,

[697] Virtanen, L. 1978. 61. Lásd még ugyanerről: Jorgensen, M. 1999. 220-221.
[698] Jorgensen, M. 1999. 213, 220.
[699] Jorgensen, M. 1999. 214.
[700] Sulliwan-nél is azt olvashatjuk, hogy a gyermekfolklórban a mondókák és dalok egy részét, különösen a különféle csúfolókat és beugratókat mintegy erődemonstrációként is használják a gyerekek. Sulliwan III, C. W. 1999. 153.

hajlításokkal és megfelelő hangmagasságban előadva hasonló csúfolóként működnek, mint a konkrét sértéseket tartalmazó szövegek.[701] Olykor még a játékokba is beleszövődnek a csúfolódások, átverések és beugratások. Adatközlőim beszámolói szerint a pacs-pacs-os bújócska során például néha *megszívatták* a hunyót. Ahelyett, hogy elbújtak volna, a közelében maradtak a falnál, ahol a számolást végezte, s ahogy kinyitotta a szemét, mindenki egyszerre *lepacsolata*. Így aztán esélye sem volt, hogy maga helyett újabb hunyót sikerüljön találnia, neki kellett újra számolnia. Mások arról számoltak be, hogy különböző erőpróbák és birkózások során az éppen minden erejét összeszedő gyermeket hirtelen elengedték, vagy az „Adj király, katonát" játék során (amely az elmúlt időszakban rendszerint csak pedagógusok, felnőttek által irányított játékként került elő a vizsgált korosztály körében) az ellenfél csapata felé futó gyermek előtt kezeiket az utolsó pillanatban hirtelen elengedték. Mindezek következtében a kiszemelt áldozat általában elvesztette egyensúlyát és gyakran el is esett.
A gyermekek persze rendszerint arra is figyelnek, hogy ki legyen az áldozat. Általában olyan gyermekek lesznek a gúny, vagy beugratás tárgyai, akik egyedül vannak, akik a csoporton, vagy kisebb közösségen kívül helyezkednek el, akik valamilyen szociális hátránnyal küzdenek, illetve akik nem tudnak visszavágni. Az egyértelmű gúnyolásban, a bántó szándékú megnyilvánulásokban ugyanis mindig ott van a visszavágás kockázata. Egy ügyes és frappáns válasszal akár az agresszorból is lehet áldozat. Erre pedig különféle bevett technikák és módszerek is vannak. A gesztusokkal történő piszkálódásra a legjobb megoldás a *tükör* (azaz kinyitott tenyér feltartása a másik felé) mutatás, ezzel ugyanis a kezdeményező fél képzeletbeli tükörképével szembenézve tulajdonképpen saját magát szégyeníti meg. A szóbeli és fizikai bántásra különféle rigmusok is alkalmazhatók válaszként (lásd például SZ IX/98-100), a bántó szándékú leszólásokra (például *béna, hülye, köcsög*, stb.) azonban rendszerint a *Vagy te!*, vagy *Aki mondja!* visszavágásokkal szoktak a talpraesettebb gyermekek válaszolni.[702]

Itt térnék még ki röviden az agressziónak arra a folklórszövegekben megnyilvánuló formájára is, melynek során a halál, a vér, az erőszak, vagy éppen a fizikai fájdalom naturalisztikus képei megénekelve, versekbe foglalva jelennek meg a gyermekek ajkán. Ez a fajta brutalitás sok szövegben tetten érhető, számszerűsíteni azonban nehéz lenne, hiszen – mint az a fentebb leírtakból is kiviláglik – az agresszió kérdésének megítélése gyermekenként, illetve egyénenként, kultúránként és helyzetenként más és más.
Felmerülhet a kérdés, hogy a gyermekek vajon mindig belegondolnak-e abba, hogy mit énekelnek, szavalnak, vagy sokszor egyszerűen csak az utánzás mechanizmusával eltanulták, és mivel valami oknál fogva viccesnek, vagy élvezetesnek találják, ezért használják ezeket a szövegeket? A gyűjtés során a gyermekek a különféle erőszakos cselekedetekről, halálról, vérről szóló szövegeket általában a legnagyobb élvezettel, szinte ragyogva, mosolyogva, olykor-olykor a nevetésüket visszafojtva adták nekem elő. Rendkívül viccesnek tartották, hogy a tengerész ki akarja nyomni a remete szemét, hogy a családjukat – legalábbis az énekben – géppisztollyal kergetik, hogy az

[701] Ugyanerről a csúfolási mechanizmusról a gyermekek dalait és szövegeit vizsgálva Sulliwan is beszámolt. Sulliwan III, C. W. 1999. 150. Saját gyűjtéseim szerint az idézett, önmagukban értelmetlen szótagok csúfoló jellegét erősíti olykor egy kifejezetten ezekhez tartozó mozdulatsor is: a gyermekek kezüket maguk előtt tartva kinyújtott mutatóujjaikat ellentétesen fel-le mozgatják úgy, hogy azok középen a találkozáskor minden egyes alkalommal egymáshoz érjenek.

[702] Azt is meg kell itt jegyezni, hogy a különféle beugratások, gúnyolódások és piszkálódások a gyermekek mindennapi beszédében is megjelennek, beleszövődnek a játszótéri, vagy iskolai dialógusokba, azonban nem feltétlenül zökkentik ki a gyermekeket a játékból, vagy a beszélgetésből, amiben vannak. Erre jutott a török serdülők szócsatáit vizsgáló Donald Brennes is, aki szerint az ártatlan mondatokra vagy kérdésekre adott obszcén válaszok (például „Mi újság? Seggedben ágyláb.") gyakran nem szakítják meg a hétköznapi beszélgetés addigi menetét. Brennes, D. 1986. 179.

akasztófán a hullák *ragyognak*, s hogy a tanár hiába menekül a felrobbantani vágyott iskolából, mert végül mégis *szétplaccsan*. Mindez azonban nem párosul azzal a vággyal, hogy az emlegetett eseményeket a valóságban is átéljék, vagy éppen megtegyék. A tudatosság kérdését itt is nagyon fontos körüljárni, hiszen a szövegekben szereplő képek a gyermekek lelki szemei előtt nem úgy jelennek meg, nem olyan naturálisan és életszerűen, mint ahogy azt mi, felnőttek elképzeljük.[703] A mai gyermekek folklórjában nem azért van ennyi durvaság, mert a gyerekek telve vannak gonoszsággal és agresszióval, vagy, mert számukra ezek a dolgok nem riasztóak és visszataszítóak. Sőt, valószínűleg éppen azért kerül bele a brutalitás a folklórszövegeikbe, mert a világban, illetve a médiában látott és hallott, számukra visszataszító, félelmetes és szörnyű dolgokat valamiképpen föl kell dolgozniuk. Ez a mechanizmus a felnőttek világában is működik, akik rendszerint a viccek segítségével távolítják el maguktól, teszik mintegy valótlanná a szörnyű dolgokat: a halált, a tragédiákat, a katasztrófákat, vagy akár a különféle népirtásokat.[704] A humor lehetőséget ad arra, hogy beszéljünk a kimondhatatlanról, s ehhez hasonlóan a folklór más elemei is gyakran megoldást kínálnak a különféle problémákra és félelmekre.[705] Az erőszakos, vagy annak tűnő folklór-elemek arra is lehetőséget biztosítanak a gyermekeknek, hogy – Marjatta Kalliala megfogalmazásával élve – a saját sötét oldalukkal is szembenézzenek.[706]
A gyermekek számára az is nagyon fontos, hogy ezeket az agresszív, erőszakos szövegeket ők maguk, saját akaratukból használják. Nem valamiféle külső hatásra, hanem önként lépnek be egy olyan világba, amit ők maguk képzelnek el, saját akaratukból élhetik át a félelmet, a borzongást, így azt akármikor el is hagyhatják, bármikor visszatérhetnek a valóságba.[707] A saját magunk által képzelt képek pedig általában nincsenek olyan erőteljes és félelemkeltő hatással, mint a kívülről, esetleg akaratukon kívül őket érő benyomások. Kifejezetten ilyenek például a különféle ijesztő szövegek, illetve itt említhető az egymás szövegek nélküli, a meglepetés erejével, illetve a megfelelő hanghatással – rendszerint rákiáltással – elért megrémítése, mely a vizsgált korosztálynak kedvelt szórakozása. Ezeket a helyzeteket ugyan maguk az áldozatok általában nem önként vállalják, azonban a közös nevetésben feloldódó, megrémülést követő megkönnyebbülés fontos élmény a számukra.
Az agresszió, a halál és a különféle félelmetes események és jelenségek képeit tartalmazó szövegek gyermekfolklórban való használatának okait vizsgálva elismételhetjük az obszcén és trágár dalokkal és mondókákkal kapcsolatban már elmondottakat is. Az összekacsintás, a tiltott, felnőttes dolgok együtt, vagy akár egyedül való kimondásának, a határok feszegetésének és átlépésének élvezete, vagy akár a felnőttek „próbára tétele” is nagy szerepet játszik az ilyen dalok és mondókák folyamatos továbbhagyományozódásában, valamint újabb változatok kialakulásában.

[703] Ezért van az is, hogy a Grimm mesék, illetve magyar népmesék felnőtt fejjel akár brutálisnak is tartható elemei és részei a mesemondás során a gyermekeket nem rázzák meg. Általában nem élik meg tragikusan, nem hagynak bennük sebeket ezek az erőszakot, gonoszságot olykor naturalisztikusan ábrázoló, de szóban elhangzó képek, ugyanis a gyermekek maguk alkotják meg a képet a hallottakról.
[704] Lásd minderről bővebben: Smyth, W. 1986; Oring, E. 1987.
[705] Simons, E. 1985. 35. A gyermeki utánzó játékok modelljeit vizsgálva Lili E. Peller is kiemelte, hogy a félelem fontos motiváció a játék megválasztásában, hiszen a gyermekek gyakran éppen olyan dolgokat játszanak el, amiktől félnek. Peller, L. E. 1982. 113.
[706] Kalliala, M. 2006. 91-92.
[707] Az önkéntesség fontosságát emeli ki Elizabeth Tucker is a 8-12 éves kislányok ott-alvós alkalmai során fontos szerepet kapó félelmetes történetek vizsgálata során. Tucker, E. 1984. 133.

Performance jellegű játékok

Az előadásmód témáját körüljárva nem feledkezhetünk meg azokról a játékokról sem, amelyekben elsősorban éppen maga a performance, azaz a megfelelő eljátszás, előadás a lényeg. Elsősorban a különféle ügyességi játékok körében találhatunk ilyeneket, de más elfoglaltságok során is felbukkan olykor ez a performance-jelleg. Ezen játékokban nincs versengés a résztvevő gyermekek között, nincs a játékra nézve következménye a hibázásnak, nincsenek nyertesek és vesztesek, hanem egyszerűen az előadás egyéni, vagy közös sikere a lényeg, ennek érdekében kell jól csinálni. Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek a gyermekfolklór-elemek közönségnek szólnának, vagy ténylegesen előadás-szerűen kerülnének másoknak, külső szemlélőknek bemutatásra – bár természetesen megjelennek a gyermekek körében ilyen játékok is, amelyekről a későbbiekben még lesz szó.

A performance-típusú játékok központi eleme gyakran a ritmus, illetve a különféle mozdulatok egyszerre való elvégzése, azaz a koreográfia pontos tudása – ezeknek kell tökéletesnek lennie, hogy a játék sikeres legyen. Ennek érdekében az ilyen játékokat a résztvevők sokszor kitartóan gyakorolják. Az ügyesebbek, biztosabb tudásúak segítenek társaiknak – természetesen elsősorban barátaiknak, illetve azoknak, akiket szívesen látnak a játékban – elsajátítani a mozdulatok helyes sorrendjét, illetve gyakran türelmesen, lassan végigcsinálják velük, ha kell akár sokszor egymás után. A lényeg pedig természetesen a tökéletes, hibátlan előadás, illetve ennek sikerélménye.

A tapsos játékok egy része például napjainkban gyakran már nem csak különböző módon végzett tapsokból áll, hanem a modern tánc különféle mozdulataira emlékeztető elemekkel is kibővült.[708] A konkrét szövegekre, vagy akár szöveg nélkül előadott játékokra tehát gyakran már egész kis koreográfia születik, amelyben a tapsokat a résztvevők egyéb kéz-, váll- és fejmozdulatokkal egészítik ki. A sorrend megjegyzése pedig sokszor egyáltalán nem egyszerű, előadása, azaz eljátszása pedig a külső szemlélőt már valóban inkább egyfajta táncra, mint egyszerű játékra emlékezteti. Szinte minden korosztálynak vannak ezen kívül olyan kedvenc zenéi és klipjei, melyekhez az adott kisebb-nagyobb közösség által ismert koreográfiák is tartoznak. Ezeket a koreográfiákat a gyermekek, azaz inkább

38. kép Modern táncra emlékeztető mozdulatelem a tapsos játékban

[708] A hagyományos magyar anyagban a tapsos játékokra csak kevés példát találhatunk, s azok nagy része is egyszerűbb szövegekből és mozdulatsorokból áll. (Lásd például: Gazda K. 1980. 325; Gágyor J. 1982. I. 125-126; II. 641.) Juhász Katalin többször emlegetett 2005-ös cikkében viszont már az általam gyűjtött szövegekhez hasonlóak jelennek meg, sajnos azonban a hozzájuk tartozó mozdulatsorok részletes bemutatása itt is hiányzik. Juhász K. 2005. 454-458. A nemzetközi szakirodalomban ezzel szemben rengeteg kötet és cikk foglalkozik a tapsos játékokkal, amelyek az Opie házaspár kutatásai szerint kifejezetten gyermekjátékként először egy 1827-es francia leírásban kerülnek említésre. A tapsos játékok divatjának csúcspontját Angliában és Amerikában a XIX. század végére teszik, (Opie, I. and P. 1985. 440-443.) azonban az 1980-as években is rengeteg szöveg és játékváltozat élt a gyermekek folklórjában. Máshol a játéknak nem említik ilyen korai előzményeit. Erik Kaas Niellsen például arról számolt be személyes közlésében Koppenhágából, hogy míg az 1960-as években csak néhány tapsos játékot ismertek és használtak a gyermekek, addig az 1980-as évekre már változatok százai éltek a gyermekek körében. A szöveg- és játékközlések mellett komoly szövegelemzésekkel, valamint a hozzá tartozó mozgásvilág és a zeneiség kérdésének bemutatásával is találkoztam a témára vonatkozó nemzetközi szakirodalomban. Lásd például: Arleo, A. 2001; Brewster, P. G. 1953. 134-135; Grugeon, E. 2001. Lanclos, D. M. 2003. 27-28; Marsh, K. 2001; Merill-Mirsky, C. 1986.

elsősorban, bár nem kizárólag a kislányok olykor saját örömükre eltáncolják. Élvezik a közös tudást, az együtt mozgást, az „előadás" sikerélményét, és természetesen azt, hogy ezáltal kicsit felnőttebbnek érezhetik magukat, hiszen ezek a zenei számok alapvetően nem nekik szólnak, a felnőttek, vagy legalábbis a náluk idősebbek kultúrájához tartoznak. Ilyen kedvelt táncos szám volt adatközlőim visszaemlékezései szerint az 1990-es évek közepén a Los del Rio nevezetű spanyol pop-duó *Macarena* című számának az eredeti klipben is látható koreográfiája, vagy a 2000-es évek elején a szintén spanyol Las Ketchup nevezetű pop-quartett *The Ketchup Song* című számának refrénjére az eredeti klipben táncolt mozdulatsor. Az utóbbi években a Psy művésznevet viselő dél-koreai előadó *Gangnam Style* című számának jellegzetes táncmozdulatai voltak azok, amelyek a gyermekek világában és kultúrájában is központi szerepet kaptak egy ideig. Rengeteg kisgyermek, s – bizonyára, mivel itt maga az előadó, az eredeti „táncos" is hímnemű – köztük sok kisfiú is előszeretettel táncolta ezeket a mozdulatokat az iskolaudvaron, de akár különórák szünetében, illetve az óvodában is. Természetesen a média hatásairól elmondottaknak megfelelően ez nem minden esetben jelentette az adott zenei klip tévéből, vagy internetről való ismeretét, hiszen a gyermekek, mint azt fentebb is már említettem, gyakran egymástól lesik el, tanulják meg ezeket a koreográfiákat.

Nem csak a popzene hatásai figyelhetők meg azonban a gyermekek előadás-szerű játékaiban. A szöveggyűjteményben szereplő kán-kán szövegekre, illetve dallamra idősebb adatközlőim szerint olykor ennek a táncnak klasszikusnak számító mozdulatait is utánozták és eltáncolták a résztvevők. Persze a gyermekek nem mindig csak másolnak, olykor sajátos kis koreográfiákat is kitalálnak – bár természetesen nem így nevezik őket. Egy alkalommal tanúja lehettem egy ilyen performance-jellegű játék születésének. 11 év körüli kislányok éppen a saját köszönési formulájukat alakították ki, amelybe a kezek különféle módokon való összeérintése, egyéb, gyakran látványos kézmozdulatok, illetve még fordulás is tartozott. Az induló, csupán három kézmozdulatot tartalmazó rövid köszönést elkezdték kibővíteni, új elemeket próbálgattak hozzá, ami pedig tetszett nekik, odaillőnek találták, azt megtartották. A végére egy legalább 8-10 mozdulatból álló sorozat alakult ki, melyet jó néhányszor elgyakoroltak, hogy jól menjen, majd elégedetten nyugtázták, hogy ezentúl ez lesz az ő köszönésük.[709] Más adatközlőim beszámolói alapján az is megállapítható, hogy az előadás-központú játékok kialakulására a különféle különórákon való részvétel is hatással lehet. Néptáncórákra járó adatközlőim például egy olyan saját maguk által kitalált játékról számoltak be, melyben az ott tanult forgásokat ötvözték különféle szökdelő mozdulatokkal, s hónapokig nagy élvezettel ismételgették ezt a tánc-szerű mozdulatsort, amikor lehetőségük és megfelelő helyük volt rá. Ez és a hasonló játékok – mint például a fent említett, saját köszönési forma – minden bizonnyal azért is különösen kedvesek és fontosak a gyermekek számára, mert ők maguk találják ki, saját alkotásuk, s valamiképpen a barátságukat, illetve az összetartozásukat is jelzi.

Hasonló jelenségekről a kortárs gyermekfolklór kutatásában jóval előrébb járó nyugati országokból már évekkel ezelőtt beszámoltak. Jeanne Soileau már 1980-ban úgy vizsgálta az amerikai kislányok szurkoló rigmusait és mozdulatsorait, mint folklór-jelenségeket.[710] A vizsgálat szerint a torna, az akrobatika és a tánc elemeit ötvöző

[709] A különféle üdvözlő rituálék természetesen a lányok és a fiúk körében is népszerűek, olykor a fiúknak is vannak több mozdulatból álló, sajátos köszönési formáik, melyet csak egy bizonyos kör, vagy társaság használ. Ezek rendszerint nem olyan hosszadalmasak, mint a lányok fentebb említett koreográfiája.

[710] Soileau, J. 1980. Hasonló jelenségről számolt be 2012-ben személyes közlésében a stockholmban lévő svéd zenei archívum (Svenskt Visarkiv) munkatársa, Anna Nyander is. Helyi iskolákban végzett

cheerleading, azaz vezérszurkolás hivatalos szakkörként is jelen volt a gyermekek életében, azonban az iskolai meccseken, illetve a tévében is látott mozdulatokat és szövegeket azok a gyermekek is megtanulták, eljátszották, illetve továbbadták egymásnak, akik nem voltak tagjai a csoportnak. Sőt, olykor még sajátos változatokat is kialakítottak. Két évtizeddel később Elizabeth Grugeon az angliai kislányok játszótéri játékait vizsgálva említi az 1990-es évek végén a zenei toplisták élén álló, Spice Girls nevezetű, öttagú pop-együttes hatására megjelenő játékokat, melyben a gyermekek az együttes tagjait utánozzák, illetve előadják legismertebb dalaikat.[711] Ugyanebben a cikkében említi a szerző a kán-kán táncolást is, amely úgy látszik, más országok gyermekközösségeit is megihlette.[712]

A performance jellegű játékokat vizsgálva szót kell ejteni arról a fentebb már említett jelenségről is, hogy a gyermekek néha nemcsak maguk és társaik örömére, hanem kifejezetten színház-szerűen, szűkebb, vagy tágabb családjuknak is rendeznek különféle bemutatókat. Ezek az otthoni környezetben bemutatásra kerülő produkciók vagy egyszemélyesek, vagy testvérekkel, esetleg a közelben lakó, vagy éppen náluk vendégeskedő barátokkal, barátnőkkel együttműködve kerül rájuk sor. A nézőket, azaz a jelen lévő szülőket, testvéreket, rokonokat a gyermekek leültetik a kiszemelt pódium elé székekkel, vagy párnákkal berendezett nézőtérre. A műsorszámot előadó szereplők rendszerint valamiféle kosztümöt, az előadásnak megfelelő jelmezt, vagy legalábbis különféle kiegészítőket is fölvesznek, néha még sminket is készítenek a felnőttek, vagy idősebb testvérek által rendelkezésükre bocsátott eszközökkel. Ezek az előkészületek is fontos részét képezik a játéknak. Maguk az előadások lehetnek ügyességi játékszerekkel végzett bemutatók, különféle tornászmutatványok, illetve zenei kíséretre, vagy anélkül előadott táncos és énekes produkciók. Az előadás végén természetesen jön a megérdemelt taps, amit a gyermekek az általuk a produkciónak megfelelőnek tartott meghajlással (például főhajtással, mély meghajlással, vagy pukkedlivel) köszönnek meg.

39. kép "Műsor" otthoni környezetben

Az előadásmódot vizsgálva a kutató előbb-utóbb szembe kerül a különféle mozgások, mozdulatsorok leírásnak nehézségével. A néprajztudományban ugyanis ezidáig nem született olyan egységes motívumrendszer, amivel a gyermekjátékokban szereplő mozdulatsorokat közérthetően és pontosan le lehetne írni. A táncmozdulatok pontos rögzítésére a néptánc-kutatásban is alkalmazott Laban-féle kinetográfia ugyan elvileg nem csak a lábmozdulatok leírására alkalmas, azonban bonyolultsága miatt csak a legszűkebb szakma számára használható. Az 1990-es években Carole Chauvin a franciaországi Grenoble iskoláiban vizsgálva a gyermekfolklórt, illetve elsősorban a játékokhoz és szövegekhez tartozó különféle gesztusokat, kitalált egy sajátos ábrázolásmódot, amelyben ikonszerű jeleket használt a mozdulatok leírásához.[713] A rendszer megértése – mellyel egyébként a gyermekek egymáshoz képesti helyzetén

gyűjtéseik során ugyanis gyakran mutattak be a gyermekek olyan táncokat, koreográfiákat, amelyekben a ponponlányok mozdulatsorait másolták le.

[711] Grugeon, E. 2001. 99. Hasonló hatásokról és jelenségekről számol be a kortárs énekes játékokat az ausztráliai Sidney-ben vizsgáló Kathryn Marsh is. Marsh, K. 2001. 81-83; 2008. 166-185.

[712] Grugeon, E. 2001. 109-110.

[713] Chauvin, C. 1997.

kívül a különféle kar, kéz, és ökölmozdulatok is leírhatók – nehéz, bár nem lehetetlen feladat, azonban az aprólékosabb mozzanatok (például csettintés, ujjak összeakasztása), az egész testtel végzett mozdulatok, vagy épp a fejmozgások leírására ez a rendszer nem alkalmas, így saját munkám során ezt sem tudtam felhasználni. Ehhez hasonló, bár rendszerint jóval egyszerűbb megoldásokat több más kötetben is találhatunk, azonban ezek a jelrendszerek általában csupán egy-egy adott játék leírására ideálisak, egy összetettebb mozgássor bemutatására már nem alkalmasak.[714] A legjobb megoldás természetesen a részletes szöveges leírásokon túl – melyek jelen esetben a dolgozathoz tartozó játékgyűjtemény vonatkozó fejezeteiben találhatók – a video-melléklet lenne, azonban az iskolák és a gyermekek egy részének anonimitásban tartása, illetve a személyiségi jogok védelme érdekében erre csak rendkívül korlátozottan volt lehetőségem. Természetesen néhány videofelvételt sikerült készítenem, illetve idősebb adatközlőim beleegyezésével és segítségével készült néhány videó az általuk kedvelt, bonyolultabb mozgássorokat tartalmazó játékokról is. Sok esetben pedig a szövegben, illetve a mellékletben szereplő fényképek segítenek eligazodni a tapsos, vagy egyéb játékok mozdulatainak értelmezésében. A megfelelő és könnyen olvasható jelrendszer kialakítása, amellyel a kortárs gyermekjátékok mozdulatait is le lehet írni, tehát egyenlőre megoldandó feladat marad.

A valóság megragadása - összefoglalás

A gyermekfolklórt vizsgáló kutatók – mint azt a fentebb bemutatott adatok is igazolják – nem elégedhetnek meg a különféle játékok és szövegek leírásával, tételes bemutatásával, amennyiben az összegyűjtött adatok mélyebb elemezésére is vállalkozni kívánnak. A valóság, a gyakorlati használat, illetve a gyermekek elgondolása saját elfoglaltságaikról ugyanis az ő világukban gyakran különbözik az elmélettől, illetve attól, amit felnőttként, kutatóként első pillantásra, vagy egy kevésbé alapos megfigyelés során gondolhatnánk. A szabályok kérdését vizsgálva például azt láthattuk, hogy annak ellenére, hogy a gyermekek rendszerint azonos írják le őket, azok tényleges betartása már korántsem ilyen egyértelmű. A tételes szabályok a konkrét játékesemények során gyakran megváltoznak, alárendelődnek más szempontoknak. Átalakíthatják őket a baráti kapcsolatok, a játékosok között fennálló különbségek, vagy épp a játék folytonosságára való törekvés igénye. A látszólag demokratikus, igazságosnak titulált játékokban, azok mögé nézve gyakran felfedezhető az egyéni akarat érvényre juttatása, a saját érdekek érvényesítésének apró ügyeskedésekben megnyilvánuló igénye. A valóság, a játékok tényleges működése a játszótéren tehát jóval összetettebb, mint azok tételesen leírható szabályainak összessége.

Nem csak a játszótéren és a konkrét játékokban érhető azonban tetten a száraz adatok és a tényleges használat eltérése. A különféle szövegek, s azok közül is például a fentebb már részletesen bemutatott daljátékok a használat ismerete nélkül egyszerű dalocskáknak tűnhetnek. Ezek a gyermekfolklórban azonban ennél jóval többet jelentenek: az előadás során, működés közben derül csak ki róluk, hogy valójában inkább a nyelvi játékokhoz sorolhatók. Ugyanez mondható el néhány, a szövegközlés szintjén teljesen értelmetlennek tűnő, még mondókának sem nevezhető hangsorról, amelyek a gyermekfolklórban rendszeresen megjelennek. A csúfolás vizsgálatánál említett *na-na-na*, vagy *la-la-la* szótagok ugyanis csak akkor válnak értelmezhetővé, ha a tényleges használatban, a megfelelő előadásmódban, vagy a megfelelő gesztussal

[714] Lásd például Gágyor Józsefnek a gumin való ugrálás bemutatására használt ábráit (Gágyor J. 1980. II. 469-485.), vagy Gazda Kláránál a fonaljátékok mozzanatait ábrázoló jelrendszert. (Gazda K. 1980. 275-276.)

kísérve hangzanak el. Az előadásmód részletes vizsgálata és bemutatása tehát a szövegek esetében is a leíráson jóval túlmutató eredményeket hozhat.

A fentiekhez hasonlóan a trágárság és az agresszió kortárs gyermekfolklórban való jelenlétéről is csak a tényleges használat vizsgálatával érdemes bármit is mondani. A fentebb bemutatott adatok alapján úgy látszik, ez a jelenség sokkal inkább szokatlansága, újdonsága, mint tényleges mennyisége miatt tűnik fel a gyermekanyagban. A korábbi közlésekben ugyanis ilyen típusú szövegek és játékok csak elvétve jelentek meg – annak ellenére, hogy egy-egy kutatói megjegyzés, illetve néhány adat arra enged következtetni, hogy a gyermekek folklórjának korábban is részét képezték különféle trágár, vagy agresszív szövegek és játékok. A gyermekek értelmezésében gyakran egyáltalán nem a látszólagos agresszió, hanem a közös játék élménye fogalmazódik meg, vagy épp kerül első helyre az első pillantásra agresszívnek tűnő elfoglaltságok, vagy szövegek kapcsán. A gyermekek test-test elleni küzdelmeinek például gyakran egyáltalán semmi köze az agresszióhoz. Egy alkalommal például 8-9 éves kislányok egy teremben várakozva *Ez az én ablakom!* felkiáltással elfoglaltak egy-egy abalakmélyedést, társukat pedig, akinek már nem jutott ablak, még kinézni sem engedték azokon. A játékos küzdelem nem volt mentes a komolyabb fizikai összecsapásoktól sem, azonban a résztvevők arcán agressziónak nyoma sem látszott, láthatóan minden résztvevő játéknak tekintette, és jól érezte magát az elfoglaltságban. A gyermekfolklórban felbukkanó trágárságot vizsgálva a tudatosság kérdését is fontos szem előtt tartanunk. A gyermekek utánoznak, hallják ezeket a szavakat és kifejezéseket, és azt is tudják, hogy ezek bántóak, illetve tabunak minősülnek. Azzal azonban már sokszor nincsenek tisztában, hogy pontosan mit is jelentenek a szavak. A trágárság és az agresszió kérdését vizsgálva pedig azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezzel a számukra tiltott világgal való ismerkedés, az erre irányuló kíváncsiság természetes a világgal ismerkedő, azt felfedezni és megérteni kívánó gyermekek esetében.

Az egyéniségkutató iskola által felvetett és bevezetett kutatói hozzáállás, az előadóra, a környezetre, a szövegeket kísérő gesztusokra, a különféle interakciókra való odafigyelés tehát vitathatatlanul fontos a gyermekfolklór esetében. Meg kell figyelni és elemezni kell, hogy a tényleges működésben hogyan is néznek ki az összegyűjtött játékok, hogyan használják és alakítják a gyermekek a szövegeiket, illetve magát a nyelvet. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy bizonyos játékoknak éppen ez, a megfelelő előadásmód a lényegi eleme, hiszen olykor valóságos performance-oknak lehetünk tanúi a gyermekek szabad időtöltéseinek megfigyelése során. Ezek az elfoglaltságok – a gyermekek kisebb-nagyobb közönségnek előadott műsorai, saját örömükre megtanult koreográfiái, illetve az ügyességi játékok egy bizonyos része – pedig tulajdonképpen nem is értelmezhetőek a tényleges használatba való beágyazottság vizsgálata nélkül.

Összegzés
„Én játszom ugyan, de ti vegyetek komolyan.”[715]

A gyermekfolklór gyűjtése és vizsgálata az elmúlt évtizedek, sőt évszázadok során mindig is szoros kapcsolatban volt a neveléstudománnyal, a játékok és szövegek oktatásban, nevelésben való felhasználásának, felhasználhatóságának kérdésével. Ez egyrészről természetes kapcsolat, amely a vizsgált anyag jellegéből adódik, másrészről viszont – ahogyan azt fentebb már bővebben kifejtettem – erőteljesen meghatározza, olykor pedig korlátozza is a témában folytatott kutatások, főként pedig a publikációk lehetőségeit. Az anyag értékítéletek mentén való megközelítése és vizsgálata a mai napig fel-felbukkan a gyermekfolklórral kapcsolatos, tudományos igénnyel készült írásokban is. Csak néhány példa a jelenségre: egy 2001-ben gyűjtött, a *Lementem a pincébe* kezdetű kiszámoló aktualizált, modern változata[716], illetve a modern locsolóversek kapcsán íródott cikkében Lanczendorfer Zsuzsa a szövegek tudatos rombolásáról, értékvesztésről, sőt, egyfajta értékválságról beszél, s úgy ítéli meg, hogy a XXI. századi gyűjtések sem a nép lelkéről, sem költőiségéről nem adnak igaz képet, és esztétikailag nem felelnek meg a kívánalmaknak.[717] Ehhez kicsit hasonlóan Igaz Mária egyfajta harcról beszél, amit fel kell venni a népi játékok segítségével a különféle műjátékok és feldolgozások, valamint a technikai játékok, az erőszak és a televízió butítása ellen.[718] Mindez pedagógiai szempontból akár releváns is lehet, az esztétikai és neveléstudományi meggondolásokat azonban nem vehetjük figyelembe, amennyiben a néprajzi szempontok alapján vizsgált anyagot a maga valóságában akarjuk látni és láttatni. Azt az általam is már többször hangsúlyozott tényt sem szabad elfelejtenünk, hogy a hagyományos gyermekfolklór sem volt mentes a trágárságtól és az agresszió különféle megnyilvánulásaitól, illetve a mai gyermekek sem csak agresszív és pedagógiai szempontból elfogadhatatlan játékokat és szövegeket használnak. A „jó”, „értékes” hagyományos gyermekfolklór „romboló” „értéktelen” modern időtöltésekkel való szembeállítása tehát nem igazán felel meg a tudományos hozzáállásnak.

A világ változik, s vele együtt változik a gyermekek folklórja is. Erőteljesen átalakult – főként városon – a gyermekeket körülvevő épített környezet, megváltozott az idő mérésének és megítélésének módja és jellege, átalakult a társadalom, ezzel együtt pedig a gyermekek ebben betöltött helye és szerepe is. Mindez azonban nem járt együtt a gyermekek saját folklórjának eltűnésével és érdektelenné válásával. Munkámban a mai gyermekek folklórját igyekeztem a témára vonatkozó kutatási hagyományok fő csapásától eltérően, újszerűen vizsgálni. Kutatásom középpontjában ennek értelmében nem csak az összegyűjtött anyag, azaz a játékok és a szövegek állnak, hanem a gyermekfolklór valós működése, a játékra fordítható idő kérdése, a helyszínek, az alkotókészség, valamint a használók – azaz maguk a gyermekek.

Munkám során a témára vonatkozó hazai és nemzetközi néprajzi szakirodalom eredményei mellett az antropológiai jellegű kutatások és leírások, illetve a pszichológiai és pedagógiai témájú szakirodalom tanulmányozása, valamint saját, gyermekek körében szerzett tapasztalataim is nagy segítséget jelentettek. A gyermekfolklórra vonatkozó kortárs hazai vizsgálatok és adatok hiányossága következtében azonban egyszerre kellett elvégeznem a gyűjtés, a rendszerezés és az elemzés feladatát. Anyagomat a

[715] Szilágyi Domokos: Nyár (részlet)
[716] A Lanczendroffer Zsuzsa által közölt szöveg a következőképpen hangzik: „Lementem a McDonald’s-ba hambit csipegetni, Utánam jött édesapám hátba veregetni. Pult alá bújtam, szívószálat fújtam, Az én sípom azt fújta: dí-dá.dú, Te vagy az a nagyszájú.” Lanczendorfer Zs. 2005. 497.
[717] Lanczendorfer Zs. 2005. 498.
[718] Igaz M. 1995. 107.

főváros egyik budai kerületében, azon belül is főként iskolákban, játszótereken és parkokban gyűjtöttem megfigyelés és interjúzás útján 2010-től 2016-ig. Vizsgálatomban komplex módszerekkel tekintettem át a gyűjtött anyagot, különös figyelmet fordítva annak kontextusára is. Vizsgálati szempontjaim között olyan, a gyermekfolklór-kutatás tekintetében újdonságnak tekinthető szempontok is szerepeltek, mint a gyermeki kreativitás kérdése, a tér és az idő gyermekfolklórra gyakorolt hatása, a szociális környezet, azaz gyermek-gyermek, felnőtt-gyermek kapcsolatok, vagy éppen a gyakorlat, az előadásmód kérdése. Törekedtem mindemellett az anyag értékítélet-mentes bemutatására is. A legfontosabb eredmények a következők:

- A gyermekek folklórja kettős természetű: egyszerre hagyományos, ragaszkodó, ugyanakkor nagyon is kreatív és újító. Az általuk használt anyag egy tekintélyes részének – például bizonyos labdajátékok, fogócskák, vagy bizonyos szövegek – párhuzamait megtalálhatjuk a történeti anyagban is, azonban ez természetesen nem jelent kapcsolatot a játékokat gyakorlók között. Inkább a gyermekek lelkületét, a gyermekek világára általánosan jellemző fejlődési állomásokat mutatja. Egyértelműbben látszanak viszont a hagyományozódás útjai a család és a rokonság esetében, akik különösen fontos forrásai a mai gyermekek folklórjának (is). Emellett az oktatási intézményeken, a különféle médiumokon, illetve a hangadó csoportokon keresztül hozzájuk eljutó anyagok hatása sem elhanyagolható, azonban az átvételek mellett a gyermekek mindig újítanak, alakítanak is. A gyermekek érzékenyen reagálnak az őket körülvevő világra, ezért aztán folklórjuk folyamatosan alakul. Ezért is beszélhetünk a gyermekfolklórról, mint önálló jelenségről. A körülmények állandó változása is arra készteti a gyermekeket, hogy kreatívan nyúljanak az általuk ismert anyaghoz, új szabályokat alkossanak, új eszközöket vonjanak be a játékba. Az alkotás gyermekek számára fontos élménye, öröme következtében pedig számukra olyan elfoglaltságok – például a rajzolás, vagy különféle hobbik gyakorlása – is játékként értelmeződnek, amiket a kutatók rendszerint nem sorolnak a játéktevékenységek közé. Az eltűnőben lévő gyermekkor tehát úgy tűnik, valóban inkább csak mítosz, mint valóság.
- A korosztályos különbségek, a gyermekek közötti kapcsolatok, valamint a nemi különbségek nagyban meghatározhatják a kedvelt játékok és szövegek körét, a játékok használatát, illetve az anyag továbbhagyományozódását. A korosztályos különbségek az életkori sajátosságokból adódó jelenségek mellett a vizsgált bő 20 éven belül is érdekes eredményeket mutatnak, melyek közül a legfeltűnőbb a kinti, utcai játékok visszaszorulása, illetve a szövegek használatának gyermekfolklórból való kikopása. A gyermekek közti ellenséges, vagy baráti viszonyok a játékban való részvétel mellett a játékosok tetteinek megítélése során is fontos szerepet kapnak. A játékosok száma sem mellékes, hiszen a túl sok, vagy túl kevés játszani vágyó jelenléte is hatással lehet újabb játékváltozatok születésére, vagy a szabályok módosítására. A felnőttek gyermekfolklórban való jelenléte sem elhanyagolható, akiket a kisebbek még inkább társként, vagy bíróként, a nagyobbak azonban már inkább azért vonnak be a játékaikba, hogy őket próbára tegyék, illetve a játék keretein belül megélhessék a velük való egyenrangúságot. A nemenként való elkülönülés ugyanúgy megjelenik a játékokban és a szövegekben, mint az egymással, vagy épp együtt, de egymás ellenében játszó fiúk és lányok. Sok elfoglaltság mindkét nemnél kedvelt, azonban használatában, formájában, céljában, különbözik a fiúknál és a lányoknál. A nemi különbségek tehát sokszor nem a folklóranyagban, hanem annak tényleges használatában nyilvánulnak meg.

- Az átalakult társadalmi és épített környezet, a játék elsődleges helyszíneinek, az idő kezelésének megváltozása, illetve a gyermekek játékra fordítható idejének átstrukturálódása egyszerre korlátozó és inspiráló erővel bír a gyermekfolklórra nézve. A városi terek – maguk a kifejezetten gyermekek számára épített játszóterek is – kerítéseikkel, gyakran éles határaikkal sokszor szűk keretek közé szorítják a gyermekeket, azonban olyan új, kifejezetten városi környezetre jellemző játékok születését is eredményezik, mint a lépcsőfogó, vagy a villamos/metrószörf. A benti, zárt terekben való szabad időtöltés is megnövekedett a hagyományos anyagból ismert adatokhoz képest, amely jellemzően – bár nem kizárólagosan – bolti játékszerekkel, vagy elektronikus eszközökkel való időtöltést jelent. A legtágabb értelemben vett idő is meghatározó kerete a gyermekeke folklórjának. Az évszakok rendjén és az időjárási jelenségeken túl a gyermekek hétköznapjaiban a szabad időtöltés – gyakran igen szűkös – lehetőségeit elsősorban az iskolai órarend, illetve a különórák rendje jelöli ki. Emellett a túl kevés, vagy túl sok rendelkezésre álló idő is fontos alakító tényezője a gyermekfolklórnak. Előbbi a játékkezdő formulák lerövidülését, vagy eltűnését, illetve a gyorsan váltakozó, rövidebb elfoglaltságok előtérbe kerülését, utóbbi pedig a közös szövegrepertoár bővülését, vagy éppen a pillanatnyi lehetőségeket kihasználó, spontán játéktevékenységek kialakulását eredményezheti.
- Az előadásmód, azaz a valóság, a játékok és szövegek gyakorlati használata, illetve a gyermekek elgondolása saját elfoglaltságaikról gyakran különbözik az elmélettől, a tételes leírásoktól, attól, amit kutatóként első pillantásra gondolnánk. Egyes szövegekről például csak a használat során derül ki, hogy valójában daljátékok, ahogyan a szabályok sem teljesen úgy működnek a játékesemény során, ahogy egy játékleírásban megjelennek. Gyakran alárendelődnek más szempontoknak, átalakítják őket a baráti kapcsolatok, vagy éppen a játék folytonosságára való törekvés igénye. Külön érdekes megvizsgálni ebből a szempontból a trágárság és az agresszió gyermekfolklórban betöltött szerepének kérdését, ami inkább közlésben való megjelenésének szokatlansága, mint mennyisége miatt tűnik fel. Különbség mutatkozik még a tényleges, és az eljátszott agresszió között – utóbb pedig sokkal gyakoribb a gyermekfolklórban, mint az előbbi. A trágárság kapcsán pedig fontos szem előtt tartani, hogy a tiltott világgal való ismerkedés, az erre irányuló kíváncsiság természetes jelenség a világot felfedezni és megérteni kívánó gyermekek esetében. A kifejezetten performance jellegű játékoknak – melyek szólhatnak maguknak, egymásnak, vagy akár kisebb, rendszerint családi közönségnek – pedig éppen a megfelelő előadásmód a központi eleme, így tulajdonképpen nem is értelmezhetők a tényleges használatba való beágyazottság nélkül.

Az összegyűjtött játékok és szövegek rendezése során jól kirajzolódott, hogy a mai gyermekek folklórja nem is áll annyira távol elődeikétől, mint azt első ránézésre gondolnánk. Természetesen vannak olyan játék-, vagy szövegtípusok (például a párválasztó énekes játékok, vagy a növény- és állatmondókák), amelyeknek száma és kedveltsége mára erőteljesen lecsökkent, vagy akár teljesen ki is koptak a gyermekek szabad időtöltései során használt anyagból. Emellett pedig vannak olyan szövegcsoportok, vagy játéktípusok is (például az érintős játékok, a paródiák, vagy a tapsos játékok), amelyek a korábban gyűjtött anyagban egyáltalán nem jelentek meg, vagy nem igazán kaptak hangsúlyt, a mai gyermekek folklórjában viszont fontos szerepet töltenek be. Sokat változtak azok a források, minták is, amelyekből a gyermekek az élményeket és az ötleteket meríthetik, ahonnan a játékokat és szövegeket

megtanulják. A média térhódítása következtében a gyermekeket rengeteg indirekt élmény éri, és a kézzelfogható, élő példák helyett gyakran csak a képernyőkön találkoznak az általuk követendőnek tartott – és gyakran játékaikba is beleszőtt – személyekkel, foglalkozásokkal, magatartásformákkal. Természetesen sokat változott az a tárgyi eszközkészlet is, amelyet a gyermekek játékaik során felhasználnak. Maga az alapstruktúra azonban lényegesen nem alakult át.
Az a tény, hogy bizonyos játéktípusok évszázadok óta szívósan élnek tovább, természetesen a korosztályos igényeknek is köszönhető. A 6-12 éves gyermekeknek szükségük van a mozgásra, ügyességüket, rátermettségüket igyekeznek a társaik előtt bizonyítani, illetve fontos számukra a csapathoz, csoporthoz tartozás megélése is, így hát mindig is voltak, ma is vannak, és minden bizonnyal a jövőben is lesznek saját játékaik között különféle üldöző, versengő, illetve csapatjátékok. A játékok funkciója tehát nem változott meg gyökeresen, csupán azok tartalma és jellege alakult át, gyakran a gyermekek környezetében bekövetkező változások következtében. A dolgozatban bemutatott nemzetközi példák és párhuzamok pedig jól mutatják, hogy mindez nem csupán hazai jelenség. A gyermekek a világ más tájain is hasonló módon reagálnak a megváltozott világra, életvitelre, az újabb jelenségekre és a helyzetekre, amelyekben helyt kell állniuk. Így aztán folklórjukban is a fentebb bemutatottakhoz hasonló alakulások, újítások figyelhetők meg.

Mivel gyűjtéseim során a hangsúly a játékok és szövegek használatának és működésének megfigyelésén volt, a gyakorlat ezer arcával találkoztam. Ez egyrészről nagyon tanulságos és pozitív tapasztalat volt, másrészről viszont nagyon megnehezítette azt, hogy ezt az eleven, folyton mozgásban, változásban lévő anyagot úgy tegyem áttekinthetővé és értelmezhetővé, hogy közben ezt a sokszínűséget is megőrizzem és bemutassam. Éppen ezért igyekeztem az elemzés során a hagyományos anyagot bemutató általános gyakorlattal ellentétben a játék – szöveg – mozgás hármasságot nem külön-külön, hanem annak természetes, gyermekfolklórban való egyidejű megjelenését szem előtt tartva vizsgálni. Ennek következtében a különböző fejezetekben sok az összefonódás, a visszautalás, vagy akár a különféle jelenségek ismételt megjelenése. Mindez jól mutatja az anyag komplexitását, s azt is szemlélteti, milyen szorosan összefüggnek a gyermekfolklór különféle szegmensei, milyen nehéz dolga van a kutatónak, amikor egy-egy kiragadott jelenséget kíván elemezni, vagy értelmezni. A gyermekfolklór egy élő, folyton alakuló és változó folyamat, amit nem lehet megragadni a játékok és a szövegek környezetükből kiragadott közlésével, csupán a használókra, azaz a gyermekekre is kiterjedő alapos megfigyeléssel, az őket körülvevő terek és társadalmi jelenségek vizsgálatával, valamint a játékok és szövegek tényleges működésének elemzésével.

A folklorisztika egészében értelmezve az eredményeket azt láthatjuk, hogy a város tele van a kortárs folklorisztika számára izgalmas, rögzítésre és elemzésre érdemes jelenségekkel. Mindezek gyűjtése, illetve a folklórba nem tartozó elemektől való elválasztása azonban már egyáltalán nem könnyű feladat. A kutatónak fontos pontosan meghatároznia és definiálnia saját maga számára (is), hogy mit tart folklórnak, hol húzza meg a gyűjtendő jelenségek körének határait, mivel a használatban a folklór és a nem folklór elemek egymás mellett, olykor egymást kiegészítve, összekeveredve, vagy folyamatos kölcsönhatásban jelennek meg. A kortárs közösségeket, a folklór mai használóit alkotóit és alakítóit ugyanis rengeteg hatás éri. Könnyen hozzáférhetnek a különféle kulturális javakhoz, hozzájuthatnak szinte bármilyen információhoz, szinte beláthatatlan az az ismeretanyag, amiből meríthetnek. A határok tehát, amin belül az adatközlők mozoghatnak, mind fizikai, mint virtuális értelemben jelentősen kitágultak. Ennek következtében a vizsgálatok és elemzések során tulajdonképpen elengedhetetlen

az interdiszciplináris megközelítés, az adott témához kapcsolódó különféle tudományágak eredményeinek és módszereinek segítségül hívása az összegyűjtött adatok rendezése és értelmezése során. A valós használatot, az anyag tényleges működését szem előtt tartó vizsgálat pedig nem csak az adott jelenségek mélyebb megismerését segítik elő. Arról is sok mindent elárulhatnak, hogyan, milyen csatornákon keresztül hagyományozódnak a különféle folklórelemek, hogyan változnak meg, vagy alakulnak át a használat során a külső kényszerítő erőkhöz, vagy a használók igényeihez igazodva, illetve honnan kerülnek bele újabb és újabb elemek.
A játékokkal, játékelmélettel foglalkozó kutatók a játék sajátosságait vizsgálva gyakran kiemelik, hogy az a gyermek (vagy akár felnőtt) szabadon választott, minden küldő kényszertől mentes tevékenysége[719] – tehát tulajdonképpen a szabadság egyfajta megnyilvánulásaként is tekinthetünk rá. A szabadság megnyilvánulása pedig mindig az adott generációnak, adott társadalmi környezetnek megfelelően valósul meg. A többféle szükséglet következtében tehát az eredmények, így a mi gyűjtött anyagunk is sokféle lesz. Ezért is fontos, hogy ne csak a múlt töredékeit keressük, hanem meglássuk és értelmezzük azt, ami van. Ahogy az ókori filozófusnak tulajdonított bölcsesség is mondja, többet megtudhatunk valakiről egy óra játék, mint egy év beszélgetés alatt. Ha tehát alaposan megfigyeljük és tanulmányozzuk a gyermekek játékait, szabad időtöltéseit, közelebb kerülhetünk világuk megértéséhez, ezzel együtt pedig a folklór működésének mechanizmusaiba is bepillantást nyerhetünk.

[719] Lásd például: Huizinga, J. 1944. 16; Calliess, E. 218-219; Vekerdy T. 2013. 98.

Mellékletek

1. számú melléklet

Játékgyűjtemény

Az itt következő gyűjteményben a dolgozatban vizsgált, 6-12 éves budai gyermekek játékai kerülnek bemutatásra napjainkból, illetve az elmúlt 20 évből. Az anyag rendszerezésére – ahogyan azt a dolgozatban már részletesen kifejtettem – a hagyományos gyermekjátékokat bemutató gyűjtemények legáltalánosabban alkalmazott, legjellemzőbb felosztását használom, bár természetesen szükség volt ennek kisebb átalakítására, új elemekkel való bővítésére, hogy a kortárs anyagra is jól alkalmazható legyen. Így jött létre az itt következő felosztás, melynek három főbb csoportjába – az eszközös, a mozgásos és a szellemi játékok címszó alá, illetve az ezeken belül kialakított alcsoportokba – soroltam be az átláthatóság kedvéért a mai gyermekek játékait. A szellemi játékok csoportjába tartozó utánzó- és szerepjátékok bemutatása során nem konkrét játékeseményeket írtam le, hanem az általam kialakított öt nagyobb témacsoport (családi élet, társadalmi élet, foglalkozások, hősök és sztárok, állatvilág) mindegyikét röviden bemutatom, illetve közlök néhány példát, amelyeket a gyermekektől láttam, vagy adatközlőim beszámolója alapján lejegyeztem. Ezek természetesen nem fedik a gyermekek által használt és kitalált szerepjátékok teljes spektrumát, csupán a legjellemzőbb típusokat mutatják be, vagy érzékletes példaként szemléltetik a lehetőségek sokszínűségét.

A kortárs budai gyermekjátékokat áttekintve a legfontosabb változásokról már maga a felosztás is árulkodik: a párválasztó játékok teljesen eltűntek a gyermekek folklórjából. A gyűjteményben a különféle mozgásos, illetve a gyermekek ügyességét próbára tévő játékok szerepelnek a legnagyobb számban – legyenek azok eszközösek, vagy eszköz nélküliek. Ezek a játékok a legáltalánosabban ismertek a gyermekek körében, s az iskolaudvarokon is ezeket láthatjuk leggyakrabban. A gyermekek által használt mozgásos és ügyességi játékok túlnyomó részéhez nem tartoznak szorosan dalok, vagy konkrét szövegek. A hagyományos gyermekfolklór anyaggal összehasonlítva ez is lényeges különbség, ott ugyanis rendszerint az énekes, szöveges játékok voltak túlnyomó többségben, s gyakran az alapvetően mozgásos játékokhoz (például a fogócskákhoz) is szorosan kötődtek dalok, vagy mondókák.

Feltűnő az is, hogy a tárgykészítő játékok száma igen csekély. Ennek egyik oka természetesen a sok készen kapott és vásárolt, leggyakrabban gyári játék. A tárgykészítő játékok felsorolásakor ezen kívül csak azokat vettem be a játékgyűjteménybe, amiket a gyerekek felnőtt közreműködés nélkül, szabad játékaik során (is) megcsinálnak[720], illetve amelyekben nem csak használják a körülöttük lévő, természetben található dolgokat, hanem alkotó módon alakítanak is rajta. A papírhajtogatások számtalan variációja közül is azok kerültek be a gyűjteménybe, amelyeket a gyermekek nagy része fejből tudott/tud, illetve amelyekkel jellemzően a hajtogatás elkészülése után is játszanak. Ez a fajta szűrés pedig értelemszerűen kicsit szűkíti a tárgykészítő játékok körét.

A játékok jelölése során – a fejezeteken átívelő folyamatos számozáson túl – a gyűjteményben igyekeztem a gyermekek által használatos nevekkel illetni azokat. A gyermekek körében is alkalmazott elnevezéseket a közlésben dőlt betűvel szedtem, a játékhoz tartozó, annak során előforduló kötött, vagy jellemző szövegekhez,

[720] A gyermekek az iskolai, vagy különórai foglalkozásokon, felnőttek irányításával rengeteg tárgyat, játékot készítenek a legkülönfélébb anyagok felhasználásával, azonban ezek túlnyomó részét jellemzően nem, vagy csak ideiglenesen használják, amíg az újdonság varázsa tart.

mondatokhoz hasonlóan. Amennyiben egy játék több néven is ismert a gyermekek körében, / jellel elválasztva mindegyik megnevezést közlöm. Amennyiben egy-egy játéknak nem volt, vagy nincs a gyermekek körében konkrét, jellemzően használatos elnevezése, magam alkottam egyet. Ezeket az elnevezéseket azonban nem kurziváltam. Ahol egy-egy játéknak többféle változatát is gyűjtöttem, ott rendszerint egyazon szám és elnevezés alatt, az általános jellemzők összefoglalása után szerepelnek a különféle variációk egymás után az abc betűjeleivel elkülönítve. A játékok száma és neve fölött zárójelben látható szám (például SZ VI/25.) azt jelzi, hogy az adott játékhoz kapcsolódik szöveg is, amely a szöveggyűjtemény jelzett számán található meg. A játékok, illetve a variációk leírása után a gyűjtés éve, valamint a játszók neme és az adatközlők születési dátuma található.[721] Mivel játékokat nem csak interjúzással, hanem gyakran megfigyelés útján, a játszókkal való konkrét beszélgetés, kikérdezés nélkül is gyűjtöttem, ezek a születési dátumok olykor csak hozzávetőlegesek. A játszótereken, iskolaudvaron, vagy akár egy-egy iskolai osztályban játszott játékok esetén ugyanis sokszor nem ismertem az összes résztvevő gyermekek pontos adatait. A közölt adatok azonban így is segítenek időben, illetve a korosztályos eloszlásban elhelyezni az adott játékokat.

[721] A játékokat követően közölt, az azt ismerő és használó gyermekekre vonatkozó adatok önmagukban nem mutatják a játék ismertségét és elterjedtségét teljes valójában. Csupán azok körülbelüli elhelyezését szolgálják. A gyűjteményben ugyanis kizárólag azokat az adatközlőket említem meg, akiktől kifejezetten láttam, vagy interjú során gyűjtöttem az adott játékot, ez pedig természetesen nem fedi le az azt ismerők és használók teljes spektrumát.

I. Eszközös játékok

I/1. Tárgykészítő játékok

1. ***Gyűrű***

A lányok különféle, hengeres szárú fűfélékből gyűrűt fonnak maguknak. Az egyik végén elkezdve saját ujjuknak megfelelő nagyságú karikát hajlítanak belőle, majd a növény másik végét addig fűzögetik körbe-körbe ekörül, míg el nem fogy. Ezzel készen is van az ékszer.

2012. Lányok (1986, 1988, 1994, 1995)

2. ***Koszorú***

A kislányok fejét díszítő koszorúk rendszerint pitypangból vagy százszorszépből készülnek. Ezeket gyakran nagyobb gyermekek fonják kisebbeknek. Elkészítésének több módja is lehet:

a, A leszedett virágokat hármas fonásban fonják össze. Az újabb és újabb befonandó szálakat arányosan mindig másik szálhoz fogják hozzá.

b, A koszorú vázát alkotó vízszintes szálakhoz hurkolják hozzá a gyermekek az újabb és újabb virágokat.

c, Pitypangból úgy is készülhet koszorú, hogy a növény szárát átlyukasztják, és a lyukba húzzák bele a következő virágot.

2012. Lányok (1986, 1988, 1994, 1995)

Papírhajtogatások

3. ***Hajó***

A hajót téglalap alakú papírból hajtogatják a gyerekek az itt látható ábra szerint. Mérete a papír méretétől függően különféle lehet. Otthon a fürdőszobai mosdókagylóban, kádban, egy lavórban, vagy eső után az utcán, iskolaudvaron lévő pocsolyákban, árkokban úsztatják őket. Olykor kedvtelésből, vagy ügyességük bizonyításként egyre kisebb és kisebb papírból egész hajósorozatot hajtogatnak.

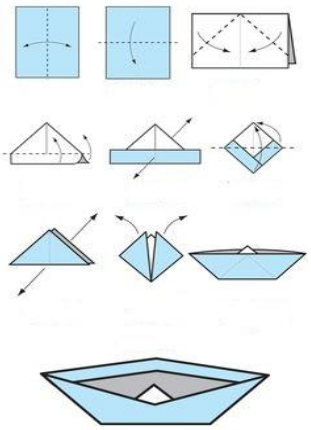

2014. Lányok (1986, 1987, 1994, 1995) és fiúk (1987, 1989, 1994)

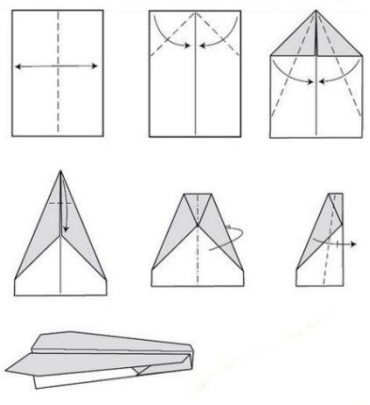

4. ***Repülő***

A papírból készült repülőknek többféle változatát ismerik a gyerekek. Az ábra a leggyakrabban használt hajtogatási módot mutatja, bár az ábrán látható megoldással szemben a gyermekeknél a repülő orrának behajtása gyakran kimarad a hajtogatáskor. Egy másik, széles körben ismert változat hajtogatási módja a videó mellékletben látható. A repülővel a gyermekek gyakran játszanak az iskolában: reptetik a tanteremben (bátrabbak akár órák alatt is), az udvaron, vagy bentről kifelé az ablakon. Olykor versenyeztetik is a gyermekek a repülőiket. Ilyenkor

rendszerint az a nyertes, akié a legmesszebbre száll, vagy a legtovább fönt marad a levegőben.

2014. Lányok (1986, 1995, 2006) és fiúk (1986, 1987, 1992, 1994, 2006, 2007, 2008)

5. ***Sótartó***

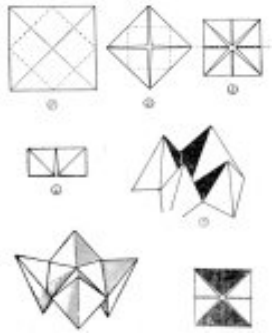

A sótartó négyzet alakú papírból készül az itt látható ábra szerint. A forma elkészülése után olykor ügyességi játék eszközeként is alkalmazzák: a feladat az, hogy egy kéz négy ujját illesztve a tartóba egy kézzel is tudják *hápogtatni*, azaz ide-oda nyitogatni, csukogatni. A gyermekek a sótartót rendszerint kiszínezve, belsejébe különféle üzeneteket írogatva, felfordítva, két kezük hüvelyk és mutató ujjait a négy tartóba dugva és úgy nyitogatva, csukogatva jóslásra használják. Ennek részletes leírását lásd a III/6. alcsoportban.

2013. Lányok (1986, 1988, 1995, 2003, 2004, 2008)

I/2. Eszközös ügyességi játékok

Játékok gumiszalaggal

6. ***Gumizás / kínai ugrókötelezés***

A játékhoz egy körülbelül 2 méter hosszú, két végén összekötözött/összevarrt gumiszalag, és legalább három játékos szükséges. A két tartó játékos egymással szemben, egymástól 1,5-2 méterre kis terpeszben állnak. Bokájukra téve kifeszítik a gumit, amelyen a harmadik játékos elvégzi majd a megfelelő ugrásokat. Ha hibátlanul elvégezte (azaz nem vétette el a sorrendet, és egyszer sem ugrott mellé, vagy éppen rá a gumira, amikor nem kellett volna), további fokozatok következnek: a tartók lábszárukra, térdükre, combjukra, illetve amennyiben alacsonyabbak az ugrálónál, csípőjükre, derekukra helyezik a gumit, lábaikat összezárva szűkítik, vagy szétnyitva tágítják a téglalapot. Ha az ugró játékos elrontja az adott kombinációt, cserélnek. Amikor újra rá kerül a sor, annál a fokozatnál folytathatja, ahol elrontotta. A gyermekek a következő ugráskombinációkat használják:

a, Terpeszben ugrálva az egyik, majd a másik gumiszálat veszik a lábaik közé, ezután terpeszben mindkét gumiszalagon kívülre, majd mindkét lábbal beleugranak. Mindkét lábbal ráugranak terpeszben a gumiszalagra, ezután újra terpeszbe mindkét gumiszalag lábak közé vételével, majd egy fordulattal a gumit becsavarják és kiugranak. A lábfejüket oldalról a gumi egyik szálába beakasztva azt egy ugrással átviszik a másik fölött. Visszahátrálnak a kezdőoldalra, majd rálépnek a bokájuknál lévő gumiszalagra, s egy lendületet véve arról átugranak a másikra, végül kiugranak a gumi mellé.

2013. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994, 1995)

b, A gumi egyik, majd másik szálára ugranak rá oldalról mind a két lábbal, majd két lábbal terpeszben a gumi két oldalára kiugranak, egy fordulattal a gumit becsavarják, ezt elengedik és mindkét lábbal terpeszben a gumi két szálára ráugranak, majd kiugranak. A lábfejet a gumi egyik szálába oldalról beakasztják, egy ugrással a gumiszálat a másik felett átviszik, majd elengedik. Végül háttal az

egyik majd másik gumiszálra páros lábbal ráugranak, és kiugranak (szintén háttal).

2013. Lány (1989)

SZ V/36.

c, Az ugró játékos a jelzett szövegre kis terpeszben ritmikusan ugrál úgy, hogy egyszer a gumi egyik, másszor a másik szála kerüljön a lábai közé. A *Svepsz!* szóra terpeszben ráugrik a gumi mindkét szálára, majd kiugrik a gumi mellé.

2013. Lányok (1984, 1986)

7. *Ki szereti*

Legalább három-négy, de ideális esetben inkább több (körülbelül 6-8) gyermek játéka. Egy két végén összevarrt, körülbelül 2 méter hosszú gumiszalag szükséges hozzá. A játékosok ezt páros lábbal beleállva kör alakban kifeszítik. Minden körben más játékos kérdezi meg a többiektől:

- *Ki szereti, ki a szereti a …* Itt egy étel megnevezése következik.

Aki nem szereti, hátrafelé kiugrik a gumiból. Aki szereti, benne marad, mivel azok eszik meg jelképesen a mondott ételt, akik nem ugrottak ki. A gyerekek kreatívan variálják az ételek megnevezéseit. Például: *Ki szereti a… csoki tortát vaníliaöntettel, barackot kecsöppel, krumplipürét tejszínhabbal, rántott pillangót csoki öntettel*, stb. Olykor ugratják is egymást: *Ki szereti… a kakaót ó nélkül, a szarvast vas nélkül*, stb. Aki ezeknél nem kapcsol elég gyorsan és bent marad a gumiban, azt a többiek kinevetik.

2014. Lányok (1986, 2004, 2005, 2006)

Játékok ugrókötéllel

8. *Ugrókötelezés:*

Rendszerint boltban vásárolt ugrókötelekkel játsszák a lányok. Lehet csoportos, vagy egyéni, a kötelet hajthatja az ugráló magának, vagy két másik játékos forgatja neki, s erre az adott ritmusra kell ugrálnia. A gyermekek az ugrókötelezés versengő, vagy ügyességi változatait is használják. Rontásnak az számít, ha az ugráló beleakad a kötélbe, megállítva, vagy megszakítva ezzel annak lendületét és a forgatás ritmusát. A gyermekek körében ismert és használt változatok:

a, Sima ugrálás egyénileg, vagy két másik játékos által hajtott kötélen. A gyermekek gyakran számolják, hányat sikerül rontás nélkül ugrálniuk, és egyéni rekordokat igyekeznek fölállítani ennek során.

2013, 2015. Lányok (1986, 1989, 1995, 2004, 2005, 2006)

b, Egyszemélyes ügyességi feladatok kipróbálása, gyakorlása: ugrálás a kötél hajtásával páros lábon, fél lábon, dupla pörgetés egy ugrás alatt, váltott lábbal ugrálás, ezzel való előrehaladás ugrálás közben, kezek keresztezése a mellkason a kötél hajtása közben. Ugyan ezeket a feladatokat a gyerekek hátrafelé is próbálgatják.

2013. Lányok (1984, 1986, 1995, 2002)

c, Kétszemélyes ügyességi feladat: ketten ugrálnak egy ugrókötéllel, egymással szemben, vagy szorosan egymás mögé állva. Az egyik gyermek hajtja a kötelet, a másik pedig igyekszik felvenni az ugrálás ritmusát. A gyerekek rendszerint számolják, hányat sikerül így ugrálniuk.

2013. Lányok (1984, 1986, 1995)

SZ V/35.

d, Amikor csak egy ugrókötél jut több (maximum öt) játékosra, a jelzett szöveg változatait használva oldják meg a gyermekek a váltás kérdését. Minden játékos választ magának egy virágnevet. Akinek a nevénél, azaz választott virágnevénél az aktuális ugráló elrontja, az kapja meg a kötelet és ugrálhat következőnek.

2013. Lányok (1984, 1986, 2000)

SZ V/34.

e, *Mackó, mackó*: az ugráló a két másik gyermek által hajtott kötélben a jelzett szöveg változataira az énekben meghatározott feladatokat végzi ugrálás közben: megfordul maga körül, tapsol egyet, oldalra nyújtja a kezét, lábait ugrálás közben oldalra emeli, majd kiugrik a kötélből.

2012. Lányok (1991, 1995)

Fonaljátékok

9. ***Átvevős / macskabölcső***

A játékhoz egy, a két végénél összekötözött, körülbelül 1 méter hosszú fonal szükséges. Kétszemélyes játék, de olykor 3-4 játékos is játssza egy fonallal. A fonalat az ábrán

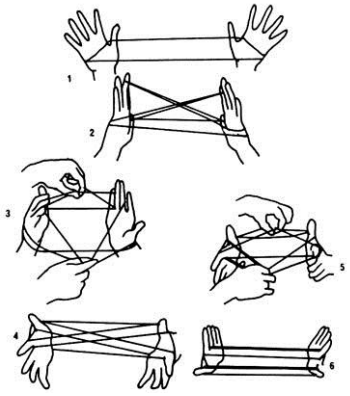

illetve a videó mellékletben látottak szerint kell a kézre, illetve az ujjakra fölvenni, majd a másik kezéről újabb és újabb figurákat formázva az ujjaikkal átvenni. Egyes lépéseknél csak egy lehetséges átvételi mód van, míg másoknál több variáció is lehetséges, ezért aztán, ha nem rontják el a gyermekek (azaz nem gabalyodik össze a fonal), szinte a végtelenségig játszható a játék. Néhány kombinációnak van konkrét elnevezése, másoknak nincs. A gyermekek által egyes figurákra használt elnevezések a következők: *kisujjas, koporsó, béka, csillag, lúdláb, punci*.

2013, 2015. Lányok (1984, 1986, 1987, 1988, 1989, 1994, 1995, 2005, 2006, 2007)

10. ***Seprű / lúdláb / gereblye***

A kétszemélyes játékra is használható, körülbelül 1 méter hosszú, két végénél összekötözött fonalból készül ez a forma. A gyermekek a videó mellékletben is látható speciális mozdulatokkal az ujjaikra hurkolják a fonalat, majd a megfelelő ponton meghúzva a fonal egy *seprűt*, *lúdlábat*, vagy *gereblyét* formáz a kezükön.

2013, 2016. Lányok (1986, 1988, 1995, 2006, 2007) és fiú (1992)

11. ***Ejtőernyő***

A gyermekek a körülbelül 1 méter hosszú, két végén összekötött fonalat a videó mellékletben látható speciális módon a kezükre hurkolják, míg az a végeredményben látható „ejtőernyőt” nem adja.

2015. Lányok (2006, 2007)

12. V*arázskapu* / *Eiffel torony*

Az előző játékokhoz hasonlóan egy két végén összekötözött, körülbelül 1 méter hosszú fonal szükséges ennek a formának az elkészítéséhez. A gyermekek speciális módon

ujjaikra hurkolják a fonalat, végül pedig szájuk segítségével befejezve készítik el a *varázskapunak,* vagy *Eiffel toronynak* nevezett formát.

2013, 2016. Lányok (1988, 2006, 2007) és fiúk (1992, 2008)

13. ***Indián fejdísz / gyémántok***

Ügyességi játékként készítik a gyerekek ezt a formát a mellékelt videó szerint. Egy két végén összekötözött, körülbelül 1 méter hosszú fonal szükséges hozzá, amelyet a videó mellékletben látható speciális mozdulatokkal az ujjaikra hurkolnak, míg az végül a kívánt formát adja ki.

2013, 2016. Lányok (1988, 1995, 2007, 2008) és fiú (1992)

14. ***Bögre, kislány***

A gyermekek a két végén összekötözött, körülbelül 1 méter hosszú fonalat a videó mellékletben látható speciális mozdulatokkal az ujjaikra hurkolják. Az így elkészült *bögréből* a szájuk segítségével készítik el a *kislányt*. (Ez utóbbi, a közösségben mára elterjedt forma ilyen módon való elkészítésének lehetőségét a pedagógusok közlése szerint az iskolájukban az egyik gyermek „fedezte fel" és terjesztette el.)

2015. Lányok (2005, 2006, 2007)

15. ***Szúnyog***

Egy két végén összekötözött, körülbelül 1 méter hosszú fonal szükséges ehhez a szórakoztató, bűvészkedéshez hasonló játékhoz. Egy speciális hurkolási móddal a gyermekek egy, szárnyas bogárra hasonlító csomót készítenek a madzag közepére. A fonal két végét kihúzva a szúnyog két kezük közé kerül. Ekkor tapsolnak egyet, utána pedig hirtelen szétrántják a kezüket, a csomó pedig eltűnik a fonalról.

2012. Lányok (2006, 2007) és fiú (1992)

16. Bűvészmutatványok fonallal

A két végén összekötözött, körülbelül egy méter hosszú fonallal a gyermekek különféle szórakoztató, bűvészmutatványokra hasonlító játékokat is játszanak. Ezek a következők lehetnek:

a, A gyermekek az egyik kezükben fogott fonalba a mellékelt videóban látható mozdulattal úgy hurkolják bele a kezüket, hogy a néző azt hinné, a fonal rácsomózódik a karjukra. A végén azonban mégsem ez történik, kezük gond nélkül kibújik a fonalból. Olykor szöveggel is kísérik ezt a mozdulatsor: *Bebújik a kisegér a kamrába és kibújik*.

2012. Lány (1988) és fiú (1992)

b, Az egyik gyermek a videó mellékletben is látható módon bedugja karját a másik gyermek kezére vett fonalba. Társa a fonalat úgy veszi át a karja fölött, hogy a néző azt hinné, a másik gyermek keze beleakad, azonban meglepetésre a végén a gyermek gond nélkül kihúzza karját a fonalból.

2015. Lányok (2006, 2007)

c, A gyermekek a fonalat a videó mellékletben látható módon egyik kezük ujjaira egyesével ráhurkolják. Ezután hüvelykujjukat kibújtatva a fonalból a nézők meglepetésére egyetlen mozdulattal lerántják a látványosan ujjaikra csomózott fonalat.

2012. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1992)

Labdajátékok

17. *Dobálás, ütögetés*

A labdajátékok egyik legegyszerűbb fajtája. Két, vagy több játékos játssza egy gumilabdával. Ütögetésnél tenyérrel beleütve, vagy összekulcsolt kezekkel alulról felfelé ívelő mozdulattal visszaütve lehet a labdát továbbadni. A játék célja általában az, hogy a labda leesése, illetve ütögetés esetén annak megfogása nélkül minél többször átadják egymásnak a labdát. A gyermekek olykor számolják, hogy hányat sikerül dobniuk, vagy ütniük, saját rekordokat állítanak föl, illetve próbálnak megdönteni.

2012. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995, 2006) és fiúk (1989, 2004, 2005)

18. *Pattogtatás*

Ügyességi labdajáték. Célja a gumilabdát minél többször a földhöz pattintani úgy, hogy közben a labdát megfogni tilos. A gyerekek egyéni rekordokat állítanak fel, vagy egymással versenyeznek. Fiúknál olykor a kosarazásból ismert módon a labdavezetés, a labda lábak között való átpattintása, illetve a labda egymástól való elvétele is része a játéknak.

2012. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995, 2006) és fiúk (1986, 1989, 2002)

19. *Macskázás / cicázás*

Alapvetően három személyes labdajáték, de olykor többen is játsszák. Többféle labdával is játszható. A *macska/cica* középre áll, a két másik játékos pedig a feje fölött, illetve mellette megpróbálja egymásnak dobni a labdát, anélkül, hogy a középen álló gyermek elkapná. (Több játékos esetén a macska a dobó játékosok által alkotott kör közepére áll.) A macska a kezét nyújtogatva, ugrálva, ügyesen helyezkedve próbálja a labdát megszerezni. A labdát dobáló játékosoktól legalább egy karnyújtásnyira kell lennie, ennél közelebb nem mehet hozzájuk. Ha a macskának sikerül elkapnia a labdát, helyet cserél azzal a játékossal, aki a labdát dobta.

2010, 2015. Lányok (1986, 1989, 1995) és fiúk (2006, 2007)

20. *Egyérintő*

Egy gumilabda, vagy focilabda és egy legalább 4-5 méter széles, egyenes falfelület szükséges hozzá. A játékosok száma általában 3-4 fő. (A játék legalább kettő, de maximum 5-6 játékossal működik jól.) Az előre megbeszélt, kötött sorrend szerint a kezdő játékos a falnak rúgja a labdát, az utána jövőnek pedig onnan kell azt szintén a falnak rúgnia, ahova a labda lepattanás után megérkezik. Így jönnek a játékosok a felállított sorrend szerint egymás után. Nem muszáj azonban megvárniuk, amíg a labda megáll, a még mozgó labdába is bele lehet rúgni. Akinek a rúgása után a labda nem ér hozzá a falhoz, az kiesik a játékból. Sokszor azonban nem egy, hanem 3-5 *élettel* játsszák a gyermekek, azaz csak a harmadik, vagy ötödik rontás után esik ki a hibázó játékos. A győztes az, aki utolsónak bent marad.

2012, 2015. Lányok (1986, 1989, 1995) és fiúk (1986, 1995, 2002, 2003, 2005, 2006)

21. *Kidobó*

A kidobó különféle változatait egy labdával játsszák, legalább öten-hatan, de gyakran jóval többen. Sokszor vegyesen vesznek részt benne fiúk és lányok. Elég nagy hely

szükséges hozzá, mivel a játék egyik fontos eleme a futás. A játékosok célja, hogy a gumi-, vagy szivacslabdával eltalálva kiejtsék egymást. Változatok:

a, Akit a labda eltalál, annak ki kell állnia a játékból. A labdát bárki megszerezheti, illetve aki megszerezte, az bárkit megcélozhat vele. Csupán annyi a megkötés, hogy labdával a kézben egy helyben kell állni. Ezt a szabályt olykor felváltja egy másik, mely szerint a labdával egyet, vagy hármat lehet lépni. A menekülők a kijelölt pályán belül bárhova, és bármennyit futhatnak. A győztes az, aki utoljára marad bent.

2012. Lányok (1986, 1995) és fiúk (1986, 1988)

b, *Foglyos kidobó:* a kidobó szabályai ebben a változatban kiegészülnek azzal, hogy a játékosok számon tartják, ki kinek a *foglya*, azaz kit ki dobott ki. Amennyiben valakinek a „fogva tartóját" kidobják, az által kidobott játékosok, azaz a foglyai visszaállhatnak a játékba. Más változatban a foglyok saját magukat is kiválthatják, azaz úgy is visszakerülhetnek a játékba, ha az elguruló labdát a pálya szélén állva megszerzik. Ha ekkor sikerül vele kidobniuk egy, még a játékban lévő játékost, visszaállhatnak.

2012, 2015. Lányok (1986, 2006, 2007, 2008) és fiúk (1986, 1992, 2006, 2007, 2008)

22. ***Partizán***

Iskolában tanult játék, de a gyermekek körében saját kezdeményre, szabad játék során is előkerült. A játékosok két, egyenként legalább 5-6 főből álló csapatot alkotnak. A téglalap alakú pálya két végén leválasztanak egy-egy sávot, s mindkét csapatból egy-egy ember, a *partizán* ide áll be, az ellenfél csapatának háta mögé. A szemben álló csapatok egymást támadva igyekeznek saját térfelükről az ellenfél játékosait kidobni. A csapaton belül a labdát egymásnak lehet passzolni. Amennyiben a partizán saját területén megszerzi a labdát, ő is támadhatja, kidobhatja hátulról az ellenfél játékosait, ő azonban saját terültén, melyet nem hagyhat el, védettnek számít. Ha az egyik csapatból mindenkit kidobtak, a partizán megy be saját csapatának pályájára, ő kerül szembe az ellenféllel, s neki három élete van. Az a csapat győz, akinek előbb sikerül az ellenfél partizánját kiejtenie.

2012. Lányok (1989, 1995) és fiúk (1989)

23. ***Japán foci***

A játékosok (legalább 6-8-an) körbe állnak. Nagy terpeszbe tett lábaik lábfejei oldalvást összeérnek a mellettük állók lábfejeivel. A gumilabdát lehajolva kézzel egymásnak gurítják. A gurítás erőssége tetszőleges, a lényeg csak annyi, hogy a labda a földön maradjon. Akinek a lába között kigurul a labda, az kiesik a játékból. A kör ilyenkor összébb szűkül, hogy a lábfejek ismét összeérjenek. A szabályok kiegészülhetnek azzal, hogy a játékosoknak három élete van, azonban minden rontás után nehezedik a helyzetük: az első után már csak egy kézzel, a második után pedig a kör közepének háttal állva játszhatnak csak tovább. Ha ebben a pozícióban ismét hibáznak, kiesnek a játékból.

2012. Lányok és fiúk (1989)

24. ***Tengó***

Általában betonon, egy körülbelül 3x3 méteres, négy részre osztott négyzetben játssza legalább négy játékos. Ha több, mint négy játékos játszik, a pályán álló négy gyermeken felüli játékosok a pályán kívül sorban állva várakoznak, hogy valaki kiessen, s így ők bekerülhessenek a játékba. A négy mezőben álló játékosok nevei, illetve rangjai a

legrangosabbtól lefelé haladva: *ász, király, dáma, bubi*. A gumilabdát az előre megjelölt, vagy megállapodással kijelölt mezőben tartózkodó szerváló játékos, azaz az *ász* lábbal, vagy kézzel valaki más négyzetébe rúgja, vagy üti úgy, hogy ott megpattanjon. A labdát annak kell továbbadnia, akinek a négyzetében először földet ért. A labdát megfogni nem szabad. Ha a pálya érintése nélkül, illetve más játékos beleérése nélkül a pályán kívülre megy a labda, kiesik, vagy négy játékos esetén a legalacsonyabb rangú mezőbe kerül, *akiről kiment*, azaz aki utoljára beleért. A rangban addig alattuk álló játékosok ilyenkor eggyel följebb kerülnek a ranglétrán. Ugyanez történik, ha valakinek a területén a labda egynél többször pattan. Hibázás esetén olykor a játékosok nem kiesnek, illetve forognak, hanem különféle nehezítésekkel: fél kézzel, vagy fél lábon állva játszhatják tovább a játékot. Változatok:

a, *Majomtengó / vegyestengó*: a játék a fenti szabályok szerint zajlik. A labdát tetszés szerint kézzel, vagy lábbal is tovább lehet adni a játék során.

2013. Lányok (1995) és fiúk (2002, 2003, 2004)

b, *Lábtengó*: a fent leírt szabályok szerint játsszák, de a labdához ebben a változatban csak lábbal lehet hozzáérni.

2013.Lányok (1995) és fiúk (1986, 1992, 2000, 2002, 2003)

c, *Kéztengó / angyaltengó*: a szabályok az alapjátékkal azonosak, a labdához azonban itt csak kézzel szabad hozzáérni.

2013. Lányok (1986, 1995, 2002, 2003, 2004)

SZ V/37.

25. *Labdaiskola*

Ügyességi játék, csak lányoktól gyűjtöttem. Egy sima falfelület előtt gumilabdával játsszák a jelzett szövegre. A szövegben elhangzottak szerint a labdát a falhoz ütögetve egyszer, kétszer, majd háromszor tapsolni kell a labda elkapása előtt. Ezután újra simán a falhoz kell dobni, majd a 11-nél a falról visszapattanó labdát lendületből újra a falhoz kell ütni, ezután szabad csak megfogni. Ezt követően a szövegnek megfelelően értelemszerűen a földre pattintás, a feldobás, majd falhoz dobás és 10 földön való pattogtatás következik. Ha valamelyik játékos menet közben elvéti a feladatot, vagy elejti a labdát, a következő játékos következik.

2011. Lányok (1984, 1986)

26. *Hekizés*

A heki kisméretű, rizzsel töltött, puha labda. A fiúk egyszemélyes, vagy csoportos ügyességi játékként a labdát dekázás-szerűen rugdosva, pontosabban lábbal dobálva, vagy több játékos esetén egymásnak átadogatva igyekszenek a levegőben, illetve a lábukon megtartani. Kézzel a hekihez érni nem szabad. Hibának a kézzel való érintésen kívül az számít, ha a labda leesik a földre. A játéknak rendszerint nincs semmiféle tétje, bár a gyerekek olykor igyekeznek vele különféle rekordokat fölállítani, illetve azokat megdönteni.

2012. Fiúk (1989, 1992, 1996)

Játékok hullahopp karikával

27. *Hullahoppozás*

Boltban vásárolt hullahopp karikával való játék, melynek során a lányok igyekeznek kezüket körülbelül vállmagasságban oldalra kitartva, vagy mellkasuk előtt összefonva a karikát a derekukon forgatva azt minél tovább megtartani. További feladatok lehetnek a

karika derékon való forgatása közbeni előrefelé lépkedés, vagy letérdelés, majd felállás anélkül, hogy a hullahopp karika a derekukról leesne, vagy kézzel hozzáérnének.

2012. Lányok (1986, 1989, 1995)

28. Ugrálás hullahoppal

A gyermekek a hullahopp karikát két kézzel megfogják, majd, mint egy ugrókötelet, hajtani kezdik, és átugrálnak rajta páros, vagy váltott lábbal. A váltott lábú ugrálással olykor haladnak is előrefelé.

2015. Lányok (1986, 1989, 1995)

29. Ügyességi játék hullahopp karikával

A kislányok a földre helyezett karikába teszik az egyik lábukat úgy, hogy a karika a lábfejükön legyen. Ezután lendületet adva a hullahoppnak körbe-körbe kezdik forgatni a földön, másik lábukkal pedig minden alkalommal, mikor odaér, átugorják. További feladat lehet az így hajtott és átugrált karikával való előrefelé haladás.

2012. *Lányok (1986, 1989)*

Játék a természetben található tárgyakkal

30. *Kacsázás*

A gyermekek két játékot is illetnek ezen a néven, melyeknek közös vonása, hogy az eldobott tárgy pattogását, *kacsázását* számolják, ebben igyekeznek túlszárnyalni egymást, illetve saját korábbi teljesítményüket. Változatai:

a, Vízparti játék, melyhez megfelelő formájú, lehetőleg lapos kavicsokat keresnek a gyerekek a parton, vagy a víz közelében. Ezután igyekeznek ezeket olyan szögben a vízre dobni, hogy azok ne rögtön elmerüljenek, hanem a vízen pattogva kacsázzanak, a víz felszínén ugorjanak néhányat.

2014. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995) és fiúk (1985, 1992, 1994)

b, Őszi játék, melyhez friss vadgesztenye és egy nagyobb méretű beton, vagy kővel kirakott felület szükséges. A gyermekek a gesztenyét igyekeznek úgy eldobni, hogy az a földön minél többet pattanjon.

2015. Lányok (2003, 2004)

I/3. Sport-játékok

31. *Pingpong*

A pingpongozáshoz, amelyre rendszerint az iskolában, táborokban, vagy egy-egy családnál összegyűlve kerülhet sor, értelemszerűen pingpongasztal (hálóval, vagy anélkül), megfelelő labda, illetve ütők szükségesek. A pingponglabdát az ütővel kell az asztal egyik oldaláról a másikra átütni úgy, hogy (a *szervát*, azaz a kezdő ütést kivéve) a labda csak a másik térfelén pattanjon. Hibának, illetve *rontásnak* az számít, ha a kapott labdát valaki nem tudja visszaütni, ha a játékos az első lepattanás előtt az asztal fölött beleér a labdába, ha ütése az asztal érintése nélkül földre esik, vagy a térfelén egynél többször pattan a labda, mielőtt visszaüti. A pingpongozásnak többféle változata ismert a gyermekek (pontosabban szólva leginkább a 10-12 évesek) körében, melyekből gyakran a játszók számától függően is választanak.

a, *Adogatás*: két játékos mindenféle tét nélkül ütögeti egymásnak a pingponglabdát. Gyakran számolják is, hogy hányat tudnak ütni rontás nélkül, rekordokat igyekeznek felállítani, illetve megdönteni.

2013. Lányok (1986, 1987) és fiúk (1987, 1989, 2002, 2004)

b, *Huszonegyezés / meccs*: Két játékos meccse, amely legalább a 21. pont eléréséig, illetve ezen túl az ellenfél legalább 2 ponttal való megelőzéséig tart. Pontot akkor kap egy játékos, ha ellenfele a fentebb felsorolt hibák valamelyikét elköveti. A játékosok rendszerint egy nulladik menettel döntik el a kezdést: az szervál először, aki ezt a menetet megnyeri. A szerválást a játék során hármasával váltogatják.

2013. Lányok (1986, 1987) és fiúk (1985, 1992)

c, *Párosozás*: Két pár, azaz négy résztvevő szükséges ehhez a játékhoz. A párok a pingpongasztal egy-egy oldalára állnak, s úgy adogatják egymásnak a labdát, hogy egyszer az egyik, másszor a másik játékosnak kell az ellenfél labdáját visszaütnie. A sorrendet felcserélni egy menet során nem szabad. Játszhatják baráti alapon a pontok számolása nélkül, vagy meccs formájában, ilyenkor a szerva cseréjénél a szervát fogadó játékosok helyet cserélnek egymással. Ezt gyakran közlik is a következő formulával: *Szerva itt, csere ott!* (Vagy épp fordítva: *Szerva ott, csere itt!*)

2013. Lányok (1986, 1987) és fiúk (1985)

d, *Forgózás*: legalább öt, de jellemzően inkább 8-10 játékos játssza. Játék közben a játékosok a pingpongasztal körül haladnak az óramutató járásával ellentétes irányban: aki az egyik oldalon visszaütötte a labdát, átmegy az asztal másik oldalra, majd amikor ő következik, onnan is visszaüti a labdát, és így tovább. Aki hibázik, az kiesik. Az újabb és újabb körök megkezdése során, ha szükséges, a két oldal létszámának egyensúlyát *csorgással* biztosítják – a létszámfölényben lévő oldalról egy játékos a kör megkezdése előtt átmegy a másik oldalra. Amikor már csak két játékos marad, ők ketten játszanak egy három pontig menő meccset. Aki ezt megnyeri, az szerez egy *csontot*. Ezután a játékosok elkiáltják magukat: *Bélés!* Ekkor a kiesett gyermekek visszaállhatnak, és kezdődik elölről a játék.

2014. Lányok (1986, 1988, 1989, 1994, 2000, 2002) és fiúk (1987, 1989, 1992, 2002, 2003, 2004, 2005)

32. ***Kézi / kézilabda***

A kézilabda egyszerűsített, udvari változata, alsó létszámhatárként akár már 5-6 játékos is játszhatja. A gyermekek kijelölnek a játékterületen két kaput (más, a kézilabdában használatos vonalak és pályajelölések a gyermekeknél nem jelennek meg), ide állnak be a kapusok védeni. A többi játékos a kézilabda legalapvetőbb szabályainak megfelelően igyekszik a labdát az ellenfél kapujába juttatni: a labdával a kézben szaladni nem szabad, illetve maximum három lépést lehet tenni. A labdát passzolgatással kell az ellenfél kapujához juttatni. A pontokat (azaz a szerzett gólokat) a gyermekek igyekeznek a játék során számon tartani.

2014. Fiúk (2005)

33. ***Röpi / röplabda***

Ez a játék rendszerint csak akkor kerül elő, ha van megfelelő pálya, illetve háló. A labda lehet röplabda, azzal körülbelül azonos méretű gumilabda, vagy felfújható strandlabda. A gyermekek két csapatot alkotnak, melyek egyenként legalább 2-3, de néha akár 10-12 főből is állhatnak. A játék során a röplabda alapszabályai érvényesek: a labdát csak

kézzel szabad érinteni és csak ütni szabad, megfogni nem. Kétszer egymás után beleérni nem lehet. Egy csapat akkor szerez pontot, ha az ellenfél térfelén a labda földet ér, vagy az ellenfél által ütött labda a pályán kívülre megy. A pontszerző csapat szerválhat, a gyermekek olykor még az ilyenkor szokásos forgást is alkalmazzák: a csapat tagjai saját térfelükön belül az óramutató járása szerint egy játékossal arrébb kerülnek.

2014. Lányok (2001, 2002, 2004, 2005) és fiúk (2000, 2002, 2003)

34. ***Kosarazás***

Ez a játék csak ott kerül elő, ahol van az udvaron kosárpalánk. Célja az ellenfél kosarába, vagy egyszerűen a kosárba juttatni a (kosár)labdát. A gyermekek által is ismert alapvető szabályok – a labdával csak úgy szabad futni, hogy közben pattogtatják, ha valaki megállt a labdával, nem indulhat el újra, nem szabad egymást megütni, meglökni a labdaszerzés érdekében – szerint játszott mérkőző csapatjáték ritka. Gyakran inkább csak ügyességi feladatként a labda futás közben való pattogtatása, egymástól való elvétele, illetve a kosárra dobás jelenik meg az iskolaudvarokon.

2015. Fiúk (2003, 2004)

35. ***Foci***

A fenti elnevezés alatt nagyon sokféle játék él a 6-12 éves fiúk körében. Lányok is szoktak focizni, de ők jóval ritkábban vesznek részt ezekben a játékokban. A létszám változó, 2 főtől fölfelé szinte bármennyi lehet. Valódi focilabdával, vagy bármilyen más gumilabdával játsszák a gyerekek. Amennyiben lehetőségük van rá, az iskolai sportpályán egy, vagy két kapura. Amennyiben erre nincs lehetőség, bárhol az udvaron, vagy a természetben kijelölnek egy pályát és kapukat a növényzet, vagy az épített környezet adottságait kihasználva, illetve különféle tárgyak (például táskák, pulóverek) elhelyezésével. A hivatalos futball legalapvetőbb szabályai érvényesek általában: a labdát az ellenfél kapujába, vagy az egyetlen kapuba kell juttatni, kézzel hozzáérni csak a kapusnak szabad. Gól után a kapus rúgja ki a labdát. Ha a labda kimegy a pályáról, oldalról bedobás történik, s sokszor a sikertelen kapura rúgás utáni szögletrúgás is megjelenik a gyermekek játékában. Külön bírói szerep a focizás során csak elvétve jelenik meg.

2013. Lányok (1986, 1987, 1989, 1995) és fiúk (1985, 1986, 1989, 1992, 2000, 2002, 2004, 2005, 2006, 2007)

Variációk, illetve a focihoz kapcsolódó további játékelemek:

a, *Dekázás*: leggyakrabban focilabdával játsszák. A labdát úgy kell a lábfejjel rugdosva folyamatosan a levegőben tartani, hogy a lábon kívül más testrésszel nem érnek hozzá. A gyermekek rendszerint dekázási rekordokat állítanak föl, illetve igyekeznek megdönteni. A foci-kedvelő gyermekek esetében szinte elvárás, hogy jók legyenek ebben a játékban.

2015. Fiúk (1986, 1992, 2002, 2005)

b, *Kapura rúgás*: két, vagy több (akár 8-10) játékos játéka. A kapus és egyetlen játékos áll szemben egymással, akinek célja a labdát egyetlen jól irányzott rúgással a hálóba juttatni. Csere történhet próbálkozásonként, vagy gólonként. Az utóbbi esetben a gólt rúgó gyermek váltja a kapust.

2015. Lányok (2006) és fiúk (2002, 2005, 2006, 2007)

c, Az alapszabályok szerint zajló, egy, vagy két kaput használó játék során nincs állandó kapus. Amikor az aktuális kapusnak sikerül kivédenie a labdát, szerepet cserélhet egy, a pályán lévő játékossal.

2013. Fiúk (1992)

d, *Picsázás*: ha az ellenfél csapata 10 gólt szerzett, a kapusnak kell ezt egyfajta büntetésként elszenvednie. A többieknek háttal állva és bokáit megfogva kell a kapuba állnia, míg a többiek, vagy a csapatból egy kiválasztott személy jó erősen fenékbe rúgja a focilabdával.

2013. Fiúk (1992)

II. Mozgásos játékok

II/1. Ügyességi és erőjátékok

36. ***Kézenállás***
A gyermekek füves területen, vagy otthoni környezetben fal, ajtó, vagy szekrény mellett gyakorolják a kézenállásba lendülést, illetve annak megtartását. Gyakran egymásnak is segédkeznek, megtartják egymás lábait a gyakorlat közben. Presztízsértékkel bír ugyanis a szemükben, ha valaki tud kézen állni.

2013. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994)

37. ***Cigánykerekezés***
Főleg udvarokon, füves területeken gyakorolják a gyermekek – elsősorban inkább lányok. Nekifutásból, vagy helyből lendületet véve igyekeznek a kezükön átfordulva újra talpra állni. A kézenálláshoz hasonlóan a többiek kicsit felnéznek azokra, akik ezt a kézen való átfordulást szépen, azaz egyenesen tartott lábakkal meg tudják csinálni.

2013. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994, 2002) és fiú (2004)

38. ***Futóverseny***
A két gyermek közötti spontán *Ki ér oda hamarabb?* felkiáltástól kezdve a rajt- és célvonallal, bíróval, illetve a versenyt beszámolással, vagy visszaszámlálással indító személlyel játszott többszemélyes változatokig sokféle formában bukkan föl ez a gyorsaságot próbára tévő játék a gyermekek körében. Olykor különféle nehezítésekkel – például sarkon futás – teszik izgalmasabbá. Nem csak ügyességi játékként fordul azonban elő. Más játékban betöltendő szerepek, vagy egyéb kérdések eldöntésére is használják a gyermekek a futóversenyt. Ilyenkor azé az áhított szerep, az nyer a vitás kérdésben, aki elsőnek ér célba, vagy az kapja a kevésbé kedvelt szerepet, aki utoljára érkezik meg.

2014. Lányok (1995, 2002, 2004) és fiúk (2003)

39. ***Sergés / pörgés***
Két gyermek (rendszerint kislányok) egymással szembe áll, egyikük kezeit keresztezve a másik felé nyújtja. A másik megfogja a felé nyújtott kezeket, majd karjaikat kinyújtva, enyhén hátra dőlve oldalirányú szökdeléssel forogni kezdenek körbe-körbe. Rendszerint addig tart a forgás, amíg el nem szakad a kézfogás, el nem esnek, vagy teljesen el nem szédülnek.

2015. Lányok (1986, 1994, 2002, 2004, 2006)

40. ***Kelj fel, Jancsi***
A gyermekek kiszámolással vagy megegyezéssel eldöntik, hogy ki lesz a játékvezető, azaz a *Jancsi*. (Mint az a továbbiakból látszani fog, egyáltalán nem logikus, hogy a játékvezetőt nevezik Jancsinak, adatközlőim visszaemlékezései szerint mégis így volt.) Ő háttal áll a többieknek, akik tőle körülbelül 5-10 méterre sorban állnak. A Jancsi egyesével megszólítja a játékosokat:
- *Kelj fel, Jancsi!*
Az éppen soron következő játékos visszakérdez:
- *Hány órára?*
A Jancsi ekkor személyre szabott választ ad, meghatározva ezzel, mennyit haladhat előre az adott játékos. Például:

- *Három tyúklépésre!*
Miután a játékos lelépi a lépéseit, a következő játékost szólítja meg a játékvezető, anélkül, hogy egyszer is hátrafordulna. Aki legelőször eléri a Jancsit, az váltja őt a szerepében. A haladás „mértékegységei" a játékban a következők lehetnek:
Hangyalépés: néhány centiméteres előrehaladás a lábfejek egyesével való előretologatásával.
Tyúklépés: egyik sarkat a másik lábfej elé illesztve való előre haladás.
Óriáslépés: az illető adottságaitól függően amekkorát csak előre tud lépni.
Citromfacsarás: előre irányuló ugrás, ami közben egyet fordulni kell a levegőben.
Tűzoltó: a játékos addig futhat, amíg a Jancsi azt nem mondja: *Állj!* vagy *Stop!*
Maradj az ágyba, cumi a szádba! Ezen mondat elhangzásakor a játékos az adott körben nem haladhat előre, egy helyben kell maradnia.

2011. Lányok (1986, 1988, 1989, 1990, 1995)

41. ***Nagymama papucsa***
A játszók egy *nagymamát* választanak, aki háttal áll a többieknek. A sarkaitól néhány centi távolságra egy cipőt, vagy papucsot helyeznek el. A többiek tőle legalább 10-15 méterre állnak. A nagymama elkiáltja magát:
- *Nagymama, nagymama papucsa!*
A többiek, amint meghallják a szöveget, futni kezdenek felé. A szöveg végén a nagymama hirtelen megfordul, erre mindenkinek mozdulatlanná kell merevednie. Akit a nagymama mozogni lát, azt visszaküldheti az alapvonalra. Ha valaki a szöveg közben eléri a cipőt, vagy papucsot, fel kell kapnia, s visszarohannia vele az alapvonalra. Amennyiben a nagymama észreveszi, és az alapvonal előtt sikerül őt utolérnie és megfognia, újra övé a papucs, kezdődik elölről a játék. Ha valakinek sikerül a papucsot az alapvonalra visszavinni anélkül, hogy megfognák, ő lesz az új nagymama.

2012. Lányok (1989)

42. ***Ugróiskola***
Az ugróiskolázáshoz legalább két játékos, illetve a betonra rajzolt, vagy földbe karcolt megfelelő ábra szükséges. A játékosoknak ezen kívül szüksége van egy saját *dobókő*re is. Rendszerint lányok játsszák. A játék célja, hogy a dobókő megfelelő kockába dobása után – melyre egy játékosnak egy körben általában három próbálkozási lehetősége van – az adott ábrát a játékos hiba nélkül végigugrálja fél lábon, illetve az ezt megengedő mezőkben két lábon úgy, hogy eközben a dobókövet a megfelelő mezőben és megfelelő időben fel is vegye. Hibának számít, ha valaki vonalra lép, vagy a féllábas mezőkben leteszi a másik lábát is. A gyermekek által használt változatok a következők:

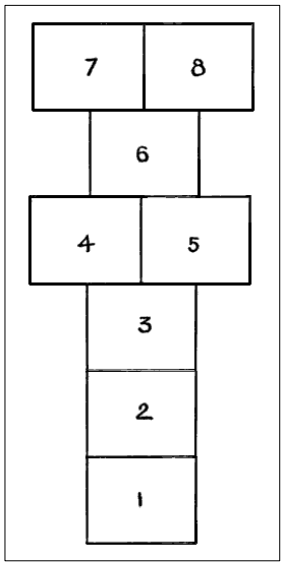

a, A hazánkban általánosan ismert és elterjedt forma szerint felrajzolják a gyermekek a nyolc mezőből álló ugróiskolát. A játékosok az előre megállapított sorrendben következnek egymás után. Az első játékos az ábra elé áll, majd először az egyes mezőbe dobja a kövét. Ezután végigugrálja az ábrát. Az egyes mezőkben fél lábon kell végigugrálni, a dupla mezőkben pedig két lábra kell ugrani. Az ábra végén egyetlen ugrással kell megfordulni és visszafelé is végigcsinálni a feladatot. Visszafelé jövet abban a mezőben, ahol a dobókő van, a játékosnak le kell

hajolnia a kőért, fölvenni, s úgy ugrálnia tovább. Ha mindez hiba nélkül sikerül, kavicsát a következő mezőbe dobhatja. Mindaddig ő ugrál, amíg nem hibázik, illetve amíg kavicsát sikerül a három próbálkozás alatt a megfelelő mezőbe dobnia. Ha ez nem sikerül, vagy hibázik az ugrálás során, a következő játékos kerül sorra. Az nyer, aki legelőször végigugrálja mind a nyolc szintet.

2011. Lányok (1984, 1986, 1988, 1989, 1994, 1995)

b, A gyermekek egy kétszer három mezőre osztott téglalap kockáiba a következőket írják, vagy rajzolják, minden mezőbe egy szót, vagy ábrát: *fiú, lány, állat, növény/gyümölcs, szín, fagyi*. Más változatban: *fagyi, szín, fiú, lány, állat, virág*. Az első játékos egy kavicsot dob az első mezőbe, majd fél lábon ugrálva kell végigmennie a pályán úgy, hogy minden mezőben kettőt ugorva kétszer kimond egy-egy, a dobott mezőnek megfelelő szót, nevet, majd a végén kiugrik az ábrából. Például a fiú szóval ellátott mezőbe való dobás esetén: *János, János, András, András, Robi, Robi, Dani, Dani, Gergő, Gergő, Peti, Peti, ki,* vagy a fagyi szóval ellátott mezőbe dobáskor: *csoki, csoki, vanília, vanília, eper, eper, citrom, citrom, málna, málna, sztracsi, sztracsi, ki*. Ebben a játékban az is hibának számít, ha valaki a menet során két mezőben is ugyan azt a nevet, színt, gyümölcsöt, vagy fagyi-fajtát mondja, illetve ha megakad a ritmusban, a nevek mondogatásában. Az előző változathoz hasonlóan egy gyermek addig ugrálhat, amíg nem hibázik, vagy amíg végig nem csinálja mind a hat „pályát".

2013, 2016. Lányok (1984, 1986, 2002, 2003, 2007, 2008)

43. ***Metró / villamos-szörf***

A gyermekek a metrón, vagy a villamoson utazva játsszák ezt az ügyességi játékot. Elengedik a kapaszkodót, és kis terpeszben állva, karjukat oldalra nyújtva igyekeznek egyensúlyukat megtartani a mozgásban lévő járművön. A megállók segítségével mérik, hogy ki mennyi ideig, hány megállóig tudja az egyensúlyt megtartani anélkül, hogy az alappozícióból elmozdítaná a lábát, vagy meg kéne kapaszkodnia.

2013. Lányok (1986, 1994, 1995) és fiúk (2003, 2004)

44. ***Halacskázás***

Vízben játszott játék. A játszók (legalább 5-6 fő) kézfogással körben állnak a körülbelül derékig, vagy mellkasig érő vízben, majd egy kiválasztott játékos a lábait előre emeli, a két mellette álló játékos pedig a kezénél fogva átúsztatja őt a szemben állók összefogott, de víz alatt lévő kezei fölött. Ezután a játékos itt, az új helyen áll vissza a körbe, és egy másik játékos következik, ő lesz a *halacska*, akit a mellette állók átúsztatnak.

2013. Lányok (1986, 1989, 1994)

45. ***Vízi háború***

A vízben játszott játékok nagy része a 6-12 éves gyermekeknél különféle csatározás, melyek során a felek összemérik az erejüket, vagy az ügyességüket. Több változata ismert:

a, Rendszerint a nagyobb, 10-12 éves gyermekek játéka. A résztvevők párokat alakítanak, majd minden párból az egyik a nyakába veszi a másikat. Ezután a nyakban ülő játékosok megpróbálják hasonló pozícióban lévő társaikat – párjukkal együtt, vagy anélkül – belelökni a vízbe. Az a nyertes, aki legtovább marad fönt a párja nyakában.

2014. Lányok (1994, 1995, 2003, 2005) és fiúk (1989, 1992, 1994, 1997, 2002)

b, A játszók két – vegyes, vagy nemenként elkülönülő – csapatot alakítanak. Ennek kialakítása lehet tudatos, de sokszor inkább spontán. A két csapat egy vízi játékszerért, illetve annak megtartásáért küzd úgy, hogy egymásnak dobálva azt igyekeznek minél távolabb tartani az ellenféltől. A játéknak rendszerint a test-test elleni küzdelem is szerves része. Általában ritkán van kihirdetett győztes, vagy vesztes fél, egyszerűen csak vége szakad a játéknak.

2013. Lányok (1986, 1987, 1989, 1995, 2002, 2005, 2006) és fiúk (1987, 1989, 1992, 1998, 2002, 2005)

46. *Piros pacsi*

Kétszemélyes játék, mindkét nem kedveli. A felek szemben állnak, vagy ülnek egymással. Egyikük lefelé, másikuk pedig fölfelé fordítva kinyújtja maga elé a két tenyerét, úgy, hogy a tenyerek finoman egymáshoz érjenek. Akinek alul van a keze, annak kell a másik kézfejére egy hirtelen mozdulattal ráütnie. A másik játékosnak figyelni kell az ellenfél minden rezdülését, s ha a másik mozdul, el kell rántania a kezét, hogy ne üthessen rá. Ha az alul lévő lendületet vesz az ütéshez, de nem találja el a másik kézfejét, szerepcsere következik, ha azonban sikerül eltalálnia, újra ő üthet.

2012. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995, 2003, 2004) és fiúk (1994, 2001, 2002, 2004, 2006)

47. *Kő, papír, olló*

Kétszemélyes játék. A felek egymással szemben ülve, vagy állva, egyik kezüket maguk előtt ökölben tartva háromszor megrázzák azt, miközben ütemesen azt mondják: *Kő, papír, ol-ló!* Az utolsó szótagra a három lehetőség egyikét kell a kezükkel mutatniuk. A kő, azaz az ökölbe zárt kéz kicsorbítja, tehát legyőzi az ollót. Az olló, amelyet a mutató és középső ujj olló-szerű kinyitásával jeleznek, elvágja, azaz legyőzi a papírt. Az egyenesen kifeszített tenyérrel jelzett papír pedig becsomagolja, azaz legyőzi a követ. A gyermekek néha számolják, hogy ki hány pontot szerez a játékban, de rendszerint inkább csak egyszerű időtöltés, és a nyerés pillanatnyi átélése a lényeg.

2012. Lányok (1986, 1987, 1989, 1994, 2002, 2003, 2005, 2008) és fiúk (1987, 1989, 1992, 1994, 2000, 2005)

A játéknak különféle változatai is élnek a gyermekek körében:

a, A három lehetőséget a gyermekek olykor továbbiakkal bővítik: a *pillanatragasztó*, *ceruzafaragó*, *cigarettagyújtó*, vagy a *pisztoly*, *markoló* szavakkal toldják meg a játékot. Az azonban, hogy ezeket milyen kézjelekkel mutatják, és milyen „erővel" bírnak, rendszerint a két gyermek megegyezésétől, pillanatnyi ötleteiktől függ.

2012. Fiúk (1998, 2000, 2002)

b, *Nyúl, répa, puska*: az alapjátékhoz hasonlóan játsszák, csak más jelekkel, illetve szöveggel. A v alakban feltartott mutató és középső ujjal jelölt nyúl legyőzi a répát, mivel megeszi azt. A feltartott mutatóujjal jelzett répa erősebb a puskánál, mivel eldugaszolja a csövét. Az előrenyújtott és összezárt mutató és középső ujjal, valamint feltartott hüvelykujjal jelzett puska pedig legyőzi a nyulat, ugyanis lelövi.

2013. Fiúk (2004)

c, A kő, papír, olló játéknak egy mozgásos változatát is használják a gyermekek. Ehhez szükséges egy csiga alakban földre rajzolt pálya, melynek két végén egy-egy, legalább két főből álló csapat áll. A csapat első emberei egy megbeszélt jelre futva elindulnak a csigavonalban befelé, illetve kifelé. Ahol a két játékos találkozik, megállnak, és lejátszanak egy kő, papír, olló alapjátékot. Aki nyer, az

futhat tovább, a vesztes félnek pedig a soron következő csapattársa indulhat el az alapvonalról. Az a csapat nyer, amelyiknek a játékosa előbb eléri az ellenfél alapvonalát.

2014. Lányok (1994, 2000, 2002, 2004, 2007) és fiúk (2005, 2006)

SZ VI/43.

48. *Hüvelyk szkander / ujjkard / paraszt-nintendo*

Kétszemélyes játék, fiúk és lányok is használják. A játékosok egymással szemben ülve vagy állva jobb kezük 4-4 ujját behajlítva szemben összeakasztják úgy, hogy fölfelé álló hüvelykujjuk szabadon mozogjon. A játék során ezek az ujjak versenyeznek egymással. Cél a másik hüvelykujjának leszorítása a saját hüvelykujjal. A játék kezdéséhez bizonyos adatközlők szerint a jelzett szöveg, illetve ez alatt a hüvelykujjakkal eljátszott kezdő rítus is tartozik: az ujjak a szöveg első két sorára ütemesen egymást jobbra-balra kerülgetik, majd meghajolnak egymás felé, és kezdődik a játék.

2014. Lányok (1994, 1995) és fiúk (1987, 1992, 1994, 2002, 2004)

49. *Szkander*

Kétszemélyes játék, jellemzően inkább fiúk játsszák, de a lányoknál is elő szokott kerülni. A játékosok egymással szemben ülve, könyöküket egy asztallapra, vagy iskolai padra helyezve összefogják jobb, vagy balkezüket, s egy adott jelre megpróbálják a másik kezét, illetve kézfejét az asztallapra lenyomni. Akinek ez sikerül az nyer.

2014. Lányok (1986, 1989, 1995) és fiúk (1986, 1989, 1992)

50. *Pankráció*

Gyermekek birkózó, verekedő játéka, mely rendszerint *Pankráció*! felkiáltással, illetve a kiszemelt ellenfélre való ráugrással kezdődik. A játék során a gyermekek az általuk ismert különféle küzdősportok és harcművészetek mozdulatait imitálva küzdenek egymással. Gyakran csap át kergetőzésbe, vagy egyszerű fizikai piszkálódásba, különösen a lányoknál.

2013. Lányok (2004) és fiúk (2003, 2004)

51. *Kicsi a rakás*

Általában spontán alakul ki ez a játék, amelyben lányok is részt szoktak venni, bár jellemzően inkább fiúk játsszák. A gyermekek egy birkózás során földre kerülő, vagy valamilyen más okból a földön fekvő társukra vetik magukat, olykor *Kicsi a rakás!* felkiáltással kísérve. Általában akkor szállnak le egymásról, ha elfogynak a játékosok, vagy az alul lévő játékos valamilyen módon jelzi, hogy már nem bírja tovább.

2012. Lányok (1986, 1995) és fiúk (1986, 1989)

52. *Táskaháború*

Ebben a rendszerint kétszemélyes, de néha többen is játszott játékban a gyermekek a táskáikat, tornazsákjaikat használják „fegyverként”. Fizikai kontaktus a játék során általában nincs köztük, céljuk egymást a maguk körül pörgetett táskákkal eltalálni, megütni. Más változatban a táskákkal nem egymást, hanem a másik gyermek hasonló módon pörgetett táskáját igyekeznek a küzdő felek eltalálni.

2014. Lányok (2002, 2003) és fiúk (2003, 2005)

SZ VI/42.

53. *Sótörés*

A jelzett szöveget is használják néha a gyermekek ehhez a játékhoz, de gyakran előfordul szöveg nélkül is. A két résztvevő egymásnak háttal állva összeakasztja a karjait, majd felváltva hátukra emelik egymást úgy, hogy az egyik játékos addig hajol előre, míg társának lába már nem ér le a földre. Ezután általában cserélnek. A szöveges változatban a szöveg első négy sorára felváltva emelgetik egymást, majd az utoljára emelő gyermek a további szöveg elhangzása alatt végig a hátán tartja a társát.

2014. Lányok (1986, 1995, 2005)

Tapsos játékok

SZ II/23.

54. *Paprika Jancsi*

Két gyermek – általában lány – játssza a jelzett szöveg változataira. A játékosok egymással szemben állva, vagy ülve egyet tapsolnak maguk előtt, majd összeütik jobb tenyerüket. Újabb egyéni taps után a bal tenyerek, majd megint egyéni taps, és végül mindkét tenyér közös összeütése következik. A tapsolás ritmusát a dal adja. Ezeket a mozdulatokat addig folytatják, amíg véget nem ér az ének. A d jelű szövegváltozat kezdésében különbözik a többitől: az első sorra tapsolt négy egyéni taps után kezdőik csak a fentebb leírt mozdulatsor. Olykor az a, b és d szövegváltozat utolsó három szótagára a játékosok három egyforma (egyéni, vagy közös kétkezes) tapsot tapsolnak, mintegy befejezésképp.

2010. Lányok (1986, 1988, 1989, 1990, 1994) és fiúk (1989, 1994)

SZ II/17.

55. *Sze- sze- sze…*

Két gyermek játssza a jelzett szövegre. Az egymással szemben elhelyezkedő játékosok az első három, dallam nélküli szótagra kisujjaiknál fogva összekulcsolt kezeiket (jobb a ballal, bal a jobbal) ütemesen jobbra és balra lengetik. Ezt követően, még a bekezdőhöz tartozó *a* szócska után kezdődik a kötött mozgássor: egyéni taps, majd közös taps jobb kézzel, ugyan ez ismételve, csak ezúttal bal kézzel, majd a következő egyéni tapsot egy közös kétkezes taps követi. Ezután a játékosok két kezüket keresztbe rakva tenyerükkel mellkasukra, majd mindkét tenyerükkel combjukra (immár jobbal a jobbra, ballal a balra) ütnek, s kezdődik elölről a mozgássor, amit a dal végéig ismételnek. A mozdulatok ritmusát a közösen énekelt szöveg adja.

2011. Lányok (1994) és fiú (1994)

SZ II/16.

56. *Csokoládé*

Két játékos – jellemzően inkább lány – játssza egymással szemben állva a jelzett szöveg változataira. Ebben a játékban a mozgás erősen kötődik a szöveghez, a szöveg minden részletének, szótagjának ugyanis egy konkrét mozdulat felel meg. Az első szövegváltozatot alapul véve a *csoko* szövegrésznél a tenyerek találkoznak, a *lá* szótagnál a tenyerek megfordításával a kézfejek, a *dé* szótagnál pedig a játékosok ökölbe szorított kezeiket ütik össze. Ezeket a mozdulatokat ismétlik a játszók értelemszerűen a szövegnek megfelelően, illetve gyakran egyre gyorsítva a tempót.

2010, 2015. Lányok (1987, 1994, 1998, 2000, 2001, 2002, 2007, 2008) és fiú (1994)

SZ II/19.

57. *Gör- gör- göri*

Kétszemélyes lányjáték. A jelzett szöveg első két sorára a szemben álló felek kisujjaiknál fogva összeakasztott kezeiket (jobb a ballal, bal a jobbal) cserélgetik: kétszer az egyiket, kétszer a másikat lengetik meg a másik kezük fölött. Ezután a következő négy (illetve a b. változatban két) sorra a 55-ös játékból már ismert tapskombináció következik azzal a különbséggel, hogy a sorvégi *á* szócskára minden esetben kezüket ökölbe szorítják és könyöküket hátrahúzzák. Ezután előrenyújtott bal kezeiket tenyerükkel összeérintik, szabadon maradó kezükkel pedig a következő három sor minden szavára egy mozdulatot tesznek: először saját kézfejükre ütnek, majd bal kezeik fölött a jobb kezeikkel tapsolnak, újra a saját kézfejükre ütnek, s ezután a bal kezek alatt ütik össze jobb tenyereiket. Ezt a *hás*, illetve *flás* szavakig folytatják, amikre fejük mellé emelt kezeikkel három csettintés következik. A *Szí, szí* kezdetű sornál összekulcsolt kezeiket tenyérrel kifelé fordítják, négyszer összeütik, majd megfordítva kezüket kézfejüket is négyszer összeütik. A következő sorokra ugyanezt ismétlik, de immár csak kétszer ütik össze tenyerüket, illetve kézfejüket. Az utolsó sor betűire, illetve szavaira a következő mozdulatokat végzik egymás után: jobb kezüket vállmagasságig fölemelt könyökkel a bal vállukra teszik, majd bal kezüket teszik a jobb vállukra. Fejüket keresztbe rakott kezeikre hajtják, azután jobb, majd bal kezüket is oldalra, a fejük magasságába emelik úgy, hogy a tenyerük a másik felé nézzen, fejüket pedig az utolsó szóra felemelik.

2011. Lányok (2000, 2001, 2002)

SZ II/22.

58. *E mina*

Két kislány játssza egymással szemben állva a jelzett szövegre. A mondóka kezdetén elhangzó *e* hangokra a játszó felek jobb tenyerüket lefelé, a balt pedig fölfelé fordítva kinyújtják a kezüket, s így tapsolnak egymással. A következő négy szóra egy, a kezdő motívummal azonos, illetve egy páros taps következik, melyeket minden szóközben három sima taps követ. A negyedik és ötödik sorra a kezdő, a páros, és egy sima taps váltakozva követik egymást. A szöveg utolsó részében minden szóhoz egy kötött mozdulat tartozik, amit akkor kell megtenni, amikor az adott szó következik. A *bum* szóra a jobb kezet ökölbe szorítják, a balt pedig kinyitják, s így ütik össze kezeiket, a *dá* szavacskára pedig ugyanezt csinálják, csak fordított kezekkel.

2011. Lányok (2000)

SZ II/20.

59. Dó, ré, mi, fá, szó

Lányok tapsos játéka, amelyet ketten játszanak a jelzett szövegre. A szöveg mondása közben végzett különféle, a fentebb közölt tapsos játékokban is megtalálható taps-variációk, mozdulatok, illetve mozdulatsorok pontos feljegyzése sajnos nem sikerült.

2015. Lányok (2002, 2003)

SZ II/24.

60. *Ántáká tészó*

A gyermekek legalább 4-5-en, de ideális esetben 6-10-en körbe állnak. Felfordított tenyereiket oldalra kinyújtják, s egymás tenyerébe helyezik olyan formán, hogy a jobb keze tenyérrel fölfelé fordítva mindenkinek a tőle jobbra álló bal tenyerében nyugszik. A játékot kezdő személy (aki rendszerint spontán, önként jelentkezik, hiszen a játék menetéből adódóan tulajdonképpen lényegtelen a kezdő személye) a jelzett szöveg első

ütemére jobb tenyerével a tőle balra álló jobb tenyerébe üt, majd kezét visszahelyezi a tőle jobbra álló bal tenyerébe. A következő játékos ugyanígy továbbadja a tapsot a tőle balra állónak, s ez így folytatódik a dal utolsó üteméig. Amikor ez az utolsó ütem, azaz a *fix* szócska következik, az éppen soron lévő játékosnak nagyon gyorsan kell ütnie, hiszen, ha bele tud csapni a tőle balra álló tenyerébe, akkor az kiesik a játékból. Amennyiben viszont a másik időben elrántja a kezét, s így nem sikerül beleütnie, neki kell kiállnia a körből. A játék addig folytatódik, amíg már csak ketten maradnak, bár a gyermekek sokszor még ezt a kétszemélyes „meccset" is lejátsszák.

2010, 2014. Lányok (1986, 1987, 1989, 1990, 1994, 2005, 2006) és fiúk (1993, 1994)

II/2. Fogócskák

SZ IV/28-31.

61. ***Fogócska / sima fogó***

A gyermekek kiszámolóval, futóversennyel, vagy kijelöléssel *fogó*t választanak, máskor valaki önként vállalja a szerepet. Ő kergeti a többieket az udvaron, a kertben, vagy az épületben. Akit sikerül megérintenie, az váltja őt ebben a szerepben. A létszám kettőtől fölfelé szinte bármeddig mehet. A jelzett szövegek opcionálisan bármikor megjelenhetnek a játék során.

2012. Lányok (1986, 1995, 2000, 2002, 2003, 2005, 2006) és fiúk (2004, 2005)

Rendszerint a sima fogóhoz kapcsolódó, de olykor más fogócskákban is megjelenő további játékelemek:

Ház: közös megegyezés alapján a menekülőknek van egy, vagy több biztonságos pontjuk, ahol állva, illetve amiket megérintve a fogó nem foghatja meg őket. A fogónak lehetősége van a menekülőket a házból kihívni a szöveggyűjtemény IV/32-es szövegének elmondásával. Más változatokban nincs szöveg, viszont a menekülők csak korlátozott ideig, például 5 másodpercig tartózkodhatnak a házban.

2012. Lányok (1986, 1989, 1995, 2002, 2003, 2005, 2006) és fiúk (1986, 1994, 2005)

Időkérés: a sportból ismert T jelzés kézzel való felmutatásával, vagy jól hallható *Idő!* felkiáltással történik. Aki időt kért, azt a fogó nem foghatja meg, amíg vissza nem tér a játékban, olykor *Idő vége!* felkiáltással. Ezt a többiek rendszerint csak cipőkötés, vagy egyéb, a játszó közösség által is indokoltnak ítélt esetben fogadják el.

2012. Lányok (1986, 1995) és fiúk (1986, 2003)

62. ***Sétáló fogó***

Szabályai rendszerint ugyan azok, mint a sima fogócskának, azonban ebben a változatban a játékosoknak – a fogónak és a menekülőknek egyaránt – csak sétálnia szabad, futnia nem. Jellemzően inkább zárt, behatárolt terekben kerül elő.

2013. Lányok (2002, 2003)

63. ***Fafogó***

Sima fogócska, melyben háznak számít bármilyen élő fa érintése. A házból a játékban rendszerint akkor jön ki a menekülő, amikor éppen kedve tartja.

2015. Fiúk (2007, 2008)

64. ***Árnyékfogó***
Ebben a napsütéses időben játszott játékban a gyermekek nem egymást, hanem egymás árnyékát kergetik. Két gyermek között akár egyfajta verseny is lehet, melynek az a célja, hogy ki tud előbb rálépni a másik árnyékára, de többszemélyes játékként, fogócska formában is előfordul. Ilyenkor a fogó a menekülők árnyékára lépve kapja el őket, illetve adja át a szerepét.

2014. Lányok (1989, 1994)

65. ***Terpeszfogó***
A játék elején kiválasztott, vagy kijelölt fogó ebben a játékban végig ugyan az a gyermek marad. Akit megfog, annak terpeszbe kell állnia, a többi menekülő pedig úgy *szabadíthatja ki* a megfogottakat, ha átbújik a lábuk alatt. Ezután mindketten futhatnak tovább. Egyes változatokban a fogó nem foghatja meg azt a gyermeket, aki éppen valaki lábai alatt van, azaz éppen valakit kimenteni igyekszik.

2012. Lányok (1986, 1995, 2002) és fiúk (1986, 2004)

66. ***Jégfogó***
A játék elején kiválasztott, vagy kijelölt fogó ebben a változatban nem adja át érintéssel a szerepét. Akit megfog, az *jéggé fagy*, *jégszoborrá változik*, azaz az adott pozícióban meg kell merevednie. A megfogottak kiváltására a gyermekek több változatot is ismernek:

a, Amennyiben a megfogott gyermekeket bárki a menekülők közül megérinti, kiszabadulnak és futhatnak tovább

2012. Lányok (1986, 1995)

b, A menekülők a játék elején választanak egy *Napsugarat*, akit a fogó nem foghat meg. Csak ő tudja a játék során a már megfogott gyermekeket kiszabadítani, *felolvasztani*.

2014. Lányok (2002, 2003, 2004)

67. ***Fagyifogó***
A játék elején kiválasztott fogó által megérintett gyermekek ebben a fogócskában *olvadozni* kezdenek, azaz egy helyben állva úgy tesznek, mintha szép lassan összecsuklanának. Ha valaki a menekülők közül megérinti, azzal kiváltja őket, futhatnak tovább, ha azonban nem érintik meg őket, mielőtt a földre rogyva *elolvadnak,* abban a körben már nem játszhatnak tovább.

2013. Lányok (2002, 2003)

68. ***Vécéfogó***
A játék elején kiválasztott fogó által megfogott gyermekeknek ebben a fogócskában térdüket behajlítva, ülőke formán kell megmerevedniük. A többiek úgy válthatják ki őket, ha *ráülnek a vécére*, azaz jelképesen az ölükbe ülnek és *lehúzzák a vécét* azaz a vécé zsinórral/lánccal való lehúzásának mozdulatát imitálják. Ezt a mozdulatsort követően mindketten futhatnak tovább.

2013. Lányok (2002, 2003)

69. ***Vírusfogó***
Ebben a játékban a fogók száma egyre szaporodik, akit ugyanis megérint az elsőként kiválasztott fogó, az is fogóvá változik, és így tovább. Rendszerint addig játsszák, míg az összes menekülőt meg nem fogják.

2013. Lányok (1995)

70. ***Majomfogó***

A gyermekek egy fogót és egy menekülőt, azaz *majmot* választanak, a többiek pedig párosával összekapaszkodnak úgy, hogy egyikük a másik mögé áll és megfogja az előtte álló derekát. Az így szaladgáló párok között kergeti a fogó a majmot. Ha megfogja, szerepet cserélnek, ha azonban a majom valamelyik páros mögé csimpaszkodik harmadiknak, mielőtt a fogó megérintené, a párban elöl álló gyermeknek a mögötte állóktól elválva kell tovább futnia, ő lesz a következő majom.

2015. Lányok és fiúk (2007, 2008)

71. ***Lépcsőfogó***

A gyermekek egy lépcsősoron játsszák ezt a fogócskát, melynek egyik oldala fallal szegélyezett, másik oldalról viszont szabadon megközelíthető egy kisebb emelkedőn. A kiválasztott fogó, illetve a menekülők is le föl szaladgálnak a lépcsőn. Biztonságos területnek a lépcső teteje, alja, illetve a szabad oldala számít. Ebben a fogócska-változatban az számít megfogásnak, ha a fogónak sikerül azonos lépcsőfokra lépnie a menekülővel, egy adott pillanatban tehát mindkettejük lába azonos lépcsőfokon van. Akit a fogó ilyen formán megfog, az váltja őt a szerepében.

2015. Lányok és fiúk (2006, 2007)

72. ***Hullámfogó***

Speciális helyhez kötődő fogócska. A gyermekek egy fogót választanak, aki az udvaron hullám alakban futó rézsűn mozoghat. A menekülők a rézsű két oldalán állva igyekeznek egyik oldalról a másikra átjutni, majd pedig visszaszaladni anélkül, hogy a fogó megérintené őket. Akit a fogónak sikerül megfognia, az veszi át a szerepét.

2015. Lányok és fiúk (2006, 2007)

73. ***Színcápa***

A gyermekek által kiszámolt, kiválasztott, vagy önkéntesen vállalt *színcápa* feláll a nagyjából tetszőleges méretű, de általában körülbelül 6-8 méter hosszú, 4-5 méter széles játéktér közepére, háttal a többi játékosnak, akik a színcápa területének egyik szélén állnak sorban. Ezután a sorban állók kórusban megkérdezik tőle:

- *Színcápa, színcápa, milyen színt kérsz/választasz?*

A színcápa mond egy tetszőleges színt, majd megfordul. Akinek ilyen szín van a ruháján, vagy cipőjén, akár csak egy kis foltban, mintában, vagy cérnában, az biztonságban átsétálhat a színcápa területének ellenkező oldalára. Akin nincs a színcápa által kért szín, annak szaladnia kell. Akit közülük sikerül a színcápának megfognia, mielőtt kiér a területéről, az lesz a fogó, azaz a következő színcápa.

2014. Lányok (1986, 1988, 1989, 1995, 2006, 2007) és fiúk (2006, 2007)

74. ***Ember a földön***

Ehhez a fogócskához egy mászóka, vagy egyéb, épített játékelem szükséges. A játék elején kiválasztott fogónak csukott szemmel kell társait üldöznie és elkapnia. Több változata ismert a gyerekek körében.

a, A kiválasztott fogó a földön állva becsukja a szemét, amíg a többiek felmásznak a mászókára. Ezután háromszor megkérdezi:

- *Ember a földön?*

- *Nincs!* Válaszolják mindháromszor a többiek. Ezután a fogó a hallott válaszok alapján csukott szemmel megpróbálja őket megfogni. Mindenki bárhova mászhat a mászókán, a földre lemenni azonban csak a fogónak szabad. Ha a

fogó nem találja őket, újra felteszi a kérdést, hogy a válasz alapján tudjon tájékozódni. Akit sikerül megfognia, az lesz az új fogó.

2014. Lányok (2004, 2005)

b, A kiválasztott fogó csukott szemmel tapogatózva igyekszik társait megfogni. Ebben a változatban a menekülők is lemehetnek a földre, azonban a fogó a szerepét nem csak érintés útján adhatja tovább, hanem úgyis „megfoghatja" őket, hogy elkiáltja magát: *Ember a földön!* Aki a kiáltás pillanatában nincs a mászókán, az veszi át a fogótól a szerepet.

2016. Lányok és fiúk (2007, 2008).

75. *Hófogó*

Kidobóval kombinált téli fogócska. A fogónak itt nem kézzel, érintéssel kell megfognia a többieket, hanem egy hógolyóval kell őket megdobnia. Akit sikerül üldözés során egy hógolyóval eltalálnia, az lesz az újabb fogó.

2012. Lányok és fiúk (2003)

76. *Lepra*

Maguk a gyermekek nem nevezik ezt a játékot fogócskának, jellegéből adódóan azonban ide sorolható. *Leprás*ak a gyermekek a játék szerint érintés útján lehetnek, ha az osztály két, leprásnak bélyegzett gyermekével (egy fiú és egy lány) érintkeznek. Megszabadulni szintén érintés útján lehet tőle, így lehet másnak átadni. Rendszerint az érintés a *Lepra!* szó kimondásával együtt történik. A játék órák alatt az osztályban ülve is működik, de a szünetekben is folytatódik. Ekkor már inkább fogócska-szerű, a gyermekek egymást üldözik, hogy aztán egy érintéssel a leprától megszabadulhassanak.

2011. Lányok és fiúk (1986)

77. Ugró fogó

Legalább hárman, de inkább hatan-nyolcan játsszák. A játékosok terpeszben állva, egyik lábfejüket egy kijelölt középpontra téve körbe állnak, majd egy adott jelre elugranak a középponttól olyan messze, amennyire csak tudnak. A lábuk ettől fogva a játék során végig terpeszben kell maradjon. Ezután a játék elején megbeszélt, kezdő játékostól kezdve (aki a játék többszöri ismétlése esetén rendszerint az, aki az előző menetet megnyerte) egyesével haladva körbe mindenki ugorhat egyet. Ezzel az ugrással próbálják meg egymást különféle módokon kiejteni. Aki a játékban utolsónak bent marad, az nyer. Változatai:

a, *Szik-szák-szuk*: a játékosok körbeállás után együtt kiáltják: *Szik-szák-szuk!* Az elugrás a harmadik szótagra történik. Az aktuális ugrók társaikat úgy tudják kiejteni, ha sikerül a lábuk közé beugraniuk. Ha az egyik ugrónak sikerül valakit kiejtenie, újra ő következik. Megegyezés szerint a „megtámadott" játékos vagy mozdulhat/ugorhat egyet védekezésképpen, vagy teljesen mozdulatlanul kell állnia.

2013. Lányok (1986, 1988, 1989, 1991) és fiúk (1989, 1990)

b, *Nyuszi, hopp*: a játékosok a körbeállás után a következőt mondják: *Nyuszi, nyuszi, hopp!* Az elugrás itt is az utolsó szótagra történik. Ezután a kezdő játékos, illetve az utána sorban következők, mikor rájuk kerül a sor, megint azt mondják: *Nyuszi hopp!* és megpróbálnak ráugrani valamelyik társuk lábára. Akinek ráugranak a lábára, az esik ki a játékból. A győztes értelemszerűen az, aki utolsónak marad.

2014. Lányok (1995, 2000, 2001, 2006) és fiúk (2006)

II/3. Bújócskák

78. ***Bújócska / sima bújócska***
Zárt helyen és szabadban is játszott játék. A gyermekek kiszámolással, kijelöléssel vagy más módszerrel hunyót választanak, esetleg valaki önként vállalja a szerepet. A játékot játszhatja két főtől fölfelé helyszíntől függően akár 10-15 gyermek is. A hunyó egy falnak, ajtónak, vagy fának fordulva becsukja, vagy kezeivel eltakarja a szemét, elszámol az előre meghatározott számig. Ez a szám általában 10 és 50 között van. A többiek ezalatt elbújnak. A hunyó a számolás végén olykor el is kiáltja magát:
- *Aki bújt, aki nem, megyek!*
Ezután a többiek keresésére indul. Vagy az lesz a következő hunyó, akit elsőnek megtalál, (ekkor a többiek rejtekhelyüket lehetőleg el nem árulva előjönnek), vagy mindenkit meg kell keresnie, s az utolsónak megtalált gyermek lesz a következő hunyó.
2012. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995, 2003)

79. ***Ipi-apacs / Pacs-pacsos bújócska***
Általában szabadban játsszák, de olykor zárt térben is előkerül. A játék a hunyó kiválasztásával, illetve számolással, kezdődik. Amikor a hunyó az elbújtak keresésére indul, fél szemmel mindig a számolás (*hunyás*) helyét kell figyelnie. Amikor ugyanis meglát, vagy megtalál valakit, a hunyás helyére kell szaladnia, s ott a falat/fát tenyérrel megütögetve a következőt kell mondania:
- *Ipi-apacs egy, kettő, három, te vagy a hunyó!*
Más változatban a gyermek bújóhelyét is meg kell neveznie. Például:
- *Pacs-pacs Anna, ott vagy a bokor mögött / asztal alatt*! Ekkor az illetőnek elő kell jönnie, s ő lesz a következő hunyó. Ha viszont valakinek sikerül a hunyót megelőzve a hunyás helyére visszaszaladnia, s a hunyó a nevét kimondva őt *lepacsolnia* (például *Pacs-pacs Évi!*), akkor az addigi hunyó marad a szerepében.
2012. Lányok (1984, 1986, 1988, 1989)

80. ***Bújócska-fogócska***
A kiválasztott, s számolás után a többiek keresésére indult hunyó csak akkor tudja ebben a játékban a szerepét továbbadni, ha a megtalált gyermeket megérintenie is sikerül. Az elbújóknak ugyanis lehetősége van elfutni a hunyó elől, amikor az megtalálta őket. Adott esetben akár egy újabb rejtekhelyre is elbújhatnak. Akit a hunyónak sikerül megtalálnia és meg is fognia, az lesz a következő hunyó.
2012. Lányok (1989, 1995) és fiúk (1989)

81. ***Lövöldözős bújócska***
A hunyónak ebben a játékváltozatban a megtalált gyermekeket kézből formált pisztollyal és a megfelelő hangadással *le* is *kell lőni*. A lelövéstől úgy lehet megmenekülni, ha az illető fedezékbe vonul valami mögé. Ha a hunyónak sikerül a megtalált játékost lelőni, vagy folytatja a keresést, vagy a megtalált gyermek átveszi a hunyó-szerepet, s kezdődik elölről a játék. Ha azonban az elbújt gyermekek valamelyikének sikerül a hunyót lelőnie, akkor a hunyónak vissza kell mennie a hunyás helyére, a többi játékos pedig 10 másodpercet kap, hogy újra elbújjon. Ezután folytatódik tovább a játék.
2012. Lány (1989)

82. ***Hétbot***

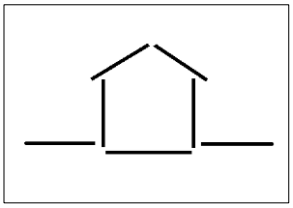

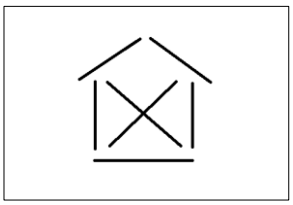

A játékhoz legalább négy-öt játékos, és hét darab bot szükséges. A gyermekek egy fogót választanak, akinek a hét botot le kell raknia a földre az ábrákon látható formák valamelyikében. A többiek ezalatt elbújnak. A fogónak ezután meg kell keresnie és érintéssel el is kell fognia őket. Akit az elbújók közül sikerült megtalálnia és megfognia, az leül a fogó által kirakott ábra közelében, *fogoly* lesz. A többi játékos keresése és üldözése közben azonban a fogónak a kirakott botokra is vigyáznia kell, ugyanis ha a még játékban lévő gyermekek közül a formát valakinek sikerül szétrúgnia, az addig elkapott foglyok kiszabadulnak. Ekkor a fogónak újra össze kell raknia a formát, a többiek pedig ezalatt megint elbújhatnak, s tulajdonképpen kezdődik elölről a játék. Amennyiben a fogónak sikerül mindenkit foglyul ejtenie, ő nyer, és új fogót választanak.

2013. Fiúk (1988, 1994)

II/4. Testi érzékelés játékai

83. ***Ezertű / csaláncsípés / motorozás***

A játék rendszerint egy kérdéssel indul, melyet az egyik gyermek feltesz a másiknak:
- *Akarsz motorozni?* Vagy: *Adjak ezertűt?* Vagy: *Kérsz egy csaláncsípést?*

A másik igenlő válasza esetén a kérdező két kézzel megfogja a társa alkarját, majd két kezét ellenkező irányba kezdi csavarni, továbbra is szorosan fogva társa karját. Mikor elengedi, szúró, égető érzés marad utána.

2012. Lányok (1986, 1987, 1994, 1995, 2002, 2003) és fiúk (1986, 1988, 1994)

84. ***Csikizős***

Kétszemélyes játék. Az egyik gyermek csukott szemmel kinyújtja meztelen alkarját a másik felé, aki csuklótól indulva nagyon lassan, két ujjával aprókat lépegetve elkezd fölfele *mászni* a kar belső oldalán. A csukott szemű gyermeknek az érzékelésére hagyatkozva kell kitalálnia, hogy a másik gyermek ujjaival mikor ér pontosan a könyökhajlatába. Ez általában nem sikerül, a csukott szemű gyermek rendszerint jóval hamarabb úgy érzi, hogy társa ujjai már odaértek.

2013. Lányok (1986, 1994, 1995, 2000, 2002, 2003)

85. Kézszorítás

Kétszemélyes játék. Az egyik játékos megfogja a másik kezét úgy, mintha kezet fognának, és körülbelül egy percig, azaz 60 számolásig erősen szorítja, az utolsó 10 másodpercben teljes erejéből. Mikor elengedi, a másiknak nem szabad az ujjait rögtön kinyújtania, meg kell várnia, amíg a tenyerét a társa még finoman megcsikizi az ujjaival. Ezután kinyújthatja az ujjait, ami azonban ilyenkor furcsa, érzés. olyan *mintha béna lenne a kezed.*

2013. Lányok (1995, 2000, 2002, 2003, 2004)

86. Kéz-emelkedés

Társak segítségével, vagy egyedül is lehet játszani. A kétszemélyes változatban az egyik gyermek előrenyújtja a két karját, vele szemben álló társa pedig kívülről rákulcsolja a

kezeit. Egymásnak ellen tartanak 60 számolásig, majd elengedik egymást. Akinek belül volt a keze, leengedi a karjait maga mellé, amelyek azonban, ha elég lazán tartja őket, akarata ellenére fölemelkednek. Az egyszemélyes változatban a gyermekek teljes súlyukkal a falhoz dőlnek két kezüket körülbelül fejmagasságban megtámasztva, vagy oldalvást, egyik vállukkal támaszkodva. 60 számolás után ellépnek a faltól. Ha leengedik maguk mellé, kezeik, illetve az a kezük, amelyiken a súlyuk volt, automatikusan fölemelkedik.

2013. Lányok (1986, 1989, 1994, 2002, 2003, 2004)

87. Ujjak összecsukódása

Kétszemélyes játék. Az egyik játékos a két kezét maga előtt összekulcsolja, majd mutatóujjait egymással párhuzamosan kinyújtja úgy, hogy két ujja között körülbelül egy centi távolság legyen. Vele szemben álló társa mutatóujjával körözni kezd a kinyújtott ujjak körül, mire azok automatikusan elkezdenek egymáshoz közelíteni, összecsukódni.

2013. Lányok (2002, 2003, 2004)

88. Zuhanás

Kétszemélyes játék. Az egyik gyermek fölfelé kinyújtott karokkal hason fekszik a földre, fejét lehajtja. A másik játékos a fejéhez áll, megfogja a kezeit, majd felemeli úgy, hogy a másik felsőteste is kicsit felemelkedjen a földről. A földön fekvőnek mindeközben csukva kell tartania a szemét. Ezután az őt tartó játékos 60-ig számol, majd nagyon lassan elkezdi társa két kezét, illetve a felsőtestét leengedni a földre. A fekvő játékos – akinek szeme még mindig csukva van – ekkor úgy érzi, *mintha zuhanna lefelé*.

2013. Lányok (2000, 2002, 2003)

89. Erődemonstráció

Az erejét, illetve pontosabban ügyességét bemutatni kívánó gyermek könyökeit vállmagasságba emelve két kinyújtott mutatóujját az arca előtt hegyével egymáshoz érinti, majd felszólítja egy társát, hogy vele szemben állva, két kezével könyökeinél megfogva őt próbálja meg széthúzni az ujjait. Ez a másiknak általában nem sikerül. Olykor a játékkezdés fogadás/provokáció formájában is előfordul:

- *Fogadjunk, hogy nem tudod széthúzni az ujjaimat!*

2013. Lányok (1986, 2002)

90. Egymás hátára írás / rajzolás

Két gyermek játéka. Általában ülve játsszák. Az egyik gyermek a másik mögé ül, majd kezével, ujjaival mindféle formákat rajzol, vagy betűket ír a másik hátára.

2013. Lányok (1995, 2002, 2003, 2005)

Kitalálós változat: az egyik gyermek egy szót, vagy mondatot ír a másik hátára úgy, hogy ujjával felírja a szó első betűjét, majd letörli, és írja a következőt. Mikor a végére ért a szónak, vagy mondatnak, a másik gyermeknek meg kell mondani, hogy mi volt az. Ezután szerepet cserélnek, s kezdődik elölről a játék.

2013. Lányok (1986, 1995)

SZ III/25.

91. ***Mátyás király/Hét kés***

Két gyermek játéka, az egymás hátára íráshoz hasonlóan játsszák a jelzett szöveg különféle változataira. A szöveget az a játékos mondja, aki a másik mögött állva, vagy ülve annak hátán eljátssza a mondottakat: írást színlel, öklével pecsétet nyom, kisimítja

a képzeletbeli papírt, a másik pólójának nyakát a postaláda nyílásának használva beleteszi a levelet, majd kiveszi és eljátssza a benne foglaltakat. Összeszorított ökleivel késdöfést, a béka ugrálását, vagy a lovak vágtatását utánozza, ujjaival a vér háton való lecsurgását, az emlegetett különféle bogarak mászkálását imitálja, a kígyó említésekor kezével a nyak körül köröz, körmeivel a kígyómarást, illetve a patkányok, vagy egerek harapását mutatja be a másik hátán, vagy a szövegben aktuálisan említett testrészein. A szöveg végén szereplő *Meghaltál/Meghalsz*! szavakra általában két tenyérrel hátba ütik a társukat. Ezután rendszerint szerepcsere következik és kezdődik elölről a játék.

2010, 2012, 2014. Lányok (1986, 1987, 1989, 1994, 1995, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006)

SZ III/26.

92. ***Pirospaprika/málna***

Két játékos játssza a jelzett szöveg változataira. A játékosok egymással szemben ülnek, az egyikük mondja a szöveget és közben a másik kinyújtott meztelen alkarján eljátssza a szövegben elhangzottakat. A magas sarkúban való sétálást körömmel való bökdöséssel, a csirkét csipkedéssel, a kutyát körmökkel bemutatott harapás-imitálással, az elefántot tenyérrel való csapkodással, a kígyót ujjakkal való csikizéssel, a gereblyét öt ujjal való karmolással mutatják be. A szöveg végére a passzív játékos bőre az alkarján mindezek következtében piros lesz, ez jelképezi az elkészült pirospaprikát, illetve a megérett málnát.

2014. Lányok (2000, 2002)

II/5. Vonulós játékok

SZ VI/43.

93. Sétálás

A gyermekek hárman, négyen egymásba karolva, a jelzett szöveg különféle változatait szavalva ütemesen menetelnek. A szövegben következő *és* szócska után egy helyben megállva, egyik lábukat a szövegben is elhangzottaknak megfelelően előre, hátra, oldalra, teszik, majd visszaállnak kezdő pozícióba. A hosszabb változatokban (b és c) ezt követően összezárt lábakkal végzik a szövegben szereplő további feladatokat: lábujjhegyre állnak, vagy felhúzzák egyik lábukat, behajlítják a térdüket, majd sarkaikat jobbra-balra elfordítják, vagy térdeiket felváltva berogyasztják. Ezután kezdődik elölről a szöveg és a ritmusra való menetelés.

2011. Lányok (1986, 1989, 1990, 1994, 1995, 1997, 1998, 2004, 2005) és fiú (1994)

94. ***Vonatozás***

A játékban résztvevő gyermekek – rendszerint 3-4-en, de olykor többen is – egymás mögé állnak úgy, hogy mindenki az előtte álló vállaiba kapaszkodik. Ezután az első gyermek vezetésével – aki a játék során mindig más és más – elindulnak. Amikor megy a vonat, a hangját is utánozzák: *si-hu, si-hu, si-hu-hu-hu*. Haladás közben mindenfelé kanyarognak, lépcsőkön mennek le-föl. Néha megállnak ott, ahol a vezető szerint *megálló van*. Itt akár *fel is szállhat* valaki, azaz csatlakozhat is a játékhoz. Azt is jelzik a többiek a vezetőnek, ha *leszakad egy kocsi*, azaz valamelyik gyermek nem tudja követni a tempót és elszakad a többiektől. Ilyenkor *visszatolatnak* érte, majd a visszacsatlakozás után mennek tovább.

2015. Fiúk (2007, 2008)

III. Szellemi játékok

III/1. Szellemi ügyességi játékok

95. *Szólánc*

A játékot kezdő gyermek mond egy szót – rendszerint főnevet – az utána következő játékosnak pedig a kimondott szó utolsó betűjével kell egy újabb szót mondania. Játszhatják ketten, de akár 4-5-en is. További szabály, hogy az aktuális játék során már elhangzott szavakat nem lehet újra mondani. A játék akkor fejeződik be, mikor a játékosok megunják.

2011. Lányok (1986, 1995)

96. *Ország, város*

Legalább két játékos kell hozzá, de akár öten-hatan is lehet játszani. Minden játékosnak szüksége van egy papírra és egy ceruzára, melyet rendszerint 8 függőleges hasábra osztanak. Ezekbe az oszlopokba a következő szavak kerülnek: *ország, város, fiú, lány, állat, növény, híres ember, pont*. Más változatokban étel, esetleg könyv-, vagy filmcím is szerepel, kibővítve ezzel a listát, vagy kicserélve egyes elemeit.

Ezután kijelölés, vagy megegyezés alapján az egyik játékos elkezdi mondani magában az abc-t tetszőleges tempóban, egy másik kiválasztott játékos pedig, amikor úgy gondolja, leállítja őt az *Állj!* vagy *Stop!* szó kimondásával. Az abc-t szavaló gyermek ekkor megmondja, melyik betűnél tartott, s az összes játékosnak ezzel a betűvel kell írni minden rubrikába megegyezés szerint egy, vagy akár több megfelelő nevet, szót. Egy körnek akkor van vége, ha valaki a játékosok közül úja elkiáltja magát: *Állj! Stop!* esetleg: *Kész vagyok!* Ekkor mindenkinek abba kell hagynia az írást, s jön a pontozás. A gyermekek felolvassák, miket írtak. Azokat a szavakat, amelyek mások papírján is szerepelnek, vagy amelyeket a többiek valamiért nem fogadnak el, mindegyik félnek ki kell húznia. Egy játékos annyi pontot kap a körben, ahány szó maradt a papírján a kihúzogatás után. Ezzel vége is a körnek, kezdődik a következő egy újabb betű fentiek szerinti kiválasztásával.

2012. Lányok (1984, 1986, 1989, 1995, 1998, 2000, 2001)

97. *Ki, kivel*

Ideális esetben 4, vagy annál több játékos játssza. Minden játékosnak szüksége van egy papírra és egy írószerszámra. A játék során írásban a következő kérdésekre kell válaszolnia a gyermekeknek: *Ki, kivel, hol, mikor, mit csinál?* Más változatban ez a kérdéssor kiegészülhet a *Hogyan?* vagy a *Miért?* kérdéssel is. A játék kezdéseként mindenki fölírja a saját történetéből a Ki? kérdésre válaszoló személyt, majd ezt lehajtva az óramutató járása szerint eggyel továbbadja a papírt. A másik társától kapott új papírra leírja a saját történetében a Kivel? kérdésre válaszoló nevet, majd ezt is lehajtja, és újra továbbadja a papírt. Ez így folytatódik addig, amíg nem válaszolnak minden kérdésre. Ezután a papírokat kihajtogatva felolvassák a rövid kis történeteket, melyek így összekeveredve általában elég humorosak, vagy legalább is nagyon abszurdak.

2013. Lányok (1984, 1986, 1998, 2000, 2002)

98. Közös rajzolás

A gyermekek – 3-4 játékos – fognak egy-egy papírt és ceruzát. Ezután saját papírjukra felrajzolnak egy fejet, majd lehajtják a papírt úgy, hogy a fejnek csak a nyaka látszódjon ki, és továbbadják a mellettük ülő játékosnak az óramutató járása szerint. Az újonnan

kapott papírra ezután lerajzolják az általuk kigondolt figura felsőtestét derékig, majd újból lehajtják és továbbadják. A következő két körben deréktól térdig, majd végül térdtől lefelé a lábak megrajzolása következik. Ezután kihajtogatják és megnézik az elkészült, rendszerint igen mókás figurákat. Olykor még nevesítik is az így elkészült alkotásokat.

2013. Lányok (1995, 1998, 2000, 2002)

99. ***Akasztófa***

Kétszemélyes játék. Az egyik játékos lesz a *kérdező*, aki kigondol egy szót, majd felrajzol annyi vonalat, ahány betűből ez a szó áll. Ezután a másik játékos elkezd találgatni úgy, hogy betűket nevez meg. Ha a mondott betű szerepel a szóban, akkor a kérdezőnek bele kell írni azokat a megfelelő hely(ek)re. Amennyiben a betű nem szerepel a szóban, a kérdező elkezdi rajzolni az akasztófát a következők szerint: az első hibánál egy dombot, a másodiknál az akasztófa talapzatát, majd a szárát, a keresztrudat, a tartó-rudat, a kötelet, végül az akasztott ember fejét, nyakát, testét, kezeit, lábait. Amikor sikerül kitalálni a szót, szerepcsere következik, ha azonban nem elég ügyes a másik, a kérdező a papíron, rajzban *fölakasztja* őt, mielőtt kitalálná a szót. A gyermekek könnyítésként olykor az elhangzott, de hibás, azaz az adott szóban nem szereplő betűket felírják az akasztófa alá, így nem fordul elő, hogy a másik véletlenül kétszer ugyan arra a betűre kérdez rá.

2012. Lányok (1986, 1988, 1995)

100. ***Amőba***[722]

Kétszemélyes játék. Fiúk és lányok is kedvelik. A felek a játék elején vesznek egy kockás lapot, illetve egy-egy, lehetőleg különböző színű tollat, vagy ceruzát, majd megegyeznek, hogy ki lesz az X-el és ki a körre, illetve, hogy négy, vagy öt egyforma ábra sorba rendezése számít nyerésnek. Ezután a kezdő játékos a lapon tetszőleges helyre felrajzolja az egyik kockába a saját jelét, majd a társa következik. A játékosok célja, hogy a saját jelükből sikerüljön összegyűjteni bármilyen irányban (vízszintesen, függőlegesen, vagy srégen) négyet, vagy ötöt egymás mellett. Akinek először összegyűlik a négy, vagy öt egyforma, az nyer. Általában van *visszavágó* is, rendszerint több menetet játszanak egymás után.

2013. Lányok (1986, 1995) és fiúk (1986, 1987)

101. ***Torpedó***

Kockás lapokon játszott kétszemélyes játék. Mindkét fél felrajzol két 10x10-es négyzetet, melynek vízszintes felére az Abc első 10 betűjét, függőleges részére pedig a számokat írják fel 1-től 10-ig. A két négyzetből az egyik lesz a saját pályája, a másikon pedig az ellenfél hajóinak elhelyezkedését próbálja majd a játékos kitalálni. A saját pályára mindkét fél elhelyez rajzban egy négyes (azaz négy kockából álló), két hármas, három kettes és négy egyes hajót. Megegyezés kérdése, hogy a hajó csak egyenesen állhat, vagy felrajzolható más alakzatban is (például a négyes hajó kockáit egy négyzetbe rendezve). A hajókat úgy kell felrajzolni, hogy egymással nem érintkezhetnek, még a sarkaik sem. Ezután a játékosok felváltva *lőni* kezdenek, azaz mondanak egy-egy mezőt, például *b4, e9*, stb. A társuk minden lövésnél jelzi, hogy *talált*, vagy *nem talált*. Amennyiben egy lövéssel egy hajó utolsó kockáját is eltalálják,

[722] A mai 6-12 éves gyermekek is ismerik és kedvelik ezt a játékot, azonban rendszerint nem papíron játsszák, hanem előre gyártott kétszemélyes, angolul *Connect4*, vagy *4 in line*, magyarul pedig *Potyogós amőba* néven is ismert társasjátékként, melyben a piros, illetve sárga korongocskákból kell a pályán vízszintesen, függőlegesen, vagy srégen négy egyformát sorba rendezni.

a másik a *talált, süllyedt* szavak kimondásával jelzi, hogy a hajót elvesztette. Aki hamarabb ki tudja lőni az ellenfél összes hajóját, az nyer.

2012. Lányok (1986, 1988, 1995) és fiúk (1986, 1987, 1990)

SZ V/38.

102. Kutyafej rajzolása

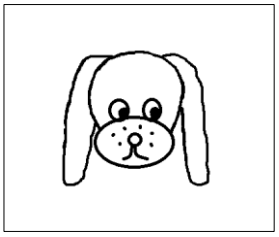

A gyermekek a jelzett szöveget szavalva az általuk ismert sablon szerint lerajzolják, amit a szövegben mondanak. A szöveg végére az ábrán látható, lógó fülű kutyafejet kapják, melyet olykor még tetszés szerint tovább díszítenek – immár szöveg nélkül – masnival, szempillával, foltokkal, stb.

2012. Lányok (1986)

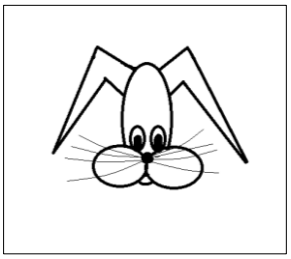

103. Nyúlfej rajzolása

Ebben a provokatív játékban a gyermekek először egy jelképes, csupán néhány vonalból álló, de mindenki által felismerhető péniszt rajzolnak, gyakran akár az iskolai táblára, vagy társuk füzetébe. A rajz folytatása során azonban egy, az ábrán is látható, ártatlan nyúlfej lesz belőle.

2012. Lányok (1986) és fiúk (1986)

Kártyajátékok

104. *Szpíd*

Két csomag francia kártyával játssza két játékos. Mindegyikük kap egy-egy pakli kártyát, megkeverik, majd egymással szemben ülve kiraknak maguk elé képpel felfelé megegyezés szerint négy, vagy öt kártyalapot. Bizonyos változatokban az egyforma értékű kártyák egymásra helyezhetők. Ezután egy-egy lapot a kettejük között lévő üres helyen rendszerint három számolásra *felcsapnak.* A játék célja ezután az előttük lévő kártyákat minél gyorsabban egyik, vagy másik megkezdett paklira rápakolni a szám- és rangsorrendnek megfelelően. (Egy 10-esre például vagy egy 9-es, vagy egy jumbó kerülhet.) A színek ebben a játékban nem számítanak. Az előttük lévő kártyákat a kezükben lévő pakliból pótolják a játékosok, azonban ezek száma egyszerre mindig csak négy, vagy ha úgy egyeztek meg a játék elején, öt lehet. Ha egyik játékos sem tud már rakni, a kezükben lévő kártyacsomagból egy-egy lapot levéve újra *csapnak*, és folytatják a játékot. Ha a két pakli tetején a játék folyamán egy adott pillanatban azonos értékű kártyák jelennek meg, a játékosoknak azt kell kiáltania: *Szpíd!* Aki később reagál, később kiált, az viszi el mind a két, középen lévő pakli kártyát. Akinek előbb elfogynak kezéből, illetve előle a földről/asztalról a kártyalapok, az nyer.

2013. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994, 1995, 2000)

105. *Pirosozás*

Magyar, vagy francia kártyával is játszható játék, rendszerint 2-4 játékos játssza. A paklit annyi felé osztják, ahányan játszanak, majd a kezükben képpel lefelé tartott kártyacsomagból egymás után felcsapnak egy-egy kártyát a játékosok között középen lévő halomra. Cél az, hogy elfogyjanak kezükből a kártyák, ezt azonban az úgynevezett piros lapok (francia kártyában a kör, magyarban a szív jelzésű kártyák értéküktől függetlenül) felütése nehezíti. Változatok:

a, A játék kétszemélyes, egyszerű változatában ha az egyik játékos piros kártyát rak, a másiknak fel kell vennie az egész paklit középről.

2013. Lányok (1986, 1989, 1994)

b, A többen, négy-öten is játszható változatban, amikor valamelyik játékos piros lapot rak, minden játékosnak rá kell csapnia a kártya-halomra. Akinek a keze legfölül van, az viszi el a középen lévő kártyapaklit.

2014. Lány (1989)

106. ***Svindli / kamu***

Francia kártyával játssza rendszerint 4-8 játékos. A kártyákat keverés után arányosan elosztják egymás között, majd a kezdő játékos képpel lefelé lerak középre egyet a kezéből, és megnevezi annak értékét. (A színek ebben a játékban nem számítanak.) A következőnek egy számban/értékben felfelé az után következő lapot kell a paklira raknia, szintén képpel lefelé. Ha valamelyik játékos úgy érzi, hogy a lerakó játékos nem mond igazat, és valójában más lapot rakott le, azt mondja: *Svindli!*, vagy más változatban *Kamu!* Ekkor felfordítják az utoljára lerakott lapot. Amennyiben az megfelel a soron lévő játékos által mondott számnak/értéknek a svindlit kiáltó játékos viszi el a középen lévő paklit, amennyiben azonban nem, a svindliző játékosé a pakli. A játékot az nyeri meg, akinek a kezéből először elfogynak a lapok.

2013. Lányok (1986, 1987, 1989, 1995) és fiúk (1985, 1988)

107. ***Kent-kupé***

A játékhoz francia kártya, és legalább 4, de mindenképp páros számú játékos szükséges, ugyanis a kent-kupéban az előre megbeszélt párral összedolgozva kell játszani. (A gyermekek rendszerint négyen játsszák.) 10 év alattiak általában nem vesznek részt benne. A párok a játék során szemben ülnek egymással. Minden játékos 4 lapot kap. Ezután az osztó lerak középre négy cserelapot, amelyet bármelyik játékos fölvehet. Sőt, akár többet is fölvehet egyszerre, arra kell csak figyelni, hogy utána le is rakjon ugyan annyi lapot, mert mindenkinek a kezében csak négy kártya lehet. Ha már senki nem akar cserélni, az osztó összeszedi a lapokat, majd újabb négyet rak ki a megmaradt pakliból. A játék célja, hogy a játékosok lapjaikat addig cserélgessék a középre kirakott cserelapokat felhasználva, míg négy egyforma értékű lap nem lesz a kezükben. Ekkor jeleznek társuknak az előre megbeszélt titkos jellel (például haj fül mögé tűrése, egy előre megbeszélt szó kimondása, köhögés, stb.) aki erre bemondja a *kentet*. Ha az ő kezében is négy egyforma lap van, azt mondja: *duplakent*. Ezzel megnyerik a kört. Amennyiben azonban egy másik páros egy játékosa hamarabb veszi észre a titkosnak szánt jelet, vagy úgy gondolja, ellenfelének már négy egyforma kártyája van, azt mondja, *kupé*. Ha igaza volt, és valóban négy egyforma lap volt a másik kezében, ők nyerik a kört.

2013. Lányok (1986, 1987, 1995, 1997, 1998, 2000)

108. ***Römi***

Két csomag francia kártyával játssza, rendszerint 2-4, 10 év fölötti játékos. Egy játszma hét osztásból áll. A játék célja a kézhez kapott lapokat a megfelelő kombinációkban az asztala rakni úgy, hogy az utolsó kártya a dobó-halomba kerüljön. A kártyákból sorok (azonos színű, sorrendben egymást követő, legalább három lapból álló sorozatok), vagy azonos rangú, de különböző színű lapok gyűjthetők. Az osztótól balra ülő játékos emel, az alsó kártyát képpel felfelé az asztal közepére teszi. Amennyiben *dzsolit* emelt, azt megtarthatja, és a következő lapot teszi le. Az osztó az asztalon maradt kupacból a tőle

jobbra ülő játékosnak 10, a többieknek pedig 9-9 kártyát oszt. Az osztótól jobbra ülő játékos kezd, egy számára feleslegesnek ítélt lap eldobásával. A következő játékosok ezután sorra kerülésükkor vagy húznak a pakliból, vagy felveszik a dobó-halom legfelső lapját, majd ők maguk is dobnak. Húzni azonban felvevéskor is kell. A játékosok sorra kerülésükkor lerakhatják összegyűjtött kombinációikat. Az első körben három, a másodikban négy, a hetedik körben pedig már értelemszerűen hét, rangban egymás után következő lap lerakásával lehet nyitni, azaz a kombinációk lerakását megkezdeni. A lerakás történhet szakaszosan, vagy *hand*olással, azaz a kézben lévő összes lap egyszerre történő lerakásával úgy, hogy egy lap marad a dobó-halomra is. Aki legelőször megszabadul ilyen módokon az összes kártyájától, az nyeri a kört.

2012. Lányok (1986, 1989, 1994)

109. ***Rabló römi***

A römhiez hasonló játék, azonban ebben a változatban a játékosok osztáskor 14-14 lapot kapnak, és nincs eldobás. Ugyan úgy kombinációkat kell gyűjteni, ahogyan a römiben, azonban itt a lerakást csak akkor lehet megkezdeni, ha a lerakott lapok értéke eléri az 51-et. (Az ász és a figurás lapok 10-et érnek, a többit a számának megfelelően számolják el.) A játékosok sorra kerülésükkor a nyitást követően a kezükben maradt lapokat akár ellenfeleik lerakott kombinációihoz is hozzáilleszthetik, illetve azokból el is vehetnek, hogy saját lapjaikat kiegészítsék, azonban csak úgy, hogy a sort ne szakítsák meg, és egy kombinációban legalább három egymás után következő, vagy egyforma értékű lap maradjon. Aki először megszabadul az összes kezében lévő kártyától, az nyer.

2012. Lányok (1986, 1987)

110. ***Makaó***

Magyar kártyával játssza rendszerint 3-6 játékos. Az osztó minden játékosnak 5 lapot ad, egy kártyát felcsap az asztalra, majd a maradékot képpel lefelé lerakja, ez lesz a húzó csomag. Az osztótól jobbra ülő kezd, és a fölcsapott lappal azonos színű, vagy számú kártyát tehet le. Ha nincs ilyenje, húznia kell. Ha valaki királyt rak, a következő játékosnak megmondhatja, milyen figurát rakjon, ha pedig valaki ászt rak, színt kérhet a soron következő játékostól. Amikor valaki VII-est rak, az utána következőnek két lapot kell húznia. Ezt azzal tudja kiváltani, ha ő is tud VII-est rakni, ekkor az utána következőnek már négy lapot kell húznia. Amikor egy játékos lerakja az utolsó előtti lapját, *makaót* kell mondania. Ha elfelejti, öt lapot kell húznia büntetésből. (Ha játék közben elfogy a húzó pakli, a már lerakott lapok megkeverésével alkotnak újat a játékosok.) Az nyer, akinek a kezéből először elfogynak a lapok.

2014. Lányok (1989, 1991) és fiúk (1988)

111. ***Kanaszta***

Rendszerint 2-4 játékos játssza. Az osztó minden játékosnak 11 lapot oszt, majd a következő kártyát képpel felfelé az asztal közepére teszi a dobó-halom megkezdéseként. A maradék kártyapakli lesz a húzó csomag. A játékosok célja, hogy a játék folyamán minél több pontot szerezzenek kanaszták, azaz 7 azonos értékű lapból álló sorozatok létrehozásával. Ebben a játékban a kettes is dzsolinak számít. A játékosok sorban egymás után húznak, majd dobnak. Amikor sorra kerülnek, húzás helyett fel is vehetik a dobóhalmot, de csak akkor, ha már le tudtak tenni maguk elé legalább 50 pont értékű szabályos lapcsoportokat, illetve kezükből két, a dobó-halom tetején lévő lappal azonos értékű lapot tudnak lerakni mellé. A 3-asok ebben a játékban külön szerepet kapnak. A piros hármast a játékosoknak kezükből le kell rakniuk maguk elé, és helyette új lapot

húzniuk. Ez az elszámolásnál plusz pontokat fog érni nekik. A fekete hármasok ezzel szemben pontlevonást jelentenek, ezért a játékosok igyekeznek minél hamarabb eldobni őket. Amikor valaki fekete hármast dob, azzal egy kör erejéig *lefagyasztja* a dobóhalmot, azt senki nem veheti föl. Amikor valamelyik játékos kimegy, azaz minden kártyát lerakott a kezéből, az utolsót pedig eldobta, elszámolás következik. A *tiszta* kanaszták 500 pontot, a *piszkosak*, azaz dzsókerrel kiegészítettek 300-at, míg a piros hármasok 100 pontot érnek. A dzsolikanaszta 1000 pontot ér. A kézben maradt fekete hármasokért -100 pont jár. A gyermekek általában nem írják a pontokat, csupán azért számolják össze, hogy megtudják, ki a nyertes.

2013. Lányok (1986, 1987, 1989)

Bátorságpróba

112. *Felelsz, vagy mersz*

A rendszerint körben ülő játszó gyermekek (elsősorban lányok) közül a kezdő játékos felteszi a mellette ülő gyermeknek a kérdést:

- *Felelsz, vagy mersz?*

A kérdezett eldönti, hogy felel, azaz őszintén válaszol egy kérdésre, vagy mer, azaz teljesíti azt a feladatot, amit a kérdező számára kitalál. Ezután következik a kérdés (mely gyakran a szerelemre, bizonyos személyek iránt táplált érzelmekre vonatkozik), vagy a feladat (amely olykor ügyességi feladat, de jellemzően inkább egyfajta bátorságpróba, például ellenkező neműek megölelése, vagy közelben lévő felnőtteknek különféle kérdések feltétele). A választ megadó, vagy a feladatot elvégző gyermek kérdezhet ezután a mellette ülőtől.

2015. Lányok (2005, 2006)

Változata:

Üvegezés: A gyermekek egy műanyag üveget tesznek a kör közepére, és azt az egyik játékos megpörgeti. Akire az üveg mutat, attól kérdezi meg:

- *Felelsz, vagy mersz?*

Ezután minden úgy zajlik, ahogy az előző változatban.

2014. Lányok (2002, 2003, 2005, 2006)

III/2. Becsapós játékok

113. Csináld utánam!

A játék rendszerint a fenti felszólítással, vagy egyfajta provokációval indul:

- *Fogadjunk, hogy nem tudod pontosan utánam csinálni/megcsinálni!*

Ezután a felszólító, provokáló fél kinyitott, maga előtt tartott bal kezén a kisujjtól kezdve jobb mutatóujjával az ujjaira mutogat, a mutatóujj elérése után lecsúszik a hüvelykujjhoz, majd visszafelé is megcsinálja ugyan ez a következő szöveggel kísérve:

-Pam-pam-pam-pam-csussz-pam-csussz-pam-pam-pam-pam.

Ezután a kis bemutató után karba teszi a kezét, és várja, hogy a másik utána csinálja. A feladatot rendszerint nem sikerül teljesíteni, mivel a kezek karba tevését a beugratni kívánt személy már általában nem társítja a feladathoz.

2011. Lányok (1986, 1995) és fiúk (1986)

114. *Nyitva, vagy csukva?*
Az egyik játékos egy gyufásdobozt, vagy bármilyen más, nyitható és csukható tárgyat fog a kezébe, azt nyitogatja csukogatja, majd egy adott ponton megállítva, felteszi a másik játékosnak a kérdést:
- *Nyitva vagy csukva?*
A beugratás lényege, hogy valójában nem a játékos kezében tartott doboz, vagy tárgy állapotára, hanem a kérdező szájára vonatkozik a kérdés, melyet a játék során hol nyitva tart, hol pedig becsuk a kérdés elhangzása után.

2010. Fiú (1989)

115. Félsz?
Az egyik gyermek megkérdezi a másikat:
- *Félsz ekkora kutyától?* Közben kezével mutatja, hogy mekkora (a gyermekek gyakran egész kicsi méretet mutatnak). A másik gyermek rendszerint azt feleli. *Nem.* Erre a kérdező fél hirtelen tapsol egyet. Ha a társa ekkor pislog, az a gyermekek szerint azt jeleni, fél.

2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1986, 1993, 1994)

116. Akinek piros a tenyere…
Amikor a gyermekek büdös, szellentésre emlékeztető szagot éreznek, rendszerint mindig akad valaki, aki elkiáltja magát:
- *Akinek piros a tenyere, az fingott!*
Ha valaki ekkor megnézi a tenyerét, az egyenlő a lebukással, a gyermekek szerint azt jelenti, hogy ő „bűnös”.

2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994)

SZ VIII/94.
117. Pofonvágás
Egy gyermek egy társa tenyerét maga felé fordítja. A jelzett szöveget szavalva társa tenyerének két legmarkánsabb vonalán végighúzza kezét, majd hirtelen pofon vágja (ezt rendszerint viszonylag finoman csinálják).

2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1987, 1989, 1993)

SZ VIII/95.
118. *Fityiszmutatás*
Az egyik gyermek ökölbe szorított kezét a másik előtt tartva sorra mondja a jelzett szöveg sorait, melyre társának először ki kell hajtania az elé tartott öklön a hüvelyk, majd a mutató ujjat, ezután fordított sorrendben vissza kell őket csuknia. Az eredmény pedig egy rá vonatkozó fityisz, vagy fügemutatás.

2014. Lányok (2004, 2005) és fiúk (1993, 1994)

SZ VIII/96.
119. *Bemutatás*
Az egyik gyermek a másik elé tartja kinyitott kézfejét, majd a jelzett szöveget szavalva minden szónál sorban rámutat egyik ujjára, rendszerint a kisujjtól kezdve. A homok elfújásakor a homoknak titulált ujjait becsukja, így a játék vége az, hogy *bemutat* a vele szemben álló gyanútlan társának.

III/3. Tiltó játékok

SZ VI/41.

120. *Csöndkirály*

Ebben a játékban a jelzett szöveg változatainak közös, vagy egyéni elszavalása után a résztvevő gyermekeknek nem szabad megszólalniuk. Aki ezt a szabályt legelőször megszegi, az veszít, azé lesz, illetve az eszi meg jelképesen a szövegben jelzett vödör tartalmát.

2010. Lányok (1984, 1986, 1987, 1989, 1990, 1994, 1995) és fiúk (1985, 1987, 1988, 1993, 1994)

121. *Dzsinksz!*

Ha két gyermek egyszerre mond valamit, gyorsan azt kell mondaniuk: *Dzsinksz!* Akit *ledzsinkszelnek*, azaz aki egyszerre mondás utáni elfelejti ezt a szót kimondani, vagy a társánál később mondja, az addig nem szólalhat meg, amíg valaki a nevét ki nem mondja.

2014. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995) és fiúk (1994)

122. *Hétfogás*

Gyakran egy felszólító, vagy akár provokáló kérdéssel kezdődik ez a kétszemélyes játék:

- *Kibírod a hétfogást?* vagy *Fogadjunk,hogy nem bírod ki a hétfogást!*

Ha a kérdezett azt állítja, hogy kibírja, le kell ülnie, majd a kérdező a térdtől kezdve a hüvelyk és középső ujjával a lábát hétszer megszorítja, egyre följebb haladva a comb irányába. A másik játékosnak eközben nem szabad nevetnie, illetve elmosolyodnia. Ha mégis ezt teszi, nem állta ki a próbát, nem bírta ki a hétfogást.

2012. Lányok (1986, 1994, 1995)

123. *Szivi, ha szeretsz…*

A játékosok körbe állnak, a kezdő játékos pedig beáll a kör közepére, majd kiválaszt valakit, elé áll, és szemébe nézve azt mondja neki:

- *Szivi, ha szeretsz, rám mosolyogsz!*

A kiválasztott játékosnak ezt kell válaszolnia, tartva a szemkontaktust:

- *Szeretlek, de nem mosolygok rád*.

Eközben értelemszerűen nem szabad mosolyognia, vagy nevetnie. Ha mégis ezt teszi, úgy cserél a kihívó játékossal, ő kerül a kör közepére. Ha nem, úgy a kihívó játékosnak újabb játékost kell választania.

2015. Lányok (2005, 2006)

124. *Farkasszem nézés*

Kétszemélyes játék. A gyermekek néha állva, de rendszerint inkább ülve egymás szemébe néznek. A játék során nem szabad pislogni, vagy elfordítani a tekintetet. Az lesz a győztes, aki tovább bírja anélkül, hogy ezeket a szabályokat megszegné.

2011. Lányok (1986, 1995)

125. *Fekete, fehér, igen, nem*

Ebben a játékban két személy, egy kérdező és egy válaszoló gyermek vesz részt. A válaszolgató gyermeknek a kérdező minden kérdésére felelnie kell, anélkül, hogy a fekete, a fehér, illetve az igen, és a nem szavak bármelyikét kimondaná. Ha a válaszoló kimondja a tiltott szavakat, elvesztette a játékot. Ilyenkor rendszerint szerepcsere

következik. Olykor kezdő formula is tartozik a játékhoz, mellyel a kérdező játékos elindítja a kérdéssort:
- *Fekete, fehér, igen, nem, mit vettél a pénzemen?*

2011. Lányok (1986, 1995)

III/4. Kitalálós játékok, rejtvények

126. *Barkóba*

Rendszerint két játékos játssza. Az egyikük gondol egy szóra, a másiknak pedig ki kell találnia, hogy melyik ez a szó. A szóra gondoló játékos azonban csak igennel és nemmel, illetve is-is-el válaszolhat, így a kérdezőnek ennek megfelelően kell kérdeznie. Először rendszerint igyekszik kitalálni, hogy a gondolt szó személy, tárgy, fogalom, állat, vagy növény, majd ezt szűkíti a szó rendeltetésére, használatára, színére, formájára vonatkozó kérdések föltevésével. Amikor már biztosnak érzi magát, konkrétan is *rákérdezhet*, azonban erre a játék során csak egyetlen lehetősége van, ha ekkor elvéti, új játék kezdődik. Ha sikerül kitalálnia a szót, szerepet cserélnek. Ha nem tudja kitalálni, és nem akar rákérdezni sem, azt is mondhatja: *Szabad a gazda!* Ekkor a társa megmondja, melyik szóra gondolt, és új kör kezdődik.

2012. Lányok (1986, 1995)

127. Melyik volt?

A gyermekek közül egyvalaki csukott szemmel hátat fordít a többieknek, majd egy játékos a többiek közül kézzel, lábbal, vagy valamelyik ujjával megérinti, megüti, megrúgja őt valamelyik testrészén. Ezután a háttal álló gyermek kinyithatja a szemét, megfordulhat. Szembe áll vele az őt megérintő játékos, keresztbe téve elé tartja két kezét, két lábát, vagy egyik kezének kiterpesztett ujjait és megkérdezi:
- *Melyik volt?*

Ha a játékosnak sikerül a megfelelő kézre, lábra, vagy ujjra rámutatnia, szerepet cserélnek, ha nem, újra neki kell csukott szemmel hátat fordítania.

2015. Fiúk (2006, 2007)

128. *Amerikából jöttünk*

A játékosok kiválasztanak két szereplőt, akik elvonulnak, és kitalálnak maguknak egy foglalkozást. Mikor visszajönnek, a következő szöveget mondják a többieknek:
- *Amerikából jöttünk, híre mesterségünk címere: k – sz*. (Itt az általuk kitalált foglalkozás – jelen példában a kertész – első és utolsó betűjét mondják ki.)

Ezután pantomimjátékkal eljátsszák a foglalkozást. Ha valaki kitalálja, mire gondoltak, illetve mit mutattak be, a két játékos elvonulva választ egy-egy, a foglalkozáshoz illő nevet magának (például kertész esetén virág, vagy kapa), majd megkérdezik attól a gyermektől, aki a foglalkozást kitalálta:
- *Kihez mész, virághoz, vagy kapához?*

A kitaláló játékos választ, s azzal mehet ki új mesterséget kigondolni és bemutatni a következő körben, akit az általa választott név takar.

2014. Lányok (1995, 2005, 2006)

III/5. Utánzó- és szerepjátékok

129. Családi élet

Az utánzó, illetve szerepjátékok egy nagy részében a gyermekek a családi élet különféle jeleneteit játsszák el, illetve a családban megtalálható különféle szerepeket veszik magukra. A résztvevő játékosok túlnyomórészt lányok, olykor azonban fiúk is csatlakoznak hozzájuk. A játék sokszor a megfelelő helyszín kiválasztásával, kialakításával kezdődik, ami lehet egy valóságos kunyhó az iskolaudvaron, egy zártabb sarok a lakásban, vagy akár egy, különféle növények és objektumok által jól behatárolható terület kint a szabad levegőn. Ez lesz a lakás. A gyermekek rendszerint apukákat és anyukákat, illetve az ő gyermekiket alakítják, akik a játék során beszélgetnek, szomszédolnak, rendben tartják és feldíszítik a lakást, főznek, közös étkezéseket tartanak, nevelik, illetve adott esetben megrendszabályozzák, megbüntetik a gyermekeket, akik viszont olykor feleselnek, vagy akár meg is szöknek a szobafogságból, a képzeletbeli házból, hogy a szerepjátékbeli barátaikkal játszhassanak. Máskor a gyermekeket nem maguk alakítják a játékban, hanem különféle babáik töltik be ezeket a szerepeket. Ezeket a kisbabákat etetni, altatni, pelenkázni kell, vagy éppen el kell vinni sétálni egy babakocsiban.

2014. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995, 2002, 2006) és fiúk (2006)

130. Társadalmi élet

A gyermekek előszeretettel játszanak el különféle jeleneteket a társadalmi életből. Leginkább különféle ünnepeket, vagy épp rendszeresen, naponta ismétlődő helyzeteket formálnak újra képzeletük és társaik segítségével. Legkedveltebb, legáltalánosabban elterjedt típusai a következők:

a, *Iskola*: A gyermekek kiválasztanak maguk közül egy tanítót, majd valahova leülnek, és a tanító által adott feladatokat végzik, felelnek, olykor valódi papíron, vagy füzetbe dolgoznak. A tanító körbejár, piros és fekete pontokat osztogat a helyes, illetve helytelen megoldásokra, vagy éppen leosztályozza a tanulók teljesítményét.

2014. Lányok (1984, 1986, 1994)

b, *Esküvő*: Otthoni játék, rendszerint a háztartásban megtalálható különféle ruhadarabok, anyagok felhasználásával játsszák. A gyermekek menyasszonynak, vőlegénynek, illetve a körülöttük serénykedő násznépnek, koszorúslánynak, stb. öltöznek, majd az esemény általuk ismert motívumait – például magát az esketést egy, a pap szerepét vállaló gyermek közreműködésével, a násznép vonulását, vagy egyszerűen a menyasszony és a vőlegény közös táncát – eljátsszák.

2014 Lányok (1986, 1989, 1995, 2000)

c, *Boltos*: Otthoni, illetve közös udvaron néha udvari játék. A gyermekek egy kisasztalból, vasalódeszkából, vagy más, alkalmas eszközből kialakítanak maguknak egy kis pultot, amire kipakolják a portékáikat. Ezek lehetnek kisebb plüssállatok, Kinder tojás figurák, különféle, apró-cseprő tárgyak a háztartásból, melyeket olykor még árcímkékkel is ellátnak, majd a boltot kinyitva árulják. A pénz lehet játékpénz, vagy akár képzeletbeli pénz, de idősebb adatközlőim beszámolói szerint a háztömbhöz tartozó közös udvaron a zsebpénzüknek megfelelő árakkal, de valódi pénzben adták-vették a különféle apróbb játéktárgyakat. A boltos játék egy változata a cukrászda is. A gyermekek homokból, vagy sárból süteményeket készítenek, melyeket virágokkal,

növényekkel, kavicsokkal díszítenek ki, s ezeket a süteményeket árulják a cukrászdájukban.

2014. Lányok (1986, 1989, 1994, 2007, 2008)

131. Foglalkozások

A gyermekek az általuk látott és ismert különféle foglalkozásokat is sokszor leutánozzák, eljátsszák, természetesen a saját ismereteiknek, elképzeléseiknek megfelelő formában. Ilyenek voltak az általam vizsgált gyermekeknél például a következők:

a, *Divattervezős*: a gyermekek papíron, rajzban különféle ruhadarabokat terveznek. Máskor ezeket ki is vágják, és a szintén általuk rajzolt pénzekkel megvásárolják egymástól.

2013. Lányok (2000, 2001)

b, Lovarda: a gyermekek közül egyesek lovakat, mások lovászokat alakítanak. A lovászok futószáron (amit rendszerint egy ugrókötél helyettesít) vezetik a lovakat alakító gyermekeket körbe-körbe, utasítják, hogy épp lépésben, ügetésben, vagy vágtában haladjanak. Mindeközben a lovardában használatos szavakkal és hangokkal bíztatják őket.

2014. Lányok (2004, 2005)

c, Turnézó énekesnők: a gyermekek énekesnőket alakítanak, akik hajóval (ami lehet akár egy ágy, vagy egy fotel) világ körüli turnéra mennek. Különböző országokban koncerteket adnak, természetesen óriási sikerrel. Mindezt olykor egy képzeletbeli mikrofonba való énekléssel teszik, máskor pedig magnóról szóló zenével is kiegészítik a produkciójukat.

2013. Lányok (1986, 1989)

132. Hősök és sztárok

A gyermekekre nagy hatással vannak a mesékben, a médiában, illetve a körülöttük lévő világban megjelenő különféle hősök és sztárok. Ez pedig természetesen szerepjátékaikban is tükröződik. Íme, néhány, az adatközlők által említett, illetve tőlük látott példa:

a, Harcosok: rendszerint fiúk játéka. Különféle harcos szerepeket vesznek magukra. Lehetnek rendőrök, lázadók, katonák, vagy különféle filmekből (aktuálisan például a *Star Wars*ból) ismert alakok. A fegyvereik (rendszerint különféle lőfegyverek) lehetnek képzeletbeliek, a fegyvert mintázó fadarabok, vagy éppen papírra rajzolt, kivágott változatok. A harcok olykor különféle fedezékek (bokrok, fák, tereptárgyak) mögül folynak, máskor fizikai kontaktus is kialakul a harcoló felek között. Gyakori, hogy a gyermekek az általuk ismert és kedvelt rajzfilmekből vett mintára nem fegyverekkel, hanem varázserővel harcolnak: kezüket az ellenfél felé tartva, olykor különféle hangeffektusokkal is kísérve küldik ellenfeleik felé az ártó varázslatokat, akik ilyenkor természetesen hasonló módon „támadnak vissza”.

2014. Fiúk (1992, 1994, 2003, 2004, 2005)

b, Hercegnők/tündérek: lányok játéka, melynek során a tévéből, rajzfilmekből ismert különféle hercegnők és királylányok szerepeit veszik magukra. Otthoni környezetben ehhez be is öltöznek mindenféle, általuk hercegnőinek, díszesnek tartott ruhákba, ékszereket, kiegészítőket vesznek magukra. Máskor varázserővel rendelkező tündéreket alakítanak, akik segítenek egymásnak és a bajba jutottaknak.

2015. Lányok (1989, 1994, 1995, 2008, 2009)

c, Focisták: a fiúk olykor nem csak egyszerűen fociznak, hanem a játék közben az általuk kedvelt – rendszerint külföldi – csapatok sztárjainak szerepébe bújnak. A tőle ismert módon örülnek a góloknak, illetve saját megmozdulásaikat mintegy kommentátorként kísérve szóban is előadják az általuk kiválasztott, kedvelt focista nevét emlegetve. Például: *Messi megszerzi a labdát, és viszi a kapu felé*. Vagy: *Ronaldo lő és gól!*

2014. Fiúk (1998, 2003, 2004, 2005)

d, *Megasztáros*: a játékosok kiválasztanak egy 2-4 főből álló zsűrit, aki a tévéből ismert módon egymás mellé ül. Előttük lép föl a többi játékos, akik a versenyzőket alakítják. A produkció előadása után a zsűri véleményt mond, értékeli az előadást. Rendszerint nincs további kimenetele, végkifejlete a játéknak. Változataiban a játékosok táncprodukciókkal, vagy direkt hamis énekléssel, vicces előadásmódokkal szórakoztatják egymást és a zsűrit.

2013. Lányok (2002, 2003, 2004, 2006)

133. Állatvilág

A gyermekek olykor nem embereket, hanem különféle, általuk kedvelt, csodált állatokat személyesítenek meg a szerepjátékaikban. Természetszerűleg ezek az állatok legtöbbször különféle emberi tulajdonságokkal is fel vannak ruházva.

a, Lovak: a magukat lovak szerepébe képzelő kislányok rendszerint neveket is választanak a játék során (például *Szellő*). Az iskolaudvaron le-föl szaladgálva *vágtatnak*, és különféle képzeletbeli eseményekbe keverednek: megkeresik elveszett társaikat, menekülnek az őket üldözők elől, stb.

2014. Lányok (2006)

b, Mókusok: a gyermekek azt játsszák, hogy ők kis mókusok, vagy akár egy egész mókuscsalád apukával, anyukával, gyerekekkel. Élelmet – az udvaron talált terméseket, kavicsokat, leveleket – gyűjtögetnek maguknak télire, illetve díszítgetik az odújukat, ami rendszerint az udvar egy eldugottabb, védettebb pontja.

2015. Lányok (2008)

III/6. Jóslások, szerencsevarázslások

SZ VI/45.

134. Szerelmi jóslás akáclevéllel

A kislányok egy akáclevél-füzért szednek, majd a jelzett szövegek egyikének minden szavára egyesével letépkedik a leveleket. Mindeközben egy ellenkező nemű személyre gondolnak, arra a személyre lesz igaz az az állítás, ami a szövegben az utolsó levélre jut.

2012, 2015. Lányok (1986, 1988, 1989, 1994, 1995)

135. Jóslás a tenyér körberajzolásával

A kislányok körberajzolják annak a tenyerét, akinek éppen jósolni fognak. Ezután az ujjakat a papíron három részre osztják. Ezekbe írják bele azt a három-három *fiúnevet*, *autómárkát*, *háztípust*, *menyasszonyi ruha színt*, *nászút* helyet, vagy a tervezett *gyermekek számát*, amiket az a személy mond, akinek éppen jósolnak. A tenyérbe a papíron a következő betűk kerülnek: MM, M, G, SZ, K, TE. Ezek pedig a következőket jelentik: *multimilliomos, milliomos, gazdag, szegény, koldus, templom egere*. Az illető kedvenc számával sorba számolják a mezőket, illetve a betűkombinációkat. Amelyikre kijön a kedvenc szám, azt kihúzzák, majd haladnak tovább, elölről kezdve a számolást.

Minden ujjban és a tenyérben is egy mezőnek, illetve betűnek kell maradnia, ez adja ki a jóslás eredményét, az illető jövőjére vonatkozó adatokat.

2014. Lányok (1986, 1995, 2003, 2004)

136. Szerelmi esélyek kiszámolása

A gyermekek – rendszerint lányok – felírják azt két nevet (lehet teljes név, keresztnév, vagy becenév is), akiknek a szerelmi esélyeit latolgatni akarják, majd aláírják nagybetűkkel: I LOVE YOU. Ezután sorra veszik ezen felirat betűit, s mindegyik alá azt a számot írják, ahányszor az adott a betű a két névben összesen szerepel. Az így kapott, egymás mellé írt 8 számot, kettesével összeadogatva, az újabban kapott számokat az előző sor alá írva, majd ezeket újra kettesével összeadogatva haladnak lefelé. A kilencet meghaladó összeg esetén a gyermekek csak az egyesek helyén szereplő számjegyet írják le. Az utolsónak maradt két számjegy (vagy ritkán az utolsó három, ha azok éppen 100-at adnak ki) jelzi azt a százalékot, amennyi esélye van a két felírt személynek a szerelemben.

2013. Lányok (1986)

137. Leendő férj neve kezdőbetűjének megjósolása

A jósló fél megkéri a másik gyermeket, hogy tartsa ki maga elé mindkét tenyerét, majd jó erősen belecsap a másik tenyereibe. Ezután megkérdezi, melyik fájt jobban. Amelyik kezét a másik gyermek megnevezi, azon a kézen a jósló fél belecsíp mind az öt fölső ujjbegybe. Amelyik a legjobban fájt, azon az ujjon belecsíp mind a három ujjpercbe. Amelyik ezek közül is a legjobban fájt, abból ezek után dörzsöléssel kirajzolódik egy betű. Ezzel a betűvel fog kezdődni a gyermekek szerint a leendő férj neve.

2013. Lányok (1995, 1997, 1998)

138. 103

Szerencsehozó gyakorlat a gyermekek körében. Amikor két, vagy több gyermek véletlenül egyszerre mond ki valamit, a gyorsabban reagáló fél azonnal rávágja:

- *103, mondj egy napot!*

A másik fél által erre válaszként megnevezett napon ennek a gyermeknek szerencséje lesz.

2013. Lányok (1987, 1989)

139. Zöld trabant

Egy zöld színű trabant felbukkanása a gyermekek szerint nagy szerencsét jelent, de csak akkor, ha a jármű megjelenéséhez kapcsolódó, megfelelő utasításokat, tevékenységeket is végrehajtják, illetve a megfelelő szavakat kimondják. Ezek a következők lehetnek:

a, Ha valaki zöld trabantot lát, meg kell fognia a fülét, és addig nem szabad elengednie, amíg meg nem lát egy madarat. Ha ezt megteszi, szerencséje lesz.

2012. Lányok (1984, 1986, 1988, 1989) és fiúk (1986, 1987)

b, A zöld színű trabant megpillantásakor annak a gyermeknek lesz szerencséje, aki a társaságból először mondja ki hangosan: *Zöld trabant!*

2013. Lányok (1986, 1987)

c, A megfelelő járművet meglátó gyermeknek csak akkor lesz szerencséje, ha hangosan kimondja, hogy *Zöld trabant!,* s közben megcsíp valakit.

2012. Fiú (1988)

140. Szerencsét hozó autó
A gyermekek szerint szerencsét jelent olyan autót látni, amelyiknek rendszámában két egyforma betű, vagy két egyforma szám szerepel.

2013. Fiú (2002)

141. Négylevelű lóhere
A gyermekek úgy tartják, ha valaki négylevelű lóherét talál, az szerencsét hoz neki. Éppen ezért ahol erre lehetőségük van, gyakran kifejezetten keresik is az ilyen lóheréket, ezzel töltik az idejüket: leülnek a fűben, és tüzetesen átnézik az ott található lóhere-mezőket. Ha találnak egyet, azt rendszerint gondosan el is teszik, lepréselik füzetükben, vagy könyveikben.

2013. Lányok (1986, 1989, 1994)

142. Kívánság-teljesítő szempilla
Ha valakinek kihullik egy szempillája, a gyermekek rendszerint leveszik társaik arcáról, illetve ruhájáról. Ezek a szempillák a megfelelő módszert alkalmazva a titkos kívánságok teljesülését biztosíthatják. A játéknak fontos eleme, hogy a kívánságot nem szabad hangosan kimondani, illetve később sem szabad elárulni, mert akkor nem teljesül. A módszerek a következők lehetnek:

a, A szempillát a másik arcáról, ruhájáról levevő gyermek az ujjára helyezve azt felszólítja társát, hogy kívánjon valamit, majd fújja el a szempillát. Ha ez megtörtént, a kívánság teljesülni fog.

2012. Lányok (1987, 1988)

b, A szempillát levevő gyermek a mutató és hüvelykujja közé szorítva azt felszólítja társát, hogy kívánjon valamit, s közben ő maga is megteszi ezt. Ezután megkérdezi: - *Alsó vagy felső?*
Miután a társa válaszolt, a gyermek szétnyitja az ujjait, s ha a másik eltalálta, hogy melyik ujján marad rajta a szempilla, az ő kívánsága teljesül, ha nem, a kérdezőé.

2012. Lányok (1986, 1995)

143. Hullócsillag
A gyermekek úgy tartják, hogy ha hullócsillagot látnak, és közben magukban kívánnak valamit, az teljesülni fog. Fontos itt is a kívánság titokban tartása, mert ha ez nem történik meg, nem fog teljesülni.

2012. Lányok (1986, 1989, 1994, 1995, 2000, 2002)

144. *Melyik fülem cseng?*
Az a gyermek, akinek cseng a füle, megkérdezi egy társát:
- *Melyik fülem cseng?*
Ha a társa eltalálja, hogy a jobb, vagy a bal volt az, ő fog jó hírt hallani, ha nem akkor pedig a kérdező.

2015. Lányok (1986, 1989)

145. *Melyik tenyerem viszket?*
Az a gyermek, akinek viszket a tenyere, megkérdezi egy társát:
- *Melyik tenyerem viszket?*
Ha a társa eltalálja, hogy a jobb, vagy a bal tenyér volt az, ő fog pénzhez jutni, ha nem akkor pedig a kérdező.

2015. Lányok (1986, 1989)

146. *Sótartó/hápogó*

A gyermekek a fentebb már leírt módon *sótartót*, vagy más néven *hápogót* hajtogatnak. (I/1.5) A nyitható-csukható részekre színes pöttyöket rajzolnak, vagy kiszínezik ezeket a mezőket, majd a papírt kihajtják, és különféle szövegeket írnak alá. Ezután visszaalakítják a játékeszközt az eredeti állapotba, majd a játékos, akinél a hápogó van, felszólítja egy társát:

- *Mondj egy számot!*

Ezután annyit *hápog*, azaz annyiszor nyitogatja-csukogatja a sótartót egyik, illetve másik irányba, amennyit a társa mondott. Ahol utoljára kinyílik, onnan kell a kérdezettnek egy színt választania. Az választott szín alatt szereplő szöveg igaz az illetőre, mutatja meg a jövőjét, vagy éppen ezt az utasítást kell teljesítenie. A szövegek különfélék lehetnek, például: *Szerelmes vagy Petibe! Hülye vagy! Guggolj húszat! Ez lesz a szerencsenapod!* stb.

2013. Lányok (1986, 1988, 1995, 2003, 2004)

2. számú melléklet

Szöveggyűjtemény

A játékokat követően közölt szövegekkel kapcsolatban a korábbi, elemző fejezetekből már kiderült, hogy a hagyományos falusi gyermekfolklór-anyagból ismert dalok és mondókák, azok variációi, valamint újdonságnak tekinthető szövegek egyaránt találhatók a mai gyermekek által ismert és használt anyagban. Az új szövegek megjelenésével pedig természetesen a jellemző tematika is kicsit megváltozott. A gazdálkodást, a gyermekeket körülvevő természeti és tárgyi környezetet, a falusi társadalmat, életmódot, ünnepeket bemutató, illetve ezek elemeit felhasználó szövegek egy jó része kikopott a használatból. Legfeltűnőbb az állat és növényvilágról, illetve állat és növényvilághoz szóló szövegek hiánya. A hagyományos gyermekfolklór anyagban a természettel szoros kapcsolatban élő gyermekek mondókáinak és dalainak jó részét rendszerint az ilyen szövegek (például hangutánzók, állatcsalogatók, -űzők, -bosszantók, növényszedők) tették ki. A mai gyermekek mondókáiban és dalaiban olykor-olykor megjelennek ugyan állatok, de inkább csak véletlenszerűen, játékokhoz kapcsolódva (például a macska és az egér alakja a fogócskával kapcsolatban), vagy a már említett abszurd szövegek esetében a móka kedvéért, emberi vonásokkal felruházva. Mindebben természetesen az is közrejátszik – ha nem épp ez a legfőbb oka – hogy adatközlőim legtöbbje Budapesten, vagy a főváros közeli településeken él, így ezeknek a gyermekeknek a természettel való kapcsolata már teljesen más, mint korábbi falusi társaiké. Nagyobb állatokat sokan közülük inkább csak könyvekben, tévében, vagy állatkertben látnak, sok, a hagyományos gyermekfolklórban megnevezett madarat (például fürj, csóka, héja, szajkó, kakukk), vagy rovart (például tücsök, pöcsik) a mai gyermekek maguktól fel sem ismernének, s hasonló a helyzet a hagyományos gyermekfolklórban felbukkanó növények egy részével is. A változások persze nem csak itt érhetők tetten. A gyermekeket körülvevő világ megváltozása az általuk használt szövegekben is tükröződik. Már nem kötények, pántlikák, rokolyák, szalmakalapok és kendők jelennek meg a dalokban és mondókákban, hanem a modern világunkban használatos ruhadarabok, többek között például bugyi, nyakkendő, pizsama, kabát és hózentróger. A hagyományos munkaeszközök (kasza, teknő, szita, stb.) és használati tárgyak (pad, pipa, korsó stb.) helyett ma már például esernyő, távcső, szemüveg, zongora, fogkefe, vagy éppen különféle lőfegyverek szerepelnek a szövegekben. Ezen kívül megjelennek a dalokban és mondókákban a legkülönbözőbb közlekedési eszközök (például busz, vonat, villamos, motor, autó, taxi, bicikli), vagy akár megnevezve konkrét autómárkák (például Skoda, Trabant, Bugatti, Suzuki), illetve esetenként a modern világ olyan tárgyai is, amelyekről a gyermekek nem is feltétlenül tudják, hogy mire valók, vagy éppen hogy néznek ki. Ilyen például a protézis, vagy az elektromos sokkoló.[723] A tárgyakon kívül említhető még a különféle, korábban kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert foglalkozások (például búvár, pilóta), illetve ételek-italok (például chips, mignon, Nutella, Cola) megjelenése is a gyermekek folklórszövegeiben. Ezen kívül a média már sokat emlegetett hatására a tévéből ismert szereplők és személyek is fel-felbukkannak a gyermekek által használt dalokban és mondókákban.
A szövegekben szereplő helyszínek vizsgálata során is tapasztalhatunk változásokat. A mai gyermekek szövegeiben szereplő helyeket három nagyobb csoportba sorolhatjuk:

[723] Az ilyen elemeket tartalmazó szövegek esetében több, mint valószínű, hogy azokat nem a gyermekek találták ki, hanem a felnőttek világából kerültek hozzájuk.

- Hétköznapi terek és helyszínek, ahol bárki, bármikor megfordulhat: otthon, konyha, szoba, udvar, pince, állomás, út/utca (néha megnevezve: Váci utca, Rákóczi út), kocsma, bolt, iroda, focimeccs, mozi, kórház, temető, erdő, Budapest, Gellérthegy, Duna, Alföld, stb.
- Különleges, egzotikus helyek, idegen országok, városok, ahol a szöveget közlők nagy része sosem járt: London, Moszkva, Párizs, Bagdad, Skócia, Amerika, Mexikó, Afrika, Vadnyugat, dzsungel, őserdő, sivatag, préri, sziget, tenger, kalózhajó, kripta, hullaház, stb.
- Nem létező, mesei helyek: gumierdő, zöld erdő, száraz tó nedves partja, fekete ország, túl az Óperencián, stb.

A hagyományos anyagból ismert mondókákban még távoli országok helyett inkább csak távoli városok (például Bécs, Budapest) bukkantak fel, s az egzotikus helyszínek helyett, inkább a mesei, nem létező helyek szerepeltek azonos arányban a hétköznapi, mindenki által jól ismert és használt helyekkel és terekkel.

Az áttekinthetőség kedvéért, de elsősorban a tényleges használatot tartva szem előtt a szövegeket az itt következő gyűjteményben két nagy csoportra osztottam. Ezek a csoportok a játékokhoz köthető/cselekvéssel járó szövegek, illetve cselekvés nélküli szövegek. A két fő csoporton belül kisebb alcsoportokat is létrehoztam. Eszerint az első részben a kiszámolók, a tapsos és az érintős játékok, a fogócskához, vagy eszközös játékokhoz kapcsolódó, valamint egyéb játékszövegek találhatók, a másodikban pedig a csúfolók, tréfás felelgetők és beugratók, mindennapi eseményekhez és jelenségekhez kapcsolódó szövegek, nyelvi játékok, paródiák, valamint különféle szórakoztató dalok és mondókák kaptak helyet. A szövegeket a közlés során folyamatosan számozom, a szövegvariációkat pedig a számokhoz rendelt betűkkel különítem el egymástól (például 23a, 23b stb.). A kisebb – csupán egy-egy szót, vagy egy-egy sort érintő – eltéréseket a szövegben / jellel jelzem. A szövegekhez fűződő magyarázatokat, egyéb közléseket dőlt betűvel szedem. A szövegeken belül a dőlt betűvel szedett neveket esetenként az adatközlők az iskolai osztályukba, vagy valamilyen más közösségi helyre velük járó, vagy baráti körükbe tartozó valós személyek neveire, illetve az iskolában tanító tanárok neveire cserélik föl. A szögletes zárójelben kipontozott részek az adatközlők által elfelejtett, töredékes sorokat jelzik. A halandzsa szövegeket, illetve az ezekben felbukkanó, idegen eredetű szavakat és kifejezéseket fonetikusan, a gyermekek kiejtése szerint közlöm. A szövegek alatt a gyűjtés éve, valamint az adatközlő(k) neme és születési éve szerepel.[724] A számozás fölött többféle adat is szerepelhet. A hangjegy ábra (♫) azt jelzi, hogy az adott szöveghez dallam is tartozik, melyet a dallamgyűjteményben a hangjegyet követő, zárójelben közölt szám alatt (például D 5.) közlök. A további számok (például J II/1.48.) a játékgyűjtemény azon helyére utalnak, ahol a szöveghez tartozó játék részletes leírása található.

Mint az már az elemzés során is kiderült, az itt következő szövegek egy tekintélyes része ma már nincs a gyermekek körében aktív használatban, a 15-20 évvel ezelőtti gyermekfolklórnak volt szerves része. Mivel azonban gyűjtésem erre az időszakra is kiterjedt, s ilyen gyermekfolklór szövegeket a jelzett időszakból még senki nem közölt, fontosnak tartottam a gyűjteményemben szereplő szövegek legnagyobb részét közzétenni.

[724] Mint azt fentebb már említettem, ezek az adatok nem mutatják a szöveg ismertségét és elterjedtségét teljes valójában, mivel csak azoknak az adatközlőknek az adatai kerültek ide, akikkel interjú-szerűen is beszélgettem, illetve akiket kifejezetten szövegközlés céljából kerestem meg. Ezek az adatok tehát a szövegeknek csak körülbelüli elhelyezését szolgálják.

Cselekvéssel járó, játékokhoz köthető szövegek

I. Kiszámolók

A *Néprajzi Lexikon* idevágó címszava, illetve Voigt Vilmos meghatározása szerint a kiszámoló, vagy kiolvasó folklórműfaj, meghatározott funkcióval rendelkező, játékkezdő, szavanként vagy szótagonként mondott szöveg, mondóka, vagy ritkábban mondókamese, amely valamely gyermekjáték központi, pozitív, vagy (és) negatív szereplőjének a kiválasztására szolgál.[725] A szakirodalomban felváltva használják a kiolvasó és kiszámoló elnevezést, én azonban kizárólag a *kiszámoló* kifejezést alkalmazom, mivel a gyermekek is csupán ezt használták és használják az ilyen típusú, játékkezdő szövegek megnevezésére az általam vizsgált területen és időszakban.
A kortárs gyermekfolklórban megjelenő kiszámoló-szövegek gyakorlati alkalmazása a szabad játékok során napjainkban már ritkán fordul elő, az itt következő mondókák gyakran passzív tudásként vannak meg a gyermekek fejében. Olykor pedig a funkcionális használat helyett a szöveg tabu volta miatt élnek élénken a gyermekfolklórban és terjednek tovább ma is. Elvétve használják persze a gyermekek a kiszámolást fogócskánál a fogó, bújócskánál a hunyó kiválasztására, egyesével végrehajtandó játék-feladatoknál a kezdő személy kijelölésére, néha pedig az is előfordul, hogy a gyermekek kiszámoló segítségével döntenek olyan helyzetekben, amikor valamiféle választás előtt állnak. Kiszámolják például, hogy ki mellé üljenek le, melyik ceruzával rajzoljanak, vagy bizonyos tárgyak közül melyiket válasszák. Ez azonban inkább csak a kisebbekre (6-8 évesekre) jellemző.

A szövegek eredetét, illetve a hagyományos anyagban található párhuzamokat tekintve megállapítható, hogy az itt közölt anyagban főként az egész magyar nyelvterületen, vagy legalább is bizonyos vidékeken közismertnek tekinthető szövegek szerepelnek. Csupán a 2-es, 3-as, 4-es kiszámoló, illetve néhány más, itt közölt mondóka sajátos, rendszerint néhány sorral kibővített szövegvariációi (például a 13/b jelzésű kiszámoló) tekinthetők újabb fejleményeknek, vagy kifejezetten nagyvárosi szövegeknek.[726] Tetten érhető ezen kívül a hagyományos szövegek pedagógusok általi visszatanításának eredményei is (például 8-as szöveg), ezek a szövegek azonban általában nem terjednek el szélesebb körben.

1a. Ec-pec, kimehetsz,
Holnapután bejöhetsz.
Cérnára, cinegére,
Ugorj cica az egérre, fuss!

2010. Lányok (1984, 1986, 1987, 1989, 1990, 1994, 2000, 2001, 2002, 2006) és fiúk (1986, 1993, 1994)

1b. …
Jött egy busz,
Abban ült egy vén krampusz.
Kilyukadt a kereke,
Jancsi bácsi vezette/megette.

[725] MNL III. 1987. 199; Voigt V. 1975. 169.
[726] Ez a kijelentés persze vitatható, azonban a témára vonatkozó gyűjtések – legjobb tudomásom szerint – a mai falusi anyagról nem készültek, így ebben a kérdésben egyenlőre csak találgathatunk.

Fél tizenkettő,
Elszaladt a mentő,
Utána a katona,
Seggbe rúgta a lova.
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1989, 1994)

1c. …
Jött egy busz,
Benne ült egy vén krampusz.
Megkérdezte: hány óra?
Fél tizenkettő,
Szamár mind a kettő.
2011. Lány (2000) és fiú (1993)

1d. …Fél tizenkettő,
Elszaladt a mentő,
Bevitték a kórházba,
Túrós/Véres lett a pofája.
2012. Lányok (1984, 1989, 1990, 2001, 2002, 2006) és fiúk (2002, 2006)

1e. …
Jött egy busz,
Benne ült egy vén krampusz.
Kilukadt a kereke,
Jancsi bácsi szerelte,
Fél tizenkettő,
Csurizik a Gergő,
Elszaladt a mentő.
2010. Lány (1986)

1f. …
Jött egy busz,
Benne ült egy vén krampusz.
Kiesett a kereke,
Sári néni megette,
Holnap lesz a temetése,
Te leszel a felesége.
2013. Fiú (2004)

1g. Ec-pec, kimehetsz,
Holnapután bejöhetsz.
Cérnára, cinegére,
Ugorj cica az egérre,
Fuss ki te, Péterke.
Ott állt egy busz,
Benne ült a vén krampusz.
Megkérdezte: hány óra?
Fél tizenkettő,
Szamár mind a kettő.
2011. Lány (2000)

2a. Eci-peci kimeheci,
Te vagy az a pimasz/rohadt geci. (alma)
2011. Lányok (1989, 1994, 1997, 1998, 2000) és fiúk (1993, 1994, 1996, 1999, 2000, 2002, 2003)

2b. Eci-peci kimeheci,
Te vagy az a kettő deci.
2011. Fiú (2000)

3. Eci-peci szexi/pesti nő,
A cicijét/Puncikáját festi ő.
Akire jut a százkettő,
Azé lesz a szexi nő.
2014. Lányok (1994) és fiú (1996)

4. Eci-peci lóg a cici,
Három néni/kislány lötyögteti,
Lötty, lötty, lötty.
2013. Fiúk (2000, 2002)

5. Egyedem-begyedem tengertánc,
Hajdú sógor, mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Csak egy falat kenyeret.
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1993, 1994)

6a. Alma, alma, piros alma, bumm!
2011. Lányok (1990, 1994)

6b. Alma, alma, piros alma,
Zöld levelű piros alma, bumm!
2011. Lányok (1989, 1994, 2000) és fiú (1994)

6c. Alma, alma, piros alma,
Zöld levelű piros alma
Leesett a fáról, bumm!
2011. Lányok (1986, 1994, 2002)

7a. Üvegben egy törpe,
Megkérdeztem tőle:
Melyik színt szereti/szereted a legjobban,
Ban-ban-ban, legjobban?
- Zöld!
- Z-ö-l-d.
2010. Lányok (1984, 1986, 1988, 1989, 1990, 1993, 1994, 2000, 2004) és fiúk (1993, 2003)

7b. Üvegben a törpe,
Megkérdeztem tőle:
Milyen színt kérsz?

- Piros!
- P-i-r-o-s.

2011. Lány (2003)

8. Apám elment dinnyét lopni,
Elfelejtett zsákot vinni.
Mondd meg te,
Hány zsák kellene?
- Négy!
- 1, 2, 3, 4.

2011. Lány (2003)

9. Ú, ú, ú,
Tündérkaszinó.
Akire jut a kilenc,
Az lesz a fogó.
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

2011. Lányok (1989, 1994, 2003)

10. Lap, lap, lap,
Levelezőlap,
Rá van írva nagy betűkkel,
Hogy te szamár vagy!

2010. Lányok (1984, 1986)

11a. Lementem a pincébe vajat csipegetni,
Utánam jött apám, anyám hátba veregetni.
Nád közé bújtam, nádsípot fújtam,
Az én sípom azt fújta: di-dá-dú,
Te vagy az a nagyszájú.

2010. Lányok (1984, 1986, 1987, 1989, 1994, 1998) és fiú (1994)

11b. …
Jú, jú, jú, nagyszájú.

2010. Lányok (1984, 1989, 1994, 1998)

12a. An-tan ténusz, szóraka ténusz
Szóraka tiki-taka ala-bala bambusz.

2010. Lányok (1984, 1986, 1987, 1989, 1994) és fiú (1993)

12b. …Szóraka tiki-taka ala-vala bambénusz.

2010. Lány (1994)

13a. Apa cuka funda luka,
Funda kávé kamanduka,
Ap, cuk, funda luk,
Funda kávé kamanduk.

2010. Lányok (1984, 1986, 1987, 1989, 1990, 1994, 2003) és fiúk (1993, 1994, 2003, 2004)

13b. …
Duk, duk, duk,
Fejeden egy nagy-nagy lyuk.
2011. Lányok (2000, 2002)

14. Éni-péni jupi téni,
Efer-gefer gumi néni,
Iszlipó, iszlipó,
Te vagy a fogó.
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1990, 2002) és fiú (1993)

15. 1, 2, 3, 4, 5,
Nagymama harisnyát köt.
[…]
2012. Lányok (1986)

II. Tapsos játékok

A *Néprajzi Lexikon* meghatározása szerint a tapsos játékok az énekes gyermekjátékok, illetve azon belül a páros játékok csoportjába sorolhatók.[727] Ez a megállapítás a mai gyermekek tapsos játékaira vonatkozóan nem állja meg a helyét, napjainkban ugyanis dallamos és dallam nélküli, illetve páros és csoportos változatok egyaránt megtalálhatók a gyermekek körében.[728] Az 1970-80-as évek fordulóján kiadásra kerülő *Néprajzi Lexikon* vonatkozó címszava azt is megállapítja, hogy a rendszerint kislányok által játszott tapsos játék „mostanában nagyon elterjedt", ehhez képest azonban a korszakban kiadott gyermekfolklór és gyermekjáték gyűjteményekben elég kevés olyan szöveggel és játékleírással találkoztam, amely kifejezetten gyermekek egymással játszott tapsos játékait mutatta volna be.[729]

A tapsos játékokat a mai gyermekek gyakran értelmetlen, halandzsa szövegekre játsszák, amelyekben hangzásban, vagy akár konkrét szavakban is tetten érhető a különféle idegen nyelvek erőteljes hatása. Minderre bizonyára nagy hatással volt a média: a különféle nyelvű zeneszámok áradata, valamint a filmek és a reklámok világa is. A halandzsa szövegek esetében feltűnő a különböző elemek vándorlása a szövegek között. A 18-21-es sorszámú tapsos játékok például akár egyetlen szöveg különféle variánsaként is értelmezhetők, azonban, mivel nehezen tudtam volna ezek közül bármelyiket is alapszövegnek tekinteni, inkább különálló szövegekként kezeltem őket. Csupán a 19-es szöveg esetében tettem kivételt, ahol az a és b szövegváltozat közötti szoros kapcsolat teljesen egyértelmű, illetve a szöveghez kapcsolódó mozgássor is majdnem teljesen megegyezik. .

A szövegekhez kapcsolódó mozdulatsorok a két-három mozzanatból álló egyszerű változatoktól a bonyolult koreográfiákra hasonlító játékokig sokfélék lehetnek. Jellemző azonban, hogy a különféle irányú tapsok, illetve comb- és térdütések a mai gyermekek tapsos játékaiban gyakran egyéb (kezekkel, felsőtesttel, vagy fejjel végzett) mozdulatokkal, illetve olykor akár egy-egy fordulással is kiegészülnek. Ezek az újabb típusú mozdulatok rendszerint a modern táncok különféle elemeire emlékeztetnek. A lábak azonban csak elvétve kapnak szerepet ezekben a játékokban. A konkrét szövegekhez tartozó mozdulatsorok részletesebb leírását – ahol azt is sikerült az adatközlőktől felgyűjtenem – lásd a játékgyűjtemény jelzett számai alatt.

J II/1.56.

16a. Csoko-csoko-lá-lá,
Csoko-csoko-dé-dé,
Csoko-lá,
Csoko-dé,
Csoko-lá-dé,
Dé-dé-dé,
Csoko-lá dé.
2010, 2015. Lányok (1987, 1994, 1998, 2000, 2001, 2002, 2007, 2008) és fiú (1994)

[727] MNL V. 1982. 209.

[728] Adatközlőim ezeken kívül még olyan változatokról is beszámoltak, amelyhez semmiféle szöveg nem tartozik, s amelyben ügyességi játékként a tapsos mozgássor minél pontosabb és gyorsabb előadása a cél.

[729] A hagyományos gyermekfolklór gyűjteményekben rendszerint az ölbeli játékok bemutatásánál kerülnek elő különféle tapsoló játékok. Gyermekek egymással játszott ilyen játékairól lásd például: Gazda K. 1980. 325; Gágyor J. 1982. I. 125-126; II. 641.

16b. Limo-limo-ná-ná,
Limo-limo-dé-dé,
Limo-ná,
Limo-dé,
Limo-ná-dé,
Dé-dé-dé,
Limo-ná-dé.
2010. Lány (1987)

16c. Tűzi-já-ték
2010. Lányok (2001, 2002)

16d. Kara-lá-bé
2010. Lányok (2001, 2002)

16e. Szotyo-lá-dé
2010. Lányok (2001, 2002)

16f. Hülye szol-fézs.
2010. Lányok (2001, 2002) és fiú (2002)

16g. Tóth Vi-rág
2010. Lány (1987)

♫ (D 1.) J II/1.55.
17. Sze- sze- sze-
A szere-szeretőmet szere-szereti
Egy szere-szerecsendi főnök,
Ki ele-elefánton lova-lovagol,
És buzo-buzogánnyal lő.
A füli-füliben két kari-karika,
S a szeme-szeme szikrát szór,
És úgy hívják, hogy ham-ham, nyam-nyam,
Miszter Ha Kap Eszik/Hakapeci Móricka.
2011. Lányok (1994) és fiú (1994)

18. Dó, ré, mi, dó, dó, ré, mi, dó,
Máj, máj, máj, mákároni fridzsidáj,
Pápágáj -gáj –gáj,
Lekváros a szája, túrós a pofája.
Szí- szí- szívoszálé, no- no- novoszálé,
Szivoszálé, novoszálé,
M, P, Q, nagy torkú,
Szegény Dávid leesett a padlásról,
Ról -ról -ról, padlásról.
2010. Lány (1990)

♫ (D 2.) J II/1.57.
19a. Gör, gör, göri, a göri, göri,
Luxál bébi, a mexikói,

Dzsimi, Dzsimi, jaguár,
Dzsimi, Dzsimi, á,
Dzsimi, Dzsimi, jaguár,
Dzsimi, Dzsimi, á.
Endzsó, bendzsó,
Titikó, titikó,
Oszló-foszló, hás, hás, hás.
Szí- szí szívoszálé, no- no- nonoszálé,
Szívoszáli, nonoszáli,
M, P, Q, áj láv jú.
2011. Lányok (2001, 2002)

19b. Gör, gör, göri, a göri göri,
Luxál bébi, a mexikói.
A mexikói Dzsimi, Dzsimi jaguár,
Dzsimi, Dzsimi á.
Dó, ré, mi,
Oszló-foszló,
Titi mama, titi papa,
Flás, flás, flás,
Szí- szí- szívoszálé, no- no- nonoszálé,
Szivoszáli, nonoszáli,
M, P, Q, áj láv jú.
2011. Lányok (2000)

J II/1.59.
20. Dó, ré, mi, fá, szó,
Andzsala, bandzsala,
Dzsimi papa, Dzsimi mama,
Oszló, foszló, plács, plács, plács.
Szí- szí- szívoszálé,
No-, no-, novoszálé
Szívószálé, novoszálé,
S, P, Q, áj láv jú!
Á gálé gálé gálé,
Á gálé gálé gálé,
Szum-szum bébi, a mexikó lédi,
Dzsimi papa jaguár,
Dzsimi mama á-á,
Dzsimi papa jaguár,
Dzsimi mama á-á,
Oszjá ti-ti-tí, koszjá tá-tá-tá
Oszjá tí, koszjá tá,
Csá, csá, csá, pápriká!
2015. Lányok (2002, 2003)

21. Dó, ré, mi,
Don, don, dárá,
Kárápuszi márá,
Jákosz, jákosz.

Dó, dó, ríí,
Dó, dó, rááá,
Dodori, dodrá,
Csá, csá, csá,
Pápriká.
2012. Lány (1999)

J II/1.58.
22. E, e, e, e,
E mina, amadolá,
Eliszász, szinyorász,
E mina, amadolá,
Eliszá, szinyorá.
Bum, bum, dádá
Bum, bum, dádá
Bum, dá, bum, dá
Bum, bum, dádá
2011. Lányok (2000)

♫ (D 3.) J II/1.54.
23a. Paprika Jancsi a zöld erdőben,
Két cintányér a kezében,
Harsog az erdő a cintányértól,
Paprika Jancsi vígan táncol.
Zimme zumm, zimme zumm,
Rece-fice bumm, bumm, bumm.
2010. Lány (1990)

23b. Paprika Jancsi a zöld erdőben,
Két cintányér a kezében,
Harsog az erdő a cintányértól,
Paprika Jancsi vígan táncol.
Megöli a betörőket,
Csókolja az angol nőket.
Egyszer aztán jól megjárta,
Két angol nő pofon vágta.
Kiesett az összes foga,
Elvitték a kis kórházba,
Kis kórházból nagy kórházba,
Nagy korházból diliházba/hullaházba,
Diliházból/Hullaházból temetőbe,
Ráírták egy rohadt tökre:
Itt nyugszik a világ ökre.
Zimme zumm, zimme zumm,
Rece-fice bumm, bumm, bumm.
2010. Lányok (1986, 1994) és fiúk (1989, 1994)

23c. …Egyszer aztán jól megjárta,
Két angol nő pofon vágja,
Elviszik a kis kórházba,

Onnan meg a nagy kórházba,
Onnan meg a temetőbe,
Ráírják egy rohadt tökre:
Itt nyugszik a világ ökre.
2014. Lány (1994)

23d. Pa- pa- pa- pa-
Paprika Jancsi a zöld erdőben,
Két cintányér a kezében,
Megöli a betörőket,
Csókolja az angol nőket.
Egyszer aztán jól megjárja,
Két angol nő pofon vágja.
Viszik, viszik a kiskórházba,
Onnan meg a nagykórházba.
Viszik, viszik a kis temetőbe,
Onnan meg a nagy temetőbe,
Ráírják egy rohadt tökre:
Itt nyugszik a világ ökre.
Zimme zumm, zimme zumm,
Rece-fice bumm, bumm, bumm.
2010. Lány (1989)

♫ (D 4.) J II/1.60.
24a. Ántáká tészó flóre,
Ománe, ománe,
Omá neo neo tititi,
O neo neo tititi,
Ómán dzsó fix!
2010. Lányok (1986, 1987, 1989, 1990, 1994) és fiú (1994)

24b. Ántáká tészó flóre,
Ománe, omá neo neo tititi,
O teo teo tititi,
Ómán dzsó fix!
2014. Lányok (2005, 2006) és fiú (1993)

III. Érintős játékok

Az érintős játékok csoportja egy általam a rendszerezésben különválasztott, újabb fejleménynek tekinthető kategória a gyermekfolklórban. A gyermekek számra különösen fontosak a testi kontaktusok, s ezek a játékok éppen ezt teszik lehetővé.[730] Az érintős játékoknak persze nem csak szöveges változatai vannak, a játékgyűjteményben II/4. szám alatt található a testi érzékelés játékait bemutató csoport, amelyben az itt bemutatott szöveghez tartozó mozgássorok mellett a szöveggel nem kísért érintős játékok is helyet kaptak. A ritmikus, rímes szöveg azonban még érdekesebbé és élvezetesebbé teheti ezeket az egymás hátán, karján, vállán, fején eljátszott, rendszerint kétszemélyes játékokat. A szöveges érintős játékok jellemzően a lányok folklórrepertoárjába tartoznak, a fiúk ezek közül rendszerint csak az ijesztéssel kombinált 27-es szöveget használják. Az érintős játékok során a két résztvevőből az egyik szerepe a játék során passzív. Háttal, vagy szemben ül a másik résztvevővel, aki szavalja a szöveget, s a megfelelő mozdulatokkal – amelyek tulajdonképpen a szövegben elmondottakat követik – eljátssza a passzív résztvevő különféle testrészein a játékot. Ezután rendszerint csere következik, s elölről kezdik a játékot, csak fordított szereposztással. a 25-ös szöveg változatai esetében olykor előfordul kettőnél több résztvevős változat is, ilyenkor a gyermekek hárman, vagy négyen egymás mögé ülnek, és minden résztvevő az előtte lévő hátán játssza el a játékot. A csere ebben az esetben az ülés sorrendjének felcserélésével történik.
A 27-es szöveg egy érintésekkel kombinált ijesztő mondóka. Az altató-szerűen, nyugodt, monoton hangon előadott szövegben a második és negyedik sor végén az azt szavaló egy másik gyermek lábán játssza el a mondókában elhangzottakat. Rendszerint az érintés hirtelensége, váratlansága, illetve a szöveg felgyorsulása és a hangerő megemelkedése váltja ki a passzív résztvevőből a gyermekek által várt reakciót, azaz az összerezzenést, esetleg az ijedt felkiáltást.

J II/4.91.
25a. Mátyás király levelet ír, levelet ír, levelet ír.
Összegyűri, kidobja,
Kiveszi, kisimítja.
Mátyás király levelet ír, levelet ír, levelet ír.
Vessző, pont, pecsét.
Kíváncsi vagy, mi áll a levélben?
Pókok másznak a hajadba,
Két kést döfnek a hátadba,
Egerek rágják a füledet,
Csurog a vér, csurog a vér,
Meghalsz!
2010. Lányok (1987, 2001)

25b. Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Átolvassa, kiradírozza,

[730] Ahogyan arra az óvodai és iskolai pedagógusokkal folytatott beszélgetéseimben a gyermekekkel foglalkozó szakemberek rámutattak, lehetséges, hogy a sok gyermek életéből hiányzó ölbeli játékok pótlására született meg és vált ilyen fontossá a gyermekek számára ez a játéktípus.

Összegyűri, kidobja.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Átolvassa, összehajtja,
Lepecsételi, aláírja,
Berakja a postaládába.
Arra megy a postás,
Kivesz, kinyitja.
Ez áll benne:
Hét kést döfnek a hátadba,
Bogarak másznak a hajadba,
Kígyó tekereg a nyakadba,
Fülbemászó mászik a füledbe,
Jön két pók,
Jön két pók,
Megcsíp.
Folyik a véred,
Folyik a véred,
Meghalsz!

2012. Lányok (2002, 2003)

25c. Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Átolvassa, összegyűri, kidobja.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Mátyás király levelet ír, pont.
Átolvassa, borítékba teszi,
Lepecsételi és beteszi a postaládába.
Ez állt a levélben:
Hét kést döfnek a hátadba,
Bogarak másznak a hajadba,
Kígyó tekereg a nyakadba,
Egér rágja a füledet,
Békák ülnek a válladon,
Kiráz a hideg, kiráz a hideg,
Fölmászik egy pók, lecsúszik,
Fölmászik egy pók, lecsúszik,
Fölmászik egy pók, megcsíp és meghalsz!

2014. Lány (2002)

25d. Mátyás király levelet ír, levelet ír, levelet ír,

Pontot tesz, lepecsételi.
Nem tetszik neki, összegyűri, kidobja.
Új lapot vesz elő.
Mátyás király levelet ír, levelet ír, levelet ír,
Pontot tesz, lepecsételi, aláírja.
Beteszi a postaládába.
Kinyitja akinek küldte, és ez áll benne:
Hét kést döfnek a hátadba
Pókok másznak a hajadba,
Giliszták másznak a füledbe,
Kígyók másznak a nyakadba,
Két béka ugrál a válladon,
Lovak vágtatnak a mezőn,
Csurog a vér, csurog a vér,
Csurog a vér, csurog a vér,
Csurog a vér,
Meghalsz!

2014. Lány (2006)

25e. …kinyitja akinek küldte és ez áll benne:
Hét kést döfnek a hátadba,
Csorog a vér, csorog a vér,
Pókok másznak a hajadba,
Csorog a vér, csorog a vér,
Giliszták másznak a füledbe,
Csorog a vér, csorog a vér,
Kígyók másznak a nyakadba,
Csorog a vér, csorog a vér,
Két béka ugrál a válladon,
Csorog a vér, csorog a vér,
Lovak vágtatnak a mezőn,
Csorog a vér, csorog a vér,
Csorog a vér,
Ha megharap egy szamár, meghalsz.

2014. Lány (2006)

25f. Mátyás király levelet ír, levelet ír,
Levelet ír, levelet ír, levelet ír.
Lepecsételi, összegyűri, kidobja.
Ez állt a levélben:
Hét kis kés áll a hátadba,
Pókok másznak a hajadba,
Sáskák rágják a füledet,
Kígyók csúsznak a nyakadba,
Lovak dobognak a hátadon,
Majmok csikizik a válladat,
Lefolyik a vér,
Felmászik a pók és megcsíp!

2014. Lány (2005)

♫ (D 5.)

25g. Hét kést döfnek a hátadba.
Lecsorog a vér,
Fölmászik a pók,
Lecsúszik a pók,
Lecsorog a vér.

Bogarak másznak a hajadba.
Lecsorog a vér,
Fölmászik a pók,
Lecsúszik a pók,
Lecsorog a vér.

Patkányok rágják a füledet.
Lecsorog a vér,
Fölmászik a pók,
Lecsúszik a pók,
Lecsorog a vér.

Kígyó tekeredik a nyakadra.
Lecsorog a vér,
Fölmászik a pók,
Lecsúszik a pók,
Lecsorog a vér.
Meghaltál!
2010. Lányok (1986, 1994)

25h. Hét kést döfnek a hátadba,
Bogarak másznak a hajadba,
Lecsurog a vér, felmászik a pók,
Megmar a kígyó, kiráz a hideg.
2010. Lányok (1989, 1994)

26a. Mari néni elmegy a boltba.
Vesz egy csirkét, megy haza,
Utána a csirke.
Mari néni megy vissza a boltba,
Utána a csirke.
Vesz egy kutyát, megy haza.
Utána a csirke, utána a kutya.
Mari néni megint elmegy a boltba,
Utána a csirke, utána a kutya.
Vesz egy elefántot, megy haza.
Utána a csirke, utána a kutya, utána az elefánt.
Mari néni megint elmegy a boltba,
Utána a csirke, utána a kutya, utána az elefánt.
Vesz egy gereblyét, megy haza.
Utána a csirke, utána a kutya, utána az elefánt, utána a gereblye.
Mari néni megint elmegy a boltba,
Utána a csirke, utána a kutya, utána az elefánt, utána a gereblye.
Vesz pirospaprikát, megy haza.

Utána a csirke, utána a kutya, utána az elefánt, utána a gereblye.
Elveti a pirospaprikát.
A csirke megpróbálja kiásni, de az elefánt eltapossa.
A kutya is megpróbálja kiásni, de az elefánt eltapossa.
Az elefánt is megpróbálja kiásni, de a gereblye átszúrja.
Kész a pirospaprika!
2014. Lány (2002)

26b. Elmegy a néni a vásárba magas-sarkúban.
Vesz egy elefántot és hazamegy
Utána az elefánt.
Elmegy a néni a vásárba magas-sarkúban,
Utána az elefánt.
Vesz egy kígyót és hazamegy.
Utána az elefánt, utána a kígyó.
Elmegy a néni a vásárba magas-sarkúban,
Utána az elefánt, utána a kígyó.
[…]
Megérett a málna!
2014. Lányok (1995, 2000)

27. Az udvaron a lovacska nyihaházik,
A svábbogár is … lábujjhegyen mászik.
Ha jó leszel, nem visz el a zombi,
És nem fogja a … lábadat megfogni.
2010. Lányok (1989) és fiúk (1989)

IV. Fogócska

A fogócskákhoz – melyeknek a mai gyermekek által ismert és használt számtalan különféle változata a játékgyűjteményben II/2. szám alatt található – rendszerint tartoznak olyan sajátos szövegek, amelyek kizárólag ezen játékok során kerülnek elő, máskor a gyermekek nem alkalmazzák őket. Ilyenek a különféle fogóbosszantó és fogócsúfoló szövegek (28-31.). Ezen szövegek gyakran igen közeli rokonai megtalálhatók a hagyományos gyermekfolklórt bemutató gyűjteményekben is.[731] Ezekkel a csúfolókkal és bosszantókkal a gyermekek vagy a fogó figyelmét akarják magukra irányítani, hogy a játék izgalmát saját maguk számára biztosítsák, vagy éppen a becsmérlés, a közös gúnyolás erejével igyekeznek a fogót elbizonytalanítani, a sodrából kihozni. Ez történhet azért, hogy nagyobb esélyük legyen a menekülésre, máskor azonban csupán egyfajta erőfitogtatás, amellyel azt jelzik, hogy a játék hevében nekik még erre is marad energiájuk. A 30-as számú szöveghez sokszor egy speciális mozdulat is tartozik: a menekülők a szöveg mondása közben leguggolnak, fejüket pedig alvást színlelve oldalra hajtják két, összeillesztett tenyerükre – ezzel mintegy értékelve a fogó teljesítményét.
Nem csak a menekülőknek vannak azonban szövegei a fogócskák során. Amennyiben a játékban van ház, azaz egy, vagy akár több olyan biztonságos pont, ahol a fogó a menekülőket nem foghatja meg, rendszerint a fogónak is van lehetősége arra, hogy az ott tartózkodás idejét korlátozza. A 32-es számú szöveg elhangzásakor az egérnek, azaz a menekülőnek el kell hagynia a biztonságos területet. A fogónak ilyenkor természetesen megfelelő távolságra kell tőle állnia, azaz a szabályok értelmében egérutat kell biztosítania a ház elhagyásához.

28. *Karcsi* a fogó,
Seggébe' a dugó,
Ha a dugó kiesik,
Karcsi feje leesik.
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1986, 1994)

29. Kapj el, ha tudsz,
Lila/Háromfejű strucc!
2010, 2013. Lányok (1986, 1989, 1990, 1992, 1994, 2003, 2004) és fiúk (1989, 1993, 1994, 1999, 2004, 2005)

30. Ilyen fogó/cica mellett
Aludni is lehet!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994)

31a. Itt vagyok, ragyogok!
2014. Lányok és fiúk (2007, 2008)

31b. …
Mint a fekete szurok!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1993, 1994)

[731] Lásd például: Bakos J. 1953. 105; Gágyor J. 1980. I. 142; Lázár K. 2005. 130; Matijevics L. 1976. 127-128; Ökrösné Bartha J. 1995. 584.

32. Egér, egér, ki a házból,
Most jöttem a kávéházból.
Ha nem jössz ki háromra,
Te vagy/leszel a fogó.
Egy, kettő, három!

2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1993, 1994)

V. Eszközös játékok szöveggel

A gyermekek folklórjában található eszközös játékok közül néhányhoz különféle dalok és mondókák is tartoznak. A hagyományos anyagot bemutató kötetekben rendszerint a hintázáshoz, a különféle labdajátékokhoz, az ugrókötelezéshez, a hangszerek készítéséhez kapcsolódnak dalok és mondókák. Az általam gyűjtött anyagban a hintázáshoz, az ugrálós játékok egyes típusaihoz, a labdázáshoz, valamint a rajzoláshoz kapcsolódik néhány rövidebb szöveg. A játékok részletes leírása a játékgyűjtemény I/2. fejezetében az adott szövegeknél jelzett helyeken található. Feltűnő, hogy ezek a dalok és mondókák jellemzően az idősebb korosztály repertoárjába tartoznak. Napjainkban az iskolaudvarokon nagyon ritkán lehet látni és hallani szöveggel kísért eszközös játékokat.
A hintázás során rendszerint az egymás mellett lógó hinták egyszerre való hajtásakor hangzott el az itt olvasható szöveg. Az ugrókötelezéshez tartozó mondókák vagy a kötélben végzendő feladatokat foglalják versbe, vagy megfelelő számú kötél hiányában az ugrálni vágyók cserélgetését biztosítják. Az erre használt, 35-ös szöveg itt közölt két variációja csupán egy-egy konkrét példa adatközlőim visszaemlékezéseiből, ők ugyanis leggyakrabban ebben a sorrendben és ezeket a virágneveket használták, annak megfelelően, hogy hányan voltak. Az alkalmazható variációk száma azonban tulajdonképpen végtelen. A gumiszalaggal játszott játékoknak több variációja van, szöveg azonban csupán az egyik egyszerű ugráskombinációhoz tartozik. Ilyenkor ez a mondóka határozza meg az ugrálás ritmusát. A labdaiskolát, illetve a hozzá tartozó, itt közölt szöveget az elmúlt években végzett megfigyeléseim során egyetlen egyszer sem láttam, vagy hallottam a gyermekektől, illetve a megkérdezett fiatalabb adatközlők sem ismerték. Ugyan ez a helyzet az 38-as számú rajzolós játékkal is. Az alább közölt szöveges játékok többsége tehát – ahogyan azt az adatközlőkre vonatkozó adatok is mutatják – ma már tulajdonképpen nem tekinthető a gyermekfolklór szerves részének.

Hintázás:
33. Egyszerre megyünk,
Káposzta a fejünk!
2010. Lányok (1986, 1989, 1990, 1994)

Ugrókötelezés:
♫ (D 6.) J I/2.8e
34a. Mackó, mackó ugorjál,
Pörögjél és forogjál,
Tapsolj egyet,
Ugorj ki!
2015. Lány (1995)

34b. … Tapsolj egyet,
Nyújtsd ki a kezed,
Nyújtsd ki a lábad,
Ugorj ki!
2010. Lány (1991)

J I/2.8d
35a. Rózsa, szegfű, ibolya,

Tulipán, nárcisz.
2012. Lányok (1984, 1986)

35b. Rózsa, tulipán, szegfű, zsálya.
2014. Lány (2000)

Gumizás
J I/2.6c
36. Koka kóla, pepszi kóla,
Svepsz!
2013. Lányok (1984, 1986)

Labdaiskola
J I/2.25.
37. Egyenlőre,
Két kettőre,
Három hatra,
Hat kilencre,
Üsd ki tízre,
Tizenegyre.
Vaskoppantó,
Gyertyatartó,
Egy a falra,
Tíz a földre.
2013. Lányok (1986, 1989)

Rajzoló
J III/1.102.
38. Sétál egy ember,
Darazsak veszik körül.
Beleesik egy tóba.
A tó fölött van két barlang,
A barlangban ül két béka.
A barlangok fölött van egy hegy,
A hegyről lelóg két borostyán.
2014. Lányok (1986)

VI. Egyéb szöveges játékok

Az itt következő szövegek nem alkotnak egységes csoportot, olyan játékokhoz tartoznak, amelyek a fenti kategóriákba nehezen lettek volna besorolhatók, s a játékgyűjteményben is különböző fejezetekben kaptak helyet. Ilyenek a különféle egyszerű mozgásos, vagy ügyességi játékokhoz tartozó mondókák (például futás, vagy egymással szembe háton fekve „biciklizés" az összeérintett talpakkal), a megszólalást tiltó, a gyermekek által *csöndkirály*nak nevezett játék szövegváltozatai, a sótörés nevezetű ügyességi, illetve erőjátéknak is titulálható kétszemélyes elfoglaltsághoz tartozó felelgetős mondóka, vagy az *hüvelyk szkander*nek, illetve humorosan *paraszt-nintendó*nak is nevezett ügyességi játék bevezető szövege. Ezen kívül itt közlöm az akáclevéllel történő szerelmi jósláshoz tartozó kötött szövegeket is.
Az alább bemutatásra kerülő szövegek egy részét a mai gyermekek már nem használják, jellemzően inkább az idősebb adatközlőimtől gyűjtöttem ezeket a mondókákat. A sétálós, vonulós játék a hozzá tartozó szöveggel, illetve szövegváltozatokkal, valamint a szerelmi jóslás azonban ma is része az általam vizsgált korosztály, pontosabban inkább a lányok folklórjának. Utóbbit a gyermekek akáclevél, vagy valamiféle virág szirmainak tépkedése közben szavalják. Az előbbi játék, a 44-es számot viselő mondóka változatai rendszerint egy-egy hosszabb séta, vagy kirándulás során kerülnek elő, de olykor az iskolaudvaron körbe-körbe járva is elhangzanak. Az együtt sétáló barátnők egymásba karolnak, a szöveg ritmusának megfelelően egyszerre lépkednek, egy adott ponton megállva pedig végrehajtják a szövegben szereplő „feladatokat".

Futás
39. Fussunk, szaladjunk,
Hadd lobogjon a hajunk!
2010. Lányok (1986, 1989, 1990, 1994) és fiúk (1993, 1994)

Játék a lábakkal
40. Biciklizünk, biciklizünk,
Tálicska, telena.
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994)

Csöndkirály
J III/3.120.
41a. Mátyás király Gömörbe/gödörbe,
Beleszart a vödörbe.
Aki három után megszólal,
Azé lesz a vödör szar.
Egy, kettő, három!
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1990, 1994, 1995) és fiúk (1987, 1994)

41b. Mátyás király Gömörbe,
Beleszart egy vödörbe.
Aki hamarabb megszólal,
Az eszi meg a vödör szart.
2010. Lány (1987) és fiú (1993)

Sótörés
J II/1.53.
42. Sót törünk,
Borsot törünk,
Tökkel harangozunk.
- Mit látsz?
- Napot, Holdat, csillagot,
Abban látok egy papot,
Sós kenyérbe harapott,
Tegyél le, mert meghalok!
2014. Lányok (1986)

Hüvelyk szkander
J II/1.48.
43. Egy, kettő, három, négy,
Hüvelyk harcos készen légy.
Meghajlás, támadás!
2015. Lány (1994)

Vonulás/sétálás
44a. Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, tíz.
Egy kalap, egy táska, egy esernyő, és
Előre, hátra, oldalt, vissza.
2010. Lányok (1986, 1989, 1990) és fiú (1994)

44b. …
Egy bot, egy kalap egy esernyő, és
Előre, hátra, oldalt, vissza,
Föl, le, cikk-cakk.
2011. Lányok (1994, 2004, 2005)

44c. Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, tíz.
Egy bot, egy kalap, egy táska, egy esernyő, és
Előre, hátra, oldalt, vissza,
Lent, fönt, cikk-cakk.
2010. Lányok (1997, 1998)

Szerelmi jóslás
J III/6.134.
45a. Szeret, szívből,
Igazán, egy kicsit,
Nem.
2012. Lányok (1986, 2000)

45b. Szeret, nem szeret,
Szívből, színből,
Igazán, utál.
2012. Lányok (1994)

45c. Szeret, nem szeret,
Szívből, igazán,
Kicsit, sehogy/nagyon.
2012. Lányok (1988, 1989, 2002)

45d. Szeret, nem szeret,
Szívből, igazán,
Mindhalálig, az oltárig,
Egyáltalán nem.
2015. Lány (1995)

Cselekvés nélküli, játékokhoz nem köthető szövegek

VII. Csúfolók

A világszerte ismert csúfolók, azaz a bizonyos személyeket, illetve tulajdonságokat kigúnyoló dalok, vagy rövid, frappáns rigmusok a gyermekek folklórjának fontos és központi szövegei.[732] Ennek a folklórműfajnak a költői eszközei az egyszerű kinevetéstől a burkolt, ironikus megfogalmazásokon át a nyílt gúny bántó formájáig igen széles skálán mozoghatnak[733], ahogyan ezt a következő szöveggyűjtemény is illusztrálja.

A szemtől szemben, vagy hát mögött történő csúfolás, az ezáltal való megszégyenítés a hagyományos közösségekben a közösség büntetéseinek egyik formája is volt, mellyel a közösség tagjai a megszokott rendtől tulajdonságaival, cselekedeteivel eltérő egyénről alkottak véleményt.[734] A másként viselkedők kinevetésének pedig nem csak bíráló hatása van, hanem az általánosan elfogadott normák betartására is késztet. A közösségi normáktól valami módon eltérők kizárása, elutasítása pedig a jó és a rossz közötti távolságtartás folyamatos újrafogalmazásán és erősítésén kívül az adott közösség védelmét is szolgálja.[735] Ez a mechanizmus pedig nem csak a felnőttek, hanem a gyermekek világában is működött és működik ma is.

Az itt közölt szövegek egy része a hagyományos anyaggal megegyező, vagy annak variánsait felmutató jellem-, vagy tulajdonságcsúfoló, illetve a különböző neműeket csúfoló szöveg. Ezeken kívül azonban általános csúfolónak is nevezhető, bárkire, bármikor alkalmazható változatokat is találhatunk a gyűjteményben. Ebben a fejezetben kaptak helyet azok a szövegek is, amelyek tematikailag ugyan a csúfolókhoz tartoznak, s eredetileg minden bizonnyal azok is voltak, azonban a gyermekek ma már nem feltétlenül, vagy egyáltalán nem ebben a funkcióban használják őket. Csúfolókkal rokon szövegek a gyűjtemény más részeiben is megjelennek. Ilyenek például a XII/196-os számú szöveg zsidókat emlegető változatai, vagy a XII/204b jelű szöveg lila mezes újpesti focistákat gúnyoló versszakai. Ezeket a szövegeket azonban nem akartam elválasztani a további variánsaiktól. Mivel pedig ezek a variánsok már nem kapcsolódnak a csúfolókhoz, így a csúfolókkal rokon változatok is más fejezetekben kerültek közlésre.

46a. Lányok, lányok,
Büdös a pofátok/pinátok!
2010. Lányok (1984, 1994)

[732] A csúfolók és gúnydalok igen régi múltra tekintenek vissza. A magyar gúnyversek – melyekről az első írásos emlékek a XVI. századból maradtak ránk (Hargittay E. 1983. 8.) – elsősorban a középkori vágáns énekköltészetből, valamint a deákos költészetből veszik eredetüket, s a XVII-XVIII. századi magyar közköltészeti anyagban már szép számmal találhatunk ilyen szövegeket (lásd például Küllős I. – Csörsz R. I. 2000.). Ezekben a játékos incselkedésen, vagy az egyszerű trágárságon túl az oktatás, vagy kioktatás is lehetett cél. A konkrét szövegek mellett azonban egyéb források is tájékoztatnak a csúfolás közkedveltségéről. Egy kifejezetten a gyermekekre vonatkozó, illetve nekik szóló szövegben például a következőképpen oktatja Edvi Illés Pál őket a csúfolásról: „A csúfolás sem csekélyebb vétek, mint a szitkozódás. Azért […] egymásra csúfnevet ne adjatok; sem zsidót, tótot, németet, vagy akármi idegen nyelvű és öltözetű embert soha ki ne csúfoljatok; annál inkább némát, siketet, sántát, vakot, eszelőst és törvénytelen (vagy zab-) gyermeket ki ne nevessetek…” (Edvi I. P. 1837. 121.)

[733] MNL I. 1977. 538.

[734] Tárkány Szücs E. 2003. 788-789.

[735] Bíró A. Z. 1997. 57, 68.

46b. Lányok, lányok,
Földi boszorkányok!
2010, 2015. Lányok (1986, 1989, 1990) és fiúk (1986, 1993, 1994, 2007, 2008)

46c. …
Föld alatt laknak,
Békát/cukrot szopogatnak!
2010. Lányok (1986, 1989, 1990, 1994) és fiúk (1986)

46d. Lányok, lányok,
Lekváros a szátok,
Nyalja a cicátok.
2014. Lány (1989)

47a. Fiúk, fiúk,
Lukas/szaros a bugyijuk!
2010, 2015. Lányok (1984, 1986, 1989, 1990, 2007, 2008)

47b. …
Kilátszik a kukijuk!
2010. Lányok (1984, 1986, 1990)

48a. Két szerelmes pár,
Mindig együtt jár,
Egy tányérból esznek,
Mindig/Mégis összevesznek.
2010. Lányok (1984, 1986, 1987, 1989, 1990, 1992, 1994) és fiúk (1989, 1993, 1994)

48b. …
Asztal alá/Bokor alatt bújnak,
Ott is csókolódznak!
2010. Lányok (1984, 1986, 1990, 1992, 1994) és fiúk (1989, 1994)

49a. Utánozós majom,
Ott mászik a falon!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1993, 1994)

49b. …
Utána a kukta,
Jól seggbe rúgta!
2010. Lányok (1986)

49c. …
Számolja a betűket,
Megeszi a tetűket!
2012. Lányok (1998, 2000)

50. Árulkodós Júdás,
Nem kap piros tojást!
2010. Lányok (1989, 1992, 1994) és fiúk (1993, 1994)

51. Irigy kutya, bújj a lukba,
Onnan meg a wc lukba!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994)

52a. Síró, pityogó,
Kéthónapos kiscsikó!
2010. Lányok (1986)

52b. Síró, pityogó,
Iskolába nem való!
2014. Lány (1994) és fiú (1994)

52c. Síró, picsogó,
Óvodába nem való.
2011. Lány (1989) és fiú (1993)

52d. …
Óvó néni szereti,
[…]
2014. Lány (1994)

53a. Bá, buci bá,
Bújj az ágy alá!
2010. Lány (1987) és fiúk (1993, 1994)

53b. …
Húzd ki a medvét,
Csókold meg/nyald ki a seggét!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1993, 1994)

54. *Balázs* mondja: csicska, hopp!
Bandi mondja: pattanok!
2010. Lányok és fiúk (1986)

55. Belátni Bécsig,
Banyakemencéig,
Ott ül a bába
Fekete ruhába!
2011. Lányok (1986, 1989)

56. Digi-dagi, daganat,
Kergeti a halakat,
De a halak ügyesek,
Digi-dagi elesett!
2011. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1986, 1987)

57. Szép vagy, szép vagy, szebb a napnál,
De nem vagy szebb a valagamnál.
2010. Lányok (1986, 1994) és fiú (1994)

58a. Amerika, London, Párizs,
Kérem, maga nem normális!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiú (1994)

58b. Amerika, London, Moszkva,
Kérem, maga kelkáposzta!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994)

59. Stikk, stikk, nulla, négy,
Nem forog az észkerék.
Rakjanak be/Tegyenek bele elemet,
Hadd forogjon eleget.
2010. Lányok (1986)

60a. Hülye gyerek,
Feje kerek,
Orra lapos,
Fülig szaros.
2010. Lányok (1986, 1989) és fiú (1994)

60b. …
Lába iksz,
Töke gipsz.
2010. Lányok (1989, 1994) és fiúk (1993, 1994)

61. Á-sok, á-sok,
Pisis pelenkások!
2011. Lányok (1989, 2001, 2002)

62. Bé-sek, bé-sek,
Szarba dobott kések!
2011. Lányok (1989, 2001, 2002)

♫ (D 7.)
63. Jaj, de büdös lábszag van, lábszag van, lábszag van,
Mert a *Dani* köztünk van, köztünk van, köztünk van.
2014. Lányok (1986)

64. Tricikli, tricikli,
Menj az ágyba cicizni!
2012. Fiú (2002)

65. Bi, bi, bi,
Orrod alá szalámi!
2015. Fiú (2007)

Funkciójukat vesztett csúfolók

66a. Petőfi Sándor
Gatyába táncol!
2010. Lány (1993) és fiúk (1987, 1993, 1994)

66b. …
Felesége bugyiba,
Úgy mennek a moziba.
2014. Lány (1994) és fiú (1993, 1994)

66c. … Felesége bugyiba,
Úgy mennek a moziba.
Leülnek egy padra,
Pont a kutyaszarba,
Nézik a filmet/Megnéznek egy filmet,
Közbe bepisilnek.
2010. Lányok (1986, 1989, 1998) és fiúk (1986, 1989)

66d. Petőfi Sándor
Nagyival smárol.
2012. Lányok (1998, 2004)

♫ (D 8.)
67. Katona bácsi haptákba,
Bekakilt a nadrágba.
Katona/Sári néni mossa ki,
Fúj, de büdös, dobja ki.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994, 1997, 1998) és fiúk (1987, 1989)

♫ (D 9.)
68. Én, szegény tót legény
Mindig krumplit kapálok,
Én, szegény tót legény
Vékonyakat kakálok!
2010. Fiú (1989)

69. Sitty, setty, sütty,
Három zsidófütty.
2010. Fiú (1989)

VIII. Tréfás felelgetők, beugratók

A csúfolókkal – s nem mellesleg a viccekkel is[736] – rokon beugratók szép számmal jelennek meg a mai budai gyermekfolklórban. A beugratók működésének fontos feltétele a beugratni kívánt fél engedelmessége, azonban nem csak ezt, hanem a váratlan, vagy az adott szituációban értelmezhetetlen kérdéssel okozott értetlenséget, illetve a kíváncsiságot is felhasználják a gyermekek egymás nevetségessé tételére.
A beugratóknak ez alapján több, a hagyományos falusi folklóranyagban is megtalálható formáját különíthetjük el.[737] Az egyik típusban a másikat becsapni kívánó gyermek egy látszólag teljesen ártalmatlan kérdést tesz föl a társának, s amikor megkapja az evidens, előre várt választ, már jön is a trágár, vagy a másikat kigúnyoló csattanó.[738] Egy másik típusban a kezdeményező egy egyszerű, hétköznapi szó, vagy mondat kimondására szólítja föl a másik gyermeket, s ha az beugrik, és elismétli a hallottakat, azonnal hangzik a rárímelő, szellemes felelet. Ehhez a típushoz kapcsolhatók azok a szövegek is, amelyekben a kezdeményező fél a másikat arra szólítja föl, hogy minden mondatra válaszolja ugyan azt a szót, vagy rövid mondatot. A válaszolgató az első néhány mondat után automatikusan rávágja a kívánt feleletet, s általában ekkor következik a csattanó, amelynek lényege, hogy a válaszolgató nevetségessé váljon, vagy olyan dolgot mondjon ki, amit valójában nem szeretne. Más beugratókban (például a 93-as beugratás változataiban) a szöveg játékos módon történő eltorzulása teszi nevetségessé azt, aki teljesíti, vagy kipróbálja a feladatot. Találhatók még az anyagban ezek mellett olyan szövegek is, amelyekhez különféle gesztusok is tartoznak, illetve olyanok is, amelyekben nem a szöveg, hanem a hozzá tartozó gesztus kap kitűntetett szerepet. Ilyen például a 94, 95, 96-os szöveg, melyek „segítségével" a gyermekek pofon ütik gyanútlan társaikat, fityiszt mutatnak, vagy *bemutatnak* nekik. Maga a beugratás, illetve a különböző típusai – mint említettem – nem tekinthetők újdonságnak, azonban az itt közölt szövegek nagy része nem azonos a korábbi anyaggal. Jó részük újabb, városi fejlemény, vagy a korábbiak újabb variációja.

70. - Mit mondtál?
- Kiskancsóba/Kiskosárba fingottál!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1986, 1987, 1989, 1993)

71a. - Mi van?
- A segged kivan.
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1989, 1993)

71b. …
- És holnap mi lesz?
- A segged ismét kilesz!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiú (1989)

[736] Katona I. 1980. 10.
[737] Idevágó korábbi folklóranyagot többek között a következő helyeken olvashatunk: Dolányi A. 1996. 137-140; Szapu M. 1996. 192; Molnár I. 32, 44, 47, 52, 66; Kriston Vízi J. 1989. 512; Kálmány L. 1881. 96, 159; Faragó J. – Fábián I. 1982. 340-345.
[738] Ennek egy változata az a típus, amelyben az ártatlan – vagy kevésbé ártatlan – kérdést (például: Mit mondtál?) nem a másikat beugratni kívánó személy, hanem egy gyanútlan egyén teszi föl, a kérdést meghalló egyén azonban erre valami humoros, vagy trágár feleletet ad.

71c. …
- És holnap mi lesz?
- Még jobban kilesz!
- És aztán?
- Húzod magad után.

2010. Lány és fiú (1989)

72. - Mit bámulsz?
- Egyet fingok, elájulsz!

2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994) és fiúk (1986, 1987, 1989, 1993)

73. Mit néző?
Nem vagyok én intéző!

2010. Lány (1994)

74. - Mióta?
- Mióta apád pilóta.

2010. Lány (1989, 1994) és fiúk (1989, 1993, 1994)

75. - Mondjak egy viccet?
- Igen!
- Kilóg/Kilátszik a slicced!

2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994)

76. - Mondjak egy viccet? De ne szólj bele!
- Jó.
- Már beleszóltál!

2010. Lányok és fiúk (1986, 1989, 1994)

77. - Szereted a minyont?
- Igen.
- Amit a majom kinyom?

2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1989, 1993, 1994)

78. - Szereted a banánt?
- Igen.
- Amit a majom kihányt?

2010. Lányok (1986, 1989) és fiú (1994)

79. - Mit mond a kígyó?
- Sssssssz.
- Ereszt a fejed?

2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1986, 1989, 1994)

80. - Kérsz?
- Igen!
- Kapsz! Csigabiga faszt!

2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1986, 1989, 1993)

81. - Kell alma?
- Kell!
- Várd meg az estét,
Jönnek a kecskék,
Húzd meg a farkát,
Potyognak az almák!
2011. Lány (1986)

82. - Paraszt bácsi a szekéren szalonnázik. Ismered?
- Nem.
- Ő se téged!
2010. Fiúk (1989, 1994)

83. - Megadtad a címet?
- Milyen címet?
- A gecimet!
2011. Fiúk (1993, 1994)

84. - Keresett a Feri.
- Milyen Feri?
- Aki a faszát a szádba veri!
2011. Fiúk (1993, 1994)

85. - Mennyi tíz hatod, meg tíz hatod?
- Húsz hatod!
- Húzhatom (a hajadat)?
2010. Lányok (1986) és fiúk (1986, 1987, 1989, 1993)

86. - Bácsi! Álljon meg!
(járókelő megáll)
- Meghoztuk a tökgyalut,
Nem is használtuk, csak elmostuk!
Két foga kitörött… basszák meg!
2010. Fiú (1989)

87a. Bácsi! Maga nem mohácsi?
2010. Fiú (1989)

87b. Néni! Maga nem szécsényi?
2010. Fiú (1989)

88a. Én vagyok én, te vagy te,
Melyikünk a (nagyobb) hülye, én vagy te?
2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1987, 1994, 1995)

88b. Én vagyok én, te vagy te,
Ki a szamarabb, én vagy te?
2010. Fiú (1989)

89. Mondd azt hogy…

a. - 13/33/73.
- Nyald a seggem télen-nyáron!
2010. Lányok (1984, 1989, 1994) és fiúk (1987, 1994)

b. - 25.
- Csókold meg az ördögöt!
2012. Lány (1988)

c. - 66.
- Seggem a szádra pattanhat.
2010. Lányok (1989, 1994) és fiúk (1987, 1994)

d. - Akármi.
- Orrod alá szalámi!
2010. Lány (1986)

e. - Bicikli.
- Menj az ágyba cicizni!
2011. Fiú (2002)

f. - Búvár.
- A seggedbe turkál.
2011. Lányok (1989, 1994) és fiú (1993)

g. - Csütörtök
- Vigyen el a kisördög!
2012. Lány (1988)

h. - Feri.
- Aki az orrodat a seggedbe veri.
2010. Fiúk (1987, 1994)

i. - Fordítva.
- Menj a falnak ordítva!
2012. Fiú (2001)

j. - Gereblye.
- Tetű van a fejedbe.
2012. Lány (1988)

k. - Motor.
- A seggedbe kotor.
2014. Lányok (1989, 1994)

l. – Oszkár.
- Aki a seggedbe motoszkál.
2014. Fiú (2005)

m. - Pók.
- Az orrodon lóg.
2010. Lányok (1986, 1989)

n. - Sandokan.
- Szaladj a fing után!
2012. Fiú (2001)

o. - Villamos.
- Apád segge/Feneked csillagos.
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994, 2002, 2003) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994)

p. - Villamos.
- Hét/száz méteres bikafos.
2010. Fiúk (1993, 2001)

q. - Vonat.
- A seggedbe tolat.
2010. Lányok (1986, 1989, 1994, 2002, 2003) és fiúk (1987, 1994, 2001)

r. - Vonat.
- Apád a wc-be tolat.
2010. Lányok (1986, 1994)

90. Válaszold minden mondatomra azt, hogy…

a. Soha!
- Felmész a lépcsőn.
- Végigmész a folyosón.
- Benyitsz az ajtón.
- Ott vár egy nő.
- Bebújtok az ágyba.
- Mikor jöttök ki?
2010. Lányok (1997, 1998, 2004, 2005)

b. Palacsinta!
- Beszállsz a liftbe.
- Megnyomod a gombot.
- Elindul a lift.
- Elakad a lift.
- Lezuhan a lift.
- Mi lesz belőled?
2010. Lányok (1997, 1998, 2004, 2005)

c. Férfi vagyok!
- Leparkolsz a kocsiddal.
- Bemész a boltba.
- Megveszel egy paradicsomot.
- Kijössz a boltból.

- Beszállsz a kocsidba.
- Ott vár egy nő.
- Azt mondja neked:

2010. Lányok (1997, 1998)

d. Én is.
- Reggel felkeltem.
- Megmosakodtam.
- Felöltöztem.
- Kimentem reggelizni.
- Kinyitottam a hűtőt.
- Megrohadt a sajt.

2011. Lányok (2002, 2003)

91. - Mondd sokszor egymás után, hogy fehér!
- Fehér, fehér, fehér, fehér…
- Mit iszik a tehén?
- Tejet. *(Általában ez az automatikus válasz.*)

2014. Lányok (1986) és fiúk (1987, 1993, 1994)

92. Mond azt sokszor egymás után, hogy Nagy Árpi!

2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994) és fiúk (1989, 1993, 1994)

93. Fogd meg a nyelved, és mondd azt, hogy…

a. Utca végén sarok!

2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994, 2001)

b. Lányok ülnek a fasoron.

2014, 2011. Lány (1989) és fiúk (1993, 1994, 2001)

c. Minden lány után sarok a fasoron.

2011. Fiúk (1994, 2001)

Pofonvágás
J III/2.117.
94. Ez itt a Tisza vágás,
Ez itt a Duna vágás,
Ez meg a pofonvágás/nyakonvágás!

2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1987, 1989, 1993)

Fityisz mutatás
J III/2.118.
95. Nyisd ki a kukát,
Vedd ki a rongyot,
Csukd be a kukát,
Tedd rá a rongyot.

2014. Lányok (2004, 2005) és fiúk (1993, 1994)

Bemutatás
J III/2.119.
96. Homok, homok, kő, homok, homok.
Elfújom a homokot.
2012. Lányok (2002, 2003)

IX. Mindennapi események, jelenségek

A gyermekek a hétköznapok során gyakran előforduló, esetleg nap, mint nap rendszeresen ismétlődő helyzetekhez gyakran különféle szövegeket, rigmusokat kapcsolnak. Ezek közül bizonyosak szorosan a gyermekvilághoz kötődnek (mint például a játékra szólító szövegek), mások pedig a felnőtt világban is meglévő, mindennapi helyzetek, események (például az evés, vagy a köszönés) gyermeki megítélését, értelmezését, vagy épp átalakítását mutatják. Felosztásomban ide kerültek a természeti jelenségekhez és az állatvilághoz kötődő szövegek is, ezek ugyanis a mai gyermekek folklórjában nem alkotnak olyan egységes és bőséges szöveganyaggal rendelkező csoportot, mint azt a hagyományos gyűjteményekben gyakran láthatjuk. Az itt közölt szövegek általában akkor kerülnek elő, amikor az adott hétköznapi helyzet, vagy jelenség éppen fennáll, azonban ez a kijelentés a tabu szavakat tartalmazó szövegek esetében nem mindig állja meg a helyét – ezek ugyanis néha a tabutörés kedvéért, a helyzettől és jelenségtől függetlenül is elhangzanak.

A közölt szövegek egy részéhez gesztusok is tartoznak. A békülési szövegek például a gyermekek szerint csak úgy érvényesek, illetve akkor számítanak igazi békülés jelének, ha a békülni vágyó felek jobb kezük kisujját összeakasztva, s kezüket ütemesen rázogatva mondják el közösen a mondókát. Az asztalnál szavalt szövegekhez – melyeknek egyik fontos funkciója az ételre való várakozás idejének kitöltése – rendszerint hozzátartozik az asztal mindkét tenyérrel, vagy az evőeszközöket a kézbe szorítva ököllel való ütemes ütögetése. A katicáról szóló szöveget pedig rendszerint úgy adják elő a gyermekek, hogy a mondóka elején úgy tesznek, mintha egy, a tenyerükön lévő katicát simogatnának, majd a matrica szónál ujjukat a tenyerükbe nyomják, mintha matricát akarnának csinálnának a katicabogárból.

A mindennapi eseményekhez és jelenségkehez kapcsolódó dalok és mondókák jelentős részének párhuzamai a hagyományos gyermekfolklór-gyűjteményekben is megtalálhatók. Feltűnő azonban – mint említettem – az állatvilágra és a természeti jelenségekre vonatkozó szövegek számának drasztikus csökkenése, illetve bizonyos szövegcsoportok erőteljes átalakulása. Mindez természetesen a gyermekek környezetében, életében bekövetkezett változásokat is jól mutatja. A köszönési formulák humoros továbbköltésére például vannak a hagyományos folklóranyagból is párhuzamaink[739], azonban mára a köznyelvből kikopott formulák (például Adjon Isten jó napot!, Alázatos szolgája!) helyett természetesen a ma használatos, a gyermekek körében épp aktuálisnak tekinthető változatok (például Helló!, Csá!) a kiindulópontjai ezeknek a rigmusoknak.

Játékba hívás

97. Ki játszik ilyet,
Majd megmondom, milyet!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiú (1994)

Fizikai, vagy szóbeli bántás:

98. Nem fájt, nem fájt,
Köszönöm a lekvárt!
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1992, 1994) és fiúk (1993, 1994)

[739] Lásd például: Bereczky J. 2006. 102-103; Gágyor J. 1982. I. 317; II. 635; Papp K. 1905. 307.

99. Aki mondja másra,
Az mondja magára.
Te mondtad magadra,
Béka nő a hasadba!
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1994) és fiúk (1989, 1993, 1994)

100. Egyik fülem sós, másik fülem paprikás,
Nem hallom, hogy mit dumálsz!
2010. Lányok (1986, 1989)

Csere:
101a. Csere-bere fogadom,
Többet vissza nem adom!
2010. Lányok (1986, 1988, 1989, 1994) és fiúk (1993, 1994)

101b. …
Ha visszakéred,
Száz forintot kérek!
2014. Lány (1988)

Visszautasítás
102. Nem adom,
Inkább körülszaladom!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994)

Békülés
103a. Béke, béke, szent a béke,
Beleszart a kis egérke.
2010. Lányok (1986)

103b. Béke, béke, barátság,
Mi volt ez a szamárság.
2010. Lányok (1994, 2003)

Asztalnál
104a. Éhesek vagyunk,
Enni akarunk!
Ha nem kapunk finom kaját,
Kitépjük a szakács haját!
2010. Lányok (1986) és fiú (1994)

♫ (D 10.)
104b. Éhesek vagyunk,
Enni akarunk,
S mi addig-addig dalolunk,
Míg enni nem kapunk.
2011. Lány (1994) és fiú (1988)

Köszönés
105a. Helló, szia, csá, cső,

Van nálad egy távcső?
Ha nincs nálad egy távcső,
Akkor helló, szia, csá, cső.
2010. Lányok (1986, 1994) és fiú (1993)

105b. Helló, szia, szevasz,
Van nálatok terasz?
Ha nincs nálatok terasz,
Akkor hello, szia, szevasz.
2010. Lányok (1989, 1994) és fiú (1993)

106. Csá, csumi, csákó, csőtészta,
Csokoládé, Nutella.
2010. Lányok (1989, 1994) és fiú (1994)

Nemtetszés kifejezése
107. Mije van a fának?
Levele, levele!
Mit csinál a szél?
Fúj, fúj!
2014. Lányok (1986, 1988, 1989) és fiúk (1986, 1994)

Időjárási jelenségek
108a. Esik az eső, süt a nap,
Paprika Jancsi mosogat.
2010. Lányok (1986, 1989) és fiú (1994)

108b. …
Elromlott a pipája,
Jancsi bácsi csinálja,
Nem kell neki csinálni,
Úgyis tud vele pipálni.
2010. Lány (1986) és fiú (1989)

108c. …
Hát az öreg mit csinál?
Hason fekszik, úgy pipál.
Eltörött a pipája,
Jancsi bácsi csinálta.
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1993) és fiú (1989)

108d. …
Hát az öreg mit csinál?
Kilyukadt a feneke.
2010. Fiú (1989)

108e. …
Hát az öreg mit csinál?
Paplan alatt szundikál.
2010. Lányok (1997, 1998)

108f. …
Esik az eső, fúj a szél,
Paprika Jancsi nem henyél.
2010. Fiú (1987)

109a. Esik a hó, fingik a ló,
Seggen csúszik a télapó.
2010, 2014. Lányok (1989, 1994) és fiúk (1987, 1989)

109b. Esik a hó, fingik a ló,
Seggen csúszik az igazgató.
2010. Fiúk (1987, 1993, 1994)

109c. …
Becsúszik az irodába,
Tüske ment/gombostű/szálka megy a valagába,
Doktor bácsi kihúzta,
Véres lett a bugyogója.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994, 2000) és fiúk (1986, 1989, 2001)

110. *Gádzsó* fasza gyerek, nem fázik,
Kint a/Még a/Kurva hidegben is tornázik.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994) és fiúk (1989, 1993, 1994, 1995)

111. Itt a tavasz, itt az éc,
Használj gumit/kotont, tovább élsz!
2010. Lány és fiú (1994)

Állatvilág
♫ (D 11.)
112. Csiga-biga gyere ki,
Ég a házad ide ki,
Ha nem jössz ki, bemegyek,
Szétverem a fejedet.
2015. Lányok (1986, 1989, 1994, 2000) és fiúk (1986, 1994, 2001)

113. Katica, katica,
Matrica matrica.
2015. Lányok (1986, 1998) és fiúk (1986, 1992)

Menetelés
114a. Bal-jobb, bal-jobb,
Mennek a majmok.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994) és fiúk (1987, 1989, 1993)

114b. …
Utca végén megállnak,
Wc papírt dobálnak/zabálnak.
2010. Lányok (1997, 1998)

114c. …
Budapesten megállnak,
Seprűnyélen dudálnak.
2012. Lányok (1998, 2000)

Fájdalom
115. Fáj a lába? Amputálja!
A villamos/MÁV ingyen csinálja!
2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994)

116. Fáj a feje? Golyót bele!
Nem lesz többet gondja vele!
2010. Lány (1986) és fiúk (1987, 1989, 1993)

117. Fáj a torka? Nyeljen zsilettpengét.
Mintha elvágták volna!
2010. Fiú (1989)

Wc-költészet:
118a. Ülök a wc-n,
A wc-nek a lécén.
A nap betűz,
A bűz kiűz.
Jönnek a legyek,
Na, én innen megyek.
De most jött a (nagy) hír,
Hogy nincs wc papir.
2014. Lányok (1986)

118b. …
Bassza meg a jegesmedve,
Itt ülhetek egész este.
2014. Lány (1994)

119a. Bölcs Salamon/Mátyás király mondta vala:
A hangos fingnak nincsen szaga.
De amelyik sunyi, lapos,
Annak szaga irtózatos.
2014. Lány (1994) és fiúk (1993, 1994)

119b. …
És amelyik csúszik-mászik,
Attól ember falra mászik.
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1993, 1994) és fiúk (1989, 1994)

118c. Bölcs Salamon mondta vala:
A nagy fingnak nincsen szaga.
De amelyik hang nélküli,
Annak szaga rendkívüli!

Bölcs Salamon mondta vala:
A hangos fingnak nincsen szaga.
De amelyik halkan dudorászik,
Attól ember falra mászik.
2010. Fiú (1989)

120. *Fing ABC*
Alfarhang,
Hátvágánygáz,
Seggperemreccs,
Végbélszél,
Fing,
Lyukluft,
Ürgyűrűfütty.
2012. Lányok (1986, 1989, 1994)

X. Játék a nyelvvel és a hangokkal

A kortárs gyermekfolklór-szövegek egy tekintélyes részében fontos szerepet kap maga a nyelv, illetve az ebben rejlő lehetőségek kreatív alkalmazása és variálása. Ilyen játékos elem lehet a szöveg bizonyos szavainak lerövidítése, vagy épp kibővítése (121-es, 123-as szöveg), illetve a magánhangzók cserélgetése (122-es szöveg). Más szövegekben – például a különféle végtelenített dalokban és mondókákban – az ismétlések különféle változatai adják a dal, vagy a mondóka játékosságát. Megint másokban (például a 144, 145-ös szövegben) a nyelvi szabályokat hagyják figyelmen kívül a gyermekek a rímek kedvéért, vagy éppen a nyelvünkben megszokottól eltérő hangsúlyozással alakítják át a mondókákat, amelyek ezáltal idegen nyelvűnek hatnak (146, 147-es szöveg). Ezen kívül találhatunk még a gyűjtemény jelen fejezetében olyan dalokat és mondókákat is, ahol a játékosság nem kifejezetten a szöveghez, illetve annak átalakításához kötődik, hanem a szöveg mondása közbeni hangerő változtatásában, vagy a hangadás különféle változataiban nyilvánul meg (149, 150, 151-es szöveg).
A 127-es számot viselő szövegnek alapvetően csupán az a, b és c változatai illeszkednek a nyelvvel való játék kategóriájába. Mivel azonban nem akartam ezeket a szorosan összetartozó változatokat egymástól szétválasztani és külön fejezetekben közölni, a szöveg minden változata itt, a nyelvi játékoknál kerül közlésre.

A nyelvvel való játék az alább olvasható szövegek tanulsága szerint fontos szerepet kap a trágárságokat, tabu szavakat tartalmazó dalok és mondókák esetében is. Játékos formában ugyanis – mint fentebb erről már bővebben esett szó – ezek a dolgok is sokkal inkább kimondhatóak, vagy legalább is nem követi őket komolyabb szankció a felnőttek részéről. Az ötletesség, a játékosság, vagy a humor, amivel ezek az alapvetően tabunak számító szövegek meg vannak fűszerezve, ugyanis kicsit elveszi a tiltott szavak és kifejezések élét.
A fentebb leírtak természetesen a gyermekekben nem mindig tudatosulnak, nem feltétlenül fogalmazódnak meg ilyen formán. Nem is mindig könyvelik el ezeket a szövegeket nyelvvel való játékként. Azonban ettől függetlenül – ahogyan azt a csúfolóknál is tettem – a tematikailag, illetve használatukat tekintve ide sorolható szövegek ebben a fejezetben kerülnek közlésre.

♫ (D 12.)
121. Fenn a falon, fenn a falon van egy kicsi bolha,
Fenn a falon, fenn a falon van egy kicsi bolha.
Nézd a kicsi bolhát, hogy járja a polkát,
Fenn a falon, fenn a falon van egy kicsi bolha.
2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1989, 1993)

♫ (D 13.)
122. Szép az ici-pici női cipő, női cipő, női cipő,
Benne óvatosan lépked a nő, lépked a nő, a nő.
2010. Lányok (1986, 1987, 1989, 1994) és fiúk (1987, 1989)

♫ (D 14.)
123. Süvít az északi szél, hahó!
Szakad a hajókötél, hahó!
Nem baj, ha szakad a hajókötél,
Mert van még egy pótkötél.

…Mert van még egy pót-pótkötél.

…Mert van még egy pót-pót-pótkötél

…Mert nincs már több pótkötél.

2012. Lányok (2002, 2003)

124. Volt egyszer egy öreg-öreg ember,
Annak volt egy öreg-öreg könyve,
És abba az öreg-öreg könyvbe az volt írva, hogy
Volt egyszer egy öreg-öreg ember…

2010. Lányok (1986)

125a. Tíz kicsi gumimaci megy a sivatagban,
Arra megy a Ham-ham, bekap egyet nyam-nyam.
Most már csak kilenc kicsi gumimaci megy a sivatagban.
Arra megy a Ham-ham, bekap egyet nyam-nyam.
Most már csak nyolc/hét… három/két kicsi gumimaci megy a sivatagban.
Arra megy a Ham-ham, bekap egyet nyam-nyam.
Most már csak egy kicsi gumimaci megy a sivatagban.
Hazamegy az anyukájához.
Kérdezi az anyukája: - Hol vannak a többiek?
- Hát, az úgy volt, hogy tíz kicsi gumimaci megy a sivatagban…

2010. Lányok (1989, 1993, 1994) és fiúk (1987, 1989, 1994, 2000)

125b. Tíz kicsi gumicici megy a sivatagban…

2012. Fiú (1986)

125c. Tíz kicsi gumimaci megy a sivatagban,
Arra megy a róka, bekap egyet nyam-nyam.
Most már csak kilenc kicsi gumimaci megy a sivatagban,
Arra megy a róka, bekap egyet nyam-nyam.
Most már csak nyolc/hét… három/két kicsi gumimaci megy a sivatagban,
Arra megy a róka, bekap egyet nyam-nyam.
Most már csak egy kicsi gumimaci megy a sivatagban.
Hazaér.
Kérdezi az anyukája: - És a többiek?
- Hát, az úgy volt, hogy tíz kicsi gumimaci megy a sivatagban…

2010. Lányok (1997, 1998)

126. Tíz kicsi fasírozott
Hazafelé masírozott.
Arra ment egy indián,
Hamm, bekapott egyet.

Kilenc kicsi fasírozott
Hazafelé masírozott.
Arra ment egy indián,
Hamm, bekapott egyet.

Nyolc/hét/hat/öt/négy/három/két kicsi fasírozott
Hazafelé masírozott.
Arra ment egy indián,
Hamm, bekapott egyet.

Egy kicsi fasírozott
Hazafelé masírozott.
Arra ment egy indián,
Hamm, bekapott egyet.
De itt a felmentő sereg!

Tíz kicsi fasírozott…
2013. Lány (1987)

127a. Bagdadban ma nagy nap van,
Ülnek az arabok az ablakban.
Száraz falevelet/teveszart sodor a szél,
Bagdadi öregapám így mesél, hogy
Bagdadban ma nagy nap van…
2014. Lányok (1987, 1989) és fiú (1993)

127b. Bagdadban péntek van,
Ülnek az arabok az ablakban.
Száraz falevelet sodor a szél,
S az egyik bagdadi így beszél,
Hogy ánnáréjúrá, ánnáré csimballáárá.
2010. Lány (1990)

127c. Bagdadban ma nagy nap van,
Dzsokiék basznak az ablakban.
Száraz teveszart sodor a szél,
Dallasi Kerry néni így mesél, hogy
Bagdadban ma nagy nap van…
2011. Lány (1988)

127d. Bagdadban ma nagy nap van,
Dzsokiék basznak az ablakban.
Kérlek öcsi, hagyd abba,
Beszorult a faszom az ablakba.
2010. Lányok (1986)

127e. Péntek van, Dallas van,
Dzsokiék basznak az ablakban.
Szamanta kiáltja: hagyd abba!
Beszorult a csöcsöm/mellem az ablakba.
2010. Fiú (1989)

127f. A Dallasban ma nagy nap van,
Dzsokiék basznak az ablakban.
2011. Fiú (2000)

♫ (D 15.)
128a. *Szólista:* Tíz kicsi néger – *Kórus:* tíz kicsi néger,
Sz: S egy hózentróger – *K:* egy hózentróger.
Sz: Egy dalt énekeltek – *K:* egy dalt énekeltek,
Sz: S a dal így szólt – *K:* a dal így szólt:
Sz: Árámámábámbá – *K:* árámámábámbá,
Sz: Á mázémázé mozá – *K:* á mázémázé mozá,
Sz: A dal túl halk volt – *K:* a dal túl halk volt,
Sz: Énekeljük hangosabban– *K:* énekeljük hangosabban.
Sz: Tíz kicsi néger…
2010. Lányok (1989, 1990, 1994, 2002, 2003)

128b. *Variáció a halandzsára, s a dal folytatására*:
Sz: Ho áléla – *K*: ho álélá,
Sz: Á tiki táki tomba – *K*: á tiki táki tombá,
Sz: Á mázámázámázá – *K*: á mázámázámázá,
Sz: Ho á léábálo léábáloá – *K*: ho á léábálo léábáloá,
Sz: A dal túl mély/magas volt – *K*: A dal túl mély/magas volt,
Sz: Énekeljük magasabban/mélyebben – *K:* Énekeljük magasabban/mélyebben.
Sz: Tíz kicsi néger…
2010 Lányok (1989, 1994) és fiú (1987)

♫ (D 16.)
129a. Egy kutya a konyhába a kolbászt ellopta,
A szakács nagy mérgében a kutyát leszúrta.
Másnap a többi bús kutya a holtat elásta,
S egy nagy követ tettek rája, melyre ez volt írva:
Egy kutya a konyhába…
2010. Lányok (1986)

129b. Egyszer egy kis kutya a kolbászt ellopta,
A szakács haragjában a kést belé dobta.
És jöttek a többi kutyák, hogy eltemessék őt,
És a sírjára felírták az itt következőt, hogy
Egyszer egy kis kutya…
2010. Lány (1986)

♫ (D 17.)
130. Sárgát virágzik a tök, h-jaj.
Lassan hazadöcögök, h-jaj.
Útközben megállok,
Nagyokat pi-sá-sá-
Sárgát virágzik a tök…
2010. Lányok (1986, 1987, 1989, 1993, 1994) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994)

♫ (D 18.)
131. Csája néni Csája bácsi,
Együtt mentek sétálgatni.
Elöl ment a Csája lánya,

Kilátszott a nagy pi-
Csája néni, Csája bácsi…
2010. Lányok (1984, 1986)

♫ (D 19.)
132. Szombathely nagy/szép állomás,
Folyik/Nagy ott a faszállítás.
Két kislány ül a padon, a padon,
(Az) Egyiket jól megba-
Szombathely nagy állomás…
2010. Lányok (1986) és fiúk (1987, 1993)

133. Rákóczi út girbe-gurba,
Minden sarkon áll egy… taxi/rendőrautó/villanyoszlop.
2010. Lányok (1993, 1997, 1998) és fiúk (1989, 1993, 1994)

134. A paraszt a mezőn, kezében a kasza,
Látszik milyen nagy a… munkakedve.
2014. Fiú (1994)

135. Jön a halál kaszával,
Integet a… kezével.
2010. Lányok (1997, 1998) és fiú (1993)

136. Nagy kondérban fő a massza,
Gyere babám, jól meg… vacsorázunk.
2010. Lányok (1997, 1998) és fiúk (1993, 1994)

137. Iszik a basa,
Hogy nagy legyen a hasa,
Hogy az arab legényeknek
Jól álljon a… nyakkendője.
2010. Lány (1997)

138. Royal szekrény/ágyban Royal kaszni
Royal ágyban legjobb… aludni.
2014. Lányok (1986) és fiú (1994)

139. Elérkezett végre a várt Újesztendő!
Kívánom, hogy hozzon sok jót a jövendő!
Kövér, tiszta búzát arasson a kasza,
És minden magyarnak jól álljon a… nyakkendője!

Hazánk boldoguljon, virulj magyar népem!
Székesfővárosunk épüljön ki szépen!
Terjedjen az erény, vesszen, ami durva,
Minden utcasarkon álljon egy-egy… hirdetési oszlop!

Kopasz koponyával, görnyedő derékkal,
Sok vén sportman a testkultúráért él-hal.

Ám, de másnap masszőr dörzsöli az inát,
Így jár, aki nagyon szereti a… baracklekvárt.

Megáradt a Duna, nézni is rettentő,
Elveszett száz lélek, bedőlt sok háztető.
Még az öreg Gellért hegye is megingott,
Mert Kovács kapitány olyan nagyot… füllentett.

Az én kedves, drága Elemér barátom
Reggel sokszor sápadt, s levert, amint látom.
Kérdem tőle múltkor: miért vagy oly aszott?
Bágyadtan mondja, hogy egész éjjel… fájt a foga.

Május van, tavasz: a szerelem hónapja,
Az ébredő vén föld új ruháját kapja.
Ember is, állat is örül a tavasznak,
S lenn a Duna parton a kutyák is… örülnek.

2010. Lány (1986)

♫ (D 20.)

140. Kiraktuk a szilvát, hogy meg legyen aszva,
Kiraktuk a Márit, hogy meg legyen
Ballári sallárom, sárgarigó füttyszó.

Meglöktük a hintát, a hinta megingott,
És rajta a Máris egy jó nagyot
Fillári sallárom, sárgarigó füttyszó.

Mondom a szomszédnak, annak a parasztnak,
Ne menjen a házba, mert ott éppen
Ballári sallárom, sárgarigó füttyszó.

Megy a bika az úton, rakosgatja lábát,
Lába között lóbálja kétméteres
Fallári sallárom, sárgarigó füttyszó.

2010. Lányok (1984, 1986, 1987) és fiúk (1984, 1987, 1988, 1989)

♫ (D 21.)

141. Reng a búzakalász az alföldi rónán,
Ott kaszál egy legény, arra megy egy szép lány,
Meglátja a legény, leteszi a kaszát,
Gatyájába nyúl, és előveszi a… kaszakövet.

2012. Lányok (2002, 2003)

♫ (D 22.)

142a. Mi a szar, mi a szar,
Mi a szaracénok serege vagyunk.

Kemény/Egy nagy fasz, kemény/egy nagy fasz,
Kemény/Egy nagy faszekerce a mi fegyverünk.

Lóg e ci, lóg e ci,
Lóg e címerünk a sátor oldalán.

Lógó mell, lógó mell,
Lógó mellvértünkön megcsillan a nap.
2010. Fiúk (1987, 1989, 1993, 1994)

142b. Mi a fasz, mi a fasz,
Mi a faszekerce hívei vagyunk,

Köpi csa, köpi csa,
Köpi csapatunk a hosszú út porát,

Lóg e ci, lóg e ci,
Lóg e címerünk a város oldalán.
2010. Lányok (1997, 1998) és fiú (1994)

143. Mári néni luka, Mári néni luka,
Mári néni lukas harisnyában
Ballag a templomba.

Kántor uram pöcsét, kántor uram pöcsét,
Kántor uram pöcsétes levelét
Viszi a postára.

Plébános úr sege, plébános úr sege,
Plébános úr segedelme nélkül
Nem jutsz mennyországba.
2010. Fiúk (1987, 1993)

144. Jaj, de hosszú ez a peron,
Menjünk inkább kerék…peron.
2010. Fiú (1989)

145. Ideért az anticiklon,
Menjünk haza egy bi…ciklon.
2010. Fiú (1989)

146. Pap ül a padon, lábán szőr
Lekopott de má' nő.
2010. Lányok (1986, 1994, 1997, 1998) és fiú (1994)

147a. Tón a lúd átúsz',
Visszaúsz', meg átúsz'.
2010. Lányok (1986, 1997, 1998)

147b. …
Tud úszni, mer átúsz’.
2014. Fiú (1994)

148. Barna valag partja alatt
Barna, balga balha halad.
Lassan halad, alant marad,
Hamvas talpa szarba ragad.
A gazda marka nagy haraggal arra halad,
S a barna, balga balha
Halva marad valagszarba.
2010. Lányok (1984, 1986, 1989)

149. Csak csendben, csak halkan,
Hogy senki meg ne hallja.
2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1993, 1994)

150. Fekete világban fekete ország,
Fekete országban fekete erdő,
Fekete erdőben fekete ház,
Fekete házban fekete szoba,
Fekete szobában fekete ágy,
Fekete ágyban fekete hulla,
Fekete hullában fekete kés…
TE ÖLTED MEG!
2010. Fiú (1987)

151. *Kórus*: A dzsungel, a dzsungel…
Énekes: A dzsungelben egy nyári éjjel
Kigyullad egy parányi fény,
És a dzsungel mélyén, egy tisztás szélén
Táncol egy szép kis bennszülött legény.
Cserepes a szája, és nem törődik azzal sem,
Hogy a dzsungel sötét sűrűjéből rámered két tigris szem.
Felugrik az állat, éles karma húsba váj,
S a dzsungel mélyén, a tisztás szélén
A tűz kialszik, s egy hang hallatszik:
VÁÁÁÁ!
2010, 2014. Lány (1994) és fiúk (1987, 1994)

XI. Paródiák

A modern városi gyermekfolklórnak figyelemre méltó részét képezi ez a szövegcsoport. A paródia (görög 'ellendal') egy alkotás tréfás, szatirikus változata, amelynek célja az eredeti alkotás nevetséges formában való megismétlése.[740] Az eredeti forma ezekben a szövegekben általában megmarad, ugyanakkor a tartalom lényegesen megváltozik. A magyar folklorisztika elsősorban a népi színjátékok, illetve egyes szokások paródiáival, kisebb mértékben tréfás népdalok és mesék paródiaszerű vonásaival foglalkozott,[741] a gyermekek vonatkozásában még nem vizsgálták ezt a jelenséget. Csupán elvétve találhatunk a közlésekben egy-egy ide vágó szöveget.[742] A mai gyermekek nagyon szeretik az általuk megtanult, ismert és olykor unásig ismételt, vagy felnőttek által ismételtetett szövegeket és dalokat átkölteni. Ezen alkotások egy része rövid éltű, csak néhány hétig, vagy hónapig forognak közszájon a gyermekek körében, vagy csak egy bizonyos iskolára, vagy közösségre jellemző a használatuk. Ilyenek például a gyűjteményben a 158, 159, 160, 161, 162-es számmal jelzett szövegek. Más szövegek azonban generációkon át hagyományozódnak változatlanul, vagy különféle változatok formájában a gyermekek körében (ilyen például a 156-os, 163-as, 171-es 174-es szöveg). A paródiák alapjául szolgálhatnak ismert költők versei, alapvetően a felnőttek kultúrájába tartozó különféle zenei számok, az oktatás keretein belül megjelenő népdalok, felnőttek által gyermekeknek írt szövegek, iskolában, óvodában tanult, vagy különféle ünnepek alkalmával rendszeresen előkerülő énekek, illetve a számtalanszor hallott reklámszövegek, vagy azok dallamai. Olyan paródia is található a gyűjteményben (183-as szöveg), amelyben nem a szöveg átköltésében, hanem az eredeti szöveghez kapcsolt gesztusokban mutatkozik meg a reklám-szlogen kifigurázása: a gyermekek a szöveg megfelelő részeinél először melleikre, azután a lábuk közé mutatnak, végül pedig a fenék kitörlésének mozdulatát imitálják.

Azt is meg kell azonban jegyezni a gyermekek szempontjából vizsgálva a témát, hogy a parodizálás náluk nem minden esetben tudatos. A népszerű mesefilmek főcímdalai, az iskolában tanult népdalok, vagy éppen az ünnepi énekek esetében a gyermekek persze ismerik és akár használják is az eredeti alkotást, ugyan ez azonban már nem feltétlenül mondható el az operett-slágert kifigurázó dalról (169.), a Rákóczi induló bevezető soraira énekelt szövegekről (167.), vagy éppen a János bácsiról szóló „csatadalról" (178.).[743] A közlésben ennek ellenére nem választom szét ezeket a tudatos és nem tudatos paródiákat, ugyanis ez a tudás természetesen gyermekenként, adatközlőnként nagyon különböző. Gyakran előfordulhat, hogy amíg az egyik gyermek tudatában van annak, hogy paródiát énekel, addig a másik csupán szórakoztató dalként tartja számon a szöveget. Éppen ezért nem láttam értelmét a parodizálás tudatossága alapján különbséget tenni az alább közölt szövegek között.

---

[740] A XVIII. századi közköltészeti anyagból már ismerünk paródiákat, melyeket minden valószínűség szerint a köznép is használt, vagy legalábbis ismert – ilyen például a Mi Atyánk paródiája, melyben Isten helyett I. Ferenc császárhoz „imádkoznak". (Küllős I. – Csörsz R. I. 2001. 235.)

[741] MNL IV. 1987. 195.

[742] Ilyen például a győri gyermekek vízkereszti egyházi ének paródiája a XX: század elejéről. Vida S. 1901. 129.

[743] Ezen szöveg esetében sokszor még a felnőttek sem igen tudják, hogy paródiáról van szó. A dallam eredetének kérdéséről lásd: Sackett, S. J. 1966. Az angol nyelvű szövegnek rengeteg változata van, a magyar változat azonban leginkább az utóbbi szöveghez áll közel: „John Brown's body lies a-mouldring in the grave (3x), But his soul goes marching on. Glory, glory Hallelujah! (3x) His soul goes marching on. […]." (Muszty B. – Dobai A. 2003. 56.)

152a. Egész úton hazafelé azon gondolkodám,
Miként mondjam el apámnak, hogy ellopták a Skodám.

A kis szobába toppanék, röpült felém anyám,
S én félreléptem csendesen/kinyitám az ablakot, hogy hadd repüljön tovább.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994) és fiú (1994)

152b. A kis szobába toppanék, röpült felém anyám,
Adok neki egy nagy pofont/Vettem neki Malév jegyet, hadd repüljön tovább.
2010. Lányok (1997, 1998) és fiú (1989)

152c. A kis szobába toppanék, röpült felém anyám,
S egy hatvankettes bokszkesztyűvel szétverte a pofám.
2010. Lány (1989)

153. Ég a napmelegtől a kopár sík szarja,
Toldi retkes seggét igencsak vakarja.
2010. Lányok (1997, 1998)

♫ (D 23.)
154. Fel, fel vitézek a padlásra,
Krumplit pucolni vacsorára.
2010. Lányok (1986, 1989) és fiú (1993)

♫ (D 24.)
155. Kossuth Lajos azt üzente
Elfogyott a csokis keksze
Ha még egyszer azt üzeni
Minden répát meg kell enni
Éljen a magyar szabadság
Éljen a kaja!
2011. Lányok (1996, 1998)

♫ (D 25.)
156. Által mennék én a Tiszán ladikon, ladikon, de ladikon.
Ott lakik a, ott lakik a galambom, ott lakik a galambom.
Ott lakik a városban, a harmadik cellában,
Sárgarépa, petrezselyem, rohadt tök virít az ablakában.
2010. Lányok (1984, 1986, 1989, 1997, 1998)

♫ (D 26.)
157. Ennek a szép barna lánynak Pakson van a háza,
Sugárfertőzött a kút az udvarába,
Sugárfertőzött és halálos a csókja
Biztos, hogy a lába között van az izotópja.
2013. Fiú (1988)

♫ (D 27.)
158. Akkor szép a disznó orra mikor fúj, mikor fúj,
Nem leszek én a zongorán egy C-dúr, vagy G-dúr.

Szép a C-dúr meg a G-dúr karikás, karikás,
Leszek én még a zongorán félnótás, félnótás.

A gazdag úr piacra megy jojóért, jojoért,
Hajléktalan ül az úton zsozsóért, zsozsóért.
Szegény Józsi megy az úton motorért, motorért
De a boltban mind elfogyott réges-rég, réges-rég.

Horvátország határában foly' a bor, foly' a bor,
Kár annak minden cseppjéért ha lefoly', ha elfoly'.
Gyere haver, tartsunk alá poharat, poharat,
Itassuk meg ezt a szegény szamarat, szamarat.

Két szántógép a búzában szántogat, szántogat,
Két kis nyanya a konyhában mosogat, mosogat.
Egyik púpos, másik ragyás, kié lesz, kié lesz?
Ki a borát meg nem issza, azé lesz, azé lesz.

2010. Fiúk (1998, 1999)

♫ (D 28.)

159. Hej kolléga, kolléga,
Milyen most a munka?
Van új szakma?
Két kis hapsi összeveszett,
A főnököm rájuk esett,
Bumm!

2010. Fiúk (1998, 1999)

♫ (D 29.)

160. Hármat mutat ez a szupi kártya,
Engem szeret a kend Bakuganja.[744]
Kikityembe, kukutyomba,
Gyere szépen a kártyámra.

Akármilyen szegény legény vagyok,
Egy Bakugant mindig venni tudok.
Kikityembe, kukutyomba,
Gyere szépen a kártyámra.

Nem ülök én a kend kártyájára,
Nem kell nékem a kend Bakuganja.
Kikityembe, kukutyomba,
Gyere szépen a kártyámra.

2010. Fiúk (1998, 1999)

♫ (D 30.)

161. Ángyomasszony a kertben széna között turkál,
Komámuram a városban sajtos csipszet zabál.

[744] A Bakugan egy japán manga és anime sorozat, amelyhez egy, kártyákkal, illetve bakuganokkal, azaz gömb formára összecsukható és gurítható műanyag szörnyfigurákkal játszott játék is tartozik.

Hé, te, boltos, te! Nem tetőled lopta-e?
Hé, te, boltos, te! Nem tetőled lopta-e?

Boltos adta a csipszet, Sanyi meg a kólát,
Mind megette az összeset, üres a zacskója.
Hé, te, boltos, te! Nem tetőled lopta-e?
Hé, te, boltos, te! Nem tetőled lopta-e?

Elszaladt a kan disznó kilenc malacával,
Utána ment a konyhás extra nagy hasával!
Hé, te, boltos, te! Nem tetőled lopta-e?
Hé, te, boltos, te! Nem tetőled lopta-e?
2010. Fiúk (1998, 1999)

♫ (D 31.)
162. Én tegnap a gépemen, sudridom,
Megnéztem az iwiw-et, sudridom,
Sej-haj itt a Feri, ott a Sanyi
Azt mondja, hogy sudridom.
2010. Fiúk (1998, 1999)

♫ (D 32.)
163a. Szegény legény vagyok én,
Bugattival járok én.
Krajcárom sincsen,
Csak száz tonna kincsem.

Van egy lyukas nadrágom,
Abból is huszonhárom.
Ég alatt állok,
A taxira várok.
2010. Lányok és fiúk (1993)

163b. Szegény legény vagyok én,
Limuzinnal járok én.
Krajcárom sincsen,
Csak egy láda kincsem.
2010. Lányok (1989, 1994)

Van egy lyukas nadrágom,
Folt is rajt' huszonhárom.
Kocsmába járok,
Jobb söröket várok.
2010. Lányok (1994)

163c. Van egy arany nadrágom,
Gyémánt rajta százhárom/rajt' huszonhárom.
Palotába hálok,
Jobb csajokra várok.
2012. Lányok (1997, 1998) és fiúk (2000)

163d. Regénylegény vagyok én,
Gúnárháton szállok én.
Krajcárom sincsen,
Csak egy láda kincsem.

Van egy lyukas nadrágom,
A nevem Nilsz Holgerszon.
Szárnyak alatt hálok,
Puha ágyra várok.
2010. Fiúk (1999)

♫ (D 33.)
164a. Popej, a tengerész,
Hajóját nem éri vész.
Ágyúval lövi az ebihalat,
Popej, a tengerész.

Popej, a tengerész,
Hajóját nem éri vész.
Meglát egy poloskát,
Elő a géppuskát,
Popej, a tengerész.
2010. Lányok (1986) és fiú (1989)

164b. Popej, a tengerész,
Fejében nincsen ész.
Szeli a habokat,
Fingik jó nagyokat,
Popej, a tengerész.
2010. Lány (1989) és fiú (1993)

164c. Popej, az óvatos,
Mindig kotont keres.
Ha egyszer rátalál,
Mindenkit felcsinál,
Popej, az óvatos.
2012. Fiú (2001)

♫ (D 34.)
165. Sandokán, lóg a fán,
Seggét nyalja Huk kapitány.
2011. Lány (1994) és fiú (2001)

♫ (D 35.)
166. Puff, egy döglött csótány
Senkitől se félt,
Párna alján szétlapítva
Árnyvilágban élt.
2011. Fiú (2001)

♫ (D 36.)
167a. Vak Pali, Vak Pali mindent lát,
Szemüvegen át, kutya valagát.
2010. Lányok (1986, 1994) és fiú (1993)

167b. Daktari, Daktari mindent lát,
Kutyaseggen át, minden seggen át.
2010. Fiú (1989)

167c. Szent Péter, Szent Péter mindent néz,
Szemüvege réz, fingása merész.
2011. Fiú (2000)

♫ (D 37.)
168a. Az a stramm, az a stramm,
Kinek protézise van,
Kinek protézise van.
Lám az enyém, lám az enyém vasból van,
Mégsem vagyok a babámnak elég stramm.
Az a stramm, az a stramm,
Kinek protézise van,
Kinek protézise van.

Az a stramm, az a stramm,
Kinek kocka feje van,
Kinek kocka feje van.
Lám az enyém, lám az enyém ovális,
Mégsem vagyok a babámnak normális.
Az a stramm, az a stramm,
Kinek kocka feje van,
Kinek kocka feje van.
2010. Lányok (1986) és fiú (1989)

168b. Az a fess, az a fess,
Kinek feje szögletes,
Kinek feje szögletes.
Lám az enyém, lám az enyém hengeres,
Mégsem vagyok a babámnak elég fess.
Az a fess, az a fess,
Kinek feje szögletes,
Kinek feje szögletes.
2010. Fiú (1989)

♫ (D 38.)
169a. Túl az Óperencián, jeges tengeren
Élt egyszer egy svábbogár, tiszta meztelen.
Úszni szegény nem tudott, a lába elfagyott,
Így hát szegény svábbogár a vízbe fulladott.
2010. Lányok (1986, 1989) és fiú (1989)

169b. Túl az Óperencián, messzi tengeren
Úszik egy kis svábbogár, tiszta meztelen.
Fájnak annak lábai, és a szárnyai,
Szegény kicsi svábbogár, meg fogsz dögleni!
2010. Fiú (1990)

169c. Túl az Óperencián, túl a tengeren
Úszik egy kis svábbogár, tiszta meztelen.
Nincsen lába őneki, csak a víz viszi,
Szegény kicsi svábbogár, meg fogsz dögleni!
2010. Lány és fiú (1994)

169d. Túl az Óperencián, túl a tengeren
Élt egyszer egy békuci, tiszta meztelen.
Keze-lába lefagyott, úszni nem tudott,
Szegény kicsi békuci a vízbe fulladott.
2010. Lányok (1997, 1998)

♫ (D 39.)
170. A börtön ablakába egy pingvin beszorult,
Az évek tovaszállnak, és a pingvin szomorú,
Szegény pingvin, da-ram, da-ri-ra-ram-da-ram
Da-ri-ra-ram-da-ram da-ri-ra-ram,
Szegény pingvin.
2011. Lányok (1997, 1998)

♫ (D 40.)
171a. Kán-kán, kacsa picsa hátán
Lovagol a Sátán,
Meg a denevér.

Szőrös töke van a légynek,
Ha nem hiszed, nézd meg,
Rúgja/Bassza meg a ló.
2010. Lányok (1989, 1997, 1998) és fiú (1993)

171b. Kán-kán, kicsi kacsa hátán
Lovagol a Sátán,
No meg a fia.
2010, 2015. Lányok (1987, 2003)

171c. …Lovagol a Sátán,
Rúgja/Bassza meg a ló.

Szőrös töke van a légynek,
Ha nem hiszed, nézd meg.
Ugye milyen szép?
2010. Lányok (1986, 1993)

171d. …Lovagol a Sátán
És a viziló.

Szőrös fasza van a légynek,
Ha nem hiszed nézd meg
Ott a nagyító.
2010. Lány és fiú (1994)

♫ (D 41.)
172. Fekete éjszakában robog a konyak,
Viszi magával az édes rumokat.
A nagy kanyarban fékez, megáll hirtelen,
Mivel, hogy Pezsgő Pedró előtte terem.
A nagy hősnek rezes szája a csilitől ég,
Csípőjéből lövi szét a rumok seregét,
És miután kirabolta a rumos ládát,
Elvágtat a vad borok után.

Éljen hát Pezsgő Pedró, a nagy Pezsgő király,
Akiért sóhajt boros valahány: hö.
Ürítsük hős nevére a nagy poharat,
Mivel, hogy elüldözte a nagy rumokat.
2012. Lányok (2002, 2003)

♫ (D 42.)
173. A kör közepén fekszem,
Elfogyott a Győri kekszem,
Elfogyott a Győri kekszem, cseszd meg!
2010. Lányok (1997, 1998)

♫ (D 43.)
174a. Hull a pelyhes dinamit,
Robbantsuk fel a sulit!
Minden gyerek várva vár,
Hogy repüljön a tanár.
De a tanár nem repül,
Szuzukival menekül,
A szuzuki felrobban,
A tanár meg szétplaccsan.
2010. Lány (1989) és fiú (2001)

174b …
Így történt a nagy csoda,
Felrobbant az iskola.
2010, 2011. Lányok (1997, 1998)

174c. …Minden gyerek arra vár,
Mikor repül a tanár.
Repülnek a tanárok,
Tapsolnak a diákok,

Gyöngyi néni menekül,
A kukába berepül.
2010. Lányok (1986, 1988, 1993) és fiúk (1989, 1993, 1994)

174d. …Minden gyerek várva várja,
Hogy repüljön a tanárja.
Repülnek a tanárok,
Tapsolnak a diákok,
Gyöngyi néni menekül
A kukába berepül.
2010. Lányok (1997, 1998)

174e. ...Minden gyerek arra vár,
Hogy a tanár repül már.
De a tanár nem repül,
A wc-be menekül,
Lehúzzák a diákok,
Jó étvágyat kívánok!
2010. Fiú (2001)

174f. Hull a pelyhes fehér hó,
Jöjj el hozzánk, bankrabló!
Van zsákodba minden jó,
Kézigránát […]
2012. Lány (1994)

174g. Hull a pelyhes fehér hó,
Jöjj el, kedves bankrabló!
Minden gyerek ágyba vár,
Gépfegyverek hangja száll.
Van zsákodba minden jó,
Dinamit és öngyújtó/
Sotgán, uzi, vasgolyó.
2010. Lány (1989) és fiú (2000)

♫ (D 44.)
175. Mennyből az angyal
Lejött Trabanttal,
Százhússzal, százhússzal.
2010. Lányok (1986, 1989) és fiúk (1985, 1993, 1994)

♫ (D 45.)
176. Kis karácsony, nagy karácsony,
Kisült-e már a szarásom?
2010. Lányok (1997, 1998)

♫ (D 45.)
177. Jaj, de szép az akasztófa,
Ragyog rajta a sok hulla,

Itt egy sípcsont/szép csont, ott egy borda,
Jaj, de szép az akasztófa.
2014. Lány (1994) és fiúk (1993, 1994)

Kezem, lábam vérben mászik,
Csizmám sarka vértől ázik,
Jól van, ázzon, én nem bánom,
Azért van ma a halálom.
2010, 2014. Lányok (1989, 1997, 1998) és fiúk (1992, 2000)

♫ (D 48.)
178. János bácsi a csatában,
János bácsi a csatában,
János bácsi a csatában
Elesett egy fűszálban.

Arra ment egy indiánus, (kuss!)
Arra ment egy indiánus, (kuss!)
Arra ment egy indiánus, (kuss!)
És szívébe lándzsát szúrt.

János bácsi testét kukacok eszik,
János bácsi testét kukacok eszik,
János bácsi testét kukacok eszik,
És az egyik felkiált: (Repetát!)

Jaj, de büdös ez a János,
Jaj, de büdös ez a János,
Jaj, de büdös ez a János,
Mer' a lábát nem mossa.

Glóri, glóri álleluja,
Glóri, glóri alleluja,
Glóri, glóri alleluja,
Ez az ember már hulla. (Nulla.)
2010. Lányok (1984, 1986, 1988, 1989, 1993, 1994) és fiúk (1986, 1987, 1989, 1993, 1994)

♫ (D 47.)
179. Induladusz spiritusz, spiritusz,
Ha diák vagy ne tanulj, ne tanulj.

Ha bejön a pedellus, pedellus,
Meg ne ijedj, el ne fuss, el ne fuss.

Fogd a tintás üveget, üveget,
Vágd kupán az öreget, öreget.

Ha kicsapnak, kicsapnak, kicsapnak,
Elmegyek pékinasnak, inasnak.

Sütök olyan kenyeret, kenyeret,
Ki megeszi, beteg lesz, beteg lesz.
2010. Lányok (1984, 1986)

180. Az osztály létszáma nulla,
Az ablakon kiesett egy hulla.
2010. Lány (1989) és fiú (1987)

♫ (D 48.)
181a. Szólj anyádnak, jöjjön ki!
2010. Lány (1989)

181b. …
Szalmonellás a fagyi.
2010. Lány (1994) és fiúk (1988, 1994)

181c. Szólj anyádnak, hozzon pénzt!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiú (1993)

181d. Mondd a nyúlnak/anyuka adjon pénzt,
Mert ha nem ad, nincs jégkrém!
2014. Fiú (1994)

181e. Nem veszünk, mert nincs pénzünk.
2012. Lány (1988)

♫ (D 49.)
182. Gépfegyverrel a nagyi is tovább él!
2010. Lányok (1997, 1998)

♫ (D 50.)
183. Csupa tej, mogyoró, Nutella!
2012. Lányok és fiúk (1986)

XII. Szórakoztató szövegek

A felosztás utolsó csoportjába azok a dalok és mondókák kerültek, amelyeknél nem találtam semmiféle konkrétan meghatározható funkciót, vagy egyéb, a fentebbi fejezetekhez hasonló, szövegeket összetartó elemet. Ezek a dalok és mondókák rendszerint arra szolgálnak, hogy a gyermekek az időt kitöltsék velük (például hosszabb utazások, vagy várakozások alkalmával), magukat, vagy egymást, szórakoztassák, megnevettessék, vagy épp zavarba hozzák ezek eléneklésével, elmondásával. Ezen kívül fontos még a közös szavalás, éneklés, a közös tudás élménye is az itt következő dalok és mondókák gyakorlatban való elhangzása során. Különösen abban az esetben fontos ez, amikor a szövegek tabu szavakat, vagy a gyermekek számára rémisztő, hátborzongató elemeket is tartalmaznak. Ezek a dalok és mondókák azonban rendszerint inkább csak akkor hangzanak el, ha felnőttek épp nincsenek hallótávolságban.
A hagyományos gyermekfolklór-közlésekben ilyen „funkciótlan" szövegek csak elvétve szerepelnek, s a szerzők rendszerint az „egyéb" kategóriába, vagy „dalok" címszó alá sorolják őket.[745] Ez a fajta besorolás azonban kicsit azt is sugallja, hogy ezek a dalok és mondókák kevésbé jelentősek, mellékesen néha előkerülnek, de nem játszanak fontos szerepet a gyermekek mindennapjaiban. Ez azonban egyáltalán nem igaz a kortárs gyermekfolklór itt következő szövegeire, ezért is választottam a fejezetnek a fenti címet.

Az itt következő szövegek összetétele rendkívül vegyes. Találhatunk benne a hagyományos (gyermek)folklórból is ismert csali-, vagy mondókamesékhez hasonló szövegeket (184, 185), különféle humoros, vagy éppen trágárságokat és tabunak számító témákat tartalmazó dalokat (például 187, 216, 217, 218, 219-es szöveg), illetve hosszabb, szinte már balladának tekinthető szövegeket (208, 210, 211, 212) is. Megjelennek a dalokban és mondókákban a médiából ismert különféle mesefigurák (például Donald kacsa, vagy Böbe baba), sok szöveg és dallam pedig távoli tájakra, távoli kultúrák világába (például tengerekre, dzsungelekbe, a prérire, vagy Afrikába) kalauzol minket. Szerepelnek itt ezen kívül olyan szövegek is, amelyeknek ismerjük az eredeti (?) változatait, vagy legalább is a szöveghez használt dallamok felnőtt kultúrából származó variánsait.[746] Közös azonban mindegyik itt közölt dalban és mondókában, hogy a gyermekek világában szájról-szájra terjednek, illetve gyakran alakulnak és variálódnak is. Mindezt a különféle változatok léte is jól mutatja.

184. Volt egyszer egy ember,
Szakálla volt kender.
Fölmászott a fára,
Leesett a sárba.
2010. Lányok (1986) és fiú (1989)

185a. Volt egyszer egy kilincs,
Tovább nincs.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994) és fiúk (1989, 1994)

[745] Lásd például: Faragó J. – Fábián I. 1980. 403-404; Gazda K. 1980. 189-193.
[746] A 213-as szöveg változatait például a gyermekek a hazánkban is jól ismert amerikai ballada, az *Oh my darling Clementine* dallamára éneklik, a 205-ös számú dal Eisemann László és Szilágyi Mihály szerzeményének kissé átalakított refrénje, amely a *Hyppolit, a lakáj* című filmben hangzott el 1931-ben, a 214-es szöveget és dallamát pedig a 100 Folk Celsiustól kezdve a Betaricén át Mc Hawer és Teknőig számtalan hazai együttes feldolgozta már.

185b. Volt egyszer egy hajó,
A hajón volt egy ajtó,
Az ajtón volt egy kilincs,
A mese tovább nincs.
2014. Lány (1989)

♫ (D 51.)
186. Volt egyszer egy kicsi törpe,
Tükröt hordott a zsebébe.
Belenézett a tükörbe,
Látta, hogy az orra görbe.
Perdült fordult a kis törpe,
Beleesett egy gödörbe,
Orrocskáját megütötte,
Szemét a könny elöntötte.
Látod, látod, kicsi törpe,
Ne hordj tükröt a zsebedbe!
2010. Lány (1986)

♫ (D 52.)
187a. Egyszer volt, hol nem volt, volt egy kis törpe,
Bevitte a pedofil a sötét erdőbe,
De kemény fasza gyerek volt ez a kis törpe,
Egy elektromos sokkolóval a földre leküldte.
Rábaszott, rábaszott a köcsög pedofil,
Bi-bi-bi, bi-bi-bi, úgy kellett neki!
2010. Lányok (1997, 1998) és fiú (1999)

187b. …Kemény fasza gyerek volt ez a kis törpe,
De a pedofil a sokkolóval a földre leküldte.
Rábaszott, rábaszott a csúnya pedofil,
La-la-la, la-la-la, úgy kellett neki!
2012. Fiú (2000)

188. Piros, fehér, zöld,
Ez a magyar föld.
Piros, fehér, fekete,
Ez e néger/magyar feneke.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994) és fiúk (1989, 1994)

189a. Bor, sör, pálinka,
Berúgott a Bálintka.
2010. Lányok (1986)

189b. Bor, sör, pálinka,
Csússzon le a torkunkra!
2014. Lány (1988) és fiú (1994)

190. Afrikában születtem, mert ott élt az apám,
Azt hittem, hogy lesz belőlem hajóskapitány.

Lett belőlem utcaseprő, vécépucoló,
Visszamentem Afrikába, mert ott élni jó.
2013. Lányok (1986)

191. Hátamban bicsak. Ni csak!
Hátamban egy kés. No és?
Fejemben egy fejsze. Na persze.
Szívemben egy golyó. No jó.
2010. Lány (1986)

192. Böbe baba vezeti a labdát,
Túl van már a tizenhatoson.
Átpasszolja Mazsolának,
Mazsola meg Malackának,
Malacka meg belövi a gólt:
Egy-null!
2011. Lány (1994)

♫ (D 53.)
193. Donáld kacsa megszületett,
Édesanyja ölbe vette,
De az apja nem szerette,
Rohadt tökkel fejbe verte.
Csili-csalamádé, nyári karalábé,
Cukor, csokoládé, Sári hopp!

Donáld kacsa iskolába,
Belezúgott a tanárba,
De a tanár nem szerette,
Rohadt tökkel fejbe verte.
Csili-csalamádé, nyári karalábé,
Cukor, csokoládé, Sári hopp!

Donáld kacsa a […]
Beleesett a vécébe,
De a vécé nagyon büdös,
Donáld kacsa nagyon dühös.
2012. Lányok (1986, 2002, 2003)

194. Elöl csíkos,
Hátul pöttyös,
Oldalt kockás
Tengeri hüntyümpürüntyümke.
2010. Lány (1987)

195. Egyszer voltam nálatok
Leszakadt az ágyatok
Recsegett, ropogott,
Még a szar is potyogott.
2012. Fiú (2002)

♫ (D 54.)

196a. Dó, ré, mi, fá, szó, lá, ti, dó,
Szalonnát lopott/eszik a zsidó.
2010. Lányok (1998, 1999)

196b. Dó, ré, mi, fá, szó, lá, ti, dó,
Fa alatt szarik a zsidó.
2012. Lány (1994) és fiú (1989)

196c. Dó, ré, mi, fá, szó, lá, ti, dó,
A nagyapám százhúsz kiló.
2010. Fiú (2001)

196d. Dó, ré, mi, fá, szó, lá, ti, dó,
Pisilni megy a víziló.
2010. Lányok (1986) és fiú (1989)

196e. Dó, ré, mi, fá, szó, lá, ti, dó,
Szalonnát süt a víziló.
2010. Lány (1989)

196f. Dó, ré, mi, fá, szó, lá, ti, dó,
Fára mászik a víziló.
2010. Lány és fiú (1994)

196g. …
De a majom nem engedi,
Egy nagy kővel kupán veri.
2010. Lány (1993) és fiú (1989)

196h. …
De a majom nem engedi,
Rohadt tökkel veregeti.
A víziló megharagszik,
Lerázza a kicsi makit.
2012. Lányok (1998, 1999)

196i. …
Ezt az anyja nem engedi
Odamegy és pofán veri.
2010. Fiú (2002)

♫ (D 55.)

197a. Gumi erdő közepén egy gumi remete,
Bánatában született egy gumi gyereke.
Gumi ágyba fektette a gumi gyerekét,
S gumibottal verte el a gumi fenekét.
Sej, diridongó, hej, de rutyutyu,
Kencefice puttony, rúgja meg a ló.

Váci utca sarkán hatos villamos,
Ki van írva rája, köpködni tilos!
Én azon a táblán nagyot röhögök,
És a szomszédomra egy jó nagyot köpök.
Sej, diridongó, hej, de rutyutyu,
Kencefice puttony, rúgja meg a ló.

Haldoklik az öreg skót, a család összeül,
Mer' a temetés egy vagyonba kerül.
Megszólal az öreg skót: sebaj, gyerekek,
Nem kell nekem lovas kocsi, gyalog kimegyek!
Sej, diridongó, hej, de rutyutyu,
Kencefice puttony, rúgja meg a ló.

Afrikában történt az a nagy eset,
Hogy egy néger nőnek ikre született.
Felkiált az egyik: ó heló, gúd báj,
Ráfelel a másik: jánye ponye máj!
Sej, diridongó, hej, de rutyutyu,
Kencefice puttony, rúgja meg a ló.

Skóciában/Afrikában történt ez a baleset,
Hogy a fogkefe a wc-be esett.
Megszólal az öreg skót: sebaj, gyerekek,
Nem kell nekem új fogkefe, utána megyek!
Sej, diridongó, hej, de rutyutyu,
Kencefice puttony, rúgja meg a ló.

2010. Lányok (1984, 1986, 1993, 1994, 1997, 1998)

197b. Margit hídon történt az a nagy eset,
Hogy egy idős hölgy a Dunába esett.
Felkiált egy apuka: várj te nagymama,
Csak a fürdőnadrágomért szaladok haza!

Afrikában történt az a nagy eset,
Hogy a fogkefe a wc-be esett.
Felkiált az apuka: sebaj, gyerekek,
Nem kell ide új fogkefe, utána megyek!

Gumi erdő közepén egy gumi remete,
Bánatában született egy gumi gyereke.
Gumi ágyba fektette a gumi gyerekét,
S gumibottal verte el a gumi fenekét.

2011. Lányok (1998, 2000)

♫ (D 56.)
198. Pisilek én, ha felkelek,
Mert éjjel mindig megtelek,
Pisilek délben, délután,
És este is talán.

Moziba menni nem merek,
Mert ott pisilni nem lehet,
De a természet lágy ölén
Vígan pisilek én.
2010. Lányok (1986, 1997, 1998)

♫ (D 57.)
199. Vasárnap délelőtt
Szaladj a fing előtt.
Vasárnap délután
Szaladj a fing után.
2010. Lányok (1986, 1989, 1994)

♫ (D 58.)
200. Volt nekem egy pizsamám,
Egy pizsa- pizsa- pizsamám,
És nem volt nekem más ruhám,
Csak a pizsamám.

Végig mentem a főutcán,
A budapesti főutcán,
És nem tudták, hogy ki vagyok,
Fiú e vagy lány.

Jött egy rendőr, döcögött,
A szívem csak úgy lötyögött,
S a lélegzetem majd elállt,
Mikor rám kiált, hogy:

Ne sétáljon bugyiba,
Mert becsukom a dutyiba!
Mire megmondtam neki,
Hogy ez pizsama bugyi.
2010. Lányok (1986)

201. A sivatagon,
Oly hallgatagon
Menetel a légió,
S aki kidül,
A földre leül,
Hisz hullának lenni jó.
Hejhó!
2010. Lány (1987)

202. Naspolyácska az út szélén laposra van taposva.
Így kesereg naspolyácska: mért nem lettem én gomba?
Mert ha gomba lettem volna, nem lennék most naspolya,
És nem lennék az út szélén most laposra taposva.
2010. Lányok (1997, 1998)

♫ (D 59.)
203. Száraz tónak nedves partján döglött béka kuruttyol,
Hallgatja egy süket ember, ki a vízben lubickol.
Sej-haj, denevér, biciklizik az egér,
Sej-haj, denevér, bennünk van a kutyavér.

Vak meglátja, hogy kiugrik, sánta utána szalad,
Kopasz ember haját tépi, a néma meg óbégat.
Sej-haj, denevér, biciklizik az egér,
Sej-haj, denevér, bennünk van a kutyavér.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994, 2006) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994)

♫ (60.)
204a. Boci, boci, tarka,
Se füle, se farka.
Oda megyünk lakni,
Ahol tejet kapni.

Boci, boci megfázott,
Varrtam neki nadrágot,
Nem akarta fölvenni,
Ágyba kellett fektetni.
2010. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994, 1997, 1998, 2003) és fiúk (1987, 1989, 1993, 1994, 2005)

204b. …
Boci, boci kecske,
Kimegyünk a/elmentünk egy meccsre,
Ott játszik a Dózsa
Lila bugyogóba.

Volt annak egy kapusa,
Úgy hívták, hogy Fakutya,
Jön a labda, közeledik,
Fakutya meg hasra esik. Gól!
2011. Lányok (1986, 1989, 1993, 1994, 1997, 1998, 2003) és fiúk (1987, 1989, 1993, 2005)

204c. Boci, boci kecske,
Kimegyünk a meccsre,
Ott játszik a róka
Piros bugyogóba,
Jön a labda, közeledik,
Hülye kapus seggre esik.
2011. Lányok (2001, 2002)

204d. Boci, boci víziló,
Van bolhája millió,

Addig, addig vakarja,
Ameddig csak akarja.
2010. Fiú (1989)

204e. Boci, boci kalóz lett,
Fosztogatott szigetet,
Bedugták a dutyiba,
Kapott fagyit vacsira.
2015. Lány (2003)

♫ (D 61.)
205. Bőg a tehén,
Mert nincs kalap a fején,
És napszúrást kap szegény,
Ha meleg az idő.

Sír a csibe,
Mert nem megy a fejibe,
Hogy a tojásból ide,
Hogy kerülhetett ő?

Káka tövén,
Ha felhangzik a melódia,
Sír a ruca,
Mert van neki egy baromfia.

Bőg a tehén,
Mert nincs kalap a fején,
És napszúrást kap szegény,
Ha meleg az idő.
2010. Lányok (1986)

♫ (D 62.)
206. Én és a sógorom
Ültünk a motoron,
Ültünk a motoron,
Ültünk a motoron.

A motor felborult,
A sógor elgurult,
A sógor elgurult,
A sógor elgurult.

Szaladtam rendőrért,
A rendőr csendőrért,
A rendőr csendőrért,
A csendőr mentőért.

A mentő bedöglött,
A sógor megdöglött,

A sógor megdöglött,
A sógor megdöglött.
2010. Lányok (1986, 1993)

♫ (D 62.)
207. Kiköt egy nagy hajó,
Kiszáll a tengerész,
Meglát egy remetét.
- Hol a kincs remete?
- Nem tudom, tengerész.
- Akkor hát kinyomom!
- Mit nyomsz ki, tengerész?
- A szemed kinyomom.
- A szemem üvegből.
- Akkor hát levágom!
- Mit vágsz le, tengerész?
- A karod levágom.
- A karom fából van.
2012. Lányok (1986, 2002, 2003)

♫ (D 63.)
208a. Fekete tengeren, fehér sziklák alatt,
Lassan és csendesen kalózhajó halad.

Árbóca megtörött, vitorla szétzilált/tépve lóg,
És a fedélzeten egy tucat holt halott/kalóz.

Hollári, hé, fiúk, hol van a kapitány,
Hol van Don Alvarez, hol az a vén zsivány?

A kabin ajtaján ázott kötélcsomó,
Ott van Don Alvarez, ott van a vén zsivány.

Mellette, ó de jó, kinyomva két szeme,
Megalvadt vércsomót szorongat bal keze.

A kabin ajtaján vérrel felírva áll:
November elsején itt járt a vad halál.

Siklik a kis hajó, viszi halottjait,
Soha sem éri el Mexikó partjait.
2010. Lányok (1989, 1992, 1994, 1997, 1998) és fiú (1994)

208b. Fekete tengeren, fehér sziklák között,
[...] úszik egy nagy hajó.

Árbóca törve van, vitorla kétfele,
És a fedélzeten tenger sok hulla van.

Hol van a kapitány, hol van a kapitány,
Hol van a kapitány, hol van a nagy zsivány?

Ott fekszik holtan ő, kinyomva két szeme,
Megalvadt vércsomót szorongat két keze.

A kabin ajtaján vérrel felírva áll:
November elsején történt a nagy halál.

Siklik a kis hajó, viszi halottait,
Soha sem éri el Mexikó partjait.
2010. Lányok (1986)

♫ (D 64.)
209a. Mexikói préri pusztán kávboj lovagol,
Fenekében pávatoll, és vígan így dalol:
Toll, toll, jaj de szúr a toll!
Mit tehet a szegény kávboj, tovább lovagol.
2011. Lány (1989) és fiú (1990)

209b. Mexikói préri pusztán kávboj lovagol,
Seggében egy pávatoll, és vígan így dalol:
Szúr, szúr, jaj de szúr a toll,
Kirántja a fenekéből, s tovább lovagol.
2010. Lányok (1994) és fiú (1995)

♫ (D 41.)
210. Fekete éjszakában robog a vonat,
Viszi magával az aranyrudakat.
A nagykanyarban fékez, megáll hirtelen,
Mivel, hogy Kaktusz Pedró előtte terem.
A nagy hősnek rezes orra harci pírban ég,
Először a páncélszekrényt lövi szanaszét,
És miután kirabolta a vaskaravánt,
Elvágtat a vadludak után.

Refrén:
Éljen hát Kaktusz Pedró, a banditakirály,
Akiért sóhajt leány valahány: ah…
Ürítsük hős nevére a nagy poharat,
Mivel, hogy elüldözte a pandúrokat.

Lihegve vágtat Mary, a préri angyala,
Utána vágtat a sziúk vad hada.
Az egyik már-már rá- ráemeli kezét,
Amikor Kaktusz Pedró a helyszínre lép.
A nagy hősnek rezes orra harci pírban ég,
Csípőjéből lövi szét a sziúk seregét,
És miután megmentette a préri angyalát,
Elvágtat a vadludak után.

Refr.

Beugrik Kaktusz Pedró az ivóablakon:
Mulassunk urak, mert hát itt az alkalom!
Miközben jobbjával a kártyát keveri,
Aközben baljával a koltját kezeli.
A nagy hősnek rezes orra harci pírban ég,
S elnyeri az öreg seriff fehérneműjét,
És miután a csendbiztosnak jó estét kívánt,
Elvágtat a vadludak után.

Refr.

2010. Lányok (1986, 1994, 2001, 2002)

♫ (D 65.)

211. A dzsungel erdő mélyén,
A pampák vadregényén,
A kultúrától oly messze,
Hol a tam-tam dobok szólnak,
És a fákon skalpok lógnak.

Ott történt meg ez az eset,
Hogy három vidám, de vad indián
Lopakodva kúszik a nyomok után,
S az orángután fenn a kókuszfán
Vad harci táncot jár.

Csendben kúszik mind a három,
Mint a kígyó fenn az ágon,
S a szájukban tomahawk,
Estére meglesz már a skalp.

Erdő mélyén addig kúsznak,
Míg egy tisztásra nem jutnak,
S a tisztáson egy karaván,
A karaván közepén egy gyönyörű lány.

Így történt meg ez az eset,
Hogy a sápadt arcú lány
A dzsungel kedvence lett.
Azóta a dzsungelben, a dzsungel mélyén
Minden este szambát jár.

2012. Lány (1988)

212. Lenn az Alföld kis tanyáján
Éldegélt egy kis család:
Papa, mama és két gyerek.
Szerették a pogácsát.

Egyik nap a drága mama
Sütött egy nagy tepsivel,
A baj csak az volt, hogy liszt helyett
Patkányirtó méreggel.

Be is laktak jól belőle,
A finom, meleg tésztával,
El is mentek mind a négyen
Reggelre a halállal.

Negyed napra eltemette
Őket a nagy rokonság,
Halotti tor, dínom-dánom,
S megették a pogácsát.

Jött a mentő és az orvos,
[…]
Körbejártak fejcsóválva,
Mert számukra nem volt érthető.

De elmenőben meglátták
A pogácsát a tepsiben,
Ők is majszoltak belőle,
És ittak rá bort sebtiben.

Ám a sofőr nem ihatott,
Mert neki kellett vezetnie,
A pogácsából se kóstolgatott,
A pogácsát nem szerette.

De kárba azért csak ne vesszen
A finom meleg pogácsa,
Összeszedte, zsebre tette
Gondolván a családra.
(És most viszi!)

2011. Lány (1998)

♫ (D 66.)

213a. Sárga holdfény, sárga holdfény, sárga holdfény bújj elő,
Sárga holdfény kapujában kinyílott a temető.

Temetőnek jobb sarkában két halálfej kuglizik,
Eltalál egy részeg hapsit, aki nyomban kiterül.

Öreg néne kunyhójában hulla-lében mosogat,
Gennygaluska lesz ebédre, s hozzá véres húscafat.

A sarokban egy halálfej lábszárcsontot szopogat,
Lábszárcsontból genny szivárog, jó étvágyat kívánok!

2010. Fiú (1987)

213b. Temetőnek közepébe/mély gödrében három hulla kuglizik,/
Temetőben, mély gödörben három hulla kuglizik,
Lábszárcsonttal a kezében koponyából vért iszik.

A halálnak felesége vértócsában mosogat,
Gennygaluska lesz ebédre, s hozzá véres húscafat.

A halálnak unokája kaszakővel csúzlizik,
Eltalál egy öregembert, ki a kertben hugyozik.
2011. Lány (1989) és fiúk (1992, 1994)

♫ (D 67.)
214a. A börtön ablakába soha nem süt be a nap,
Az évek tovaszállnak, mint egy múló pillanat.
Refrén:
Ragyogóan süt a nap, és szikrázik a fény,
Csak a szívem szomorú, ha rád gondolok én,
Szeretlek én, daram, dariraram, daram, dariraram, daram, dariraram,
Szeretlek én.

Egy késő üzenet, egy elkésett levél,
Amelyben üzened, hogy nem vagy már enyém.
Refr.

A vonatállomáson hiába vártalak,
Te nem jöttél elém és így nem láttalak.
Refr.
2010. Lányok (1984, 1986, 1994) és fiú (1994)

214b. A börtönben az élet oly lassan múlik el,
Egy csavargó dalától vidámabb leszel.
Refr.

Álltam egyedül és vártalak nagyon,
Sok boldog érkezett azon a vonaton.
Akit vártam, nem jött el, ma sem, tegnap sem,
Csak álltam egyedül, és vártalak kedvesem,
Szeretlek én, daram, dariraram, daram, dariraram, daram, dariraram,
Szeretlek én.
2011. Lányok (1997, 1998)

215. Vörösödik az ég alja,
Sztálin elvtárs úgy akarja.

Vörös az én rózsám szeme,
Hipermangánt szórtam bele.
2010. Fiú (1989)

216. Gitárom pengetem,
Faszomat lengetem,

Pörög a péklapát,
Sütöm a pék faszát.
2010. Lányok és fiúk (1986)

217a. Pina, fasz összebasz/együtt basz,
Abból lesz a kis kopasz.
2014. Lány (1994)

217b. …
Kis kopasznak fasza nő,
Abból lesz a betörő.
Betörőnek csaja lesz,
S megtörténik ugyan ez.
2010. Fiú (1988)

♫ (D 68.)
218. Kriptában csörögnek a halottak,
Egymás tyúkszemére taposnak.
Kedvenc ételük az aludttej,
Kapd be a faszomat, és aludj el!
2010. Lányok (1986, 1994) és fiúk (1986, 1987, 1999)

♫ (D 68.)
219. Hazamegyek, ledobom a kabátom,
Vasvillával/Buldózerrel/Géppisztollyal kergetem a családom.
Anyukámat bevágom a sütőbe,
Apukámat felteszem egy rajzszögre/
Apukámat kirakom a tetőre,
Testvéremnek behúzok egy akkorát,
Hogy keresztbe lenyeli a zongorát/fogsorát!
2010. Lányok (1986, 1989, 1994) és fiúk (1989, 1999)

220a. A Dunában úszik egy pap,
A seggére rásüt a nap.
Veri a habokat, fingik jó nagyokat,
Hollári, hollári hó.
2010. Lányok (1997, 1998)

220b. A Dunában úszik egy zsömle,
A *Julcsi* bele van tömve
A zsömle elázik, a *Julcsi* kimászik,
Hollári, hollári hó,
Mert a zsömle csak tömve jó.
2011. Fiú (1989)

221a. Japán és kínai
Elmentek fingani.
Japánnak sikerült,
Kínai elterült.
2014. Lány (1994) és fiú (1993)

221b. Japán és kínai
Elmentek fingani.
Fingottak eleget,
Száz fokos meleget.
Japánnak sikerült,
Kínai elterült.
2010. Lányok (1986, 1989, 1994, 1997, 1998) és fiúk (1986, 1989)

221c. Egy japán meg egy kínai
Elmentek fingani.
A japánnak sikerült,
Kínai elterült.
Most itt fekszik a kínai,
Aki nem tudott fingani.
2011. Fiú (1994)

3. számú melléklet

Dallamgyűjtemény

A ritmika és a dallamosság kérdése gyakran fontos, sőt központi vizsgálati szempont volt a hagyományos gyermekfolklór-szövegek elemzése és bemutatása során. A népi gyermekdalokról rendszerint azt olvashatjuk, hogy szerkezetben és formai tagolódásban is különböznek a felnőttek népdalaitól. Jellemzőek az egyszerű, csupán néhány hangból álló dallamok. Ezekben a gyermekek ütempárokból építkeznek, olykor csak egy-két hangot használnak, máskor pedig a szolmizációs skála alaphangjait használják föl, egy oktávnál, azaz 8 hangnál azonban általában nem nagyobb terjedelemben. A törzshangokon kívüli, módosított hangok ezekben a dalokban igen ritkák, a ritmusképletek pedig rendszerint egyszerűek, menettempójúak.[747] Ezek a jellemzők a mai gyermekek folklóranyagában is előbukkannak. A gyermekek például sok mondókában – többek között a csúfolók egy jó részében, illetve a mindennapi helyzetekhez köthető rövid szövegek egy részében – két hangból álló (*s, m* szolmizációs hangokkal leírható) dallamokat használnak. A mondóka alaphangjáról (általában *s*), amelyet a szöveg ritmusának megfelelően ismételgetnek, rendszerint a sorok közepén és végén lépnek le az alsó hangra (*m*). A két hangból álló, egyszerű dallamokat a dallamgyűjteményben külön nem közlöm, ugyanis gyermekenként és mondókánként nagyon változó, hogy hogyan is használják ezeket. Megjelennek a gyermekek folklórjában kicsit bonyolultabb, több hangból álló, a népi gyermekdalokhoz hasonló, vagy azokkal teljesen megegyező dallamok is (ezek már a dallamgyűjteményben is megtalálhatók), azonban erős túlzás lenne azt állítani, hogy jellemzően ilyen a mai gyermekek saját zenei világa.

Azt már a népi gyermekdalok vizsgálói is megjegyezték, hogy – bár a gyermekkornak megvolt a maga sajátos zenéje, midig nyitva állt, befogadta a felnőttek dalaiból, zenei világából a neki tetszőket, játékaik során használtak a gyermekek dallamokat a felnőttek dalkincséből is.[748] Ez így van természetesen a mai gyermekek esetében is. Folklórjuk zenei részében felbukkannak közismert népdalok (jellemzően paródiaként, vagy a dallamot egy általuk kitalált, az eredetitől független újabb szövegre alkalmazva), különféle idegen eredetű és hangzású dallamok, könnyűzenei számok, de még sanzonok és operett-slágerek is. Minden bizonnyal a dallamok sokféleségéből is adódik, hogy a szövegek szótagszáma és rímelése is rendkívül sokféle. Páros és páratlan szótagszámú, a 4-6 szótagostól a 12-14 szótagosig mindenféle sorhosszúság előfordul a modern városi gyermekfolklór-szövegekben, s a szótagszám gyakran az adott mondókán vagy éneken belül is ingadozik. A rímképletek közül elsősorban az egyszerű bokorrímek és a páros rímek a legjellemzőbbek, de egy-egy esetben bonyolultabb rímképletek, illetve olykor a rímelés hiánya is előfordul. Ez bizonyos mondókák és énekek esetében akár szándékolt is lehet. A dallamokról és a szövegek verselési jellemzőiről a mai gyermekfolklór esetében általánosságban azt mondhatjuk, hogy megtalálhatók benne a hagyományos gyermekfolklór-anyag esetében megállapított jellemzők, azonban emellett a gyermekek merítenek a kortárs, városi zenei anyagból is – ahogyan ezt a szöveggyűjteményt követő dallamgyűjtemény is jól illusztrálja.[749] Az általuk használt dalok és mondókák tehát rendkívül sokszínűek.

[747] Lásd minderről bővebben: Paksa K. 1999. 47-60; Kerényi Gy. 1982. 13-28; MNT I. 1951. XXI.
[748] Kerényi Gy. 1982. 30; Kodály Z. 1989. 51.
[749] Mindez persze nem csak a hazai gyermekfolklórra jellemző, hasonló eredményekről a témával foglalkozó kutatók is beszámoltak. A Los Angelesi gyermekek tapsos játékait vizsgálva például Carol

Az itt következő dallamgyűjteményben a dallamokat a hozzájuk tartozó szöveg(ek) szöveggyűjteményben való felbukkanásuk sorrendjében közlöm. A dallamok sorszáma után a hozzájuk kapcsolódó szöveg(ek) kezdő szavai, majd pedig zárójelben a szöveggyűjteménybeli sorszámuk következik. Mivel ezek a dallamok a gyermekek ajkán szájhagyományozódás útján terjednek és variálódnak, abban az esetben sem közlök semmiféle szerzőség adatot, amennyiben tudható, hogy a felnőtt kultúrában is meglévő „eredeti," vagy legalábbis annak tekintett változat milyen szerző(k)höz köthető.[750] A dallamok alatt csupán a szövegek első versszakát, szakaszát, vagy első változatát közlöm. A gyermekek a – szöveggyűjteményben teljes terjedelmükben megtalálható – dalok további változatait, versszakait, vagy szakaszait értelemszerűen a megadott dallamra éneklik rá a szöveg szótagszámához alkalmazkodó ritmusban. Amennyiben azonban egy dallam az adott sorszám alatt található szövegeknek csupán egyetlen variációjához kapcsolódik, úgy ennek a variációnak a pontos megjelölése (például SZ II/19a) került a zárójeles utalásba.

1. A szere-szeretőmet (SZ II/17.)

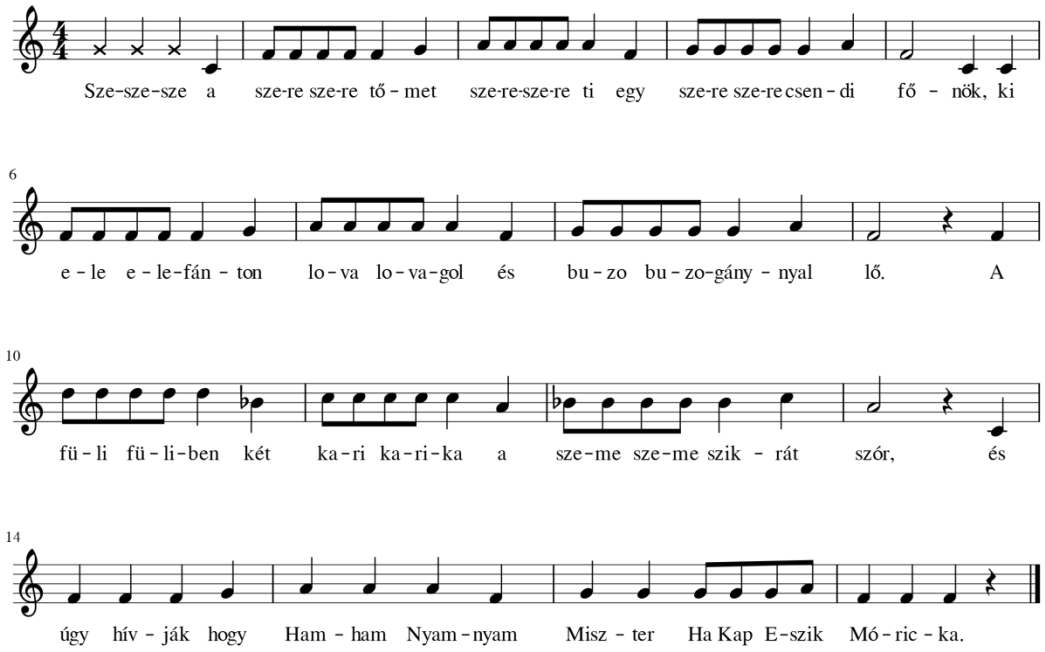

Merill-Mirsky azt állapította meg, hogy a kortárs popzene és az afro-amerikai, valamint az európai zenei hagyományok hatása egyaránt kimutatható bennük. Merill-Mirsky, C. 1986. 57.

[750] Ezek az adatok egyébként a dolgozat főszövegében, vagy a szövegekhez kapcsolódóan a szöveggyűjtemény aktuális fejezeteiben megtalálhatók.

2. Gör, gör, göri (SZ II/19a)

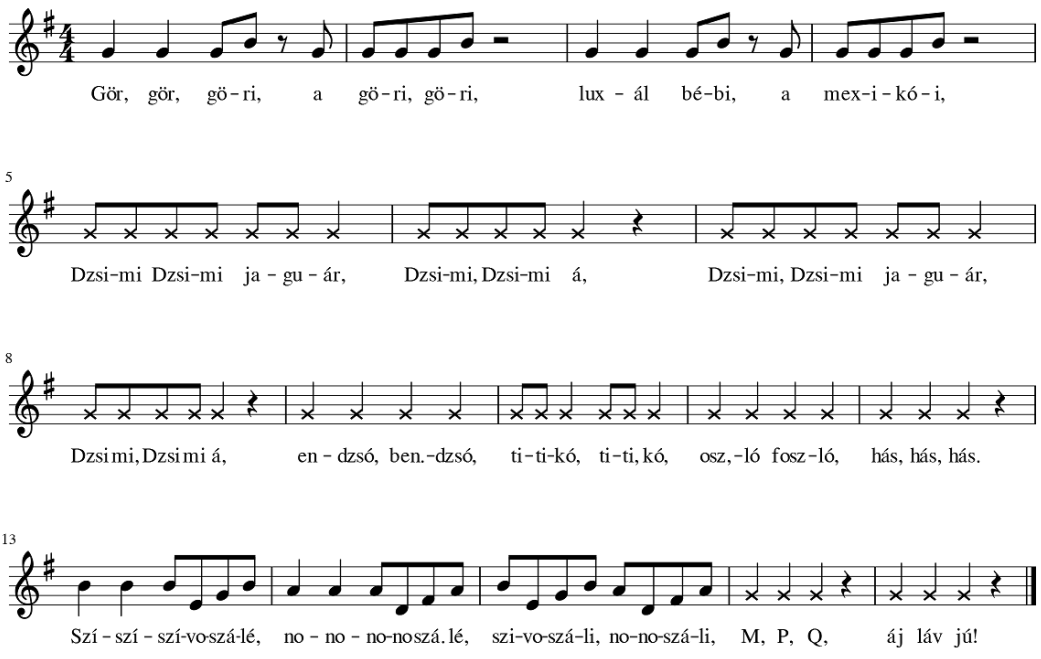

3. Paprika Jancsi (SZ II/23.)

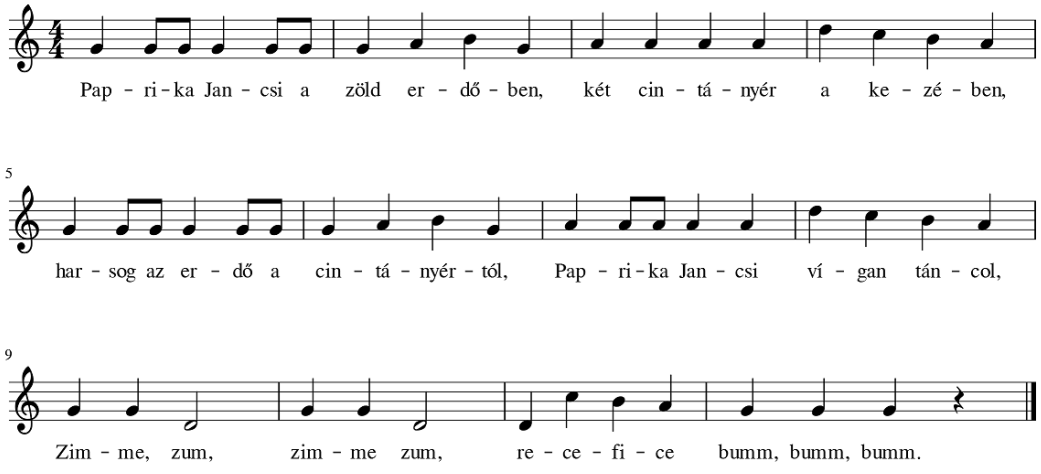

4. Ántáká tészó (SZ II/24.)

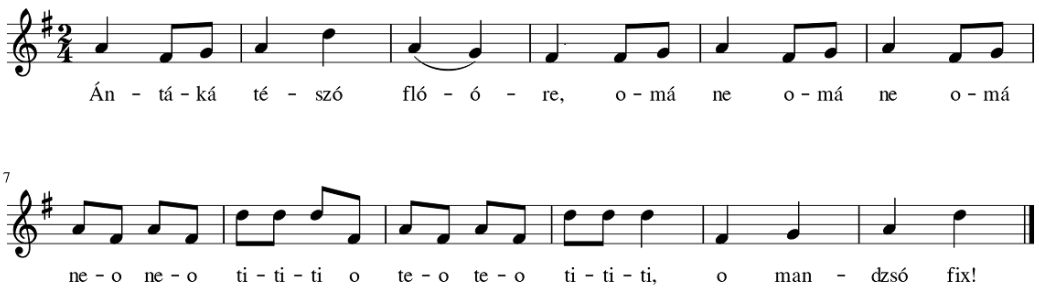

5. Hét kést döfnek... (SZ III/25g)

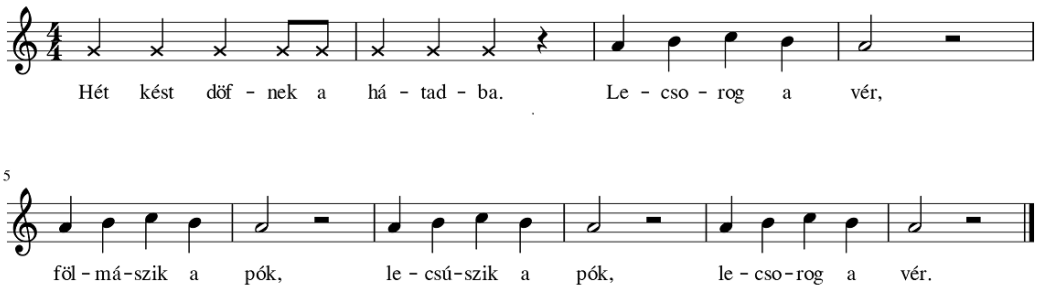

6. Mackó, mackó (SZ V/34.)

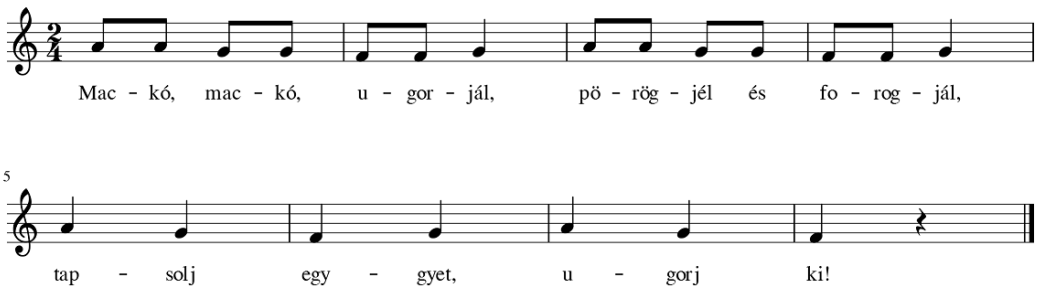

7. Jaj, de büdös... (SZ VII/63.)

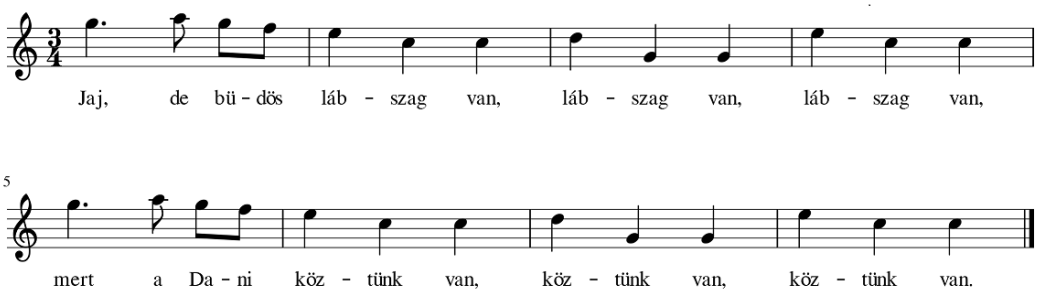

8. Katona bácsi... (SZ VII/67.)

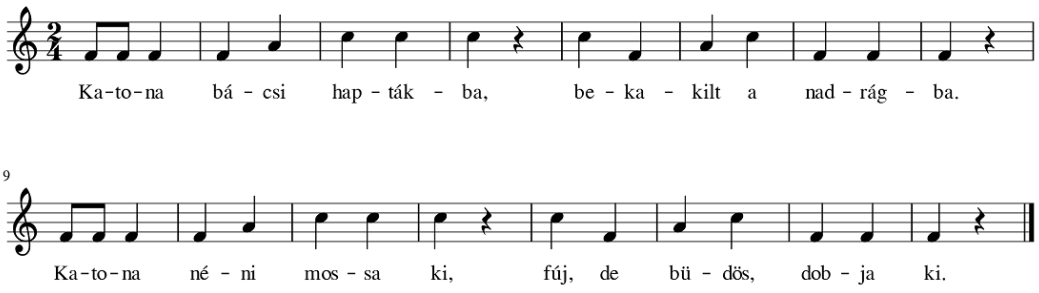

9. Én, szegény... (SZ VII/68.)

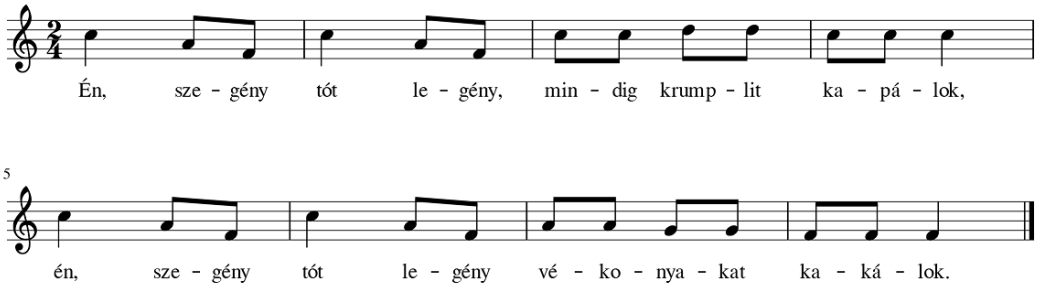

10. Éhesek vagyunk (SZ IX/104b)

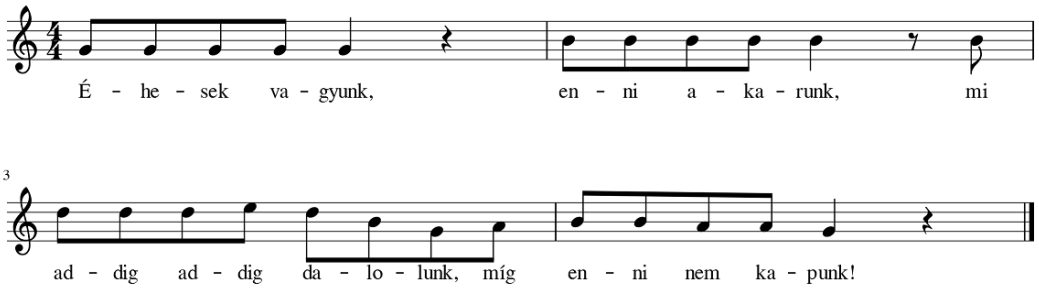

11. Csiga-biga (SZ IX/112.)

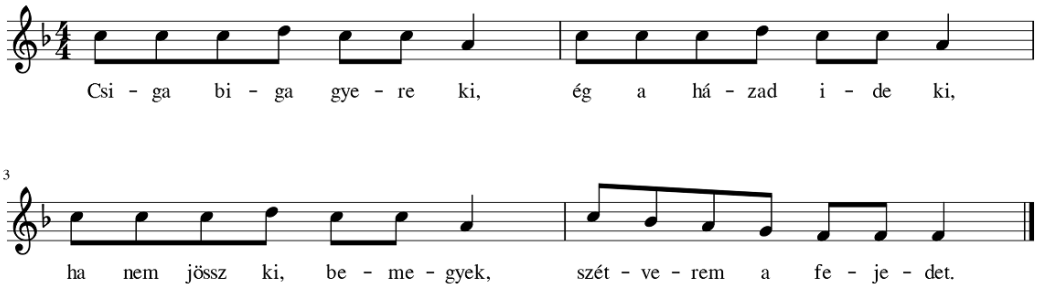

12. Fenn a falon (SZ X/121.)

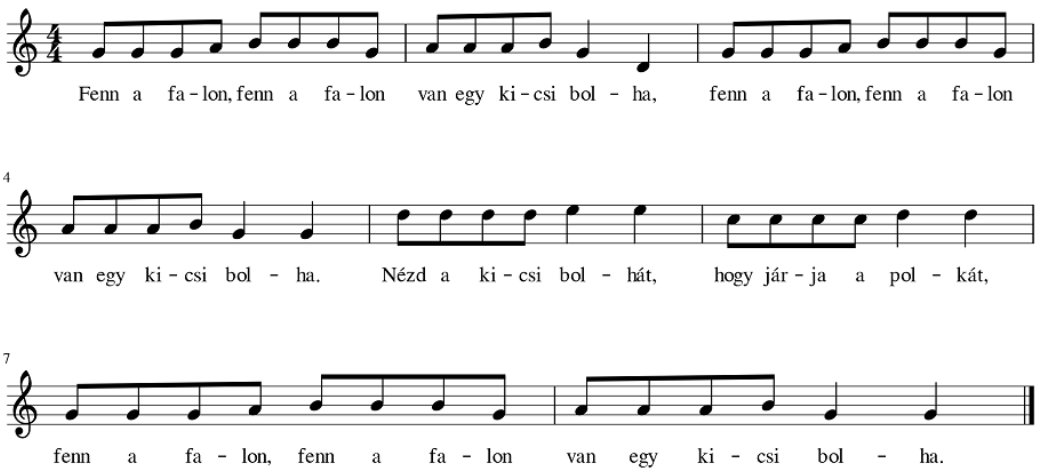

13. Szép az ici-pici... (SZ X/122.)

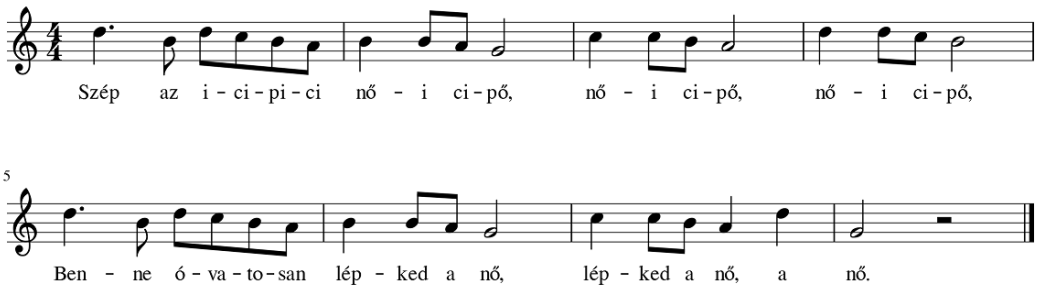

14. Süvít az északi szél (SZ X/123.)

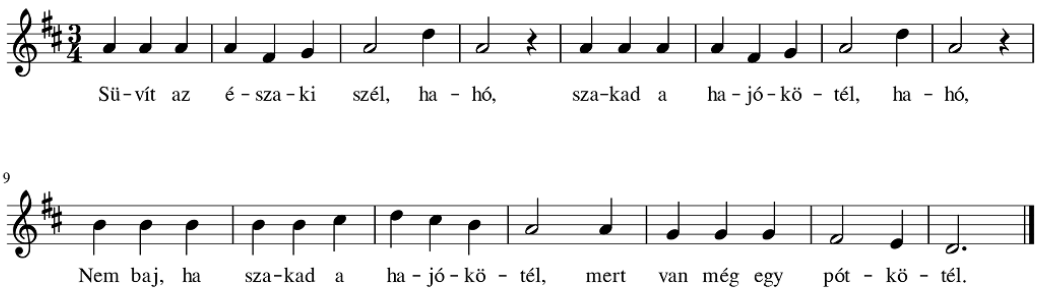

15. Tíz kicsi néger (SZ X/128.)

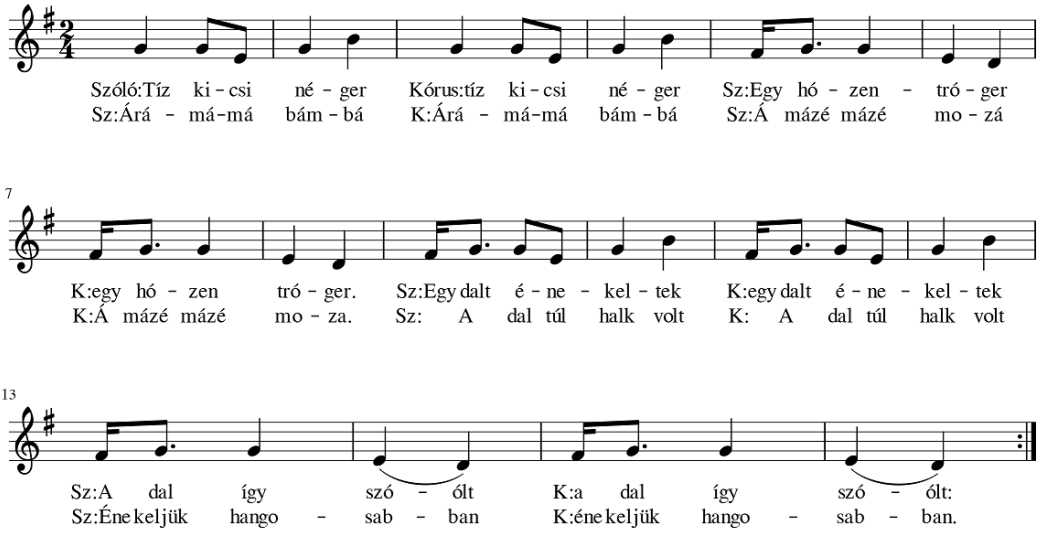

16. Egy kutya a konyhába... (SZ X/129.)

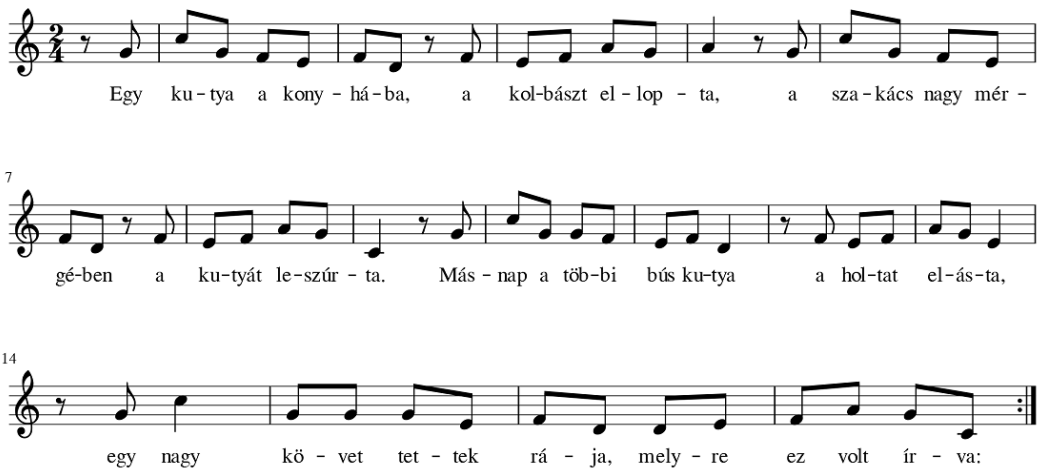

17. Sárgát virágzik... (SZ X/130.)

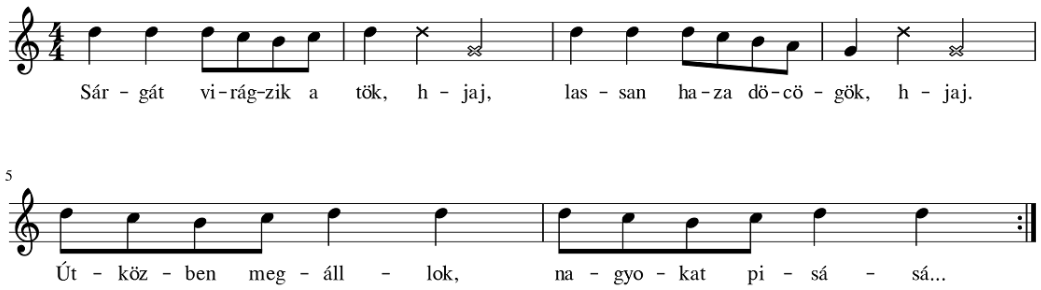

18. Csája néni... (SZ X/131.)

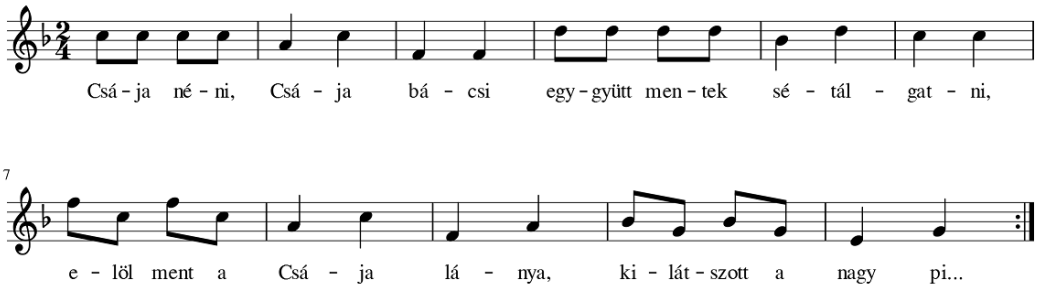

19. Szombathely nagy állomás... (SZ X/132.)

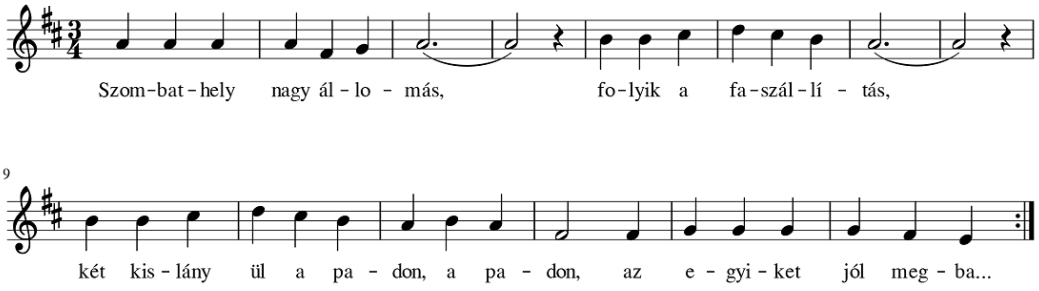

20. Kiraktuk a szilvát (SZ X/140.)

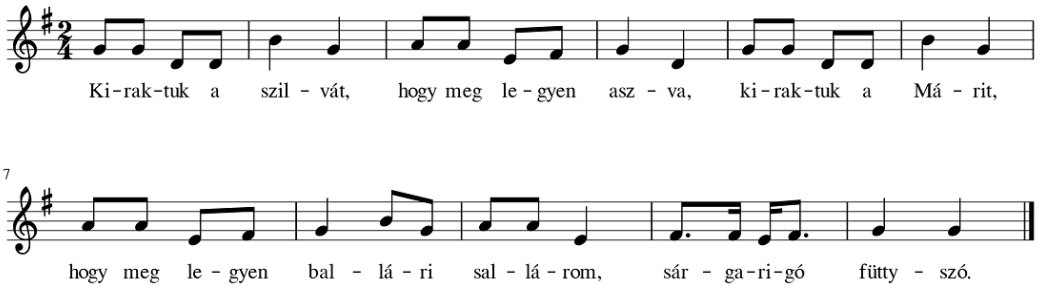

21. Reng a búzakalász... (SZ X/141.)

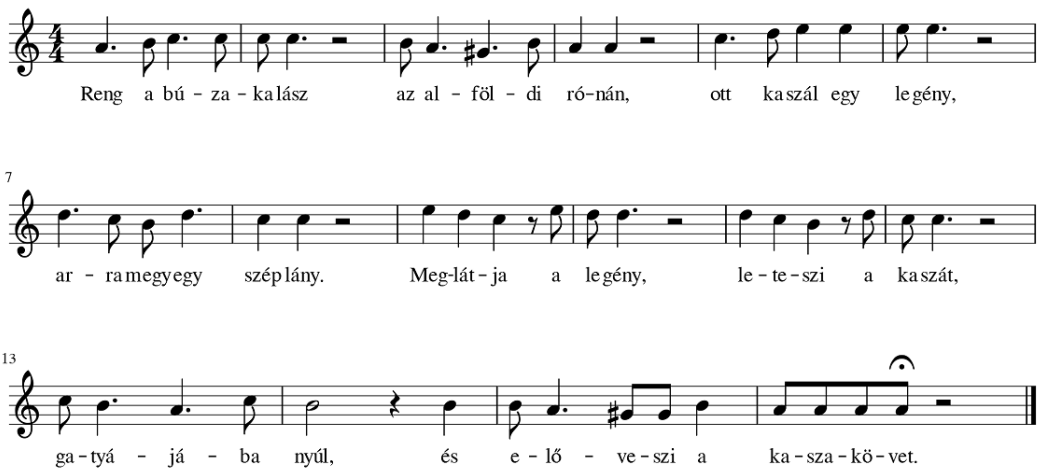

22. Mi a szar... (SZ X/142.)

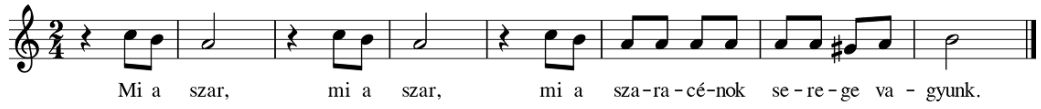

23. Fel, fel vitézek (SZ XI/154.)

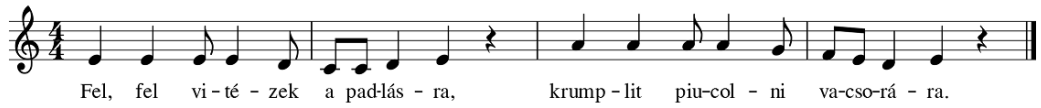

24. Kossuth Lajos (SZ XI/155.)

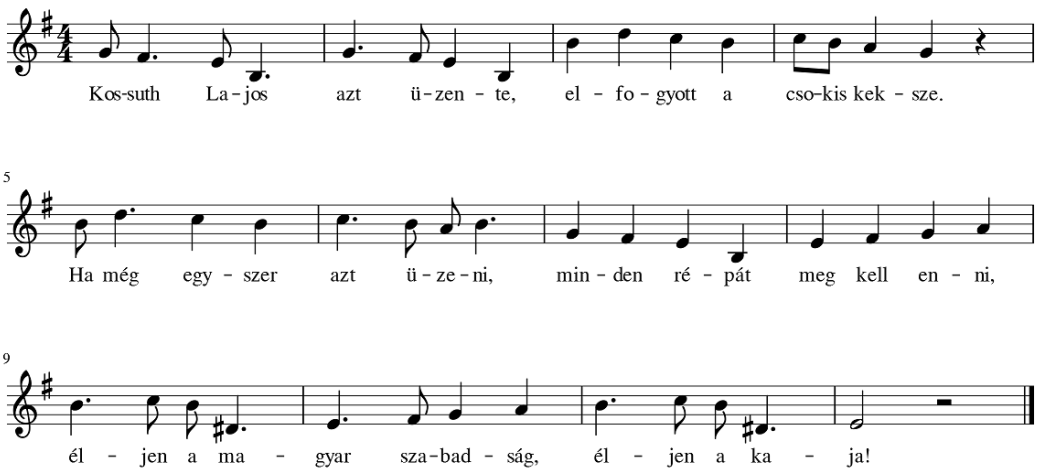

25. Által mennék... (SZ XI/156.)

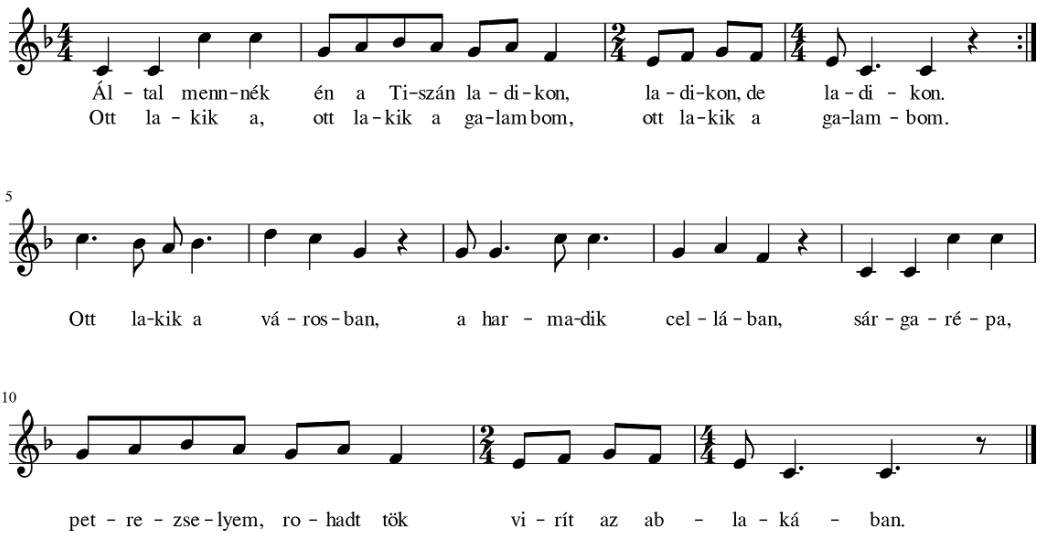

26. Ennek a szép... (SZ XI/157.)

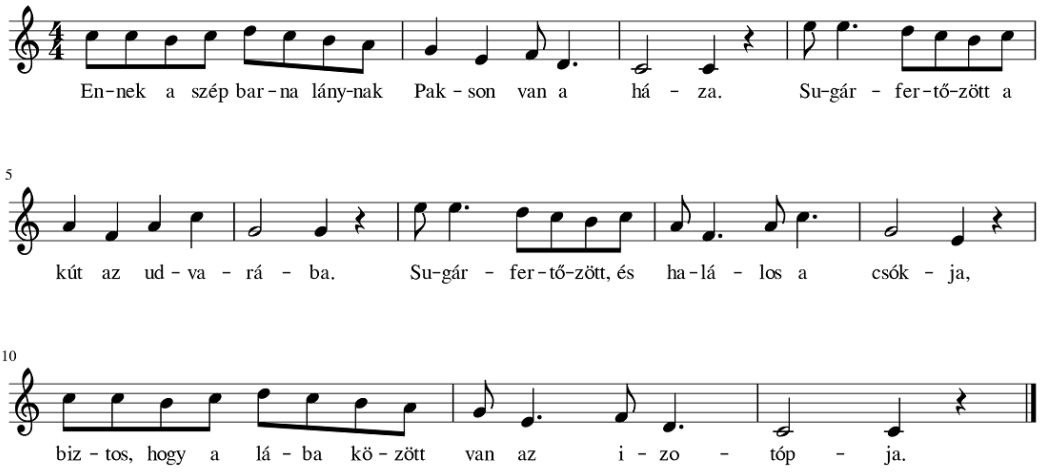

27. Akkor szép a disznó... (SZ XI/158.)

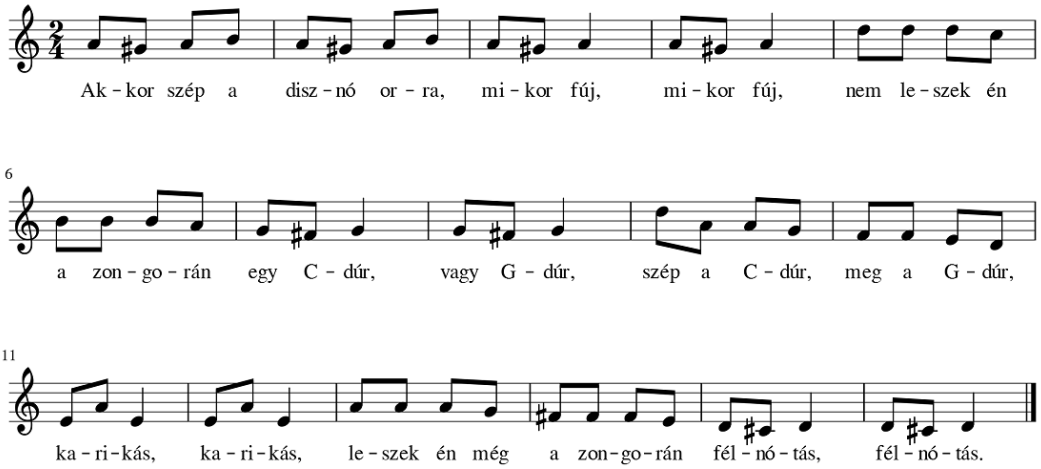

28. Hej, kolléga... (SZ XI/159.)

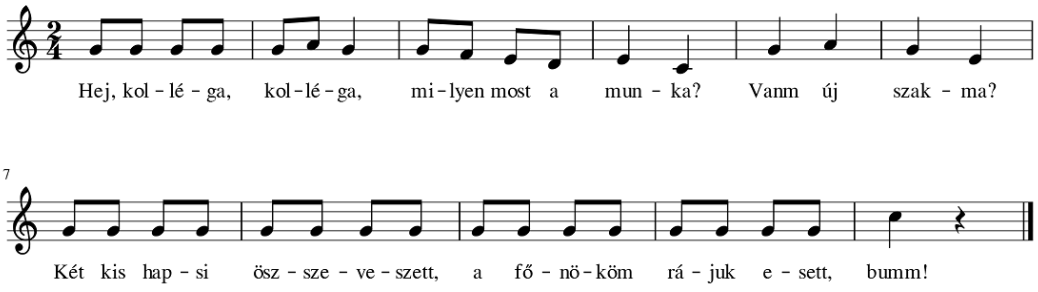

29. Hármat mutat... (SZ XI/160.)

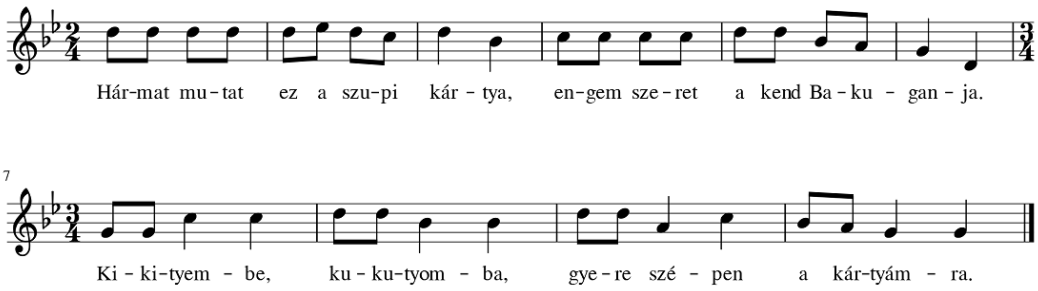

30. Ángyomasszony... (SZ XI/161.)

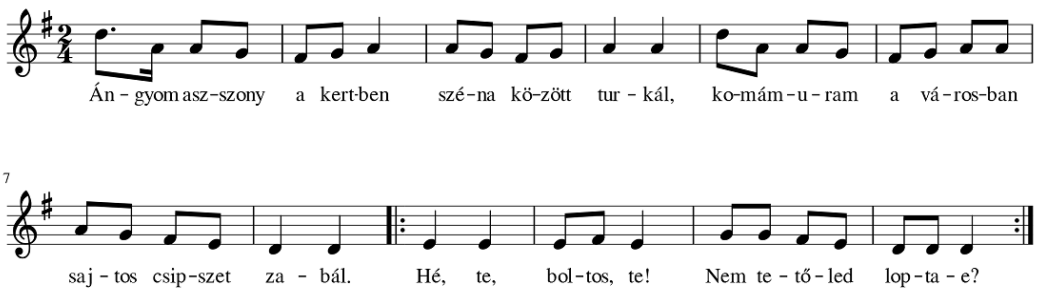

31. Én tegnap a gépemen... (SZ XI/162.)

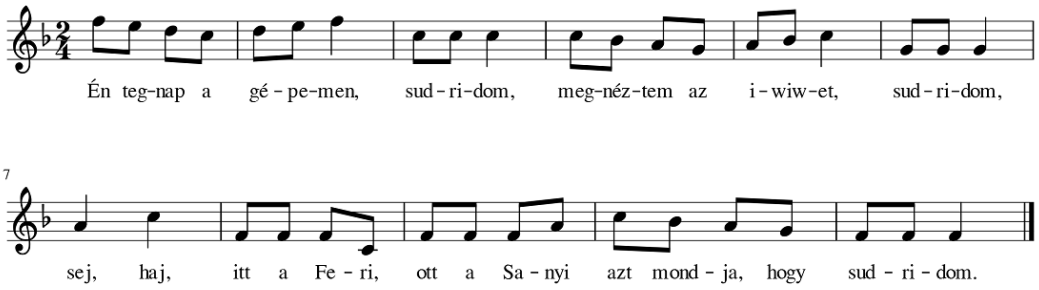

32. Szegény legény... (SZ XI/163.)

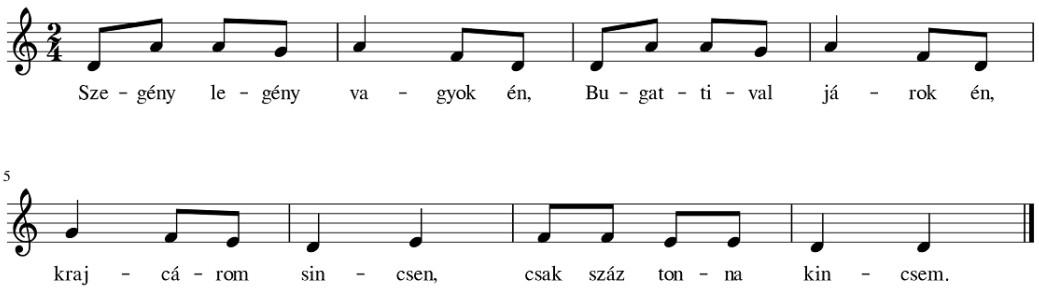

33. Popej, a tengerész... (SZ XI/164.)

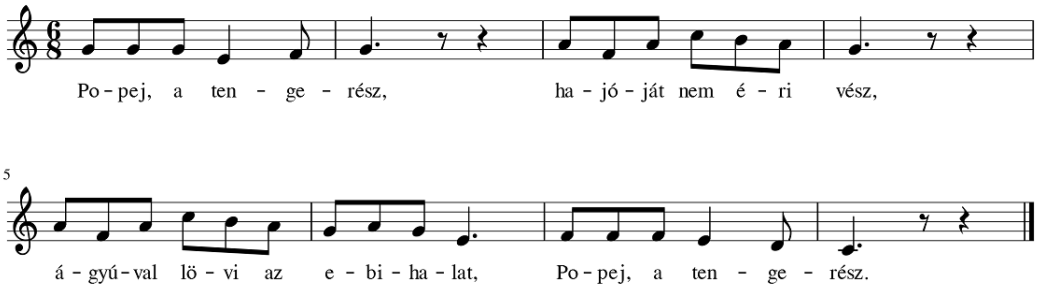

34. Sandokán (SZ XI/165.)

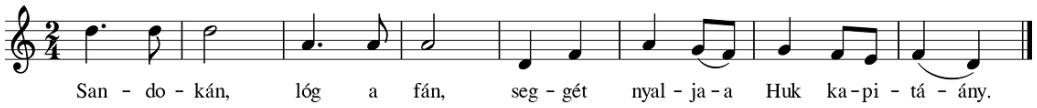

35. Puff, egy döglött csótány... (SZ XI/166.)

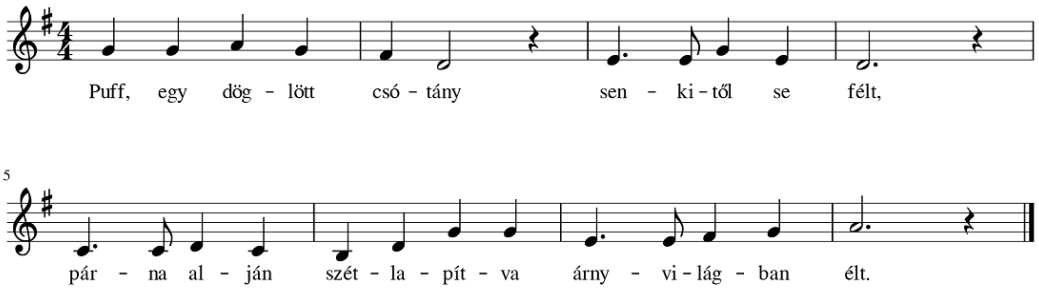

36. Vak Pali (SZ XI/167.)

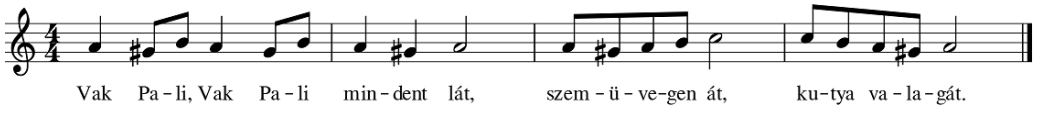

37. Az a stramm (SZ XI/168.)

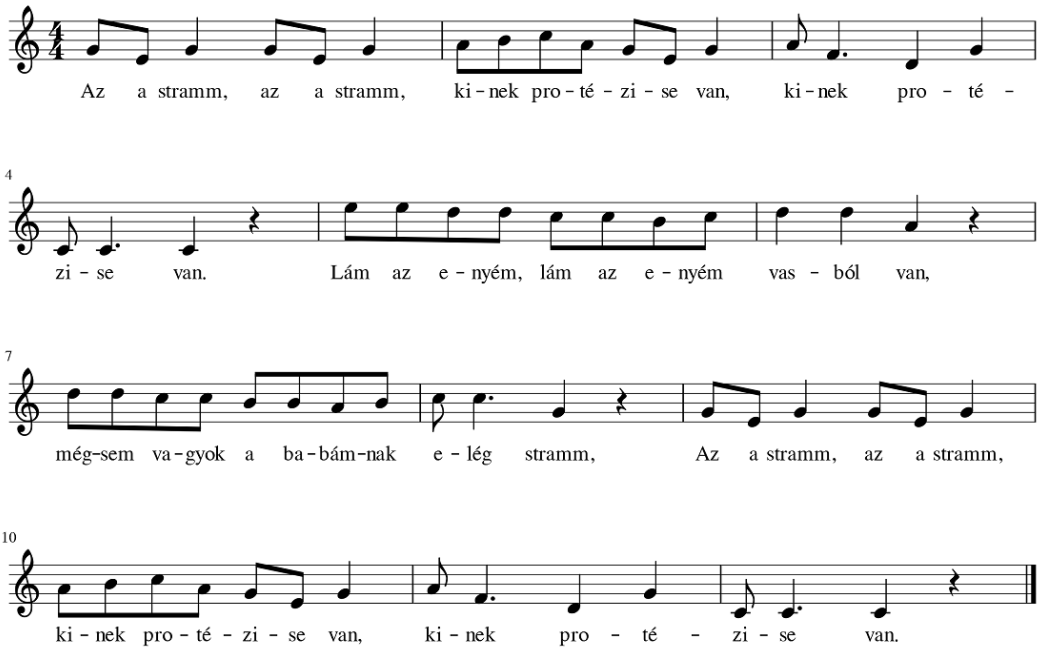

38. Túl az Óperencián (SZ XI/169.)

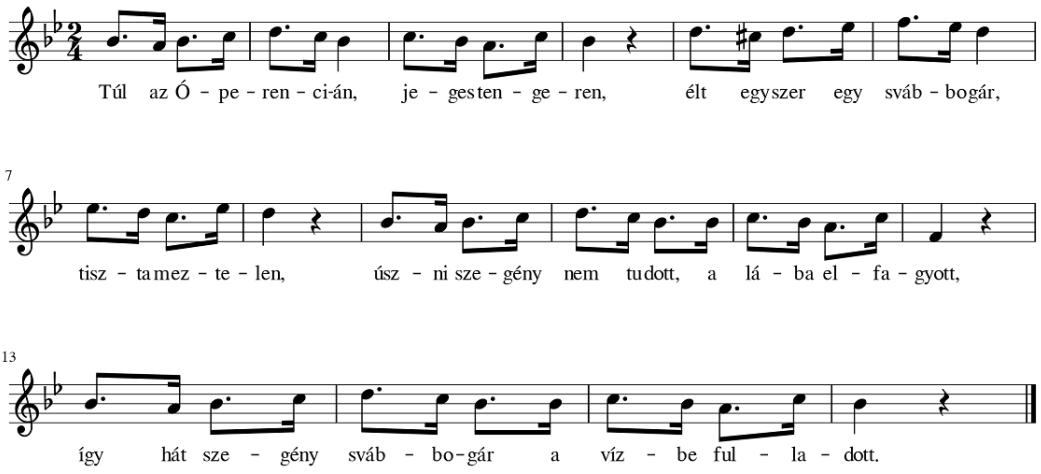

39. A börtön ablakába... (SZ XI/170.)

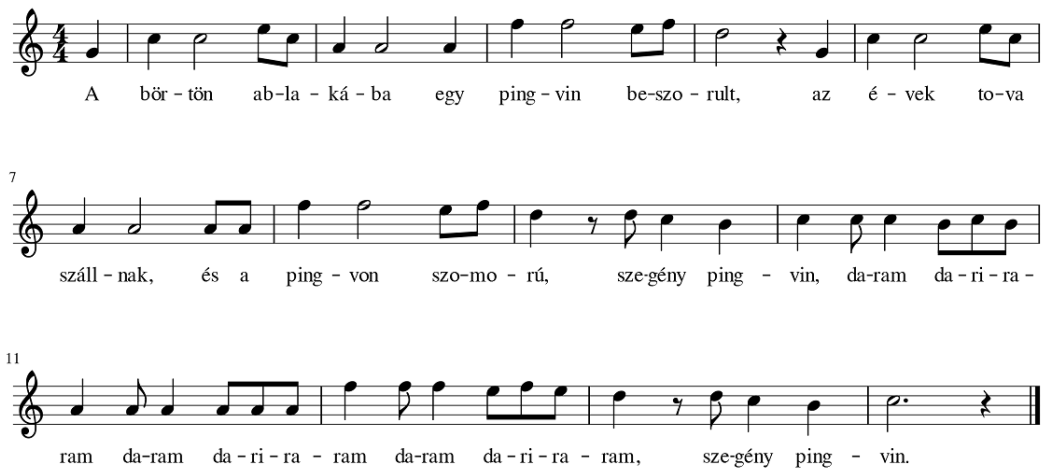

40. Kán-kán (SZ XI/171.)

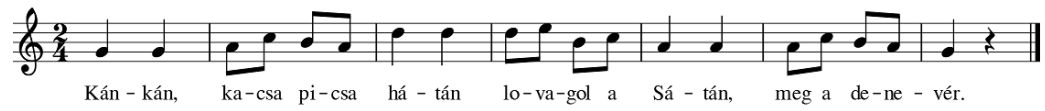

41. Fekete éjszakában... (SZ XI/171, XII/210.)

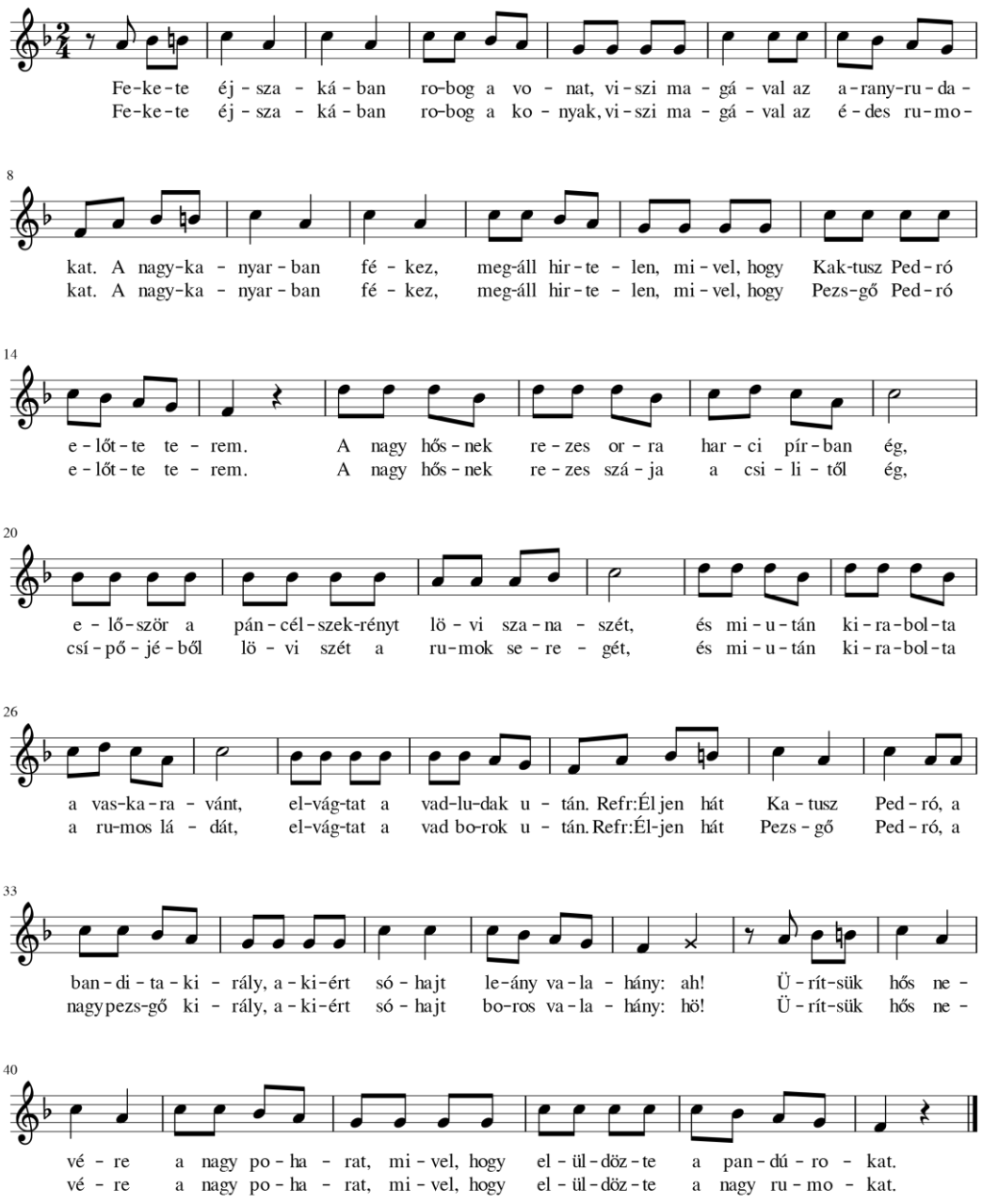

42. A kör közepén... (SZ XI/173.)

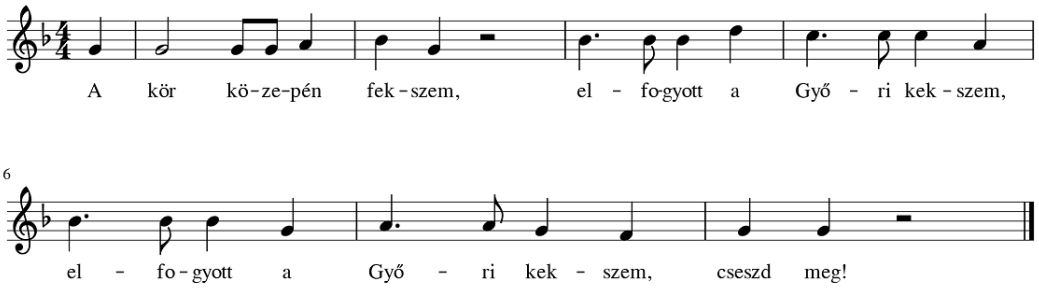

43. Hull a pelyhes... (SZ XI/174.)

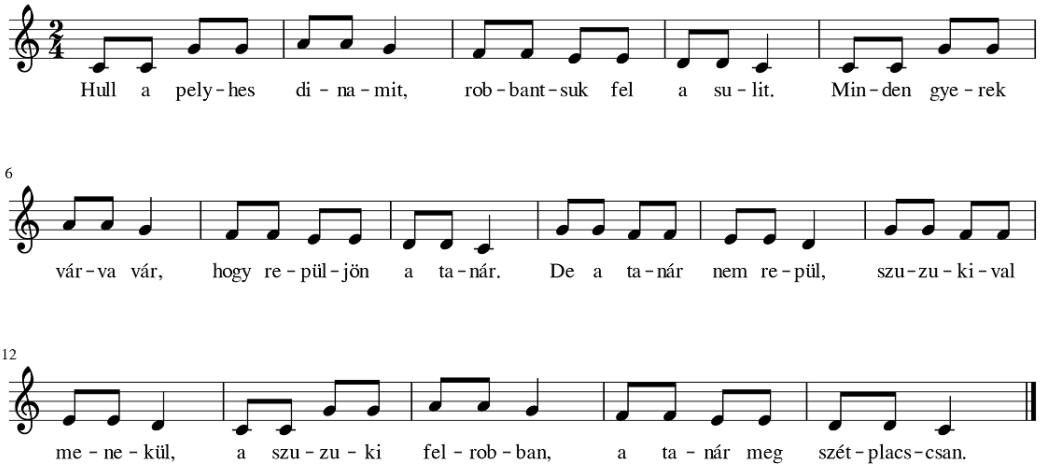

44. Mennyből az angyal... (SZ XI/175.)

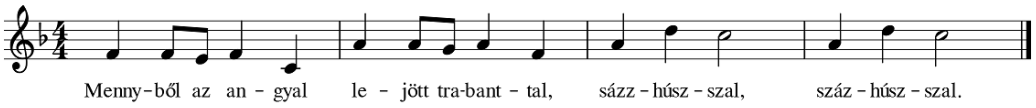

45. Jaj, de szép/Kis karácsony... (SZ XI/176, 177.)

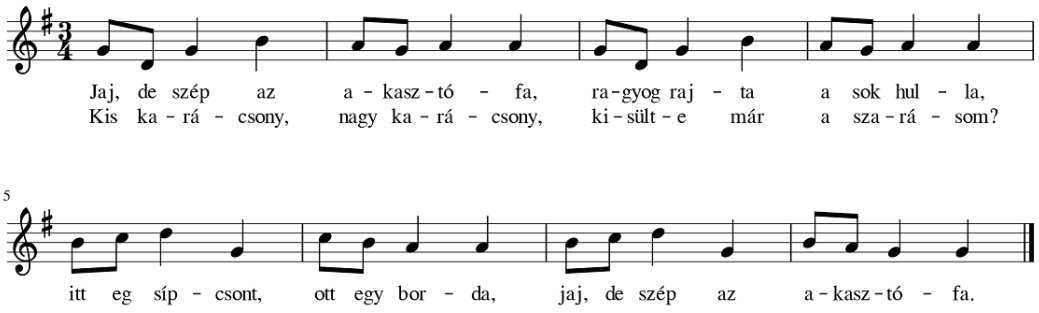

46. János bácsi (SZ XI/178.)

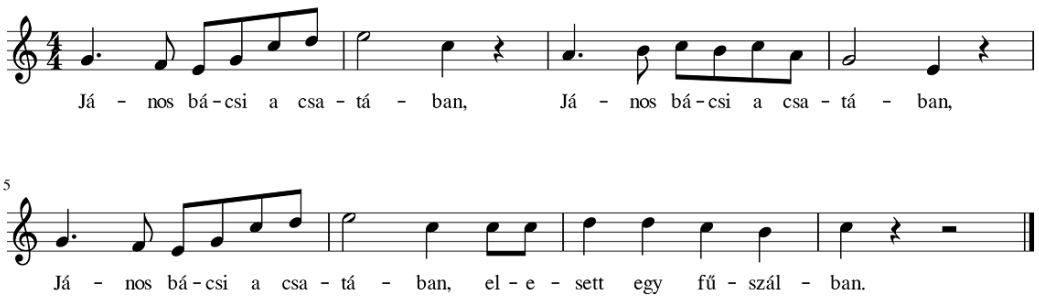

47. Indulandusz spiritusz (SZ XI/179.)

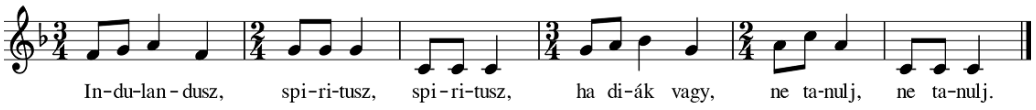

48. Szólj anyádnak... (SZ XI/181.)

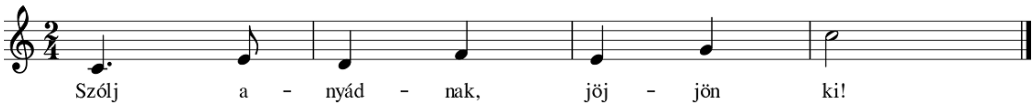

49. Gépfegyverrel... (SZ XI/182.)

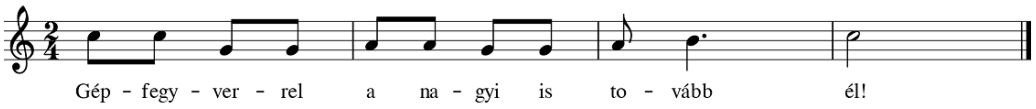

50. Csupa tej... (SZ XI/183.)

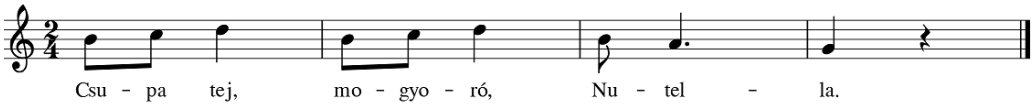

51. Volt egyszer egy kicsi törpe (SZ XII/186.)

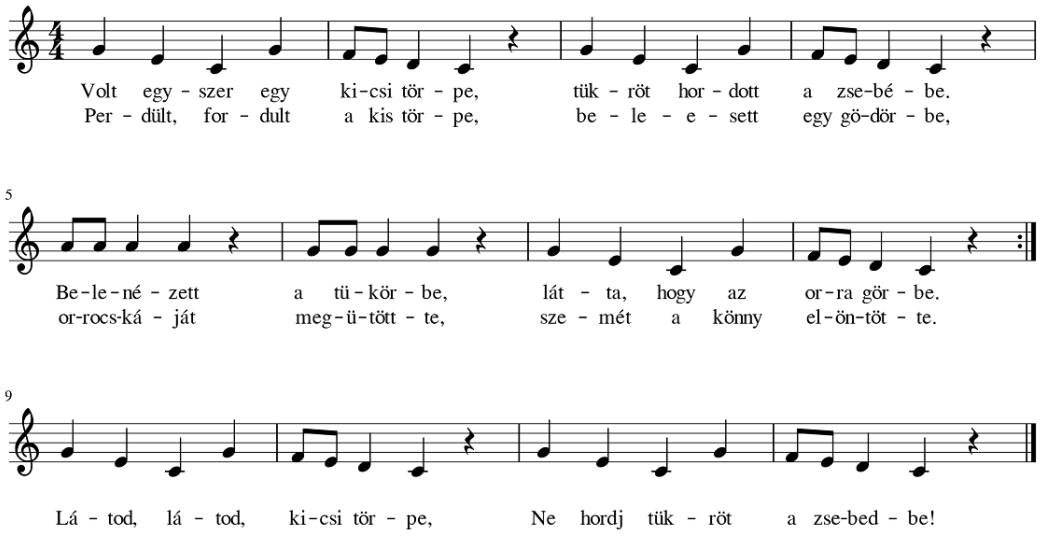

52. Egyszer volt, hol nem volt... (SZ XII/187.)

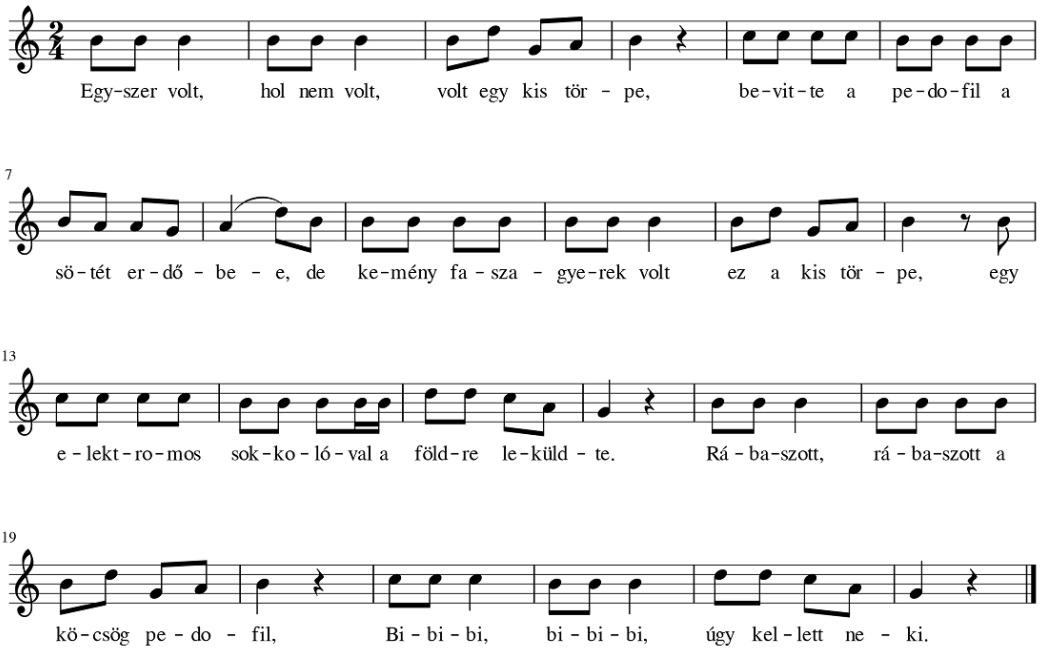

53. Donáld kacsa... (SZ XII/193.)

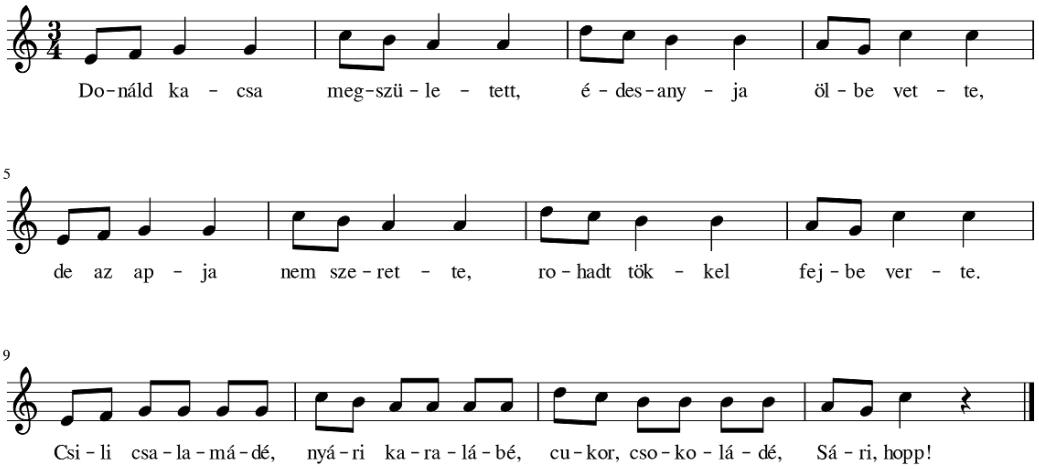

54. Dó, ré, mi, fá... (SZ XII/196.)

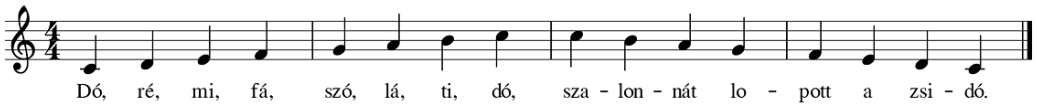

55. Gumi erdő közepén... (SZ XII/197.)

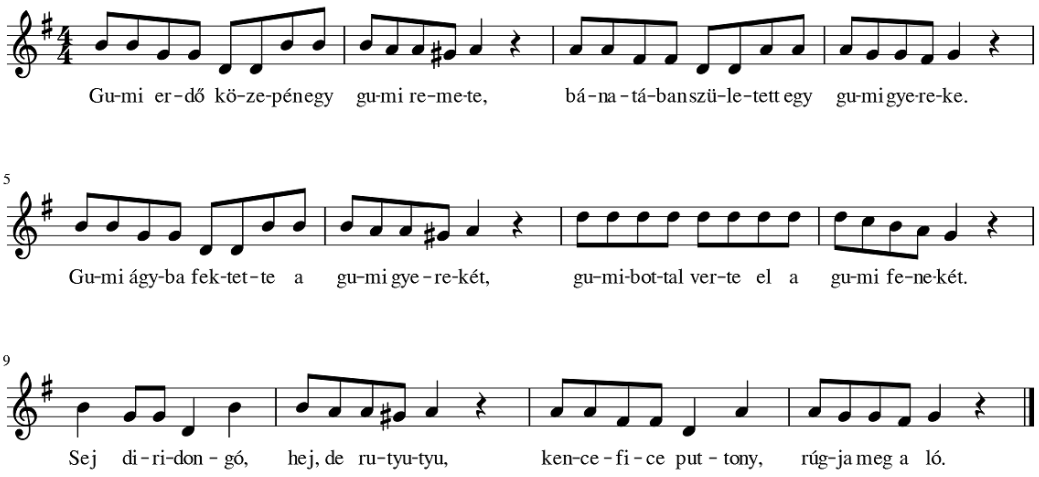

56. Pisilek én... (SZ XII/198.)

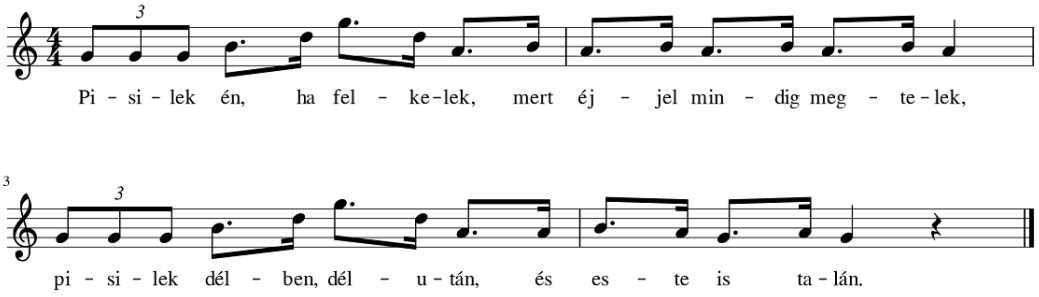

57. Vasárnap délelőtt... (SZ XII/199.)

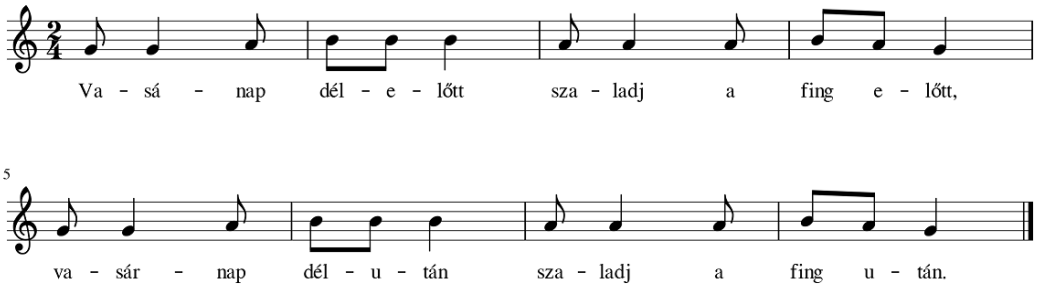

58. Volt nekem egy pizsamám... (SZ XII/200.)

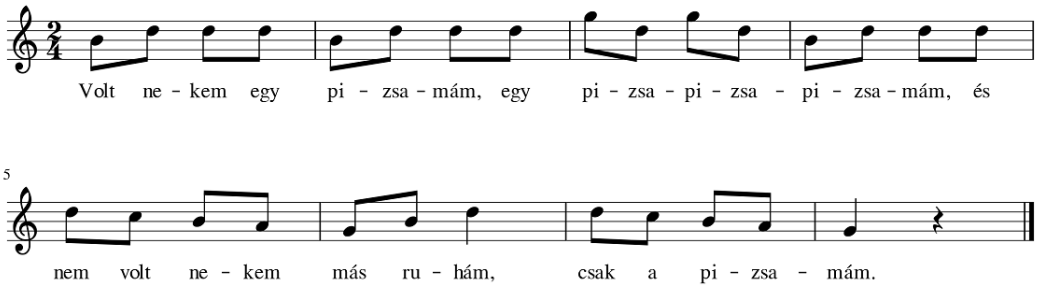

59. Száraz tónak... (SZ XII/203.)

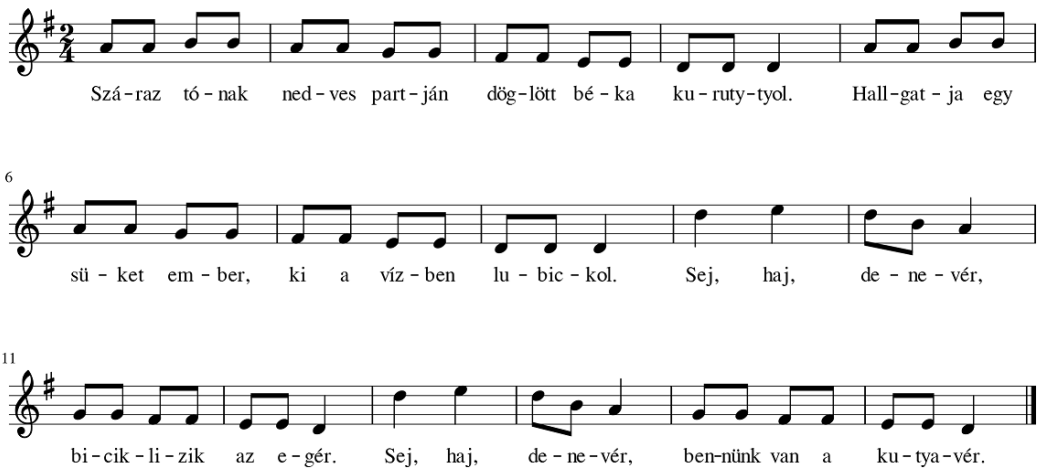

60. Boci, boci, tarka... (SZ XII/204.)

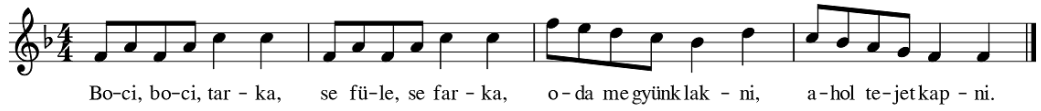

61. Bőg a tehén... (SZ XII/205.)

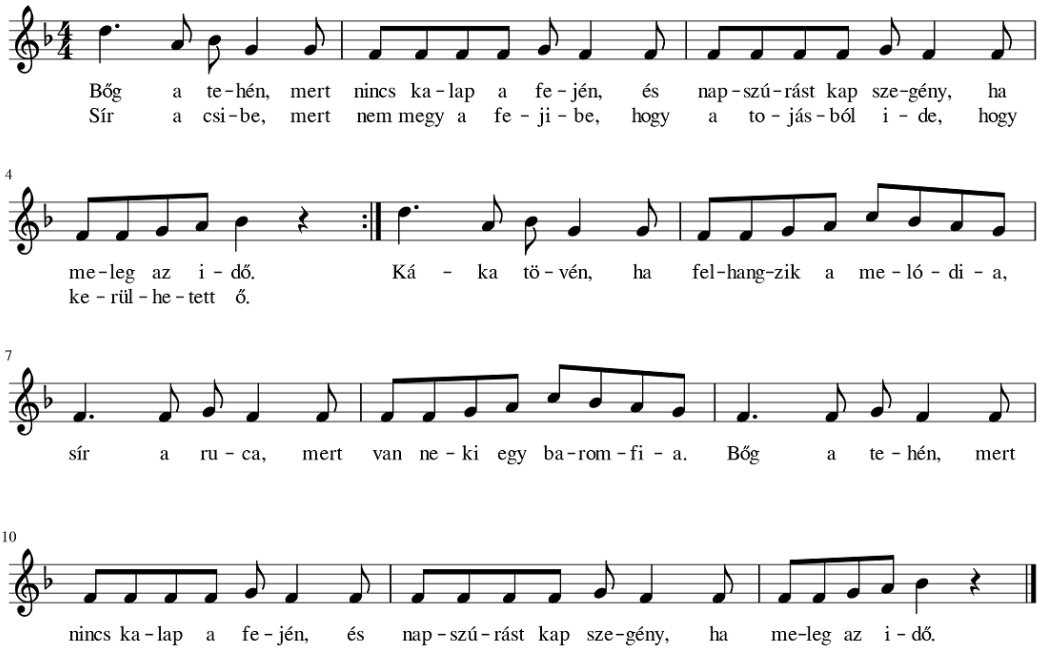

62. Én és a sógorom/Kiköt egy nagy hajó (SZ XII/206, 207.)

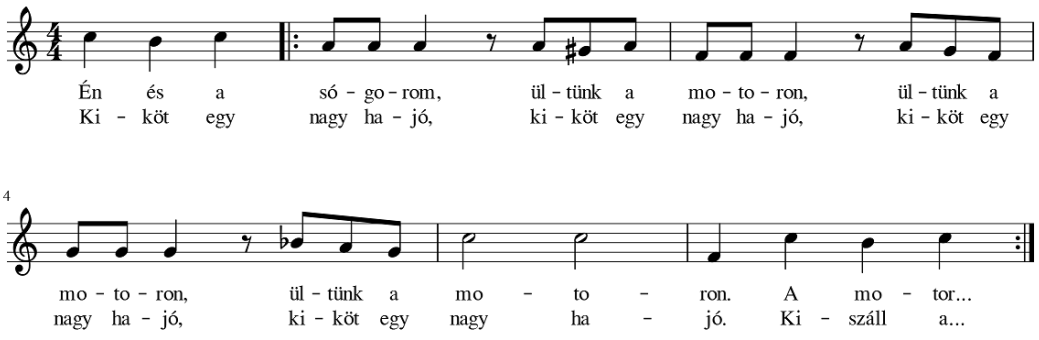

63. Fekete tengeren... (SZ XII/208.)

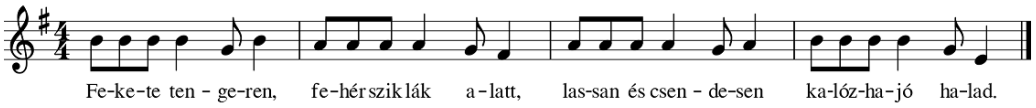

64. Mexikói préripusztán... (SZ XII/209.)

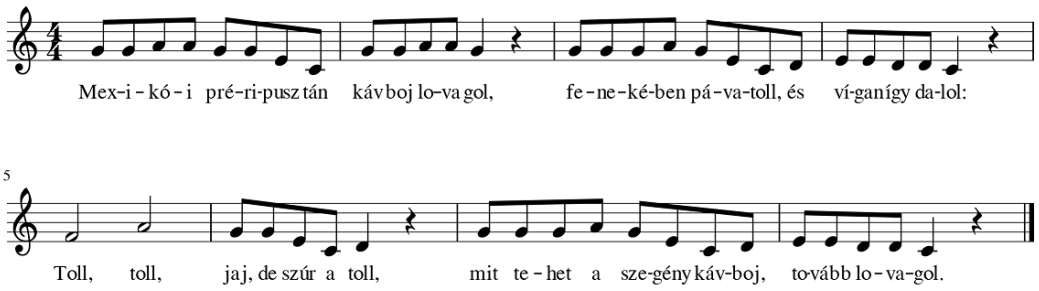

65. A dzsungel erdő... (SZ XII/211.)

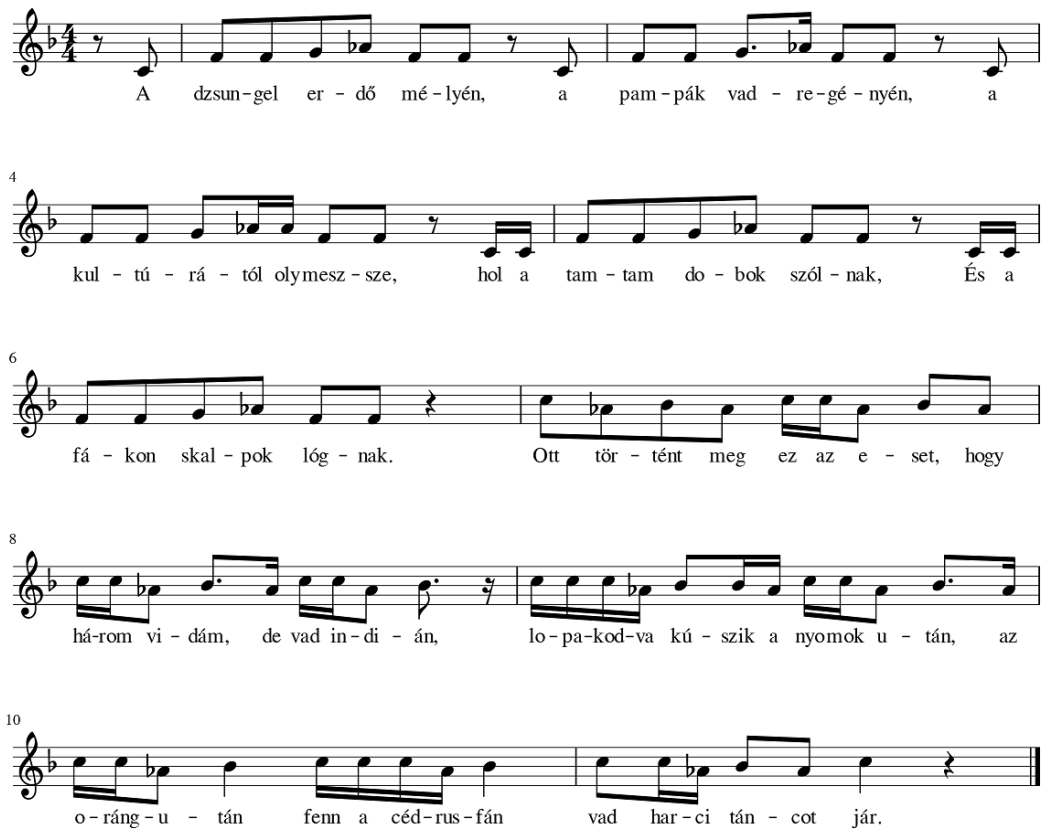

66. Sárga holdfény... (SZ XII/213.)

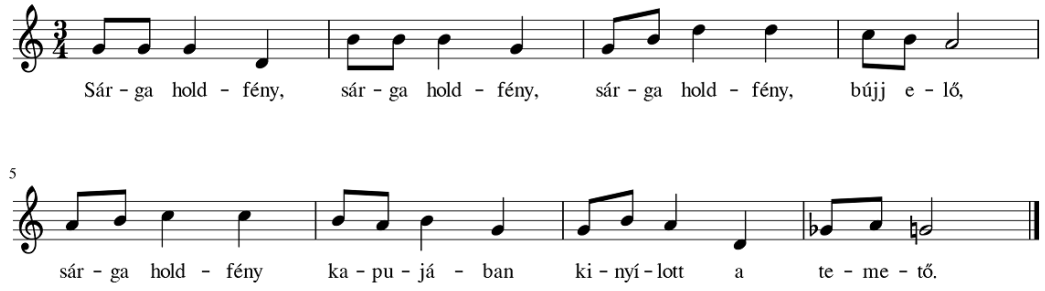

67. A börtön ablakába... (SZ XII/214.)

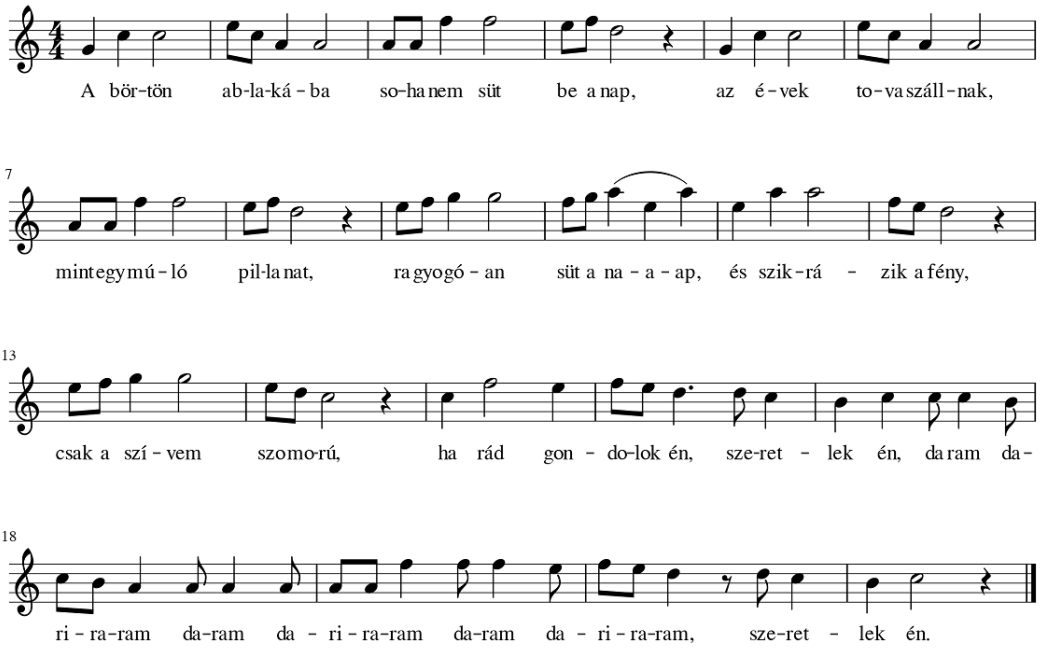

68. Kriptában csörögnek/Hazamegyek... (SZ XII/218, 219.)

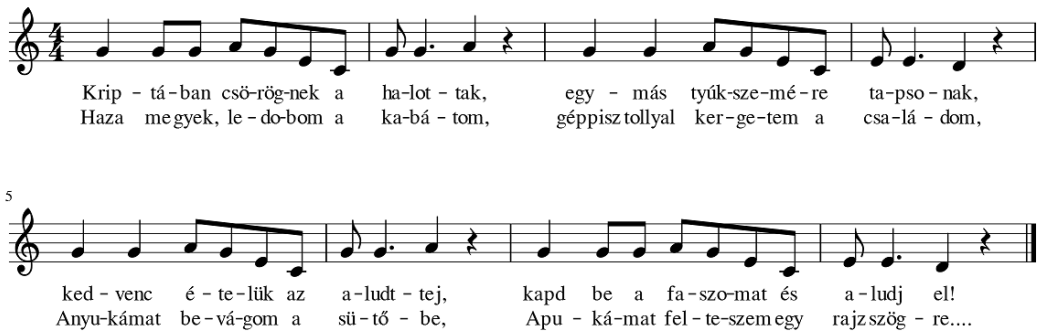

4. számú melléklet

Fényképgyűjtemény

A fényképgyűjteményben azokat a dolgozat témájához kapcsolódó fényképeket közlöm, amelyeket a gyűjtés során magam készítettem, vagy kollégáim, illetve adatközlőim bocsátották rendelkezésemre. A képek közlését azért is tartom fontosnak – annak ellenére, hogy a dolgozatban már jelzett okok miatt sajnos a közölt anyagnak csak egy töredékét mutatják be – mert nem csupán illusztrálják a dolgozatban leírtakat, hanem sok esetben komoly segítséget jelentenek annak pontos értelmezésében is. Az itt közölt fotók számozása a főszövegben megjelenő képek számozásának folytatása. A fényképek alatt zárójelben közölt évszám értelemszerűen a fotó készítésének évét jelöli. A dolgozat főszövegében, illetve az itt közlésre kerülő képek pontos forrásjegyzéke a fényképgyűjtemény végén található.

40. kép Amerikából jöttünk, mesterségünk címere: „kertész” (2014)

41. kép Amerikából jöttünk, mesterségünk címere: „csőszerelő” (2014)

42. kép Amerikából jöttünk: „Kihez mész?” (2014)

43. kép Tengózó gyerekek az iskolaudvaron (2015)

44. kép Röplabdázás 1. (2014)

45. kép. Röplabdázás 2. (2013)

46. kép Tapsos játék: egyéni taps (2010)

47. kép Tapsos játék: jobbkezes taps (2010)

48. kép Tapsos játék: összeakasztott kisujjak keresztezése (2010)

49. kép Tapsos játék: összekulcsolt kézfejek összeérintése (2010)

50. kép Tapsos játék: jobb kezek összeérintése, bal kézzel tapsolás (2010)

51. kép Tapsos játék: a fej keresztben vállra tett kezekre hajtása (2010)

52. kép Tapsos játék: jobb tenyér lefelé, bal tenyér fölfelé tapsol (2010)

53. kép Tapsos játék: jobb kéz ökölbe, bal tenyér nyitva (2010)

54. kép Tapsos játék: kézfejek összeütése (2010)

55. kép Tapsos játék: kezek keresztben a vállon (2010)

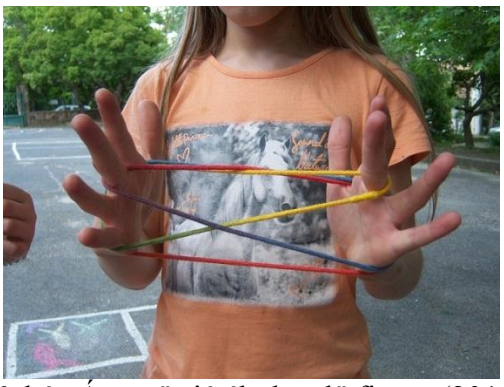

56. kép Átvevős játék: kezdő figura (2016)

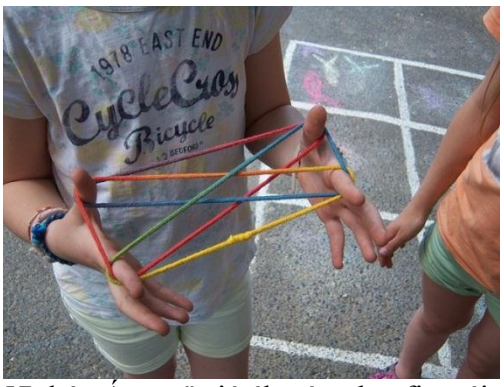

57. kép Átvevős játék névtelen figurája (2016)

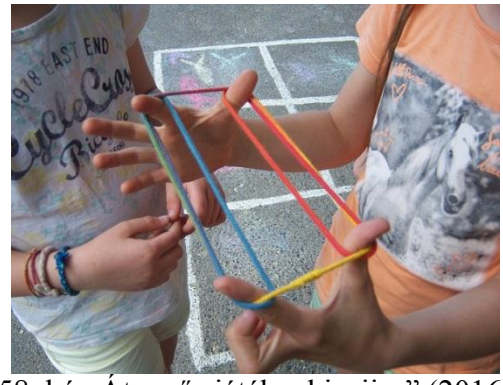

58. kép Átvevős játék: „kisujjas” (2016)

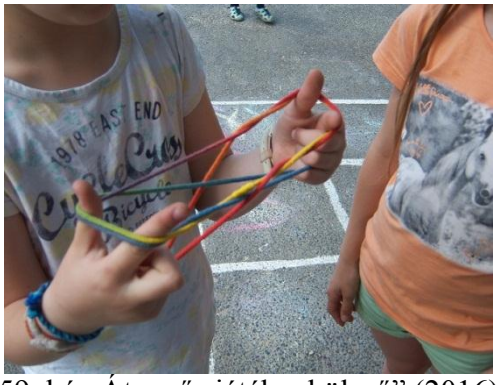

59. kép Átvevős játék: „bölcső” (2016)

60. kép Átvevős játék névtelen figurája (2016)

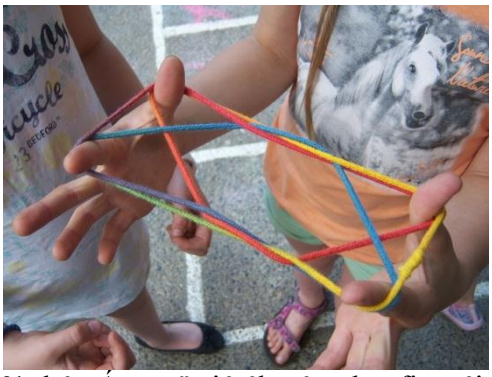

61. kép Átvevős játék névtelen figurája (2016)

62. kép Átvevős játék névtelen figurája (2016)

63. kép Átvevős játék: „béka” (2016)

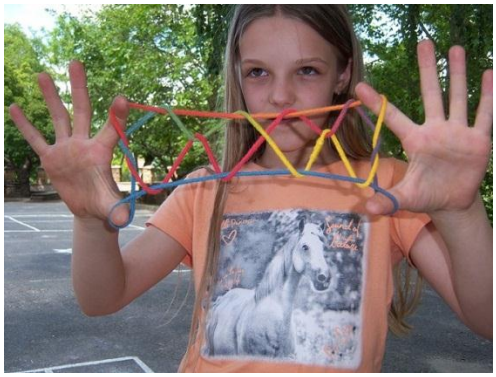

64. kép „Indián fejdísz” (2016)

65. kép „Olló” (2016)

66. kép „Gereblye” (2016)

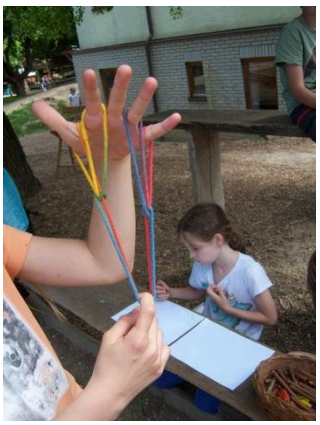

67. kép „Ejtőernyő” (2016)

68. kép Mátyás király játék: „Mátyás király levelet ír” (2013)

69. kép Mátyás király játék: „Lecsorog a vér” (2013)

70. kép Mátyás király játék: „összehajtja” (2013)

71. kép Mátyás király játék: „hét kést döfnek a hátadba” (2013)

72. kép Mátyás király játék: „bogarak másznak a hajadba” (2013)

73. kép Mátyás király játék (2013)

74. kép Testi érzékelés játékai: csikizés kézszorítás után (2013)

75. kép Testi érzékelés játékai: csikizős (2013)

76. kép Testi érzékelés játékai: kezek leszorítása 1. (2013)

77. kép Testi érzékelés játékai: kezek leszorítása 2. (2013)

78. kép Testi érzékelés játékai: kézemelkedés (2013)

79. kép Testi érzékelés játékai: „zuhanás” (2013)

80. kép Fiatal tanárról készült karikatúra-szerű rajz (2015)

81. kép Fiatal tanárnőről készült karikatúra-szerű rajz (2015)

82. kép Rajzolás és telefonos játék (2015)

83. kép Készül a „japán” papírrepülő (2016)

84. kép Közös rajzolás az iskolaudvaron (2016)

85. kép Rajzolós játék eredménye: „Gyuri” (2014)

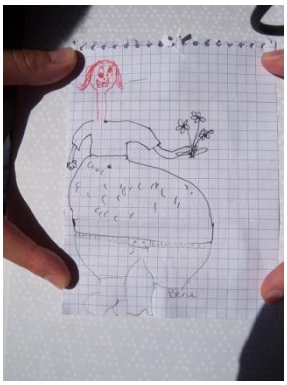

86. kép Rajzolós játék eredménye: „Bene” (2014)

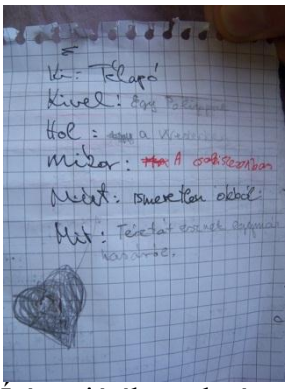

87. kép Írásos játék eredménye (2014)

88. kép Ország, város (2014)

89. kép Írásos játék a vonaton (2014)

90. kép Róka hajtogatás az iskolaudvaron (2016)

91. kép „Saját fejlesztésű” papírrepülő (2016)

92. kép Pipacsbimbó kibontása (2014)

93. kép Pitypangfüzér az iskola kiskapuján (2016)

94. kép Koszorúfonás százszorszépből (2016)

95. kép Százszorszépből készült koszorú (2016)

96. kép Vérehulló fecskefűvel rajzolt szív (2016)

97. kép A tuja „egérkének” is nevezett termése (2015)

98. kép Jóslás akáclevéllel (2014)

99. kép Cseresznye-fülbevaló (2014)

100. kép Felirat százszorszépből (2015)

101. kép Lengőhinta a pataknál (2014)

102. kép Szurkolás a patakon rendezett tutajversenyen (2014)

103. kép „Erőt adás” a tutajnak a verseny előtt (2014)

104. kép Vízi játék: harc a labdáért (2013)

105. kép Homokozó gyerekek (2014)

106. kép Csigáknak készült ház (2014)

107. kép Alváshoz betakart csigák (2014)

108. kép Készül a hó-virág (2015)

109. kép Hó-virág (2015)

110. kép Angyalka (2015)

111. kép Hó-diszkosz (2015)

112. kép Hópingvinek az iskolaudvaron (2015)

113. kép Hó-házikó (2015)

114. kép Hógolyózó gyerekek: összehangolt támadás (2015)

115. kép Törpe-sível játszó gyerekek (2015)

116. kép Keszül a hóember (2015)

117. kép Sótörés (2014)

118. kép Vonulós játék mozzanatai: „előre” (2011)

119. kép Vonulós játék mozzanatai: „hátra” (2011)

120. kép Vonulós játék mozzanatai: „oldalt” (2011)

121. kép Vonulós játék mozzanatai: „lent” (2011)

122. kép Vonulós játék mozzanatai: „fönt” (2011)

123. kép Vonulós játék mozzanatai: „cikk-cakk” (2011)

124. kép Kártyázás a vonaton (2014)

125. kép Mobiltelefonos játék (2015)

126. kép Gyűjtemények: színes fejű gyufák (2014)

127. kép Gyűjtemények: telefonkártyák (2014)

128. kép Gyűjtemények: Állatos bélyegek (2014)

129. kép Gyűjtemények: Saját készítésű bélyegek (2014)

130. kép Gyűjtemények: külföldi bélyegsorozat (2014)

131. kép Gyűjtemények: blokkok (2014)

132. kép Gyűjtemények: szalvéták (2014)

133. kép Gyűjtemények: zsebkendők (2014)

134. kép Fiókba rendezett zsebkendő-gyűjtemény (2014)

135. kép Gyűjtemények: színes műanyag karkötők (2015)

136. kép Kiszámoláshoz összerakott öklök (2011)

137. kép Békülés a kisujjak összeakasztásával (2011)

138. kép Gumizás figurái: ráugrás a gumiszalagra (2016)

139. kép Gumizás figurái: a gumiszalag becsavarása (2016)

140. kép Gumizás figurái: az egyik szalag átvivése a másik fölött (2016)

141. kép Gumizás figurái: felkészülés a befejező ugrásra (2016)

A dolgozatban közölt képek forrásjegyzéke

Adatközlőim családi fényképgyűjteményeiből (1992-2000): 4, 17, 19, 27, 39. kép
Beöthy Farkas fotói (2014-2015): 21, 23, 34, 100, 102-103, 125. kép
Kunsthistorisches Museum Wien: 3. kép
Michaletzky Anna fotói (2011-2013): 22, 25, 32, 104. kép
Saját fotók (2010-2016): 1-2, 5-16, 18, 20, 24, 26, 28-31, 33, 35-38, 40-99, 101, 105-124, 126-141. kép

5. számú melléklet

Táblázatok

Felosztás (MN VI.)		Példák a hagymányos anyagból	Példák a mai anyagból	Újdonságok
1. Eszközös játékok	Tárgykészítő	Babák, bútorok, állatok, hangszerek, fegyverek, gazdasági eszközök, ékszerek	Ékszerek	Nem játékárgyak kreatív bevonása a játékba
	Eszközös ügyességi	Labda, gomb, pénz, kés, kő, kacsázás, ugrókötél, csiga, karika, szappanbuborék	Labda, ugrókötél, kacsázás, fonaljátékok	Gumizás, fonaljátékok, diabóló, hullahopp
	Sportszerű népi	Mancs, teke, csülök, kanász, bige, méta, fecskézés, görcölés	Nem találtam	Sportjátékok (foci, kidobós, kézilabda)
2. Mozgásos játékok	Ügyességi és erő	Ölbeli + hinta, korcsolya, talicska, ostor, szánkó, sótörés, kenyeres, ugrósikola, bakugrás, guggoló, szökdelő, Adj Király, versenyfutás	Hinta, szánkó, sótörés, ugróiskola, versenyfutás, Kelj fel Jancsi!, cigánykerék, kézenállás, tapsos, pirospacsi	Nagymama papucsa, szkander, ujjszkander
	Fogócskák	Sima, szoknya, szembekötős, csősz, libás, bárány, tyúkos, halászás, hátulsó pár, pecsenyeforgatás, fekete-fehér	Sima, halász, hátulsó pár	Vécé, fagyi, terpesz, sétáló, vírus/lepra, ember a földön, jég, Szik-szák-szuk, színcápa
	Vonulások	Rétes, kanyargó járás, lánckészítés, bújó-vonuló, kapus-hidas, kezeken sátáltatás	Nem jellemző	Sétáló "figurákkal"
3. Párválasztó játékok	Párválasztó kör	Fehér Liliom, Hajlik a meggyfa, Kiskacsa fürdik, Csillag Boris, párna, kendőtánc	Nem találtam	Nem találtam
	Lánykérő	Méz méz, Most viszik, Járok egyedül, Hol jársz, Ninive	Nem találtam	Nem találtam
	Párválasztó társas	Kútba estem, Megy a kosár, Szomszédozás, Székes	Nem találtam	Nem találtam
4. Szellemi játékok	Szellemi ügyességi	Húzd meg, ereszd meg, Fekete-fehér, Repül a…	Fekete-fehér, barkóba	Írásos játékok, kő, ppír olló, Töltés, pajzs, lövés, kártya
	Becsapós	Lámpás (pitypang), foghúzás, vízzel leöntés, tréfás fogadások, kalitka	Tréfás fogadások	Csináld utánam
	Kitalálós	Kitalálós körjátékok, virágneves, mi van a ládában, Amerikából jöttem, főzőcske	Amerikából jöttem	Nem találtam
	Tiltó	Farkasszem, csendcsináló, ne nevess, sánta pipás	Farkasszem, csendcsináló	Hétfogás
	Rejtő-kereső	Eldugás, tűz-víz, csúszda, gyűrűsdi, ipi-apacs, bújócska, katonásdi, rabló-pandúr	Bújócska, ipi-apacs	Bújócska-fogócska, lövöldözős bújócska, hétbot
Újabb kategóriák	Szerepjátékok	Lakodalom, temetés, vendégeskedés	Boltos, esküvő, harcok, állatok	Énekesnők, tehetségkutatók
	Testi érzékelés játékai			Ezertű, kézszorítás, zuhanás, kézemelkedés, Mátyás király játék
	Bárorság/ viselkedéspróba			Felelsz, vagy mersz típusú játékok
	Jóslások	Akáclevél, margaréta	Akáclevél, százszorszép	Papíron, számolással

1. táblázat: Kortárs budai gyermekjátékok lehetséges besorolása a hagyományos gyermekfolklór anyagra létrehozott kategóriákba

Felosztás (MN V.)		Példák a hagymományos anyagból	Példák a mai anyagból	Újdonságok
1. Mondókák	Szórakoztató, oktató, nevelő, szoktató	Álltatók, jártatók, cirógatók, etetők, ijesztők, tapsoltatók	Nem foglalkoztam vele	
	Természeti, társadalmi környezettel kapcsolat	Nap, eső, állathang, állathívogató, növények, csúfolók (nemzetiség, név, tulajdonságok, foglalkozás, falu), különböző szituációk	Eső, hideg, tavasz, csúfolók (tulajdonságok), beugratók, különböző szituációk	Köszönés, étkezés, wc-költészet
	Mondókák a gyermekjátékokban	Kiszámolók, játékba hívó, játék közbeni bíztató/csúfoló, mondókás játékok, rajzolók	Kiszámolók, játékba hívó, játék közbeni bíztató/csúfoló, mondókás játékok, rajzolók	Mátyás király játék, tapsos játékok, vonulás
	Mondókák a jeles napi köszöntő szokásokban	Lucázás, Aprószentek, Pünkösdölés	Nem foglalkoztam vele, DE locsolóversek	
	Dramatikus jelelgű játékszövegek	Mondókás és énekes felelgetők (állathang utánzók, játékok)	Nem találtam	Nem találtam
2. Lírai játékdalok	Altatók	Felnőttek a gyerekekenek	Nem foglalkoztam vele	
	Játékeseményt követő, illusztráló szövegek	Bújj, bújj, kifordulós, fehér liliomszál	Mackó-mackó (ugrókötél)	
	Játékeseménytől független szövegek	Párválasztós játékok egy része	Tapsos játékok	Sze-sze-sze, Paprika Jancsi, Ántáká tészó
	Vegyes	Párválasztós játékok egy része	Nem találtam	Nem találtam
Újabb kaetgóriák	Játék a nyelvvel és a hangokkal	Idegen nyelvek imitálása, nyelvtörők	Idegen nyelvek, nyelvtörők, végtelen dalok, mondókák	Szép az ici-pici, Fenn a falon, trágárság "látszata"
	Paródiák	Ünnepi szövegek	Ünnepi szövegek	Könnyűzenei számok, versek, reklámok, népdalok
	Szórakoztató szövegek	Mondókamesék, "Egyéb" dalok	Boci, boci tarka, Volt egyszer egy kicsi törpe	Különböző hosszúságú és tematikájú dalok, mondókák

2. táblázat: Kortárs budai gyermekfolklór-szövegek lehetséges besorolása a hagyományos gyermekfolklór szövegekre létrehozott kategóriákba

Idő (h)	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	vasárnap
8:00	Suli 13:20-ig	Suli 13:20-ig	Suli 13:20-ig	Suli 13:20-ig	Suli 13:20-ig		
9:00							
10:00							
11:00							
12:00							
13:00							
13:30							
14:00	Cselló			Cselló			
14:30	Szolfézs 14:45-15:30			Szolfézs 14:45-15:30			
15:00							
15:30		Hittan					
16:00		Néptánc			Néptánc		
16:30							
17:00							
17:30			Énekkar				
18:00							
18:30							

3. táblázat: 9 éves kislány heti rendje, 2015. tavasz

Idő (h)	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
8:00	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi, közben úszás 14:00-15:00	Suli + napközi, közben agyagozás 13:30-14:15		
9:00							
10:00							
11:00							
12:00							
13:00							
14:00							
14:30							
15:00			Furulya 15:00-15:45				
15:30							
16:00	Szolfézs 16:00-16:45	Néptánc	Szolfézs 16:00-16:45		Néptánc		
16:30							
17:00				Regnum			
17:30							
18:00							
18:30							

4. táblázat: 8 éves kislány heti rendje, 2016. tavasz

Idő (h)	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
8:00	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi	Suli + napközi		
9:00							
10:00							
11:00							
12:00							
13:00							
14:00							
14:30							
15:00		Foci			Foci		
15:30							
16:00	Néptánc			Néptánc			
16:30							
17:00							
17:30							
18:00							
18:30							

5. táblázat: 10 éves kisfiú heti rendje 2016. tavasz

6. számú melléklet

Kérdőív

Hány éves vagy? lány fiú

1. Mi a három kedvenc játékod?

2. Mi a kedvenc játékod barátaiddal/barátnőiddel az iskolai szünetekben? Írd le röviden!

3. Mi a kedvenc otthoni játékod? Írd le röviden!

4. Mit szoktál barátaiddal/barátnőiddel játszani, ha átmentek egymáshoz? Írd le röviden!

5. Mi a kedvenc könyved?

Bibliográfia

Abrahams, Roger D.
1969 Jump Rope Rhymes. A Dictionary. University of Texas Press, Austin – London

Abrahams, Roger D. – Rankin, Lois
1980 Counting-Out Rhymes. A Dictionary. University of Texas Press, Austin – London

Anderson, Wanni Wibulswasdi
1982 Ecological and Sociocultural Determinants in Thai Children Game-Playing Events. In: Loy, John W. (ed.): *The Paradoxes of Play*. Leisure Press, West Point, New York. 167-175.

Ariés, Philippe
1987 Gyermek, család, halál. Tanulmányok. Gondolat, Budapest

Arleo, Andy
1991 Strategy in Counting-Out. Evidence from Saint-Nazare, France. *Children's Folklore Review* 14/1. 25-30.
2001 The Saga of Susie: the Dynamics of an International Handclapping Game. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground.* Open University Press, Buckingham. 115-132.

Armitage, Mark
2001 The Ins and Outs of School Playground Play: Children's Use of 'Play Places'. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground.* Open University Press, Buckingham. 37-57.

Arnold Mária
2001 A kisgyermekkor Herenden a századfordulótól a második világháború végéig. MPI, Veszprém

Árva Judit – Gyarmati János (szerk.)
2002 Közelítések az időhöz. Tanulmányok. Tabula könyvek 3. Néprajzi Múzeum, Budapest

B. Kovács István
1994 Baracai népköltészet. Tóth Balázsné Csák Margit előadásában. ÚMNGY XXV. Madách-Posonium – Akadémiai, Budapest

Bach, Adolf
1960 Deutsche Volkskunde. Quelle&Meyer, Heidelberg

Bahtyin, Mihail
2002 François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Osiris, Budapest

Bakonyi Lászlóné – Ónodi Béla
2009 Szili kút, szanyi kút… A Rábaköz hagyományai. Hagyományok Háza, Budapest

Bakos József
1953 Mátyusföldi gyermekjátékok. ÚMNGY VII. Akadémiai, Budapest

Balázs Géza
2001/a Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklór. Fekete Sas, Budapest
2001/b Zöld erdőben jártam… Locsolóversek. Pauz-Westermann, Celldömölk
2008 Különleges és nem különleges figurák. A nyelvi humor alakzatai. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta, Budapest. 220-230.
2010 Az abszurd a népköltészetben. In: Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor (szerk.): *Szótárak, szólások, nevek vonzásában. Köszöntőkönyv Fábián Zsuzsanna tiszteletére.* Tinta, Budapest. 19-31.
2011 SMS-nyelv és –folklór. Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Kft. – PRAE.HU, Budapest

Balázs Márton
1942 Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Balázs Márton, Sepsiszentgyörgy

Baranyi Dezső
É. n. Szentistváni népdalok. Népszokások, gyermekjátékok. Szentistváni Nagyközségi Önkormányzat Képviselő-testülete, Szentistván.

Bardócz Csesznák Éva
2005 Gyermekjátékok Muraszemenyén a 20. század első felében. In: T. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt (szerk.): *A népi építészet, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19-20. században. Tanulmányok a Dél-Dunántúlról és Észak-Magyarországról.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. 113-134.

Barsi Ernő Dr.
2009 Daloló Rábaköz. III. bővített kiadás. Magyar Kultúra Kiadó, Győr
2012 Bükk hegység és környéke gyermekjáték-dalai, mondókái. Magyar Kultúra Kiadó, Győr

Bartha Dénes – Kiss József
1953 Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Akadémiai, Budapest

Bauche, Ulrich
1965 „Gummitwist". Ein neues Kinderspiel in Hamburg. *Beiträge zur Deutschen Volks- und Altertumskunde* 9. 137-139.

Baumgartner Zsoltné
1993 Magyarpolányi gyermekjátékok. Kézirat, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 25210

Bárkányi Ildikó
1990 Paraszti játékszerek. In: Juhász Antal (szerk.): *Csongrád megye népművészete*. Európa, Budapest. 579-596.

Beleznay Éva
2011 A fővárosi játszóterek története. *Budapest* 8. 2-5.

Ben-Amos, Dan
1971 Toward a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore* 84/331. 3-15.

Benedek Krisztina
2007 Cibri, cibri… Galga menti játékfűzések. Hagyományok Háza, Budapest

Berecz András
2004 Bú hozza, kedv hordozza… Magon kőtt énekesek iskolája I. Vallomások, párbeszédek, képek a hagyományos dalolásról, éneklésről. Akadémiai, Budapest

Bereczky János
2006 Mikszáth Kálmán és a gyermekjátékok világa. Akadémiai, Budapest

Beresin, Ann R.
1996 „Sui" Generis: Mock Violence in an Urban School Yard. *Children's Folklore Review* 18/2. 25-35.
1999 Double Dutch and Double Cameras. The Transmission of Culture in an Urban School Yard. In: Brian Sutton-Smith et al. (ed.): *Children's Folklore. A Source Book.* Utah State University Press, Logan, Utah. 75-91.

Bettelheim, Bruno
1995 Az elég jó szülő. In: Stöckert Károlyné (szerk.): *Játékpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Eötvös, Budapest. 24-29.

Bíró A. Zoltán
1997 Hétköznapi humorvilág. Pro-Print, Csíkszereda

Blank, Trevor J.
2010 Cheeky Behaviour. The Meaning and Function of 'Fartlore' in Childhood and Adolescence. *Children's Folklore Review* 32. 61-86.

Bogdán István
1978 Régi magyar mulatságok. Magvető, Budapest

Borsai Ilona
1980 A magyar népi gyermekmondóka műfaji sajátosságai. In: *Népi kultúra – Népi társadalom XI-XII*. Akadémiai, Budapest. 545-578.
2007 Népi gyermekjátékok, mondókák. In: Dobszay László (szerk.): *A magyar dal könyve*. Timp, Budapest. 17–110.

Borsai Ilona – Hajdu Gyula – Igaz Mária
1980 Magyar népi gyermekjátékok. Tankönyvkiadó, Budapest

Bourke, John G.
1891 The Scatologic Rites of All Nations. William and Morrow, New York

Bowman, John R.
1986 Talking Nonsense and Other Types of Spontaneous Speech Play. In: Mergen, Bernard (ed.): *Cultural Dimensions of Play, Games and Sports*. Human Kinetics Publishers, Champaign. 45-55.

Böhme, Franz Magnus
1897 Deutsches Kinderlied und Kinderspiel. Leipzig

Brady, Ellis
1984 All in! All in! A Selection of Dublin Children's Traditional Street-Games with Rhymes and Music. Baile Atha Cliath, Dublin

Brennes, Donald
1986 Szócsaták. In: Jeremy Cherfas – Roger Lewin (szerk.): *Nem csak munkával él az ember. A nem létfontosságú tevékenységek*. Gondolat, Budapest. 169-182.

Brewster, Paul G.
1949 Some Traditional Games from Roumania. *Journal of American Folklore* 62/244. 114-124.
1953 American Nonsinging Games. University of Oklahoma Press, Norman
1959 Games and Sports in Shakespeare. F.F. Communications No 177. Suomalainen Tiedelakatemia – Akademia Scientiarium Fennica, Helsinki

Brewster, Paul G. – Hummel, Siegbert
1963 Games of the Tibetians. F.F. Communications No 187. Suomalien Tiedeakatemia – Academia Scientarium Fennika, Helsinki

Bronner, Simon J.
1988 American Children's Folklore. August House – Little Rock, Arkansas

Brunvand, Jan Harold
2001 The Truth Never Stands in the Way of a Good Story. University of Illinois Press, Urbana – Chicago

Buckinhgam, David
2002 A gyermekkor halála után. Felnőni az elektronikus média világában. Helikon, Budapest

Burány Béla
1987 Nádsípot fújtam! Vajdasági magyar népi mondókák és játékok apró gyermekeknek. Forum, Újvidék

Burn, Andrew – Richards, Chris (ed.)
2014 Children's Games in the New Media Age. Childlore, Media and the Playground. Ashgate e-book

Bús Imre (szerk.)
2013 Tanulmányok a gyermekkultúráról. PTE IGYK – Gyermekkultúra Kutatócsoport, Szekszárd

Büki Péter
2006 Szabad-e a gyermek ideje? *Fordulópont* 32. 13-19.

Calliess, E.
1995 Tanulás a játékban I-II. In: Stöckert Károlyné (szerk.): *Játékpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Eötvös, Budapest. 215-234.

Carlgren, Frans – Klingborg, Arne
2003 Szabadságra nevelés. Rudolf Steiner pedagógiája. Képek és tudósítások a nemzetközi waldorf-iskolai mozgalomról. „Török Sándor" Waldorf Pedagógiai Alapítvány – Pedagógus Továbbképzési Módszertani és Információs Központ, Solymár – Pilisborosjenő

Carpenter, Carde H.
2001 „Our Dreams in Action" Spirituality and Children's Play. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground.* Open University Press, Buckingham. 167-179.

Chanan, Gabriel – Francis, Hazel
1984 Toys and Games of Children of the World. Serbal – Unesco, Barcelona

Chauvin, Carole
1997 Jeux et Gestes d'enfants dans les écoles de Grenoble. In: Belmont, Nicole – Gossiaux, Jean-François (ed.): *De la voix au texte: l'ethnologie contemporaine entre l'oral et l'écrit*. Congrès des sociétés historiques et scientifiques Amiens 26-30 octobre 1994. Paris. 109-120.

Cherfas, Jeremy
1986 Ez csak játék. In: Jeremy Cherfas – Roger Lewin (szerk.): *Nem csak munkával él az ember. A nem létfontosságú tevékenységek*. Gondolat, Budapest. 43-66.

Chesanow, Jeanne R.
1987 Honeysuckle Sipping: The Plant Lore of Childhood. Down East Books, Camden

Chudacoff, Howard P.
2007 Children at Play. An American History. New York University Press, New York

Clauss, Günter – Hiebs, Hans
1978 Gyermekpszichológia. Akadémiai, Budapest

Cliff, Janet M.
1992 On Relationship Between Folk Music and Folk Games. *Western Folklore* 51/2. 129-151.

Constantinescu, Nicolae
2003 Narratív kategóriák a kortárs folklórban. In: Zsigmond Győző (szerk.): *Napjaink folklórja = Folclorul azi*. A Magyar Köztársaság Kulturális Központja, Bukarest. 152-159.

Culin, Stewart
1891 Street Games of Boys in Brooklyn, N. Y. *Journal of American Folklore* 4/14. 221-237.

Curtis, Mavis
2001 Counting in and Counting out. Who Knows What in the Playground. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground.* Open University Press, Buckingham. 62-79.

Csalog Zsolt
1958 A budapesti gyerekjátékok kutatása. Kézirat. ELTE BTK Folklore Tanszék, Kézirattár. 1126.
1959 Gyermekjátékok. Kézirat. ELTE BTK Folklore Tanszék, Kézirattár. 1127.

Csányi János
2000 Játékosok és játékok az internet hálójában. In: Váczi Mária (szerk.): *A játék, mint mentalitás a 21. század küszöbén*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete – "Szórakaténusz" Európai Játékközpont Alapítvány, Kecskemét. 175-182.

Császi Irén
2005 A népszokások tárgyai. In: Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Heves megye népművészete.* Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger. 467-512.

Csete Balázs
1957 Jászkiséri gyermekjátékok. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok
1993 A jászkiséri gyermek élete a születéstől a házasságig 1954. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület, Szolnok

Csorba Béla
2003 Temerinben volt egy bolt. Temerini népi gyermekjátékok I. TAKT, Temerin

Csörsz Rumen István – Küllős Imola
2006 Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet. RMKT XVIII. század, VIII. Universitas, Budapest

Csukás Irén
1954 Gyermekjátékok. ELTE BTK Folklore Tanszék, Kézirattár. 1130.

Csulák Mihály – Reviczky Béla (szerk.)
1979 A magyar gyermekkönyv 1527-1979. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest

Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.)
2008 Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Tinta, Budapest

Dancs Lajos
1982 Kör, kör, ki játszik? Száz népi gyermekjátékdal Szabolcs-Szatmár megyéből. Megyei és Városi Művelődési Központ, Nyíregyháza

Daun, Åke
1982 Ethnological Research on Children. *Ethnologia Scandinavica* 12. 42-52.

Deáky Zita
2011 „Jó kis fiúk és leánykák.” A kisgyermekkor történeti néprajza. Századvég, Budapest

Deáky Zita – Krász Lilla
2005 Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon. XVI-XX. század. Századvég, Budapest

DeMarrais, Kathlenn Bennett – Nelson, Patricia E. – Baker, Jill H.
1994 Meaning in Mud. Yup’ik Eskimo Girls at Play. In: Roopnarine, Jaipaul L. – Johnson, James E. – Hooper, Frank H. (ed.): *Children’s Play in Diverse Cultures*. State University of New York Press, Albany. 179-209.

Diószegi Vilmos
1998 A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Akadémiai, Budapest

Dobsińszky, Pal
1880 Prostonárodné obyčaje, povery a hrý slovenske. Martin

Dobszay László
2007 A magyar dal könyve. Timp, Budapest

Dolányi Anna
1996 Gyermekjátékok Turán. Polgármesteri Hivatal, Tura

Domokos Mariann
2005 Népi írásbeliség a technika korában, avagy az SMS, mint folklórszöveg. Egy ifjúságkutatás folklorisztikai tanulságai. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Mindenes gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára.* Artes Populares 22. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest. 289-312.
2010 Éteri üzenet. Folklórműfajok az SMS-kommunikációban. In: Szegedy-Maszák Mihály – Zákány Tóth Péter – Vincze Ferenc (szerk.): *Nemzeti művelődés – egységesülő világ*. Napkút, Budapest. 190–219.

Domonkos János
1915 Magyar labdajátékok. *Néprajzi Értesítő* XVI. 98-104.
1916 Magyar labdajátékok (Befejező közlemény). *Néprajzi Értesítő* XVII. 115-140.

Dratsayné Sági Eszter
1990 Diákszókincs a hódmezővásárhelyi Liszt Ferenc ének-zene és testnevelési tagozatú általános iskolából. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 24480.

Dundes, Alan
1968 Here I Sit — A Study of American Latrinalia. *Papers of the Kroeber Anthropological Society* 34. 91-105.
1971 On the Psyhology of Legend. In: Wayland D. Hand (ed.): *American Folk Legend. A Symposium.* University of California Press, Berkeley. 21-36.
1979 The Dead Baby Joke Cycle. *Western Folklore* 38/3. 145-157.
1987 The Strategy of Turkish Boys Verbal Duelling Rhymes. In: Uő: *Parshing through Customs. Essays by a Freudian Folklorist*. University of Wisconsin Press, Madison. 82-117.
2005 Folkloristics in the Twenty-First Century. (AFS Invited Presidental Plenary Address, 2004.) *Journal of American Folklore* 118/470. 385-408.

Edvi Illés Pál
1837 Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a legszükségesebb tudományok öszvesége. Buda

Eisen, George
1987 Coping in Adversity. Children's Play in the Holocaust. In: Fine, Gary Alan (ed.): *Meaningful Play, Playful Meaning*. Human Kinetics Publishers, Champaign. 129-141.

Elias, Norbert
1969 Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Unterschungen. Bern

Enäjärvi-Haavio, Elsa
1932 The Game of Rich and Poor. A Comparative Study in Traditional Singing Games. F.F. Communications No 100. Suomalainen Tiedelakatemia – Akademia Scientiarium Fennica, Helsinki

Endrei Walter – Zolnay László
1986 Társasjáték és szórakozás a régi Európában. Corvina, Budapest

EM
1977 – 2015 Enzyklopädie des Märchens I-XV. Handwöerterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Founded by Kurt Ranke. Berlin – New York

Enyedi Antalné
1988 Gyermeki élet Öcsödön. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 23904.

Erikson, Erik H.
2002 Gyermekkor és társadalom. Osiris, Budapest

Erőss László
1982 A pesti vicc. Gondolat, Budapest

Factor, June
2001 Three Myths about Children's Folklore. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground*. Open University Press, Buckingham. 24-36.

Faragó József
2003 Hány kiolvasó mondókát tudnak a hármasfalusi gyermekek? In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 105-111.

Faragó József – Fábián Imre
1982 Bihari gyermekmondókák. Kriterion, Bukarest

Faragó Tamás
2000 Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Akadémiai, Budapest. 393-483.

Fábián Zoltán Dénes
1999 Boy's Playset, the Toy Soldier. Cultural-Historical Details about Manufactures, Collectors and Playing Customs. *Acta Ethnographica Hungarica* 44/1-2. 151-175.

Fejős Zoltán (szerk.)
2000 A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest
2009 Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete. MaDok-füzetek 6. Néprajzi Múzeum, Budapest

Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.)
2005 Jelentésteli tárgyak. MaDok-füzetek 3. Néprajzi Múzeum, Budapest

Fejős Zoltán – Lackner Mónika – Wilhelm Gábor (szerk.)
2001 Időképek. Kiállítási katalógus. Néprajzi Múzeum, Budapest

Feketéné Ziegler Ágota – Hegedűs András (szerk.)
2014 Unokáinknak szeretettel. Komp Károlyné Metzger Mária visszaemlékezései. Pilisszentiváni Helytörténeti Egyesület, Pilisszentiván

Fél Edit
1941 Kocs 1936-ban. PPTE Magyarságtudományi Intézet, Budapest

Fine, Gary Alan
1980 Children and Their Culture: Exploring Newell's Paradox. *Western Folklore* 39/3. 170-183.
1981 Rude Words: Insults and Narration in Preadolescent Obscene Talk. *Maledicta* 5. 51–68.

Fine, Gary Alan (ed.)
1987 *Meaningful Play, Playful Meaning*. Human Kinetics Publishers, Champaign

Fonaljátékok
1983 Első évfolyam gyűjtései. Kézirat. ELTE BTK Folklore Tanszék, Kézirattár. 688.

Forrai Katalin
2007 Ének az óvodában. Editio Musica, Budapest

Földesné Györgyi Erzsébet
1979 Gyermekélet a régi magyar faluban. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Múzeum, Budapest

Frömmel, Otto
1899-1900 Kinderreime, Lieder und Spiele I-II. Leipzig

Frydman, Marcel
2004 Televízió és agresszió. Pont, Budapest

Fügedi Márta
1988 A gyermek a matyó családban. Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Fülöp Hajnalka – Szuhay Péter
2001 A falu és a város ideje. In: Fejős Zoltán – Lackner Mónika – Wilhelm Gábor (szerk.): *Időképek. Kiállítási katalógus*. Néprajzi Múzeum, Budapest

Gabos Erika (szerk.)
1999 A média hatása a gyermekekre és fiatalokra. Dobogókő, 1998. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete, Budapest
2001 A média hatása a gyermekekre és fiatalokra II. Dobogókő, 2000. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete, Budapest

2006 A média hatása a gyermekekre és fiatalokra III. Balatonalmádi, 2005. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete, Budapest
2008 A média hatása a gyermekekre és fiatalokra IV. Balatonalmádi, 2007. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete, Budapest

Gaignebet, Claude
1974 Le Folklore Obscène des Enfants. G.-P. Maisonneuve et Larose, Paris

Gazda Klára
1980 Gyermekvilág Esztelneken. Kriterion, Bukarest
2002 A hintázás: utazás a boldogság szekerén. In: Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*. Györffy Néprajzi Egyesület, Budapest. 292-317.
2003/a Isten kovácsa. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 9-48.
2003/b A hinta a magyar néphagyományban. Funkciók, jelentések, szimbólumok. In: Czövek Judit (szerk.): *Imádságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. Gondolat Kiadói Kör – Európai Folklór Intézet, Budapest. 274-300.

Gágyor József
1982 Megy a gyűrű vándorútra. I-II. Gyermekjátékok és mondókák. Gondolat, Budapest

Gálné Kovács Irma
2003 Egy gyermekjáték hatféle változata Gyergyóalfaluban. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 177-184.

Georges, Robert A.
1972 Recreations and Games. In: Richard M. Dorson (ed.): *Folklore and Folklife. An Introduction*. The University of Chicago Press, Chicago – London. 173-190.

Géczi Lajos
2006 Hajlik a meggyfa… Ung-vidéki gyermekjátékok, mondókák és vőfélyversek. Hernád Magyar Lap- és Könyvkiadó, Kassa

Gémes Balázs
1982 A kecskeméti diáknyelv szótára 1967. ELTE MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

Goldstein, Kenneth S.
1971 Strategy in Counting-Out: an Ethnographic Field Study. In: Elliott M. Avedon – Brian Sutton-Smith (ed.): *The Study of Games*. Wiley, New York. 167–178.

Gombos Péter
2011 A 21. század magyar gyermekprózája. In: Lipóczi Sarolta (szerk.): *Gyermekkönyvek vonzásában. Esszék, tanulmányok Komáromi Gabriella 70. születésnapjára*. Pont, Budapest. 51-62.

Gomme, Alice Bertha
1894–1898 The Traditional Games of England, Scotland and Ireland. I–II. Nutt, London

Goodwin, Marjorie Harness
1985 The Serious Side of Jump Rope. Conversational Practices and Social Organization in the Frame of Play. *Journal of American Folklore* 98/389. 315-330.
2006 The Hidden Life of Girls. Games of Stance, Status and Exclusion. Blackwell Publishing, Hoboken

Gönczi Ferenc
1937 Somogyi gyermek. A somogymegyei földmívesnép gyermeknevelési módjának, s a gyermekek különböző szokásainak leírása. Új Somogy Nyomda, Kaposvár
1948 Göcsej népköltészete. Zalai Táj- és Népkutató Munkaközösség, Zalaegerszeg
1949 Somogyi gyermekjátékok. Kultúra Könyvnyomda, Kaposvár
2003 A gyermekek játékvilága Göcsej és Hetés vidékén. In: Kriston Vízi József (szerk.): *Közös nyelven, Ungon, Berken. Néprajzi Játéktanulmányok a múlt század elejéről*. Pont, Budapest. 51-74.

Grider, Sylvia Ann
1999 Who are the Folklorists of Childhood? In: Brian Sutton-Smith et al. (ed.): *Children's Folklore. A Source Book*. Utah State University Press, Logan, Utah. 11-17.

Grugeon, Elizabeth
2001 „We Like Singing the Spice Girl Songs… and We Like Tig and Stuck in the Mud…" Girls Traditional Games on two Playgrounds. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground.* Open University Press, Buckingham. 98-114.

Gundyné Szerényi Andrea
2007 Csíp, csíp, csibőricke… Dél-alföldi hagyományok az óvodában. Hagyományok Háza, Budapest

Gunda Béla
1999 Volkskunde und Urgeschichte in den Spielen. *Acta Ethnographica Hungarica* 44/1-2. 3-14.

Gyermekjátékok
1954 Gyermekjátékok és gyermekszórakozások a hajdani Széchenyi téren (ma Szabadság tér) hatvan évvel ezelőtt. Kézirat. ELTE BTK Folklore Tanszék, Kézirattár. 1132.

György Erzsébet
1983 A gyermek a hagyományos paraszti kultúrában. In: Marian Judit (szerk.): *Gyermekjátékok*. Zene- és Táncosztály módszertani kiadványa, Budapest. 13-25.
1994 A játék változása. *Honismeret* XXII/4. 26-29.
1999 Játék a változó kultúrában és társadalomban két kongresszus anyagának fényében. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Ethnica, Debrecen. 407-410.

H. Gabnay Ferenc
1905 Botanikai gyermekjátékok. *Néprajzi Értesítő* VI. 298-300.

Haas Adrienn
2008 Álljunk meg egy szó(játék)ra! A szójáték jelentősége az írott sajtóban. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta, Budapest. 73-82.

Hajdú Gyula
1971 Magyar népi játékok gyűjteménye. Sport, Budapest

Hajnal Ignác
1906 Bácskai gyermekjátékok. *Néprajzi Értesítő* VII. 56-68.

Halpert, Herbert
1962 Folklore and Obscenity. Definitions and Problems. *Journal of American Folklore* 75/297. 190-194.
1982 Childlore Bibliography. A Supplement. *Western Folklore* 49. 205-228.

Hamary Béla
1877 A magyar labdajátékok kézikönyve. Székesfehérvár

Hamvai Vilmos
1968 Játék és pedagógia. *Pedagógiai Szemle* XVIII/5. 441-450.

Hargittay Emil
1983 Hatvanhat csúfos gajd. XVII-XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek. Magvető, Budapest

Hathalmi Gabnay Ferenc
1903 Gyermekjátékok. *Néprajzi Értesítő* IV. 233-248.
1904 Gyermekművészet és gyermekjátékok. *Néprajzi Értesítő* V. 132-145.

Háy Ágnes
1980 Hülye, aki elolvassa! *Mozgó Világ* VI/6. 9-18.
1993 Aszfaltköltészet. In: *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról*. T-Wins Kiadó, Budapest. 147-155.

Hedrick, Harry
1997 Children, Childhood and English Society 1880-1990. Cambridge University Press, Cambridge

Hegyi Flórián
1992 Gyermekjátékok. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 24694.

Hercbergs, Dana
2007-2008 A Reassessment of Children's Folklore. Classification. *Children's folklore Review* 30. 25-34.

Herczegh Katalin
2003 Az almabáltól a labdacéhig. A Nagykunság szokásai és játékai általános iskolában. Hagyományok Háza, Budapest

Herkely Károly
1939 A mezőkövesdi matyó nép élete. Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Budapest

Herman Ottó
1914 Az „ispilángról" *Magyar Nyelv* X. 435-441.

Hertzberg Johnsen, Birgit
2010 Nemi különbségek a humor gyakorlásában és élvezetében Norvégiában. *Fordulópont* 50. 67-80.

Hintalan László János
2000 Aranyalma – Játékhagyomány. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest

Hofer Tamás (szerk.)
2001 Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Kalligram, Pozsony

Homérosz
1971 Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon, Budapest

Homoky Orsolya
1993 Népi mondókák és gyermekjátékok Homokon. Kézirat, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 25039

Honismereti Szakkör Recsk
1986 Népi gyermekjátékok és az ifjúság társasélete Recsken. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 23051.

Honismereti Szakkör Sárosd Általános Iskola
1984 Gyermekjátékok. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 22160.

Horak**,** Grete und Karl
1994 Kinderlieder, Reime und Spiele der Ungarndeutschen. Verband der Ungarndeutschen, Budapest

Howard, Dorothy Mills
1959 Ball Bouncing Customs and Rhymes in Australia. *Midwest Folklore* 9/2. 77-87.

Hughes, Linda A.
1983 Beyond the Rules of the Game. Why are Rooie Rules Nice? In: Manning, Frank E. (ed.): *The World of Play*. Leisure Press, New York. 188-199.
1993 „You Have to Do It with Style": Girls' Games and Girls' Gaming. In: Susan Tower Hollis – Linda Pershing – M. Jane Young (ed.): *Feminist Theory and the Study of Folklore.* University of Illinois Press, Urbana. 130-148.
1999 Children's Games and Gaming. In: Brian Sutton-Smith et al. (ed.): *Children's Folklore. A Source Book*. Utah State University Press, Logan, Utah. 93-119.

Huizinga, Johan
1944 Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására. Athanaeum, Budapest

Hurlston, Nicolai
1990 Who is the Boss? A Study of Power Defining Folklore Among Children. *Childrren's Folklore Review* 13/1. 3-9.

Igaz Mária
1998 Gyermekjátékaink eredetisége, műjátékok, feldolgozások. In: Karácsony Molnár Erika – Kraiciné Szokoly Mária (szerk.) *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában.* Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest. 105-107.

István Lajos
1995 Hagyományos népi gyermekcsemegék Korondon. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 313-336.

Janikovszky Éva
1965 Ha én felnőtt volnék… Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest

Jorgensen, Marilyn
1983 Anti-School Parodies as Speech-play and Social Protest. In: Manning, Frank E. (ed.): *The World of Play*. Leisure Press, New York. 91-102.
1999 Teases and Pranks. In: Brian Sutton-Smith et al. (ed.): *Children's Folklore. A Source Book.* Utah State University Press, Logan, Utah. 213-224.

József Dezső
1943 A nyikómenti gyermek magakészítette játékszerei. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár

Juga, Velimir
1913 A magyar szent korona országaiban élő szerbek. Franklin, Budapest

Juhász Katalin
2005 „Ájláv bébi" Mai gyermekfolklór gyűjtés Budapesten. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Mindenes gyűjtemény I. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára.* Artes Populares 21. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest. 449-464.

K. Csilléry Klára
1981 A parasztgyermek helye a lakásban. *Ethnographia* XCII. 59-65.

Kalliala, Marjatta
2006 Play Culture in a Changing World. Open University Press, Berkshire

Kalmár Ágnes
1996 Magyar iparművészeti játékok a századfordulón. Grabowieczky Leon művészi játékszerei. In: Kriston Vízi József (szerk.): *Játék + rend + szerek: a facsigától a játékprogramig.* Vesszőparipáink II. Kiss Áron Magyar Játéktársaság, Kecskemét – Budapest. 37-49.
2002 A Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely Gyűjteménye. Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Kecskemét

Karácsony Molnár Erika – Kraiciné Szokoly Mária (szerk.)
1998 Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest.

Karinthy Frigyes
1981 Yo-yo. In. U. ő: *Idomított világ 2.* Válogatta és sajtó alá rendezte Ungvári Tamás. Szépirodalmi, Budapest

Karjus, Irje
1996 Mit Angst und Schrecken verbundene Spiele in der gegenwärtigen Estnischen Kinderfolklore. In: Kõiva, Mare (ed.): *Contemporary Folklore. Changing World View and Tradition*. Institute of the Estonian Language, Tartu. 278-285.

Kass János (szerk.)
1981 Brueghel Pieter: Gyermekjátékok. Móra, Budapest

Katona Imre
1979 Gyermekfolklór. In: Ortutay Gyula (szerk.): *A magyar folklór. Egyetemi tankönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest
1980 Mi a különbség? Közéleti vicceinkről. Magvető, Budapest
2001 Néprajz és gyermekvilág. Pont, Budapest

Katona Judit
1997 Gyermekjátékok. In: Fügedi Márta (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete*. HOM, Miskolc. 483-499.

Kazanlár Emil
1973 A bábjáték. Corvina, Budapest

Kálmány Lajos
1881 Szeged népe I. Réthy, Arad

Kálmos Borbála
2003 Az erőszak relativitásának elmélete. http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_04_tel/01_eroszakossag_relativitasanak 2014. március 06. 10:20

Kelemen Magdolna
1992 Kiszámolók, kiolvasók. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 24856

Kelly-Byrne, Diana
1984 Continuity and Discontinuity in Play Conditioning: the Adult – Child Connection. In: Sutton-Smith, Brian – Kelly-Byrne, Diana (ed.): *The Masks of Play*. Leisure Press, New York. 171-180.

Kerék András
1981 Verselési alapelvek a gyermekversekben. *Folcloristica* 6. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest. 363-377.

Kerényi György
1982 Magyar énekes népszokások. Gondolat, Budapest

Keszeg Vilmos
2011 A játékkultúra kutatásának szemlélete és eredményei. *Erdélyi Múzeum* 73/1. 227-230.

Kérész Gyula
2000 Játék és agresszió. In: Váczi Mária (szerk.): *A játék, mint mentalitás a 21. század küszöbén*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete – „Szórakaténusz" Európai Játékközpont Alapítvány, Kecskemét. 210-218.

King, Nancy R.
1987 Researching Play in School. In: Fine, Gary Alan (ed.): *Meaningful Play, Playful Meaning*. Human Kinetics Publishers, Champaign. 85-99.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara – Sherzer, Joel
1976 Introduction. In: Kirshenblatt-Gimblett, Barbara (ed.): *Speech Play. Research and Resources for Studying Linguistic Creativity*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia. 1-16.

Kiss Áron
1891 Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest. Reprint, 1984.

Kiss Endre
2014 Játék, mint világmodell. In: Buda András – Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a fenntartható fejlődés. A VIII. Kiss Árpád emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata. Debrecen, 2013. szeptember 6-7*. Kiss Árpád Archívum Könyvsorozata – Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, Debrecen. 29-36.

Kiss Gabriella
1956 Gyermekjátékok. Kézirat. ELTE BTK Folklore Tanszék Kézirattár. 945.
1957 Óbudai gyermekjátékok. Kézirat. ELTE BTK Folklore Tanszék Kézirattár. 950.
1958 Gyermekjátékok. Kézirat. ELTE BTK Folklore Tanszék Kézirattár. 946.

Kiss Judit
2004 A televízió hatása a kisiskolás gyerekekre. Új Pedagógiai Szemle. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2004-09-ta-Kiss-Televizio. 2012. október 09. 21:14

Kiss Lajos
1963 Gyermekjátékok Hódmezővásárhelyről. *Ethnographia* LXXIV. 613-619.
2003 Sárkánykészítés. In: Kriston Vízi József (szerk.): *Közös nyelven, Ungon, Berken. Néprajzi Játéktanulmányok a múlt század elejéről*. Pont, Budapest. 75-79.

Klaniczay Gábor
1981 Trágárság és civilizáció (Háy Ágnes gyűjtése kapcsán). In: Niedermüller Péter (szerk.): *Folklór, társadalom, művészet 7. Folklór és mindennapi élet. Válogatott tanulmányok.* Népművelési Intézet, Budapest. 60-100.

Kline, Stephen
1993 Out of the Garden. Toys and Children's Culture in the Age of TV Marketing. Verso, London

Knapp, Mary and Herbert
1973 Tradition and Change in American Playground Language. *Journal of American Folklore* 86. No. 340. 131-141.
1975 Childlore: Locking a Game. *Western Folklore* 34/1. 55-57.
1976 One Potato, Two Potato… The Secret Education of American Children. W. W. Norton, New York

Kocsis Rózsi
1988 Megszépült szegénység. Vallomás a gyermekkorról. Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta: Nagy Olga. Kriterion, Bucureşti

Kodály Zoltán
1975 A zene mindenkié. Közreadja: Szőllősy András. Zeneműkiadó, Budapest

1989 A magyar népzene. (A példatárat szerkesztette: Vargyas Lajos.) Zeneműkiadó, Budapest

Komlósi Sándorné Nagy Piroska
1980 Magyar-délszláv-német népi gyermekjátékok Baranyában. Szikra, Pécs

Koritsánky Ottó
1903 Tolnamegyei gyermekversikék. *Ethnographia* XIV. 309-310.

Korkes Zsuzsa
1995 A gyermek és a közösség. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 269-274.

Korkiakangas, Pirjo
1992 The Games Children may not Play. Improper, Prohetic, Dangerous. *Ethnologia Scandinavica* 22. 95-104.

Kósa Éva
2004 A média szerepe a gyermekek fejlődésében. Mindentudás Egyeteme. www.mediatudor.hu/download/tudastar_szakirodalom_kosa.doc 2012. október 09. 20:35

Kósa Lajos
1979 Rozmaringkoszorú. Szlovákiai magyar tájak népköltészete. Madách, Pozsony

Kovács Emese
1986 When and Where do Budapest School Children Play? In: Irma-Riita Järvinen (ed.): *Contemporary Folklore and Culture Change*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 33-45.

Kovács Ferenc
1958 Iratosi kertek alatt. Kisiratosi népköltészet. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

Kovács Flóra
1997 A zalkodi gyermekvilágról. In: Szabó László – Keményfi Róbert (szerk.): *Varia ethnographica et folklorica. Ujváry Zoltán 65. születésnapjára.* Ethnica, Debrecen. 549-560.

Kovács György – Bakosi Éva
1999 How and What Children Play at the Thereshold of the Third Millenium. *Acta Ethnographica Hungarica* 44/1-2. 127-150.

Kovács János
2003 Játékok és mulatozások. In: Kriston Vízi József (szerk.): *Közös nyelven, Ungon, Berken. Néprajzi Játéktanulmányok a múlt század elejéről*. Pont, Budapest. 83-120.

Kresz Mária
1942 Gyermekélet és játék Sárpilisen. In: Mády Zoltán (szerk.): *Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról.* Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest. 45-70.
1948 A magyar gyermekjáték-kutatás. Budapest
1949 A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Néprajzi tanulmányok*. Budapest. 53-92.
1959 Játék a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* IV. 172-203.

Kriston Vízi József
1985 Adalékok a bukovinai székelyek játékkultúrájához. *Forrás* XVII/10. 35-43.
1989 Gyermekjátékok. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok IV. Rítus és folklór*. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger. 487-594.
1990 Hintaformák és a hintázás szokásai Közép-Kelet-Európában. In: Sztrinkó István (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, 1988*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét. 166-172.
1995 Az utolsó fél évszázad népi gyermekjáték-kutatásának eredményei magyar nyelvterületen. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 7-14.
2000 Játék és idő. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A megfoghatatlan idő. Tanulmányok*. Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest. 316-328.
2005 Homo Ludens Hungaricus. Néprajzi Játéktanulmányok. Pont, Budapest
2009 Szabálykövetés a gyermekjátékokban. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 333-338.
2014 Kő, papír, olló. Játék-írások a 21. század elejéről. Pont, Budapest

Kriston Vízi József (szerk.)
2003 Közös nyelven, Ungon, Berken. Néprajzi játéktanulmányok a múlt század elejéről. Pont kiadó, Budapest

Küllős Imola
1978 Gyermekmondókáink ősisége. In: Jávor Kata – Küllős Imola – Tátrai Zsuzsanna (szerk.): *Kis magyar néprajz a rádióban*. RTV – Minerva, Budapest. 415-417.
1980 Csillag Boris. Egy gyermekjátékdal szövegelemzése. In: Szemerkényi Ágnes (szerk.): *Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról.* Akadémiai, Budapest. 151-182.
2006 Paródiák, groteszkek, halandzsák versben és prózában a 18-19. század populáris kultúrájában. In: Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. L'Harmattan, Budapest. 408-425.

Küllős Imola – Csörsz Rumen István (szerk.)
2000 Közköltészet. I. Mulattatók. RMKT XVIII. század, IV. Balassi, Budapest
2001 Világi énekek és versek 1720-1846. Válogatás. Unikornis, Budapest

Lajos Árpád
1937 Nótás gyermekjátékok Domaházán. *Ethnographia* XLVIII. 266-274.
1940 A magyar nép játékai. Franklin Társulat, Budapest
1957 Borsodi játékok. Borsodmegyei Tanács Művelődési Osztálya, Miskolc
1968 Módszeres szempontok a népi gyermekjátékok rendszerezéséhez. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, Miskolc. 139-156.

Lanclos, Donna M.
2003 At Play in Belfast. Children's Folklore and Identities in Northern Ireland. Rutgers University Press, New Brunswick

Lanczendorfer Zsuzsanna
1995 A gyirmóti gyermekek élete a XX. században. Három generáció összehasonlító néprajzi vizsgálata. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 227-242.
2005 „Lementem a McDonald's-ba burgert csipegetni." Humor, vagy értékvesztés a népköltészetben? In: dr. Varga Józsefné (szerk.): *Esélyek és kihívások az Európai Unióban. Nemzetközi Tudományos Konferencia. Tanulmányok*. Apáczai-Napok 2004. Győr. 496-510.

Lator Ilona
1992 Gyermekjátékok és mondókák Visken. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 25139.

Lábadiné Kedves Klára
1984 Barkócakoszorú. Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék
2000 Napfény volt a ringatója. Gyermekélet és játék a Drávaszögben. Református Élet, Kopács

László Bakk Anikó
1981 Egyedem-begyedem. Mondókák, gyermekjátékok. Kriterion, Bukarest

Lázár Katalin
1996 Énekes, táncos népi gyermekjátékok tanítása. Planétás, Budapest
1999 Typology of Folk Games. *Acta Ethnographica Hungarica* 44/1-2. 25-40.
2002-2008 Gyertek, gyertek játszani! I-IV. Eötvös, Budapest
2003 Fogócskatípusok a népi játékok típusrendjében. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 49-80.
2005 Népi játékok. Planétás, Budapest (1997.)
2010 Alakulások és romlások a magyar népi játékok szövegeiben. In: Szemerkényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv.* Akadémiai, Budapest. 117-128.
2012 Történetiség a népi játékokban. *Ethnographia* 123/1. 48-78.

Lázár Katalin – Niedermüller Péter
1990 Magyar népi játékok. In: *Magyar néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék*. Főszerk.: Dömötör Tekla. Akadémiai, Budapest. 531-648.

Leary, James P.
1980 White Ritual Insults. In: Schwartzman, Helen B. (ed.): *Play and Culture*. Leisure Press, New York. 125-139.

Legman, Gershon
1968 Rationale of the Dirty Joke. Grove, New York
1981 Borsos tréfavizsgálat. A nemi humor elemzése. *Folcloristica* 6. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest. 165-222.

Lever, Janet
1978 Sex Differences in the Complexity of Children's Play and Games. *American Sociological Review* 43/4. 471–483.

Lévy Zumwalt, Rosemary
1999 The Complexity of Children's Folklore. In: Brian Sutton-Smith et al. (ed.): *Children's Folklore. A Source Book*. Utah State University Press, Logan, Utah. 23-47.

Lichman, Simon
2001 From Hopscotch to Siji: Generations at Play in a Cross-cultural Setting. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground.* Open University Press, Buckingham. 152-166.

Llosa, Mario Vargas
2014 A látványcivilizáció. Európa, Budapest

Loy, John W. (ed.)
1982 The Paradoxes of Play. Leisure Press, West Point, New York

Lukácsy András
2000 Játék és világrend. In: Váczi Mária (szerk.): *A játék, mint mentalitás a 21. század küszöbén.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete – "Szórakaténusz" Európai Játékközpont Alapítvány, Kecskemét. 23-31.

Lurie, Mikhail
2009 Soviet Children's Humorous Folklore: the Techniques of the Comic. In: Arvo Krikmann – Liisi Laineste (ed.): *Permitted Laughter. Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*. ELM Scholary Press, Tartu. 333-370.

Madar Ilona
1984 Adatok a zoboralji fiatalok szokásrendjéhez. In: Balázs Géza – Hála József (szerk.): *Folklór, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára*. MTA, Budapest. 186-193.

Manley, K. E. B.
1980 Parody: Simultaneous Work and Play. In: Blanchard, Kendall (ed.): *The Many Faces of Play*. Human Kinetics Publishers, Champaign. 133-140.

Markó Imre Lehel
1953 A gyermekjátékok rendszerének kérdéséhez. *Ethnographia* LXIV. 349-365.

Maros András
1998 Az eltűnt idő nyomában: Forgó. *Magyar Narancs* 10/25. http://magyarnarancs.hu/tudomany/az_eltunt_ido_nyomaban_forgo-59593. 2015. március 25. 16:42

Marsh, Kathryn
2001 It's Not All Black and White: the Influence of the Media, the Classroom and Immigrant Groups on Children's Playground Singing Games. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground*. Open University Press, Buckingham. 80-97.
2008 The Musical Playground. Global Tradition and Change in Children's Songs and Games. Oxford University Press, Cary

Martin György
2004 Mátyás István 'Mundruc'. Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata. Planétás – Mezőgazda – MTA Zenetudományi Intézet, Budapest

Matijevics Lajos
1976 Tíz, tíz, tiszta víz. Jugoszláviai magyar népi mondókák. Forum, Újvidék

Márton Béla
2003 Sóvidéki hangzó gyermekjátékok. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 161-176.

McDowell, John Holmes
2007-2008 Naming Games and Beyond. Referencing in Children's Verbal Play. *Children's Folklore Review* 30. 35-45.

McMahon, Felicia R. – Sutton-Smith, Brian
1999 Conclusion. The Past in the Present. Theoretical Direction for Children's Folklore. In: Brian Sutton-Smith et al. (ed.): *Children's Folklore. A Source Book*. Utah State University Press, Logan, Utah. 293-308.

Medien für Kinder
1979 Kinderseiten in Zeitschriften und Tageszeitungen. *Zeitschrift für Volkskunde* 75/1. 36-51.

Meier, Erwin
1857 Deutsche Kinderreime und Kinderspiele aus Schwaken. Tübingen

Mergen, Bernard
1982 Educational as well as Amusing: Attitudes of Toy Producers. In: Loy, John W. (ed.): *The Paradoxes of Play*. Leisure Press, West Point, New York. 105-112.

Mergen, Bernard (ed.)
1986 Cultural Dimensions of Play, Games and Sports. Human Kinetics Publishers, Champaign

Merill-Mirsky, Carol
1986 Girl's Handclapping Games in Three Los Angeles Schools. *Yearbook for Traditional Music* 18. 47-59.

Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes
1972 Gyermeklélektan. Gondolat, Budapest

Mérő László
2000 Védőbeszéd a számítógépes videojátékok ügyében. In: Váczi Mária (szerk.): *A játék, mint mentalitás a 21. század küszöbén*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete – "Szórakaténusz" Európai Játékközpont Alapítvány, Kecskemét. 183-189.

Mészáros István
1963 Népi gyermekjátékaink „Lengyel" László királya. *Ethnographia* LXXIV. 272-278.

Millar, Susanna
1997 Játékpszichológia. Maecenas, Budapest

Miracle, Andrew W. – Rowan, Brian – Suggs, David N.
1984 Play Activities and Elementary School Peer Groups. In: Sutton-Smith, Brian – Kelly-Byrne, Diana (ed.): *The Masks of Play*. Leisure Press, New York. 119-124.

Mitruly Miklós
1974 Magyar népköltészet. Cluj

MNL
1977-1982 Magyar Néprajzi Lexikon I-V. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai, Budapest

MNT
1951 A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok. Szerk.: Bartók Béla – Kodály Zoltán. Akadémiai, Budapest

Mohás Lívia
2000 Kislányok és kisfiúk, avagy: nők és férfiak változásai. *Fordulópont* 10. 9-20.

Molnár István
1993 Szólások és közmondások Jászszentandráson és környékén. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok
1995/a Adj, király, katonát! Népi gyermekjátékok Jászszentandráson. Jász Múzeum, Jászberény

1995/b Játszóhelyek és -alkalmak falun és tanyán fél évszázaddal ezelőtt. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 337-344.

Molnár Istvánné
1985 A gyermekélet és a gyermekjátékok változása egy faluban. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 22547.

Móricz Zsigmond
1960 Rektorbácsi. In: Uő: *A nehéz kétgarasos*. Móra, Budapest. 142-150.
1991 Szatmári gyűjtés 1. Szerkesztette: Katona Imre. ÚMNGY XVII. Magyar Néprajzi Társaság – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest

Moskovszky Éva
1985 Játék és világkép. *Forrás* XVII/10. 3-14.

Muszty Bea – Dobay András
2003 Csalamádé. Nagy daloskönyv 1. Muszty-Dobay Bt., Budapest

Münnich István
1998 Interaktív számítógépes játékok hatása a gyermekek agresszív viselkedésére. In: Gabos Erika (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete, Budapest. 89-94.
2000 Ártalmas videojátékok. *Fordulópont* 7. 56-62.
2006 Mikor, mivel és hogyan hat a média? In: Gabos Erika (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra III*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete. 131-134.

N. Bartha Károly
1943 Játék. In: *A magyarság néprajza IV*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 453-492.

Nagy Ferenc
1968 A nyelvi humor főbb típusai. *Magyar Nyelvőr* 92. 10-23.

Nagy Janka Teodóra
1995 A gyermekek természetismeretének alakulása egy Duna-menti faluban. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 293-303.

Nagy Olga
1989 A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák. Gondolat, Budapest

Nagy Rózsa
1983 Gyermekjátékok. In: Zelnik József (szerk.): *Gyermeki játékok. Válogatott néprajzi és művészettörténeti tanulmányok.* Népművelési Propaganda Iroda, Budapest. 48-54.

Nagy Tamás
1988 A gyermekek játékai. Kézirat, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 23935

Nagyfalusi Ilona
1989 Népi gyermekjátékok Csanádpalotán. Kézirat, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 24050.

Nádai Pál
1911 Könyv a gyermekről. Munka, játék, művészet 1. Franklin Társulat, Budapest

Newell, William Wells
1883 Games and Songos of American Children. Harper&Brothers, New York

Newman, Fran
2001 „Itt fontos férfimunka folyik.” Nemi megkülönböztetés az oktatásban. *Fordulópont* 12. 35-47.

Németh György
1994 Ókori játékok könyve. Játszd újra! Pesti Szalon, Budapest

Némethné Varga Andrea
2008 Hangalak és jelentés – a szójáték dinamikája. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta, Budapest. 63-72.

Nielsen, Erik Kaas
1992 Children’s Games are Still Alive. A Study of Children’s Games in a Suburb West of Coppenhagen. Kézirat, Dansk Folkemindesamling, Koppenhága

Olosz Katalin
1982 Ha folyóvíz volnék. A magyar népi líra antológiája. Dacia, Kolozsvár – Napoca

Opie, Iona and Peter
1947 I Saw Esau: Traditional Rhymes of Youth. Williams & Norgate, London
1951 The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes. Oxford University Press, Oxford – New York
1959 The Lore and Language of Schoolchildren. Oxford University Press, Oxford – New York
1969 Children’s Games in Street and Playground. Clarendon Press, Oxford

Oring, Elliott
1987 Jokes and the Discourse on Disaster. *Journal of American Folklore* 100/397. 276-286.

Orme, Nicholas
2003 Medieval Children. Yale University Press, New Haven, London

Ortutay Gyula
1963 Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. (Különlenyomat az Ethnographiából) Budapest

Ottlik Géza
É. n. Iskola a határon. Magvető, Budapest

Ökrösné Bartha Júlia
1995 Karcagi gyermekközösségek és játékaik. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun II*. Damjanich János Múzeum, Szolnok. 561-587.

Paksa Katalin
1999 Magyar népzenetörténet. Balassi, Budapest

Pamfile, Tudor
1906-1909 Jocuri de copii I-III. Bucureşti

Pan, Hui-Ling Wendy
1994 Children's Play in Taiwan. In: Roopnarine, Jaipaul L. – Johnson, James E. – Hooper, Frank H. (ed.): *Children's Play in Diverse Cultures*. State University of New York Press, Albany. 31-50.

Papp Károly
1905 Dajkarímek, gyermek-versek, mondókák. *Ethnographia* XVI. 306-309.

Papp László
1942 A gyermek élete és játékai Hosszúpályiban. In: Végh József (szerk.): *Táj és népkutatás a középiskolában.* Államtudományi Intézet, Budapest. 219-242.

Park, Roberta J.
1982 Too Important to Trust to the Children. The Search for Freedom and Order in Children's Play 1900-1917. In: Loy, John W. (ed.): *The Paradoxes of Play*. Leisure Press, West Point, New York. 96-104.

Patay Ilona (Bene Zoltánné**)**
1956 Gyermekjátékok. Kézirat, ELTE BTK Folklore Tanszék Kézirattár. 1129.

Payne, Kim John
2009 Gyermekeink játékai. A játék és a sport hatása a gyermekek fejlődésére. Kláris, Budapest

Pápai Virág – Szabó Krisztina
1993 Gyermekjátékok. Kézirat, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 25147

Pekker Bernadett
2014 A pláza, mint a XXI. század művelődési háza? A budapesti bevásárlóközpontok szabadidő-eltöltési lehetőségeinek vizsgálata, különös tekintettel a Pólus Centerre. Szakdolgozat, ELTE PPK

Peller, Lili E.
1982 Models of Children's Play. In: Herron, R. E. – Sutton-Smith, Brian (ed.): *Child's Play.* Robert E. Krieger Publishing Company, Malabar. 110-125.

Pent, Sirle
1990 When, Where and What do the Estonian Schoolchildren Play Today? In: Bartha Elek – Keresztes László – Maticsák Sándor – Ujváry Zoltán (szerk.): *Sessiones Sectionum. Dissertationes, Ethnologica et Folklorica*. KLTE, Debrecen. 335-339.

Pető Margit
1984 Rozmaring ága, virágnak virága. Gondolat, Budapest

Petrolay Margit
2013 Tanulmányok meséről, gyermekirodalomról. Fapadoskonyv.hu, Budapest

Pécsiné Ács Sarolta
1978 Népi gyermekjátékok Kalocsa környékén. Kalocsai Múzeumi Dolgozatok, Kalocsa
2002 Népi gyermekjátékok Kalocsa környékén. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa

Péter Katalin (szerk.)
1996 Gyermek a kora újkori Magyarországon. MTA Történettudományi Intézet, Budapest

Piaget, Jean – Inhelder, Bärbel
1999 Gyermeklélektan. Osiris, Budapest

Pirk Ambrus
1979 Játékról komolyan. Ifjúsági Lapkiadó, Budapest

Platón
1984 Platón összes művei III. Európa, Budapest

Porzsolt Lajos
1885 A magyar labdajátékok könyve. Aigner Lajos, Budapest

Povedák István
2007 A média szerepe napjaink populáris kultúrájában. *Folcloristica 10*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest. 153-160.

Prensky, Marc
2001 Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók. http://goliat.eik.bme.hu/~emese/gtk-mo/didaktika/digital_kids.pdf 2015. október 1. 12:02

Pukánszky Béla
2001 A gyermekkor története. Műszaki, Budapest

Pukánszky Béla (szerk.)
2003 Két évszázad gyermekei. A tizenkilencedik-huszadik század gyermekkorának története. Eötvös, Budapest

Raffai Judit
2001 A mesélő ember. Szűcs László bácskai parasztember meséi. Osiris, Budapest

Raffay Anna – Szokolay Béla
1955 Népi bábjátszó hagyományaink. In: Szilágyi Dezső (szerk.): *A bábjátszás Magyarországon*. Művelt Nép, Budapest. 5-49.

Ranschburg Jenő
1984 Szeretet, erkölcs, autonómia. Gondolat, Budapest

Ráduly János
1990 Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találós kérdések. Kriterion, Bukarest

Rechnitzer Ignác
1895 Hajdúmegyei gyermekjátékok. *Ethnographia* VI. 407-410.

Reifel, Stuart
1986 Play in the Elementary School Cafeteria. In: Mergen, Bernard (ed.): *Cultural Dimensions of Play, Games and Sports*. Human Kinetics Publishers, Champaign. 29-36.

Riedl, Adalber – Klier, Karl M.
1957 Lieder, Reime und Spiele der Kinder im Burgenland. Das Burgenländische Landesmuseum, Eisenstadt

Rihtman-Auguštin**,** Dunja
1982 Zágrábi városi folklór. *Ethnographia* XCV. 465-472.

Riley, Linda
1990 Extremes: how Girls Play Slaughter, How Boys Play Slaughter at Valley Oak Elementary. *Children's Folklore Review* 13/1. 10-16.

Rind Melitta
2003 Haj szénárú, szénára. Topolyai gyermekjátékok. Zöldy Pál hagyatéka. Logos, Tóthfalu

Roberts, John M. – Enerstvedt, Åsa
1986 Categorization of Play Activities by Norwegian Children. In: Mergen, Bernard (ed.): *Cultural Dimensions of Play, Games and Sports*. Human Kinetics Publishers, Champaign. 5-27.

Rocholz, Ernst Ludwig
1857 Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz. Leipzig

Rolland, Eugène
1883 Rimes et jeux de l'enfance. Paris

Róheim Géza
1925 Magyar néphit és népszokások. Reprint, 1990. Szeged
1984 A táltos. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból*. Magvető, Budapest. 284-325.

Rubin, David C.
1995 Memory in Oral Tradition. The Cognitive Psychology of Epic, Ballads and Counting-Out Rhymes. Oxford University Press, Oxford – New York

Russell, Heather
1986 Play and Friendships in a Multi-Cultural Playground. Australian Children's Folklore Publications, Melbourne

S. Laczkovits Emőke
1999/a A gyermek és gyermekélet a Balaton-felvidék paraszti közösségeiben a századfordulótól 1940-ig. *Műhely* XXII. 149-153.
1999/b Role Games in the Villages of the Balaton Hills Between 1910 and 1940. *Acta Ethnographica Hungarica* 44/1-2. 79-84.

Sackett, S. J.
1966 Johannes Brahm's Body. *Journal of American Folklore* 79/314. 609-611.

Salamon Anikó
1979 Így teltek hónapok, évek… Öt életrajz. Kriterion, Bukarest

Salter, Michael A.
1983 Classic Game, Classic People. Ball Games of the Lowland Maya. In: Manning, Frank E. (ed.): *The World of Play*. Leisure Press, New York. 81-90.

Samuelson, Sue
1980 The Cooties Complex. *Western Folklore* 39/3. 198-210.

Sanches, Mary – Kirshenblatt-Gimblett, Barbara
1976 Children's Traditional Speech Play and Child Language. In: Kirshenblatt-Gimblett, Barbara (ed.): *Speech Play. Research and Resources for Studying Linguistic Creativity*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia. 65-110.

Ságvári Bence
2012 A gyerekek internethasználatának jellegzetességei. http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=1028 2012. október 09. 21:16

Sándor Mihályné
1962 Kórójátékok Berettyóújfaluban. *Ethnographia* LXXIII. 90-100.

Sándy Erika – Tápai Szabó Gabriella (szerk.)
1958 A gyermekjáték története. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Budapest

Sári Anikó
2007-2008 Görgői gyermekjátékok. In: Bodnár Mónika (szerk.): *Számadás. Írások Gömörből és a Gömöri Múzeum első húsz évéről.* Putnok. 347-362.

Scarlett, W. George – Naudeau, Sophie – Salonius-Pasternak, Dorothy – Ponte, Iris
2005 Children's Play. Sage Publications, London – New Delhi

Schier-Oberdorffer, Uta
1985 Hex im Keller. Ein überliefertes Kinderspiel im Deutschen und Englischen Sprachbereich. Münchener Vereinigung für Volkskunde, München

Schnell Zsuzsanna
2013 A gyermekhumor kognitív nyelvészeti vizsgálata. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.): *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta – ELTE Bölcsészettudományi Kar – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 195-211.

Schwartzmann, Helen B.
1982 Transformations. The Anthropology of Children's Play. Plenum Press, New York – London

Sebő Ferenc
2006 Vikár Béla népzenei gyűjteménye. Hagyományok Háza – Néprajzi Múzeum, Budapest

Sebő Ferenc – Küllős Imola (szerk.)
2009 Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye: szöveg, hang, kép. 1. munkafázis. Hagyományok Háza – Néprajzi Múzeum – MTA Zenetudományi Intézet, Budapest. DVD-ROM

Seres András
1984 Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Kriterion, Bukarest

Séra László
1980 A nevetés és a humor pszichológiája. Akadémiai, Budapest

Sherman, Josepha
1999 Gopher Guts and Army Trucks: the Modern Evolution of Children's Folk Rhymes. *Children's Folklore Review* 21/1. 17-24.

Sherman, Josepha – Weisskopf, T. K. F.
1995 Greasy Grimy Gopher Guts. The Subversive Folklore of Childhood. August House Publishers, Little Rock

Sherzer, Joel
1981 Nyelvi játékok. *Folcloristica* 6. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 317-344.

Sikos T. Tamás – Hoffmann Istvánné
2004 Budapesti bevásárlóközpontok tipológiája. *Földrajzi Értesítő* 53/1-2. 111-127.

Simons, Elizabeth Radin
1985 Levitation, Jokes and Spin the Bottle: Folklore in the Classroom. A Folklorist's View. *The English Journal* 74/2. 32-36.

Smyth, Willie
1986 Challenger Jokes and the Humor of Disaster. *Western Folklore* 45/4. 243-260.

Soileau, Jeanne
1980 Children's Cheers as Folklore. *Western Folklore* 39/3. 232-247.

Steiner, George
1970 Egyre távolabb a szótól. Tanulmányok. Európa, Budapest

Stöckert Károlyné
1995 A kíváncsiság, mint belső hajtóerő jelentkezése a játékban. In: Uő (szerk.): *Játékpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Eötvös, Budapest. 85-87.

Streit, Jakob
1995 Nevelés, iskola, szülői ház és a Steiner pedagógia. Hendi Ilma, Budapest

Sulliwan III, C. W.
1999 Songs, Poems and Rhymes. In: Brian Sutton-Smith et al. (ed.): *Children's Folklore. A Source Book*. Utah State University Press, Logan, Utah. 145-160.
2008-2009 Children's Oral Poetry. Identity and Obscenity. *Children's Folklore Review* 31. 67-78.

Sutton-Smith, Brian
1959 The Games of New Zealand Children. University of California Press, Berkeley – Los Angeles
1970 Psychology of Childlore. The Triviality Barrier. *Western Folklore* 29/1. 1-8.

1974 The Games of New Zealand Children. In: Uő (ed.): *The Folkgames of Children*. University of Texas Press, Austin – London. 5-257.
1989 Children's Folk Games as Customs. *Western Folklore* 48/1. 33-42.

Sutton-Smith, Brian – Gump, P. V.
1974 The „It" Role in Children's Games. In: Sutton-Smith, Brian (ed.): *The Folkgames of Children*. University of Texas Press, Austin – London. 433-441.

Sutton-Smith, Brian – Rosenberg, B. G.
1974 Sixty Years of Historical Change in the Game Preferences of American Children. In: Sutton-Smith, Brian (ed.): *The Folkgames of Children*. University of Texas Press, Austin – London. 258-294.

Sutton-Smith, Brian – Rosenberg, B. G. – Morgan, E. F.
1974 Development of Sex Differences in Play Choices During Preadolescence. In: Sutton-Smith, Brian (ed.): *The Folkgames of Children*. University of Texas Press, Austin – London. 405-413.

Sutton-Smith, Brian – Kelly-Byrne, Diana (ed.)
1984 The Masks of Play. Leisure Press, New York

Szabó Andrea – Hadobás Anikó
1987 Gyermekjátékok Kálon és Egerlövőn. Kézirat, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 23518.

Szabó Ágnes - Szabó János
2010 Zsíri, Mári, hoppsza Sári... Kazári játékok és táncok. Hagyományok Háza, Budapest

Szabó László
1995 A gyermek és a természeti környezet. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 283-292.

Szabó Mária
1999 Így játszottunk mi. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva

Szapu Magda
1996 Gyermekjátékok. Énekes-táncos, szöveges, mozgásos népi játékok Somogyban. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár
2002 A zűrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák. Századvég, Budapest

Szávai Géza
1983 Lánc, lánc, Eszterlánc. Vázlatok a gyermek világáról. Kriterion, Bukarest
2009 Ribizlikává. A gyermek nyelve és világa. Pont, Budapest

Szendrey Zsigmond
1943 Oktató és alkalmi hagyományok. In: *A magyarság néprajza III*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 372-396.

Szikszai Mária (szerk.)
2003 Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Szilágyi Ferenc
1986 Deákok tüköre. Magyar diákvilág a felvilágosodás korában. Móra, Budapest

Szontaghné Mosoni Dóra
2012 Játszótér – köztér. A játszótér, mint közösségi tér. Szakdolgozat, BME Építészmérnöki Kar, Urbanisztika Tanszék

Szúnyogh Sándor
1997 Muravidéki kincsesláda. Gyermekjátékok és népmesék Muravidékről. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Top-print Kiadó, Lendva

Szvetelszky Zsuzsanna
2004 Láttuk, hallottuk, másoltuk. *Fordulópont* 23. 13-20.

T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidasi Judit (szerk.)
2010 A humor dimenziói: a II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Tinta, Budapest

T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina – Vargha Katalin
2008 A szójáték típusai az antiproverbiumokban – magyar, angol, német, francia és orosz példákkal. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta, Budapest. 109-122.

Takeuchi, Michio
1994 Children's Play in Japan. In: Roopnarine, Jaipaul L. – Johnson, James E. – Hooper, Frank H. (ed.): *Children's Play in Diverse Cultures*. State University of New York Press, Albany. 51-72.

Tamás Ildikó
2013 Halandzsa (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukciós és –de(kon)strukciós megoldások nyelven innen és túl. *Ethno-lore* XXX. 321-359.

Tárkány Szücs Ernő
2003 Magyar jogi népszokások. Akadémiai, Budapest

Tátrai Zsuzsanna
1988 A gyermekkor költészete. In: *Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet*. Főszerk.: Vargyas Lajos. Akadémiai, Budapest. 584-610.

Temesi Mihály
1943 Ormánsági gyermekjátékok 1-4. *Sorsunk* III/4-7. 319-323, 405-410, 494-497, 561-565.

Tészabó Júlia
2011/a Játék – pedagógia, gyermek – kultúra. Tanulmányok. Gondolat, Budapest
2011/b A jó játékról alkotott elképzelések a 19. század végi, 20. század eleji Magyarországon. In: Pusztai Gabriella – Németh Nóra Veronika (szerk.): *Útközben*. University of Debrecen, CHERD. Debrecen. 258-278.
2013 A játék szerepe a gyerekek fogyasztóvá válásában. *Sic Itur Ad Astra* 63. 155-166.

Tilley, Roger
1973 A History of Playing Cards. Studio Vista, London

Tolcsvai Nagy Gábor
1988 Nyelvi durvaság indulatból és anélkül. In: Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi divatok*. Gondolat, Budapest. 147-161.

Tóth Józsefné
1993 Gyermekjátékok Nyárádon. Kézirat, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum. EA 25207

Tóth Judit
1982 Az iskolai tananyag folklorizációjához. In: Balassa Iván – Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen. 849-859.

Tóth Kálmán
1943 Délvidéki népi gyermekjátékok. *Kalangya* XII/10. 467-473.

Trencsényi László
É. n. Ezredforduló – folklorizmus – pedagógia. Módszertani tanácskozás Jászfényszarun 1992. X. 18. Kézirat
2012 Gyerekek színpadon – nézőtéren. Trencsényi László kritikai írásaiból. (1981-2011.) Fapadoskonyv.hu, Budapest
2014 A gyermekkultúra eredeti felhalmozása a hetvenes-nyolcvanas években. In: Buda András – Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a fenntartható fejlődés. A VIII. Kiss Árpád emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata. Debrecen, 2013. szeptember 6-7*. Kiss Árpád Archívum Könyvsorozata – Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, Debrecen. 65-75.

Tucker, Elizabeth
1980 Concepts of Space in Children's Narratives. In: Burlakoff, Nikolai – Lindahl, Carl (ed.): *Folklore on Two Continents. Essays in Honor of Linda Dégh*. Trickster Press, Bloomington. 19-25.
1984 Levitation and Trance Session at Preadolescent Girl's Slumber Parties. In: Sutton-Smith, Brian – Kelly-Byrne, Diana (ed.): *The Masks of Play*. Leisure Press, New York. 125-133.

2008 Children's Folklore. A Handbook. Greenwood Press, Westport, Connecticut – London

Tunyogi Erzsébet
2000 Gondolatok a játék természetéről. *Fordulópont* 7. 18-25.

Turai Tünde
2004 Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

Ujváry Zoltán
1980 Szállj el, fecskemadár. Gömöri magyar népballadák és népdalok. Magyar Helikon, Budapest
1995 A gyermekjáték-kutatásról. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun I.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 7-14.

Vajda József
1988 „Új Hold, fényes Nap…" Zalai népi mondókák és gyermekjátékok. Zala Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Zalaegerszeg

Vajda Zsuzsa – Pukánszky Béla (szerk.)
1998 A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény. Eötvös, Budapest

Van Rheenen, Derek
1998 Boys who Play Hopscotch: the Historical Divide of a Gendered Space. *Children's Folklore Review* 21/1. 5-34.

Vargyas Lajos
2000 Egy felvidéki falu zenei világa – Áj, 1940 = The Musical World of a Hungarian Village – Áj, 1940. Planétás – Európai Folklór Intézet, Budapest

Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.)
2013 Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Tinta – ELTE Bölcsészettudományi Kar – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest

Vasas Samu
1993 A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés néphagyományai Kalotaszegen. Kráter – Colirom Rt., Budapest

Vasné Tóth Kornélia
2010 Élő diáknyelv. Két város húsz év tükrében. Novum Pocket, Sopron

Vasvári Zoltán
2008 Bolond, aki nem kártyázik! A kártyajáték a hagyományos közösségek életében a XX. században. Fekete Sas, Budapest

Váczi Mária
1995 Székelyvarsági játékvilág. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun II.* Damjanich János Múzeum, Szolnok. 697-702.
2002 Székelyvarsági játékvilág. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét

Váczi Mária (szerk.)
2000 A játék, mint mentalitás a 21. század küszöbén. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete – "Szórakaténusz" Európai Játékközpont Alapítvány, Kecskemét

Vekerdy Tamás
2013 Jól szeretni. Tudod-e, hogy milyen a gyereked? Kulcslyuk, Budapest

Verebélyi Kincső
2005 Szokásvilág. Studia Folkloristica et Ethnographica 46. Debrecen

Veress Péter Ilona
2009 Mezőcsávási gyermekfolklór. Kriterion, Kolozsvár

Vetró Ágnes
1999 A televízió veszélyei. *Fordulópont* 1. 14-29.

Vida Sándor
1901 Gyermek-versek. *Ethnographia* XII. 128-130.

Vikár Béla
1905 Somogymegye népköltése. MNGY VI. Athanaeum, Budapest
1907 Ispiláng, ispilángi rózsa. *Magyar Nyelvőr* XXXVI. 289-295.

Vikár György
1999 A Louvre fantomja. *Fordulópont* 1. 42-43.

VIL
1979 Világirodalmi Lexikon VI. Főszerk.: Király István. Akadémiai, Budapest

Virtanen, Leea
1978 Children's Lore. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
1986 Traditional Expressions of Agression: Reflections of Cultural Change. In: Irma Riitta Järvinen (ed.): *Contemporary Folklore and Cultural Change*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 81-93.

Voigt Vilmos
1972 A folklór alkotások elemzése. Akadémiai, Budapest
1975 Kishegyesi fonorejtvények. (Értelmetlen szövegek értelmezése) *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* VII/23-24. 169-187.
1977 A komikum a folklórban. In: Istvánovits Márton – Kriza Ildikó (szerk.): *A komikum és a humor megjelenésének formái a folklórban*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest. 16-27.

1979 A folklorizmus és a gyermekfolklór kérdései a mai folklór kutatásában. In: *Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest
1983/a A mai budapesti gyermekfolklór kutatása. *Ethnographia* XCIV. 487-491.
1983/b Fonetika és fonológia egy folklórműfajban. In: Jung Károly (szerk.): *Jugoszláviai magyar folklór*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék. 320-326.
1995 Világméretű gyermekfolklór. *Ethnographia* CVI. 27-31.
2000 Mi hagytuk el? Vagy ő hagyott el minket? Vannak-e még játékaink? In: Váczi Mária (szerk.): *A játék, mint mentalitás a 21. század küszöbén*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete – "Szórakaténusz" Európai Játékközpont Alapítvány, Kecskemét. 43-49.
2003 A mai folklór történeti korszakai. In: Zsigmond Győző (szerk.): *Napjaink folklórja = Folclorul azi*. A Magyar Köztársaság Kulturális Központja, Bukarest. 9-16.

Vries, Jan de
1957 Untersuchung über das Hüpfspiel, Kinderspiel – Kulttanz. F.F. Communications No 173. Suomalainen Tiedelakatemia – Akademia Scientiarium Fennica, Helsinki

Wallon, Henri
1995 Az utánzás. In: Stöckert Károlyné (szerk.): *Játékpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Eötvös, Budapest. 174-175.

Weber, Sandra – Dixon, Shanly (ed.)
2010 Growing up Online. Young People and Digital Technologies. Palgrave Macmillan, New York

Werner, Anita
1998 A tévé-kor gyermekei. Mit tudunk a média hatásairól? Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Widdowson, J. D. A.
2001 Rhythm, Repetition and Rhetoric: Learning Language in the School Playground. In: Bishop, Julia C. – Curtis, Mavis (ed.): *Play Today in the Primary School Playground.* Open University Press, Buckingham. 135-151.

Wilkins, Sally
2002 Sports and Games of Medieval Cultures. Greenwood Press, Westport, Connecticut – London

Winn, Marie
1990 Gyerekek gyermekkor nélkül. Gondolat, Budapest

Withers, Carl
1948 A Rocket in My Pocket. The Rhymes and Chants of Young Americans. Henry Holt and Company, New York

Wolfenstein, Martha
1954 Children's Humor. A Psychological Analysis. Free Press, Glencoe

Yoffie, Leah Rachel Clara
1947 Three Generations of Children's Singing Games in St. Louis. *Journal of American Folklore* 60/235. 1-51.

Zinsser, Caroline
1987 Playing Around. Children's Play under Constraint. In: Fine, Gary Alan (ed.): *Meaningful Play, Playful Meaning*. Human Kinetics Publishers, Champaign. 75-84.

Zöldy Pál
1983 A kisgyermek nevelése a szegény családokban Topolyán 1900 körül. In: Jung Károly (szerk.): *Jugoszláviai magyar folklór*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék. 131-140.

Zsemley Oszkár
1904 A fővárosi gyermekek játékai. *Néprajzi Értesítő* V. 57-60.

Zsigmond Győző
2003 Bükkfataplóból készült játékszerek. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11. Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 157-160.